KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ 1992

IV.

ULUSLARARASI BİLİMLER IŞIĞINDA

YARATILIŞ KONGRESİ

BİLDİRİ KİTABI

II. CİLT

KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

IV. ULUSLARARASI BİLİMLER IŞIĞINDA YARATILIŞ KONGRESİ

BİLDİRİ KİTABI

II. CİLT

Editör:
Prof. Dr. Kâzım UYSAL
Prof. Dr. Şahmurat ARIK

KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınları: 7

ISBN: 978-975-7120-31-5 (Tk)
978-975-7120-32-2 (1. cilt)
978-975-7120-33-9 (2. cilt)

Editör:

Prof. Dr. Kâzım UYSAL
Prof. Dr. Şahmurat ARIK

Kapak: Gözde Ajans

Baskı:
Girişim Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Büyük Sanayi Samanyolu Cad.
No: 35 İskitler/ANKARA/TÜRKİYE

Baskı Tarihi:
2021

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Evliya Çelebi Yerleşkesi Tavşanlı Yolu 10. Km.
KÜTAHYA/TÜRKİYE
Tel: 0 (274) 443 43 43
lee@dpu.edu.tr

KONGRE ONURSAL BAŞKANI
Prof. Dr. Kâzım UYSAL (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü)

KONGRE VE YÜRÜTME KURULU BAŞKANI
Prof. Dr. Şahmurat ARIK (Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü)

ONUR KURULU

Ali ÇELİK (Kütahya Valisi)
Dr. Ömer TORAMAN (Kütahya Eski Valisi)
Prof. Dr. Âlim IŞIK (Kütahya Belediye Başkanı)
Prof. Dr. Vural KAVUNCU (KSBÜ Rektörü)
Prof. Dr. Kâzım UYSAL (DPÜ Rektörü)
Hasan BAŞYİĞİT (İl Milli Eğitim Müdürü)
Hüseyin DEMİRTAŞ (İl Müftüsü)
Hüseyin HAZIRLAR (İl Eski Müftüsü)

KONGRE DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Âdem DURSUN (Atatürk Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü)

Prof. Dr. Âdem TATLI (Dumlupınar Üniversitesi, Biyoloji Bölümü, Emekli Öğr. Üyesi)

Prof. Dr. Ahmet Zafer TEL (Adıyaman Üniversitesi, Turizm Fakültesi Dekanı)

Prof. Dr. Ali ALAŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Biyoloji Eğitimi Bölümü)

Prof. Dr. Azmi YERLİKAYA (Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Tıp Fakültesi)

Prof. Dr. Fatih SATIL (Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü)

Prof. Dr. Hakkı ALMA (Iğdır Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Hasan AKAN (Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü)

Prof. Dr. İrfan TERZİ (Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dekanı)

Prof. Dr. İsmail KOCAÇALIŞKAN

Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölüm Başkanı

Prof. Dr. Levent MERCİN (Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanı)

Prof. Dr. Mehmet Zülfü YILDIZ
(Adıyaman Üniversitesi,Fen - Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü)

Prof. Dr. Metin BÜLBÜL
(Dumlupınar Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Biyokimya Bölümü)

Prof. Dr. Muammer GAVAS (Dumlupınar Üniversitesi Rektör Yardımcısı)

Prof. Dr. Murat SARICIK (Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Nevzat TARHAN (İstanbul Üsküdar Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Orhan ERDOĞAN
(Atatürk Üniversitesi, Fen Fakültesi, Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü)

Prof. Dr. Ömer İrfan KÜFREVİOĞLU

(Atatürk Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyokimya Anabilim Dalı)

Prof. Dr. Rahmi KASIMOĞULLARI
(Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı)

Prof. Dr. Said YÜCE (İİKV, İcra Kurulu Başkanı)

Prof. Dr. Selahattin ÇELEBİ (Iğdır Üniversitesi Rektör Yardımcısı)

Prof. Dr. Şadi EREN (Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Sait ALTIKAT (Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Tıp Fakültesi)

Dr. Selçuk ESKİÇUBUK (Genel Cerrahi Uzmanı)

Fatih KÖSE (MEMUR-SEN Kütahya Şube Başkanı)

Rafet KELEŞ (Eğitim Bir-Sen Kütahya 2 Nolu Şube Başkanı)

Nazif KOCAÇOBAN (Diyanet-Sen Kütahya Şube Başkanı)

İsmail Çağlar BAYIRCI (İlim Yayma Cemiyeti Kütahya Şube Başkanı)

Orhan Yener KAYTANCI (TÜGVA Kütahya Şube Başkanı)

Merve BATUR (TÜRGEV Kütahya Şube Başkanı)

Hüsrev YARANGÜMELİ (Hayrat Vakfı Kütahya Şube Başkanı)

Ahmet DALKIRAN (Anadolu Aile Derneği Başkanı)

Ahmet KAYA (Aziz Mahmûd Hüdayi Vakfı Kütahya Şube Başkanı)

Habil YILMAZ (Anadolu İlim ve Araştırma Vakfı Başkanı)

Osman KAÇMAZ (ASDER Kütahya Şube Başkanı)

KONGRE YÜRÜTME KURULU

Prof. Dr. Şahmurat ARIK
Yürütme Kurulu Başkanı, Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. Muammer GAVAS
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Rektör Yardımcısı

Prof. Dr. Ali ÇELİK
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Atilla BATUR
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Genel Sekreteri V.

Prof. Dr. Rahmi KASIMOĞULLARI
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. İrfan TERZİ
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. Levent MERCİN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. Erdal ULUALAN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Matematik Bölümü

Prof. Dr. Mahmut ZORTUK
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü Başkanı

Doç. Dr. Bülent CIRIK
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Doç. Dr. Hamza Yaşar OCAK
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Fizik Bölümü

Dr. Muhammet Yunus ŞİŞMAN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

Öğr. Gör. Yusuf Ziya BEYDÜZ
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanı V.

Alper YILMAZ
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sekreteri V.

BİLİM KURULU

Prof.Dr. Sinan ÖGE
Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. Şahmurat ARIK

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Uğur ATAN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE
Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Professor Yehia MECHREF
Texas Tech University, Department of Chemistry and Biochemistry, Center for Biotechnology & Genomics, Amerika Birleşik Devletleri

Prof. Dr. Yusuf SANCAK
Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Zafer TEL
Adıyaman Üniversitesi, Turizm Fakültesi Dekanı

Doç. Dr. Adnan KÜÇÜKALİ
Atatürk Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Doç. Dr. Ahmet TEKİN
Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Doç. Dr. Ali KUYAKSİL
Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekan Yardımcısı

Doç. Dr. Atila DOĞAN
Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Davut IŞIKDOĞAN
Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Ercan KAYA
Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi

Doç. Dr. Erhan PİŞKİN
Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi

Doç. Dr. Hayreddin KIZIL
Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. M. Salih GEÇİT
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Doç. Dr. Rasim SOYLU
Aksaray Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

Doç. Dr. Yunus Emre GÖRDÜK
Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YALÇINKAYA
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Osman KARAAĞAÇ
Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Dr. Nafi YALÇIN
İİKV, Akademik Koordinatör

Dr. Selçuk ESKİÇUBUK
Ankara Üniversitesi

TASARIM KURULU

Prof. Dr. Levent MERCİN (DPÜ Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanı)
Kongre Tasarım Koordinatörü

Öğr.Gör. Ümit Fatih ÖZKAN (DPÜ KTBMYO Bilg. Prog. Blm. Bşk. Yrd.)
Kongre Web Sayfası Tasarımı ve Düzenleme

Öğr.Gör. Erdoğan DİZDAR (DPÜ GSF Görsel İletişim Tasarımı)
Kongre Afişi

Öğr.Gör. Fatih KARA (DPÜ GSF Çizgi Film Animasyon)
Kongre Web Sayfası İçerik Tasarımı

Turan EŞİT(DPÜ GSF Görsel İletişim Tasarımı Öğrencisi)
Kongre Web Sayfası Tasarımı

BİLİŞİM KURULU

Öğr.Gör.Ümit Fatih ÖZKAN (DPÜ KTBMYO Bilg. Prog. Blm. Bşk. Yrd.)
Kongre Yönetim Sistemi Yazılımı

İÇİNDEKİLER

IV. ULUSLARARASI BİLİMLER IŞIĞINDA
YARATILIŞ KONGRESİ
20-24 EKİM 2020

I. OTURUM

24 Ekim 2020 - Cumartesi	**OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. ALİ ALAŞ**

SAAT	BİLDİRİ SAHİBİ	BİLDİRİ BAŞLIĞI
10:00 - 11:00	Prof. Dr. Abdulhak Halim ULAŞ, Elif AKAN	"Sanattan Sanatkâra Ulaşan Bakış Açısı ile Hazırlanan Dijital Eğitim Materyallerinin Fen ve Değer Eğitimi Derslerinde Etkin Kullanımı"
	Doç. Dr. Cihat YAŞAROĞLU	"Temel Eğitim Çağı Çocuklarının Değerleri Bağlamında Youtube"
	Dr. Abdullah EKER	"Modern Tevhidi Epistemoloji Çalışmalarının Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi"
	Dr. Nurcan ERTUĞRUL KOÇ, Fatih KOÇ	"Fen Bilimleri Ders Kitabının Yaratılış Görüşü Açısından İncelenmesi"

TEMEL EĞİTİM ÇAĞI ÇOCUKLARININ DEĞERLERİ BAĞLAMINDA YOUTUBE

Doç. Dr. Cihat YAŞAROĞLU, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Psikoloji Bölümü

GİRİŞ

Günümüzde dünyada en çok kullanılan ikinci dijital platform olan YouTube, istifade edilecek çok geniş yelpazede faydalı içerikler sağlamaktadır. Klasik ya da geleneksel medyadan farklı olarak zaman ve mekân bağlamında, sınırsız ve her yerden erişilebilir içerikler sunması noktasında cazip bir platform olarak dikkat çekmektedir. Ancak diğer yandan izleyenler için zararlı olabilecek içerikler de barındırmakta ve bu içerikler toplum değerleri için bir tehlike oluşturabilmektedir.

We Are Social (t.y.) 2020 verilerine göre 43 ülkede yapılan değerlendirmede günlük internet kullanımında ortalama 06:43 saat iken Türkiye'nin 07:29 ortalama ile 12. sırada olduğu görülmektedir. Aynı rapora göre YouTube, dünyada en fazla kullanılan ikinci büyük platformdur. 16 – 64 yaş arası kullanıcıların internet kullanımları incelendiğinde, kullanıcıların zamanlarının %90'ını çevrimiçi video izleyerek geçirmektedirler. YouTube verileri incelendiğinde ise her ay ortalama 2 milyar kullanıcının YouTube'u ziyaret ettiği, her gün 1 milyar saat ise video izlendiğini göstermektedir. Veriler birlikte değerlendirildiğinde, YouTube video paylaşım platformunun izlenme yaygınlığı ve izleyen yaş grubunun geniş bir kitleyi teşkil ettiği görülmektedir.

Bu denli yaygın olan yeni medya teknolojileri, ailelerin evlerinde her zamankinden daha hızlı bir şekilde yer almakta, ebeveynlerin ve çocukların yaşama, çalışma, oyun oynama ve iletişim kurma biçimlerini temelden değiştirmektedir. 8 yaşın altındaki çok küçük çocuklar bile elektronik aletlerin hevesli kullanıcıları olabilmektedirler (Nikken ve Schols, 2015). Yapılan bir derleme çalışması; ekran görüntülemenin, bebekler ve küçük çocuklar için normatif bir davranış haline geldiğini göstermektedir. Son tahminlere göre, 24 aya kadar olan çocuklar yaklaşık 1-2 saat, 2-5 yaş arası çocuklar ise 3 saatten fazla ekrandan herhangi bir şey izlemektedirler. Küçük çocukların da rahatlıkla tablet ve telefona erişebiliyor olması dolayısıyla, dokunmatik ekranlar çok küçük çocuklar için yeni *"oyun arkadaşı, öğretmen ve çocuk bakıcısı"* haline gelmiştir (Elias ve Sulkin, 2017). Yapılan araştırmalara göre medya kullanım tahminleri

farklılık gösterse de, 2 yaşından küçük çocuklar ekran medyasında günde yaklaşık bir saat, iki ile sekiz yaş arasındaki çocuklar günde ortalama iki saat; 8 ila 12 yaş arasındaki çocuklar, ekran medyasında günde yaklaşık 4 ila altı 6 ve 12 yaşın üzerindeki ergenler günde ortalama 7 ila 9 saat geçirmektedirler (Hawkey, 2019).

YouTube video içeriklerinin çocuklar söz konusu olunca göze çarpan diğer bir özelliği de çocuk içeren videoların izlenme oranlarıdır. Yapılan bir araştırma 13 yaş altı çocukların yer almış olduğu videoların, diğerlerine göre daha fazla izlendiğini ortaya koymaktadır. Hatta istatistikler, bu videoların diğer videolara göre yaklaşık üç kat daha fazla izlendiğini göstermektedir. Bu da, tüm yaş gruplarına hitap eden videolarda çocukların görünmesinin videoların izlenme oranını arttırdığını ortaya koymaktadır (Milliyet, 2020). Aslında, 2016 itibarıyla YouTube görüntülemelerinin% 10'u çocuk eğlencesi olarak etiketlenen içerikten gelmekte ve bazı ülkelerde bu sayı tüm YouTube platformundaki tüm görüntülemelerin yarısını temsil etmektedir (Burroughs, 2017).

Çocukların YouTube’u tercih etmesinin sebebi, kullanıcı tarafından üretilen içeriğin dikkat çekmesidir. Yapılan araştırmalar, kendilerinin de paylaşmasalar bile sürekli videolar çektikleri ve bunları depoladıkları görülmüştür. Çocukların dijital oyunları ve YouTube’daki oyun videolarını izlemelerinin sebebi ise evlerinin yakınında güvenli bir oyun alanının olmaması ve arkadaşları olmamasıyken; bu durumlar mevcutken de dışarı çıksalar bile teknolojik aletlerden ayrılamama, dijital oyunlara devam etme ve dijital oyunların daha çekici gelmesi onları YouTube’u takip etmeye teşvik etmektedir (Özuz, 2018). Küçük çocukların bile oynatma listesindeki bir sonraki öğeye geçmelerine olanak tanıyan ve tekrar tekrar izlenebilecek favori videolara kolay erişim sağlayan YouTube’un basit kullanıcı arayüzü, çok genç kitlelerle popülerliğinin anahtarları olarak görülmektedir. (Elias ve Sulkin, 2017).

İstatistikler, her yaş grubundan bireylerin ekran sürelerinin ortalama olarak fazla olduğunu göstermektedir. Acaba insanlar hangi motivasyonlarla sosyal medya kullanmaktadır? McQuail (Akt.: Tufan Yeniçıktı, 2017) sosyal medya kullanımında aranan ve elde edilen doyumları; enformasyon ve eğitim, kılavuzluk ve tavsiye, oyalanma ve rahatlama, sosyal temas, değer güçlendirme, kültürel doyum, duygusal rahatlama, kimlik oluşumu ve onay, yaşam tarzını dışa vurma, güvenlik, cinsel uyarılma, zaman doldurma olarak sıralamaktadır.

YouTube gibi bir sosyal medya aracının yukarıda belirtilen pek çok doyum için kullanıldığı söylenebilir. Ancak özellikler bu doyumlardan *“değer güçlendirme”* ve *“kimlik oluşturma”* değerler bağlamında değerlendirilmelidir. Çocuklar nazara alınarak düşünüldüğünde, çocukların değerlerinin şekillenmesinde, izledikleri videoların, oynadıkları oyunların ve rol model aldıkları *“fenomen”*lerin etkili olduğu söylenebilir. Bu haliyle çocukların bu kaynaklardan edindikleri değerler ile ailenin sahip olduğu değerler farklılaşarak, zaman zaman çatışmalar da yaşanabilmektedir. Yaşaroğlu ve Boylu (2020) çocukların değerleri üzerinde YouTuber’ların etkisine ilişkin veli görüşleri ile ilgili araştırmalarında, velilerin % 58.2’sinin, kendi öğrettiği değerler ile YouTube içeriklerinden kazanılan değerlerin ara sıra; % 7.5’i ise her zaman çatıştığını ifade etmişlerdir.

Çocuklar artık tablet, bilgisayar ve akıllı telefonlarla çok erken yaşta tanışmaktadır. Çocukluk dönemi aynı zamanda kimlik kargaşasının yaşandığı da bir dönem. Çocuklar kendilerine ‘Ben kimim? Ben neyim? Ne olmak istiyorum? Beni seviyorlar mı?’ gibi sorular yönlendirmektedir-

ler. Onlar için beğenilmek ve onaylanmak büyük öneme sahiptir. Başkalarının beğenebileceği, herkes tarafından onaylanabilecek sahte kimlikler oluşturmaktadır. Bu kimliklerin beğenildiklerini görünce, kendi öz kimliklerinden uzaklaşıyorlar ve 'splitting' denilen kimlikten ayrılma vakaları ortaya çıkmaktadır (e-Psikiyatri, 2020).

Küçük çocukların bile oynatma listesindeki bir sonraki öğeye geçmelerine olanak tanıyan ve tekrar tekrar izlenebilecek favori videolara kolay erişim sağlayan YouTube'un basit kullanıcı ara yüzü, çok genç kitlelerle popülerliğinin anahtarları olarak görülmektedir. Küçük çocuklar, özellikle güvenli ve öngörülebilir sonuçlara sahip olma olasılığı yüksek olduğunda, gizem ve gerilimden hoşlanmaları da yine çocukların YouTube izlemelerini sağlamaktadır (Elias ve Sulkin, 2017).

YouTube videolarına bakıldığında, ürün inceleme videoları, rehber & nasıl yapılır (How to) videoları, vloglar, oyun videoları, komedi videoları, en iyiler videoları, kutu açılım videoları ile soru – cevap videoları kategorileri yer almaktadır. Ayrıca çocuk eğlencesi sunması, meydan okuma videoları, küçük düşürücü ya da komik durumlara dayanan videolar, gibi videolar da çocukların YouTube izlemelerini sağlamaktadır (Elias ve Sulkin, 2017; www.ideasoft.com.tr, 2020). Bu kategorilere bakıldığında, faydalanılacak pek çok video türünün olduğu söylenebilir. Özellikle nasıl yapılacağını bilemediğimiz konularda en yakın danışılacak mecralardan biri olduğu görülebilir.

Mobil ebeveynliğin yükselişi, dijital teknolojinin, ebeveynlik uygulamalarının ve hedeflenen demografik ve hayali bir izleyici olarak küçük çocukların oluşumunun bir araya gelmesiyle bağlantılıdır. Bu değişiklikler her yaştan çocuğu etkilerken, bu araştırma öncelikle bebekler, küçük çocuklar ve okul öncesi çocuklara odaklanmıştır. Bu yaş gruplamasının başka bir yerinde (0-5 yaş) "dijital ekranlar" veya doğumdan beri dokunmatik ekran erişimiyle büyüyen çocuklar olarak etiketlenmiştir. Araştırmalar çocukların eğitim amaçlı YouTube içerikleri izlediklerini gösteriyor. Bu araştırma için daha önemlisi, 4 yaşın altındaki çocuklar video klipleri izlemek için ağırlıklı olarak akıllı telefon ve İnternet kullanıyor (Burroughs, 2017).

YouTube, diğer sosyal mecralar ve teknoloji ürünleri bağlamında değerlendirildiğinde, *"iyiliği"* ya da *"kötülüğü"* kullanım durumuna göre değişen bir *"araç"*tır. Dolayısıyla bu aracı iyi yönde, faydalı içeriklere ulaşacak şekilde kullanmamız ya da kullandırmamız iyi yönde bir adım olarak değerlendirilebilir. Yapılan çalışmalar YouTube içeriklerinin sağladığı katkılar ile çocuğa (kişiye) vereceği zararlar konusunda çeşitli veriler sunmaktadır. Bu veriler, aşağıda iki ayrı başlık halinde sunulmuştur.

YouTube Kullanımının Sağladığı Faydalar

Bir araç olan YouTube, izleyicilerine çeşitli faydalar sunmaktadır. YouTube sosyal bene katkı yapan ve insanların öz-farkındalıklarını artıran bir işleve de sahiptir. Bireyin YouTube'da ilgi çekici bulduğu şey ise kendi ortamını dışarıdan görmek ve kendi ortamını keşfetmektir. Bu aşamada da görünür olmak ayrıca önem taşımaktadır. Bu yolla YouTube'dan nasıl davranılacağını öğrenmektedirler (Özuz, 2018).

Sosyal medya araçlarının çocukların hayatında çok büyük ve önemli bir yere sahip olmasıdır. Çocuklar, sosyal medyanın onlara sağladığı imkânlardan faydalanabilmek amacıyla her tür bedeli ödemeye hazırlardır. Değerlendirme kısmında bahsedilen katılımcılık, açıklık, sohbet, topluluk ve bağlılık unsurları da bu imkânları temsil etmektedir (Özuz, 2018).

YouTube Kullanımının Olumsuz Etkileri

YouTube içerikleri kullanım amacına bağlı olarak içeriklere ulaşılabilecek bir platform olmasına rağmen, kimi zaman kullanıcının yaş seviyesine uygun olmayan, uygunsuz içeriklerle ya da olumsuz kullanım koşullarıyla kullanıcılara bazı zararlar da vermektedir. Bu zararların bazıları, doğrudan aile ve toplumun baskın olan değerlerini de tehdit edebilmektedir.

Ekran süresinin çok fazla olmasının doğuracağı temel sorunlardan biri, obezitedir. Okul öncesi yıllarda yoğun medya kullanımı kilo alımı ve çocukluk çağı obezitesi riski ile bağlantılıdır. TV izlerken yiyecek reklamları ve atıştırmalıklar obeziteyi teşvik edebilir. (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2020; American Academy of Pediatrics, 2018; Hawkey, 2019).

Yoğun bir biçimde YouTube dahil olmak üzere ekran önünde zaman geçiren çocuklarda görülebilecek bir diğer sorun da uyku problemidir. Medya kullanımının uykuyu olumsuz yönde etkilediğini gösteren araştırma bulguları ve uzman görüşleri bulunmaktadır (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2020; American Academy of Pediatrics, 2018; Hawkey, 2019; Reid Chassiakos vd., 2016). Örnek vermek gerekirse; okul çağındaki çocuklar ve ergenler arasında ekran süresi (televizyon, bilgisayarlar, video oyunları ve mobil cihazlar) ile uyku sonuçları arasındaki ilişkiyi inceleyen 1999'dan 2014'ün başına kadar yayınlanan 67 çalışmanın sistematik olarak incelendiği bir araştırmada; çalışmaların % 90'ında ekran süresi ile uyku süresinin ters orantılı olduğu bulunmuştur (Hale ve Guan, 2015). Yani ekran süresi arttıkça, uyku süresi ve kalitesi azalmaktadır.

YouTube izleyen çocukları bekleyen diğer bir tehlike, uygunsuz içeriğe ulaşabilme riskidir (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2020; Atalay, 2019; GüvenliNet, 2020; Oksanen vd., 2016). Kaspersky’nin 2013 raporuna göre YouTube'da çocukların güvenliğiyle ilgili yeni bir rapor, çok küçük çocukların çocuklara yönelik videoları izlerken yetişkinlere yönelik içerikten yalnızca 2-4 tıklama uzakta olduğunu gösteriyor. Örneğin, Susam Sokağı'nı izleyen çocuklar bir araba kazası videosundan iki tıklama, Kaşif Dora'yı görüntüleyenler ise küfür ve çıplaklık içeren bir videodan dört tıklama uzaklıkta oldukları rapor edilmiştir. Çizgi film kahramanlarının ismi etiketlenmişken şiddet, müstehcenlik ve zarar verici içeriklere ulaşılabilmektedir. Bu videolar, en sevilen çocuk şovlarının önerilen YouTube oynatma listelerine kolayca giriyor ve milyonlarca insan onları izledikçe popülerlik kazanıyor (Elias ve Sulkin, 2017). Diğer bir araştırmaya göre Avrupa’da çocukların % 50’si isteyerek ya da kazara, yetişkin sitelerine erişebilmektedir (Buzzi, 2012). Ayrıca çocuklar uygun olmayan fotoğraflarını yayınlamakta ve başkalarından da bu tür fotoğraflar kendilerine gelmektedir (*Dijital Medya ve Çocuk,* 2020).

Ekran başında çok fazla zaman geçirmek beraberinde bazı sosyal sorunları da getirebilmektedir. Örneğin ekran süresi çok fazla olan çocuklarda okulda düşük notlar alma, daha az kitap okuma, yetersiz dış mekan veya fiziksel aktivite, ebeveyn-çocuk etkileşiminde azalma, yüksek medya kullanımının olduğu hanelerde daha zayıf aile işlevleri, arkadaşlarla daha az zaman geçirme, tanımadıkları kişilerle arkadaşlık, dil ve sosyal duygusal gecikmeler gibi sorunlar yaşanabilmektedir (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2020; American Academy of Pediatrics, 2018; Hawkey, 2019; Reid Chassiakos vd., 2016).

Diğer bir sorun olarak da ruhsal problemlerden bahsedilebilir. Çok fazla medya kullanımına maruz kalan çocuklarda duygudurum sorunları, yetersiz öz imaj ve vücut imajı sorunları,

kaybetme korkusu, aşırı kullanımın sebep olduğu internet bağımlılığı, öfke, şiddet ve yalnızlık gibi psikolojik sorunlar (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2020) gelişebilir. Çocukların elektronik araçları kullanmaları ile ve ruh sağlıkları arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Yapılan bir araştırmada Hafta içi veya hafta sonları ekran izleme süresinin artması, daha kötü sonuçlarla daha tutarlı bir şekilde ilişkilendirilmiştir. İlişkiler arasında, çocuklarda olumsuz sonuçların görülme olasılığı, incelenen sonuca bağlı olarak her ilave televizyon izleme veya e-oyun / bilgisayar kullanımı için duygusal sorunlar ve zayıf aile işlevselliği için 1,2 ila 2,0 kat artış arasında değişiyordu. Diğer yandan sosyal medyadan alınan geri bildirimler, ödülle ilgili beyin bölgelerindeki aktivasyonlarla ilişkilendirilmiştir ve psikolojik iyilik halinin olumsuz göstergeleriyle zayıf bir şekilde ilişkili olduğu gösterilmiştir (Hawkey, 2019).

Çocukların yer aldığı YouTube videolarının daha fazla izlendiği daha önce ifade edilmişti. Ancak bu yaş grubunda olan çocukların YouTube gibi platformlarda yer alan videolarda sıklıkla yer alıyor olması onların kişiliklerini ve ruhsal gelişimlerini de olumsuz yönde etkileyebilir. Hatta eğitim hayatlarında da bazı olumsuzluklara sebep olabilir (Milliyet, 2020).

Yukarıda sayılan olumsuzluklara ek olarak çocukların sanal ortamda izledikleri güvenli olmayan davranışlara ilham verebilecek akrobasi veya meydan okuma videoları, İntihar, kişinin kendisine zarar verdiği içerikler çeşitli zararlı içeriklere ulaşabilme, şiddet ve risk alma davranışları, madde kullanımı, siber zorbalıklar, çocuğunuza yönelik reklamcılık, yanıltıcı veya yanlış bilgi, negatif stereotipler, fiziki sağlık sorunları ve çocuğun emek sömürüsü (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2020; Atalay, 2019; GüvenliNet, 2020; Oksanen vd., 2016) gibi sorunlar örnek olarak verilebilir.

Meydan okuma videoları, kimi zaman istenmeyen sonuçlar doğurabilmektedir. İzlemek ve izlenmek, beğenilmek ve beğenmek, takip etmek ve takip edilmek gibi durumlar esas alınarak daha fazla izlenme ve beğenilme için zararlı davranışlar sergilenebilir. Burada akla *"İzlenmek için yanlış şeyler yapılmalı mı?"* sorusu akla gelebilir ve kişi sahip olunan değerin tersine davranış gösterebilmektedir. Elbette ki bu tür davranışlar, değerler açısından riskler de barındırmaktadır.

Dijital kültür ve YouTube kültürü ile çocukların konuşma dillerine de YouTube'a has birçok kelime dahil olmuştur. Bunlardan bazıları *"clickbait, subscribe, fake atmak, like atmak, dislike atmak, challenge"* gibi kavramlardır ve bunlara hâkim olmak onlar için önemlidir (Özuz, 2018). Dilde görülen bu değişiklik, aileler tarafından bir yozlaşma ya da değerlerden uzaklaşma olarak algılanabilir.

Çocukların YouTube içerikleri başta olmak üzere ekran başında geçirdikleri sürelerde çeşitli olumsuzluklara maruz kalması, her halükarda velileri rahatsız etmektedir. Yapılan bir çalışmada (Yaşaroğlu ve Boylu, 2020), velilerin izlenen YouTube içerikleri hakkında endişe duyduklarını belirten veli oranının % 87.2 olduğu görülmüştür.

Değerlerimize Uygun Bir YouTube İzleme Davranışı Nasıl Olmalıdır?

Kültürün hem maddi hem de manevi unsurları vardır. Herhangi bir teknolojik aracın bizatihi kendisi, maddi kültür unsurunu oluşurken, bu aracın nasıl kullanılacağı bilgisi, ahlakı ya da *"adabı"* da manevi unsuru oluşturmaktadır. Genel anlamı ile teknolojinin, özelde ise YouTu-

be'un bir araç olduğu ve kullanıma göre değiştiği kabul edilerek işe başlanmalıdır. Bu araçların, milli ve manevi değerler dikkate alınarak kullanımı ile ilgili bazı noktalara dikkat edilmelidir.

En temel anlamı ile insanların teknolojiyle daha sağlıklı ilişkiler geliştirmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla teknolojiyi, özelde YouTube'u, yok sayma yerine doğru kullanmayı öğretmemiz (Clay, 2018) gerekmektedir. Bu da özellikle bu alanla ilgili uzman kişi ya da kuruluşların önerileri, görüşleri dikkate alınarak oluşturulacak yol haritaları ile mümkün olabilmektedir. Bir yandan yaygın kullanım, diğer yandan zararlı içeriklere kolay ulaşma ya da zararlı içeriklerin kişiye kolay iletimi, anne – babalar başta olmak üzere, çocukların değerlerini önemseyen, gelecekleri için çaba harcayan tüm kesimleri ilgilendirmekte ve tedbirler almaya sevk etmektedir.

Youtube İzlenmesinde Rehberlik ve Birlikte Karar Alınması

Ebeveynlerin, çocuklarının medya uygulamalarına rehberlik etmeleri önemlidir. Çok sayıda araştırma, bu rehberliğin, çocuğun medyanın neden olduğu öğrenme, oyun ve sosyal gelişimini belirlediğini göstermektedir (Nikken ve Schols, 2015). Daha çok eğlence amaçlı video izlenen platformlardan olan YouTube, aynı zamanda faydalı birçok içeriğe de sahiptir. Ancak bu içeriklerden hangisinin, çocuk için ne derecede faydalı ya da zararlı olduğunu çocuğun kendisi tek başında fark edemeyebilir. Dolayısıyla çocuğumuzun hangi tür YouTube içeriklerini hangi amaçla izleyeceği kararı aile ile birlikte verilebilir. Bu şekilde çocuğa faydası dokunacak içeriklerin doğrudan tercih edilmesi; YouTube'un sadece bir eğlence platformu olmadığı aynı zamanda eğitim amaçlı kullanılabileceğini de göstermiş olur. Ayrıca, müzakere ile alınan bu ve buna benzer kararlarda, ailenin sahip olduğu değerler de dikkate alınmış ve değerlere bağlı hassasiyet de öğrenciye yansıtılmış olur.

Amaç belirleme ile doğrudan ilişkili olan bir diğer husus da zaman yönetimidir. Zira zaman dediğimiz şey sınırlıdır ve bu sınırlı zaman diliminde yapılması gereken pek çok lüzumlu işler vardır. Haliyle önemli olan işlere daha fazla zaman ayırma özelliğini çocuklarımıza da kazandırmamız gerekmektedir. Biz çocuklarımıza hedefler koymadığımız zaman, rastgele izlenen videolar, çocuklarımızın zihin dünyalarını da etkileyerek beklemediğimiz/istemediğimiz değerlerin kazanılmasıyla sonuçlanabilir. Diğer yandan unutulmamalıdır ki; *"Gaye-i hayal olmazsa veyahut nisyan veya tenâsi edilse, ezhan enelere dönüp etrafında gezerler"* (Nursi, 2001). Yani hayale dahi bir hedef konulmazsa, ya da hedefin unutulması durumunda fikirler *"ene"* denilen benlik etrafında dönmeye başlar ve nefsin isteklerini tatmin etme aracına dönüşebilir.

Tabletlerin, bilgisayarların ve diğer medya cihazlarının oyuncak olmadığını ve dikkatle kullanılması gerektiğini çocuklarımıza açıklamalıyız. Çocuklarla teknolojinin birçok faydasını ve risklerini tartışmalıyız. Onları korkutmak yerine, mahremiyete saygı duymanın ve kişisel bilgileri yaşa uygun yollarla korumanın önemini tartışmalıyız. Bu konuşmalar devam etmeli ve çocuklarınız büyüdükçe daha ayrıntılı hale gelmelidir (American Psychological Association, 2019).

Çevrimiçi ve çevrimdışı başkalarına saygılı davranmak, siber zorbalık ve cinsel içerikli mesajlardan kaçınmak, çevrimiçi taleplere karşı dikkatli olmak ve kişisel gizliliği ve güvenliği tehlikeye atabilecek iletişimlerden kaçınmak dahil olmak üzere çocuklarla çevrimiçi vatandaşlık ve güvenlik hakkında sürekli iletişim kurulmalıdır (Council on Communications and

Media, 2016). Çocuk açsından bazı web sitelerinin güvenilir bilgi kaynakları olup olmadığını anlamak zor olabilir. Çevrimiçi ortamda gerçekliğin ve doğruluğun nasıl değerlendirileceği konusunda çocukla konuşulmalıdır. Neden bilmedikleri programları indirmemeleri, şüpheli bağlantıları tıklamamaları veya bilinmeyen uygulamalar veya web sitelerinde kişisel bilgileri paylaşmamaları gerektiğini çocuklara açıklanmalıdır. Ayrıca çocuklara yabancılardan gelen istenmeyen mesajlara cevap verilmemesi gerektiği ve bu tür mesajlar alınması durumunda aile büyüklerine söylemeleri gerektiği öğretilmelidir (American Psychological Association, 2019).

Çocuklar ve gençlerle sanal ortamda mahremiyet konusunda konuşulmalı ve bilgilendirme yapılmalıdır. Pek çok gence, bir platformun gizlilik ayarlarının işleri gerçekten "özel" yapmadığı ve gençlerin çevrimiçi olarak paylaştıkları görüntülerin, düşüncelerin ve davranışların anında sonsuza kadar dijital ayak izlerinin bir parçası haline geleceği hatırlatılmalıdır. Başkalarıyla paylaşılan içeriğin tamamen silinemeyeceği veya tamamen kaldırılamayacağı ifade edilmelidir. Ayrıca çocuk yaştaki kullanıcılar veya gençler gizlilik ayarlarını bilmiyor olabilir veya kullanmamayı seçebilirler. Bu ve benzeri durumda çocuk ve gençlerin, cinsel suçluların çocuklarla iletişim kurmak ve onları istismar etmek için sıklıkla sosyal ağ, sohbet odaları, e-posta ve çevrimiçi oyun kullandıklarına dair uyarılmalıdırlar (American Academy of Pediatrics, 2018).

Çocuklarla konuşulması gereken bir diğer konu da çocuklara bir bölümün, seviyenin veya aktivitenin sonu gibi doğal bir molada durmalarını söylemek olabilir. Çocukların bir şeyin ortasında durması zordur. Çocuk bir cihaza bağlanmadan önce, ne yapmak ya da oynamak istediği, neyi durdurmak için iyi bir yer olacağı ve ne kadar süreceğini düşündüğü hakkında kendisi ile konuşulmalıdır (Common Sense Media, 2020).

Çocukla Birlikte Video İzlenmesi ve Video İçeriği Hakkında Konuşulması

Küçük çocuklar için, üst düzey bilişsel becerileri (dikkat ve duygusal kontrol dahil) öğretmenin en iyi yolu ebeveyn-çocuk etkileşimleridir. Küçük çocukların izledikleri medyanın öğrenmeyi zenginleştirme veya daha fazla gelişimsel değere sahip faaliyetlerden uzaklaşma potansiyeline sahip olup olmadığı aile tarafından belirlenmelidir. Çocukların ilgisini çeken yüksek kaliteli programlar, özellikle ebeveynler programı birlikte izler ve onlarla tartışırsa, çocuklarla bu şekilde meşgul olunursa, öğrenme araçları olarak hizmet edebilir (Council on Communications and Media, 2016; Hawkey, 2019; Nikken ve Schols, 2015).

Çocuklarımız ekranları kullanırken birlikte görüntülemeli, birlikte oynamalı ve onlarla birlikte etkileşim kurulmalıdır. Bu durum, sosyal etkileşimleri, bağ kurmayı ve öğrenmeyi de teşvik eder. Onlarla beraber yapılan bir izleme faaliyetinde; kişi kendi yaşam deneyimlerini, bakış açılarını ve rehberliğini tanıtma ve paylaşma fırsatı bulunabilir. Çocukları sadece çevrimiçi olarak izlemekle yetinmeyip onlarla etkileşime geçilmelidir (American Academy of Pediatrics, 2018).

Gentile ve arkadaşlarının araştırma sonuçlarına göre (2014) çocukların izledikleri medyanın ebeveyn tarafından izlenmesi, takip edilmesi çocukların uykusunu, okul performansını ve toplum yanlısı ve saldırgan davranışlarını etkilediğini ve bu etkilerin toplam ekran süresi ve medyadaki şiddete maruz kalma aracılığıyla gerçekleştiği ortaya konulmuştur. Bu çalışmaya göre medyanın ebeveyn tarafından izlenmesi, çok çeşitli akademik, sosyal ve fiziksel çocuk çıktıları üzerinde koruyucu etkilere sahiptir. Diğer yandan ebeveynleri çocukların medyasını dikkatle izlemeye teşvik etmek, çocuklar için çok çeşitli sağlık yararları da sağlayabilir.

Çocuğun Sanal Davranışlarının İzlenmesi

Aynı ebeveynlik kuralları hem gerçek hem de sanal ortamlar için geçerlidir. Ebeveyn, çocuklarının çevrimiçi arkadaşlarını tanımalıdır. Çocukların hangi platformları, yazılımları ve uygulamaları kullandıklarını, webde hangi siteleri ziyaret ettiklerini ve çevrimiçi olarak ne yaptıklarını ebeveynler öğrenmelidirler (American Academy of Pediatrics, 2018; GüvenliNet, 2020).

Küçük çocukların çevrimiçi olarak ne yaptıklarını görmek kolaydır. Ancak yaşları ilerledikçe izledikleri içerikleri izlemek kolay olmamaktadır. Çocuğun hangi siteleri ziyaret ettiğini görmek için tarayıcı geçmişlerine bakılabilir. Ayrıca sınırsız içeriğe erişimi filtreleyecek veya kısıtlayacak yazılımlar araştırılmalı ve kullanılmalıdır. Çoğu zaman otomatik filtreler de işe yaramamakta çocuk – ebeveyn etkileşimi ve ebeveyn rehberliği önem kazanmaktadır. Hangi sitelerin ve içerik türlerinin yasak olduğu ya da uygun olmadığı konusunda çocuklarla açık ve dürüst tartışmalar yapılmalıdır (American Psychological Association, 2019; Buzzi, 2012; Nikken ve Schols, 2015).

Aile Medya Planlaması (Sınır Konulması ve Kararlı Olunması)

Medya kullanımı sınırsız olmamalıdır. Aile, çocuklarının yaş grubunu dikkate alarak çeşitli düzenlemeler yapmalıdır. İnternet kullanımında yasaklayıcı değil, zaman ve mekan açısından sınırlayıcı olunmalıdır (GüvenliNet, 2020). Çocukların medyada akıllıca seçimler yapmalarına yardımcı olmak için ebeveynler, ailelerindeki herkes için bir Aile Medyası Kullanım Planı geliştirmeli (American Academy of Pediatrics, 2018), erişilen içeriğe veya medya kullanım süresine kısıtlamalar uygulanmalıdır (Nikken & Schols, 2015).

Yaş grupları dikkate alınarak ekran süreleri ile ilgili çeşitli kararlar alınabilir. 2 - 3 yaşa kadar medya kullanımı çok sınırlı olmalı, çocuklar için yüksek kaliteli programlar seçilmelidir. Çocukları sakinleştirmek için ellerine elektronik alet verilmemelidir. Çocukların tek başına medya kullanımından kaçınılmalı ve medya ortamı çocukla birlikte izlenmelidir. Çünkü çocuklar, ebeveynle konuşarak ve izleyerek öğrenirler. Ekran başında zaman geçirmek yerine hikaye okuma gibi alternatifler etkinlikler tercih edilmelidir. Çocukların odasına televizyon konulmamalı, yemek esnasında veya yatmadan önce elektronik aletlerden uzak tutulmalıdır. Bu sınırlamalarla birlikte bazı esneklikler de olmalıdır. Örneğin ekran bir yetişkinle birlikte görüntülü sohbet etmek için kullanılabilir (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2020; American Academy of Pediatrics, 2018; American Psychological Association, 2019; Koral, 2020).

3 ile 5 yaş arası, okul öncesi çocukların ekran kullanımı için zaman belirlenmeli ve bu süreyi aşmalarına taviz verilmemelidir. Eğitim dışı ekran süresi hafta içi yaklaşık 1 saat ve hafta sonu 3 saat yüksek kaliteli programla sınırlandırılmalıdır. Etkileşimli, şiddet içermeyen, eğitici ve toplum değerlerini yansıtan medya seçilmelidir. Birlikte izleme, mümkün olduğunda ve küçük çocuklar için en iyisidir. Çocuklar bir ekran aracılığıyla öğrendiklerini, gerçek dünyada yeniden öğretildiklerinde en iyi şekilde öğrenirler. Çocukların bedenleri ve zihinleri için sağlıklı olabilecek başka aktiviteler bulunmalıdır. Yemek yerken veya yatmadan önce çocuklar elektronik aletlerden uzak tutulmalı ve onları sakinleştirmek için ellerine elektronik alet verilmemelidir (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2020; American Academy of Pediatrics, 2018; American Psychological Association, 2019; Koral, 2020).

6 – 9 yaş arası çocuklarda ekran başında geçirilecek zaman net olmalı. Sağlıklı alışkanlıklar teşvik edilmeli ve ekranları içeren etkinlikler sınırlandırılmalıdır. Ekranlar çocukların odalarında değil, salonda olmalı ve elektronik oyunlara ölçü koyulmalıdır. Çocukların gördüğü ile yaptığı hakkında konuşulmalıdır. İnternete koyulan her şeyin herkes tarafından görüldüğü, onları silme imkanının olmadığı, internette anlatılan her şeyin doğru olmadığı gibi özel haklardan bahsedilmelidir. Ebeveynler, ebeveyn denetimleri hakkında bilgi edinmeli ve bunları kullanmalıdır. Aile yemekleri ve geziler sırasında tüm ekranlar kapatılmalıdır. Ayrıca ekranların emzik, bebek bakıcısı veya öfke nöbetlerini durdurmak için kullanılmasından kaçınılmalıdır (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2020; American Psychological Association, 2019; Common Sense Media, 2020; Koral, 2020).

Her yaştan çocuklar için ebeveynler, iyi bir medya danışmanı olmalıdırlar (American Psychological Association, 2019). İnternette gezinmek için ev ve aile ile birlikte oturulan oda tercih edilmelidir (GüvenliNet, 2020) Çocukların yatmadan bir saat önce cihazlara veya ekranlara maruz kalmaları önlenmelidir. Yatmadan önce cihazlar yatak odalarından çıkarılmalı, çocukların yatak odalarında televizyon, bilgisayar ve akıllı telefon gibi cihazlarla uyumaması gerektiği söylenmelidir (American Academy of Pediatrics, 2018; Council on Communications and Media, 2016).

Bütün bununla birlikte, sınırlandırmanın bazı zaman dilimlerinde esnetilebileceği unutulmamalıdır. Örneğin, aile büyükleriyle görüntülü sohbet, bir video oyunu oynamaktan farklıdır. Ya da okul ödevi için bir araştırma yapılıyorsa, bu ödev için bilgisayar başında geçirilen zaman o günkü ekran süresinden sayılmayabilir. Ayrıca yine unutulmamalıdır ki kısıtlayıcı sınırlar konulması çocuklara yardımcı olamayabilir. Bunun yerine, çocuklara bir ömür boyu kalacak sağlıklı alışkanlıklar öğretmeye odaklanılmalıdır (American Psychological Association, 2019).

Dijital Arınma Ortamlarının Oluşturulması

Ekran kullanım süreleri ve içerikleri ile ilgili sınırlandırmaların devamı niteliğinde diğer bir önlem de *"dijital arınma ortamlarının oluşturulması"* olabilir. Bunun için de evde dijital erişimin olmadığı ortamlar oluşturulabilir.

Evde ekransız bölgeler ve yatak odaları dışındaki şarj noktaları belirlenmelidir (Council on Communications and Media, 2016; Korioth ve Writer, 2016). Diğer yandan aile yemek zamanlarını, diğer aile ve sosyal toplantıları ve çocuk yatak odaları ekrandan uzak tutulmalıdır. İzlenmediği zaman televizyonlar / ekranlar kapatılmalıdır. Oyun tabletleri, televizyon, bilgisayar, çocukların odalarında değil oturma odalarında olmalıdır. Cihazlar gece boyunca, çocuğun yatak odası dışında, uyumaları gerektiğinde kullanma eğiliminden kaçınmasına yardımcı olmak için şarj edilebilir. Bu değişiklikler, daha fazla aile zamanı, daha sağlıklı beslenme alışkanlıkları ve daha iyi uykuyu da teşvik edecektir (American Academy of Pediatrics, 2018).

Alternatif Etkinliklerin Oluşturulması

Zaman ve mekan açısından sınırların konulması yerinde önlemler olabilir. Zaman ve mekan açısından kısıtlanan çocuklar, kendilerine alternatif etkinlikler sunulmadığında farklı disiplin sorunları doğurabilirler. Bunu önlemenin bir yolu olarak, YouTube izleme dışında farklı etkinlikler de sunulabilmelidir.

Bu bağlamda aile ortamında ekran sürelerini azaltabilecek alternatif etkinlikler düşünülmeli ve faaliyete geçirilmelidir. İnternet dışında aile içi aktiviteler düzenlenmelidir (GüvenliNet, 2020). Örneğin anne ve babalar çocuklarıyla ortak paylaşım alanları oluşturmalı, zaman planlanması, hafta sonu için ortak planlamalar yapılmalıdır. Ailede beraber yemek ve evde iş bölümü yapılmalıdır (e-Psikiyatri, 2020). Okuma, öğretme, konuşma ve birlikte oyun oynama gibi olumlu ebeveynlik etkinlikleri dahil olmak üzere çocuğun gelişimi ve sağlığı kolaylaştırması muhtemel etkinlikleri teşvik edilmelidir (Council on Communications and Media, 2016).

Çocukları sakinleştirmenin tek yolu olarak medya kullanımından kaçınılmalıdır. Medyanın çocukları yatıştırmak için, örneğin tıbbi bir prosedür veya uçak uçuşu sırasında kullanılabilmesine rağmen, medyayı sakinleştirmek için bir strateji olarak kullanmak, bir çocuğun sınır belirleme ve duyguları yönetme konusunda kendi yetenekleriyle ilgili sorunlara yol açabilir (American Academy of Pediatrics, 2018). Medya, çocukları sakin ve sessiz tutmada çok etkili olabilir, ancak sakinleşmeyi öğrenmelerinin tek yolu bu olmamalı, medya duygusal emzik olarak kullanılmamalıdır. Çocuklara, güçlü duyguları nasıl tanımlayacakları ve bunlarla nasıl başa çıkacakları, can sıkıntısını yönetmek için aktiviteler geliştirmeleri veya nefes alarak sakinleşmeleri, sorunu çözmenin yolları hakkında konuşmaları ve duyguları yönlendirmek için başka stratejiler bulmaları öğretilmelidir (American Academy of Pediatrics, 2018).

Yüz yüze iletişim de sosyal alanla ilgili alternatif bir aktivite olarak sunulabilir. Diğer sosyal aktivitelere katılım özendirilebilir. Akranlarıyla bağlantı kurmakta zorlanan bazı çocuklar, gerçek hayatta arkadaşlarıyla oynamaktan daha fazla çevrimiçi zaman geçirirler. Ancak dijital arkadaşlıkların gerçek arkadaşlığın yerini tutamayacağı ifade edilmelidir. Çocuğun sosyal becerilerini geliştirmesine ve gerçek hayattaki ilişkilerini beslemesine yardımcı olunmalıdır (American Academy of Pediatrics, 2018; American Psychological Association, 2019). Hayatın sadece internetten ibaret olmadığı ve arkadaşlarıyla beraber gerçek hayatta da eğlenilebileceği ifade edilmelidir (GüvenliNet, 2020).

İyi Bir Rol Model Olunmalıdır

Çocukları; izledikleri ve aile/toplum değerleri açısından risk teşkil edebilecek YouTube video içeriklerinin olası tehlikelerinden korumak için alınabilecek önlemlerden biri de ebeveyn olarak iyi bir rol model olmaktır. Çocuklar görür, çocuklar yapar kaidesine göre, çocuklar bizden gördüklerini yapacaklardır. Ayrıca yine bilinmelidir ki nefsini ıslah edemeyen, başkasını ıslah edemez. Bu kural aile içinde ebeveyn – çocuk ilişkileri için de geçerlidir.

İnternette nezaket ve görgü kuralları çocuklara öğretilmeli ve modellenmelidir. Çocuklar harika taklitçiler olduğundan, ebeveynler de kendi medya kullanımlarını sınırlandırmalıdır. Ebeveynlerin belirledikleri internet kullanım zamanına bizzat kendileri de riayet etmelidir. İnternet kuralları belirlenmeli ve bu kurallara önce ebeveynler uymalıdır. Zira özellikle son yıllarda dijital ve sosyal medyanın büyümesi, yetişkinlerin sosyal medyayı kullanımının yanı sıra çocuklar ve gençler tarafından kullanımında çarpıcı artışlar görülmektedir. Yetişkinlerin % 70'inden fazlası artık sosyal medyayı kullanıyor ve % 27'si mobil cihazlarına "bağımlı" hissettiğini söylemektedirler (American Academy of Pediatrics, 2018; GüvenliNet, 2020; Reid Chassiakos vd., 2016).

Karakter Dilinin (Olumlu Tepkilerde Bulunmak) Kullanılması

Beğenelim ya da beğenmeyelim, teknoloji modern dünyamızın önemli bir parçası. Aşırı kısıtlayıcı sınırlar koymak çocuğunuza yardımcı olmayabilir. Bunun yerine, çocukla bir ömür boyu kalacak sağlıklı alışkanlıkları öğretmeye odaklanmak gerekmektedir (American Psychological Association, 2019). Bunu sağlamaya çalışırken de kullandığımız iletişim diline dikkat etmemiz gerekmektedir. Karakter dili, temelde kişilerle olan etkileşimde *"olumlu bir dil"* kullanılmasını tavsiye eder. Yani fertlerle, fertlerin kazanmalarını istediğimiz özelliklere ait *"müspet"* ifadeler, talimatlar, etkinliklerle iletişim kurmalıyız. Yetiştirmekle sorumlu olduğumuz fertlerin zihinlerini müsbet mana ile doldurmamız gerekiyor ki, yanlışa zamanları ve fırsatları olmasın. Yanlış manaları çağrıştıracak ifadeler dahi kullanılmamalıdır ki, zihinde çağrışım yaparak yanlış olan şeyleri tetiklemesin (Yaşaroğlu, 2017).

Çocuklar medyayı kullanırken hata yapacaklar. Hataları empati ile halletmeye ve bir hatayı öğretilebilir bir ana dönüştürmeye çalışılmalıdır. İletişim hatları açık tutulmalı ve çocukların soruları veya endişeleri varsa kendilerine yardımcı olunabileceği, yanlarında olunduğu kendilerine bildirilmelidir (American Academy of Pediatrics, 2018). İnternet, pozitifliği veya negatifliği yaymak için kullanabilecek güçlü bir hoparlör gibidir. İnternette bir şey yaparken "kendine nasıl davranılmasını istiyorsan başkalarına da öyle davran" kavramını benimsemelerini sağlayarak doğru olanı yapmada çocuklarınıza yardımcı olmalıyız (Google Güvenlik Merkezi, 2020). Kimseye hakaret, argo, küfürlü hitap edilmemesi gerektiği söylenmelidir. Saygısız bir hareket bir kişinin yüzüne söylendiğinde nasıl bir etki oluşturacaksa, internet üzerinden yapmanın da aynı etkiye sahip olduğu ifade edilmelidir (GüvenliNet, 2020). Çocuklarla dijital etkileşimlerinde saygılı olmanın önemi hakkında konuşulmalıdır. İnternette siber zorbalığa veya diğer rahatsız edici bilgilere tanık olunursa ebeveyne gelmeleri için teşvik edilmeli, İyi bir çevrimiçi davranış kazandırılmalıdır (American Psychological Association, 2019).

Ebeveyn Olarak Daha Çok Şey Öğrenmeliyiz

Son olarak dikkat edilmesi gereken özelliklerden biri de ailelerin öğrenmeye açık olmalarıdır. Teknoloji hızla değişiyor ve çocuklarınızın kullandığı tüm uygulamaların ve sitelerin başında kalmak zor olabilmektedir (American Psychological Association, 2019). Dolayısıyla ebeveyn, en az çocuğu koruyacak kadar internet kullanmayı öğrenmelidir. (GüvenliNet, 2020). Sınırsız içeriğe erişimi filtreleyecek veya kısıtlayacak yazılımlar keşfedilmelidir (American Psychological Association, 2019). Uygulamaların ve programların yaşa uygunluğu ve derecelendirmelerinin nasıl araştırılacağı da ayrıca öğrenilmelidir (American Academy of Pediatrics, 2018).

Son olarak ebeveynler, çocuklarının davranışlarını dikkatle gözlemlemeli (American Psychological Association, 2019) çocuğun ekran süresi konusunda endişeleri varsa, uzmanlar ile görüşülebilir. Sorunlar devam ederse, kalifiye bir akıl sağlığı uzmanına sevk istenebilir (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2020).

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Ekran süresini daha da arttıran Pandemi dönemi ile birlikte çocukların YouTube izleme süreleri de artmış olabilir. İzlenen YouTube içeriklerinin aile değerleri açısından riskinin olması ihtimaline karşı aile olarak bazı tedbirler almak gerekmektedir. Zamanın bir gerekliliği olan teknolojiyi inkar etme, yok sayma yerine değerlere uygun kullanım öğretilmelidir. Diğer bir ifade ile *"-e rağmen değil, -e ile birlikte"* yaşamayı öğrenmeli ve öğretmeliyiz. Yani, *"YouTube'a rağmen değil, YouTube ile birlikte"* yaşamayı çocuklarımıza öğretmeli, kendileri ile olumlu bir iletişim dili ile milli ve manevi değer yargılarını kazandırmalıyız.

Çocuklarla gördükleri/izledikleri hakkında konuşulmalıdır. İşbirliği, arkadaşlık ve başkaları için ilgi gibi iyi davranışlar belirtilmelidir. Anlamlı olaylara veya ilgi çekici yerlere bağlantılar kurulmalıdır. Reklamın ve seçimleri nasıl etkilediğinin farkında olunmalı ve çocuklar reklamlara karşı korunmalıdır. Çocuklar spor, müzik, sanat ve hobiler gibi ekran içermeyen diğer etkinlikleri öğrenmeye teşvik edilmelidir. Ebeveyn aynı zamanda kendi güvenli ve sağlıklı ekran alışkanlıklarıyla iyi bir örnek olmalıdır. Çocuklara çevrimiçi gizlilik ve güvenlik hakkında bilgi verilmelidir. Ekranların üretkenlik, aile ve arkadaşlarla bağlantı kuracak şekilde kullanmaya teşvik edilmelidir. Son olarak bir aile için doğru planın bir başkası için uygun olmayabileceği (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2020) unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

American Academy of Child and Adolescent Psychiatry. (2020). *Screen time and children*. Facts for families. https://www.aacap.org adresinden 12.10.2020 tarihinde alınmıştır.

American Academy of Pediatrics. (2018). *Kids & Tech: Tips for Parents in the Digital Age*. https://www.healthychildren.org adresinden 12.10.2020 tarihinde alınmıştır.

American Psychological Association. (2019). *Digital guidelines: Promoting healthy technology use for children.* www.apa.org. adresinden 12.10.2020 tarihinde alınmıştır.

Atalay, G. E. (2019). Sosyal medya ve çocuk: "Babishko family fun tv" isimli YouTube kanalının eleştirel bir analizi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 1, 179–202.

Burroughs, B. (2017). Youtube kids: The app economy and mobile parenting. *Social Media and Society*, 3(2).

Buzzi, M. (2012). What are your children watching on YouTube? *Lecture Notes in Computer Science (including subseries Lecture Notes in Artificial Intelligence and Lecture Notes in Bioinformatics), 7547 LNCS*, 243–252.

Clay, R. A. (2018). Treating the misuse of digital devices. *Monitor on Psychology,* 49(10).

Common Sense Media. (2020). *5 Strategies for Getting Kids off Devices* https://www.commonsensemedia.org adresinden 12.10.2020 tarihinde alınmıştır.

Council on Communications and Media. (2016). Media Use in School-Aged Children and Adolescents. *Pediatrics*, 138(5).

Digital 2020 - We Are Social. (y.y.). Tarihinde 16 Haziran 2020, adresinden erişildi https://wearesocial.com/digital-2020 adresinden 12.10.2020 tarihinde alınmıştır.

Dijital Medya ve Çocuk. (2020). *"Yeni Medya ve Aile Çalıştayı Gerçekleşti"* https://dijitalmedyavecocuk.bilgi.edu.tr/2019/04/08/yeni-medya-ve-aile-calistayi-gerceklesti/ adresinden 10.11.2020 tarihinde alınmıştır.

e-Psikiyatri. (2020). *Çocuklar için evdeki tehlike: Sosyal medya*. https://www.e-psikiyatri.com adresinden 12.10.2020 tarihinde alınmıştır.

Elias, N., & Sulkin, I. (2017). Youtube viewers in diapers: An exploration of factors associated with amount of toddlers' online viewing. *Cyberpsychology*, 11(3 Special Issue).

Gentile, D. A., Reimer, R. A., Nathanson, A. I., Walsh, D. A., & Eisenmann, J. C. (2014). Protective effects of parental monitoring of children's media use a prospective study. *JAMA Pediatrics*, 168(5), 479–484.

Google Güvenlik Merkezi. (2020). *Aileler için ipuçları*. https://safety.google/families/families-tips/ adresinden 12.10.2020 tarihinde alınmıştır.

GüvenliNet. (2020). *Ailelere Tavsiyeler*. https://www.guvenlinet.org.tr adresinden 12.10.2020 tarihinde alınmıştır.

Hale, L., & Guan, S. (2015). Screen time and sleep among school-aged children and adolescents: A systematic literature review. *Sleep Medicine Reviews*, 21, 50–58.

Hawkey, E. (2019). *Media use in childhood: Evidence-based recommendations for caregivers*. APA. https://www.apa.org/pi/families/resources/newsletter/2019/05/media-use-childhood adresinden 12.10.2020 tarihinde alınmıştır.

Hinkley, T., Verbestel, V., Ahrens, W., Lissner, L., Molnar, D., Moreno, L. A., Pigeot, I., Pohlabeln, H., Reisch, L. A., Russo, P., Veidebaum, T., Tornaritis, M., Williams, G., De Henauw, S., & De Bourdeaudhuij, I. (2014). Early childhood electronic media use as a predictor of poorerwell-being a prospective cohort study. *JAMA Pediatrics,* 168(5), 485–492.

Koral, İ. (2020). *3-6-9-12 Kuralı: Yaşa Uygun Elektronik Cihaz Kullanımı | Dijital Medya ve Çocuk.* https://dijitalmedyavecocuk.bilgi.edu.tr adresinden 12.10.2020 tarihinde alınmıştır.

Korioth, T., & Writer, S. (2016). *Family Media Plan helps parents set boundaries for kids*. https://www.aappublications.org/news/2016/10/21/MediaParents102116 adresinden 12.10.2020 tarihinde alınmıştır.

Milliyet. (2020). *YouTube'da En Çok Onlar İzleniyor!* https://www.milliyet.com.tr adresinden 12.10.2020 tarihinde alınmıştır.

Nikken, P., & Schols, M. (2015). How and Why Parents Guide the Media Use of Young Children. *Journal of Child and Family Studies*, 24(11), 3423–3435.

Nursi, S. (2001). *Mektubat*. İstanbul: Sözler Yayınevi.

Oksanen, A., Näsi, M., Minkkinen, J., Keipi, T., Kaakinen, M., & Räsänen, P. (2016). Young people who access harm-advocating online content: A four-country survey. *Cyberpsychology*, 10(2).

Özuz, E. (2018). *Dijital sosyoloji perspektifinden toplumsal değerlerin değişme sürecinde youtuberlar: İlköğretim öğrencileri örneği*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi.

Reid Chassiakos, Y. (Linda), Radesky, J., Christakis, D., Moreno, M. A., & Cross, C. (2016). Children and Adolescents and Digital Media. *Pediatrics*, 138(5).

Tufan Yeniçıktı, N. (2017). *Sosyal medya facebook ve twitter motivasyonları*. Literatürk.

www.ideasoft.com.tr. (2020). adresinden 12.10.2020 tarihinde alınmıştır.

Yaşaroğlu, C. (2017). Karakter dili olarak müsbet hareket. *Meyve Dergisi*.

Yaşaroğlu, C., & Boylu, M. A. (2020). Youtubers' effect on children's values: Parents' views. *The European Journal Of Educational Sciences*, 7(4).

IV. ULUSLARARASI BİLİMLER IŞIĞINDA
YARATILIŞ KONGRESİ
20-24 EKİM 2020

II. OTURUM

24 Ekim 2020 - Cumartesi	**OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. AHMET ZAFER TEL**

SAAT	BİLDİRİ SAHİBİ	BİLDİRİ BAŞLIĞI
10:00 - 11:00	Prof. Dr. Barbaros NALBANTOĞLU	"Fen Derslerindeki Mükemmellik Sayesinde Öğrenciyi Düşündürmenin Öğrenci Ahlâkı Üzerine Etkisi"
	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zeki GÖKSU	"İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi (4-8. Sınıf), Öğretim Programında ve Ders Kitaplarında Yaratılış Konusu"
	Prof. Dr. İrfan TERZİ	"Big Bang Teorisi ve Evrenin Dizaynı"
	Dr. Öğr. Üyesi Osman KARAAĞAÇ	"Pozitif Bilimlerin Bölünmüşlüğü ve Yaratıcı İnancı"

FEN DERSLERİNDEKİ MÜKEMMELLİK SAYESİNDE ÖĞRENCİYİ DÜŞÜNDÜRMENİN ÖĞRENCİ AHLAKI ÜZERİNE ETKİSİ

Prof. Dr. Barbaros NALBANTOĞLU, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Kimya Bölümü, Biyokimya Anabilim Dalı
İstanbul, barbaros@yildiz.edu.tr

ÖZET

Fen derslerinde çok sayıda mükemmel konular bulunmaktadır. Bunlardan biri de DNA'dır. Bu mükemmelliği *"DNA Mucizesi"* başlığı ile *"Tübitak Bilim Söyleşileri"* etkinliğinin 2019-2 döneminde iki ayrı lisede konuşmacı olarak sundum.

DNA'daki mükemmelliği sayılar ile vermeye çalıştım. Günümüze kadar 8 milyon 700 bin canlı türünün tespit edildiğini ve insanların da 1 tür olduğunu ve her insanın DNA'sında da % 0.1 farklılık olduğunu belirttim. DNA'nın 4 farklı molekülden oluşturulan bir polimer olduğunu, bir insan hücresinde 6 milyar bp uzunluğunda bir DNA'nın yerleştirildiğini ve DNA şayet lineer olsaydı boyunun 2 metre olacağını söyledim. DNA'nın kendisinden 20 bin defa daha küçük bir hücreye katlanarak kromozomlar halinde yerleştirildiği ve insandaki toplam 100 trilyon hücrede DNA'lar yan yana lineer şekilde birleştirilseydi, DNA'ların dünyanın çevresini 5 milyon defa döneceğini vurguladım. İnsan DNA'sı üzerindeki yaklaşık 20 bin farklı genden de 20 bin farklı proteinin sentezlendiğini söyledim. Farklı 4 nükleotidten binlerce farklı genler ve 20 farklı amino asitten de binlerce farklı proteinlerin sentezlendiğini belirttim. Bu durum, alfabedeki 29 farklı harfle binlerce kitap yazılarak değişik manaların ifade edilmesine benziyordu. DNA'da gözüken bu mükemmellik öğrencileri düşündürmeye başlamıştı. DNA sanki bir bilgisayardaki gibi bir yazılım programıydı.

Bu yüzden, ders kitaplarımıza öğrencilerimizin hayretini arttırarak onları düşünmeye sevk edecek bilgilerin kısa da olsa eklenmesi gerekir diye düşünüyorum. Böylece, öğrencilerimiz, derslerini daha çok sevecek ve bu dersi anlatan hocasına daha saygılı olacaktır. Sonra da, öğrenciler bu mükemmellikler kimin tarafından yapılıyor diye sorgulayabilecektir. Yani bir eserden bir yaratıcıya geçebileceklerdir. Bütün fen derslerindeki küçük ilaveler ile bir yaratıcıya gidilebilir. Sonuçta, bu eğitimi alan öğrencilerimizin ahlak düzeyi de daha mükemmele gidebilecektir.

Anahtar kelimeler: Fen, DNA, Mükemmellik, Düşündürme, Öğrenci Ahlakı

EFFECT ON STUDENT ETHICS OF MAKING STUDENT THINK THROUGH EXCELLENCE IN SCIENCE CLASSES

ABSTRACT

There are many excellent topics in science classes. One of them is DNA. I presented this excellence as a speaker in two different high schools during the 2019-2 period of the *"Tübitak Science Talks"* with the title of *"DNA Miracle"*.

I tried to give the perfection in DNA with numbers. I emphasized that 8 million 700 thousand living species have been identified so far, that human beings are 1 species and that there is a 0.1% difference in the DNA of every human being. I said that DNA is a polymer formed from 4 different molecules, a DNA of 6 billion bp is inserted in a human cell, and if the DNA were linear, it would be 2 meters long. I emphasized that DNA is folded into a cell 20 thousand times smaller than itself and placed as chromosomes and if DNAs were combined side by side in a total of 100 trillion cells in humans, the DNAs would rotate around the earth 5 million times. I said that 20 thousand different proteins were synthesized from about 20 thousand different genes on human DNA. I stated that thousands of different genes were synthesized from 4 different nucleotides and thousands of different proteins from 20 different amino acids. This situation was like expressing different meanings by writing thousands of books with 29 different letters in the alphabet. This perfection in DNA started to make students think. DNA was just like a software program on a computer.

Therefore, I think it is necessary to add information, even briefly, to our textbooks that will increase the amazement of our students and encourage them to think. Thus, our students will love their lessons more and will be more respectful to the teacher who teaches this lesson. Then, students will be able to question who is doing these perfections? That is, they will be able to pass from a work to a creator. With small additions in all science classes, a creator can be reached. As a result, the ethics level of our students who receive this education will be more perfect.

Keywords: Science, DNA, Excellence, Thinking, Student Ethics

GİRİŞ

Öğrencilerimiz okullarımızdaki eğitim ile bir bilgi birikimine sahip olabilmektedir. Bu bilgiler ile öğrencilerimizin arzu ettiğimiz noktaya da maalesef gelemediği görülmektedir. Bu problemi çözmek için, ilkönce arzu ettiğimiz noktanın ne olduğunu belirlememiz gerekiyor. Öğretmenlerimiz, idarecilerimiz ve velilerimiz öğrencilerimizin hem bilgili hem de ahlaklı olmasını istiyor. Ben de 4., 8, ve 11. sınıflara giden üç öğrencinin velisiyim. Ben de bütün çocuklarımızın hem bilgili hem de ahlaklı olmasını istiyorum. Bilgi ile öğrencilerimiz sanki tek kanatlı bir kuş gibi yetişiyor. Bir kuş uçabilmek için çift kanada ihtiyaç duyuyorsa, öğrencilerimizin de çift kanada ihtiyaç duyması gerekiyor. Geçmiş yüzyıllarda yaşayan büyüklerimizin iki kanada da çok önem verdiği görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet'in hayatı buna iyi bir örnektir. Görüldüğü gibi, ikinci kanadın ahlak olabileceği ortaya çıkmaktadır. Mevcut eğitim anlayışı ile öğrencilerimize bilginin verilebildiği fakat ahlak kavramının tam verilemediği görülmektedir. Verilen bu bilgi üzerinde öğrencilerimizi düşündürmenin, öğrencilerimizin ahlakı üzerine olumlu katkı sağlayabileceğine inanmaktayım.

Fen derslerinde özellikle biyoloji ve kimya alanlarında, öğrencilerimize öğretilen konular içinde insan aklının anlamakta zorlandığı çok sayıda mükemmel konular bulunmaktadır. Bunlardan biri de her şeyi ile mükemmel olan DNA konusudur. Bu mükemmelliği *"DNA Mucizesi"* başlığı ile *"Tübitak Bilim Söyleşileri"* etkinliğinin 2019-2 döneminde öğrencilerin, öğretmenlerin ve idarecilerin olduğu iki ayrı lisede ve yetişkinlerin olduğu iki farklı toplulukta konuşmacı olarak sundum.

DNA Mucizesi

Sunumumda DNA'daki mükemmelliği sayılar ile vererek öğrencileri düşündürmeye çalıştım. Bu sunumu özet olarak sizlere de aktarmak istiyorum.

Günümüze kadar 8 milyon 700 bin canlı türü tespit edilse de gelecekte canlı türlerinin 100 milyonu bulabileceği tahmin edilmektedir. Bütün canlılarda hayatlarını devam ettirebilmek için gerekli olan her şeyin kusursuz bir şekilde bulunduğu görülmektedir. Bu nasıl olabilmektedir? Mükemmel bir yazılım programı ile olabilir mi? Bu yazılım programı DNA olabilir mi?

DNA canlının fonksiyonları ve biyolojik gelişmeleri için gerekli olan genetik bilgileri taşıyan zincir şeklindeki makromoleküllerdir. DNA'nın çoğu hücrenin çekirdeğinde çok azı da mitokondri ve kloroplastlarda bulunur. DNA 4 farklı molekülün (nükleotid) kullanılarak sentezlendiği bir polimerdir. Her bir canlının hayat programı olan DNA, 5 bileşenli (C, H, O, N, P atomları) bir mürekkep kullanılarak 4 harfli (Adenin, Timin, Guanin, Sitozin) bir alfabe ile yazılmış bir kitap gibidir.

Bir insan hücresindeki DNA'nın toplam nükleotid sayısı yaklaşık 6 milyar bp uzunluğundadır. DNA'nın içine sokulduğu bir insan hücresi ortalama 100 um büyüklüğündedir. Uzun zincirli DNA polimeri bu küçük hücrenin içine nasıl yerleştirilmiştir? Hücrenin içine DNA molekülünün katlanmış şekilde kromozom veya kromozomlar halinde yerleştirildiği bulunmuştur. Bir insan hücresinde, üzerinde yaklaşık 20 bin farklı genin bulunduğu 24 farklı kromozomdan oluşan DNA'nın lineer uzunluğu 1 m'dir. Bir insan hücresinde bulunan toplam 46 kromozomun uzunluğu ise 2 m olup içine girdiği hücresinden 20 bin kez daha uzundur. İnsandaki toplam

hücre sayısı yaklaşık 100 trilyon olup toplam DNA uzunluğu $2x10^{11}$ km'dir. Bu uzunluk dünyanın çevresini (4x 10^{4} km) 5 milyon defa dönerken dünyadan güneşe (1.5x108 km) 650 defa gidip geri gelmektedir. Öğrencilere bu mükemmellikleri gösterdikten sonra, DNA'ya bu mükemmelliğin nasıl ve niçin verildiğini düşünmemiz gerektiğini söyledim.

İnsanın hücresindeki 6 milyarlık diziyi yazmaya çalışsak, yaklaşık 1 milyon sayfaya gerek vardır. Bilim insanları insan vücudundaki bir tek hücrede bulunan DNA moleküllerini her biri 20 bin sayfadan oluşan 46 ciltlik dev bir ansiklopediye benzetmektedirler. Farklı canlıların bütün hücrelerinde, 4 harften oluşan bir genetik alfabe kullanılarak canlının bütün fonksiyonlarına ait şifrelerin olduğu, ismi *"DNA Mucizesi"* olan çıplak gözle de görülemeyen kitap veya kitaplar yazılmaktadır.

DNA üzerindeki bu farklı genlerden de binlerce farklı protein sentezlenmektedir. Nasıl ki 29 harfle binlerce kitap yazılarak değişik manalar ifade ediliyorsa, aynı şekilde 4 farklı nükleotidten binlerce farklı genler ve 20 farklı amino asitten de binlerce farklı proteinler sentezlenmektedir. Hemoglobin proteini kanda alyuvarların içinde bulunarak oksijenin taşınmasını sağlar. Hemoglobinin fonksiyon gösterebilmesi için üç boyutlu yapıda olması gerekir. Bu bilginin hepsi hemoglobinin geninde yani DNA'sında yazılmıştır.

Amerika'daki doktora çalışmamda, ıspanak yaprağından glutamat sentaz isimli bir enzimin cDNA'sını klonlamak için kimya, tıp ve biyoloji laboratuvarlarını kullanmıştım. 4 yıl sonunda yaklaşık 5000 bp nükleotid uzunluğundaki cDNA'yı bulup baz sırasını okumuştum. Görüldüğü gibi ıspanak yaprağından 5000 bp uzunluğundaki bir DNA zincirini bulmak benim 4 yılımı almıştı. Glutamat sentaz DNA zincirini yazan ben değildim. Ben sadece araştırarak bulmuştum.

1000 nükleotidten oluşan bir gen düşünüldüğünde, DNA zincirinde 4 çeşit nükleotid (A, T, C, G) bulunduğundan dolayı, bu genin doğru yazılma ihtimali 41000 = 10600 olarak yazılabilecektir. Bu eşitlikten 1'in arkasında 600 tane sıfırın olduğu (10000000000000…………… ……………00000000000) bir sayı hesaplanmaktadır. Bu kadar büyük bir ihtimalin içinden sadece 1 tanesi canlıda bulunan gendir. Bir insan hücresindeki yaklaşık 3 milyar nükleotid üzerindeki farklı 20,000 genin hesabını düşünelim. Bu hesap aklın kavrama sınırının çok ötesindedir. DNA'daki bu bilgi bütün akılları ve bilim adamlarını hayrette bırakan ilim deposudur. DNA'ya sahip bütün canlılar mükemmel gözükmektedir. Her bir canlı türünün kendine spesifik anlamlı bir DNA yapısı vardır. Sadece insanlar yaklaşık 7.5 milyardır. Tüm insanların DNA dizileri % 99.9 oranında benzerlik göstermektedir, geri kalan % 0.1 insanları biyolojik olarak farklı kılan kısımdır.

DNA'daki bu mükemmellik dinleyenleri düşündürmeye başlamıştı. DNA sanki bir bilgisayardaki gibi bir yazılım programıydı. Bir bilgisayarın bile ancak programlandıktan sonra çalışabileceği ortada iken, canlıdaki bu kusursuz yazılım programı olan DNA nasıl açıklanabilirdi? Cansız ve cahil olan atom ve moleküllerin mi eseriydi? Rastgele, tesadüfler sonucu veya kendi kendine olması mümkün müydü? Yoksa DNA molekülünün bir yazarı mı vardı? Akıl gözüyle görüp ismi DNA MUCİZESİ olan bu programın YAZARINI anlamaya çalışmayalım mı?

Amerika'da lab.'da bir gece çalışıyordum. Hoca da çalışıyordu. Başka kimse de yoktu. Hem deney yapıyoruz hem de konuşuyoruz. Konu DNA'ya yazılım programına geldi. Epey konuştuk fakat DNA'nın yazarında anlaşamıyorduk. Son olarak elime kalemi aldım ve tahtaya

ismimi yani Barbaros kelimesini yazdım. Bu kelime kendiliğinden mi yazıldı yoksa birisi mi yazdı diye sordum. Sen yazdın dedi. Tahtadaki Barbaros mu mükemmel karşındaki Barbaros mu mükemmel diye sordum. Başıma ağrılar giriyor deyip montunu giydi ve laboratuvardan çıkıp gitti. Bu soru, gerçekten onu düşündürmüştü. Hocam sahasında başarılı idi ama sanki tek kanatlı bir kuş gibiydi. Birçok tekniği kullanarak ve yıllarını harcayarak yapraktan bir geni bulduğunda ben buldum diye sevinen o insan, keşke o mükemmel genin kimin tarafından yazıldığını da bulabilseydi.

SONUÇ

DNA'nın mükemmelliği ile herkesin sunumumu büyük bir dikkatle ve merakla dinlediklerine şahit oldum. Üniversitede öğrencilerime de aynı tarz ders anlatmaya, onların dikkatlerini çekmeye ve onları düşündürmeye çalışıyorum. Öğrencilerimiz üniversiteye gelmeden önceki eğitim hayatlarında da bu tarz dersleri dinlemiş olsalar, üniversite hayatlarında daha başarılı olabilirler. Bu yüzden, ders kitaplarımıza öğrencilerimizin hayretini arttırarak onları düşünmeye sevk edecek bilgilerin kısa da olsa eklenmesi gerekir diye düşünüyorum. Bu mükemmellikleri gören öğrencilerimiz, derslerini daha çok sevecek, bu dersi anlatan hocasına daha saygılı olacak ve daha sonra da bu mükemmelliklerin SAHİBİNİ hatırlayacaktır. Bu özelliklere sahip öğrencilerimizin ahlak düzeyinin daha mükemmele gideceğini düşünmekteyim. Geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi, bu yüzyılda da iki kanatlı yetişecek öğrencilerimizle Türkiye'nin daha güçlü olacağına inanmaktayım.

İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ AHLAK BİLGİSİ (4-8. SINIF) ÖĞRETİM PROGRAMINDA VE DERS KİTAPLARINDA YARATILIŞ KONUSU

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zeki GÖKSU, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Din Eğitimi Anabilim Dalı
zeki.goksu@erzincan.edu.tr

ÖZET

Bu araştırma, ilköğretim din kültürü ahlak bilgisi (4-8. Sınıflar) öğretim programında yaratılış konusunun, ders kitapları da göz önünde bulundurularak nasıl yer aldığının tespiti amacıyla yapılmıştır. Araştırmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. İlköğretim din kültürü ahlak bilgisi (4-8. Sınıflar) öğretim programı en son 2018 yılında güncellenmiş, araştırma söz konusu cari program ve 2020-2021 eğitim ve öğretim yılında Erzincan il merkezinde ilköğretim okullarında okutulan ders kitapları üzerinde yapılmıştır. Adı geçen program ve ders kitapları incelendiğinde; hiçbir sınıf seviyesinde yaratılış ile ilgili müstakil bir ünite altında bir başlığa rastlanmamıştır. Ancak; 4. Sınıf ders kitabına bakıldığında *"İslam'ın İnanç Esasları"* ünitesi altında Allaha imanın konusu işlenirken iki ayetin manası bağlamında örtük olarak işlendiği görülmüştür. 5. Sınıf öğretim programında ise; *"Evrendeki mükemmel düzen ile Allah'ın (c.c.) varlığı ve birliği arasında ilişki kurar."* ve *"Allah'ın (c.c.) her şeyin yaratıcısı olduğunu fark eder."* kazanımları doğrultusunda ders kitabında *"Allah inancı"* ünitesi altında yaratılış konusunun detaylı olarak işlendiği tespit edilmiştir. 6. Sınıf öğretim programına bakıldığında; *"Hz. Âdem'in (a.s.) hayatını ana hatlarıyla özetler."* kazanımı doğrultusunda 6. Sınıf ders kitabında yer alan *"Bir peygamber Tanıyorum: Hz. Âdem (a.s.)"* başlığı altında ilgili ayetler bağlamımda yer verildiği görülmüştür. Yedinci Sınıf öğretim programında da benzer şekilde *"Varlıklar âlemini özelliklerine göre ayırt eder."* kazanımı doğrultusunda 7. Sınıf ders kitabında Melekler ve ahiret inancı başlığı altında ahiret inancıyla ilişki olarak işlendiği belirlenmiştir. Son olarak; 8. Sınıf öğretim programında yer alan; *"Allah'ın (c.c.) her şeyi bir ölçüye göre yaratmasına, sünnetullah kavramı kapsamında evrendeki fiziksel, biyolojik ve toplumsal yasalara yer verilir."* kazanımları doğrultusunda 8. Sınıf ders kitabında *"Kaza ve kader inancı"* başlığı altında yer verildiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Yaratılış, Öğretim Programı, Ders Kitabı, İlköğretim, Varlıklar Alemi.

THE SUBJECT OF CREATION IN CURRICULUM AND TEXTBOOK OF RELIGIOUS CULTURE AND ETHICS IN SECONDARY SCHOOL (GRADE 4-8).

ABSTRACT

This research was conducted in order to determine how the subject of creation is included religious culture and ethics curriculum (grades 4-8), taking into account the textbooks in secondary school. Document analysis method was used in the research. The obtained data were analised by descriptive analysis method. The curriculum of religious culture and ethics (Grades 4-8) was last updated in 2018, and the research was conducted on the current program and textbooks used in scondary schools in Erzincan city center in the 2020-2021 academic year. When the mentioned program and textbooks are examined; No title has been found under a separate creation unit at any grade level. But; Looking at the 4th grade textbook, it was seen that while the subject of belief in God is being covered under the unit of *"Principles of Faith in Islam"*, it is handled implicitly in the context of the meaning of the two verses. In the 5th grade curriculum; *"It establishes a relationship between the perfect order in the universe and the existence and unity of Allah (c.c.)."* and *"realizes that God (c.c.) is the creator of everything."* In line with his outcome, it was determined that the subject of creation is covered in detail under the unit of *"belief in Allah"* in the textbook. Looking at the 6th-grade curriculum; it is Summarized *"the life of Adam's (PBUH)"* through the outcome and ıt is seen that the relevant verses are included in the context under the title of "I Know a Prophet: *"Adam (PBUH)"* in the 6th-grade textbook. Similarly in the seventh-grade curriculum, *"it separates the world of beings according to their characteristics."* In line with his acquisition, it was determined that he was examined in the 7th grade textbook under the heading of angels and belief in the hereafter. Finally; In the 8th-grade curriculum; *"Allah's (c.c.) creation of everything according to a certain measure, physical, biological, and social laws in the universe are included within the scope of the concept of sunnah."* In line with his outcomes, it was seen that he was included in the 8th grade textbook under the heading *"belief in destiny"*.

Keywords: Creation, Curriculum, Textbook, Secondary School, The Realm of Being.

1. GİRİŞ

Din, kavram olarak d-y-n kökünden türetilmiş ceza/ödül, hesap, galebe, boyun eğme, ibadet ve millet gibi birçok farklı anlamlarda kullanılmış bir isimdir. Terim olarak ise akıl sahibi varlıkların varlıkları herhangi bir zorlama olmaksızın iyiye, güzele yönlendiren Yüce yaratıcı tarafından konulmuş ilahi bir nizamdır (DİB, 2009, ss. 108-109). İlk insan Hz. Âdem`den (a.s) günümüze kadar ister semavi ister beşeri olsun birçok din ortaya çıkmış ve bunların değişen oranlarda inananları olmuştur. Bu dinlerin insanlar arasında yayılması ve pratik hayata aktarılması noktasında kimi zaman akran öğrenmesi, kimi zaman usta-çırak ilişkisi, kimi zaman ise -semavi dinlerde olduğu gibi- bizzat yaratıcının seçtiği peygamberi vasıtasıyla ta`lim şeklinde gerçekleşmiş, zaman içinde kaybolmayıp inananları olan dinlerin öğretimi, sürece bağlı olarak, sistematik bir öğretim sistemi haline dönüşmüştür.

Türkiye %99,2`si Müslüman vatandaşların(AA Haber Ajansı, 2014) yaşadığı bir ülke olarak tarif edilir ve bilinir. Dolayısıyla Türkiye`de İslam dinin öğretimi/öğrenimi, sunumu/talep edilmesi doğal bir durumdur. Cumhuriyetin ilk yıllarında devleti yönetenlerin politik bakışı ve uygulamaları ile halkın talepleri arasında din eğitimi konusunda ciddi fikir ayrılıkları oluşmuş, bu durum milli eğitim şûralarında tartışılmış, hatta ulusal bir eğitim problemi olarak Türkiye Büyük Millet Meclisinde tartışılmış, söz konusu hararetli tartışmalar meclis resmi kayıtlarına da yansımıştır1[1](Ayhan, 2014, ss. 24-107).Daha sonra çok partili hayata geçişle birlikte (1946-1980) imam hatip okullarının yeniden açılması ile din eğitimin de yeni bir aşamaya geçilmiş, 1980`de din eğitimi lehine yapılan yasal değişikler bu süreç bir anlamda devam etmiş, 28 Şubat dönemi olarak bilinen 1998-2002 yılları arasında tekrar din eğitiminde yasakçı anlayışa geri dönülmüş, ancak bu durum da fazla uzun sürmemiştir. 2012 yılında, kamuoyunda 4+4+4 yasası olarak bilinen, yapılan ve yapısal ve yasal değişiklerle dînî eğitim konusunda aşama kaydedilse bile (Yürük, 2017, ss. 113-135), son dönemlerde bu durumun bir sorun olarak yüksek perdeden seslendirilmesi[2] eğitim- öğretim sisteminde yaşanan sorunların hâlâ tam olarak çözümlenemediğinin göstergesidir.

Türkiye`de -özellikle Cumhuriyet rejimine geçişten sonra- işbaşına gelen seçilmiş yöneticiler zaman zaman darbelere maruz kalmıştır. Yaşanan bu hadiselerin her alanda olduğu gibi elbette din eğitimi faaliyetlerine de ciddi etkileri olmuştur. Bunlardan din eğitimi bağlamında en etkili olanı, kuşkusuz 12 Eylül 1980 muhtırasıdır. Bu darbeye sebep teşkil eden sosyal olaylar ve kargaşa ortamının ana nedeni olarak gençliğin dinden uzaklaşması görülmüş, bu durum o dönem hazırlanan resmî raporlara da yansımış (Ayhan, 2014, ss. 294-306), sonrasında gelecek nesillerin dini eğitiminin sağlıklı bir şekilde sağlanması adına 1982 Anayasasının[3] 24. maddesinde din kültürü ahlak bilgisi dersinin ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu dersler arasında yer alacağı belirtilerek ilk defa Türkiye`de din eğitimi anayasal zorunluluk altına alınmıştır. Yapılan bu değişiklikle 1982 anayasası, *"klasik laik kemalizm"* çizgisinden -kendine özgü- *"İslami laiklik"* çizgisine evrilmiştir (Kara, 2013, s. 306).

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Türkiye`de Din Eğitimi

2 Ayrıntılı bilgi için Bkz. Cumhurbaşkanı Erdoğan`dan Eğitimde Reform Sinyali, 2020

3 Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982

Devletlerin resmi eğitim ideolojileri, öğretim programları vasıtasıyla eğitim alanına yansıtılır. Hiçbir devlet kendi eliyle kendine düşman veya bilim dışı öğretim faaliyetlerinin yapılmasını onaylamaz. Bu bakımdan öğretim programları, öğretim yapan tüm kurumlar için çerçeveyi çizen bağlayıcı metinlerdir.

İlköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretim Programı (4-8. sınıflar) son olarak 2018 yılında güncellenmiş[4] ve incelemeye konu olan ders kitapları bu programa göre hazırlanmıştır. Programın felsefesi ve genel amaçları arasında din ve ahlakla ilgili bilgilerin kavramsal temellerinin oluşturulması ve kavramlar arası ilişkilendirmenin yapılması hedeflenmiştir. Böylece öğrencilerin dini ve ahlaki kavramları yorumlamaları ve araştırma, sorgulama, problem çözme gibi temel becerilerini geliştirmeleri amaçlanmıştır. Ayrıca Programın vizyonu olarak; *"Dinin hayatı anlamlandırma rolünü fark eden; millî-manevi ve ahlaki değerleri benimseyen .... bireyler yetiştirmektir"* şeklinde belirtildiği görülmektedir. (Komisyon, 2018, s. 8). Bu bağlamda dinin içselleştirilmesini sağlayan ve inanç esaslarına bağlılığı güçlendiren yaratılış konusunun, programda bir şekliyle var olması hususunun irdelenmesi önemlidir. Bu bağlamda yaratılış konusu, sınıflar bazında, öğretim programında yer alan kazanımlar doğrultusunda ders kitaplarında ele alınış biçimi tartışılacaktır.

2. Problem Durumu

İlköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi (4-8. Sınıflar) öğretim programında ve ders kitaplarında yaratılış konusunun nasıl yer aldığının tespiti araştırmanın problemini oluşturmaktadır.

3. Amaç

İlköğretim din kültürü ahlak bilgisi (4-8. Sınıflar) öğretim programında yaratılış konusunun, ders kitapları da göz önünde bulundurularak nasıl yer aldığının tespiti ve görülen eksiklikler hususunda öneriler sunulması araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

4. Yöntem

Araştırmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir.

5. Bulgular

Öğretim Programı ve Ders Kitapları incelenmesi sonucu elde edilen bulgular aşağıda sıralanmıştır.

5.1. Dördüncü Sınıf Öğretim Programı ve Ders Kitabında Yaratılış

4. Sınıf Ünite, Kazanım ve Açıklamaları incelendiğinde yaratılış ile ilgili direkt bağlantı kurulabilecek herhangi bir başlık ve kazanıma rastlanmamıştır (Komisyon, 2018, s. 17). Ancak İlgili ders kitabı incelendiğinde; İslam'ın İnanç Esasları" ünitesi altında *"Allaha iman"* konusu işlenirken iki ayetin manası bağlamında örtük olarak işlendiği görülmüştür. Bu ayetlerden ilki; *"İslam`ı Tanıyalım"* başlıklı ikinci ünite `de *"Allah`a iman"* alt başlığı altında olan *"Eğer yerde gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu. Arşın Rabbi olan*

[4] MEB Talim terbiye Kurulu Başkanlığı 19/01/2018 tarih ve 2 sayılı kararı

Allah, onların vasıflandırdıklarından münezzehtir”[5] (Kur`an, s. 21/22) ve *“/ Tanrınız bir tek Tanrıdır. O, merhamet eden, merhametli olandan başka Tanrı yoktur.”*[6] (Kur`an, s. 2/163) ayetleri zikredilmiştir. Görüldüğü üzere Allah`ın varlığı konusu anlatılırken örtük bir şekilde yaratma fiilinin bir ve tek ilah tarafından olmasının gerekliliği üzerinden yaratılış konusuna dolaylı olarak yer verilmiştir. Ayrıca kitapta ayetlerin devamında Allah`ın her şeyin yaratıcısı olduğu, kâinatta bize eşsiz nimetler sunduğu bu nimetler üzerinden Allah`a gönülden inanmak ve onu sevmek gerektiği hususlarına vurgu yapılarak yaratılış konusuna da -detaylara girmeden- kısmen değinilmiştir (Pınarbaşı, 2020, ss. 37-38).

5.2. Beşinci Sınıf Öğretim Programı ve Ders Kitabında Yaratılış

Öğretim Programının 5. Sınıf kazanımları ile ilgili bölümüne bakıldığında yine ilk ünite olan Allah İnancı ünitesinde, ancak bu defa *“Evrendeki mükemmel düzen ile Allah’ın (c.c.) varlığı ve birliği arasında ilişki kurar.”* ve *“Allah’ın (c.c.) her şeyin yaratıcısı olduğunu fark eder.”* kazanımları doğrultusunda açıkça yer verildiği görülmüştür.(Komisyon, 2018, s. 21)

İlgili kazanımlar doğrultusunda 5. Sınıf Din Kültürü Ahlak Bilgisi ders kitabına bakıldığında *“Allah inancı”* ünitesi altında yaratılış konusunun detaylı olarak işlendiği tespit edilmiştir. Örneğin *“Sizce, evrende var olan mükemmel düzen nasıl kurulmuştur?”* sorusu ile konuya giriş yapılmış, açıklama kısmında evrendeki müthiş ve hassas düzene dikkat çekilerek “Onlar, yaratan olmaksızın mı yaratıldılar yoksa yaratanlar *“ kendileri midir?”*[7] (Kur`an, s. 52/35) ayeti ile insan gibi mükemmel bir varlığın yaratılmasında bir yaratıcıya ihtiyaç duyulduğu hususuna dikkat çekilmiştir. Yine *“Gökleri yedi kat üzerine yaratan O'dur. Rahman'ın bu yaratmasında bir düzensizlik bulamazsın. Gözünü bir çevir bak, bir çatlak görebilir misin?”*[8] (Kur`an, s. 67/3) ayeti zikredilerek yaratılıştaki mükemmel düzene dikkat çekilmiştir. Bu hususta öğrencilerin bireysel öğrenmelerine de fırsat verecek şekilde evrende gördükleri mükemmel düzenle ilgili örnekleri listelemeleri istenmiştir. İlerleyen kısımlarda Allah`ın yaratıcı sıfatına Allah Yaratandır başlığı altında dikkat çekilmiştir.(Erdoğan vd., 2020, ss. 10-22).

5.3. Altıncı Sınıf Öğretim Programı ve Ders Kitabında Yaratılış

Öğretim programında *“Hz. Âdem’in (a.s.) hayatını ana hatlarıyla özetler.”* (Komisyon, 2018, s. 26) kazanımı doğrultusunda ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem`in hayatı anlatılmış bu bağlamda yaratılış konusuna da yer verilmiştir. Ders kitabı incelendiğinde düşünelim etkinliği ile *“Yarattığı her şeyi güzel yaratan, insanı başlangıçta çamurdan yaratan, sonra onun soyunu, bayağı bir suyun özünden yapan, sonra onu şekillendirip ruhundan ona üfleyen Allah'tır. Size kulaklar, gözler, kalpler verilmiştir. Öyleyken, pek az şükrediyorsunuz”*[9] (Kur`an,

---

5 لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا ۝ فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُون ۝

6 إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ اِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ۝

7 نوُقِلاَخْلا ُمُه ْمَأ ٍءْيَش ِرْيَغ ْنِم اوُقِلُخ ْما ۝

8 الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ ۝

9 الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ ۝

s. 32/7) ayetinin manası verilerek başlanmış, daha sonra yeryüzü ve gökyüzünün yaratılışı[10] (Kur`an, s. 67/3), insanın yaratılışı[11] (Kur`an, s. 82/7), Hz. Âdem`in yaratılışına meleklerin itirazı ve ona eşyanın isimlerinin öğretilmesi[12] (Kur`an, s. 2/31-32), meleklerin Hz. Âdem`i üstün bir varlık olarak kabul etmeleri ve şeytanın yüz çevirmesi[13] (Kur`an, s. 2/34; 7/12), Hz Adem`in Cennetteki yaşamı[14] (Kur`an, s. 7/19), ve Cennetten ihracı[15](Kur`an, s. 2/36; 7/17) hususları, ayetlerin ışığında, yaratılış konusu kapsamında ele alınmıştır. Ayrıca Hz. Âdem ve eşi Havva`nın dünyadaki yaşamı başladıktan sonra Hz. Âdem`in oğulları Habil ile Kabil`in kıssalarının anlatıldığı ayetlere[16] (Kur`an, s. 5/27-31) yer verilerek o dönemdeki insanlar arası ilişkiler bağlamında konuya devam edildiği görülmüştür(Özdemir, 2020, ss. 25-27).

5.4. Yedinci Sınıf Öğretim Programı ve Ders Kitabında Yaratılış

Öğretim Programının 7. Sınıf üniteleri ve temaları incelendiğinde *''Varlıklar âlemini özellik-lerine göre ayırt eder.''* kazanımı doğrultusunda yaratılış konusuna yer verildiği görülmüştür (Komisyon, 2018, s. 31). Yaratılış konusuna 7. Sınıf ders kitabında ise ilgili kazanıma paralel olarak 1. ünite olan Melekler ve ahiret inancı başlığı altında yer verilmiştir. Bu ünite de daha çok gayb alemi ve ahiret hayatı, yeniden diriliş hususlarını anlatan ayetlere yer verilmiş, bu anlamda görünen alemin yanında görünmeyen (gayb) aleminin olduğu, burada da Allah`ın yarattığı melekler ve cinler gibi varlıkların olduğu, şeytanın da cinlerden olduğu, kendisinin ateşten yaratıldığı, Hz. Adem`in ise topraktan yaratıldığı için kendisini üstün görmesi sebebiyle secde etmeği (Araf:11-18; Sâd:71-83) ilgili ayetlerden mülhem olarak açıklanmıştır(Macit, 2020, ss. 10-14).

5.5. Sekizinci Sınıf Öğretim Programı ve Ders Kitabında Yaratılış

8. Sınıf öğretim programı incelendiğinde, kader inancı konusunda *''Allah'ın (c.c.) her şeyi bir ölçüye göre yaratmasına, sünnetullah kavramı kapsamında evrendeki fiziksel, biyolojik ve toplumsal yasalara yer verilir.''* Kazanımıyla yer aldığı görülmüştür(Komisyon, 2018, s. 36). İlgili kazanım doğrultusunda 8. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabına bakıldığında yaratılış konusunun 1. Ünite içinde yer alan kader ve evrendeki yasalar bahsi altında ele alındığı tespit edilmiş, bu bağlamda *''evrenin yasaları''* ifadesinin ne anlama geldiği sorularak konuya

---

10 الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُور

11 يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ٦ الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ٧ فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ

12 وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ٣١ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ٣٢

13 وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

14 ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ١٧﴿﴾وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ﴿ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ

15 فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ

16 وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ٢٧ لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ٢٨ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ٢٩ فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ٣٠ فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْءَةَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوْءَةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ٣١

giriş yapıldığı görülmüş, daha sonra *''fiziksel yasalar''* alt başlığı altında evrendeki düzen ve sebep sonuç ilişkisi anlatılmış ve *''Aya erişmek güneşe düşmez. Gece de gündüzü geçemez. Her biri bir yörüngede yürürler''*[17](Kur`an, s. 36/40) ayetine yer verilerek açıklanmıştır. Kader konusu bağlamında yaratılış konusunun anlatımına *''biyolojik yasalar''* alt başlığı altında devam edilmiş, burada da canlıların oluşumu ve gelişimi hususu ele alınmıştır. Yaratılış gerçeğini yine kur`an ayetleri ile delillendirerek; *''Ey insanlar! Öldükten sonra tekrar dirilmekten şüphede iseniz bilin ki, ne olduğunuzu size açıklamak için, biz sizi topraktan sonra nutfeden, sonra pıhtılaşmış kandan, sonra da yapısı belli belirsiz bir çiğnem etten yaratmışızdır. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde tutarız; sonra sizi çocuk olarak çıkartırız, böylece yetişip erginlik çağına varırsınız. Kiminiz öldürülür, kiminiz de ömrünün en fena zamanına ulaştırılır ki, bilirken bir şey bilmez olur. Yeryüzünü görürsün ki kupkurudur; fakat biz ona su indirdiğimiz zaman harekete geçer, kabarır, her güzel bitkiden çift çift yetiştirir''*[18] (Kur`an, s. 22/5) ayeti ile *''O, insanı pıhtılaşmış kandan (alak'tan) yarattı''*[19](Kur`an, s. 96/2) ayetlerine yer verilmiştir. Ayrıca bu kazanımı pekiştirmek maksadıyla bugün dünyamızda insan eli karışması sebebiyle ölçüsü ve dengesi bozulan biyolojik yasa ve bunun verdiği zararlar üzerine sınıf içi tartışma yapılması için etkinlik tasarlanmıştır. Konu, bu yasaların bilinmesinin insan hayatına sağladığı faydalar ve Allah`ın koyduğu bu yasaların tesadüf eseri olmadığı hususlarına vurgu yapıldıktan sonra, kader kavramının *''Allah'ın evreni bir ölçüye göre yaratması ve bu ölçünün devamı için yasalar koymasıdır''* şeklinde tanımlanmasıyla bitirilmiştir(Doğan, 2020, ss. 16-19).

6. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

İlköğretim çağı (6-14 yaş) öğrencilerin gelişim dönemi dikkate alındığında somut işlemler basamağından başlayan ve soyut işlemler basamağına giriş zamanına kadar olan süreyi kapsamaktadır. Bu dönem, çocuğun dini gelişimi açısından önemli bir dönemdir. Çünkü çocuğun inanç ve ibadet hayatının temelini oluşturacak eğitim ve öğretim döneminin temelleri bu dönemde atılmaktadır. Hz. Peygamber`in (sav) çocuklara namaz eğitimi hususundaki tavsiyeleri[20] yine bu dönemi kapsamaktadır. Dolayısıyla bu dönemde verilen eğitimler çocuğun dini gelişimine ve yetişkinlik dönemindeki dini hayatına ciddî etkileri olacaktır. Bu bağlamda günümüz öğrencileri için *''Nasıl ibadet edeceğiz?''* sualinin yanı sıra *''Niçin ibadet edeceğiz?''* Sualinin de cevabını bulması önemlidir. Bu bağlamda günümüz insanının *''Necisin? Nereden geliyorsun? ve Nereye gidiyorsun?''* şeklindeki üç küllî sualinin de cevaplanması, yaratılış başlığı altında tatmin edici cevap verilmesi zorunluluğu, yaratılış konusunun ilköğretim din kültürü ahlak bilgisi öğretim programına dahil edilmesi ihtiyacını daha da artırmaktadır.

---

17 لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ۝

18 يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ۝

19 خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ۝

20 Resulullah (sav) buyurdular ki: *"Çocuklarınıza, onlar yedi yaşında iken namazı emredin. On yaşında olunca namaz (daki ihmalleri) sebebiyle onları dövün, yataklarını da ayırın."*Ebu Davud, Salat 25, (495, 496). (Bu hadiste geçen *"dövün"* ifadesi ayrı bir tartışma konusu olduğundan burada değinilmemiştir.)

4. Sınıf Öğretim Programında Yaratılış konusuyla ilintili bir kazanım bulunmaması ve ders kitabında yalnızca *"Allah`a İman"* başlığı altında iki ayetle değinilmesi, konunun tam anlamıyla öğrencilere kavratılması bakımından çok yeterli görülmemektedir. Çünkü salt olarak tek başına ayetle yaratılış konusunun izahı, aklın tatmini için yeterli bir ispat kaynağı değildir. Allah`a iman, kitabına imandan önce gelir. Bu bağlamda öğrencilerin Allah inancını perçinleyecek -detaylara girmeden- *"Allah`ın varlığı evrende bulunan varlıklar üzerinden görülebilir mi?"* soruna cevap olacak ve öğrencilerin aktif katılımını sağlayacak bir etkinliği de içeren açıklamalara verilmesi yerinde görülmektedir.

5. Sınıf Öğretim Programı, yaratılış konusuna yer vermesi bakımından 4. Sınıf öğretim programı ile kıyaslandığında daha doyurucu olduğu görülmektedir. Nitekim evrendeki mükemmel nizam ile Allah`ın varlığı ve birliği arasındaki ilişkiyi gösterecek şekilde kazanım belirlendiği görülmüştür. Yine ders kitabında, ilgili kazanım doğrultusunda, evrendeki düzenin nasıl kurulduğu sorusu ile konuya başlanması ve öğrencileri düşünmeye sevk edecek bir etkinliğe yer verilmesi, canlıların yaratılması hususunda ilgili ayet meallerine yer verilmesi konunun kavratılması bakımından önemlidir.

6. Sınıf öğretim programında ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem`in yaratılışı ile ilgili kazanım altında, örtük olarak, yaratılış konusunun verildiği görülmektedir. Nitekim ders kitabında Hz. Ademin yaratılışı, meleklerle olan diyaloğu, Cennetteki yaşamı, işlediği kusurdan ötürü Cennetten çıkarılıp dünyaya gönderilmesi serencamını anlatan ayetlere yer verilmesi bunun göstergesidir. Örtük programın uygulanması, eğitim-öğretim faaliyetlerinde bilinen ve öğretmenler tarafından kullanılan bir yöntemdir. Ancak bu yöntemin ilgili hususları bir arada sunmak gibi bir avantajı olmakla birlikte, öğretmenin inisiyatifine ve dersi işleme ustalığına bağlı olarak konunun etkili bir şekilde öğretilebilmesi ya da öğretilememesi dezavantaj sayılabilecek hususlardandır. Bu bağlamda yaratılış konusunu daha görünür hale getirecek şekilde bir alt başlık altında ele alınması ve bir etkinlikle birlikte öğrencilere kavratılmasının daha etkili olacağı düşünülmektedir.

7. sınıf öğretim programında yer alan öğrencilerin varlıklar aleminin özelliklerini ayırt etmelerini sağlayan kazanımın yaratılış konusu ile yakından ilgili olduğu söylenebilir. Ancak ders kitabına bakıldığında bu hususun meleklere ve ahiret gününe iman ünitesinde ele alındığı görülmektedir. Gayb alemindeki varlıkların da yaratılış konusu kapsamına dahil olduğu düşünüldüğünde bu yaklaşım normal, hatta olması gereken bir durum olarak kabul edilebilir. Ancak yine yaratılış bağlamında öğrencilerin dikkatini çekecek bir alt başlıkla imanın bir rüknü olan meleklere iman konusunu pekiştirecek şekilde, meleklerin ve şeytanın yaratılmasının sebepleri konusunun işlenmesi ve öğrencilerin bu konudaki istifhamlarının cevaplanması, daha etkili bir din eğitimi faaliyeti olacağı düşülmektedir.

8. Sınıf öğretim programına dahil edilen sünnetullah bağlamında evrendeki yasalar kazanımı, yine yaratılış konusunu da içeren bir kazanım olarak görülebilir. Ders kitabında, kader kavramı bağlamında ele alınması ve Allah`ın her şeyi bir ölçüye göre yaratması ve kainattaki düzenin Allah`ın koyduğu kanunlarla devam etmesi şeklinde tarif edilmesi konunun kavratılması için doğru bir yöntemdir. Ancak evrendeki yasalar ve kader başlığı altında Allah`ın yaratıcı sıfatının detaylı işlenmesi, kavratılacak konuya zihinleri hazırlaması bakımından konu başlığının içeriği tam olarak yansıtamadığı düşünülmektedir. Bu bakımdan yaratılış konusunu müstakil

bir başlık haline getirecek şekilde *"Evren`in Yaratılışındaki Eşsiz Düzen ve Kader İnancı"* şeklinde düzenlenmesi ve içeriğin bu bağlamda biraz daha geliştirilmesi, özellikle soyut işlem basamağına giriş döneminde olan ve ergenliğe adım atmış/atmak üzere olan öğrencilerin dini gelişimlerine olumlu katkıları olacağı düşünülmektedir. Çünkü yaratılış hakkındaki soruların, Allah`a iman hususunda insandaki vehim damarını tahrik edeceği ve insanı vesvese yoluyla inançsızlığa sürükleyebileceği ihtimali, yadsınamayacak bir gerçektir(Dölek, 2020, ss. 30-39).

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı incelendiğinde, ünite açıklamaları kısmında, konu ile ilgili ayet ve hadislere yer verilmesinin tavsiye edildiği görülmektedir. Ancak, ders kitapları incelendiğinde -özellikle yaratılış konusu bağlamında ele alınan bölümlerde- bu konuda hiçbir hadis rivayetine yer verilmediği görülmüştür. Oysa bu hususta onlarca rivayete rastlamak mümkündür.21[21] Bu durum, ders kitaplarının Kur`an merkezli anlayış doğrultusunda hazırlanmış olduğu izlenimi vermektedir. Ancak İslam dininin temel kaynakları Kur`an ve sünnet olduğu ön kabulü doğrultusunda ilgili hadislere daha fazla yer verilmesi gerektiği aşikardır. Bu durumun yeni hazırlanacak kitapları için göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husus olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak yaratılış konusunun iman esaslarını pekiştirici etkisi ve özellikle günümüzde inanç esaslarını hedef alan birçok sualin cevabı olması ve Allah`a bilinçli kul olmayı (İman-ı tahkîki) sağlaması açısından öğretim programlarında daha belirgin kazanımlarla yer bulması, en azından öğretim kademelerinin birinde – gelişim basamakları açısından 8. sınıfın daha uygundur.- ayrı bir ünite olarak yer bulması, din eğitiminin etkililiği noktasında ekstra bir katkı sunacağı düşünülmektedir. Ayrıca fen ve teknoloji dersiyle ilişki kurularak ve o derste yer alan ilgili kazanımlarla ilişkilendirerek verilmesini sağlayacak içeriklerin din kültürü ahlak bilgisi ders kitaplarında ilgili ayetlerle birlikte yer bulması sağlanmalıdır. Yine konu ile ilgili İslam Dininin diğer bir temel kaynağı olan Hz. Muhammed`in sünneti ve hadislerine yer verilmesi de konunun kavratılması ve bir bütün halinde ele alınması bakımından uygun olacaktır. Sempozyumun açılış konuşmalarında değinildiği gibi[22] bugün artık din öğretiminde Allah`a nasıl ibadet edileceğinin öğretilmesinin önemi yanında -belki daha da fazla- *"Niçin Allah`a ibadet etmeliyiz?"* sorusunun da öncelikle akıllarda ve kalplerde tatmin edici cevabının bulunması sağlanmalıdır. Bilinçli ve *"Dindar Nesil"* yetiştirmek ancak bu yolla mümkün olabilir.

---

21 Bunlardan en başta sayılabilecek olanı *"İnsanlar birbirlerine o kadar çok soru soracaklar ki atta şu soruyu da soracaklar: Allah mahlukatı yarattı. Peki Allah`ı kim yarattı? Kim ki böyle bir şey hisseder, Allah inandım desin."*(İbn Mende, 1985, s. 483; Müslim, sünnet, s. 212)hadisidir. Başka bir rivayette ise bu soruyu duyduğunuzda; *"Allah birdir, Sameddir.(doğurmamış ve doğurulmamıştır) ve o`nun dengi yoktur."* deyiniz (Ebu Davud, Sünnet,18) şeklinde buyurulmuştur.

22 Ayrıntılı bilgi için Bakınız 4. Uluslararası Diriliş Sempozyumu Prof. Dr. Ali Erbaş`ın açılış konuşması ve Prof. Dr. Nevzat Tarhan`ın açılış konferansı

KAYNAKÇA

AA Haber Ajansı. (2014, Temmuz 15). Türkiye Nüfusunun %99.2`si Müslüman. *TRT HABER*. https://www.trthaber.com/haber/yasam/turkiye-nufusunun-yuzde-992si-musluman-136243.html

Ayhan, H. (2014). *Türkiye'de Din Eğitimi* (C. 1-3). DEM Yayınları.

Cumhurbaşkanı Erdoğan`dan Eğiitmde Reform Sinyali. (2020, Ekim 19). [Gazete]. https://www.sozcu.com.tr/2020/egitim/cumhurbaskani-erdogandan-egitim-reformu-sinyali-6087768/

DİB. (2009). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Tavaslı Martbaacılık.

Doğan, R. (2020). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 8*. Gezegen Yayıncılık.

Dölek, A. (2020). *Vesvese Problemleri ve Hz. Peygamberden Önemli Tavsiyeler.* Rağbet Yayınları.

Ebu Davud, S. b. el-Eş`as. (1992). *Ebu Davud Sünen* (C. 1-5).

Erdoğan, İ., Demirpolat, E., Çelik, R., Acar Etik, G., & Önal, M. (2020). *Din Kültürü Ahlak Bilgisi 5 Ders Kitabı.* Ada Matbaacılık.

İbn Mende. (1985). *Kitab-ül İman* (2. bs, C. 1). Müessesetü Risale.

Kara, İ. (2013). *Türkiye`de Milli Eğitim İdeolojisi* (7. bs). İletişim Yayınları.

Komisyon. (2018). *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı* (İlkokul 4 ve Orta okul 5,6,7,8. Sınıflar). MEB.

Kur`an. (t.y.). http://mowahedin.com/

Macit, S. (2020). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı* 7. Özgün Matbaacılık.

Müslim, E.-H. M. b. el-Haccâc. (261M.S.). *Müslim* (C. 1-5). Darul İhyâ.

Özdemir, S. (2020). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Din Kültürü Ahlak Bilgisi 6 Ders Kitabı.* Dörtel.

Pınarbaşı, B. (2020). *İlkokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı 4.* Tuna Yayıncılık.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 2709 3 (1982). https://www.mevzuat. gov.tr / Mevzuat Metin/1.5.2709.pdf

Yürük, T. (2017). *İlk ve Ortaöğretimde Din Öğretimi (Din Dersleri) Din Eğitimi El Kitabı* (R. Doğan & R. Ege, Ed.; 5. bs). Grafiker Yayınları.

POZİTİF BİLİMLERİN BÖLÜNMÜŞLÜĞÜ VE YARATICI İNANCI

Dr. Öğr. Üyesi Osman KARAAĞAÇ, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı
osman.karaagac@erzincan.edu.tr

ÖZET

İnsanlık tarihinin en kadim tartışma konularından biri var oluş sorgulamasıdır. Bu var oluş teistlerin iddia ettikleri gibi harici bir etkenle mi yoksa ateistlerin öne sürmüş oldukları *"kendinden"*likle mi meydana gelmiştir? Tanrı'nın varlığına inanan teistler evrenden ve yaşamdan yaratılış *"sonradan oluş"* a dair izler ararken Tanrı karşıtı çevreler ise evrenin ve yaşamın süreç içerisinde aşama kat ederek bugünkü halini aldığını tescilleyen izler aramanın gayreti içerisine girmişlerdir. Aydınlanma çağı olarak nitelendirilen dönemle birlikte bilimsel faaliyetler daha bir sistemli hale gelmiştir. Özellikle yaşamın kaynağına yönelik incelemeler yapılmış ve yaşamın Tanrısal bir faaliyet olmadığı ispat edilmeye çalışılmıştır. Onlara göre yaşam iddia edilenin aksine çevrenin ve yaşam koşullarının etkisiyle zaman içerisinde tesadüfen/şans eseri ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla metafizik anlamda yaşama yüklenen yüklerden kurtulmanın vakti gelmiştir.

Fizikî evrene yönelik çoklu evrenler ve şişen evrenler gibi farklı teoriler ortaya atılmış, evrenin bu yaklaşımların sonucu olma ihtimalinin daha yüksek olduğu vurgulanmaya başlanmıştır. Ayrıca zamanın göreceliği üzerinden evrende bir birlikteliğin olmadığını birbirinden kopuk alâkasız evrenlerin olduğunu iddia ederek bunun evrenin rasgele oluşunun göstergesi olduğunu, ayrıca evrende düzen adına ortaya konulan şeylerin sebep sonuç itibariyle yapısal bir zorunluluktan(determinist) kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Bu yaklaşıma göre eşya yapısal formlara sahiptir ve bu yapısal formların dışına çıkma şansları yoktur. Dolayısıyla nesneler ve olaylar arasında metafizik bir sebep sonuç ilişkisi aramaya gerek yoktur.Ancak gerek yaşamın kaynağına gerekse fizikî evrenin var oluşuna dair dile getirilen teoriler bu yapısal formların *"ilk çıkış"* noktasını izah edememektedirler. Richard Swinburne'e göre evrimcilerin doğal seçilim yasası kabul edilse bile bu mükemmel seçilim için bile bir irade gerekmektedir. Dolayısıyla ilk hareket ettirici izah tatminkâr bir şekilde izah edilemediği sürece evrim teorisi hipotez olmanın ötesine gidemeyecektir. Daha sonraki zincirlerin hayatiyetleri sağlamak için göstermiş oldukları faaliyet var oluşu izah etme de yetersiz kalmaktadır.

Son birkaç asırdır din-bilim ilişkisi açısından *"alan parselleme"* kavgası yürütülmektedir. *"Niçin"* sorusu dinin alanına, *"Nasıl"* sorusu da bilimin alanına tahsis edilmiştir. Dolayısıyla bu yaklaşımdan dolayı din adına konuşanlar eşyanın niçin'ine hapsedilmiştir. Bertrand Russell, Richard Dawkins ve Stephen Hawking gibi isimler eşyanın niçin'ini sorgulamanın anlamsızlığı üzerine yoğunlaşmış niçin sorusu sordurulmaz olmuştur. Ayrıca bilimsel faaliyetler sonucu yeni ortaya konan verilerin çekiciliği bilimin dini dar bir alana hapsetmesine sebebiyet vermiştir. Yapılan bu parsellemenin olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak için yapılması gereken yegâne şey, her iki alanın entegre bir hale getirilmesidir. Eşyanın nasıl'ını anlamadan niçin'ini, niçin'ini anlamadan nasıl'ı anlaşılamaz.

Anahtar Kelimeler: Din-bilim, İlk Neden, Niçin, Nasıl, Bütüncül Düşünme

THE DIVISION OF THE POZITIVE SCIENCES AND CREATIVE BELIEF

ABSTRACT

One of the most ancient topics of discussion in human history is the question of existence. Was this existence caused by an external factor, as theists claim, or by the *"self"* suggested by atheists? Theists who believe in the existence of God are looking for traces of Creation *"later formation"* from the universe and life, while anti-God circles have made an effort to search for traces that record that the universe and life have taken their present form by taking stages in the process.With the period described as the age of Enlightenment, scientific activities became more systematic. In particular, studies have been conducted on the source of life and attempts have been made to prove that life is not a divine activity. According to them, life, contrary to what is claimed, appeared by coincidence/chance over time under the influence of the environment and living conditions. Therefore, it is time to get rid of the burdens of life in the metaphysical sense.

Different theories have been put forward for the physical universe, such as multiverse and bulging universes, and it has been emphasized that the universe is more likely to be the result of these approaches. In addition, they claimed that there is no unity in the universe through the relativity of time, that there are unrelated universes separated from each other, that this is an indicator of the randomness of the universe, and that the things put forward in the name of order in the universe are caused by a structural necessity(determinist) as a result. According to this approach, the item has structural forms, and they have no chance of going outside these structural forms. Therefore, there is no need to look for a metaphysical cause-and-effect relationship between objects and events.But both the source of life and the theories expressed about the existence of the physical universe cannot explain the *"first exit"* point of these structural forms. According to Richard Swinburne, even if the law of natural selection of evolutionists is accepted, this perfect selection requires a will. Therefore, the theory of evolution cannot go beyond being a hypothesis unless the first moving explanation can be explained satisfactorily. It is also insufficient to explain the existence of activities that subsequent chains have shown to ensure their survival.

For the last few centuries, the fight for *"field parcel"* has been carried out in terms of the relationship between religion and science. The question *"why"* is allocated to the field of religion, and the question " How " is allocated to the field of science. Therefore, because of this approach, those who speak in the name of religion are imprisoned in niçin of things. Names such as Bertrand Russell, Richard Dawkins and Stephen Hawking have focused on the pointlessness of questioning why. In addition, the attractiveness of newly revealed data as a result of scientific activities has led to science imprisoning religion in a narrow space. The only thing that needs to be done to eliminate the negative consequences of this parcel is to integrate both areas. It cannot be understood without understanding the how of things, without understanding the how of things.

Keywords: Religion-Science, First Exit, Why, How, Holistic thinking

GİRİŞ

Evrenin ve yaşamın *"nasıl"* ve *"niçin"* meydana geldiği dinin ve bilimin en önemli konusudur. Bu konuyla alâkalı hem din hem de bilim çeşitli yaklaşımlar ortaya koymaktadır. Din/dinler bir taraftan evrenin ve yaşamın bir yaratıcı tarafından meydana getirildiğini ispatlamaya çalışırken diğer taraftan bunu temellendirebilmek için farklı yöntemler ileri sürmüşlerdir.

Diğer taraftan bilimin henüz sistemleşmediği dönemlerde felsefe evrenin ve yaşamın *"niçin"* ve *"nasıl"*ılan yönelik farklı görüşler ortaya koymuştur. Yaşanılan dönemin ve hâkim olan anlayışlarında etkisiyle kimi filozoflar din ile paralel görüşler ortaya korken kimi filozoflar da dinin argümanların aksine zıt görüşler sunmuşlardır. Aydınlanma dönemi öncesi yaratılış karşıtı anlayışlar daha ziyade duyusal anlamda metafizik konuları akıl ile bağdaştıramamak ya da dinin argümanlarının kavramsal reddiyesiyle gerçekleşmiştir.

Bilimin daha sistemli bir şekilde ortaya çıkması ile birlikte felsefe, gerilemiş ve bilimsel verilere bir nevi şerh düşer bir vaziyet almıştır. Din karşıtı felsefi görüşler elde edilen bilimsel verilerle harmanlanmıştır. Dolayısıyla bilimsel veriler her türlü inanç ve düşünceden arınarak ortaya konması gerekirken örtülü bir şekilde ateizmin savunuculuğunu yapmaya başlamıştır. Modern bilim aşırı veri birikiminden dolayı fizik, kimya ve biyoloji diye farklı disiplinlere ayrılmış ve bu disiplinler ayrı birer faaliyet alanlarına dönüşmüştür. Bu bölünme öylesine bir noktaya geldi ki kendi içlerinde bile farklı alanlara ayrıldılar.

Pozitif bilim olarak adlandırılan bu disiplinler başlangıçta genel olarak yaratıcı fikriyle herhangi bir çatışma içerisine girmemiştir. Ancak daha sonraları Avrupa'da bilimsel verilerin kilisenin öğretileri ile ters düşmesi sonucu din karşıtlığı ortaya çıkmış ve nihaî noktada da dini dışlar bir mahiyet almıştır. Halk bir taraftan bilimsel verilerin her geçen gün gelişen ve değişen verileriyle dinin sürekli olarak tekrarlanan -dokunulmamazlığı ile dogma diye tabir edilen- veriler arasında tercih yapmak zorunda bırakılmıştır. Uzun yıllara dayalı olarak kilisenin baskısından bunalmış olan halk bilimsel verilerin cazibesine kapılmış ve dinden uzaklaşmıştır.

Avrupa ve Amerika'da yaşanan bu gelişmeler dünyanın geri kalan kısımlarına da yayılmış herhangi bir değerlendirme kriterine tabi tutulmadan alınıp kabul edilmiştir. Bunun sonucunda özellikle İslam dünyasında itikadi ve fikri sıkıntıların yaşanması kaçınılmaz olmuştur.

Fizik Alanındaki Gelişmeler

Batı dünyasında, Orta çağda egemen görüş Aristoteles'in dünya merkezli evren anlayışı hakimdi. Kilise, Aristoteles'in bu görüşünü kabul etmiş ve bu görüşe bir nevi dini bir içerik kazandırmıştı. Bu görüşe göre evrenin merkezi dünyadır ve onun dışındaki güneş de dahil olmak üzere dünyanın etrafında dönmekte idiler.

On altıncı yüzyılla birlikte başlayan bilimsel faaliyetler hâkim olan görüşün doğru olmadığını seslendirmeye başlamıştır. Kopernik (1473-1543) evrenin güneş merkezli olduğunu keşfetmiş ve güneş merkezli sistemin izah edilmesinin daha kolay olduğunu ifade etmiştir. Kopernik'in bu çıkışının ardından Galileo (1564-1642) sanılanın aksine dünyanın güneşin etrafında döndüğünü daha yüksek bir sesle dile getirmiştir. Descartes (1596-1650) ise evrenin yapısını çözmenin yolunun matematikten geçtiğini ifade edecek ve geometrinin nihai gerçekliğe ulaşmanın yegâne yolu olduğunu ifade edecektir. Newton (1642-1726) evrende birtakım yasaların olduğunu

ilk fark eden kişi olmuştur. Elmayı ağaçtan düşüren kuvvetin aynı zamanda ayın dünyamız tarafından çekilen kuvvet arasında bir bağlantı olduğunu fark etti. Bu bağlantı *"çekim yasası"* idi. Newton'a göre evrende saat gibi işleyen muhteşem bir sistem vardı. (Russell,1945,525) Bu sistemi de koyan Tanrı'dan başkası değildi. Ancak Newton'un ifade etmiş olduğu mekanik yapı anlayışı zaman içerisinde *"nedensellik"* ilkesi gereği sebep sonuç bağlamında determinist bir noktaya ulaşmıştır.

Doğa bilimleri ile teolojinin keskin hatlarla ayrılmasını sağlayan Kartezyen felsefesi olmuştur. (Özalp,2015,25). Bu yaklaşım Descartes'in ifadesine göre felsefe, kökleri metafizik, gövdesi fizik ve dalları diğer bilimlerden oluşan bilgi ağacıdır. Ağacın meyvesi dalından toplandığı için dalıyla irtibatlandırılmalıdır. Dolayısıyla meyvenin ağacın köküyle birlikte değerlendirilmesi doğru değildir. Bu yaklaşımdan hareketle Tanrı, evreni yaratmış ve gerekli sistemi kurduktan sonda müdahale etmeyi bırakmıştır. Francis Bacon (1561-1626) tarafından ortaya atılan tabiat ilimlerinden *"gayelilik"* düşüncesinin atılması düşüncesi, David Hume (1711-1776) ile zirve noktaya çıkmıştır. Bu yaklaşıma göre evrende cereyan eden olaylarda metafizik bir anlam aramak gereksizdir. Bu olaylar tamamen sebep sonuç bağlamında eşyanın doğası gereği ortaya çıkan bir durumdur. Rüzgâr doğası gereği esmek, bulut yağmur getirmek, toprakta ürün vermek zorundadır. Dolayısıyla bu unsurlar doğalarına aykırı davranamazlar. Evrende herhangi bir düzenden bahsedemeyiz. Birilerinin düzen diye bahsetmiş oldukları şey göz alışkanlığından başka bir şey değildir. Eşya ve olaylar hakkında herhangi bir bilgisi olmayan bir insan bir yere bırakılsa tasarım harikası diye bilinen şeylerden hiçbir şey anlamayacaktır. Zira o kişinin bilinç altı o eşya ve olaylara karşı boştur. Dolayısıyla olup biten her şey onun için anlamsızdır. (Hume, İnsanın Anlama Yetisi Üzerine,2015,44)

Eşyanın arasındaki ilişkinin zorunlu olduğu düşüncesi ve gayelilik düşüncesinin terkedilmesi ile birlikte dini düşünce her türlü felsefi tartışmadan atılmış ve bilimsel verilere dayalı bir evren modeli ortaya konmuştur. Pierre-Simon Laplace'ın(1749-1827) ortaya atmış olduğu anlayışa göre evren bozulması mümkün olmayan yasalarla çevrilidir. Laplace'a göre geçmiş nasıl bilinebiliyorsa gelecekte o katiyette bilinebilir. (Laplace, 1902,4) Böyle hipotezin içerisinde Tanrı'ya gerek yoktur.

Richard Swinburne'e göre evrende bir düzen vardır. Bu düzen elbette ki belirli kurallara sahip olacaktır. Ancak bu kurallar nedenselcilerin iddia ettikleri gibi asla müdahale edilemez noktada değildir. Filozoflar nedensellik ile doğa kanunları arasında bir bağlantının olduğunu fark etmişler. Ancak nedensellik mi doğa kanunları açısından değerlendirilecek, yoksa doğa kanunları mı nedensellik açısından değerlendirilecek, bu konuda görüş birliğine varamamışlardır. (Swinburne, 2013,125.) David Hume bir taraftan evrenin bir tasarlayıcı tarafından meydana getirilmediğini göstermek için bilardo oyunundaki her bir oyunun hareketlerinin ve sonuçlarının farklı olduğunu ifade ederken (Hume, 2015,44) diğer taraftan sıkı bir nedenselliği savunması kendisi açısından bir tutarsızlıktır. Newton'un çekim yasasına göre güneş bir çekim cazibesine sahiptir. Etrafındaki cisimleri kendine doğru çeker. Fakat aynı sistem içerisinde Satürn, Jüpiter'i uzağa itmektedir. Bu durum nasıl izah edilecektir. Aynı şekilde var olan bir düzenin yasaya dönüşüp dönüşmediğine kim, nasıl karar verecektir. Şimdi yasa olarak kabul edilen bir durumun geçmişinin nasıl olduğunu ve geleceğinin nasıl olacağını kim nereden bilebilir. (Swinburne, 2013,127). Swinburne, evrendeki düzenin Tanrı tarafından değiştirilip

değiştirilmediği konusunda D. Davidson'un Hareketin Özgürlüğü adlı kitabından aktardığına göre bir dağ tırmanıcısı kendisi ile bağlantılı ve zor durumda olan arkadaşını kurtarıp kurtarmama konusunda nötr vaziyette olabilir. Çünkü bu durumda her türlü durum ihtimale açıktır. Bu ihtimalde kontrol edilebilir bir sebep-sonuç ilişkisi durumundadır. (Swinburne, 2013,136). Eğer evrende bir temel yasadan bahsedilecek ise bu yasalar hassas ayarlalar düzenlenmiş olmak zorundadır. Bu durum da Tanrı 'sız izah edilemez. Swinburne, 2005,108)

İmam-ı Gazali (1058-1111) ise Tehafüt-ü Felasife adlı eserinde nedensellik konusunda filozofları hataya götüren nedenin sebep ile müsebbep arasındaki ilişkinin zorunluluğuna inanmaları olduğunu ifade etmektedir. Zira sebep ile müsebbep ayrı ayrı şeylerdir. Birinin varlığı diğerinin varlığını gerektirmediği gibi aynı şekilde birinin yokluğu diğerinin yokluğunu gerektirmez. Susuzluğu gidermek için su içmek, açlığı gidermek için yemek lazım. Ancak su içmediği halde susuzluk, yemek yemediği halde açlık hissetmeyen olduğu gibi aşırı derecede su içip susuzluğunu, yemek yiyip açlığını gideremeyenler söz konusudur. Bu durumda göstermektedir ki açlık ve susuzluğu nihai olarak gideren Allah'tır. (Gazali, 153,1981) Ateş, mahiyeti gereği yakıcı pamuk ise yanıcıdır. Bu ikisi normal şartlarda bir araya geldiklerinde yanma eylemi gerçekleşir. Ancak durum zorunlu değildir. Yine aynı şekilde bir çocuğun dünyaya gelebilmesi için anne ve babanın birleşmesi gerekmektedir. Ancak, kimi zaman istenildiği halde olan, istenilmediği halde olan çocuk mevcuttur. Bu durumda göstermektedir ki, fail neden olarak görülen nesneler fail(etken) değil yalnızca birer nesne(araçtır). (Gazali, 1981, 160)

Biyolojik Alanda Yaşanan Gelişmeler

Yaşam nasıl başlamıştır? Onu var eden güç nedir? Bu sorular biyoloji biliminin en önemli konularını teşkil etmektedir. Yaşamın kaynağı her şeye gücü yeten Tanrı'mı dır yoksa yaşam basit moleküler bir seviyeden gelişerek mi nihai halini almıştır? Tanrı inancına sahip olanlar yaşamın kaynağını Tanrı'ya dayandırırken Tanrı inancı olmayanlar ise yaşamın kendiliğinden tesadüfen/şans eseri ortaya çıktığını iddia etmektedirler.

Tanrı karşıtı yaşam anlayışı on yedinci yüzyıla kadar daha sessiz ve bireysel olarak hareket etmiştir. Charles Darwin'in dedesi Erasmus Darwinle başlayan evrim anlayışı daha bir sistemli ve daha gür bir sesle yaşamın kaynağının Tanrı ile bir ilgisinin olmadığını dillendirmeye başlamıştır. Charles Darwin yapmış olduğu Eagle deniz yolculuğunda fosil artıklarını toplayarak onları incelemiş ve nihai noktada yaşamın evrilerek günümüzdeki halini aldığı kanaatine varmıştır. (Darwin, 1845,442)

Charles Darwin Darwin'in bu düşünceleri fiziki dünyaya yönelik ortaya atılan Tanrı karşıtı düşüncelerle harmanlanmış ve Tanrısızlığa dair büyük bir heyecan uyandırmıştır.

Biyoloji bilim tarihindeki en önemli gelişme -mikroskop'un keşfiyle birlikte- hücrenin keşfi olmuştur. (Mayr, 1998,83) Hücreler, yaşamı oluşturan en küçük parçalardır. Bu parçalar aynı zamanda yaşamın özünü oluşturmaktadırlar. İnsan vücudunda trilyonlarca hücre bulunmaktadır. Bu hücreler şekiller alabilmekte ve farklı normlara dönüşebilmektedir. (Behe,2006, 226-227) Yaşam, değişim ve gelişimden ibarettir. Hücre dünyasında yaşanan bu değişim ve gelişim evrim düşüncesinin en büyük dayanağı olmuştur. Evrimciler, bu gelişimi hücrenin var arzusu ve çevre şartlarıyla oluştuğunu iddia etmektedirler. Ancak yaşam ile alâkalı olarak

cevap verilmesi gereken birtakım sorular vardır. Bu sorular:1- Yaşamın başlangıcı ve bitişi nasıl gerçekleşmektedir.2- Yaşamı devam ettiren güç nedir.

"Neden" sorusu evrim teorisinin en büyük açmazıdır. Ne kadar basit düzeyde olursa olsun. İlk hücre nasıl oluştu. Bu hücreyi var eden güç nedir. Bu hücreler nasıl bu kadar farklı yapılara dönüştüler? Bu dönüşme neden sadece maymun ya da şempanzede gerçekleşti? Bu maymun ve şempanzelerin bir kısmı gelişip dönüşürken hali hazırda maymun ve şempanze olarak hayatına devam eden hayvanlar neden gelişip dönüşmediler? Bu gelişim ve dönüşüm neden ve nasıl durdu?

Sebep-sonuç bağlamında zincirin bütün halkalarının bir olay karşısında aynı oranda ve aynı şeklide etkilenmeleri gerekir. Bu değişim ve gelişim olayında ilk ve son zincirin yapısal formlarını izah edilmesi gerekir. Aradakilerin hepsi gelişim ve dönüşüme tabidir. Birinci ile ikinci hücrenin arasında yaşanan fark ikincisi yapısal bir değişikliğe uğrarken birincisi özsel bir değişikliğe uğramaktadır. İkinci birincinin özelliklerini taşırken, birinci bu özellikleri nereden ve ne şekilde elde etmiştir? Aynı şekilde son ve bir önceki halkada da aynı açmaz söz konusudur. Bir öncekinde değişim ve gelişim özelliği varken son zincirde bu gelişim ve değişim neden gerçekleşmemektedir?

Richard Dawkins, Tanrı Yanılgısı adlı eserinde evrim teorisinin birtakım boşluklara sahip olduğunu kabul etmektedir. Bu boşlukları dolduramamanın izahını yapamamaktadır. Bundan dolayı Tanrı inancına sahip olan insanları boşluklara tapmakla itham etmektedir. (Dawkins, 2006,125) Bu boşluk fosiller arası süreksizliktir. Her ne kadar Darwin Türlerin Kökeni adlı eserinde farklı türlere ait olan resimlerle bir kombinasyon sağlamaya çalışmış olsa da kendisi de bu noktadaki açmazı görmektedir

Evrimcilerin yaşamın devamlılığını ve düzenini sağlamak için ortaya atmış olduğu kavram ise *"Doğal Seksiyon"*dur. Doğal seleksiyon kuramına göre hücreler varlık sahasına çıkmak için kıyasıya bir yaşam mücadelesi verdikleri gibi varlık sahasına çıktıktan sonra da kendi var oluşlarını sağlamak için kendinden daha güçsüz olanları yok etmek zorundadır. Böylelikle güçlü olan hayatta kalacak, zayıf olanlar yok olacak ve böylelikle yaşam kendi doğal mecrasını bulmuş olmaktadır. Darwin burada doğal seleksiyona Tanrısal bir güç atfettiğini fark etmiştir. Bir Tanrı'yı reddedip sayısız hücreye Tanrısal bir güç atfetmek olacağı için kendisiyle çelişme me adına yeni bir yaklaşım ortaya koyma gereği duymuştur. Bu yaklaşım *"Doğal Muhafaza"*dır. (Browne, 2006,81.)

Evrim ile ilgili dile getirilen açmazlardan biri de çevreye uyum konusudur. Eğer farklı coğrafyalarda farklı evrilmeler olacak olursa o zaman bu evrilme rasgeleliğe teslim olmaktadır. O zaman da bir birliktelik söz konusu olmayacaktır. Bu da doğal seçilim yasasının yok olması anlamına gelmektedir. Dawkins, bu noktayı gördüğü için doğal seçilim ile *"iyiye gitme hali"* anlayışını birleştirmeye çalışmaktadır. İyiye gitme haline göre tecrübe bir sonrakine aktarılır ve zincirleme bir birikim oluşur. (Dawkins, 2008,129) Dawkins'in iddiasında haklı olabilmesi için aktarım yoluyla sadece iyi ve sağlıklı olan hücrelerin aktarılması gerekmektedir. O zaman hastalıklı hücrelerin aktarılması nasıl izah edilecektir. Doğal seçilime göre iyi olan kazanıyorsa o zaman hastalıklı olan genler bir sonraki kuşaklara nasıl aktarılabilmektedir? Bu durum da göstermektedir ki hücreler aktarımlarını kendileri gerçekleştirememektedir.

Doğal seçilimin temelinde yatan düşünce daha güçlü olanın kazanacağı kıyasıya bir mücadeledir. Ancak evrende mücadelenin çok ötesinde bir yardımlaşma söz konusudur. Evrimciler bu duyguyu *"Sen benim sırtımı kaşı bende seninkini"* prensibiyle açıklamaya çalışmaktadır. Bu izahın kabul edilebilmesi karşılıklı menfaatleşme durumları için geçerli olabilir. Evrende görülen yardımlaşma karşılıklı sırt kaşımanın ötesinde canlı, cansız bütün varlıkları kapsar bir vaziyettedir. Yardım, güçlünün zayıfa el uzatmasıdır. Evrendeki yardımlaşma ise çoğu zaman imkân ve kabiliyet açısından daha alt düzeyde olanın üst düzeyde olan varlığa hizmet etmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Mesela rüzgâr bulutları taşımakta, bulut yağmur getirmektedir. Cansız olan toprak, insanlar ve hayvanlar için yiyecek sunmaktadır. Ağaçlar, çoğu zaman almış olduğu uyun ötesinde çeşit çeşit meyveler sunmaktadır. Arı, inek ve tavuk gibi hayvanlar kendilerinden beklenmeyecek kadar insan yaşamı için vazgeçilmez ürünler sunmaktadır. (Nursi,1992,155) Bütün bu olup bitenlerden üst düzeyde yaralanan insanın bu unsurlara ne gibi bir faydası bulunmaktadır.

Evrende hâkim duygu bakış açısına göre değişiklik arz etmektedir. İster mücadele isterse yardım severlik kabul edilsin her iki durum içinde bir organizatör gerekmektedir. Mücadele esas kabul edildiğinde iyi olanın hayatta kalması kadar önemli olan diğer bir unsur, her bir türün tabiatta dengeli bir şekilde yer alması gerekir. Bu kadar kompleks bir yapını içerisinde herhangi bir türün bir ferdi nasıl davranacağını ve hangi türden ne kadar yok edip dengenin sağlanmasına nasıl bilebilecektir. Bu durum bizi her bir türün bütün bireylerini geniş bir idrak sahibi olduğu düşüncesine götürür. Diğer taraftan her bir unsurun var oluş nedenini gerçekleştirmesi onları o şekilde var eden bir güç tarafından yönlendirildiği düşüncesi daha makul bir düşünce olarak görülmektedir.

SONUÇ

Uçsuz bucaksız evrenin idrak sahibi yolcuları olarak bütün bu olup bitenleri anlamaya çalışıyoruz. Makinistini görmediğimiz bir trenin herhangi bir kompartımanında makinistin varlığını düşünerek etrafı seyretmenin keyfini mi çıkaracağız yoksa trenin makinistsiz gittiğini düşünüp korku içerisinde yolculuğun bitmesini mi bekleyeceğiz. Deterministlerin ve evrimcilerin ileri sürmüş oldukları mekanik bir sistemin tesadüfen oluşmuş bir üyesi mi olacağız yoksa her şeye gücü yeten bir yaratıcının misafirleri mi olacağız.

Yapılması gereken şey evrene bir bütün halinde bakabilmektir. Farklı disiplinlerin birlikte çalışmasıyla birlikte görülecektir ki evrende zorunlu olmayan kontrollü bir hareket söz konusudur. Yaşam da bilinçli bir vaziyette bir üst forma dönüşerek gerçekleşmektedir. Fiziki dünyaya yönelik ortaya atılan değiştirilmesi mümkün olmayan *"Yasa"* kavramı yerine kontrollü bir şekilde yürütülen *"Düzen ya da Tasarım"* biyolojik dünyaya yönelik ise *"Doğal Seçilim"* ilkesi yerine *"İlahi inayet"*in izleri ön tarafa çıkarılması gerekmektedir.

Diğer taraftan *"Nasıl"* sorusu bilime, *"Niçin"* sorusu dine tahsis edilmesi zihinlerin parçalanmasına ve gerçeğin bir bütün olarak idrak edilmesini engellemektedir. Yaratıcı düşüncesinin zihinlere yerleşebilmesi nasıl ve niçin sorularına cevap verildiğinde daha sağlıklı bir temele oturacaktır.

KAYNAKÇA

Behe, *Michael J. Darwin's Black Box*, New York: Free Press, 2006

Browne, Janet, Türlerin Kökeni*,* Çev. Orhan Düz, İstanbul: Versus Yayınları,2006

Darwin, Charles, *The Voyage of the Beagle,* Bromley: Dodo Press,1845

Dawkins, Richard, *The God Delusion*, London: Bantam Press.2006.

Dawkins, Bir Şeytan'ın Papazı, Çev. Tüncay Tunç Bilgin, İstanbul: Kuzey Yayınları,2008.

Ernst, Mayr, *This Is Biology*, London: Harvard University Press,1998

Gazzalı, Muhammed, *Tehâfüt El-Felâsife Filozofların Tutarsızlığı*, Çev. Bekir Karlığa, İstanbul: Çağrı Yayinlari,1981

Hume, David, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine*, Çev. Münevver Özgen, Bursa: Biblos Yayınları,2015.

Laplace, Pierre-Simon, *a Philosophical, Essays on Probabilities*, Trnslated, six French edition by Frederich WilsonTrucott and Frederich Lincoln Emory, New York: John Wiley & Sons,1902

Nursi, Said, *Şualar*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1992.

Özalp, Hasan, *Tanrı ve Tasarım*, Ankara: Otto Yayınları, 2015.

Russell,Bertrand, *History of Western Philosophy*, New York: Simon And Schuster, 1945

Swinburne, Richard, *Mind, Brain, and Free Will*, Oxford: Oxford University Press, 2013

Swinburne, 'The argument to God From Fine-Tuning Reassessed' *God And Design*, Ed. Neil A.Manson, London: Routledge, 2005

IV. ULUSLARARASI BİLİMLER IŞIĞINDA
YARATILIŞ KONGRESİ
20-24 EKİM 2020

III. OTURUM

24 Ekim 2020 - Cumartesi	**OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. BÜNYAMİN DURAN**

SAAT	BİLDİRİ SAHİBİ	BİLDİRİ BAŞLIĞI
10:00 - 11:00	Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ	"Avrupa Kimliğinin İnşaa Sürecinde Batı'nın Doğu Algısına Tarihsel Bir Bakış"
	Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Yunus ŞİŞMAN	"Yaratılış Anlayışının İktisadi Yansımaları"
	Dr. Öğr. Üyesi Cantürk CANER	"Faşizmin Düşünsel Temelleri"
	Arş. Gör. Jaan İSLAM	"Yaratılış Teolojisinin Politik Teorideki Rolü: Batı ve İslam Düşünürleri Arasında Bir Karşılaştırma"

AVRUPA KİMLİĞİNİN İNŞA SÜRECİNDE BATI'NIN DOĞU ALGISINA TARİHSEL BİR BAKIŞ

Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
Uluslararası İlişkiler ABD,
husamettin.inac@dpu.edu.tr

ÖZET

Avrupa tarih yazımında Avrupa, kimliğini üç temel tarihsel tecrübe üzerinden kurgulamaktadır: Eski Yunan'daki demokrasi tecrübesi, Roma hukuku ve Hristiyanlık. Bu değerler üzerinden ilerlemeci ve evrimci bir tarih kurgulayan Avrupa, kendisini daima değişim ve dönüşümün öncüsü olarak görmektedir. Doğunun medeniyetini ve tarihini görmezden gelen Batı, yaşadığı özgün tarihsel tecrübe neticesinde ulaştığı modernizmi yücelterek kültürel hegemonyasını modern söylemle meşrulaştırmaya çalışır. Acımasız sömürgeciliğini oryantalizmle izah etmeye çalışırken hümanizm kavramıyla insanı merkeze alan bir yaklaşım benimsediği iddiasıyla ahlaki üstünlük kurmaya çalışır. Bu çalışma, Avrupa'nın kimliğini inşa ettiği tarihsel dönüm noktalarında bir öteki olarak Doğu'yu nasıl algıladığını ve medeniyetini inşasında izlediği temel yörüngeyi irdelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa kimliği, Avrupamerkezcilik, Oryantalizm, Modernizm, Algı

A HISTORICAL VIEW OVER THE WESTERN PERCETION OF EAST WITHIN THE CONSTRUCTION PROCESS OF EUROPEAN IDENTITY

ABSTRACT

European identity has been constructed over three historical experiences in European historiography: The democracy experiment of Ancient Greeks, Roman law and Christianity. The Europe creating a progressive and evolutionary history over the commonly shared values always perceives herself as pioneer of the changing, waving and transformation. Ignoring the Eastern civilization and history, the West attempts to legitimize and consolidate her cultural hegemony over the modern values. On the one hand, she tries to rationalize her brutal exploitation and colonization by orientalist approach; on the other hand, she justifies Eastern perception by humanistic views. In this context, this article aims to elaborate how Europeans perceived the Eastern civilization while constructing their identities by means of historical turning points and demonstrate the main trajectories she followed in forging her civilization.

Key words: European identity, Eurocentricism, Orientalism, Modernism, Perception

GİRİŞ

Antik Yunan ve Roma

Kökleri M.Ö. 5. Yüzyıla uzanan Antikite dönemi Yunan kültürü, vatandaşlık kavramının ortaya çıktığı ve en basit anlamda da olsa demokrasinin ilk tecrübe edildiği bir medeniyet olarak ortaya çıkmaktadır. O dönemde *"agora"* adı verilen ve siyasal tercihi ortaya koyan meydanda vatandaşlar, *"plebicité"* adı verilen doğrudan oylama yöntemiyle içinde bulunduğu site devletinin (polis) geleceğine dair kararlar almaktaydılar (Delanty 2004: 45). İnsanlar *"polis"* adı verilen etrafı muhkem duvarlar ve kalelerle çevrili kent devleti içinde ve kendi kendine yatan (otarşik) yerleşim birimlerinde yaşamaktaydılar. Bu dönemde felsefe ve siyasete katılım, sosyal tabakalaşma ve prestiji belirleyen en önemli parametre konumundaydı. Çok tanrılı (politeist) ve puta tapıcı (paganist) bir inanç sistemine inanan kitlelere göre, tanrılar insanları iki işleve bağlı olarak kategorize etmekteydi: Düşünen ve çalışan insan… Burada makbul insan, düşünen insandı. Öyle ki yöneticiler, ancak filozoflardan seçilmekte ve devleti yöneten en üst otorite, 'Düşünen Kral' (King the Philosopher) olarak isimlendirilmekteydi. Öte yandan çalışan insan hakir görülürdü. Zira ancak ihtiyacı olan çalışırdı ve ihtiyacı olmak oldukça ayıp görülen bir durumdu.

Toplumsal tabakalaşmaya baktığımızda en altta oldukça tabii ve olması gereken bir kurum olarak kölelik mevcuttu. Onlara göre köleler nefes alan ve hareket eden objelerden (instrumental vitae) ibaretti. Zengin ailelerden oluşan ve Kralın danışma meclisi olarak görülenler Plebler Konsülü her sene 11 farklı ailenin dönüşümlü olarak yer aldığı en önemli yönetim organı konumundaydı (Ağaoğulları 2009: 89). Siyasete katılmak ve oy kullanmak son derece saygın ve prestijli bir faaliyet olarak algılanmaktaydı. Sadece vatandaşlar siyasete katılabilirlerdi. Ne var ki herkes vatandaş olamazdı. Yabancı polislerden gelenler (metics), kadınlar, tüccarlar (merchants) ve köleler (instrumental vitaes) asla vatandaş olamayacak kesimleri oluşturuyordu. Bu durum bu dönemdeki demokrasinin oldukça kısıtlı bir biçimde ve toplumun çok küçük bir kesiminin katılımıyla işlerlik kazandığını göstermektedir.

Aristo, Sokrat, Platon, Öklid, Pisagor, Heraklit gibi büyük filozofların yetiştiği bu dönemi bitiren gelişme, Roma İmparatorluğu'nun kurulması oldu. İmparatorluk bu toprakları fethederken –eski bir inanışa dayalı olarak- tüm binaları, mimariyi ve kitapları yakıp kül etti ve bu külleri dağıttı ki söz konusu coğrafyanın eski fatihlerinin ruhları gelip burayı yeniden ele geçirmesin. Öyle ki 8. Yüzyılda Abbasi Halifesi Mu'tesim Billah ulağını Kayzer'e gönderip İznik'te bir keşişhanenin mahzeninde tek bir kopyası olan bu kitapları getirtmese bugün bizim Aristo ya da Platon'u bilme imkânımız kalmayacaktı. Nitekim zamanla bu kitaplar Arapçaya çevrilmiş ve özellikle Platon İslam'a yakın fikirleri göz önüne alınarak bir peygamber olabileceği düşüncesiyle çok sevilmiş ve Eflatun-u İlahi mahlasıyla/lakabıyla anılmaya başlanmıştı.

Roma döneminin ilk başlarında paganist inanç devam etmiş, Hıristiyanlara karşı çok şiddetli bir mücadele sürdürülmüş ve Hıristiyan olduklarını deklare edenler anında kılıçtan geçirilmişti. Bu dönemde özellikle Kütahya civarında Martyrs (Şehitler) adı verilen bir Hristiyan Tarikatı mensupları öldürülmeyi göze alarak askerlere dinlerini haykırmış ve inançları için ölümü göze almışlardı. Beşinci yüzyılda İmparator I. Konstantin'le Hristiyanlığı resmi din olarak kabul eden Roma, İmparatorluğun başkenti Constantinople'da resmi dinin en muazzam mabedi

olarak Ayasofya'yı inşa etmiştir. Bu dönemde Hıristiyanlık öncesi ve sonrası *"modern"* kelimesiyle ayrıştırılmıştır. *"Yeni"* anlamına gelen *"moda"* ve *"mod"*e kelimelerinden türetilen modern kelimesi yeni olanın hâkimiyeti anlamında kullanılmış ve döneme has bir kavram olarak paganist ve politeist Eski Yunan inancının yerine tek Tanrılı ilahi din olan Hıristiyanlığın değerlerinin hâkimiyetini kabul etmek anlamında kullanılmıştır (Giddens 1993: 22). Bu dönemde Roman Sanctum Imperium (Kutsal Roma İmparatorluğu) olarak adlandırılan devlet anlayışına göre, nasıl gökte tek bir tanrı varsa yerde de tek bir İmparator olmalıydı. Bir başka ifadeyle, İmparatorun en büyük hedefi, tüm dünyada Hıristiyanlığı yayarak tek bir evrensel dünya imparatorluğu kurmaktı.

500-1500 yılları arasını kapsayan Karanlık Çağ (Dark Ages) olarak adlandırılan dönemde hayata dair her bilgi, Kilise'nin öğretisi tarafından şekillendirilmekteydi. Zamanla evrensel bir papalık oluştu ve etrafında geniş bir clerical (ruhban) sınıfı teşekkül etti. Kimsenin anlamadığı Latince kutsal kitap (Bible), kilise sınıfının çıkarları için istismar edildi. Kilise ile ters düşen herkes Engizisyon Mahkemesi'yle yüzleşmek durumunda kalıyordu. Muhalif fikirleri olan bir kişinin dinden çıkarılması aforoz, bir topluluğun dinden çıkarılması enterdi, aristokrat kesimlerin ciddi bağışlar yaparak cennetin anahtarı ya da arazisini satın almasına ise endülüjans deniyordu. Kilise'ye göre dünya bir boğanın boynuzunda duran düz bir tepsiyle sembolize ediliyordu. Buna karşı çıkan Galile de Engizisyon Mahkemesinden nasibini almıştı.

Bu dönemde bilim, siyaset ve sosyal hayata dair öğretiler, *"Kurucu Babalar"* (Founding Fathers) olarak da adlandırılan St. Thomas Aquianas ve Thomas Agustine'in görüşleri etrafında şekilleniyordu (Ağaoğulları 2009: 34). Kişinin varlığı ve dünyayı anlama girişimleri esnasında kendi fikirleri yerine söz konusu kurucu babaların fikirlerine itibar etmesi *"Patristik Felsefe"* ve bu görüşlerin oluşturduğu bir mezhebe dayalı düşünme biçiminde *"skolastik düşünce"* deniyordu. Sosyolojik zaman durmuş ve insanlar gelişim ve değişimin önünde hazan yaprakları gibi savrulmaktaydılar. Ki Max Weber bu durumu *"mystification"* (büyülenme) olarak adlandırmaktadır (Weber 2011: 97-99). İnsanlar pasif, edilgen birer nesne konumundadırlar. Mesleki farklılaşma, sosyal tabakalaşma ve bireysel gelişimin asla mümkün olmadığı bu çağda insanlar ancak *"bağışlanmış (given/donated) kimlikler"* edinebiliyorlardı (İnaç 2010: 167). Papa ya da İmparator *"seni Lord ilan ediyorum/seni dük ilan ediyorum"* diye bir unvan veriyor ancak keyfi olarak bu unvan geri alındığında kişinin bireysel hak mücadelesine girebileceği bir kazanım elde bulunmuyordu.

Feodaliteden Modern Devlete

Bunun kısmi bir istisnasını 8-12. Yüzyıllar arasında yaşanan feodal dönem oluşturmaktaydı. Bu zaman diliminde küçük siyasi birimler oluşmuş ve bu birimlerde manör adı verilen toprak örgütlenmesine bağlı olarak süzeranite ve vassalaj adı verilen hiyerarşik bir sistem benimsenmişti. Daha üst feodal unvana sahip olanla altta yer alan arasında bir sözleşme yapılır, altta yer alan üsttekinin topraklarını işleme karşılığında üst feodal unvana sahip olan için asker besler ve seferberlikte bu askerleri donatmakla mükellef kılınırdı. En büyük feodal monark ise, İmparatordu. Söz konusu feodal sözleşmeyi, dönemin diğer anlayışlarından ayıran en büyük özellik, en altta yer alan yarı köylü yarı köle konumundaki serfin bile şartları beğenmediğinde sözleşmeyi tek taraflı olarak feshetme hakkına sahip olmasıydı. Marc Bloch bu bakımdan feodal

yapının hâkim olduğu sosyal örgütlenmeyi ve bu örgütlenmeyi şekillendiren feodal sözleşmeyi, bireyselleşme ve demokrasinin habercisi olarak değerlendirmektedir (Bloch 2005: 64).

Dönemi adeta 'Karanlık Çağ' olarak adlandırmaktan çıkaracak bir başka gelişme ise sınırları Tanrı tarafından çizilmiş imparatorluk olarak adlandırılan İngiltere'de yaşanmıştır. Burada Kral tarihte ilk defa kendi inisiyatifiyle kendi iradesini sınırlandırarak yetkilerinin bir kısmını feodal monarklara devretmiştir. Haliyle feodal unvana sahip asilzadelerin araladığı kapıdan zamanla halk da geçmeye başlamış ve İngiltere, parlamenter demokrasinin beşiği haline dönüşmüştür. Haddi zatında İngiltere'de demokrasinin doğuşunu hazırlayan sadece burada sözünü ettiğimiz ve kralın yetkilerini feodal monarklara devrini ifade eden manifesto niteliği taşıyan 1215 tarihli Magna Carta Libertatum değildir (King 1995: 27-31). Bunun yanı sıra bir ada devleti olan İngiltere'de insanların inançları, adetleri, gelenekleri, örfleri, teamülleri, hayata bakış açıları ve hayatı algılayış tarzları bakımından birbiriyle özdeşleşmesi ve homojenleşmesi de demokrasinin kökleşmesinde etkin rol oynamıştır. Öyle ki burada hukuku bu normatif değerler üzerinden toplum yapar ve devlet ve birey, toplumun ürettiği hukuka eşit derecede uymak zorundadır. Değerler o kadar bariz ve ortak hale gelmiştir ki yazılı bir anayasaya bile gerek kalmaz. Hukuk daha önceki yüzyıllarda hâkimlerin adıyla anılan davaların neticeleri esas alınarak karşılaştırmalı içtihat yoluyla gelişir ve güncellenir. Bu atmosferde bireyin özgürlüğü daha da önem kazanır ve özellikle din-devlet ilişkilerinde vicdan hürriyeti ön plana çıkar. Devlet tüm inançlara eşit mesafede olmakla beraber her vatandaşın dinini özgürce yaşaması için gerekli özgürlük alanını teminat altına alır. Ki Anglo-Sakson dünyanın şekillendirdiği özel hukuk sistemi, *"hukukun üstünlüğü prensibine"* ve sağlanan din ve vicdan özgürlüğü ise *"sekülarizme"* istinat etmektedir.

Öte yandan bir de Almanya ve Fransa'nın başını çektiği *"demode"* ya da *"köhnemiş Avrupa"* denen Kıta Avrupası hukuk sistemi vardır (Hall 1992: 74). Burada hukuku jakoben bir biçimde devlet topluma empoze eder. Devletin dayattığı hukuk karşısında toplum ve birey edilgen pozisyondadır. Bu anlayışta vatandaş devlete karşı bir tehdit olarak algılanır. Bu nedenle bireylerin kendi arasındaki hukuku tanzim eden bir özel hukuk, bir de devletin kendine imtiyaz tanıyarak kendini tehdit olarak gördüğü vatandaştan korumak için ürettiği *"kamu hukuku"* alanı mevcuttur. Bu tasniften de kolayca anlaşılacağı üzere zaten kırılgan ve zayıf olan birey, örgütlü ve güç kullanma tekeline sahip olan devlet karşısında yalnız ve çaresiz bırakılmaktadır. Öte yandan devlet, vatandaşın dinle ilişkisini belirleyen tek aktördür. Kişinin nasıl inanacağı, hangi ritüellere bağlı olarak ibadet edeceği ve dini ne ölçüde sosyal hayata yansıtacağı devlet tarafından belirlenir ki devletin dini baskı altına alan bu yaklaşım biçimi literatürde *"radikal laiklik"* olarak tanımlanır.

Reformasyon ve Kilise

Tüm bu hukuk ve demokrasiye geçiş adımlarının yanı sıra Ortaçağ Avrupa'sının gündemini teşkil eden en önemli konulardan birisi, Gotlar, Vizigotlar, Frenkler ve Berberiler gibi kavimlerin Kıta Avrupa'sına gerçekleştirdiği işgal ve saldırılar olmuştur (Berting 2006: 43). Bu saldırılara göğüs germe ve halkın güvenliğini teminat altına alma hususunda dünyevi iktidar (İmparator) ve uhrevi iktidar (Papa) arasında ciddi bir rekabetin ortaya çıkması söz konusudur. Neticede mücadeleyi İmparatorun göğüsleyerek halkın rızasını kazanması, Avrupa'nın seyrini

değiştirecek bir tarihsel dönüm noktasını oluşturdu. Zira bundan sonraki peş peşe gelişen olaylar, barbar kavimlerin istilasından büyük bir hezimetle çıkan Papalığı, kiliseyi ve ruhban sınıfının prestijini daha da azaltır hale geldi. Bu olayların başında 1348 yılında ortaya çıkan ve tüm Avrupa'yı kasıp kavuran Kara Veba gelmekteydi (Haviland 2002: 31). Zira bu pandemiye karşı Kilise'nin teklif ettiği çözümler ve salgını bulaştıran temel aktör olan fareyi kutsal kabul eden akıl dışı yaklaşımlar, inanları kuşkuya sevk etti. Bu kuşku kilise otoritesini –daha önce hiç olmadığı kadar- kabul edilemez bir noktaya taşıdı. Daha sonraki süreçte Avrupa'nın tek bir Papa etrafında bütünleşememesi, Kutsal Kitabın (Bible) ulusal dillere çevrilmesi ve ulusal dillere çevrilmiş olan İncil'in bu esnada Jan Gutenberg tarafından bulunan matbaa yoluyla farklı coğrafyalara iletilmesi din-devlet ilişkilerini yeniden değerlendirmeyi gerektiren bir çağın aralanmasına yol açtı (Ağaoğlulları 2009: 76). Zira ulusal dillere çevrilmiş olan İncil'de ruhban sınıfın halkı sömürmek için kullandığı aforoz, enterdi ve endülüjans gibi kavramlar yer almamaktaydı.

Buna ilaveten Vatikan'da evrensel papalığın lideri olacak bir Papa üzerinde anlaşılamamış olması Avrupa'da farklı ulusal kiliselerin doğmasına yol açtı. İngiltere'de Anglikanizm, İtalya'da Cizvitizm, Fransa'da Kalvenizm bu kiliselerden bazılarını oluşturmaktadır. Öte yandan vahye dayalı yapısını koruyan ve dogmatik ve katı görünen Katolikliğe karşı protesto başlatan Martin Luther, Almanya'da Protestanlığın ilk adımı olarak kilisesine astığı Dekalog adı verilen manifestosuyla Lutheryanizm - Püritenlik ve nihayet Protestanlık adını alacak ulusal mezhebin doğuşuna zemin hazırladı (Delanty 2004: 78). Haddi zatında tüm bu gelişmeler, *"yeniden şekillendirme"* anlamına gelen Reformasyon anlayışının altında anlam kazanan hareketlerin birer parçasıydı. Burada yeniden şekillendirilen din, vahye dayalı ve ilahi kaynaklı olmaktan çıkarılarak tamamen *"insanileştirilmekte"*, yani bireysel yoruma açık hale getirilmekteydi. Bu durum daha ortaya çıkacak olan insan-merkezcilik (homo-centrism) anlayışının ilk adımı niteliğindeydi. Ne var ki bu ulusal mezhepler ortaya çıkmalarının hemen akabinde ciddi bir mücadele içine girerek yüz yıl, otuz yıl ve yedi yıl savaşları olarak bilinen kanlı çatışmalar içine düştüler. Bu yetmiyormuş gibi bir de dünyevi iktidar ve uhrevi iktidar çatışmaları da yeniden alevlenmeye başlamıştı.

Rönesans ve Aydınlanma

Avrupa'da başlayan Reformasyon hareketlerinin tamamlayıcısı olarak karşımıza Rönesans çıkmaktadır. *"Yeniden doğuş"* anlamına gelen ve Eski Yunan'daki demokrasi tecrübesinin yeniden gündeme taşınması olarak ifade edilen Rönesans hareketini başlatanlar, İstanbul'un fethinden sonra kenti terk eden Venedik ve Cenevizli bilginler oldu. Bu bilginler İtalya'nın Padova, Floransa ve Trieste gibi sahil kentlerine gelerek *"scienta"* adı verilen bilim adamı sınıfını oluşturdular (Alatlı 2009: 69). Papa-İmparator çatışmalarından uzak ve denizin sağladığı özgürlük iklimine sahip bir ortamda yaşamanın avantajını kullanan *"Poppoli Grossi"* adıyla anılan Koca Göbekli İtalyan Patronları, sözü geçen bilim adamı sınıfına ciddi destek verdi. Bu destek sayesinde dokuma tezgâhları (loom) başta olmak üzere bölgede basit anlamda teknoloji ve zanaat gelişmeye başladı. Böylelikle Papa ve İmparatordan bağımsız olarak gelir elde eden insanlar ilk defa, *"bağışlanmış kimlikler"* (donated identity) yerine *"kazanılmış kimlikler"* (obtained/gained identity) kazanmaya başladılar (İnaç 2010: 171). Daha sonraki

dönemlerde sanayinin gelişmesiyle köylerde yaşayan insanlar akın akın kırdan kente göç etmeye başladılar. Ortasında büyük fabrikaları ve fabrikaların etrafında halka şeklinde işçi sınıfının yerleşimine açılan ve sonu -burg ya da Slavcasıyla -grad ile biten sanayi kentleri kurulmaya başlandı. Kentler kimliklerin değiş-tokuş edildiği büyük medeniyet merkezlerine dönüştü. Daha önce geçim ekonomisine (subsistence economy) dayalı olarak kendi ekmeğini ve ayakkabısını kendi yapan insanlar, zamanla başka insanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak branşlaşma ve ihtisaslaşma imkânına kavuşarak işbölümü, mesleki farklılaşma ve bireyselleşme ile tanıştılar. Artık toplumun örf, adet, gelenek, teamül ve normatif değerlerini içselleştiren insanlar, toplumsallaşma olarak adlandırdığımız bu olgunun yanı sıra kendine özgü bireysel ilgi, ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda bireysel alanlarını yaratmaya başladılar. Bireyselleşen geniş toplum kesimleri, toplumun değer sistemini kabul etmekle birlikte sınırlarını kendi çizdikleri mahrem bireysel alanlar oluşturarak toplumdan ayrışmaya ve fragmente/atomize olmaya başladılar.

Tüm bu sosyolojik süreçleri, ardışık bir biçimde hayat bulacak olan felsefi değişim ve dönüşümler takip etti. Öncelikle Ortaçağ'da hâkim olan skolastik düşünce ve Patristik felsefe yerini Kartezyen felsefeye bıraktı. Ancak elle tutulan, gözle görülen ve deneye tabi tutulabilen (ampirik) bilginin bilimsel bilgi (episdem) olabileceğini iddia eden Descartes'in fikirleri, Avrupa'da Aydınlanma sürecini başlatacak bir işaret fişeği haline geldi. Artık vahye dayalı ve ilahi kaynaklı bilgi (doxa), bilimsel anlamda veri olarak kabul edilemeyecekti (Alatlı 2009: 56-57). Kartezyen felsefe rasyonalizmi (akılcılık) tetikledi. Bu dönem insan ve insan aklı adeta kutsanan değerler haline dönüştü. Weber'e göre Ortaçağ'da insanlar değişimi anlamak ve yönlendirmekten aciz, pasif birer nesne iken artık hayatı kavrayabilen, olaylara hakim ve ürettiği teknolojiyle hayatın efendisi olabilecek aktif öznelere dönüşmüştür ki bu durum, demystistifcation (büyü bozumu) kavramıyla ifade edilir (Weber 2011: 96). Zira aklını kullanarak insan, en temel iptidai ve antropolojik ihtiyaçları olan beslenme, barınma ve üreme için doğayı değiştirebilecek ve yeniden şekillendirebilecek imkân ve kabiliyete sahip olmuştu. Ne var ki bu imkân ve kabiliyet, ilahi olana muhalefetle elde edilen bir zafer olarak görülmekteydi. Nitekim Marx'a göre din, halkın afyonu ve insanı kendine yabancılaştıran (self-alienation) ve üretime ket vuran bir olguydu. Daha sonra gelecek olan St Simon ve Auguste Comte gibi pozitivist aydınlar da teolojik ve metafizik çağların aşıldığını ve insanın artık tanrı inancına ihtiyacı kalmadığını ifade edeceklerdi. Hatta Nietzsche ve Schopenhauer gibi isimler *"Tanrı öldü, yaşasın yeni Tanrı"* diyerek bireyin Tanrı'nın tahtına kurulmasını kutlayacaklardı.

Rönesans'ın insanı tanrılaştıran ve kutsallaştıran yaklaşımı, *"homo-centrism"* adı verilen ve sosyal ve siyasal hayatın referans çerçevesi olarak insan merkezliliğin esas alındığı bir anlayışı beraberinde getirdi. Aydınlanma felsefesinin de temelini oluşturacak biçimde bu anlayışın mütemmim cüzü olarak revaç bulan iki kavram mevcuttu: *"Özgürleşme"* (emancipation) ve *"kendini gerçekleştirme"* (self-realization)… John Locke, David Hume ve Thomas Paine gibi Aydınlanma filozoflarına göre kişi, manevi, geleneksel ve dini bağlarından kurtuldukça özgürleşir ve yücelir ki buna *"özgürleşme"* (emancipation) denir. Bu durumu içine helyum gazı doldurulmuş ve bir yere sabitlenmiş bir balonun ipleri koparılınca gökyüzüne doğru süzülmesi metaforuyla tasvir eden bu filozoflar, bir dine mensup ve kendini bir inanç sistematiğiyle tanımlayan kişinin asla özgür düşünceli (free-thinker) olamayacağını iddia etmektedirler

(Alatlı 2009: 34-36). Buna paralel olarak kişinin kendi iç dünyasındaki farklılığı, zenginliği, kabiliyeti ve potansiyel yaratıcılığı dışa yansıtması demek olan *"kendini gerçekleştirme"* (self-realizasyon) olgusu da ancak kendinden üstün bir tanrı fikrinden kurtulmak suretiyle hayatiyet kazanabilirdi. Nitekim bu filozoflara göre, Rönesans'ın nevi şahsına münhasır (sui generis) mimarisi, sanatı, edebiyatı ve hayat tarzı (modus vivendi) bu iki prensibe dayalı olarak pratiğe yansıtılabilmişti.

İşte Rönesans'ın kendine özgü olarak yarattığı insan tipi, WASP (Beyaz, Anglo-Sakson ve Protestan) orta sınıf erkek figürü üzerinden modernleşmeyi şekillendirmişti. Makalemizin başında belirttiğimiz üzere, ilk defa beşinci yüz yılda Roma'nın Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesiyle birlikte kullanım sahası bulan 'modern' kavramı, artık oldukça farklı bir muhteva kazanmıştı. Yeni olanın hâkimiyeti anlamına gelen 'modern' kavramı, Ortaçağın başlangıcında politeist ve paganist Eski Yunan inancı yerine tek tanrılı semavi din olan Hıristiyanlığın değerlerinin hâkim olması anlamında kullanılmaktaydı. Ancak aradan bin yıl geçtikten sonra bu kavram artık Rönesans, Reformasyon, rasyonalizm, Kartezyen felsefe, hümanizm gibi kültürel evrim basamaklarını tecrübe etmiş Avrupa kültürünün yarattığı yeni bir yaşama biçimini ifade etmekteydi. Yeni olanın hayatın her sahasına yansıtılmasını savunan ideoloji olarak tanımlanan *"modernizm"*, Avrupa kimliğinin en temel alamet-i farikası haline gelmişti. Ne var ki Avrupa'ya özgü olarak tanımlanan bu yeni kültür, kategorik bir ima da içermekteydi. Batı ve ötekiler (West and the rest) tarzında *"diğerleri/ötekiler"* sıfatıyla kabaca vülgarize edilen Batı-dışı dünya, ancak insanı sevmek ve insanı hayatın merkezine yerleştirmek anlamında kullanılan hümanizmle bütünleştirildiğinde bir anlam kazanabilirdi.

Coğrafi Keşifler ve Sömürgecilik

Haddi zatında modernizmi konsolide eden ve onu bir uygarlık projesi haline dönüştüren faktör, coğrafi keşifler ve bu keşiflerle beraber gerçekleştirilen sömürgecilik girişimiydi. Bu dönemde deniz gücü (naval Powers) haline dönüşen İspanya, Hollanda ve Portekiz gibi ülkeler daha batıya doğru ilerleyerek kapsamlı bir sömürgeci hareket başlattılar. Batının Batılılaştırılması (westernization of West) olarak adlandırılan bu sömürgecilik macerası, aslında bir zorunluktan doğmuştu. Zira Batı için gizemini koruyan Doğu ve Hıristiyanlık için kutsal kabul edilen Kudüs (Darüs-selam/Jarusalem) dururken deniz gücü olan bu ülkeleri batıya sevk eden motif, Doğu'da güçlü bir Türk İmparatorluğu'nun mevcudiyetiydi. Nitekim 16. Yüzyılda Akdeniz'i bir Türk Gölü haline dönüştüren, üç kıtada hükümran olan ve Kanuni Sultan Süleyman gibi muktedir bir padişahın tahtta bulunduğu bir dönemde doğuya doğru bir sefer düzenlemek, Batı için gerçekleştirilmesi imkânsız bir hayaldi. Buradan hareketle, doğudaki Türk varlığı Avrupa'nın hem güçlü bir düşman karşısında kenetlenerek ortak bir Avrupa kimliği oluşturmasına ve hem de *"Batı'nın Batılılaştırılması"* (westernization of West) olarak adlandırdığımız süreci tetikleyerek Avrupa'nın kendi ulusal kimliğini evrenselleştirmesine ve Avrupa değerlerinin evrenselleştirilmesinden hayat bulan 'uygarlık' (civilization) kavramının içini doldurmasına imkân yaratmıştır. Tabii ki bu realite, Türkleri ve Avrupalıları birbirlerinin ötekisi haline getirmiştir, ancak bu ötekilik Batı açısından *"oluşturucu ötekilik"* olarak tanımlanabilir (İnaç 2010: 178). Zira Türkler olmasaydı Avrupalılar, ne kimlik ne de uygarlık sahibi olabileceklerdi.

Ne var ki adı geçen Avrupa ülkelerin batıya doğru gerçekleştirdikleri sefer, masum bir coğrafi keşif hamlesi olarak tanımlanamaz. Zira İspanya, Hollanda ve Portekiz gibi deniz gücüne sa-

hip olan ülkeler, Avrupa'nın geri kalanının, Afrika'nın ve Amerika'nın zenginliklerini hoyrat ve acımasız bir biçimde, kanla ve gözyaşıyla gasp etmiş ve hiçbir inanç ve değer sisteminin meşrulaştıramayacağı bu yağmacılığı ancak *"coğrafi keşifler"* kisvesiyle perdelemeyi denemişlerdi. Burada acı olan bir gerçeklik de, bu talanı yapabilmek için kendi inanç ve değerlerini sömürgeleştirdikleri insan topluluklarına ustaca pazarlamaktan çekinmemeleriydi. Bu durumu Kenya devletinin kurucusu Kenyatti çok veciz bir biçimde anlatmıştı: *"Bir gün beyaz adam bizim kara kıtamıza geldi. Beyaz adam bizim kara kıtamıza geldiğinde yer altı ve yer üstü zenginliklerinin tamamı bizim elimizdeydi. Beyaz adamın elinde ise kutsal bir kitap vardı. Bir gün beyaz adam bizim kara kıtamızdan ayrıldığında tüm zenginliklerimiz beyaz adamın eline geçti. Bizim de elimizde kutsal bir kitap kaldı"* (Alatlı 2009: 54). Kenyatti'nin söylediklerini perçinleyen bir durum da Avrupa'nın hızla sekülerleşmeyi tercih etmesine rağmen, sömürdüğü ülkeleri koyu Katolik bir karakterde sabit tutmaları olmuştur. Bu acımasız deniz seferlerinin neticesinde İnka, Maya ve Aztek medeniyetleri yıkılmış ve yirmi milyon Kızılderili'nin (American Indian) öldürülmesiyle ele geçirilen Amerika'daki zenginlikler (değerli taşlar, mücevherler) Kıta Avrupa'sına taşınmıştır. Bu sayede kapitalizmin öncülü olacak bir ekonomik sistem olarak 'merkantilizm', modern devletlerin ulusal ekonomilerini altın üzerinden inşasını mümkün hale getirmiştir.

Modern Devletin Doğuşu

Tam da bu esnada, makalemizin ortalarında değindiğimiz, küçük küçük feodal birimlerin birleşmesi ve büyük imparatorlukların yıkılması gibi birbirinden farklı paradoksal süreçlerin neticesinde ulus-devletler doğmaya başlamıştır. Haddi zatında Reformasyon sürecinde Kutsal Kitabın (Bible) ulusal dillere çevrilmesi, ulusal dillere çevrilen kutsal kitabın ulaştığı coğrafyalarda ulusal bilinci uyandırması ve evrensel bir papa etrafında birleşmenin başarılamamasıyla ortaya çıkan ulusal kiliselerin mevcudiyeti de ulus-devletin oluşumunda etkin rol oynamıştır. Modern devlet kavramı, siyaset literatüründe Ortaçağın sonlarında ve yeniçağın başlarında Avrupa'da feodalitenin çözülmesi ve kilisenin etkinliğinin azalması sonucu ortaya çıkan siyasal iktidar yapısını ifade etmek için kullanılır. 15. ve 16. Yüzyıllarda görülmeye başlanan modern devletlerin geleneksel devletlerden ayrıldığı temel nokta egemenlik ve meşruiyet anlayışları olmuştur. Modern devlet öncesinde devletin ve siyasal iktidarların kaynağı tanrısal/din temelli olmuş, siyasal iktidarın meşruiyeti de dinsel ve mitolojik unsurları barındırmıştır. Modern devletle birlikte devlet iktidarının toplum kaynaklı olduğu ve meşruiyetinin de toplumda aranması gerektiği görüşü hâkim olmuştur. Bu dönüşümle birlikte devletin ve siyasal iktidarın kaynağı dünyevileşmiş, meşruiyeti de rasyonel esaslar üzerine oturtulmuştur.

Geleneksel devlet anlayışından modern devlet anlayışına geçiş, Avrupa'da bahsi geçen dönemlerde yaşanılan dönüşümün bir sonucu olarak ortaya çıkan felsefe olmuştur. Ortaya çıkan bu yeni durumun ve modern devlet anlayışının/teorisinin felsefi temelleri ise bugün modern devlet teorisyenleri olarak anılan; Nicholo Machiavelli, Jean Bodin ve Thomas Hobbes tarafından atılmıştır. Bu üç düşünürün ortak özelliği ise, devlete dünyevi bir temel oluşturmaları ve bunu mutlak monarşiler bağlamında savunmaları olmuştur (Arslanel & Eryücel, 2011, s. 2-3). Bunların arasında özellikle Jean Bodin, *"egemenliğin devredilemez, bölünemez, yadsınamaz ve vazgeçilemez"* niteliğine vurgu yapan bir Egemenlik Teorisi geliştirmiştir. Bu bağlamda

modern devlet, sınırları belli toprak parçası üzerinde ülkesel bütünlüğe sahip olan ve anayasal devlet idari yönetim aygıtları içerisinde örgütlenen bir yapıyı ifade etmektedir. İç politikada ülkesel toprak bütünlüğüne sahip ve egemen bir yapıdaki üstün güç; dış politikada ise iç işlerine müdahil olunmasını bağımsızlığına yönelik bir saldırı olarak gören yapıya sahiptir (Demiray, 2017, s. 39). Antik Yunan'dan gelen demokrasi ve Roma'dan gelen uluslararası hukuk gibi günümüzde evrensel kabul edilen kavramların Ortaçağ'da din ile özdeşleştiği görülmektedir. Hem çatışmaların hem de güvenlik oluşumlarının gelişmesine yol açan bu evrensel kavramın esası din üzerinden şekillenmiştir.

Din, bu çağda güvenlik ile özdeş bir kavram olarak kullanılmıştır. Haddi zatında dinle güvenlik arasında özdeşlik kuran ve modern devletin oluşumuna zemin hazırlayan en önemli tarihsel adım, 1648 yılında imzalanan Westphalia Barışı olmuştur. Bu anlaşma din temelli sistemin terk edilmesi anlamına gelmiştir. 1555 yılında Katolikler ve Protestanlar arasında imzalanan Augsburg Barışı devleti yöneten kişinin devletin dinine de karar vereceği hükmünü ön plana çıkarmıştır. Aynı zamanda bu antlaşma, *"kim hükmederse onun dini"* (cuius regio, eius religio) esası temel alınarak hazırlanmıştır (Yılmaz S. , 2017, s. 447).

Coğrafi keşifler olarak betimlenen söz konusu sömürgecilik hareketlerinin neticesinde Avrupa kendi modernleşmesini inşa etmekle kalmamış, yukarıda da sözünü ettiğimiz üzere kendi ulusal kültürünü evrenselleştirerek bir uygarlık tasavvuru da oryaya koymuştur. Ne var ki sömürgeciliği başarı olarak tanımlayan Avrupa, artık kibirli (arogan) bir kimliğe sahiptir ve kültürel hegemonyasını tüm dünyaya deklare etmekte hiçbir besi görmemektedir. Bu dönemde Avrupalıların iddiasına göre, bir toplum uygar olmak istiyorsa Batı'nın geçtiği kültürel evrim basamaklarından geçmek zorundadır. Başka bir ifadeyle Rönesans, Reformasyon, Aydınlanma, hümanizm, rasyonalizm, Kartezyen felsefe, modernizm gibi aşamaları yaşamadan uygar olmak mümkün değildir. Herbert Spencer'in ilerlemecilik (progress) ve Charles Darwin'in evrim (evolution) teorilerini de besleyecek olan bu düşünceye göre insanlık basitten mükemmele doğru bir evrim ve ilerleme içerisindedir. Bu evrim ve ilerlemenin lokomotif gücü ise –hiç tartışmasız- Avrupa'dır. İnsanlık tarım toplumundan sanayi toplumuna, oradan bilgi toplumuna ve nihayet uzay çağına doğru mütemadiyen gelişme içerisindedir (Sezal 2010: 82). Ancak Batı'nın dışında hiçbir toplum bu ilerleme çizgisinin bayraktarlığını yapamaz. Zira bu sonraki ilerleme noktasını belirleyen ve bu merhaleyi kavramsallaştıran da bizatihi Batı'nın kendisidir. Örneğin Türkiye modern olursa Batı post-moderndir, Türkiye sanayi toplumuna ulaştığında Batı post-Endüstriyel olacaktır. Yani Türkiye Avrupa ile aynı gelişim hattını hiçbir zaman yakalayamayacaktır. İşte bu patolojik ve kültür bağımlı (culture-bound) Batı felsefesine 'Avrupamerkezcilik' (Eurocentrism) denir.

Bu Avrupamerkezci düşünce kendisini iki farklı boyutla meşrulaştırmaya çalışır. Bunlardan birincisi, Tanrı'nın beyaz adama uygarlığı diğer insanlara ulaştırma misyonu verdiğine yönelik inançtır ki bu dogmatik kanaat, *"beyaz adamın yükü"* (burden of white man) ismiyle kavramsallaştırılır. Bu kavram ABD'nin kuruluşu aşamasında *"Açık Kader"* (Open Destiny) ifadesine dönüşmüş ve ABD'nin dünyaya hâkim olması hedefinin bizzat tanrı tarafından bir vazife olarak verildiği ve hiçbir gücün bu hedefin önüne geçmeye güç yetiremeyeceği iddia edilmiştir. Avrupa'nın sömürgeciliğini ve doğuyu tahkir etmesini meşrulaştıran bir diğer kavram ise, Oryantalizmdir (Said 1998: 60). Oryantalizm, Doğu'nun ötekileştirilmesi, yaban-

cılaştırılması, marjinalleştirilmesi ve şeytanlaştırılması işlevini üstlenerek hayali, fantastik ve romantik bir Doğu tasavvuru inşa eder. Batı'nın inşa ettiği bu Doğu tasavvuruna göre, tanrı her türlü zenginliği Doğu'ya vermiştir, ancak Doğu insanı bu zenginliği değerlendirecek zekâ, kapasite ve kabiliyete sahip değildir (Keyman, Mutman, Yeğenoğlu 1996: 77-79). Öyleyse bu zenginliği Doğu'dan alıp insanlığın faydasına sunmak da Avrupalılara kalmaktadır. Buna ilaveten Doğu'nun yaşadığı tarihsel tecrübe, insanlığa kattığı zenginlikler ve medeniyet değerleri Avrupa'nın tarihsel çözümlemesinde kendine yer bulmaz. Ki bu olguyu Göle *"zayıf tarihsicilik"* (weak historianism) olarak tanımlamaktadır (Göle 2011: 71). Avrupa'ya göre tek bir tarih ve tek bir medeniyet vardır, o da Batı'nın tarihi ve medeniyeti…

SONUÇ

Avrupa, ilerlemeci ve evrimci bir çizgi izleyerek kendi kültürel hegemonyasını Avrupalı-olmayan toplumlara kabul ettirmeye yönelik bir tarihsel perspektif kurgulamıştır. Bu kurguya göre ilk demokrasi tecrübesini yaşayan Eski Yunan, devletleşme, kanun koyma ve kurumsallaşma teşebbüsleri ile ön plana çıkan Roma İmparatorluğu ve uygarlık değerlerini kendi bünyesinde barındıran biricik din olarak Hıristiyanlık, Avrupa kimliğinin ana parametreleri olarak işaretlenmiştir. Her ne kadar Ortaçağ, Karanlık Çağ olarak tanımlansa da bu son derece gizemli zaman dilimi, büyük değişim ve dönüşümleri bünyesinde barındıran bir hazırlık dönemi olarak tasvir edilmektedir. Magna Carta ile başlayan ilk demokratikleşme adımları feodalitenin hâkim olduğu dönemde daha da olgunlaşma merhalesini yakalamıştır. Toplumu yönetme iddiası taşıyan dünyevi ve uhrevi otorite, başka bir ifadeyle Papa-İmparator çatışması dünyevi iktidarın hâkimiyeti ile nihayetlenmiş ve sihirli bir kavram olarak sekülarizm uluslararası tedavüle sokulmuştur. Nihayet Rönesans, Reformasyon, Aydınlanma, Kartezyen felsefe, rasyonalizm, hümanizm ve modernizm gibi insanlık tarihini değiştirecek büyük devinimleri tek başına yaşayan Avrupa, uygarlık inşası ve uygarlık taşıyıcısı olma hususunda kendisini tek yetkili ilan eder. Kültürel evrim basamakları adını verdiği söz konusu tarihi dönüm noktaları, Avrupamerkezciliğin de temel yörüngelerini oluşturur. Nitekim Avrupamerkezci düşünce, Doğu ile oldukça patolojik ve saplantılı bir ilişki sistemi geliştirir. Doğuyu ve Doğu Medeniyetini anlama yerine hayali ve aşağılayıcı bir imgelem üzerinden sömürgecilik faaliyetlerini meşrulaştırmaya çalışan Avrupa, medeniyetini hakkı gasp edilen masum insanların kan ve gözyaşı üzerine inşa etmiştir. Ancak bu gerçekliğin üzerini örtmenin tek yolu; demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, çokkültürlülük ve kültürel çoğulculuk gibi kavramlara referansta bulunarak kat edilen mesafeyi bir biçimde anlamlı kılmaya çalışmak ve Avrupa'yı daima kültürel evrimin en üstünde bir cazibe merkezi olarak takdim etmekten geçmektedir.

KAYNAKÇA

Alatlı, A. 2009. Aydınlanma değil, Merhamet: İstanbul

İnaç, H. 2010. Türkiye'nin Kimlik Problemleri: Bursa

Weber, M. 2011 Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu: Ankara

Ağaoğulları, M. A. 2009: Kent Devletinden İmparatorluğa: Ankara

Haviland, W. 2002. Kültürel Antropoloji. Trans. H. İnaç: İstanbul

Delanty, G. 2004. Avrupa'nın İcadı. Trans. H. İnaç: Ankara

Bloch, M. 2005. Feodal Toplum. Trans. M. A. Ağaoğulları: Ankara

Göle, N. 2011. Modern Mahrem: Ankara

Said, E. 1998. Oryantalizm. Trans. Nezih Uzel: İstanbul

Berting, J. 2006. Europe: A Heritage, a Challenge, a Promise: Netherland

Giddens, A. 1994. "Living in a Post Traditional Society", U. Beck, A. Giddens, S.Lash (editorial) in Reflexive Modernisation, Cambridge Press: Britain

Giddens, A. 2006. Sosyoloji: Eleştirel Bir Giriş. Trans. R. Esengül: Britain

Hall, S. 1992. "The Rest and West: Discourse and Power", S. Hall, B. Gieben (editorial) in Formation of Modernity: USA

King, A. 1995. "The Times and Spaces of Modernity", M. Featherstone, S. Lash, R. Robertson (editorial) in Global Modernities: USA

Keyman, Mutman, Yeğenoğlu, Oryantalizm. 1996. Hegemonya ve Kültürel Fark: Ankara

Sezal, İ. 2010. Sosyolojiye Giriş: İstanbul

Demiray, M. (2017). Türkiye Cumhuriyeti Dış Politikası'nın Genel İlkeleri, Yapımı ve Dışişleri Bürokrasisi'nin Yapısı. S. Kekevi, Y. E. Tekinsoy, & İ. Türkmen içinde, *Türk Dış Politikası* (1830-1989) (s. 33-75). Ankara, Türkiye: Berikan Yayınevi.

Arslanel, M. N., & Eryücel, E. (2011). Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 1-20.

Yılmaz, S. (2017). *Uluslararası Güvenlik*: Teori, Pratik ve Gelecek (1 b.). Ankara, Türkiye: Kaynak Yayınları.

YARATILIŞ TEOLOJİSİNİN POLİTİK TEORİDEKİ ROLÜ: BATI VE İSLAM DÜŞÜNÜRLERİ ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA

Arş.Gör. Jaan ISLAM, PhD Candidate of Islamic Studies,
University of Edinburgh
Jaan.islam@dal.ca

ÖZET

Bu çalışma, yaratılış teolojisinin, siyaset felsefesi için nasıl bir ahlaki temel olabileceğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmamızda aydınlanmanın ahlaki-politik zemini incelenmekte ve İbn Haldun'un ilahi yönetim anlayışı ile karşılaştırması yapılmaktadır. Yönetimin amacı ve halkın yaşamlarındaki rolü ile ilgili sorular -laikleşme ya da politik felsefedeki ilahi/dini sorulardan kaçınma eğilimine rağmen- ilahi yaratılış ve insanlığın nihai amacı ile birbirine bağlıdır. Bu nedenle hem aydınlanma geleneğinin hem de İbn Haldun'un bu soruları –doğrudan veya dolaylı olarak- ele alma biçiminin incelenmesi konunun daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır. İbn Haldun'un ilahi egemenlik kavramının, var oluşsal kaygıları tam olarak içerdiği ve doğrudan ele aldığı iddia edilirken, aydınlanma ve sonrasında ortaya çıkan siyasi düşüncenin söz konusu soruları ortadan kaldırma girişimleri *"seküler"* alanın açılmasına neden oldu. Saf ve tarafsız bir adalet anlayışı olmaktan uzak olan bu seküler alan aslında bu teolojik soruların belli bir kısmını bilinçli ya da dolaylı olarak birleştirir. Her ne kadar laik yönetimin dini ritüellerin benimsenmesine yol açtığı durumlar olsa da bu çalışma bu durumun tersi olguların önemine odaklanmaktadır. Aydınlar ve halk bu sistemi rasyonalize etmek için tartışırken, egemen sınıfın maddi çıkarları yoluyla kendini yeniden tanımlayan şizofrenik bir teleolojinin (nihai amaç) benimsenmesi, bir başka deyişle ulus devletin ve teorisyenlerinin, yaratılış, ilahi amaç ve benzeri konulardaki sorulara cevap verememesi, dünya yönetiminin seküler sistemini güçlendiren ve tehdit eden kalıcı bir ahlaki belirsizlik durumuna yol açmaktadır.

Anahtar kelimeler: Siyaset felsefesi, aydınlatma, sekülarizm, yaratılış, İslam.

THE ROLE OF CREATION THEOLOGY IN POLITICAL THOUGHT: WESTERN AND ISLAMIC THINKERS REVISITED

Jaan Islam, PhD Candidate of Islamic Studies / Arş.Gör. Jaan Islam
University of Edinburgh
Jaan.islam@dal.ca

ABSTRACT

This paper examines the influence of creation theology in finding a moral basis for governance. Specifically, it examines and compares the moral political groundings of the Enlightenment and compares it to Ibn Khaldūn's conception of divine governance. Questions regarding the purpose of government and its role in citizens' lives are fundamentally tied together with questions of divine creation and humanity's ultimate purpose, despite attempts to secularize or avoid the question of the divine in political philosophy altogether. To this effect, the way in which both the Enlightenment tradition and Ibn Khaldūn's political thought address these questions - directly or indirectly - are examined. It is argued that Ibn Khaldūn's concept of divine sovereignty fully incorporates and directly addresses these existential concerns, while in contrast, the Enlightenment and post-enlightenment tradition's attempts to sideline these questions resulted in the opening of so-called 'secular' space. This 'secular' space, far from being an innocent and value-neutral conception of justice in fact incorporates a certain number of these theological questions either consciously or indirectly. Although there are cases in which 'secular' governance leads to the adoption of religious practices, this paper focuses on the importance of the reverse case: the adoption of a schizophrenic teleology that redefines itself along the material interests of the ruling class, while intelligentsia and common citizens are left to quarrel over rationalizing this system. In other words, it is argued that the inability of the nation-state and its theorizers to answer the questions of creation, divine purpose, and the like lead to a state of permanent moral uncertainty that both strengthens and threatens the secular system of world governance.

Keywords: Political philosophy, enlightenment, secularism, Islam, creation theology.

1. Introduction

The history of western political thought is fraught with assumptions regarding the nature of being, life, and purpose. From the perspective of the outsider, these assumptions immediately stand to even the most mundane observer (Sayyid 2014). In attempting to define political thought to fellow Muslims, for instance, I often found that instead of exploring the depth of ideas in its central figures – Hobbes, Locke, Hegel, Marx and the other classics – my colleagues would get hung up on an issue that reflects the assumptions of the observer as much as it does the observed. *"What, so they don't believe in God?" "Well, now it makes sense why the West is in such moral turmoil today!"* The assumption of course, confirming their thoughts about the issue beforehand, strikes the core of this essay's thesis.

Reminding us of the moral uncertainty of the post-Enlightenment tradition, Frankfurt theorist Theodore Adorno once retorted in a conversation with Max Horkheimer, *"barbarism is always an option"* (Adorno and Horkheimer 2019, p. 15). This statement echoes both the pessimistic aspect of Weber's theory of disenchantment as it does Nietzsche's conclusions that 'barbarism,' so to speak, is indeed the only worthwhile option. Contrast this with my conversational partner, steeped in al-Ghazālī, Ibn Khaldūn, or Ibn Taymiyya for whom the statement *"God is dead"* – both in its superficial reception and its intended meaning – is an absolute non-starter. As scholars of comparative political theory often point out areas of commonality between thinkers in the West and the Muslim world (Euben 1999; March 2019; Hartung 2014), what often happens is that the undeniable point of contention between these two perspectives are ignored because any comparison – it is perhaps assumed – ends with a mere statement that the paradigms of these two traditions of thought entirely different and hence the notion of a meaningful comparison is out of the question.

The purpose of this brief essay – addressing the theme of the conference (*"creation"*) – is to open up a much-needed conversation in the field of comparative political thought, one that particularly concerns the reception of western thought in the Islamic tradition (and vice-versa). That is, this paper addresses what can be understood as a major point of contention between these two theoretical traditions, creation, or Humanity's first relationship with the Divine. It is my contention that the question of creation and more specifically, the ontological, physical realities that concern our relationship with the divine – heaven, hell, divine mercy and judgement – fundamentally define the political culture of a nation, as religious or 'secular,' and that these inform a people's conception of justice, law, and morality such that it is reflected in the political culture, not to mention conflicts.

The notion that the 'secular' is better understood as a space wherein law is formulated without being free from the people's religious or moral ideals has been explored in the literature including in my previous works (Asad 2009; Agrama 2010; 2012; Fernando 2014; Mahmood 2015). This paper, similarly, focuses on the effect of Divine ontology and narrative on political culture, in particular addressing the Islamic position which has remained unstudied in the literature. I argue that it is the conflict of these two ontologies, and respective moral and political theoretical trajectories that explains religio-political conflict in postcolonial Muslim nation-states. Specifically, that the attempt to fuse, so to speak, two divine ontologies with significantly different understandings of life's purpose has led to significant disagreement over

the institutions of the nation-state, and even of the nation-state itself (Hallaq 2012). It is the grounding of these conceptions in the form of the concept known as *"sovereignty"* that these two political theologies unravel their assumptions. Whereas the western conception constantly restates the sovereignty of man – the one or the many – and hence the nation-state, the Islamic conception is grounded in a constant devotion to divine sovereignty based on both individual autonomy and communal bonds.

2. The Western Trajectory in Enlightenment and Post-Enlightenment Thought

The gradual secularization of the post-Enlightenment tradition is established in the literature, culminating perhaps in Carl Schmitt's famous assertion that *"all significant concepts of the modern theory of the state are secularized theological concepts"* (Schmitt 1985, p. 36). Among the central ideas in connecting legitimacy to government is the concept of sovereignty. Sovereignty has been defined in many ways, ranging from the absolute legal authority of governance over a particular territory (Krasner 1999; Lloyd 1991), to, more a more general conception as the *"supreme normative power within a domain"* (Van Duffel 2007, p. 128). In searching for the 'true' meaning among many definitions – Hobbsian, Roussean, Schmittian, etc. – we are confronted with a number of competing concepts: is it the fact one has the concrete power to implement a decision, or the contractual or otherwise legal, moral, or even divine 'authority' that is determinative of sovereignty? The former is the case with the Foucauldian and Schmittian definitions which, while different, rely upon the notion that it is the possession of concrete, physical power that constitutes a sovereign. Sovereignty can be representative of the potentiality of raw physical element of coercion (Constable 1991; Foucault 2003), or the power to nullify the law in a state of exception (Prozorov 2016; Agamben 1998). One could argue that the point at which *"religion ceased to be the acceptable framework"* around the time when popular sovereignty – or as neo-Hobbsians will argue, the sovereignty of the state – became socially a legally acceptable basis of authority (Van Duffel 2007, p. 140). Yet, there are reasons to think this is not the full story.

In the Western tradition, the notion of sovereignty as inherently connected to moral authority can be traced to the volunteerist ex post facto rationalization of the authority of the prince as formulated by Robert Filmer and heavily influenced by statist interpretations of sovereignty in Bodin and Hobbes (Scott 2001). While the direct influence between Hobbes and Locke has been disputed (Skinner 1988), Oakley has convincingly argued that the Lockean conception of natural law *"is so modulated as to accommodate a firm commitment to the existence of an order – natural, moral, salvation – seemingly intellectualistic in nature but actually grounded in the divine will, choice, promise and covenant."* (Oakley 1997, p. 649).

Despite their differences, Grotius, Locke, and other natural law theorists grounded the notion of 'popular' sovereignty via the recognition of the divine through the acceptance of natural law, or the notion that God indirectly gave man the authority of himself within the limits of universal limits on individual autonomy. While Locke is correctly understood as a continuation of the natural law theory *"culminating in Bodin,"* his silence on the issue of a unified sovereign is partially indicative of his views on popular sovereignty (Scott 2001, p. 547). Instead of there existing a single sovereign, what results from his theory of individual autonomy is a situation

where each individual 'citizen' has a claim to sovereignty, and can only be adjudicated by the combined will of the people as embodied, again, in the nation-state (ibid, p. 555).

What is crucial to emphasize is the relationship of man with the Divine – the source of the disconnect between the two started not with the so-called 'secularization', nor the much later disenchantment of the modern nation-state, but with the disconnection of sovereignty from divine authority. This is where Locke agrees with his volonteerist interlocutors. It is precisely the disconnection between God's 'authority' and earthly sovereignty as endowed in the state or an individual that permitted for the moral arbitrariness of rule and the law. This disconnection, then, relates to the theological position taken by these theorists that the divine law, namely that God does not make the law *"known to us…by divine revelation, but by the light of nature"* (Oakley 1997, p. 631). While the approach of Locke differs from other natural rights theorists on the role of scripture in navigating the divine law (Salter 2001), the central operative premise shared between them is that the relationship between God and creation is one that awards man with sovereign powers. This is contrary to the tentative suggestion earlier in the section that it was the 'secularization' of sovereignty, or a change in the source of the *"acceptable framework"* from religion to the people. What becomes clear, rather, is that this was always the standard in the western tradition.

As I argue in the fourth section, this position marked the destabilization of the metaphysical purpose or role of government from the worldly purpose determined by the trajectory of the given state. Related to this observation is the gradual disenchantment, bureaucratization, and centralization nation-state observed by Max Weber as well as the simultaneous 'secularization' of the law, also understood as the divinization of the authority of the nation-state. In juggling these concepts, I propose a narrative that explains the development of the modern nation-state and, importantly, the imposition of this conception of sovereignty on the Muslim world through colonial rule.

3. Divine Ontology in the Classical Islamic Tradition

The classical Islamic tradition is plagued by as many misconceptions as there are readings. While in recent years an effort has been made to reduce systematic misreading of the Islamic tradition in the gaze of the western observer, there remains a significant gap between studies of classical Islamic theorists between the West and the Muslim world. Interestingly, both of these types of studies often study similar concepts and figures while making near-to-no meaningful reference of the other's findings. For instance, journals that focus on Islamic and comparative political thought, such as *Islamic Political Thought*, and volumes such as D*oğu'dan Batı'ya: Düşüncenin Serüveni* (2015) contain countless studies of the figures addressed in this article, including Ibn Khaldūn, but make little to no reference of the major studies of these same figures in the western tradition. Likewise, Rosenthal's classical study of Ibn Rushd's political thought, or Cooke's (2016) and Bowering's (2015) respective studies of the history of Islamic political thought rarely contain reference to the rich studies of these figures in modern Arabic-language studies despite lack of any major linguistic barrier.

Much of this lack of difference, beside obvious reasons, can be traced to a difference in approach based on the purpose of the study on behalf of the observer. Studies of Ibn Khaldun,

Ibn Taymiyya, and other central figures in the Arabic-speaking literature, for instance, focus almost exclusively on the impact of their thought on traditional Sunnite jurisprudence, such as Ibn Rushd who compiled and contributed to comparative *fiqh* (Al-Jābirī 1998). On the other hand, English-language literature, often influenced by a Straussian approach, exclusively focus on Ibn Rushd's contributions to Aristotelian thought and interpret his political theory as an adaptation of Greek philosophy (Islam 2019; e.g., Rosenthal 1966; Lerner 1974). In the aforementioned studies, Ibn Rushd's philosophical approach is merely a dabbling in philosophy despite his main role as a jurist and judge. Likewise, studies of Ibn Khaldūn almost entirely focus on his contributions in a 'secularized' western political background. In studies of Ibn Khaldūn's theory of Aṣābiyya ('group feeling'), studies exclusively focus on his sociological method – i.e., what can be adopted in a secular application – despite the fact that his ideal political thought is significant contribution to both his time and in a postcolonial context (Islam 2016, 2019). On this Salman Sayyid (2014) observes that a significant amount of Islamic history has been interpreted on western terms, as a grand narrative explaining the eventual and continued domination of the West, orientalists *"are keen to rearticulate the global hegemony of the West in the wake of the incomplete and inconsistent decolonisation of the world … there is clear incentive for Western supremacists to rule as 'out of order' those who oppose their authority and any claim that does not capitulate to Western notions of good and evil"* (p. 53). To this end, my study of Ibn Khaldūn attempts to first formulate it on its own terms in an Islamic context and then evaluate against the secularization of sovereignty – and hence the law – in the western tradition discussed in the previous section.

Ibn Khaldun, a jurist, judge, and one of the Muslim world's most famous historians writes in a time where Islam and the law was in an existential struggle for legitimacy (Aigle 2014).

Struggling against recently converted Mongols who had refused to recognize the then-600-year-old Islamic tradition in favour of Mongol military codes (or yasa Arabicized as yāsiq or yāsa), Ibn Khaldūn represents the symbolic legitimacy of divine sovereignty embodied in the Qur'an. Following his Ash'arite predecessors, al-Juwaynī and al-Ghazālī who were writing in the context of a different existential threat (Said 2005; Siddiqui 2019), Ibn Khaldūn seeks the ground the purpose of life in the worship of God embodied through the recognition and implementation of the Shari'a. In writing on the subject in the introduction of his masterpiece, al-Muqaddima, Ibn Khaldūn continues the traditional Sunnite exegetical interpretation of a rarely quoted verse (Said 2013, p. 106)—one used extensively by modern Muslim thinkers such as Abul A'la Maududi (1960, 1978, p. 19-21)—wherein God proclaimed to the angels before creating Adam, *"I will establish a khalīfa on the earth"* (Q2:30). The full verse in its context can be rendered as such:

And [mention, O Muhammad], when your Lord said to the angels, *"Indeed, I will make upon the earth a successive authority."* They said, *"Will You place upon it one who causes corruption therein and sheds blood, while we declare Your praise and sanctify You?"* Allah said, *"Indeed, I know that which you do not know."*[1]

1 Qur'an 2:30, Sahih International.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّى جَاعِلٌ فِى ٱلْأَرْضِ خَلِيفَةًۖ قَالُوٓا۟ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ ٱلدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ
لَكَۖ قَالَ إِنِّىٓ أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

The word *khalīfa* used here is interpreted to mean *"representative"*, as in *"representative of God tasked with ruling by the divine law on earth"* (Al-Ṭabarī, 2001, vol. 1, p. 479-480). The verse, which seeks to establish the point at which God explains the reason of the creation of the world, intrinsically connects it to the divine law. Thus, for Ibn Khaldūn, the implementation of the Sharī'a, the government ordained in the divine law (the 'caliphate'), and importantly, the individual recognition of one's divine purpose is a position which every person is tasked with implementing. The institution of the caliphate, as such, is connected to the very purpose of creation. This interpretation, is distinctly Sunnite, and can be found in the various exegetical works (Ibn Khaldūn, *The Muqaddimah*, vol. 1, 389).[2]

Ibn Khaldūn then explains that "It is their [the rulers'] obligation to see to it that (the imamate) is set up, and everybody has to obey (the imam) in accordance with the verse of the Qur'an, *"Obey God, and obey the Messenger and the people in authority among you'"* (Q4:59; Ibn Khaldun, *The Muqaddimah*, vol. 1, 392). Earlier, he claims that as opposed to the Shari'a, *"[b]ad laws…all result from stupidity and from Satan, in opposition to the predestination and power of God"* (ibid, p. 292). God, who created the world with divine power and predestination created the earth as a *"dwelling"* (Q7:54) for humanity and mandated the organization of society and judgement according to His law. Here, Ibn Khaldūn is relatedly building on a well-established principle in Islamic thought that the metaphysical cause of creation as such is established in divine mercy. As Yaslıçimen and Sunar (2008) observe, *"according to Ibn Khaldun…prophethood cannot be perceived by the human senses like the dynasties or the states. It is the mercy of Allah for his subjects and can be understood through Şeria rather than reason"* (p. 430). As God *"did not create humanity and Jinnkind but to worship"* Him (Q51:57), God dispenses His mercy on His deserving slaves by obligating the divine law and gaining them benefit both in this world (hence, what makes a 'good law') and in there hereafter in the form of eternal bliss:

"This is because the purpose of human beings is not only their worldly welfare. This entire world is trifling and futile. It ends in death and annihilation. God says: *"Do you think that we created you triflingly?"* The purpose (of human beings) is their religion, which leads them to happiness in the other world, *"the path of God to whom belongs that which is in heaven and that which is on earth."* Therefore, religious laws have as their purpose to cause (human beings) to follow such a course in all their dealings with God and their fellow men" (Ibn Khaldūn, *The Muqaddimah*, p. 386).

The notion of divine mercy through reward for following the religion – and obeying God alone – as an explanation for the creation of the universe itself is a theme that features strongly in

---

[2] It also appears in various mystical commentaries, see Taqī' al-Dīn Ibn Taymiyya, *Al-Khilāfa wa-l-Mulk* (Zarqa, Jordan: Maktabat al-Manār, 1994), 50-54. 'Abd al-Raḥmān Ibn Khaldūn, *The Muqaddimah*, vol. 1, 389. Ibn Taymiyya critiques this on the basis it would be heretical that God should have a representative, instead insisting that the word means what it does in similar verses, *"successors of one-another"* (Qur'ān 6:165, 24:55, 35:39).

classical Sunnite theology across various sects and approaches. Compare this to the explanation of the purpose of creation as explained by Mamlūk Ḥanbalite Theologian Ibn al-Qayyim al-Jawziyya one century prior,

"The sharīa is God's justice and mercy amongst His people…Every good that exists is derived from it, and every deficiency in being results from its loss and dissipation. . . For the sharīa, which God entrusted His prophet to transmit, is the pillar of the world and the key to success and happiness in this world and the next" (Moosa 2005, p. 245).

Ibn Khaldūn's connection of the law to the purpose of creation, while not new to Sunnite theology, is central to understand the political culture of the classical Islamic thought. As a tangential note, I should emphasize that existing studies of Ibn Khaldūn rarely identify his normative political thought as significant, presumably due to its presumed irrelevance – one of the central contentions of this paper is that ignoring the deep-seated principles of Islamic political culture is precisely the cause for misconceptions regarding modern Islamism as a *"stubborn persistence"* with no place in the *"modern"* world (Cook 2016, p. 32). This of course assumes a (Eurocentric) normative direction in which the 'modern' world should have been travelling (Agrama 2012).

In the remaining part of this essay, I focus on the implications of Ibn Khaldūn's normative political theory as a reflection of larger sentiments in Islamic political thought. I argue that colonial rule fundamentally repressed this basic principle engrained in Islamic thinking across several centuries. Far from representing a natural progression of Islamic thought, the introduction of colonial institutions of governance and the respective ideological and symbolic positions they impose caused a state of schizophrenia in the political thought of Muslim-majority nation-states.

4. Secularism as Schizophrenia in the Postcolonial Islamic Context

The Neo-Hobbesian narrative of the nation-state posits that the state represents the culmination of all sovereign power. In the words of Jean Bodin, the sovereign is *"the most high, absolute, and perpetual power over the citizens and subjects in a commonwealth"* (Bodin 1962 [1566], p. 172; cited in Scott 2000, p. 549). As we saw in my very brief review of the theological ontologies in which natural right theorists' conceptions of sovereignty were based, the 'sovereign' as defined by Bodin in all of these cases is the state itself. Of course, the state is not necessary an individual – or prince – but rather the supreme legal authority and functional power as exercised by the various offices of the state. The concept of there being 'popular' sovereignty, as convincing as it may be, must be understood as an abstraction where the source of power – assuming its physical viability – can only be exercised by the state, and hence, that the 'people' only hold power insofar as it is granted by its various institutions. It is in the light of this account of sovereignty that its Foucauldian and Schmittian (2008 [1976]) accounts can be contextualized (Constable 1991; Strong 2008).

It is, furthermore, precisely this reason that proceduralist and deliberative attempts to envisage sovereignty as created in the form of discussions through the creation of consensus are fundamentally – and self-admittedly – untenable (Portier 2011). Habermas's (2015) multiple attempts to ground communicative action in the concrete nation-state, for instance, fails on countless levels (Steinhoff 2009; Gould 1995; Marsh 2001; Outhwaite 2009), which could be

summarized in the argument of this paper thus far: that a given discourse's manifestation in the law – in a 'democratic' sovereign nation-state or otherwise – is conditional on the state's granting of this right. This claim goes beyond Agamben's observation (his theory I am aware is much more complex) that popular sovereignty is constrained by the certain executive powers (Agamben 2017 [1998]). It is, rather, to claim that the 'democratic' nation-state operates under a legal system whereby law is a struggle between the judicial, executive, and legislative branches of government that together constitute the supreme legal authority, which are by no means accountable or even conducive to the creation of 'consensus'.

The consequences of this inherently undemocratic, top-down formulation of power where the state is held as the highest authority are multiplied in the application of these secular principles under colonial rule. The consequences of this inherently undemocratic, top-down formulation of power where the state is held as the highest authority are multiplied in the application of these 'democratic' principles under colonial rule which inverted the political culture of Muslim governance. As noted by Fernando (2014), the French occupation of Algeria fundamentally changed the institutions and hierarchy of the law (Christelow 1985, p. 20 cited in Fernando 2014). Whereas the system had previously been governed by Sharī'a courts which judged familial, civil, and criminal law under a single court that functioned under legal codes extracted from Islamic scripture,[3] the French institutions had inverted this hierarchy by differentiating between so-called 'religious' and 'secular' law. Whereas religious law was constrained to the domain of the family (based on a post-reformist understanding of religion), civil and criminal law were relegated under the domain of the 'neutral' – or secular – and consequently, the state would be the only source of justice and the highest legal authority. Without exception, all Muslim-majority nation-states adopted systems of rule that awarded the nation-state sovereignty. There is no difference between so-called democratic nation-states (e.g., Turkey) and authoritarian regimes (e.g., Egypt) insofar as sovereignty belongs to the people – or God – symbolically, while in practicality it is solely the state which is given authority to interpret the law, and thus rule, in the name of public order (Agrama 2017 [1998]; Agrama 2012; Mahmood 2015). As Hallaq (2012), Agrama (2012), and others have observed that it has become the prerogative of the state alone to enforce its own agenda – its self-preservation – through the establishment of 'justice' in the form of the law – created, interpreted, and implemented by itself.

In comparing this conception of sovereignty to the previous section where Ibn Khaldūn connects individual adherence to the law to divine sovereignty, what we observe with sovereignty subscribed to man – or the state – instead of God Himself is a divinization of man. S. N. Balagangadhara (1985) observed regarding the Indian nation-state that the problem of sovereignty in western Christian thought – discussed above – began with the radical notion that God could have an equal, man: *"if the Lord have earth's dominon to Man, then Man is dominus...a Sovere-*

3 As discussed below, an area of contention in intra-Islamic debates regarding the notion of divine law is whether or not the fact of human interpretation makes the Shari'a reducible to positive law (March 2013; An-Na'im 2008). Needless to say, this question stands at the centre of any debate regarding the role of 'Shari'a' in modern society. I argue elsewhere that equating the Shari'a to positive law is grounded in an inability to distinguish between qaṭ'ī (absolute) and ijtihādī legal prescriptions (Islam 2019), and that the Islamic tradition for centuries has equated a negation of the former as major heresy (kufr).

ign" in the sense that God could be equal to man in legislation (p. 37). Writing in British India decades earlier, it was the Muslim Islamist theologian, Abul A'la Maududi who would make the exact same point: *"All persons who excursive unqualified dominion over a group of men... in the same manner as Pharoah and Nimrod did in the hey day of their power, are essentially claimants to godhood."* (Maududi 1960, p. 132). The creation of a secular space allowed for this precise break between the purpose of man and the purpose of government – and naturally, the law of power has it that that latter defined the purpose of the former. The Muslim population under secular rule, then, is not sovereign, let alone God Himself. But where is the notion that God is sovereign in the Islamic tradition and how is it different from the nation-state? This is the central question where I argue the answer to which explains the cognitive dissonance of Muslim states today – that Islamic political culture is diametrically opposed to the arbitrary domination and sovereignty of man perpetuated in the western nation-state. Commenting on this, Hallaq (2012) observes, *"The nation-state thus sits uncomfortably in the Muslim world, as evidenced in the rise of the Islamic Republic of Iran, where the state apparatus has subordinated and disfigured Sharī'a's norms of governance, leading to the failure of both Islamic governance and the modern state as political projects"* (p. 2).

Andrew March (2013) notes that an argument of Muslim liberal thinkers has been *"that there is no such thing as divine so...since all divine law needs to be articulated, interpreted, and organized by humans"* (p. 294). March states that two theories within Islamic medieval theology were formulated – one where the people themselves determine when the leader has erred and thus the implementation of the law falls into the hands of each Muslim, and one where – similar to the west – *"God's will is embodied not in the person of the imam or caliph but in the corpus of the divine law"* (p. 297). Yet, not only is this radically 'republican' notion one that equalizes people under the divine law, but it is diametrically opposed to the idea that the state itself has any sort of authority by virtue of the power it possesses. While the sources I cite in the previous section suffice, the notion that *"there is no obedience in disobedience to God"* is universally established in the entire medieval Islamic tradition – Sunni, Shi'ite, and Kharajite – so much that (Sarhan 2019; Cooke 2001). Although the permissibility of rebellion is disputed across legal doctrines, the notion that the individual person is tasked with the individual, familial, and communal implementation of divine law has made its way continually and almost entirely undisturbed from its premodern origins.

Various anti-Islamic thinkers have claimed that the Islamism of Maududi and Qutb is a call for a totalitarianism and has been embodied in ruthless authoritarian regimes that defined the postcolonial Muslim world (Mozaffari 2017; El-Affendi 2013, critiqued by Sayyid 2014, p. 49-53). Andrew March (2013) falls into this trap when he identifies the Saudi, Iranian, and proto-democratic regimes of the Muslim world as the continuation of premodern systems – this is, rather, the most egregious affront to Islamic soveriegnty. This is because conversations about the meaning and the implications of sovereignty explored in this paper tell us the opposite: that the helath of the state and the implementation of the divine law is dependent on the organic, bottom-up features of local Muslim social organization and diligence in holding the rulers accountable. We must identify the centralization of power, bloated government bureaucracy, static legal institutionalism, and militarization as the problems that permitted

the subjugation of Muslims since the start of colonial rule. This started precisely when the Hobbesian divinization of man was permitted to take hold in the Muslim world, and the state was deemed the source of sovereign authority. This arguably started before colonial rule under the Ottoman tazminat reforms (Gülalp 1994), and is perhaps understood as a natural development following technological advancement over the last century (Agamben 2017 [1998]; Genel 2006). While the particular changes which would need to be implemented to reverse the nation-state deserve a series of studies, what I have attempted to show is that Islamic political culture is fundamentally unique in its conception of sovereignty, and that divine sovereignty entails the decentralization – indeed, abolishment – of the nation-state and mobilization of bottom-up communal ties that defined life before the nation-state. For the sake of completeness and serving as a basis for future studies, I would assert that it requires, as the Prophet said, *"caliphate upon the method of prophecy"* (Ibn Ḥanbal, 1999 [circa 842], vol. 30, p. 355), or an imitation of the exact ties, social conditions, and material circumstances as the period of the rightly guided caliphs.

5. Conclusion

There have, to date, been few studies of normative Islamic thought in the field of comparative political theory. Building on studies of 'secularism' and postcolonial alternatives, this article attempts to diagnose the internal strife of Muslim nation-states as arising from two political cultures grounded in fundamentally different theological assumptions. To do this, a number of simplifications had to be made to contrast the 'Western' and 'Islamic' traditions, including the idea that Western and Islamic thought are indeed reducible to these traditions. Keeping this in mind, I have argued for the existence of two theories of government based on central assumptions regarding the nature of God and the relationship between the human and divine. The western tradition is grounded in an eventual secularization of the law resulting in the divinization of the state itself, with origins in a Hobbesian conception of sovereignty where ultimate legal authority is granted to man himself. In contrast, the Islamic tradition is based on a theory of divine representation where humanity is obligated with the daunting task of representing God Himself through the implementation of revealed law. Pushing back against the orientalist depiction of the divinized Sultan – the *"God on earth"* – the Islamic tradition seeks to make God Himself the sovereign on earth, where political powers are afforded only insofar as they conform with the revealed law. Although this took shape over centuries through negotiations between levels of government, and the people, modern Islamist thought has seen a revival of a bottom-up conception of governance fundamentally at odds with the system of colonial rule.

I argue that the internal strife in Muslim former colonies starts with the government suppression of the population, and that this suppression originates from the import of the 'secular' conception of sovereignty into a political society that values the letter of the law over the institutions which implement it. It is not necessarily the import of the institutions themselves, but the shift in orientation from God to the state which allowed for the implementation of so-called 'Islamic' law under the auspices of the very un-Islamic nation-state and the unlawful (vis-à-vis the Sharīʾa) exercise of its power.

REFERENCES

Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2019). *Towards a new manifesto.* London: Verso.

Agamben, G. (2017 [1998]). *The omnibus homo sacer*. Stanford: Stanford University Press.

Agrama, Hussein Ali. *Questioning secularism: Islam, sovereignty, and the rule of law in modern Egypt*. University of Chicago Press, 2012.

Agrama, H. A. (2010). Secularism, sovereignty, indeterminacy: Is Egypt a secular or a religious state?. *Comparative Studies in Society and History*, 52(3), 495-523.

Ahmed, A. S. (2005). Ibn Khaldun and anthropology: The failure of methodology in the post 9/11 world. *Contemporary Sociology,* 34(6), 591-596.

Ahmed, A. (2002). Ibn Khaldun's understanding of civilizations and the dilemmas of Islam and the West today. *The Middle East Journal,* 20-45.

Aigle, D. (2014). *The Mongol Empire between myth and reality: Studies in anthropological history.* Leiden: Brill.

Al-Sarhan, S. (2019). "Patience in Our Situation is Better than Sedition": The Shift to Political Quietism in the Sunnī Tradition. *Political Quietism in Islam: Sunni and Shi'i Practice and Thought,* 4.

An-Naim, A. A. (2008). *Islam and the secular state.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Asad, T. (2009). *Genealogies of religion: Discipline and reasons of power in Christianity and Islam*. JHU Press.

Al-Jābirī, M. (1998). *Ibn Rushd, Sīra wa-Fikr: Dirāsa wa-Nuṣūṣ*. Beirut: Markaz al-Dirāsāt al-Waḥda al-Arabiyya.

al-Ṭabarī, Muhammad Ibn Jarīr and Abdullah Ibn 'Abd al-Muḥsin al-Turkī (ed.). (2001). Tafsīr al-Ṭabarī. Cairo: Hajr li-l-Ṭibā'a wa-l-Nashr wa-l-Tawzī' wa-l-I'lān, 2001.

Balagangadhara, S. N. (1985). "We Shall Not Cease from Exploration."

Bodin, Jean. [1577] 1962. *Six Bookes of a Commonweale*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bowering, G. (Ed.). (2015). *Islamic political thought: An introduction.* Princeton University Press.

Çetinkaya, B.A. (ed.). (2015). Doğu'dan Batı'ya: Düşüncenin Serüveni. Istanbul: Insan Yayınları.

Christelow, A. (2014). *Muslim law courts and the French colonial state in Algeria*. Princeton University Press.

Constable, M. (1991). Foucault & Walzer: sovereignty, strategy & the state. *Polity*, 24(2), 269-293.

Cook, M. (2016). Ancient religions, modern politics: *The Islamic case in comparative perspective*. Princeton University Press.

Cook, M. (2001). *Commanding right and forbidding wrong in Islamic thought.* Cambridge University Press.

El-Affendi, A. (2013) "Sudan: The Insecurity of Power and the Revenge of the State". In J. Esposito and E. Shahin (eds.), The Oxford Handbook of Islam and Politics, 29. Oxford University Press.

Fernando, M. L. (2014). *The republic unsettled: Muslim French and the contradictions of secularism*. Duke University Press.

Foucault, M., & Ewald, F. (2003). *" Society Must Be Defended"*: *Lectures at the Collège de France,* 1975-1976 (Vol. 1). Macmillan.

Genel, K. (2006). The question of biopower: Foucault and Agamben. *Rethinking Marxism*, 18(1), 43-62.

Gould, M. (1995). Law and philosophy: Some consequences for the law deriving from the sociological reconstruction of philosophical theory. *Cardozo L. Rev.,* 17, 1239.

Gülalp, H. (1994). Capitalism and the modern nation-state: Rethinking the creation of the Turkish Republic. *Journal of Historical Sociology*, 7(2), 155-176.

Hallaq, W. (2012). *The impossible state: Islam, politics, and modernity's moral predicament*. Columbia University Press.

Hartung, J. P. (2014). *A System of Life: Mawdūdī and the Ideologisation of Islam*. Hurst & Company Limited.

March, A. F. (2019). T*he Caliphate of Man: Popular Sovereignty in Modern Islamic Thought.* Belknap Press.

March, A. F. (2013). Genealogies of sovereignty in Islamic political theology. *Social Research: An International Quarterly*, 80(1), 293-320.

Maududi, A. A. (1978). al-Khilāfa wa-l-Mulk, tr. Ahmad Idrīs. Kuwait: Dār al-Qalam.

Maududi, A. A. (1960). "Political Theory of Islam" in Islamic Law and Constitution, tr. Khurshid Ahmad. Lahore: Islamic Publications Ltd.

Mozaffari, M. (2017). Islamism: a new totalitarianism. Berlin: Verlag Hans Schiler.

Ibn Ḥanbal, A. and Shuayb al-Arnāūṭ (ed.). (1999). *Musnad al-Imām Aḥmad Ibn Ḥanbal*. Beirut: Muʾassasat al-Risāla.

Ibn Khaldun, M. (1958). *The Muqaddimah: An Introduction to History*. Translated by Franz Rosenthal. London: Routledge and Regan Paul.

Ibn Taymiyya, Taqī' al-Dīn. (1994) *Al-Khilāfa wa-l-Mulk*. Zarqa, Jordan: Maktabat al-Manār.

Islam, J. (2019). *The political thought of Abul A'la Maududi and the limits of the secular*. MA dissertation, University of British Columbia.

Islam, J. S. (2019). The Contention Between Secular and Revealed Law: Analyzing Ibn Rushd's Solution to the Problem of the "Virtuous Society". *Journal of Islamic and Muslim Studies*, 4(1), 43-65.

Islam, J. (2016). Contrasting Political Theory in the East and West: Ibn Khaldun versus Hobbes and Locke. *International Journal of Political Theory* 1, 85-104.

Krasner, S. D. (1999). *Sovereignty: Organized Hypocrisy. Princeton*: Princeton University Press.

Lerner, R. (Ed.). (2005). *Averroes on Plato's "Republic"* (Vol. 145). Ithaca, NY: Cornell University Press.

Lloyd, H. A. (1991). Sovereignty: Bodin, Hobbes, Rousseau. *Revue internationale de philosophie,* 45(179 (4), 353-379.

Mahmood, S. (2015). *Religious difference in a secular age: A minority report.* Princeton University Press.

March, A. F. (2013). Genealogies of sovereignty in Islamic political theology. *Social Research: An International Quarterly,* 80(1), 293-320.

Marsh, J. L. (2001). *Unjust legality: a critique of Habermas's philosophy of law*. Rowman & Littlefield.

Moosa, E. (2005). *Ghazālī and the Poetics of Imagination*. University of North Carolina Press.

Oakley, F. (1997). Locke, Natural Law and God—*Again. History of Political Thought*, 18(4), 624-651.

Outhwaite, W. (2009). *Habermas: A critical introduction*. London: Polity Press.

Portier, P. (2011). Religion and democracy in the thought of Jürgen Habermas. *Society*, 48(5), 426.

Prozorov, S. (2016). *Foucault, freedom and sovereignty*. London: Routledge.

Rosenthal, E.I.J. (1966). *Averroes' Commentary on Plato's Republic*. Cambridge: Cambridge University Press.

Said, Y. (2013). *Ghazālī's Politics in Context.* London: Routledge.

Salter, J. (2001). Hugo Grotius: property and consent. *Political Theory,* 29(4), 537-555.

Sayyid, S. (2014). *Recalling the Caliphate: Decolonisation and world order*. Oxford University Press.

Schmitt, C. (2008). The concept of the political: Expanded edition. Chicago: University of Chicago Press.

Scott, J. T. (2000). The sovereignless state and Locke's language of obligation. *American Political Science Review*, 94(3), 547-561.

Siddiqui, S. Z. (2019). *Law and Politics Under the Abbasids: An Intellectual Portrait of Al-Juwayni.* Cambridge University Press.

Skinner, Q. (1988). "Meaning and understanding in the history of ideas." In J. Tully (ed.), *Meaning and Context: Quentin Skinner and His Critics*, edited by James Tully, 29-67. Princeton University Press.

Steinhoff, U. (2009). *The philosophy of Jürgen Habermas: A critical introduction.* Oxford University Press.

Strong, T. (2008). "Foreword: Dimentions of the New Debate around Carl Schmitt." In G. Schwab, *The Concept of the Political: Expanded Edition.* Chicago: University of Chicago Press.

Van Duffel, S. (2007). Sovereignty as a religious concept. *The Monist,* 90(1), 126-143.

Yaslıçimen, F., & Sunar, L. (2008). The Possibilities of New Perspectives for Social Sciences: An Analysis Based on Ibn Khaldun's Theory of Umrân. *Asian Journal of Social Science*, 36(3-4), 408-433.

IV. ULUSLARARASI BİLİMLER IŞIĞINDA
YARATILIŞ KONGRESİ
20-24 EKİM 2020

IV. OTURUM

24 Ekim 2020 - Cumartesi	**OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. ADEM DÖLEK**

SAAT	BİLDİRİ SAHİBİ	BİLDİRİ BAŞLIĞI
10:00 - 11:00	Prof. Dr. Şadi EREN	"Yaratılıştaki Güzellik"
	Prof.Dr. Veysel GÜLLÜCE	"Evrim Teorisine Esma-i Hüsna Açısından Bakış"
	Dr. Suna ALLAHVERDİ	Kur'an-ı Kerim'e Göre İlk Yaratılan İnsan, Kadın"
	Dr. Öğr. Üyesi Nafi YALÇIN	"İnsanın Yaratılışı Bağlamında Lisanın Yeri"

YARATILIŞTAKİ GÜZELLİK

Prof. Dr. Şadi EREN, Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi;
Temel İslam Bilimleri – Tefsir Anabilim Dalı
sadi.eren@igdir.edu.tr

ÖZET

Kur'an-ı Kerim yaratılıştaki güzelliğe şöyle dikkat çeker:

“O (Allah), yarattığı her şeyi güzel yaptı.” (Secde, 7)

İmam Gazali, bu ayeti açıklama sadedinde şöyle der:

“İmkân âleminde daha bedii (harikası) yoktur.

Ancak nihilist felsefenin en meşhur simalarından olan Alman Schopenhauer, Gazaliye inat şöyle der:

“Âlem, mümkün olan âlemlerin en iyisi olmak şöyle dursun, hepsinin en fenasıdır... Tabiat, sonsuz birbirini yiyenlerden mürekkep bir yerden başka bir şey değildir.

Tarih, sonu gelmez bir sürü cinayet, yağma, entrika, yalandan ibaret.

Varlıklar, zekâ yönüyle yükseldiği ölçüde bahtsızdır. İdealler tasarlayabilen insan, buna muktedir olmayan hayvandan sonsuz derece daha çok ızdırap çeker.

Var olmak ızdırap çekmekle aynı manaya geldiğinden, müsbet saadet ebedi bir vehimdir.”

Ayette istisna getirilmeden her şeyin güzel kılındığı ifade edilmişken, Schopenhauer gibilerin bunun tam tersini söylemeleri önümüzde bir problem olarak durmaktadır. Üstelik bu tür felsefi bakışlardan etkilenen nice insan, şu âlemde görülen zahiri çirkinliklere takılıp kalmakta, hastalık, ölüm, savaş gibi çirkin görünen olaylardaki güzelliği kavramakta hayli zorlanmaktadır.

Her şey ve her olay ya doğrudan veya neticeleri itibarıyla güzeldir. Mesela gül güzeldir. Ama görünüşte çirkin sayılan gübre de güzeldir. Gül fidesinin toprağına konulduğunda gülü büyütecek, onun güzelliğine hizmet edecektir. Hamdi Yazırın ifadesiyle *“gül güzel olduğu gibi, dikeni de güzeldir.”* Benzeri bir yaklaşımla sağlık da güzeldir, hastalık da güzeldir.

Bu çalışmada eşyanın ve olayların ya bizzat veya sonuçları itibarıyla güzel olduğuna dikkat çekilecek, yaratılıştaki güzellik hakkında hatıra gelebilen tereddütleri izale edecek değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: İmam Gazali, Schopenhauer, Nihilist felsefe, hüsn-i bizzat, hüsn-i bilgayr, hüsn-i mutlak

BEAUTY IN CREATİON

ABSTRACT

Koran points out the beauty in creation as such:

"Who perfected everything which He created." (As-Sajdah, 7)

While explaining this verse, Al-Ghazali states that there is nothing more aesthetic in the world of possibility.

However, what the German philosopher Schopenhauer, who is one of the leading personas of Nihilist philosophy, claims is completely different from Al-Ghazali:

"The world, let alone being the best among the possible worlds, is the worst of all. Nature is nothing else than a place where everything consistently eats each other.

History consists of loads of unending murder, looting, conspiration, and lies.

The more living creatures advance intellectually, the more they get unfortunate. Human being, who is capable of designing ideals suffers more than animals who are not capable of doing so.

As existence is the synonym of suffering, positive happiness is an eternal fantasy."

Although Quran states that everything -without any exception- is perfected, that people like Schopenhauer claims the exact opposite poses a serious problem for us. By influencing from these kinds philosophical views, many people are dwelled on virtual ugliness and find it highly difficult to comprehend the beauty in some incidents like illness, death, war, etc.

Everything in the universe is either in itself beautiful or it is beautiful in regard to its results.[1] For instance, rose is beautiful, but fertilizer, which is accepted ugly in smell and in appearance, is also beautiful. When it is put in the earth of rose seedling, it helps the rose to grow and it serves for its beauty. With the expression of Hamdi Yazır, *"both the rose and its thorn are beautiful."* With a similar approach, health is good and illness is good, too.

In this study, it will be drawn attention to the fact that things are either in themselves beautiful or they are beautiful in regard to their results and there will be some evaluations to remove the hesitations about the beauty in creation.

Key Words: Al-Ghazali, Schopenhauer, Nihilism, essential beauty, relative beauty, absolute beauty

---

1 Nursi, Sözler, s. 230

GİRİŞ

İnsan ve Düşünce

İnsan, düşünen bir varlıktır. Kendi hakkında, âlem hakkında, Yaratıcı hakkında fikirler yürütür. Bu fikir yürütmeler Felsefe ilmi olarak kendini gösterir. Felsefe, başlıca şu konular üzerinde yoğunlaşır:

1. **Varlık** (Ontoloji).
2. **Bilgi** (Epistemoloji).
3. **Değerler**.

Değerler felsefesi de başlıca iki kısımdır:

- Güzel ve çirkini ayırmaya çalışan estetik.
- İyi ve kötüyü temyize çalışan etik (ahlak).[2]

Bunlardan estetik, güzel ve çirkinin ne olduğunu ve bunlara taalluk eden diğer meseleleri değerlendirmeye yöneliktir.

İnsanın aklı ve kalbi güzele ve güzelliğe meftundur, çirkin ve çirkinlikten ise, hoşlanmaz. Âlem ve Yaratıcı hakkında düşünen insanlar genelde yüce Yaratıcıyı bulmakla beraber, zaman zaman Onun hakkında bazı meseleleri değerlendirmede hayli zorlanmışlardır. Bunların en dikkat çekenlerinden birisi **"Teodise meselesidir."**

Teodise

Teodise, kötülük olgusu karşısında Allah'ın adaletini savunmak demektir. Kavramın keşfi, genellikle Leibniz'e atfedilir.

Teodise, her şeye gücü yeten Allah'ın sınırsız iyilik ve adaletiyle evrendeki kötülüğün varlığını uzlaştırma girişimidir.[3] Buna kısaca *"adl-i ilahi: İlahi adalet"* diyebiliriz.

David Hume, şu soruları *"Epikür'ün hala cevaplanmamış soruları"* olarak niteler:

"Tanrı, kötülüğü önlemek istiyor da gücü mü yetmiyor? O halde güçsüzdür. Gücü yetiyor da istemiyor mu? O halde kötü niyetlidir. Hem gücü yetiyor hem kötülüğü istemiyor mu? O halde kötülük nerden geliyor."[4]

Dini konularda eserler vermiş olan Lactantius, âlemde zahirde görülen kötülüklerle ilgili problemi şöyle bir mantık örgüsüyle nazara verir:

Tanrı, dünyamızdan kötülükleri ya atmak istiyor ama atamıyor, ya atabilir ama atmak istemiyor, ya ne atabiliyor ne de atmak istiyor. Bu konuda başka bir ihtimal olamaz.

-Atmak istiyor da atamıyorsa; bu güçsüzlüktür, Tanrı'nın özüne aykırıdır.

-Atabiliyor da atmak istemiyorsa bu kötülüktür, Tanrı'nın özüne aykırıdır.

---

2 Mübahat Türker, vd, Felsefeye Giriş, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank. 1985. s. 19

3 Cafer Sadık Yaran, Kötülük ve Teodise, Vadi Yay. Ank. 1997, s. 14

4 David Hume, Din Üstüne, Ter. Mete Tunçay, İmge Yayınları Ankara, 2004, s. 224-225

-Ne atabiliyor, ne de atmak istiyorsa bu hem güçsüzlük, hem de kötülüktür ki, Tanrı'nın özüne büsbütün aykırıdır.

-Hem atabiliyor, hem atmak istiyorsa -ki Tanrı'ya yakışan da budur-, bütün bu kötülükler hala neden duruyor?[5]

Kötülük Problemindeki Mantıksal Kurgu Hatası

Aslında bu tür düz mantıksal çıkarımlarda problem vardır. Bir meyveye bakıp *"bu, ya elmadır, ya da portakaldır. Elma olmadığını görüyoruz, öyleyse portakaldır"* sonucuna varmak, sıkıntılı ve problemli bir değerlendirmedir. Çünkü o meyvenin bu ikisinden bir başkası olma ihtimali göz ardı edilmiştir.

Dolayısıyla âlemde görülen kötülüklerle ilgili üstteki ihtimallere şunu da ilave etmek gerekir:

-Ya da bu şer ve kötü görünenlerle ilgili bir kısım hikmetler vardır.

İşte bu araştırmamızda bu hikmetleri görmeye ve göstermeye çalışacağız.

Kötülük Türleri

Başlıca iki tür kötülüğe dikkat çekilir:

1- Âlemde görülen kötülük (Fiziki kötülük).

2-İnsan dünyasında görülen kötülük (Ahlakî kötülük.)

Âlemde görülen fizikî kötülük; hastalıklara sebep olan mikroplar, virüsler, hastalıklar, depremler, fırtınalar, kuraklıklar, kasırgalar ve benzeri insan eylemlerinden bağımsız olarak meydana gelen ve insana kötü görülen durumlardır.

İnsan dünyasında görülen ahlakî kötülük ise, kısaca *"insanın günah işlemeye yatkınlığı"* olarak ifade edilebilir. İnsanların soykırımlarla, savaşlarla, aldatmalarla, haksızlıklarla, zulümlerle ve benzeri faaliyetlerle başkalarına zarar vermeleri gibi durumlar bunun bazı görüntüleridir.

Âlemde ve insan dünyasında kötülük problemi olduğunu söyleyenlere göre, *"Allah istese, bunların hiç biri âlemimizde meydana gelmezdi, her şey tümüyle güzel olurdu. Keza O, insanı kötülük yapmayacak bir ahlakta da yaratabilirdi. O zaman insan dünyasında gördüğümüz kötülükler, kargaşalar, felaketler yaşanmazdı."*

Bu değerlendirmelere kısaca *"Evet, Allah dilese böyle yapardı, ama yapmadığına göre işin başka yönleri vardır"* cevabı verilebilir. Meselenin bu yönleri, ilerleyen sayfalarda ele alınacaktır.

Güzellikleri görmeme sebepleri

Âlemdeki varlıklarda ve insan dünyasında meydana gelen olaylarda gerçekte var olan güzelliği görmemenin pek çok sebepleri vardır. Bunlardan en önemlilerinin *"sübjektiflik"*, *"aklın sınırlılığı"* ve *"zahire aldanmak"* olduğunu söyleyebiliriz:

Sübjektiflik

Sübjektiflik ve objektiflik birbirine karşıt kavramlardır. *"**Objektiflik**, olguları olmasını özlediğimiz gibi değil, gerçekte oldukları gibi görüp kabullenmektir.* **Subjektiflik** *ise, verilen*

---

[5] Bkz. Orhan Hançerlioğlu, Düşünce Tarihi, Eriş Yayınları İst. 2007. s. 121.

hükmün, varılan sonucun kişinin şahsiyet yapısına, özlemlerine, değer yargılarına göre olması, bu ölçülere göre değerlendirilmesi ve nesnenin özellikleriyle gerçek ilgisi bulunmamasıdır."[6]

İnsanlar gerçeği gerçekte olduğu gibi görmek yerine genelde kendi algılarına göre görürler ve yorumlarlar. Mesela, kırmızı camlı bir gözlük takan kimse, *"her şeyi kırmızı olarak görüyorum"* dese, bu hüküm kendisi açısından doğru olmakla beraber, gerçeğin ifadesi değildir. Hele hele, her şeyi kırmızı görmekten *"her şey kırmızıdır"* şeklinde bir genellemeye gitse, bütün bütün bir facia olur.

Ölçü ve tartı için sabit kıstaslara ihtiyaç olduğu gibi, gerçek için de sabit bir kıstasa ihtiyaç vardır.[7] Yoksa herkes kendi gittiği yola *"hak"*, kendi bulduğu neticeye *"gerçek"*, kendi söylediği söze *"doğru"*, kendi beğendiği şeye *"güzel"* hükmünü verebilir. Dolayısıyla, ***"ölçüleri yanlış olanların bütün ölçümleri yanlış olacaktır."***[8]

Gerçeğin *"hükümde isabet"* yani bir şey hakkında vakıa mutabık, nefsü'l-emre muvafık hüküm verilmesi olduğunu hatırlayacak olursak, böyle bir kıstasa ne derece muhtaç olduğumuz daha iyi anlaşılır.[9] Öyle görülüyor ki, güzelliği değerlendirmede de insanların belli kriterlere ihtiyacı vardır. Bir şey hakkında *"güzel"* veya *"çirkin"* dediğimizde, bunun neye göre güzel veya çirkin olduğu önemlidir. Bizim şahsi değerlendirmemiz gerçeği yansıtmayabilir. Mesela futbolda 5-0 ile galip gelen takım açısından sonuç son derece güzeldir. Mağlup takım açısından ise tam bir hezimettir. Benzeri bir şekilde -faraza- yarasaya bakıp *"Allah bunu niye yarattı ki? Ne eti yenir, ne de sütü içilir?"* diyen bir kimse, tamamen sübjektif bir şekilde değerlendirme yapmaktadır. Zira yarasa eti yenilmek ve sütü içilmek için yaratılmamıştır. Onun ekolojik dengede nice görevleri vardır. Öte yandan insanlar radar sistemini onu inceleyerek bulmuşlardır.

Said Nursi'nin ifadesiyle *"Herkes kâinatı kendi aynasıyla görür."*[10] Her insanın bu âlemden hususî bir âlemi vardır. O âlemin rengi o insanın âleme bakışına göredir. Mesela, matemli bir insan, varlıkları ağlar bir surette görür. Neşeli bir insan ise, onları güler bir vaziyette görür. Bunu *"ayna"* misaliyle daha iyi anlayabiliriz:

Aynada görünen muhteşem bir saray, aynanın rengine bakar. Siyah ise siyah görünür, kırmızı ise kırmızı görünür. Hem onun keyfiyetine bakar. Aynanın şişesi düzgün ise sarayı güzel gösterir. Düzgün değil ise çirkin gösterir...[11]

Benzeri bir şekilde herkes kendi aynasının gösterdiğini görür. Mesela, güzel bir bahçeye giren iki kişiden biri, bahçenin çeşitli yerlerinde bulunan bazı pis şeylere bakar, midesi bulanırken, diğeri *"her şeyin iyisine bak"* diyerek o bahçenin güzelliğinden istifade eder. *"Güzel gören güzel düşünür. Güzel düşünen hayatından lezzet alır."*[12]

---

6 Sabri Akdeniz, Eğitim Sosyolojisi, İst. 1990, s. 17-18

7 Bkz. Seyyid Kutub, fî Zılâli'l- Kur'an, Dâru'ş-Şurûk, 1980I, 216- 217

8 Selahaddin Şimşek, Özdeyişler, Zafer Yay. İst. 1996 s. 14

9 Saduddin Teftâzânî, Şerhu'l- Akaid, (Haşiyetu'l - Kestelli ile beraber), Salah Bilici Kit. İst. 1973 s. 19; Seyyid Şerif Cürcanî, Ta'rifat, Daru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 1983, s. 89; Ragıb İsfehani, Müfredat, Daru'l- Kalem, Dımeşk, 1992, s. 237-238

10 Said Nursi, Lem'alar, Envar Neşriyat. İst. 2002, s. 182

11 Nursi, Sözler, Envar Neşriyat. İst. 2002s. 253

12 Nursi, Asar-ı Bediiyye, İttihad Yayıncılık, İst. 2002, s. 743

Schopenhauer'ın *"Âlem, mümkün olan âlemlerin en iyisi olmak şöyle dursun, hepsinin en fenasıdır..."* demesini âleme kendi zaviyesinden bakmak olarak değerlendirebiliriz. *"Onun bu görüşleri, mizaç açısından görülmüş bir dünyayı sunar bize."*[13] Zira Schopenhauer, problemli bir çevrede yetişmiştir. Dedesi iflas edince, ninesi intihar eder. Amcalarından biri delidir. Babası da intiharla hayatını noktalar. Kendisi edebiyata meraklı iken, ailesinin baskısıyla ticaretle uğraşır, fakat mutlu değildir. Babasının intiharından sonra annesinden sevgi ve şefkat yerine, düşmanlık ve nefret görür. Bu yüzden kadınlardan nefret eder, evlenmez.[14]

Ayrıca Schopenhauer'ın, *"Tanrı öldü"* diye kitap yazan Nietzsche'nin ilk akıl hocası olması da dikkat çekici bir durumdur.

Aklın sınırlılığı

Âlemde organik bir bütünlük vardır ve bu bütünlük gayet güzeldir, ama insanın gözü ve aklı bu bütünlüğü tümüyle görebilecek bir kapasitede değildir.

Âlemde eksiklikler görmemizin en önemli bir sebebi, aklın sınırlı oluşudur. Evren hakkındaki bilgimiz artsa, giderek acıların ve canavarlıkların bile düzenin parçaları olduğu kabul edilecektir. Kur'an, ilmimizin sınırlı oluşunu şöyle bildirir:

"Size ilimden ancak az bir şey verildi."[15]

Yani, *"Hiç verilmedi değil, fakat az. Bildiğiniz de az, bilişiniz de azdır. Çünkü sonradan meydana gelmiştir, nisbi bir ilimdir. Sofestailerin*[16] *dediği gibi, 'Hiçbir şey bilmez' değilsiniz. Haktan bazı şeyleri bilirsiniz, ama hakikatin bütün derinliğiyle değil."*[17]

Öte yandan, aklımızla ulaştığımız bir kısım bilgilerde yanılma ve yanlış sonuçlara ulaşma ihtimalimiz her daim söz konusudur. Uzun tecrübelerle ulaşılan bedihi bilgiler dışında nice bilgilerimizin yanlış veya eksik olduğu aşikârdır. Şu ayeti, bu mananın tercümanı olarak görebiliriz:

"Onların bu konuda hiçbir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyarlar. Hâlbuki zan, hak adına hiç bir şey ifade etmez. Zikrimizden yüz çeviren ve sadece dünya hayatını murat eden kişiden yüz çevir. Onların ilimden ulaşabildikleri işte budur."[18]

Bu bağlamda şu ayeti de hatırlayabiliriz:

"Onlar ilmen ihata etmedikleri ve daha te'vîli gelmemiş şeyi yalanladılar."[19]

---

13 Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, Remzi Kit. İst. 1990, s. 451

14 Keklik, Nihad, Felsefede Metafor, Edebiyat Fak. Basımevi, İst. 1990. s. 207-209

15 İsra, 85

16 Sofestaî (Sofist): Eşyanın hakikatini inkâr edip, onları evham ve hayallerden ibaret sananlar. Bunların bir kısmı, her şeyin hakikatinin kişinin inancına göre olduğunu söyler (İndiye). Bir kısmı da şüphesinde bile şüpheye düşer, hüküm vermekten kaçarlar (Lâ edriye), Teftâzânî, s. 6

17 Hamdi Yazır, Hak Dîni Kur'an Dili, V, 3203

18 Necm, 28-30

19 Yunus, 39

Buna *"petrol örneğini"* verebiliriz. İki yüzyıldan beri hayatımıza giren ve günümüz şartlarında âdeta damarlarımızda dolaşan kan misali hayatımızın bir parçası olan petrol, daha önceki dönemlerde insanlar için bir kıymet ifade etmiyordu. Tarlalarında petrol sızıntısı olan kimseler tarlalarını yok pahasına satıyor, bu *"siyah renkli ve pis kokulu"* maddeden kurtuldukları için seviniyorlardı. Ama günümüz şartlarında o bir *"siyah altındır"* ve devletler ona sahip olmak olanca güçleriyle bir gayret içindedir.

İnsanın görmesi, işitmesi sınırlı olduğu gibi, aklını kullanması da sınırlıdır. Akıl, hakikatin tek ve değişmez ölçüsü değildir. Daha kendi mahiyetini tam idrak edemeyen aklın, *"ben şu şeyde bir güzellik göremiyorum, öyleyse güzel değildir"* diyerek bazı şeylerdeki güzelliği inkâr etmesi akıllılık değildir, akl-ı selimle bağdaşmaz.

Zahire aldanmak

Zahir, eşyanın dış görünüşünü ifade eder. Dıştan bakıldığında gerçekten de insana çirkin görünen varlıklar ve olaylar vardır. Ama dış görünüşe takılıp kalmamak gerekir.

"Onlar, dünya hayatından bir zahir bilirler. Ahiret konusunda ise tamamen gafildirler."[20] ayeti, bizlere çok önemli bir bakış sunar. Şöyle ki: Dış görünüş, çoğu kere aldatıcıdır. Mesela, zahirde güneş dünyanın etrafında döner, gölge sabittir. Hakikatte ise, durum tam tersidir. Yani, dünya güneşin etrafında döner ve gölge hareketlidir.

Öte yandan âyetteki *"ahiret"* ifadesi dünyanın mukabili olan diğer âlemi ifade etmenin yanında *"işin sonu"* manasına da gelebilmektedir. Dolayısıyla, eşya ve olayları dış görünüş itibarıyla değil, sonuçlarına göre değerlendirmek gerekir. Dış görünüş itibarıyla bakıldığında domuz çirkin görünür, mayıs böceği ise pislikle beslenmektedir. Hâlbuki ekolojik dengede her ikisinin de çok önemli görevleri vardır. Keza mikrop kelimesinin zihindeki çağrışım alanı menfidir, hâlbuki -her ne kadar bazıları bize zarar verse de- hayatımız onlarla devam etmektedir. Mikrobun yaratılışı çirkin değil, mikroplu ortamda yaşamak, hijyene dikkat etmemek çirkindir.

1- ÂLEMDEKİ GÜZELLİK

Âlemdeki Güzelliğe Bir Bakış

Âlem, akılları hayrette bırakacak şekilde güzeldir. Yüce Yaratıcı, varlığı yokluğa tercih etmiş, sınırlarını bilmediğimiz şu âlemi var etmiştir. O, yaratmayı dilemese böyle bir âlem olmayacaktı ve olmayan bizler böyle bir konuyu irdelemeyecektik.

Yokluk ve varlık birbirine zıt kavramlardır. Yok olmak, var olmaya nisbetle bir şerdir. Şu âlem yaratılmış olmasıyla yokluk karanlıklarından kurtulmuş, vücut sahasında arz-ı endam etmiştir. Aslında yokluğun bir vücudu yoktur, yokluk *"var olmama"* halidir.

Âlemin sınırlarını bilmediğimiz için, bilgimiz alanı dışında kalan âlemler hakkında konuşmamız elbette uygun düşmez. Ama dünyamız ve içindekilerle, keza Kur'anda yakın sema olarak nazara verilen[21] güneş, ay ve görüş alanımıza giren yıldızlarla alakalı değerlendirmeler yapabiliriz. Şöyle ki:

---

[20] Rum, 7

[21] Mülk, 5

Dünyamız hayat dolu canlı bir gezegendir. Milyonu aşan canlı türü tam bir uyumla, birbirini tamamlayacak bir koordine içinde beraberce yaşamaktadır. İnsanın sorumsuzca işleri olmadığında hayatın çarkı mükemmel bir şekilde dönmektedir. Buna delil, insanların gitmediği ormanlarda ve denizlerde görülen denge ve güzelliktir. Ancak beşerin bulaşık eli girdiği yerleri kirletmekte, ekolojik dengeyi tehlikeye atmaktadır. Kur'an buna şöyle işaret eder:

"İnsanların elleriyle yaptıkları yüzünden karada ve denizde fesat ortaya çıktı."[22]

Üzerimizdeki semaya baktığımızda hem bir güzellik, hem bir mükemmellik görürüz. Gökyüzünde güneş hem aydınlatıcı bir lamba, hem ısıtıcı bir sobadır. Aynı zamanda yeryüzündeki bütün enerjilerin ana kaynağıdır. Hemen tepemizde değil, engin bir yüksekliktedir. O ufkumuzdan çekildiğinde, manzaramız değişir, gündüzün güzelliği yerini gecenin güzelliğine bırakır. Özellikle dolunay manzarası, estetik zevke sahip hemen her insanı mesteden bir güzelliktedir. Gündüzün aydınlık olması çalışmamız için en uygun bir vasattır. Gecenin karanlık olması da dinlenmemiz için en uygun bir vasattır. Binaenaleyh, güneş güzeldir, ay güzeldir, gecemize hafiften renk katan yıldızlar güzeldir. Dünyanın güneş etrafındaki hareketlerinden meydana gelen gündüz güzeldir, gece güzeldir, mevsimler güzeldir. Mevsimler içinde bir diriliş mahşeri olan bahar güzel olduğu gibi, nimetlerin art arda gönderildiği yaz da güzeldir. Bahar ve yazın yeşilliğinin yerini sarı renge bıraktığı sonbahar güzel olduğu gibi, her tarafı kaplayan bembeyaz karlarıyla ve bereketli yağmurlarıyla kış da güzeldir…

İnsan **mikro-evren** durumundadır. Âlem büyük bir insan, insan küçük bir âlemdir. Kur'an, insanın ahsen-i takvim üzere, yani en güzel bir kıvamda yaratıldığını anlatır.[23] Her şeydeki güzelliği anlamanın en kolay bir yolu, insandaki güzelliklere bakmak olacaktır. Mesela göze bakalım:

-Bir çift olması,

-başımızda en uygun yerde olması,

-normal şartlar altında ömür boyu kullanılması,

-bazı şeyleri görüp bazı şeyleri görmemesi,[24]

-canlı bir kamera olarak gördüklerini kaydetmesi,

-kaydedilenlerin hafıza arşivinde depolanması,

-akıl ile entegre yapılıp görülenlerin değerlendirilmesi… gibi özelliklerinin tamamı ayrı ayrı güzelliklerdir.

Öte yandan, bir bebeğin sevimliliğini ve güzelliğini kim görmezden gelebilir? Onun tatlı tebessümünü kim göz ardı edebilir? Her yaşa göre bedenin güzelliğine kim *"hayır, öyle bir güzellik yok!"* diyebilir? İnsanın azalarından birini beğenmeyip *"bu fazlalıktır!"* veya *"bu aza burada güzel durmamış"* diye kim konuşabilir..?

[22] Rum, 41

[23] Tin, 4

[24] Mesela muhatabımızın ince bağırsaklarına kadar görsek hiç de hoş olmazdı, her tarafta bulunan mikro organizmaları görsek keyfimiz kaçardı.

Misal olarak bir de insanda sese vurulan güzellik mührüne bakalım:

İnsanlar kadın ve erkek olarak iki kısımdır. Erkeğin sesi her yerde erkek sesi, kadının sesi de her yerde kadın sesidir. Kadına erkek sesi, erkeğe de kadın sesi hiç de yakışmazdı. Bebeğin sesi ince ve tizdir, bebek için sesinin böyle olması güzeldir. Ama sesinin her daim böyle kalması güzel olmadığından, gençlik döneminde sesi kalınlaşır, o dönem için de böylesi güzel olur. Olgun insan sesine sahip bir bebek veya bebek sesiyle konuşan bir olgun hiç de güzel olmazdı.

İnsan, bedeniyle güzel olduğu gibi, ruhuyla da güzeldir. Bedenin göz ve kulak gibi azaları vardır, ruhun da sevgi ve merak gibi duygu ve latifeleri… Hatta diyebiliriz ki, insanın asıl kimliği ve güzelliği ruhuna takılan duygu ve latifeleri itibariyledir. Bunu, *"bilgisayar ve ona yüklenen proğramlar"* örneğiyle daha rahat anlayabiliriz. Bilgisayardaki proğramlar olmasa, elimizde sadece bir metal yığını kalır. Bu proğramlar olmasa, onlarla ilgili bir aktivite gerçekleştiremeyiz. Benzeri bir şekilde ruhtan aklı çıkarsak, insan hayvandan daha zavallı hale gelir. İlmin hocası olan merak duygusunu çıkarsak, ilim diye bir şey kalmaz. Sevgiyi çıkarsak kimse kimseyi sevmez. Korkuyu çıkarsak kimse hiçbir şeyden korkmaz. Öfkeyi çıkarsak, her türlü zulme ve haksızlığa sessiz kalınır. İştahı çıkarsak, yemeklerden zevk ve haz alınmaz, arabaya yakıt alınması gibi mecburen bir şeyler yenir…

Güzelliğe bir de hayvanlardan örnek vermek istiyoruz. Kur'an-ı Kerim bize hizmetkâr olarak verilen *"koyun, keçi, sığır ve deveden" "en'am"* olarak bahseder. Hatta Kur'anın 114 suresinden birinin adı, En'amdır. İlgili bir Kur'an ayeti şöyle bildirir:

"En'amı da O yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz."[25]

Bu mübarek hayvanlara *"en'am"* denilmesi, tümüyle nimet olmalarındandır. Bunları etleri ve sütleri nimet olduğu gibi, yünleri ve derileri de nimettir, kanları ve kemikleri de nimettir, hatta bir pislik görünümünde olan gübreleri de nimettir…

Bunlardaki güzelliklere şu cihetlerden de bakmak istiyoruz:

-Koyun, uysallığın ve sükûnetin bir sembolüdür. Bu özellikleri, bizlere faydalı kılınmasında en ideal ölçülerdir. Keçi, ona göre daha hırçın bir tabiata sahiptir, ama bu hırçınlık insana zarar verecek boyutta ve dozajda değildir.

-Deveye sormuşlar: *"Boynun neden eğri?" "Nerem doğru ki?"* diye cevap vermiş. Onun güzelliği bu eğriliklerle gerçekleşmektedir, geometrik çizgilerle daha *"düzgün"* gibi görülen bir deve, şimdiki gibi kullanışlı olmazdı, bir *"çöl tırı"* olarak hizmet veremezdi.

-"Kanatlı bir deve" hayalimize daha şirin görülebilir. Ama böyle bir deve bize hizmet etmez, uçar giderdi.

-"Akıllı bir öküz" daha güzel zannedilebilir. Ama gerçekte öyle değildir. Ona akıl verilmeyişi ayrı bir nimettir ve güzelliktir. Aklı olsaydı bize çalışmaz, bizi çalıştırmaya gayret ederdi.

-"Sakin bir tabiat", ineğin en belirgin özelliklerinden biridir. Hırçın olsaydı, bize sütünden içirmezdi.

---

[25] Nahl, 5

Esas Olan Güzelliktir

Âlemin çarkları güzeli ve güzelliği netice verecek şekilde döner. Çirkinlikler çorbada tuz gibi hem az hem de kıvam kazandırıcıdır. Veya başka bir ifadeyle acılar, -yemekteki acı baharat misali- hayata tat katar. Mesela fırtınalı, gök gürültülü bahar mevsiminde çok yağmur yağar, hatta seller meydana gelir. Ama bunun ardında yeryüzünün yeşillenmesi, yeniden dirilmesi, sıralanmış bir şekilde nimetlerin resm-i geçit yapmaları vardır.

Güzelliğin Arka Planı

Bütün bu güzellikler Allah'tandır. *"Hayr-ı Mutlak'tan hayır gelir, Cemil-i Mutlak'tan güzellik gelir, Hakîm-i Mutlak'tan abes bir şey gelmez."*[26] Yani Ondan gelen her şey tümüyle hayır, tümüyle güzel ve tümüyle hikmetlidir, yerli yerindedir. Kısaca şöyle diyebiliriz: Eşya güzeldir, çünkü yaratan güzeldir! Eşya, yaratana bir aynadır. Aynadaki güzellik, elbette aynaya yansıyandan gelmektedir. Eşyanın Allaha ayna olması, bir sanatın sanatkârına ayna olması yönündendir.

Cenab-ı Hakkın nice isim ve unvanları vardır. Bunlardan biri, Onun Halık, yani yaratıcı olmasıdır. Onun yaratıcılığını ifade babında Kur'anda şu unvana da yer verilir: **Ahsenu'l - Hâlıkîn**.[27]

Bu unvan, Onun en güzel yaratan olduğunu anlatır. Yani O, sadece yaratan değil, aynı zamanda her şeyi o varlığın mahiyetine uygun olarak en güzel ölçülerde yaratandır. *"Yarattığı her şeyi güzel kıldı"*[28] âyetinin bir manası bunu anlatır.

Gördüğümüz güzel bir resim, ressamının iyi bir sanatkâr olmasından ve gördüğümüz güzel bir bina, ustasının bu işi iyi bildiğinden haber verir. Bunun gibi, şu âlemde eşyada gördüğümüz güzellikler yüce Yaratıcının isim ve unvanlarının güzelliğinden haber vermektedir.

Güzellik ve Esma-İ Hüsna

Allah'ın esma-i hüsnası yani güzel isim ve unvanları vardır.[29] Bunlar Onun kemalatının unvanlarıdır.[30]

Malumdur ki bir zat, zatının birliğiyle beraber pek çok farklı unvanlara sahip olabilir. Cenab-ı Hak bir olmakla beraber, pek çok isim ve unvanlara sahiptir. Bir zat, hem ressam, hem hattat, hem yazar olsa, yaptığı her bir resim, yazdığı her bir hat, telif ettiği her bir kitap onun sanatına delalet eder. Teşbihte hata olmasın, her bir mahlûk da çok cihetlerle Cenab-ı Hakkın isim ve unvanlarına delalet etmektedir.

Sözgelimi,

-Her bir varlık yaratılmasıyla O'nun **Halık** ismini,

-Kendine has şekliyle **Musavvir** ismini,

-Rızıklandırılması cihetiyle **Rezzak** ismini,

---

[26] Nursi, Sözler, s. 83

[27] Mü'minun 14, Saffat 125

[28] Secde, 7

[29] Bkz. A'râf 180, Tâhâ 8, İsrâ 110 ve Haşr 24

[30] Nursi, Sözler, s. 682

-Yapacağı şeylere yönlendirilmesiyle **Hâdi** ismini,

-Hayatıyla Muhyi ve ölümüyle **Mümit** ismini göstermektedir.

İşte bütün bu isimlerin *"esma-i hüsna: en güzel isimler"* olarak ifade edilmesi, âlemdeki her şey ve insan dünyasında meydana gelen olaylardaki güzellik açısından son derece manidardır. Bu isimler güzeldir, güzelliğin kemalindedir, buna bağlı olarak bunların tecellileri de güzeldir, kemaldedir. Şöyle ki:

Üstte nazara verilen ilahi isimlerle bakarsak,

-O, eşyayı yaratandır. Eşyanın var olmaları, elbette yoklukta kalmalarına göre bir güzelliktir.

-O, eşyaya suret verir. Bu suretler o eşyanın mahiyetine son derece uygundur. Aslanın sureti aslan için güzel, ceylanın sureti ceylan için güzeldir.

-O, yarattıklarını aç bırakmaz, rızıklandırır. Her varlığın rızkı kendine göre güzeldir. Bizlerin eti pişirerek yemeleri güzel olduğu gibi, akbaba gibi hayvanların leş yemeleri de güzeldir. Bunlar, faraza kendilerine pişmiş et verilse, leş kadar lezzet almayacaklardır. Keza, denizlerde *"küçük balığın büyük balığa rızık yapılması"* Allah'ın Rezzak isminin muhteşem bir tecellisidir. Böylece büyüklüğünü hayal bile edemeyeceğimiz dev akvaryumlar hükmünde olan okyanus ve denizler pırıl pırıl ve tertemizdir.

-O, mahlûkatını yaratıp bırakmaz, hidayetiyle onları yönlendirir. İnsan dünyasında vahiy ve ilhamlarla yönlendirme yaptığı gibi, canlı cansız her varlığı ilham ve iradesiyle yönlendirmektedir. Bunun sonucu olarak şu koca dünya güneşin etrafında dönerken yolunu şaşırmaz, yörüngesinde yol alır. Canlılar kendilerine ait rızıklara yönelirler. Göçmen kuşlar ilahi sevk ile kıtaları aşarlar…

-O, hayatı verir ve hayatı alır. Hayat, varlığın süsüdür. Hayalen yeryüzünden hayatı çeksek karşımıza ölü bir gezegen çıkar. Bu ise hiç de güzel olmaz. O zaman koca dünya, savaşın harabeye çevirdiği *"hayalet şehirler"* gibi olur.

Öte yandan, hayat güzel olduğu gibi ölüm de güzeldir. Bu, tıpkı bir öğretmenin tahtayı güzel manalarla ve çizgilerle doldurup, bunlar manalarını ifa ettiklerinde silip de yeni yazılar ve çizgiler yazmasına benzer.

Daha diğer isimler tefekkür edildiğinde, tamamının güzel tecellileri olduğu görülecektir.

Görüldüğü gibi, âlem ve âlemdeki olaylarda hâkim unsur güzelliktir. Bu güzelliği görmenin yolu, eşyaya ve olaylara Kur'anî bir perspektiften bakmaktan geçer.

Güzellik Farklı Farklı

Kur'anın bize bildirdiği önemli biri mesajlardan biri, **"(Allah) yarattığı her şeyi güzel yaptı"**[31] hakikatidir. Şu ifade, güzellikleri görmede ve anlamada bize geniş ufuklar açar:

"Her şeyin hüsnü, kendine göredir, hem binler tarzda bulunur ve nevilerin ihtilafı gibi güzellikleri de ayrı ayrıdır."[32]

---

[31] Secde, 7

[32] Nursi, Şualar, Envar Neşriyat, İst. 2002, s. 76

Yani, güzellikler farklı farklıdır. Mesela göz ile hissedilen renklerdeki güzellikle, kulak ile hissedilen seslerdeki güzellik aynı olmadığı gibi, akıl ile anlaşılan aklî bir güzellikle, ağız ile zevkedilen bir yemeğin güzelliği de bir değildir. Öte yandan imanın güzelliği, hakikatin güzelliği, nurun güzelliği, çiçeğin güzelliği, suretin güzelliği, şefkatin güzelliği, adaletin güzelliği, merhametin güzelliği… gibi birbirinden farklı nice güzellikler vardır.

Allah güzeldir. Güzelden gelen her şey de güzeldir. Gülün renginin ve bülbülün sesinin güzelliği herkesçe vicdanen onaylanan bir durumdur. Suyun şırıl şırıl akışındaki güzellik, güzelliğin ayrı bir görüntüsüdür. Dağ, haşmetiyle güzel; ova, verimliliğiyle güzeldir. Denizin ve gökyüzünün hafiften mavi olması insanı dinlendiren bir özelliğe ve güzelliğe sahiptir. Faraza siyah renkte bir gökyüzü veya kırmızı renkte bir deniz hiç de güzel durmazdı.

Âlemdeki güzelliğin unsurlarından biri, **renklerdeki güzelliktir**. Yaşadığımız evin dış ve iç boyasına, keza ev içindeki eşyaların renklerinin birbiriyle uyum içinde olmasına dikkat eden bizler, âlemdeki renk uyumunu az bir dikkatle farkedebiliriz. Şöyle ki:

Büyük bir evimiz hükmünde olan içinde yaşadığımız evren, rengârenk bir âlemdir. Her varlık, başka özellikleriyle dikkat çektiği gibi, renkleriyle de dikkat çekmektedir. Bu bağlamda şu ayeti hatırlayabiliriz:

"Sen Allah'ın boyasına bak! Daha güzel boya kimin olabilir?"[33]

Ali Nihad Tarlan, renklerin muhteşem güzelliğini, edebî bir anlatımla şöyle ifade eder:

Bahar zamanı imiş. Dağıstan'da bir yolcu köyden köye giderken, bir dağ eteğine varmış.

Bakmış, kırmızı, mavi, sarı, mor, pembe, beyaz çiçekler bu tepenin yamacını kaplamış.

Hafif rüzgâr ile dalga dalga köpüren bu renk, ışık tufanı yolcuyu bir yıldırım gibi bir anda çarpmış. Neler olmuş o anda, kim bilir neler olmuş; başlamış bağırmaya:

"Neredesin boyacı, boyacı sen nerdesin?"

Renkleri öpen bu ses, vadileri dolaşmış. Köy köy duyulmuş bu ses, şehir şehir çınlamış:

"Neredesin boyacı, sen nerdesin?"[34]

Bir de bu güzelliklerden **"uçmadaki güzelliğe"** kısaca bakabiliriz:

İnsanlar yaklaşık yüz elli yıldan bu yana uçarken, *"kanatlı medeniyetin"* mensupları olan kuşlar, yaratıldıkları dönemden bu yana uçmaktadır. Yaptığımız uçaklar, sinek ve kuşların basit bir taklidinden ibarettir. En mükemmel uçağımız bile, küçücük bir sinek yanında sanat ve manevra kabiliyeti gibi sahalarda çok ilkel kalır. Hele martı gibi kuşlar, hem karada, hem denizde, hem de havada gitmeleriyle *"haydi, bize benzeyen araçlar yapın"* diye mesajlar vermekte ve -tabirde hata olmasın- bize hava atmaktadır.

Balıklar denizleri ve nice canlılar yeryüzünü şenlendirdiği gibi, kanatlı hayvanlar da gökyüzünü şenlendirir ve güzelleştirir. İnsanların yaptığı uçak ve helikopterler beş-on farklı manevra ile uçarken, küçücük sineklerden dev kartallara varıncaya kadar binlerce kanatlı varlık, farklı

[33] Bakara, 138

[34] Ali Nihad Tarlan, Güneş Yaprak, Anıl Matb. İst. 1953. s. 26

farklı manevralarla uçmaktadır. Halkımızın **“helikopter böceği”** dediği kuşçuk, helikopter bilinmezden on binlerce yıl önce de vardı ve havada uçmaktaydı. Kolibri isimli minnacık kuşun havada yaptıkları, akılları hayran bırakır bir güzelliktedir. Dünyamız dâhil bütün gök cisimlerinin uzayda çok büyük bir hızda yol almaları nazara alınırsa, bütün gezegenleri ve yıldızları da **“uçan birer cisim”** olarak görebiliriz. Mesela dünyamız saatte 108.000 km. hızla yörüngesinde hareket halindedir. O kadar güzel gitmektedir ki, üzerinde yaşayanlar onun gittiğinin bile farkında değildir.

Zıtların Ahengi

Alfabenin harflerinin tamamı birbirinden farklıdır. Bu farklılıkla sayısız güzel manalar ifade edilir, milyonlarca kitap yazılır. Ama sözgelimi hepsi *“a”* olsaydı, o zaman sadece *“aaa…”* diyebilirdik. Âlemdeki farklılıkların en dikkat çekeni ise, siyah-beyaz, gece-gündüz, sıcak-soğuk, acı-tatlı, ağlamak-gülmek, zengin-fakir, güzel-çirkin, iyi-kötü, sıhhat-hastalık gibi birbirine zıt şeylerdir.

Bu zıtlıklar, âlemdeki güzelliğin önemli sırlarından biridir. Bunlar birbiriyle uyum içinde bir ve beraber bulunurlar, birbirlerini tamamlarlar. Bunu ifade babında *“Her şey zıddıyla bilinir”* veya *“her şey zıddıyla kaimdir”* denilir. Gazali şöyle der:

“Gece olmasa gündüzün kıymeti bilinmez. Hastalık olmasa sağlıklı kişiler sıhhatten bir keyif alamaz, cehennem olmasa cennet ehli cennetteki nimetlerin kadrini bilmez.”[35]

Her an havaya ihtiyacımız vardır, ama havasız kalmadığımız için bunun farkına varamayız. Keza soğuk olmadan sıcağın kıymetini bilemeyiz, çirkin olmadan güzelin güzelliği farkedemeyiz.

“Güzelin güzelliğini arttıran, çirkinin çirkinliğidir.”[36] Çirkin görünen şeyler olmasa güzelin güzelliği gizli kalacak, farkedilmeyecekti.

Gerçekten Her Şey Güzel Mi?

Âlemde ve özellikle insan dünyasında böyle şer ve çirkin görülen şeyler nice insanın zihnini hayli meşgul etmektedir. Alvin Plantinga’ya göre kötülüğü yaratmak veya ona müsaade etmek için, *“Belki Tanrı'nın iyi bir nedeni vardır, fakat bu neden bizim anlayamayacağımız kadar komplikedir.”*[37]

Çalışmamızın başından bu yana hep güzelliklere dikkat çektik. Ancak, âlemde zahiren güzel olmayan şeyler de vardır. Mesela melek güzeldir, ama şeytan çirkin görülür. Hayat güzeldir, ama ölüm çirkin görülür. Kazanmak güzeldir, ama kaybetmek çirkin görülür…

Keza yeryüzü depremlerle sarsılır, seller ve tufanlarla felaketler yaşar, tsunamilerle içlerinde masum çocuklar dâhil binlerce insan hayatını kaybeder. Savaşlar olur, beldeler harabeye döner, 1. ve 2. Dünya Savaşlarında olduğu gibi milyonlarca insan bu savaşlarda can verir…

---

[35] Ebu Hamid Gazali, İhyau Ulumi’d- Din, Daru Sadır, Beyrut. 2000. IV, 320

[36] Nursi, Mesnevi-i Nuriye, Envar Neşriyat, İst. 2002, s. 210

[37] Alvin Plantinga, God, Freedom and Evil, London: 1975, s. 10.

Gerçekte ise bunların hepsi güzeldir. Ölüm olmasaydı şu dünyada neler olacağını hayal etmek, ölümün güzelliğini anlamaya yeter. Kanser hastalığına yakalanmış bir yakınını kaybeden değerli bir dostum şöyle demişti: Hocam, iyi ki ölüm var! Öldü, kurtuldu.

Tam bir teslimiyetle, *"madem Allah böyle yaratmış, biz bilmesek de vardır bir hikmeti"* deyip meseleyi geçiştirmek de mümkün olmakla beraber, her insanın böyle söylemesini ve böyle düşünmesini beklemek, insanın mahiyetini bilmemek olur. Cedelci ve araştırmacı bir tabiata sahip olan insan, bunun bir tezahürü olarak eşyanın sırlarını, Allah'ın hikmetlerini bilmek ve öğrenmek ister. Bu, kötü bir şey de değildir, belki de insan olmanın bir gereğidir.

Her şey ve her olay ya doğrudan veya neticeleri itibarıyla güzeldir.[38] Mesela herkesin ittifak ettiği üzere gül güzeldir, ama bu güzelin dikenleri de vardır. Aslında **"dikensiz gül"** zatında mümkündür, ama Allah **"dikenli gül"** modelini seçmiştir. Hamdi Yazır, **"gül güzel olduğu gibi, dikeni de güzeldir"** diyerek bu güzelliğe kolay anlaşılan bir misalle dikkat çeker.[39] Çünkü o dikenler, gül güzelinin bir nevi muhafızlarıdır. Öte yandan, güle kıyas edildiğinde görünüşte çirkin sayılan gübre de güzeldir. Gül fidesinin toprağına konulduğunda gülü büyütecek, onun güzelliğine hizmet edecektir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, her şeydeki güzelliği şiirsel olarak şöyle nazara verir:

"Hak, şerleri hayr eyler.

Zannetme ki gayr eyler.

Ârif ânı seyreyler.

Mevlâ görelim n'eyler.

Neylerse güzel eyler."[40]

İmam Gazali Ve "En Güzel Âlem" Değerlendirmesi

İmam Gazali, şöyle der: *"İmkân âleminde daha güzeli yoktur."*[41] Yani Allah, olası hallerden en güzel olanı seçmiştir. Şöyle ki:

Her varlık ve bunların özellikleri hususunda sonsuz ihtimaller vardır. Allah bütün bu ihtimalleri bilir ve en güzel olanı tercih eder. Bu ilahi tercihe *"kader"* diyoruz. Allah şöyle bildirir:

"Biz, her şeyi bir kaderle yarattık."[42]

Ayetteki kader, aynı kökten gelen miktar ile açıklanır. Yani her şeyin miktarı ilahi kader programıyla takdir edilmiştir. *"Yaratılışta güneş olacak mı? Olacaksa hangi ölçülerde olacak? Kaç gezegeni olacak? Bunların güneşe uzaklıkları ne kadar olacak…?"* gibi bütün ayrıntılar kader programında gayet net olarak bellidir.

---

[38] Bkz. Nursi, Sözler, s. 230

[39] Hak Dîni Kur'an Dili, VI, 3859

[40] İbrahim Hakkı, Marifetname, Haz. M. Faruk Meyan, Bedir Yay. İst. 1999, s. 761-762

[41] Gazali, İhyau Ulumi'd- Din, IV, 319-320. Ayrıca bkz. V, 347, 371

[42] Kamer, 49

Kader, Allah'ın ilminin bir çeşididir. Yoksa Onun ilmi, kader ile belirlediklerinden ibaret değildir. Mesela insan şu bildiğimiz ve gördüğümüz özelliklerde yaratılmıştır. Bu yaratılış son derece güzeldir. Hâlbuki başka özelliklerde yaratılsaydı, o özelliklerle de güzel olabilirdi. Sözgelimi bu insanın boyu 1.70 değil de on yedi metre veya yetmiş metre olarak da seçilebilirdi. Bu şekli, tamamen ilahi tercihtir ve bilsek de bilmesek de bu hali olası ihtimaller içinde en güzelidir.

Ama herkes bu güzelliği görememektedir. Âleme siyah bir gözlükle bakan Nihilist felsefenin meşhur simalarından Alman Schopenhauer şöyle der:

"Âlem, mümkün olan âlemlerin en iyisi olmak şöyle dursun, hepsinin en fenasıdır...

Tabiat, sonsuz birbirini yiyenlerden mürekkep bir yerden başka bir şey değildir.

Tarih, sonu gelmez bir sürü cinayet, yağma, entrika, yalandan ibaret.

Varlıklar, zekâ yönüyle yükseldiği ölçüde bahtsızdır. İdealler tasarlayabilen insan, buna muktedir olmayan hayvandan sonsuz derece daha çok ızdırap çeker.

Var olmak ızdırap çekmekle aynı manaya geldiğinden, müsbet saadet ebedi bir vehimdir."[43]

Schopenhauer'a göre, *"insanın istekleri sonsuza uzanır. İnsan, bu isteklerden birini elde etse, diğerine ulaşamaz. Bu istekler tatmin edilmeyince ızdıraba dönüşür. Bu ızdırabın ne sonu, ne de sınırı vardır. Hayat, sefalet ile can sıkıntısı arasında bir rakkas gibi, gidip gelir. İsteklerin yerine getirilmemiş olması sefaleti doğurur. Yerine getirilir gibi olması da bunalıma düşürür. Açlık, sefalet halkın; can sıkıntısı da burjuvanın çektiği azaptır..."*[44]

Önemli bir nokta: İmam Gazalinin üstteki ifadesini *"Allah daha güzel yaratamaz"* manasında anlamamak gerekir. Bundan murat, yarattığı şekliyle her şeyin en güzel ve en mükemmel olmasıdır. *"Reel dünya, faraziyeye dayalı alternatif herhangi bir düzenden, düşünülebilecek her tür dünyadan daha üstündür."*[45]Yoksa bu, *"artık her şey ideal boyutta. Başka ölçülerde bu mükemmellik ve güzellik olmaz"* demek değildir.

Güzeli, günün şartlarına göre değerlendirmek gerekir. Gariban biri açısından basit bir otomobile sahip olmak güzeldir. Ama ilerde imkânları arttığında bu otomobilde artı özellikler arayacaktır.

Bebeklik, çocukluk, gençlik ve ihtiyarlık insan ömrünün belli başlı merhaleleridir. Kişi, bütün bu merhalelerde bedenine ve o yaşların şartlarına uygun bir elbise giyer. Bebekken giyilen cicili biçili küçük elbise güzel olduğu gibi, yaşlıyken giyilen sade ve büyük elbise de güzeldir. Benzeri bir şekilde ana rahmindeki bebeğin plasenta ve göbek kordonundan beslenmesi güzeldir, dünyaya geldiğinde de sütle beslenmesi güzel olur. Ama iki yıl geçtikten sonra başka besinlerle beslenmesi güzel olacaktır.

Keza aynı çocuğun dünyaya geldiğinde dişlerinin olmaması güzeldir. Sütle besleneceğinden buna ihtiyaç yoktur. Ama sonraki günlerde dişlerinin çıkması güzeldir, zira artık onları kullanması gerekecektir.

---

[43] Alfred Weber, Felsefe Tarihi, Ter. H. Vehbi Eralp, Remzi Kitabevi, İst. 1964, s. 382

[44] Gökberk, s. 455-456

[45] Yaran, Kötülük ve Teodise, s. 163

Dünyamızda bir zamanlar dinozorlar yaşamış. Öyle anlaşılıyor ki, o günün dünyası böyle varlıkların yaşamasına müsaitmiş, dünya böyle varlıklarla şenlenmiş. Ama sonraki merhalede şartlar değiştiğinden bunların vücut sahnesinden çekilmeleri güzel olmuş.

Öte yandan şu nokta da çok önemlidir: **Eşyanın güzelliği kendi mahiyetine uygunluğu açısından ele alınmalıdır.** Gardiyan mahiyetine uygun olan, bu görevi eda edecek kimsenin güçlü- kuvvetli ve heybetli olmasıdır. Garsonluk yapacak kimsede ise, güç ve kuvvet değil, zarafet ve nezaket aranır. Bunun gibi, dünyanın güzelliği dünya mahiyetine, ahiretin güzelliği ahiret mahiyetine uygundur. Mesela dünyada mihnet ve meşakkat, bela ve musibetler vardır ve olmalıdır. Çünkü dünya bir imtihan yeridir. Ama bunlar cennette olmayacaktır, çünkü artık imtihan bitmiştir. Orası bir imtihan yeri değil, lezzet ve mükâfat âlemidir.

Keza kedi, çevik bir vücuda, kuvvetli reflekslere, keskin pençelere, gece görebilen bir göze… sahiptir. Bunlar kedi mahiyetinin gerektirdiği güzelliklerdir. Bu özelliklerin olmadığı bir kedi mahiyeti hiç de güzel olmazdı.

Kuş, havada uçabilecek âletlere, ona göre kabiliyetlere sahiptir, kuş mahiyetine uygun olan ve güzel olan budur. Balık ise suda yaşayabilecek âletlere, orada yüzebilecek kabiliyetlere sahiptir, balık mahiyetine uygun olan ve güzel olan ise budur.

İnsan Dünyasında Meydana Gelen Olaylardaki Güzellik

Ahlakî Kötülük ve İnsan İradesi

İnsan dünyasında devamlı bir surette zulüm, haksızlık, başkalarını köleleştirme, bazılarının kendi keyifleri için âdeta dünyayı ateşe vermesi gibi kötülükler görülür. Bunun temelinde *"insan hürriyeti"* vardır. İrade ve hürriyet, kötülük de yapabilmeyi gerektirir. *"Özgürlük olacaksa, kötülük kaçınılmaz görülmektedir."*[46] Şayet insan hür bir varlık olmasaydı, yaptığı fiillerin iyi ya da kötü, güzel ya da çirkin diye nitelendirilmesi söz konusu olmazdı.

İnsan, iyilik işleyebildiği gibi, kötülük de işleyebilir. Şu âyet bize bunu anlatır:

"Ve nefse ve onu biçimlendirene, sonra da ona fücuru ve takvayı ilham edene yemin olsun ki…"[47]

Yani, Allah insana hem günahlara dalabilme ve hem de iyilik yapabilme potansiyeli vermiştir. Bu potansiyelin verilmesi, beraberinde özgür olmayı da gerektirir. Mecburen iyilik yapan veya mecburen kötülük yapan birinin iyi veya kötü olmasından söz edilemez. Böyleleri olsa olsa birer robot olur. İnsan ise -haşa- bir robot değildir, cezaî ehliyete sahip hür bir varlıktır.

Onun mahiyetinde yer alan kuvvetli istekler, öfke ve düşmanlık gibi duygular, hatta nurani bir cevher olan akıl, kötülükte kullanmaya da kabiliyetlidir. Egosunu tatmin etmeyi hayatının gayesi bilen bencil bir insan, gün gelir *"Roma'yı da yakmaktan"* geri durmaz. Öfkesine mağlup bir devlet reisi, yüzbinler masumun helakini netice verecek bir savaşa girmekten çekinmez. Aklını menfiye kullanan biri, nice insanları aldatmaktan kaçınmaz.

---

[46] Yaran, Kötülük ve Teodise, s. 51

[47] Şems, 7-8

Pek çok kişi, âlemdeki insan eliyle meydana gelen kötülükleri görüp Dostoyevski'nin İvan'ı-na benzer şekilde, *"eğer özgürlüğün bedeli, bunca kötülükse, çok pahalı bir bedeli varmış, ben bu bileti geri vermek istiyorum"* diyebilir. Ama bu bakış, gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Çünkü insan eliyle nice kötülüklerin meydana gelmesi bir realite olmakla beraber, insan eliyle bunlardan çok daha fazla iyilik meydana geldiği de bir realitedir. Pek çok insanın takıldığı bu noktaya, insanın yaratılışı merhalesinde melekler de takılmıştır. Kur'an bize bunu şöyle anlatır:

"Hani, Rabbin meleklere şöyle demişti: Ben yeryüzünde bir halife kılacağım. Onlar da dediler: Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi (halife) kılacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz. Allah dedi: Ben sizin bilmediğinizi bilirim."[48]

Öyle görülüyor ki, insanın yaratılışında meleklere bile gizli kalan bazı sırlar vardır. Nitekim üstteki ayetin devamında şu nazara verilir: Allah, ilk insan Hz. Âdeme *"talim-i esma"* denen eşyanın bilgisini öğretir. Bu konuda onu meleklerle bir yarışa sokar. Melekler eşyanın isimlerini, mahiyetlerini, neye yaradıklarını bilmede aciz olduklarını ifade ederler, Hz. Âdem ise tek tek bunların ne olduğunu söyler. Bunun üzerine melekler Allah'ın emriyle Hz. Âdeme secde ederler, yani önünde saygıyla eğilirler, onun üstünlüğünü tasdik ederler.

Bu meselede şu noktalara bakabiliriz:

-İnsan, hayra da şerre de kabiliyetli bir varlıktır.

-Onun şerri cüzi, hayrı ise küllidir.

-Kabiliyetler, hür iradenin olmasıyla ve zorluklar içinde gelişir. Hürriyet, kabiliyet tohumlarının açığa çıkması için Nisan yağmuru gibidir.

-İnsanın şer de işleyebilmesi, -haşa- Allaha rağmen değil, Onun izniyledir.

-Ancak Onun şerre izninin olması, şerre razı olması anlamına gelmez. Bu bir imtihandır, dileyen hayrı seçecek, dileyen de şerri seçecektir. Nitekim Allah şöyle bildirir:

"Eğer nankörlük ederseniz, (bilin ki) Allah'ın size ihtiyacı yoktur. Ama kulları için küfre razı olmaz. Eğer şükrederseniz, sizin için buna razı olur."[49]

-İnsan nev'i melek nev'inden üstündür. Ancak bu *"her insan melekten daha üstündür"* anlamına gelmez. Başta peygamberler olmak üzere meleklerden üstün insanlar elbette vardır, ama mahiyetindeki kötülük potansiyelini kullanıp şeytanın maiyetine giren ve onun mahiyetine bürünen insan suretindeki kimseler de sayıca az değildir.

Şeytan Mantığı

Düz mantıkla bazı sonuçlara varmak istediğimizde yanılabiliriz. Bu, Mantık ilminden değil, kişinin kendi mantalitesinden kaynaklanır. Mesela dersten kalan bir öğrenci *"demek ki öğretmenim beni sevmiyor"* sonucuna varabilir. Hâlbuki *"nerde hata yaptım da bu dersten kaldım?"* demesi gerekir.

[48] Bakara, 30

[49] Zümer, 7

Şu iki âyette, şeytanın desisesiyle insanların nasıl yanlış sonuçlara varabildiklerini görebiliriz:

> 1- **"Allah'a şirk koşanlar dediler ki: Şayet Allah dileseydi, biz de atalarımız da O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık ve emri dışında hiçbir şeyi haram kılmazdık."**[50]

> 2- **"Onlar, 'Şayet Rahman (olan Allah) dileseydi, biz onlara (meleklere) tapmazdık.' dediler. Onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar."**[51]

1. âyette demiş oldukları *"Allah dileseydi biz de, atalarımız da O'ndan başkasına tapmazdık ve O'nun emri dışında hiçbir şeyi haram kılmazdık"* ifadeleri esas olarak doğrudur. Ama yanıldıkları nokta, Allah'ın onları bu konuda serbest bırakmış olduğudur.

2. âyette demiş oldukları *"Eğer Rahman dileseydi, biz o meleklere tapmazdık"* ifadeleri de cümle olarak doğrudur. Ama Allah'ın böyle meselelerde insanları kendi iradelerine bırakmasını göz ardı ettiklerinden, ulaştıkları sonuç itibarıyla yanlıştır. Şöyle ki:

Her iki ayetteki cümlelerin müşrikler canibinden mantıksal kurulumunu şöyle yapabiliriz:

-Şu âlemde Allaha rağmen bir şey meydana gelmez.

-Biz Ona şirk koşuyor, mesela meleklere tapıyoruz.

-Öyleyse Allah bizim için şirki dilemiştir.

Öyle görülüyor ki kendisinin ateşten, Âdemin ise topraktan yaratıldığını doğru olarak söyleyip buradan *"ben ondan hayırlıyım"* şeklinde yanlış bir sonuca varan şeytan,[52] insanları da benzer kıyaslarla yanlışa sevketmektedir.

Görüldüğü gibi, her iki ayette nazara verilen *"müşrik mantığında"* şirkte olmalarını Allaha nisbet etme yanlışları vardır. Şirkin vücudu -haşa- Allaha rağmen değildir, ama bir cebir olarak Allahtan da değildir, müşriklerin kendi tercihidir. Bu durumda mantıksa çıkarımdaki üçüncü cümleyi şöyle kurmaları gerekir:

-Öyleyse Allah bize hürriyet vermiş, bizi imtihan ediyor.

Yoksa böyle bir imtihan olmasa, ne iyilerin iyiliğinden, ne de kötülerin kötülüğünden söz edilemezdi. İnsan, mesela erkek veya kız olmakta hür değildir, ama iman etmekte veya küfrü seçmekte tamamen serbesttir.

Kur'an, insanın şu dünyada imtihana tabi olduğunu şöyle bildirir:

"O, hanginizin amelce en güzel olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yarattı."[53]

Şu âyette ise, şerle de imtihan edildiğimiz nazara verilir:

"Bir imtihan olarak sizi şerle ve hayırla deneriz."[54]

Âyette şerrin önce zikredilmesi dikkat çekici bir durumdur. Buradaki şer, hastalık ve musibetler gibi insanın hoşuna gitmeyen durumlardır.

---

[50] Nahl, 35.

[51] Zuhruf, 20.

[52] Araf 12, Sad 76

[53] Mülk, 2

[54] Enbiya, 35

Âlemdeki kanunlardan biri, **"ıstıfa kanunudur."** Yani, eşya çok eleklerden geçmekte, bu esnada mertebe katetmektedir. Merhum Hamdi Yazır'ın ifadesiyle, **"hilkat, mutlak bir ıstıfaya müteveccihtir."**[55] Karışık madenler ateşe atılıp birbirinden ayrıştırıldığı gibi, ehl-i iman ve ehl-i küfür de, imtihan ateşiyle birbirinden tefrik edilmektedir. Bunu, gülyağı fabrikasında pres edilen güllere benzetebiliriz. Bu güzel güllerin bir kısmı gülsuyu olur, bir kısmı da gülyağı... Gülsuyu da güzeldir, gülyağı da... Ama bir gram gülyağı, litrelerce gülsuyundan daha değerlidir.

İnsanın imtihan edilmesinin hem Allaha, hem de insanlara bakan yönleri vardır. Allah, insanların ne yaptığını görecek, diğer âlemde onlara yaptıklarına göre muamele edecektir. İnsanlar da bu şekilde kendilerini gösterecek, kabiliyetlerini açığa çıkaracaklardır.

Savaştaki güzellik

İnsan dünyasında belki de en büyük kötülükler, haksızlıklar, zulümler, çirkin durumlar savaşlarda meydana gelir. Savaşlarda nice masumlar hayatını kaybeder, nice beldeler harabeye döner, nice kötülükler meydana gelir. Bununla beraber savaşta güzellikler ve hayırlar da vardır. Hatta bu güzellikler ve hayırlar, onlardaki çirkinlik ve şerlerden daha fazladır. Kur'an buna şöyle dikkat çeker:

"Hoşunuza gitmese de, kıtal (savaş) size farz kılındı. Hoşunuza gitmeyen bir şey hakkınızda hayırlı olabilir. Hoşunuza giden bir şey de, hakkınızda şer olabilir. Allah bilir, siz bilmezsiniz."[56]

Savaş, arzu edilen bir şey olmamakla beraber, kaçınılması mümkün olmayan bir realitedir.[57] Savaşın mahiyetinde, tahrip etmek, kan dökmek, yaralanmak, ölmek... gibi nefsin hoşuna gitmeyen şeyler vardır. **"Hoşunuza gitmese de"** ifadesi bu noktaya dikkat çeker. Savaş, bizâtihi değil, li gayrihi güzeldir. Yani, zatında güzel değil, ama neticeleri itibariyle güzeldir. Çünkü Allah yolunda savaşmakta, **"düşmanın fenalığını defetmek ve Müslümanların yükselmesini temin etmek.."** gibi güzel neticeler vardır.[58]

Savaşın zatı itibariyle değil, neticeleri yönüyle güzel olması, şifa için acı ilacı içmeye, kazanç ümidiyle yolculuğun zorluklarına katlanmaya benzer.[59] Acı ilacı içmeyen, sıhhat gibi tatlı bir neticeye ulaşamaz. Zorluklara katlanmayan muvaffak olamaz. Yeri geldiğinde savaşmayan da, dünya ve ahiret mutluluğunu yakalayamaz; dünyada düşmanlarına mağlup olur, ahirette de İlâhî emre muhalefetin cezasını çeker.

---

55 Yazır, Hak Dîni Kur'an Dili, II, 1183

56 Bakara, 216

57 İbn Haldun, Mukaddime, el-Mektebetu't- Ticariyye, Mısır, s. 270-271; Reşid Rıza, Tefsîru'l- Menar, Mektebetu'l- Kahire, Mısır, X, 364; Muhammed Hamîdullah, Hz. Peygamberin Savaşları, Ter. Salih Tuğ, Yağmur Yay. İst., 1981, s. 14

58 Halim Sabit Şibay, MEB. İslâm Ans. *"Cihad"* md. III, 169; Abdülhafiz Abdürabbih, Felsefetü'l- Cihad fi'l- İslâm, s. 42; Ahmet Özel, İslam Hukukunda Milletlerarası Münasebetler, s. 48

59 Fahreddin Râzi, Mefatihu'l- Gayb (Tefsir-i Kebir), Daru İhyai't- Türasi'l-Arabî, Beyrut, VI, 27; Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Âlûsî, Ruhu'l- Me'ânî fî Tefsîri'l- Kur'âni'l- Azîm, Dâru İhyâi't- Turâsi'l- Arabî Beyrût, ts. II, 106

Öte yandan savaşların şöyle güzellikleri de vardır:

-Yeryüzü bir imtihan salonudur. Savaşlar bu imtihanın en heyecanlı ve dikkat çekici sahnelerdir.

-Olaylar, -özellikle de savaş gibi sıra dışı hengâmeler- bir ayıraçtır. Kötülerin kötülüğü ve münafıkların nifakı savaş gibi durumlarda çok daha net çizgilerle görülür. Gerçek dost ve gerçek düşman o günlerde belli olur.

-Savaşlarda kahramanlar açığa çıkar. Bu vesileyle insanların yiğitlik, vatanseverlik, fedakârlık gibi nice kabiliyetleri tezahür eder.

-Teknoloji, savaşlarda inanılmaz bir hızda ilerler. Mesela bugün bindiğimiz uçak teknolojisi, daha çok 2. Dünya savaşının bir hatırasıdır.

-Allah yolunda yapılacak savaş, mazlum halkları zalimlerin pençesinden kurtarır, onları insanlık onuruna yaraşır bir hayata kavuşturur.

Müslümanları, düşmanlarına üstün kılan en mühim esaslardan biri **"ölürsem şehidim, kalırsam gazi..."** inancıdır. Bu durum, ayette **"iki güzelden biri"** şeklinde ifade edilmiştir.[60] Yani, mü'min için savaşta iki güzel neticeden biri vardır: Ya galip gelecek, ya şehit olacaktır.[61]

İşte, savaşlar gibi görünüşte dehşet verici büyük olaylarda bile, nice gizli güzellikler vardır. Şu ayeti bu zaviyeden değerlendirebiliriz:

"İki topluluğun (ordunun) karşılaştığı günde başınıza gelen musibet Allah'ın izniyledir. Bu, Allah'ın mü'minleri bilmesi içindi. Bir de münafıklık yapanları bilmesi için…"[62]

Âyet, Uhud Savaşında Müslümanların maruz kaldığı mağlubiyetle alakalıdır. Müslümanlar, aralarında peygamber de olmasına rağmen acı bir yenilgi yaşamışlardır. Böyle bir musibet -haşa- Allaha rağmen meydana gelmiş değildir, Onun izniyle olmuştur. Ama bunun bir kısım hikmetleri vardır. Mesela böyle bir musibetle samimi olarak inanan mü'minlerle, iman etmiş rolü yapan münafıklar açığa çıkacaktır. Zaten olaylar, özellikle de savaş gibi çetin durumlar bir ayıraçtır.

Hastalıklardaki Güzellik

Sağlık güzel olduğu gibi, hastalık da güzeldir. Sağlığın güzelliği herkesçe bilinir ve kolay anlaşılır. Ama hastalık görünüşte çirkin olmakla beraber, sonuçları itibarıyla o da güzeldir. Onun güzelliğine şu zaviyelerden bakabiliriz:

-Hastalıklar insanın günahlarına kefarettir.

-Allah tarafından bir uyarıdır. Hastalıklarda *"aman dikkat et!"* mesajı vardır.

-Ölümü hatırlamaya ve ahiret için hazırlık yapmaya vesiledir. Ömrü gafletle geçen biri,

---

60 Tevbe, 52

61 Hafız İbn Kesîr, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim, Daru'l-Marife, Beyrut 1982, IV, 102; Ebu'l-Berekât Nesefi, Medâriku't- Tenzîl ve Hakaku't- Te'vîl, (Tefsîru'n- Nesefî) Kahraman Yay. İst. 1984.II, 130

62 Âl-i İmran, 166-167

hasta olduğunda ölümü hatırlar, dünyanın faniliğini derinlemesine hisseder ve ahireti için ciddi çalışmalar yapacak bir kıvama gelebilir.

-Kişiye aczini ve fakrını hatırlatarak onu duaya sevkeder. Mesela 2020 yılında ortaya çıkan Corona virüsü, insanların ve devletlerin ne kadar aciz olduklarını ortaya koydu. Âdeta herkesi evlere hapsetti. Hâlbuki uzmanların dediğine göre, milyonlarca insana bulaşan bu virüsün toplam ağırlığı sadece birkaç gramdı.

Daha bunlar gibi sebeplerden dolayı sağlık gibi hastalık da güzeldir, hatta Allahtan bir hediyedir.

Kaldı ki, hastalıkların çoğu insanın ihmalinden kaynaklanır. Nitekim Hz. İbrahim, kavmine Allah'ı anlatırken kullandığı şu ifadelerde buna da dikkat çekmiştir. Şöyle ki:

"O beni yarattı, sonra da O bana doğru yolu gösterir. O beni yedirir ve içirir. Hasta olduğumda, O bana şifa verir..."[63]

Hz. İbrahim, hastalığın da Allah'tan olduğunu bilmekle beraber, hastalığı kendine nispet ederek, Allah'a karşı güzel bir edeb numunesi göstermiştir.[64]

Yaratma yönüyle hastalık da her şey gibi Allah'tandır, ama buna sebebiyet vermek daha çok insanların kendi tedbirsizlikleri ve suiistimalleridir. Terliyken su içen biri, hastalığa davetiye çıkarmış olur. GDO lu besinlerle beslenen biri, bağışıklık sistemini zayıflatır, kolaylıkla hastalıklara hedef haline gelir.

Kötü Olan, Şerri İşlemektir

Allah'ın insanları kötülüğe muhatap kılması ve şerleri işleyebilecek kapasitede yaratması, aslında hayata bir renk ve hareketlilik katar. İnsanın nefsi günahlara meyillidir. Şeytan ise bu nefsi daima tahrik etmekte ve kullanmaya çalışmaktadır. İnsanın bu mahiyeti, onun yeryüzündeki imtihanının olmazsa olmazıdır. Nefis yüzünden günahlara dalan ve şeytan yüzünden yanlış yollara sapan kimselerin *"Allah bu nefis ve şeytanı niye yarattı ki? Bunlar olmasaydı biz günah işlemez, kötülüklere dalmazdık"* demeye hakları yoktur. Bu bağlamda şu esasa dikkat çekilmiştir: *"Ḥalk-ı şer, şer değildir, kesb-i şer, şerdir."*[65] Yani şerri yaratmak şer değil, şerri işlemek şerdir. Allah'ın nefis ve şeytanı yaratması görünüşte şer gibi görülse de, gerçekte tamamen bir hayırdır, insanların imtihan edilmeleri bu şekilde gerçekleşmektedir. Bunu, öğretmenin not defterinde zayıf notlar da olması ve okulun sisteminde diplomayı hak etmeyenlere tasdikname verilmesi örneğiyle anlayabiliriz. Kötü olan öğretmenin zayıf not verebilmesi değil, zayıf not almaktır, tasdikname olması değil tasdikname almaktır.

Kur'anda, cinlerin dilinden kendi âlemleri ve insanların cinlerle münasebeti anlatılırken, onların şu cümlelerine de yer verilir:

"Doğrusu bilmiyoruz, yeryüzündekilere (insanlara) bir şer mi dilenmiştir? Yoksa onların

---

[63] Şuara, 78-80.

[64] Kutub, fi Zılali'l-Kur'ân, V, 260

[65] Nursi, Lem'alar, s. 77

Rabbi, kendilerine bir hayır mı murat etmiştir?”[66]

“Allah onlara bir şer mi diledi?” demeyip, **“bir şer mi dilenmiştir?”** demeleri güzel bir edep örneğidir.[67] -Haşa- Allah şer dilemekten münezzehtir. **“Hayr-ı mutlaktan hayır gelir.”**[68] Her hayr Onun elindedir. Her halde cinleri **“yeryüzündekilere bir şer mi dilenmiştir?”** demeye sevk eden durum, imtihanın şiddetidir. İmtihan varsa kaybeden de olacaktır. Bu ise, her ne kadar kaybedenler açısından kötü bir durum olsa da, topyekûn insan âlemi açısından büyük bir kazançtır. İmtihan sayesinde insanların kabiliyetleri açığa çıkmış, çok renkli haller yaşanmış, başka varlıklarda görülmeyen tablolar ortaya çıkmış, peygamberlik ve şehidlik gibi makamlar sahiplerini bulmuş, insanların melekleri bile secde ettirecek yönleri fiilen görülmüştür.

Hayır Vücudî, Şer Ademîdir

Mesela insana göz verilmesi vücudîdir, âmâ olmak ise göz verilmemesidir. Gözü olan birinin görmesi vücudîdir, ama görmemesi için bakmaması veya dikkat etmemesi yeterlidir. Âlim olmak vücudîdir, cahil olmak ise, ilimden nasip almamaktır. Zengin olmak bir şeylere sahip olmakla gerçekleşir, ama fakir olmak bunlara sahip olmamak demektir. Aydınlık vücudîdir, ama karanlık ışığın olmama halidir.

Öte yandan, yaratılışta esas olan hayırdır, güzelliktir. Şer ve çirkin görülenler hayra ve güzelliğe hizmet etmek için vardır. Mesela tok olmak güzel, aç olmak ise bir elemdir. Açlık elemi bizi doymaya yönlendirir. Zaman zaman yaralanmamız veya hasta olmamız bizi ihtiyatlı olmaya, tedbirli yaşamaya sevk eder.

İlahi Kudret ve İlahi Hikmet

Allah’ın hikmeti kudretini sınırlar. Bir şeyi yapmamak, yapamamak anlamına gelmez. Yapılabilecek bir şey yapılmıyorsa, bunun hikmetleri olur. Mesela devletimizin Hakkâri’nin bir mezrasına Ankara’daki Kocatepe Camii gibi büyük bir cami yapmaya elbette gücü yeter. Ama böyle bir cami, üç beş ailenin yaşadığı bir alanda abes kaçar, hikmetsiz olur. Allah şöyle bildirir:

“Doğru yolu göstermek Allah’a aittir. Ama o yoldan sapan da vardır. O dileseydi, hepinize hidayet ederdi.”[69]

Allah, herkese hidayet etmeye ve doğru yola sevketmeye elbette kadirdir. Ama şu dünyada insanların imtihana tabi tutulmasını murat ettiğinden imanı veya küfrü seçmeyi insanların kendi tercihlerine bırakmıştır. Nitekim bunu şöyle bildirir:

“De ki: Hak Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen de inkâr etsin.”[70]

“Kuşkusuz biz ona yolu gösterdik; ister şükreden biri olsun, isterse bir nankör.”[71]

---

[66] Cin, 10

[67] Muhammed Ali Sâbuni, Safvetu’t-Tefasir, Ensar Yay. İst. 1987, III, 459.

[68] Nursi, Sözler, s. 83

[69] Nahl, 9

[70] Kehf, 29

[71] İnsan, 3

İşte, Allah dilese elbette âlemde şer ve kötülük diye bir şey kalmaz, hatta bidayeten zaten böyle bir şey olmazdı. Ama bunlar varsa ve bunların varlığı devam ediyorsa, hikmetlerini arayıp bulmak gerekir. Yüce Allah -tabir yerindeyse- âlemde renklilik murat etmiş, bu sebeple bunların varlığına izin vermiştir.

Şer Allaha Nisbet Edilmez

Allah her şeyin yaratıcısıdır.[72] Görünüşte şer ve çirkin görülenleri yaratan da Odur. Ama Kur'an-da şer Allaha nisbet edilmez. Mesela, Peygamberimize talim edilen şu dua ayetine bakalım:

"De ki: Ey mülkün sahibi olan Allahım! Dilediğine mülkü verir, dilediğinden çeker alırsın. Dilediğini aziz kılar, dilediğini zelil yaparsın. Bütün hayır Senin elindedir..."[73]

Hem hayır, hem şer Allah'ın elinde olduğu hâlde, şerrin Allah'a nispeti adaba aykırı bulunmasından denilmemiştir.[74]

İman esaslarının formüle edildiği *"Amentü"*de imanın altıncı esası ifade edilirken şöyle denilmiştir:

"Kadere, onun hayır ve şerrinin Allahtan olduğuna iman ettim."

Her şey kaderle belirlendiği cihetle, burada nazara verilen şer, *"şeytan, musibetler, hastalıklar…"* gibi bize çirkin görülen durumlardır. Bunları da yaratan elbette Allah'tır. Yoksa Mecusilerin zannettiği gibi biri hayırları, diğeri de şerleri yaratan iki ilah yoktur. Onlara göre, Yezdan ve Ehrimen adıyla iki ayrı ilah vardır. Bunlardan Yezdan, hayır ilahı, Ehrimen ise şer ilahıdır.

Kur'an, böyle bir kabulü reddederek şöyle der:

"İki ilâh edinmeyin. O, ancak bir tek ilâhtır."[75]

Başka bazı dinlerde de *"şer ilahı"* kavramı vardır. Bunlar, kötülüklerin icadını Allah'a vermeyi uygun görmediklerinden âlemde görülen şerleri ve kötü şeyleri şer ilahına isnat etmeyi tercih etmişlerdir.

Allah hem hayır hem de şerrin yaratıcısıdır. Söz gelimi, koyunu O yarattığı gibi, domuzu da O yaratmıştır. Toprağı O yarattığı gibi ateşi de O yaratmıştır. Topraktan Âdem'i O yarattığı gibi, ateşten şeytanı da O yaratmıştır… Bütün bunlarda şer olarak gördüklerimiz insana bakan yönüyledir. Yoksa gerçekte bunların hepsi ilahi birer sanat harikasıdır. Koyun güzel olduğu gibi, ekolojik denge açısından bakıldığında domuz da güzeldir. Çirkin olan, Allah'ın yasağına rağmen domuzun etini yemektir. Âdem güzel olduğu gibi, yaratılış hikmetleri düşünüldüğünde şeytan da güzeldir. Çirkin olan, şeytana uymaktır.

Hayatın Zorlukları

Yaşadığımız hayat zorluklarla doludur. Bu zorluklar, hayatın kalitesini artırmaya yöneliktir.

[72] Zümer, 62

[73] Âl-i İmran, 26.

[74] Celaleddin Süyûti, Itkan fi Ulumi'l-Kur'an, Daru İbni Kesir, Beyrut, 1993, II, 830.

[75] Nahl, 51

Mesela çocuğun tekâmül süreci bir kısım çilelerle gerçekleşir. Çile çekmeyen ham ruhlar olgunlaşamaz, *"bisküvi çocukları"* olarak kalırlar. Bu zorlukları *"netice itibarıyla güzel"* kapsamında değerlendirmek gerekir. Bir filmde bile macera yoksa, izleyenlere pek keyif vermez. Ama filmin kahramanı inişler ve çıkışlar yaşıyor, halden hale müptela oluyorsa, izleyenler heyecanla olayları takip eder.

İşte, her insan kendi hayat filminin başrol oyuncusudur. Rutin bir hayat, hiç de heyecan verici olamaz. Kendisine verilenlerden hoşlanan insan, kendisinden bir şeyler alındığında da rıza ile mukabele edebilmelidir. Hz. Ali şöyle der:

"Allah bizden neyi almış ve neyi vermişse, neyi ihsan etmiş ve ne ile müptela kılmışsa, hepsine elhamdülillah."[76]

İnsan, tabiatı itibarıyla hep kendisine verilmesini ister, kendisinden bir şey alınmasından ise hoşlanmaz. Mesela, malının artmasını ister, ama iflas etmekten hoşlanmaz. Hâlbuki güzelden gelen her şey güzeldir. Allah'ın vermesi nimet olduğu gibi, verdiklerinden bir kısmını alması da bir nimettir. Onun lütfu, bazen kahır suretinde tecelli eder. Mesela, zengin iken gaflet içinde yaşayan birisi, servetini kaybettiğinde aklını başına alabilir. Bu da onun hakkında bir nimettir, hem de servet nimetinden daha büyük bir nimet…

Hadis-i şerifte en ziyade belâ ve musibetlere müptela kılınanların, başta peygamberler olmak üzere, Allah'ın sevgili kulları olduğu ifade edilir.[77]

Nitekim meşhur bir deyimdir: **"Debbağ, sevdiği deriyi yerden yere vurur."** Çünkü dericinin bu muamelesi deriyi daha kaliteli hale getirmektedir.

Hayr-ı Kesir İçin Şerr-i Kalil

Az bir şer, nice büyük hayırlara vesile olabilir. *"O az şer gelmesin"* denildiğinde büyük hayırdan da mahrum kalınacaktır. Bu esasa kitaplarımızda şöyle dikkat çekilmiştir:

"Şerr-i kalil gelmesin diye hayr-ı kesiri terk etmek şerr-i kesir olur."[78] (Az bir şer gelmesin diye büyük bir hayrı terk etmek, büyük bir şer olur.)

Yağmur ve ateş, Allah'ın iki büyük nimetidir ve her ikisi de güzeldir. Ama sözgelimi evini dere yatağına yapan biri yağmurdan zarar görebilir, evini ahşaptan yapan birinin evi de yangında kül olabilir. Bazı fertler zarar görmesin diye bu unsurlar yaratılmasa, külli hayırlardan mahrumiyet olacaktır.[79]

İyilikler Allahtan Kötülükler Nefisten

Kur'anın şu ayeti, meselemiz açısından gayet manidardır:

"Onlara bir iyilik gelirse, 'Bu, Allah'tandır' derler. Eğer bir kötülük gelirse, 'Bu, senin yüzündendir' derler. De ki: Hepsi Allah katındandır. Bu kimselere ne oluyor ki, söz anlamaya bir türlü yanaşmıyorlar! Sana gelen her iyilik Allah'tandır. Sana gelen her

---

76 Radi, Şerif, Nehcü'l- Belâğa, Müessesetü'l- Mearif, Beyrut. s. 333

77 İbni Mâce, , Sünen, Fiten: 23; Dârimî, , Sünen, Rikâk: 67

78 Kadı Beydâvî, Envaru't- Tenzil ve Esraru't- Te'vil, Daru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 1988I, 50; Nursi, Mektubat, s. 42

79 Bkz. Nursi, Mektubat, s. 42

kötülük ise nefsindendir."[80]

Bu, ele aldığımız problemin de cevabın da yer aldığı bir âyettir.[81] Hem iyilik hem de kötülük olduğu reddedilmemekte, ayrıca bunların adresleri de gösterilmektedir.

İyilik ve kötülüklerin Allahtan olması, Onun yaratmasıyla meydana gelmesindendir. Çünkü O, *"her şeyin yaratıcısıdır."*[82] *"Asla şeriki yoktur."*[83] Zatında şeriki olmadığı gibi, yaratmasında ve icraatlarında da şeriki yoktur. Meleği O yarattığı gibi, şeytanı da o yaratmıştır.

Öte yandan **kötülüklerin nefse nisbet edilmesi, bunlara sebebiyet vermesi yönündendir.** Mesela gözü veren Allah'tır, görmeyi yaratan da Odur, ama görmemek insanın kendine kalmış bir tercihtir. Gözünü yumduğunda görmemiş olur. Üzümü bir nimet olarak yaratan Allah'tır, ama bunu şarap haline getirmek insanın kesbiyle gerçekleşmektedir. Atomu muazzam bir enerji potansiyeliyle yaratan Allah'tır, ama bunu atom bombası haline getirip yüzbinlerce insanın ölümüne sebebiyet vermek insana ait bir kullanımdır.

Güzellikleri Değerlendirmede Ahiret Ciheti

Bazı olayları ve durumları şer veya çirkin görmemiz şu dünya şartlarına göredir. Ama semavi dinler bize tek dünyadan değil, iki dünyadan söz eder. Şu yaşadığımız âleme dünya denilir. Ama bu tek âlem değildir, devamında ahiret vardır. Söz gelimi dünyada fakir olan biri, iman ve salih amelle hayatını geçirmişse diğer âlemde artık fakir değil zengindir, âmâ biri artık kör değil gören biridir. Keza, genç yaşta şehit olan birine dünyadan bakıldığında pek çok kimse *"vah vah, genç yaşta hayatını kaybetti"* diyebilir. Ama bunlar ahiretteki yüksek makamını gördüklerinde *"yanılmışız, ardından üzülmek değil tebrik etmek gerekiyormuş"* diyeceklerdir.

İbrahim Hakkı şöyle der:

Deme *"şu niçin şöyle?"*

Yerincedir o öyle.

Bak sonuna sabreyle.

Mevlâ görelim neyler

Neylerse güzel eyler.[84]

Allaha Teslimiyet

Baştan buraya kadar olan değerlendirmelerde aslında her şeyde ve olayda açıktan veya gizliden güzellikler olduğu görüldü. Bununla beraber insanın zihninde ve kalbinde yine de bir kısım *"sorular, nedenler, niçinler"* olabilir. Böyle bir durumda Allaha teslim ve tevekkül tam bir cankurtaran simididir. Bazı şeylerin fert olarak bizlerin idrakini aşması nasıl mümkün ve vaki

---

[80] Nisa, 78-79

[81] Bkz. Yaran, Kötülük ve Teodise, 125

[82] Zümer, 62

[83] En'am, 163

[84] İbrahim Hakkı, Marifetname, s. 761-762

ise, topyekûn insan âlemini de aşması imkân ve ihtimal dâhilindedir. Böyle hallerde insan şöyle diyebilmelidir:

"Bu, beni aşıyor. Ama inandığım Allah'ın tam bir hikmet ve merhamet sahibi olduğuna inanıyorum. Yarattıklarının güzelliğini büyük ölçüde görüyorum. İnsan dünyasında meydana gelen olayların güzellik boyutunu kısmen farkediyorum. Beni aşan durumlarda ise işi Allaha havale ediyorum."

Böyle demek kişiyi rahatlatacak, denizde yüzen birinin hayli yorulduğunda gemiye binen kimse misali olacaktır. Nitekim kâmil iman sahibi olanlar tam bir teslimiyetle şöyle demişlerdir:

"Hoştur bana Senden gelen,

Ya gonca gül yahut diken.

Ya hil'at u yahut kefen.

Narın da hoş, nurun da hoş."

SONUÇ

Muslihuddîn Musa Efendinin *"Merkez Efendi"* olarak şöhret bulma hikâyesi, konumuzun âdeta bir özeti gibidir. Şöyle ki:

Musa Efendi, Sünbül Sinân Efendinin dergâhına gidip gelmektedir. Bir defasında Sünbül Sinân Efendi sohbette bulunanlara *"faraza kendilerine yetki verilse dünyada neleri değiştireceklerini"* sorar. Kimi hastalıkları kaldırır, kimi savaşlara son verir… Söz Muslihuddîn Musa Efendi'ye gelince *"ben her şeyi merkezinde bırakırdım"* der. Bunun üzerine Sünbül Efendi *"Aferin Musa Efendi! Demek her şeyi merkezinde bırakırdın. Öyleyse bundan sonra ismin Merkez Efendi olsun."* der.

Her gün dev adımlarla ilerleyen ilim, her şeydeki güzelliğin en büyük şahididir. İnsan çıplak göz ile de âlemdeki güzellikleri görebilir. Ancak bu ne de olsa eksiktir, noksandır. Çünkü bir insanın her alanda bilgi sahibi olması mümkün değildir. Ama insan, bütün insanlığın bilgi birikimi ve gözleri hükmünde olan ilimlerle baksa, bu güzelliği hem makro, hem de mikro âlemde bütün ihtişamıyla görebilecektir.

Öte yandan insan dünyasında meydana gelen ve insana verilen hürriyetin yanlış kullanımından ortaya çıkan savaşlar, hastalıklar gibi görünüşte şer ve çirkin zannedilen durumlar vardır. İnsan, bunlara da Kur'anî ve nebevî bir nazarla baksa, hepsinin neticesinde nice güzellikler olduğunu fark edecektir. Mühim olan, böyle bir bakışı elde edebilmektir. Çünkü güzellik, bakanın gözündedir.

KAYNAKÇA

ABDÜRABBİH, Abdülhafiz, Felsefetu'l-Cihad fi'l-İslam, Mektebetu'l-Medrese, Beyrut,1982

AKDENİZ, Sabri, Eğitim Sosyolojisi, İst. 1990

ÂLÛSÎ, Ebu'l- Fadl Şihâbuddîn, Ruhu'l- Me'ânî fî Tefsîri'l- Kur'âni'l- Azîm, Dâru İhyâi't-Turâsi'l- Arabî Beyrût, ts.

BEYDÂVİ, Kadı, Envaru't- Tenzil ve Esraru't- Te'vil, Daru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 1988

CÜRCANİ, Seyyid Şerif, Ta'rifat, Daru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, 1983

DARİMİ, Abdurrahman, Sünen, Çağrı Yay. İst. 1981.

GAZALİ, Ebu Hamid, İhyau Ulumi'd- Din, Daru Sadır, Beyrut. 2000.

GÖKBERK, Macit, Felsefe Tarihi, Remzi Kit. İst. 1990

HAMİDULLAH, Muhammed, Hz. Peygamberin Savaşları, Ter. Salih Tuğ, Yağmur Yay. İst., 1981

HANÇERLIOĞLU, Orhan, Düşünce Tarihi, Eriş Yayınları İst. 2007

HUME, David, Din Üstüne, Ter. Mete Tunçay, İmge Yayınları Ankara, 2004

İBN HALDUN, Mukaddime, el-Mektebetu't- Ticariyye, Mısır

İBN KESİR, Hafız, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim, Daru'l-Marife, Beyrut 1982

İBN MACE, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezîd Kazvînî, Sünen, Çağrı Yay. İst. 1981.

İbrahim Hakkı, Marifetname

İBRAHİM HAKKI, Marifetname, Haz. M. Faruk Meyan, Bedir Yay. İst. 1999

İSFEHÂNİ, Râğıb, Müfredat, Daru'l- Kalem, Dımeşk, 1992

KEKLİK, Nihad, Felsefede Metafor, Edebiyat Fak. Basımevi, İst. 1990.

KUTUB, Seyyid, fî Zılâlil- Kur'an, Dâru'ş-Şurûk, 1980

NESEFÎ, Ebu'l-Berekât, Medâriku't- Tenzîl ve Hakaku't- Te'vîl, (Tefsîru'n- Nesefî) Kahraman Yay. İst. 1984.

NURSİ, Said (Bediüzzaman),

- Asar-ı Bediiyye, İttihad Yayıncılık, İst. 2002
- Lem'alar, Envar Neşriyat, İst. 2002
- Mektubat, Envar Neşriyat, İst. 2002
- Mesnevî-i Nuriye, Envar Neşriyat, İst. 2002
- Sözler, Envar Neşriyat, İst. 2002
- Şualar, Envar Neşriyat, İst. 2002

ÖZEL, Ahmet, DİA. İslam Ans. "Cihad" md.

RADÎ, Şerif, Nehcü'l- Belâğa, Müessesetü'l- Mearif, Beyrut.

RÂZİ, Fahreddin, Mefatihu'l- Gayb (Tefsir-i Kebir), Daru İhyai't- Türasi'l-Arabî, Beyrut

RIZA, Reşid, Tefsîru'l- Menar, Mektebetu'l- Kahire, Mısır

SÂBUNİ, Muhammed Ali, Safvetu't-Tefasir, Ensar Yay. İst. 1987

SÜYUTİ, Celaleddin, Itkan fi Ulumi'l-Kur'an, Daru İbni Kesir, Beyrut, 1993.

ŞİBAY, Halim Sabit, M.E.B. İslam Ans. " Cihad" md

ŞİMŞEK, Selahaddin, Özdeyişler, Zafer Yay. İst. 1996

TARLAN, Ali Nihad, Güneş Yaprak, Anıl Matb. İst. 1953

TEFTÂZÂNÎ, Saduddin, Şerhu'l- Akaid, (Haşiyetu'l - Kestelli ile beraber), Salah Bilici Kit. İst. 1973

TÜRKER (Küyel), Mübahat vd, Felsefeye Giriş, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank. 1985

WEBER, Alfred, Felsefe Tarihi, Ter. H. Vehbi Eralp, Remzi Kitabevi, İst. 1964.

YARAN, Cafer Sadık, Kötülük ve Teodise, Vadi Yay. Ank. 1997

YAZIR, Hamdi, Hak Dîni Kur'an Dili, 1971.

İNSANIN YARATILIŞI BAĞLAMINDA LİSANIN YERİ

Dr. Öğr. Üyesi Nafi YALÇIN, İstanbul İlim ve Kültür Vakfı (İikv), Akademik Koordinatör
nafiyalcin@iikv.org

ÖZET

Evrenin, içindeki varlıkların ve özellikle de insanın var oluşu üzerine değerlendirmeler hem dinlerin hem de dinlerden bağımsız olarak beşerî düşünce ve yaklaşımların konusu olagelmiştir. Bilim ve din zaman zaman, özellikle tevhidi bakış açısının medeniyetin temelini oluşturduğu dönemlerde bu konuda hemfikir olmuşsa da materyalist ve dünyevi bir bakış açısının etkisinde yeniden oluşturulan bilim felsefesi ve yaklaşımı bu ortak değerlendirmeden uzaklaşmıştır. Tıpkı varlıklar ve insan gibi insanın varlığının ayrılmaz bir parçası olan dilin de kendiliğinden oluştuğu ya da doğal etkenler sonucunda ortaya çıktığı ileri sürülebilmektedir. Bu ikilem insan varlığının ve emeğinin ürünü olan medeniyet ve kültürün doğuş, gelişim ve devamında vaz geçilmez bir fonksiyona sahip olan lisan konusunda da ortaya çıkmıştır. Lisanın tanımı ve insanın şahsi ve toplumsal hayatındaki yeri, dil hadisesinin ve konuşmanın nasıl eşsiz biçimde gerçekleştiği ve işlevleri kısaca ele alındıktan sonra lisanın nasıl ortaya çıkmış olabileceği konusu tevhidi bakış açısıyla ve kutsal metinlere dayanarak açıklanmaya çalışılacaktır. Aynı şekilde dilin doğuşunu ve gelişimini bir Yaratıcı kavramından kopuk olarak ele alan Doğal Gelişim teorilerine de değinilecek ve bu açıklamaların gerçek anlamda dilin doğuşunu ve gelişimini izahta yetersiz olduğu sonucuna ulaşılacaktır. Geçen iki yüzyılda mukayeseli dilbilim alanında yapılan çalışmaların sonucunda dillerin değişim ve çoğalma hadiselerinin tesadüfi olmayıp belli şekilleri ve biçimleri takip ettiğini ve değişimin geriye doğru takibi halinde dillerin tek bir ana dilden çoğalıp başkalaştığının ipuçlarının yakalanabileceği görülecektir. Modern dilbilimin oluşumundan sonra ve gerek anadilin ve gerekse ikinci ve yabancı dil öğrenme süreçlerinin yakından incelenmesi ve değerlendirilmesiyle bir dili ya da dilleri edinme, öğrenme ve geliştirme potansiyelinin insan beynine kodlandığını ve ta'lim-i esma hadisesiyle uyumlu geliştiği kuvvetle ileri sürülebilir.

Anahtar Kelimeler: Dilin Doğuşu, Dillerin Farklılaşması, Talim-i Esma, Dil Edinimi ve öğrenimi, Dil Kodlanması, Doğal Gelişim Teorileri

THE STUDY OF LANGUAGE İN THE CONTEXT OF HUMAN CREATİON

ABSTRACT

Evaluations concerning the existence of the universe, the beings in it and especially the existence of human beings have been the subject of both religions and human thoughts and approaches independent of religions. Although science and religion sometimes agreed on this issue, especially in the periods when the monotheistic point of view was the basis of civilization, yet the philosophy of science, which was reconstructed under the influence of a materialist and secular perspective, moved away from this common assessment. This dilemma has also arisen about language, which is the indispensable element of civilization and culture, which is the product of human existence and labor. After briefly discussing the definition of language and its place and functions in individual and social life, we will try to explain how language might have emerged from the point of view of unity and holy scriptures. Likewise, Natural Evolution theories that deal with the origin and development of language not in connection with the concept of a Creator will also be mentioned and it will be concluded that these explanations are insufficient to explain the birth and development of language in real terms. As a result of the studies carried out in the field of comparative linguistics in the last two centuries, it will be seen that the events of change and variation of languages are not accidental, but follow certain patterns and forms, and if the change is followed backwards, the clues that the languages have differentiated from a single native language can be caught. After the formation of modern linguistics and with the close examination and evaluation of both the mother language and the second and foreign language learning processes, it can be strongly argued that the potential of acquiring, learning and developing a language or languages is coded into the human brain and developed in accordance with the Teaching of the Names phenomenon.

Keywords: Origin of Language, Language Variation, Teaching Names, Language Acquisition and Learning, Language Learning Codes, Natural Evolution Theories

GİRİŞ

İnsan(lık) ve Dil Birlikteliği

Dil insanlıkla birlikte var olmuştur ve hep olacaktır da çünkü dil, dolayısıyla düşünme, konuşma ve yazı hadiseleri insanlık varlığının, insanlık tarihi gelişiminin ve kültürünün vazgeçilmez unsurlarıdır. Dil hadisesi insan denen varlıkla hep birlikte oldu ve insanlığın geçirdiği gelişimlerin içinde ve özünde var olmaya devam etti ve insanlığın kaydedeceği ilerlemelerin içinde ve özünde var olmaya da devam edecektir. Dil olmadan insanlık, insanlığın gelişimi, ilerlemesi ve medeniyeti söz konusu olamaz. Öyleyse insanın yaratılışı diye bir hadiseden söz ediliyorsa dilin de birlikte ortaya çıkmış olması gerekir.

Bu çalışmada dilin tanımı ve insanın şahsi ve toplumsal hayatındaki yeri, dil hadisesinin ve konuşmanın nasıl eşsiz biçimde gerçekleştiği ve işlevleri kısaca ele alındıktan sonra lisanın nasıl ortaya çıkmış olabileceği konusu tevhidi bakış açısıyla ve kutsal metinlere dayanarak açıklanmaya çalışılacaktır. Aynı şekilde dilin doğuşunu ve gelişimini bir Yaratıcı kavramından kopuk olarak ele alan Doğal Gelişim teorilerine de değinilecek ve bu açıklamaların gerçek anlamda dilin doğuşunu ve gelişimini izahta yetersiz olduğu sonucuna ulaşılacaktır.

Geçen iki yüzyılda mukayeseli dilbilim alanında yapılan çalışmaların sonucunda dillerin değişim ve çoğalma hadiselerinin tesadüfi olmayıp belli şekilleri ve biçimleri takip ettiğini ve değişimin geriye doğru takibi halinde dillerin tek bir ana dilden çoğalıp başkalaştığının ipuçlarının yakalanabileceği görülecektir. Modern dilbilimin oluşumundan sonra ve gerek anadilin ve gerekse ikinci ve yabancı dil öğrenme süreçlerinin yakından incelenmesi ve değerlendirilmesiyle bir dili ya da dilleri edinme, öğrenme ve geliştirme potansiyelinin insan beynine kodlandığını ve ta'lim-i esma hadisesiyle uyumlu geliştiği kuvvetle ileri sürülebilir.

1. Dilin Mahiyeti

Dilin nasıl ortaya çıktığını ve bununla ilgili yapılan çalışmaları değerlendirebilmek için dilin tarifini yapmak ve dili oluşturan yapının içeriğini anlamak ve dilin ne gibi işlevleri yerine getirdiğini belirlemek ve dilin konuşulmasını ve anlaşılmasını mümkün kılan çevre şartlarını bilmek büyük önem arz etmektedir.

2.1. Dilin tarifi

Dilbilimde ana hatlarıyla **dil**, seslerin, sembollerin ve kelimelerin kullanılmasıyla insanlar arasında mana, düşünce ve duyguların ifade edilmesine yarayan bir iletişim sistemi olarak tarif edilmektedir. Dilin ifadesi sözlü ve yazılı olduğu kadar beden dili gibi farklı şekillerde gerçekleşmektedir.

Ancak bu ifade edilen dili biz konuşma, yazı dili ve mesajlar olarak algılarız. Hepsinden önce dil, ifade edilmese de beyinde anlamı var kılan, düşünmemizi ve konuşmamızı mümkün kılan bir kodlama sistemi mevcuttur. Bu bir bilgisayar yazılımı gibi her bir dili oluşturan kurallar bütünüdür. Her bir insan ana dilinin kurallarını bilmese de mesajları çözümlemede ve oluşturma da gereği gibi kullanır. Hangi dil yapılarının yanlış ve doğru olduğunu söyleyebilir.

Dil derken çoğunlukla hem bu kurallar sistemini hem de sözlü, yazılı ve beden hareketleriyle ifade ettiğimiz dilleri kastederiz.

2.2. Dilin Ana Unsurları

Bu en geniş kapsamıyla dilin omurgasını oluşturan başlıca unsurları sesler, ses-kelime ile anlam ikilemidir ve dilbilgisi oluşturur.

2.2.1. İnsan Dillerindeki Sesler

Birincisi insan bedeninde bulunan ses organlarının ve akciğerlerin yardımıyla nefes alınıp verilirken çıkarılan ve sayısı dilden dile göre değişen yüze yakın sestir. Bu sesler ünlü-ünsüz, kalın-ince, düz-yuvarlak, geniş-dar, titreşimli-titreşimsiz, boğumlu-boğumsuz, sert-yumuşak ve benzeri farklı özellikle gösterir. Bu seslerin farklı ama uyumlu terkipleri hece ve kelimeleri, bunlar da ifade ve cümleleri meydana getirir. Diller bu seslerden belli bir kısmını alır ve kullanır. Örneğin İngilizce de 24 adet ünsüz ve 12 adet ünlü olmak üzere toplam 36 adet fonem denilen ve anlam farkına yol açan ses mevcuttur. Halen kullandığımız Türkçe alfabede ünsüz seslere karşılık gelen 21 harf ve ünlü seslere karşılık gelen 8 harf olmak üzere toplam 29 sembol vardır. Kalın q (Kasım) ve w (tavuk) ünsüzlerini ve kapalı ê (ver) gibi ünsüzleri de eklersek bu sayı 32’yi bulur.

2.2.2. Ses-Kelime ile Anlam İkilemi ve Göstergeler

Yani sesler ve onların terkipleri olan kelimelerden her birisinin insan zihninde bir veya birden çok manaya karşılık gelmesidir. Bu karşılıklı olma hali zorunlu değil ve bir kurala dayanmıyor, ihtiyari ve keyfidir. (Her kelimenin idealar dünyasında var olduğu sanılan mecburi bir manası yoktur- Bkz. Eflatun, Bâtınîlik, Hurufilik) Manalar ise dış dünyada var olan varlıklara, akıl ve kalbimizde tasavvur ettiğimiz duygu ve düşüncelere karşılık gelmekte ve adeta bir elbise oluşturmaktadır.

Gösterge dediğimiz bu kavramların münasebetleri üç boyutludur ve ilk boyutunda varlıklar-duygular-düşünceler vardır; ikinci boyutunda bunların insan zihnindeki karşılığı olan manalar mevcuttur ve üçüncü boyutunda bu manalara karşılık gelen ve her dilde farklı ifade edilebilen sesler ve kelimeler bulunur.

2.2.3. Dilbilgisi veya Sözdizimi

Dilin üçüncü unsuru ise her biri bir anlam ifade eden kelimelerin arasındaki münasebetlerin belli tarzlarda düzenlenmiş olmasıdır ki bu kurallara gramer, dilbilgisi veya sözdizimi denmektedir. Sözdizimi kuralları dildeki kelimelerin ve söz öbeklerinin türlerini, vazifelerini, birbirleriyle münasebetlerini ve zaman, kişi, sayı, cinsiyet, durum vb. şartlara göre birbirleriyle etkileşimlerini ve dönüşümlerini düzenler ve dil sisteminin en kapsamlı unsurudur. Dillerin bünyesindeki kelime ve ifadeler değişebilir, başka dillerden alınıp verilebilir ama söz dizim kuralları kolayca değişmez ve uzun ömürlüdür.

Ancak bir topluluğu oluşturan insanların zihinlerinde aynı seslerin ve kelimelerin ortak bir düzen içinde aynı varlıklara karşılık aynı manaları ifade etmesi gerekir ki ortak bir anlaşma sistemi oluşsun. Yoksa iletişim ve anlaşma yerine kargaşa, keşmekeş ve iletişimsizlik ortaya çıkar.

2. 3. Dili Mümkün Kılan Ambiyans (Ortam)

Dil dediğimiz konuşma hadisesi meydana gelirken bunu sağlayan altyapı da unutulmamalıdır. Sağlıklı bir insan bedeni, sesleri çıkarabilecek özelliklere sahip ses organları, yeryüzünde insanın yaşamasına müsait ortam, teneffüsün gerçekleşmesine uygun ve hassas bir gaz yapısına ve basınca sahip atmosfer ve havanın sesleri iletme yeteneği gibi altyapı olmadan ne konuşma ne duyma ne de iletişim gerçekleşebilir. Demek ki lisan; insanı ve dünyayı birlikte düşünen ve her şeyi ona göre yaratan ve düzenleyen bir İlahî irade, ilim, hikmet ve kudretin eseridir.

Dili oluşturan yapının bu kadar karmaşık oluşu ve dilin gerçekleşmesini sağlayan altyapı ve çevre şartlarının beraberce düşünülmesinin zorunluluğu ilk insanların bir araya gelerek dili icat ettikleri ihtimalini düşünmeye pek imkân ve ihtimal bırakmıyor. Dil bir İlahî ihsan ve hediyedir.

2.4. Dilin Vazifeleri: Dil olmasaydı Neler Olmazdı?

Her biri küçük birer âlem olan insanlar arasında dil ve konuşma sayesinde iletişim gerçekleşmekte ve bireylerin ortak hareketi ile sosyal olaylar ve toplumsal sonuçlar ortaya çıkmaktadır. İyi ve güzel bir iletişimle insanlar anlaşabilmekte; ekonomik, siyasi, kültürel, dini, ilmi ve benzeri alışverişler ve işbirlikleri meydana gelmektedir.

Bilgi ve tecrübeler, duygu ve düşünceler, arzu ve hayaller dilin çeşitli formları sayesinde ses ve ifadeye kavuşmakta, yazı ve sembollerle müşahhas bir vücuda bürünmekte ve bir kaynaktan ötekine ulaşmaktadır. Yine dil sayesinde insanlığın en büyük servetini ve medeniyetinin temelini oluşturan kütüphaneler, insanoğlunun fikir ve düşüncelerinin, bilgi ve inançlarının, sanat ve zevklerinin eserleri olan sayısız kitaplar, görüntülü ve sesli eserler vücuda gelmektedir.

İnsanlar konuşma kabiliyeti ve iletişim kurma sayesinde birbirlerini anlamakta; bilgi, düşünce, duygu ve isteklerini birbirlerine aktarmakta ve toplum hayatının gereğini yerine getirebilmektedir. Bir anne yavrusuna sevgi ve şefkatini ninnilerle dile getirmektedir. Bir baba evladını yetiştirirken tecrübelerini ona en veciz öğütlerle anlatmaktadır. Bir öğretmen öğrencilerine bilgi ve tecrübesini konuşarak aktarmaktadır. İnsanlar söz sanatının inceliğini ve değerini kavramış rehberlerin hikmetli açıklamalarıyla hayata bambaşka açılardan bakabilmekte ve hayatlarının akışını değiştirebilmektedirler. Ya da bir insan diğerinin bir sözü ile öfkelenebilmekte, karşıdakinin can ve malına zarar verebilmektedir. Hâkim yargıladığı kişilerden kimin suçlu ve suçsuz olduğuna, zanlı ve şahitleri dinleyerek, eldeki yazılı, sözlü ve diğer delilleri muhakeme ederek karar vermekte ve kararını muhataplarına dilin imkânlarıyla tebliğ etmektedir. Hâkimin bir sözü birisine hürriyetini kazandırırken, diğerinden esirgemekte ve bazen de canına mal olabilmektedir.

Kısacası insanlığın bütün düşünce, hareket ve icraatları dil ile mümkün olmaktadır.

İletişimin olmadığı ya da uyumsuz olduğu hallerde ise geçimsizlikler, tartışmalar, krizler, çatışmalar, savaşlar çıkmakta ve insanoğlunun nice emekleri ve çalışmaları boşa gitmektedir.

3. Dilin doğuşu

Dilin nasıl ortaya çıktığı konusu üzerinde felsefeciler ve dil bilimciler yirminci yüzyıl başına kadar bir hayli kafa yordular. Ancak makul ve yeterli hiçbir öneri ya da açıklama getirilemedi. Dilin 5000 yıl kadar önce yazıyla kaydedilmesinden çok önce ve çok daha uzun bir süre

boyunca sözlü bir evrede konuşulduğu düşünülmektedir. Mağara resimlerinin 15000 yıl önce çizildiği düşünülürse sözlü dilin çok öncesine götürülmesi gerekmektedir. Bu dönemle ilgili fiziki bir delilin varlığı söz konusu olmadığından, günümüz dilbilimcileri artık dilin menşei konusunda kafa yormayı bırakıp dilin kendisini her yönüyle incelemeyi ve dil ediniminin ve öğrenimin nasıl gerçekleştiğini anlamaya çalışmayı tercih ettiler. Yine de dilin doğuşu ile alakalı bazı spekülatif nazariyeleri hatırlamakta yarar var (Yule, 2006:2-3).

3.1. Doğal Gelişim Teorileri

Dilin başlangıcı ile ilgi bir açıklama **tabiattaki seslerin taklidine** dayanan **Bow-wow Teorisi'**dir. Buna göre dildeki ilk kelimelerin kaynağı insanların çevrelerinde duydukları tabii seslerin taklidine dayanmaktadır. Varlıkların çıkardığı sesler bu varlıklara ve olaylara ad olarak konmuştur. Bütün dillerde tabii olayların ve varlıkların çıkardığı seslere dayalı kelimeler olmakla birlikte bunların sayısı çok az olup sessiz varlıklar ve soyut kavramlar ve dillerin adlar ve fiiller dışındaki diğer unsurları hakkında bir açıklama getirmediğinden bu teori çok sınırlı ve yetersiz değerlendirilmiştir.

Diğer bir teori dildeki ilk seslerin insanın acı, öfke ve sevinç gibi duygular esnasında çıkardığı (ah, oh, of, aa, ii, hh vb.) tabii seslerden geldiğini ileri sürmektedir. Halbuki bu seslerin bir kısmı konuşmanın aksine nefes içeriye alınırken çıkarılmakta ve konuşmada kullanılmayan seslerden oluşmaktadır. Konuşurken kullandığımız seslerin çokluğunu ve inceliklerini göz önünde bulundurursak **Pooh-pooh Teoris**i denilen bu açıklamanın da yetersizliği ortadadır.

Diğer bir tabii ses açıklaması da **Yo-he-ho Teorisi** olup ilk insanların tek başına veya daha çok grup halinde koordineli iş yaparken çıkardıkları seslerin dildeki ses ve kelimelerin kaynağı olduğunu ileri sürmektedir. Bunun diğerlerinden farkı, dil gelişimini sosyal bağlamda izah etmeye çalışmasıdır. Ancak bu teori, insanların ortak faaliyetler koordinesi için, önceden iletişim sağlayan gelişmiş bir dile ihtiyaç olduğu gerçeğini görmezlikten gelmektedir.

Dikkat edilirse bu ve benzer teorilerin ortak yanı insanın doğal bir evrim geçirdiği ve on binlerce yıl süren gelişimleri sonucunda dili konuşmaya başladıkları varsayımına dayanıyor. Evrimin ispat edilememesi bu açıklamaların da havada ve temelsiz kalmasına yol açıyor.

3.2. Kutsal Kaynaklara Göre Dilin Ortaya Çıkışı

Dillerin doğuşu ve aslı ile ilgili olarak baktığımızda kutsal metinlerin bu açıdan önemli kaynaklar olduğunu göreceğiz. Bu çerçevede Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'deki ilgili bahisleri ele alıp bakış açılarını değerlendirmek gerekir.

3.2.1. Tevrat'a Göre

Tevrat'ın Yaratılış bölümünde insanın yaratılışı ele alınmaktadır:

"Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrı'nın suretinde yarattı. Onları erkek ve dişi olarak yarattı. Onları kutsayarak, *"Verimli olun, çoğalın"* dedi, *"Yeryüzünü doldurun ve denetiminize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun…"* (Tevrat: Yaratılış, 1: 27-28).

Tevratta geçen bu bahiste Tanrının Âdem'i ve Hava'yı yeryüzünde yarattığı ve insanoğluna yeryüzünü denetleme ve yönetme yetkisi verdiğinden sözediliyor. Tanrı insana hitap ediyor

ve yaratılıştan sonra insanla konuşması sebebiyle bu metinden insanların dili anlayabildiği anlamı dolaylı olarak çıkarılabilir.

3.2.2. İncil'e Göre

Yuhanna İncili'nde *"söz"* ile alakalı bir bahis vardır:

"Her şeyin başlangıcından önce Tanrısal Söz vardı. Tanrısal Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Tanrı neyse Tanrısal Söz O'ydu. Başlangıçta O, Tanrı'yla birlikteydi. Tanrı her şeyi O'nun aracılığıyla oluşturdu ve olanlardan hiçbiri O'nsuz olmadı." (İncil: Yuhanna, Giriş, s.181).

Bu metinde Söz, kelâm ya da logos'un ezeli olduğu ve Tanrı ile birlikte var olduğu, Onun bir parçası olduğu ve ilahi güce sahip olduğu dile getiriliyor. Tanrı bu sözle ve söz aracılığıyla her şeyi yarattığı ifade ediliyor. Gerçi Hristiyan teologların bir kısmı bu *"İlahi Söz"*den kast edilenin Tanrının oğlu İsa olduğu şeklinde bir açıklama getirseler de bu yorumdan öteye geçmemektedir.

Peki Kuranda dil bahsi nasıl geçiyor?

3.2.3. Kur'an'a Göre Dil ilahi bir lütuf ve rahmettir.

Evet dil gerçekten de harika olaylar zinciri ve bir mucizedir. Dil sayesinde fizik ve metafizik âlemler arasında köprüler kurulmaktadır. Hiçbir varlığın kendisine benzemediği, maddeden, mekân ve zamandan münezzeh Yüce Yaratıcımız, zaman, mekân ve ihtiyaçların mahkûmu olan insana ezeli ve ebedi hitabını ulaştırmak için dili vasıta olarak kullanmaktadır. Kuran-ı Kerim'de *"Rahmân, Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti."* (Rahman, 55:1-4) denilmek suretiyle düşünme ve düşünceleri ifade etmenin aracı olan dilin insana öğretilmesinin kaynağının ilahi rahmet olduğu vurgulanmaktadır.

İnsanın yaratılışından bahsedildikten sonra lisanın insana öğretilmesinden söz edilmesi ve öncesinde de Rahmân'ın, Kur'an'ı öğrettiğinin hatırlatılması çok derin manalar taşımaktadır. Bu üç hadisenin birbiriyle çok yakından ilgili olduğu, ayetlerin nüzul sırası ile ifade edilmekte ve makam itibariyle Rahman isminin zikredilmesiyle de bu fiillerin ilahî rahmet eseri olduğu bize anlatılmaktadır. İnsan, Yüce Yaratıcı (cc) tarafından hiçten ve yoktan var edildikten sonra fani, aciz ve fakir olmasına rağmen muhatap alınmakta ve ona kâinatı temsil vazifesini ve tüm canlıların sözcülüğü vasfını yerine getirebilmesi için dilden istifade imkânı bahşedilmektedir. Yine Yaratıcının rahmetinin eseri olarak yaş ve kuru her şeyi içinde bulunduran Kur'an'ın insana öğretilmesiyle insana verilen emanetin sorumluluğu hatırlatılmaktadır.

Ahzab suresinin 72. ayetinde *" Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir."* buyurularak bu sorumluluk açıkça dile getirilmektedir ve ciddi sonuçlarına dikkat çekilmektedir.

Daha önce iletişimin olmadığı ya da uyumsuz olduğu hallerde ise geçimsizlikler, tartışmalar, krizler, çatışmalar, savaşlar çıkmakta ve insanoğlunun nice emekleri ve çalışmaları boşa gittiğinden söz etmiştik.

Bu ikinci halde Kur'an-ı Kerim'de yapılan ikazda da ifade edildiği gibi insan; rahmet eseri öğretilen dili layıkıyla kullanmadığında, yani rahmet eseri öğretilen ilahi kelamın derslerine ve

rehberliğine aykırı olarak kullandığında, emanetin gereğini hakkıyla yerine getiremediğinden *"zalim ve cahil"* konumuna düşmektedir.

3.3. Talim-i Esma

Kur'an'da dilin kaynağı hakkında şüphesiz en önemli bilgi Âdem'e isimlerin öğretilmesi olarak geçen *"Ta'lim-i Esma"* ile alakalı ayetlerden geçmektedir. Talim-i Esma meselesine dair ayetler Bakara Suresinde (2/30-34 üncü ayetler) bulunmaktadır:

"Hani, Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti. Onlar, 'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.' demişler, Allah da, 'Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti. (30)

Allah Âdem'e *bütün varlıkların isimlerini* öğretti. Sonra onları meleklere göstererek, *"Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin"* dedi. (31)

Melekler, *"Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin"* dediler. (32)

Allah şöyle dedi: *"Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle."* Âdem, meleklere onların isimlerini bildirince Allah, *"Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?"* dedi. (33)

Hani meleklere, *"Âdem için saygı ile eğilin"* demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu." (34)

30. ayette insanın diğer yaratılanlara göre hayır ve şerre kabiliyeti ve bunun ardında yatan tahmin edilemeyecek gelişim ve tedenni ya da terakki potansiyeli vurgulanmakta iken *31. Ayette insana eşyanın isimlerinin öğretildiği açıkça ifade edilirken işari olarak insanın gelişiminin kaynağının öğrenme yeteneği olduğu ve öğrenmenin zembereğinin varlıkları (nesne, olay, hareket, durum, duygu, düşünce, düzen vb.) tesbit, adlandırma ve tarif etme olduğu anlatılmaktadır.* 32. Ayette ise bilginin kaynağının Yaratıcı olduğu ve onun izni ve emriyle ilmin geliştiği ve hakikatli yararlı bilginin ve hikmetin Yaratıcıyla irtibatlı olması durumunda gerçekleşeceğine işaret edilmektedir. 33. *Ayette insanın yerde ve gökte olan her şeyin isimlerini saymakla insanlığın her türlü varlığı, ilim dediğimiz vasıtayla tanıyıp tarif edeceğini, mahiyetini ortaya koyacağını ama bunun kendisine öğretilen bir ilim olduğunu unutmaması gerektiği ifade edilmektedir.* 34. Ayette ise insanlığın ilimle diğer türlere üstünlük kazanacağı, ancak iblisin temsil ettiği her türlü zararlı ve düşman unsurla mücadele etmek durumunda kalacağı vurgulanmaktadır.

Müfessir Said Nursi de Bakara suresinde geçen *"Allah Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti"* mealindeki عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ayeti

"Hazret-i Âdem'in melâikelere karşı kàbiliyet-i hilâfet için bir mu'cizesi olan ta'lim-i esmâdır ki, bir hâdise-i cüz'iyedir. Şöyle bir düstur-u küllînin ucudur ki; nev'-i beşere câmiiyet-i isti'dat cihetiyle ta'lim olunan hadsiz ulûm ve kâinâtın envâ'ına muhît pek çok fünûn ve Hàlık'ın şuûnât ve evsâfına şâmil kesretli maârifin ta'limidir ki; nev'-i beşere, değil yalnız melâikelere, belki semâvât ve arz ve dağlara karşı emânet-i kübrâyı haml da'vâsında bir rüchâniyet vermiş ve hey'et-i mecmuasıyla arzın bir halife-i manevîsi olduğunu Kur'ân ifhâm ettiği" şeklinde açıklamaktadır (Sözler: 243).

3.3.1. Talim-i Esma'nın Genel Anlamı

Bu açıklamada Tâlim-i Esmâ hadisesi Hazret-i Âdem'in melâikelere karşı hilâfete uygunluğunu ve üstünlüğünü ispatlayan bir mu'cizesi olduğu söylenmektedir. Bu hadise küçük bir hadise olmasına rağmen Kur'ân-ı Hakîm bu cüz'i hadisenin arkasına külli düsturlar saklamıştır. Bu düstürlarla:

İnsanlığın yetenek ve kapasitesinden dolayı insanlığa ilimlerin ve kâinatın türlerine dair fenlerin ve Yaratıcının icraatına ve esma ve sıfatlarına dair marifetin öğretildiği belirtilmektedir.

Ayrıca Ademoğluna, yalnız melâikelere karşı değil, belki gökler ve arz ve dağlara karşı emanet-i kübrâyı üstlenme dâvâsında bir üstünlük verildiği ve her açıdan arzın bir halifesi olduğu anlatılmaktadır.

Hazret-i Âdem'in bu mu'cizesi, insanlığın gelecekte ulaşacağı bütün gelişme ve ilerlemelerin sınırlarını ve en ileri hedeflerini çok açık ama özlü bir biçimde gösteriyor (Nursi, Sözler:258). Bir yandan da her bilim dalının, her bir ilerlemenin ve sanatın ancak ilgili ilahi isme dayanmakla ve onun ışığından yararlanmakla gerçek değerini bulacağını aksi takdirde eksik ve kusurlu olacağını ince bir biçimde anlatmaktadır (Nursi, Sözler:259).

3.3.2. Talim-i Esma'nın Dil Bağlamında Manası

"İsimleri öğretme" nin konumuzla ilgisi iki noktadadır:

1. İnsanın tahrip edici ve zarar verici potansiyelinin yanı sıra öğrenme kabiliyetine ve eğitimle uslanıp yüksek ahlak sahibi olma yeteneğine işaret eder.
2. İnsanın ilimle ve öğrenmeyle ilerleyeceğini, lisanın kökeni olan isimleri bulup bunlardan diller yapacağını; dil ve yazı ile de somut hale getireceği ilimlerde çok ileri düzeye ulaşacağını ve bundan dolayı insanın halifeliğe layık olduğuna işaret eder (Ateş, 1995:121).

Bediüzzaman Said Nursi İşârât'ül-i'câz (s.236) adlı tefsirinde عَلَّمَ kelimesinin *"mu'cizenin vâsıtasız Allah'ın fiili olduğuna"* ve isimlerin Hz. Âdem'e *"Allah tarafından bildirildiğine"* ve öğretildiğine işaret olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca اَلْاَسْمَاءَ kelimesi ile kast edilenin de *"isim ve sıfat ve hâsiyet gibi eşyayı birbirinden ayırıp temyiz ve ta'yin eden alâmet ve nişanlar; yâhut insanlar arasında münkasım olan lûgatlar"* olduğu ifade edilmektedir. Kısacası Yaratıcı tarafından Hz. Âdem'e ve onun şahsında insana öğretilen isimlerden kasdın evren ve içindeki varlıkları ve hadiseleri açıklayan, tarif eden ilim ve fenler olduğu veya insan topluluklarının iletişim vasıtası olan lügatler yani diller olduğu ifade edilmektedir.

3.4. Dilin Kaynağı hakkında genel değerlendirme

Özetle evrimci bir bakış açısıyla dilin kaynağını açıklamaya çalışan teorilerin, insanlığın ilk devrine ait fiziki kanıtların elde olmaması sebebiyle geçmişin hadiselerini yeterli biçimde açıklayamadığını ve getirilen yorumların dayandığı temelin zayıf ve çürük olmasından dolayı yetersiz kaldığını söyleyebiliriz.

Oysa evrenin ve insanın Yaratıcısının kêlâmı olması sıfatıyla, ilahi vahyin eseri olan Kur'an-ı Kerim'de insanın yaratılması kadar, insanla iletişimin gerçekleşmesi ve ilahi maksatların tebliği için gereken dilin de insana Allah tarafından öğretildiği açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca müfessirlerin geniş açıklamalarıyla bu konu daha net biçimde anlaşılmaktadır.

İlk insanların yani Hz. Âdem ve ailesinin konuştuğu dilin nasıl bir dil olduğu sorusu pek çok insanın aklına gelmektedir.

4. İlk Dil Nasıldı?

Hz.Adem ve çocuklarının konuştuğu dilin:

- İnsanlığın ilk ve ata dili olduğu, Hz. Âdemin nesli çoğalıp yeryüzüne dağıldıkça mekân, mesafe, zaman ve iklim ve diğer şartların etkisiyle bu ilk dilin değişime uğrayarak farklı dillere dönüştüğü
- Daha sonraları ortaya çıkan yeni dillerin temel özelliklerine sahip olduğu

Misal-1: AD ÖBEĞİ'nde Sıfat+Ad veya Ad+Sıfat sıralama örneklerine birden sahip olabileceği (Güzel Söz-Türkçe) (Kelam-i Hoş-Farsça). Günümüzde de her iki Ad Öbeği sırasını birden kullanan diller de var.

Misal-2: Cümlenin temel dilbilgisi unsurları olan Özne, Nesne ve Fiil (Ö,N,F) sıralamasında (Constituent Word Order) (Tomlin,1986),

a. Bügünkü dünya dillerinin yarıya yakının ÖNF sırasını kullandığı (Japonca, Korece, Mogolca, Turkçe, Hint-Aryan dilleri vb)

b. Dünya dillerinin üçte birinin ÖFN sıralamasına sahip olduğu (English, Bulgarca, Macedonca, Sırpça ve Hırvatça, Çince dilleri ve Swahili,)

c. Daha az dünya dilinin FÖN sıralamasını tercih ettiği (Klasik Arapça ve İbranice, Kelt Dilleri ve Hawai Dili)

d. FNÖ daha az (Fiji ve Malagasy Dilleri), NFÖ nün daha da az (Hixkaryana:Brezilya) ve NÖF ün ise (Xavante-Venezuela ve Warao-Brezilya) en az dünya dilince kullanıldığı yapılan dil karşılaştırma araştırmalarında ortaya çıkmıştır.

İlk ata dilde bu temel unsur sıralamalarının birden fazlasının kullanılmış olabileceğini söylemek ya da birinin tercih edildiği ve sonradan diğerlerinin ortaya çıktığını ileri sürmek mümkündür.

- İlk insanların ihtiyaçlarına ve ilerleme düzeylerine uygun olduğu söylenebilir.
- Bazılarının ileri sürdüğü gibi bu ilk dilin tekâmül etmiş en gelişmiş bir lisan olduğu fikri hem fıtratın tedrici tekâmül kanununa hem de akla uygun değildir. İnsanlık dünyasında müesseseler ilk safhada basit olur sonradan gelişen ihtiyaçlara göre bu müesseseler gelişir olgunlaşır. Tekerleğin icadı ile başlayan yürüyen aletler bugün elektrikli otomobillere veya uçan arabalara kadar ilerlemiştir. Duvar resimleri ile başlayan insanlığın yazı serüveni bugün bilgisayar ve cep telefonlarında sanal yazı safhasına erişmiştir. İlk insanların kullandığı dil de ihtiyaçlarına ve kendilerini ifade derecelerine paralel biçimde bir gelişmişlik seviyesine sahip olmalıdır. Temel ihtiyaçların sayısının az olduğu insani ilişkilerin basit düzeyde olduğu, yazının olmadığı, icat edilmiş aletlerin çok az olduğu, sosyal yapının basit olduğu bir insanlık aleminde dilin de bu nispette basit olacağı malumdur.
- İbranice, Sanskritçe, Sümerce, Mısırca, Arapça, Latince ve Grekçe gibi sonradan ortaya çıkan dillerden biri olduğu iddiası da makul değildir.

Yazılı kaynaklarla belirlenmiş dillerden çok öncesine ait olduğu için ilk dilin nasıl bir dil olduğuna dair düşüncelerimiz tamamen spekülatiftir ve temel bazı doğrular dışında yoruma ve tahmine dayalı olacaktır.

19. Yüzyıl boyunca Avrupalı dil uzmanları dilleri genetik ve artzamanlı olarak sınıflandırma, karşılaştırma ve değişimleri belirleme üzerine çalışmalar yaptılar. Dil aile ve gruplarının benzerliğinden yola çıkılarak ve mevcut dillerin değişim kurallarını geriye doğru işleterek proto diller ve proto-proto diller yani ata dilleri belirleme çalışmaları yapıldı ve dillerin birbirlerinden çoğaldığına kanaat getirildi. Ancak ilk ata dilin nasıl bir dil olduğu konusunda spekülatif açıklamalar dışında ortak bir bilgi oluşmadı. 20. Yüzyıl başından itibaren ise bu tür çalışmalar terkedildi ve yerine eşzamanlı yani dillerin mevcut durumu ve yapıları daha derinlemesine çalışılmaya başlandı.

4.1. Dünyada Mevcut Diller

Dünya dilleri hakkında en güncel ve muteber bilgileri içeren Ethnologue.com sitesine göre bugün dünyada 7117 adet dil konuşulmaktadır. Bir başka çalışmaya göre ise dil ve lehçe ayırımına göre bu sayı 5000'e düşebilmektedir. Ancak diller canlı ve dinamik varlıklar olduğundan hızla değişen dünyamızda bu dilleri konuşan toplulukların durumuna göre bu sayılar da değişebiliyor. Konuşan sayısı 1000'in altına düştüğü için bu dillerin yaklaşık % 40'ı varlığı tehlikede olan diller sınıfına girmiş durumda iken 23 dil ise dünya nüfusunun yarısından fazlasını oluşturmaktadır.

4.2. Farklı Dillerin Ortaya Çıkışı

Geçen iki yüzyıl boyunca yapılmış olan dil sınıflandırma ve karşılaştırma çalışmaları, dillerin art zamanlı değişim süreçleri ve eş zamanlı dil çalışmaları, dillerin canlı varlıklar olarak belli kurallar çerçevesinde değişim geçirip zamanla farklı ağız ve lehçelere ayrıldığı zamanla farklı dillere dönüştüğü, bu sebeple birbirine benzer dil ailelerinin oluştuğu anlaşılmıştır. Bu değişimin yönünü ve değişim hızını belirlemede dili konuşan toplulukların iklim şartları, sosyal, siyasi, dini, ideolojik, ekonomik, demografik hareketleri büyük ölçüde etkilemektedir.

Tarihi ve dilbilimsel bir gerçek olan dil değişim ve farklılıklarının kutsal kaynaklarda ele alınış biçimlerinin farklılığına değinmek gerekir.

4.3. Tevrat'a göre diller nasıl farklılaştı?

Babil Kulesi ile ilgili ilk görsellerin kaynağı Hollandalı ressam, Pieter Brueghel'in Babil Kulesi ile ilgili birkaç temsili tablosudur. Bu tablolarda ova ortasında, nehir ya da deniz kenarında bir şehir ve dev bir kule görülmektedir. İnşası devam etmekte ya da yarım kalmıştır. Bu efsanevi kule veya şehrin vaziyeti Tevrat'ta geçen bir bahisle (Yaratılış/Genesis, Bölüm 11) irtibatlandırılmaktadır.

"Başlangıçta dünyadaki bütün insanlar aynı dili konuşur, aynı sözleri kullanırlardı. Doğuya göçerlerken Şinar bölgesinde bir ova buldular ve oraya yerleştiler. Birbirlerine, *"Gelin tuğla yapıp iyice pişirelim"* dediler. Taş yerine tuğla, harç yerine zift kullandılar. Sonra, *"Kendimize bir kent kuralım"* dediler, *"Göklere erişecek bir kule dikip ün salalım. Böylece yeryüzüne dağılmayız."* RAB insanların yaptığı kenti ve kuleyi görmek için aşağıya indi ve şöyle dedi:

"Tek bir halk olup aynı dili konuşarak bunu yapmaya başladıklarına göre düşündüklerini gerçekleştirecek, hiçbir engel tanımayacaklar. Gelin, aşağı inip dillerini karıştıralım ki birbirlerini anlamasınlar." Böylece RAB onları yeryüzüne dağıtarak kentin yapımını durdurdu. Bu nedenle kente Babil adı verildi. Çünkü RAB bütün insanların dilini orada karıştırdı ve onları yeryüzünün dört bucağına dağıttı."

4.3.1. Babil Kulesi Efsanesi

Babil Kulesi, insanların tarihî dönemlerde dil olgusunun kökenine ve ulusların çeşitliliğine yönelik sorularına Tevrat'a göre cevap veren bir inanıştır. Bu inanış, ulusların ve onların dillerinin çeşitliliğini izâh etmeye çalışır. Tanrı, kendisine ulaşmak isteyen ve bir bakıma kendisine baş kaldıran insanoğlunu, birbirlerini anlamayacak hâle getirerek cezalandırır ve onlara gücünü hatırlatır.

"Babil Kulesi efsanesi, esasen insanlık ailesinin trajik bir biçimde parçalanarak yeryüzüne dağılışını anlatmaktadır. Babil Kulesi'nde dinler ve yollar ayrılmış, insanlık bir daha birleşmemek üzere buradan yeryüzüne dağılmıştır." (Erdoğan, 2005).

Tek bir dil vardır. O da Tanrı'nın Âdem'e öğrettiği dildir. Ne var ki, bu tek dil, Tevrat'a göre, 'dillerin karışması' (confusio linguarum) olayıyla tahrip edilmişti. İsimler niteledikleri nesnelerden kopmuş; kelimeler yerlerini bir dizi işarete bırakmış, dilin Yaratıcı'yla ilişkisi kesilmişti. Böylece insanla birlikte dil de bir anlamda cennetten kovulmuş oldu (Tecimer:2005).

Dillerin karışması süreci, Nuh'un torunlarının gökyüzüne çıkmak ve kendilerine bir nam yapmak üzere Babil Kulesi'ni inşa etmeye karar vermesiyle başlar. O zamana kadar 'bütün dünyanın dili bir ve sözü bir'di (Tekvin, 11:1). Tanrı, kendisine meydan okurcasına göğe, yani yitik cennete doğru uzanan bu kulenin yapımına engel olmak için işçilerin birbirlerini anlamalarını 'dillerini karıştırarak' (Tekvin 11:7) engeller. Bu nedenledir ki, oraya Babil, yani 'karışıklık' denmiştir. İnsanlar, kimsenin kimseyi anlamadan konuştuğu bir dil kargaşasının içine düşmüşlerdir.

Sonunda Babil Kulesi'nin parçalanması, kusursuz dilin parçalanmasının, kimsenin kimseyi anlamadığı dilsel bir kaosun alegorisidir. Büyük dünya aynası kırılmıştır; aynadaki tek yüz, yerini kırık parçalardaki yüzlerin çokluğuna bırakmıştır. Yer-gök bağlantısı, yeniden kuruluncaya kadar kopmuştur.

Görüldüğü gibi Babil Kulesi inanışı eldeki Tevrat metnine göre hem dillerin farklılaşmasının sebebini açıklamakta ve dillerin farklılaşması sonucu insanlar arasında ortaya çıkan iletişimsizlik ve kargaşa ilahi bir cezalandırma biçimi olarak sunulmaktadır.

Dillerin farklılığına ve çeşitliliğine Kur'an-ı Kerim'de nasıl bakıldığına da göz atmak gerekir.

4.4. Kuran'a göre Dillerin Farklılığı

"Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır"(Rum Suresi, 30:22). Bu ayete göre dillerin ve insan renklerinin farklılığı gökler ve yerlerin yaratılışı ile birlikte zikredilecek kadar önemli olup ibret vericidir.

Bütün insanlığın lisana vakıf oluşu ve konuşma kabiliyetine sahip oluşu Cenab-ı Hakk'ın Kelam sıfatının ve Mütekellim isminin Vahidiyet tarzındaki tecellisidir. Aynı zamanda Rahmaniyetin Vahidiyet sikkesidir.

Her bir millette ve kavimde ayrı ayrı lisanların mevcudiyeti ve her birinde iletişimin kendi lisanı ile gerçekleşmesi, Vahidiyet içinde bir Ehadiyet tecellisidir.

Yeryüzünde tek bir lisanı esas tutup diğerlerinin kullanılmamasını ve unutulmasını istemek Ehadiyetin tecellisini engellemeye çalışmak demektir. Rahmetin, kelamın, hikmetin, ilmin, iradenin Ehadiyet tarzında tecellisine mâni olmaktır.

Birlik içinde çokluğun gerçekleşmesi ilahi sanat, marifet, ilim ve hikmetin gereğidir ve Esma-i Hüsna'nın zenginliğinin ve çeşitliliğinin tecellisinin zorunlu sonucudur.

Allah (c.c.) isteseydi ve yeknesak sabit ve durağan bir kâinat, her yerde geçerli tek bir düzen, dünyada tek bir mevsim, tek bir nevi mahluk, tek bir lisan, tek bir nevi rızık, tek bir renk, koku, sıcaklık, vb. yaratırdı. Ama bu O'nun İlahi sıfat ve esmasının zenginliğini, rahmetinin bolluğunu ve büyüklüğünü, ilminin nihayetsizliğini, hikmetinin sınırsız ihatasını göstermezdi.

5. Dil İnsana niçin verilmiştir?

Bu kadar harika, tesirli, ilahi ihsan eseri olan ve mucizevi özelliklere sahip bir lisan, acaba sadece insanın günlük hayatındaki ihtiyaçlarını gidermek ve geçici dünyevi maksatları yerine getirmek için mi insanoğluna ihsan edilmiştir? Çok değerli bir vasıta ve cihaz olan lisan yalnızca sıradan işlerin gerçekleşmesi için mi insanoğluna verilmiştir? Salim bir aklın ve istikametli bir kalbin bu sorulara *"evet"* demesi beklenemez. Öyleyse lisanın harikalığına ve ulviyetine yakışır kullanım maksadı nedir? Bu soruya cevap yine ilahi rehberden gelmektedir.

5.1. İnsanın yaratılış maksadı

İnsanın yaratılış maksadı ne ise insanın sahip kılındığı değerli cihaz ve araçların da kullanım amacı bu yaratılış maksadına uygun olmalıdır.

Allah *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* (Zâriyât:56) diye buyurmaktadır. Said Nursi bu ayeti tefsir ederken lisanın kullanılış gayesi konusunda da izahlarda bulunmaktadır (Sözler:124):

İnsana bahşedilen ve vücut makinesine yerleştirilen nâzik latifeler, hassas aza ve aletler, muntazam cihazlar ve duyarlı hissiyatın yegâne gayesi, Cenâb-ı Hakk'ın bütün nimetlerinin çeşitlerini hissedip şükretmek ve ibadet etmek; ilahi isimlerin kâinattaki bütün tecellilerini bu cihazlar vasıtasıyla tanıyıp bilmek ve iman getirmektir.

İnsan fıtratına yerleştirilen akıl ve kalp kadar değerli olan lisan kabiliyetini işte bu maksada uygun olarak kullanmalı ve **ilahi isimlerin gizli definelerinin şifrelerini** akıl ile çözüp **lisan ile açıklamalıdır.**

İnsanoğlu, zaaf ve aczini, ihtiyaç ve fakrını Yüce Yaratıcısına ilan etmekten ibaret olan **ibadeti çeşitli tarzlardaki beden diliyle ve sözlü lisanla ifade etmelidir.**

Ancak o zaman insan, yaratılış maksadına uygun olarak tekâmül eder ve âhsen-i takvime layık bir hale gelir.

5.2. Yansımaları dile getirmek

Kâinat ve insan üzerinde tecelli eden **İlahi Rahmet, Cemal ve Kemalin yansımaları** olan ihsan, ikram, şefkat, sevgi, güzellik eserlerini akıl ve kalp gözüyle müşahede edip lisanıyla Allah'ın (cc) dergâhında **minnet, şükür, hamd, takdir, tahsin ve tesbihle dile getirmelidir.**

Yine insanoğlu diğer canlıların faaliyet ve hareketleriyle Rablerine kendilerine has dillerle ettikleri tesbihleri, zikirleri ve ibadetleri tefekkürle görüp, kendi lisanıyla onlar adına İlahi dergâha arz etmelidir (Nursi, Sözler:121).

5.4. Sanat ve Nakışları Okumak

İnsan, Allah'ın antika bir sanatı ve bir kudret mu'cizesidir ve O'nun bütün isimlerinin cilve ve nakışlarına sahip, kâinatın küçük bir numunesi şeklinde yaratılmıştır.

İşte insana düşen en önemli vazife ise iman şuuruyla üstündeki **sanat ve nakışları okuması** ve Sanatkârının sanatı ve mahlûku olduğuna, rahmetine mazhar olduğuna bütün kalbiyle inanması ve bunu ihlâslı bir lisanla dile getirmesidir.

Ancak o zaman bu küçük insan bütün mahlûkat üstünde ilahi bir muhatap ve Cennet'e layık Rabbani bir misafir olur (Nursi, Sözler:306).

Görülüyor ki sadece insanlar arasında değil, aynı zamanda insan ve kâinat, insan ve Rabbi (cc) arasında da bir anlaşma ve iletişim aracı olan dil, yerinde ve istikametle kullanıldığında insanı en yüce mertebelere çıkarmaya yarayan ve yaratılış maksadına ulaştıran bir vasıta, ilahi bir ihsan ve mucizevi bir nimet olur.

SONUÇ

Dil insanlıkla birlikte var olmuştur ve hep olacaktır da çünkü dil olmadan insanlık, insanlığın gelişimi, ilerlemesi ve medeniyeti söz konusu olamaz. Öyleyse insanın yaratılışı diye bir hadiseden söz ediliyorsa dilin de birlikte ortaya çıkmış olması gerekir.

Bu çalışmada dilin mahiyeti, insanın şahsi ve toplumsal hayatındaki yeri, dil hadisesinin ve konuşmanın nasıl eşsiz biçimde gerçekleştiği ve işlevleri ele alındıktan sonra dilin nasıl ortaya çıkmış olabileceği konusu tevhidi bakış açısıyla ve kutsal metinlere dayanarak açıklanmaya çalışıldı. Aynı şekilde dilin doğuşunu ve gelişimini bir Yaratıcı kavramından kopuk olarak ele alan Doğal Gelişim teorilerine de değinildi ve bu açıklamaların gerçek anlamda dilin doğuşunu ve gelişimini izahta yetersiz olduğu sonucuna ulaşıldı.

Dili oluşturan yapının içeriğini anlamak ve dilin ne gibi işlevleri yerine getirdiğini belirlemek ve dilin konuşulmasını ve anlaşılmasını mümkün kılan çevre şartlarını bilmek büyük önem arz ettiği ifade edildi ve dilin seslerin, sembollerin ve kelimelerin dilbilgisi denilen kaideler çerçevesinde kullanılmasıyla insanlar arasında mana, düşünce ve duyguların ifade edilmesine yarayan bir iletişim sistemi olarak tarif edildi ve sözlü ve yazılı olduğu kadar beden dili gibi farklı şekillerde gerçekleştiği de dile getirildi. Ayrıca konuşma hadisesi meydana gelirken bunu sağlayan altyapının da çok önemli olduğu vurgulandı. İnsan bedeni, sahip ses organları, yeryüzündeki hayata uygun ortam ve atmosfer ve havanın sesleri iletme yeteneği gibi altyapı olmadan ne konuşma ne duyma ne de iletişim gerçekleşebilir. Buradan dilin; insanı ve dünyayı

birlikte düşünen ve her şeyi ona göre yaratan ve düzenleyen bir İlahî irade, ilim, hikmet ve kudretin eseri olduğu sonucuna varıldı.

Dili oluşturan yapının bu kadar karmaşık oluşu ve dilin gerçekleşmesini sağlayan altyapı ve çevre şartlarının beraberce düşünülmesinin zorunluluğu ilk insanların bir araya gelerek dili icat ettikleri ihtimalini düşünmeye pek imkân ve ihtimal bırakmıyor. Dilin bir İlahî ihsan ve hediye olduğu apaçık görünmektedir.

Her biri küçük birer âlem olan insanlar arasında dil ve konuşma sayesinde iletişim gerçekleşmekte ve bireylerin ortak hareketi ile sosyal olaylar ve toplumsal sonuçlar ortaya çıkmaktadır. İyi ve güzel bir iletişimle insanlar anlaşabilmekte; ekonomik, siyasi, kültürel, dini, ilmi ve benzeri alışverişler ve iş birlikleri meydana gelmektedir. Kısacası insanlığın bütün düşünce, hareket ve icraatları dil ile mümkün olmaktadır.

İlk dilin ortaya çıkışını evrimci bir bakış açısıyla açıklamaya çalışan teorilerin, insanlığın ilk devrine ait fiziki kanıtların elde olmaması sebebiyle geçmişin hadiselerini yeterli biçimde açıklayamadığı ve getirilen yorumların dayandığı temelin zayıf ve çürük olmasından dolayı yetersiz kaldığı söylendi. Bu teorilerin ortak yanı insanın doğal bir evrim geçirdiği ve on binlerce yıl süren gelişimleri sonucunda dili konuşmaya başladıkları varsayımına dayanıyor. Evrimin ispat edilememesi bu açıklamaların da havada ve temelsiz kalmasına yol açıyor.

Oysa evrenin ve insanın Yaratıcısının kêlâmı olması sıfatıyla, ilahi vahyin eseri olan Kur'an-ı Kerim'de insanın yaratılması kadar, insanla iletişimin gerçekleşmesi ve ilahi maksatların tebliği için gereken dilin de insana Allah tarafından öğretildiği açıkça ifade edilmiştir.

Modern dilbilimin oluşumundan sonra ve gerek anadilin ve gerekse ikinci ve yabancı dil öğrenme süreçlerinin yakından incelenmesi ve değerlendirilmesiyle bir dili ya da dilleri edinme, öğrenme ve geliştirme potansiyelinin insan beynine kodlandığını ve talim-i esma hadisesiyle uyumlu geliştiği ileri sürüldü.

İlk insanların yani Hz. Âdem ve ailesinin konuştuğu dilin nasıl bir dil olduğu sorusu ile ilgili olarak ta bu dilin insanlığın ilk ve ata dili olduğu, Hz. Âdemin nesli çoğalıp yeryüzüne dağıldıkça mekân, mesafe, zaman ve iklim ve diğer şartların etkisiyle bu ilk dilin değişime uğrayarak farklı dillere dönüştüğü; daha sonraları ortaya çıkan yeni dillerin temel özelliklerine sahip olduğu; ilk insanların ihtiyaçlarına ve ilerleme düzeylerine uygun olduğu değerlendirmesi yapıldı. Yazılı kaynaklarla belirlenmiş dillerden çok öncesine ait olduğu için ilk dilin nasıl bir dil olduğuna dair düşüncelerimiz temel bazı doğrular dışında yoruma ve tahmine dayanmaktadır

Dillerin aslı ile ilgili olarak baktığımızda kutsal metinlerin bu açıdan önemli kaynaklar olduğunu gördük. Bu çerçevede Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'deki ilgili bahisler ele alınıp bakış açıları değerlendirildi.

Harika olaylar zinciri ve bir mucize olan dil sayesinde fizik ve metafizik âlemler arasında köprüler kurulmaktadır. Hiçbir varlığın kendisine benzemediği, maddeden, mekân ve zamandan münezzeh Yüce Yaratıcı zaman, mekân ve ihtiyaçların mahkûmu olan insana ezeli ve ebedi hitabını ulaştırmak için dili vasıta olarak kullanmaktadır.

Kuran-ı Kerim'de düşünme ve düşünceleri ifade etmenin aracı olan dilin insana öğretilmesinin kaynağının ilahi rahmet olduğu vurgulanmaktadır. İnsan; rahmet eseri öğretilen ilahi kelamın

rehberliğine aykırı olarak kullandığında, emanetin gereğini hakkıyla yerine getiremediğinden zararlı bir konumuna düşmektedir.

Ayrıca Kur'an'da ifade edilen *"İsimlerin Öğretilmesi"* hadisesi bize İnsanın ilimle ve öğrenmeyle ilerleyeceğini, lisanın kökeni olan isimleri bulup bunlardan diller yapacağını; dil ve yazı ile de somut hale getireceği ilimlerde çok ileri düzeye ulaşacağını ve bundan dolayı insanın halifeliğe layık olduğuna işaret eder

Geçen iki yüzyıl boyunca yapılmış olan dil sınıflandırma ve karşılaştırma çalışmaları, dillerin art zamanlı değişim süreçleri ve eş zamanlı dil çalışmaları, dillerin canlı varlıklar olarak belli kurallar çerçevesinde değişim geçirip zamanla farklı ağız ve lehçelere ayrıldığı zamanla farklı dillere dönüştüğü, bu sebeple birbirine benzer dil ailelerinin oluştuğu anlaşılmıştır. Bu değişimin yönünü ve değişim hızını belirlemede dili konuşan toplulukların iklim şartları, sosyal, siyasi, dini, ideolojik, ekonomik, demografik hareketleri büyük ölçüde etkilemektedir.

Tarihi ve dilbilimsel bir gerçek olan dil değişim ve farklılıklarının kutsal kaynaklarda ele alınış biçimlerinin önemli farklılıklar gösterdiği gözlenmiştir. Babil Kulesi inanışı, eldeki Tevrat metnine göre hem dillerin farklılaşmasının sebebini açıklamakta ve dillerin farklılaşması sonucu insanlar arasında ortaya çıkan iletişimsizlik ve kargaşa ilahi bir cezalandırma biçimi olarak sunulmaktadır.

Oysa Kuran-ı Kerime göre dillerin ve insan renklerinin farklılığı gökler ve yerlerin yaratılışı ile birlikte zikredilecek kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Her bir millette ayrı ayrı lisanların mevcudiyeti ve her birinde iletişimin kendi lisanı ile gerçekleşmesi, Vahidiyet içinde bir Ehadiyet tecellisidir.

Birlik içinde çokluğun gerçekleşmesi ilahi sanat, marifet, ilim ve hikmetin gereğidir ve Esma-i Hüsna'nın zenginliğinin ve çeşitliliğinin tecellisinin zorunlu sonucudur.

Bu kadar harika, tesirli, ilahi ihsan eseri olan ve mucizevi özelliklere sahip bir lisanın harikalığına ve ulviyetine yakışır kullanım maksadı ne olduğu sorusuna cevap yine ilahi rehberden gelmektedir. İnsanın yaratılış maksadı ne ise insanın sahip kılındığı değerli cihaz ve araçların da kullanım amacı bu yaratılış maksadına uygun olmalıdır. Diğer bir deyimle insan fıtratına yerleştirilen akıl ve kalp kadar değerli olan lisanın amacının *"kulluk etme"* maksadına uygun bir kullanım olduğu ve ilahi isimlerin gizli definelerinin şifrelerini akıl ile çözüp lisan ile açıklama olduğu belirtildi.

Görülüyor ki sadece insanlar arasında değil, aynı zamanda insan ve kâinat, insan ve Rabbi (cc) arasında da bir anlaşma ve iletişim aracı olan dil, yerinde ve istikametle kullanıldığında insanı en yüce mertebelere çıkarmaya yarayan ve yaratılış maksadına ulaştıran bir vasıta, ilahi bir ihsan ve mucizevi bir nimet olur.

KAYNAKÇA

Ateş Süleyman (1995) Kur'an-ı Kerim Tefsiri, Milliyet Gazetecilik A.Ş. Yeni Ufuklar Neşriyat Tıpkı Basımı, C1, s.121.

Çakır Yılmaz, "Kuran Çalışmaları: Kur'an ve Lisan Meselesi -1" Haksöz Dergisi - Sayı: 9 - Aralık 1991 http://www.haksozhaber.net/okul_v2/ 01.03.2011 tarihinde erişim yapılmıştır.

Erdoğan R.T. T.C. Başbakanı, Hatay Medeniyetler Buluşması'nın Açılış Töreni Konuşması, https://hyetert.org/2005/09/27/farkliligimiz-ilahi-rahmetin-eseridir/ 2005-09-26.

Nursi Said, (2016) Sözler, 20. Söz, Sözler Neşriyat A.Ş. İstanbul.

Nursi Said, (2016) İşârât'ül-i'câz, Sözler Neşriyat A.Ş. İstanbul.

https://kuran.diyanet.gov.tr/

https://incil.info/kitap/gen/1

https://incil.info/kitap/Yuhanna/1

https://www.ethnologue.com/guides/how-many-languages

https://www.gzt.com/jurnalist/dunya-uzerinde-farkli-dillerin-konusulma-nedenini-aciklayan-bir-efsane-babil-kulesi-2570624

http://kutsalkitap.info/tr-gen18.html

Tecimer Ömer, "İslam'ın Şifre Çözücüleri", www.aksam.com.tr 09.05.2005 tarihinde erişim sağlanmıştır

Tomlin, Russel S. (1986). Basic Word Order: Functional Principles. London: Croom Helm. ISBN 0-415-72357-4.

Yule George (2006) The Study of Language, Cambridge University Press, 3rd edition, The Edinburgh Building, Cambridge, UK. Pp:2-3.

IV. ULUSLARARASI BİLİMLER IŞIĞINDA
YARATILIŞ KONGRESİ
20-24 EKİM 2020

V. OTURUM

24 Ekim 2020 - Cumartesi	OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. ALİ ÇELİK

SAAT	BİLDİRİ SAHİBİ	BİLDİRİ BAŞLIĞI
11:15 - 12:15	Prof. Dr. Ali ÇELİK	"Değer Kavramı ve Değerlerin Kaynağı"
	Prof. Dr. Adem DÖLEK, Prof. Dr. Köksal PAPUÇCU	"Kur'ânî ve Kevnî Ayetler Işığında Yaratılış Açısından "Mikdâr" ve Önemi"
	Dr. Suna ALLAHVERDİ	"Kur'ân-ı Kerim'e Göre Yeni Embriyoloji Tarihi"
	Arş. Gör. Tuğberk UĞURLU	"Kaburga Kemiği Hadisi" Özelinde İslam'da Kadın ve Erkeğin Yaratılış Özellikleri"

DEĞER KAVRAMI VE DEĞERLERİN KAYNAĞI

Prof. Dr. Ali ÇELİK - Dumlupınar Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

ÖZET

"İnsan", tarih boyunca hep araştırmalara konu olmuş; tanınmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmaların bir kısmı insanın sadece fizîkî/biyolojik yapısına yoğunlaşırken; bir kısmı ise duygularını ve hazlarını dikkate almışlar ; bir kısmı da aklî yapısını esas almak suretiyle onu tanımaya, ona çeşitli roller biçmek suretiyle, anlamaya çalışmışlardır. Ne var ki, tatmin edici bir sonuca ulaşamamışlardır. Çünkü bu nevi araştırmalarda insan parçalanmış, insan denilen o yüce varlığın bütünlüğü bozulmuş, bütün değer yargıları anlam değiştirmiştir. Pozitivizm, Modernizm, Küreselleşme gibi insana farklı düşünce, algı ve yaşam biçimleri öneren anlayışlar peşpeşe gelerek insan üzerinde bir baskı oluşturmuşlardır. *"İnsan"* denilen yüce varlık, her geçen gün bir yenisiyle karşılaştığı baskı unsurlarının zihinsel bir travmasını yaşamaktadır. Bu travmalardan biri de *"***Değer***"* kavramı ile ilgilidir.

Bizim bu bildirimiz, insanın sahip olduğu **değer**ler ve değerlerin kaynağı üzerine olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İnsan, değer, yaratılış , küresel, değişim

VALUE CONCEPT AND THE SOURCE OF VALUES

ABSTRACT

"Human" has always been the subject of research throughout history; tried to be recognized. While some of the researches focused on only the physical / biological structure of the human being; some of them took their feelings and pleasures into consideration; Some of them tried to get to know him based on his mental structure and to understand him by assigning various roles to him. However, they did not reach a satisfactory result. Because in this kind of research, the human being has been disintegrated, the integrity of that supreme being called human has been disrupted and all the value judgments have changed meaning. Conceptions such as Positivism, Modernism, and Globalization that suggest different ideas, perceptions and lifestyles came one after another and put pressure on people. The supreme being called *"man"* experiences a mental trauma of the oppressive elements that it encounters with a new one every day. One of these traumas is related to the concept of *"Value"*.

Our statement will be on the source of the values and values that human beings have.

Keywords: Human, value, creation, global, change

GİRİŞ

Allah insanı **en güzel surette** yaratmış, ona **kendi ruhundan** üflemiş, her türlü nimetleriyle **mükerrem kılmış**, ve onu kendine muhatap seçerek **halife** kılmıştır. insanın fıtratını/yaratılış özünü, esmâ ve **sıfatlarının tecelligâhı** kılmış ve bizden fıtratımızda var olan bu değerleri korumamızı, istemiştir.

"İnsan" yaratılış özelliği itibâriyle, **kompleks** yapıya sahip bir varlıktır. Onun bu yapısı, her noktasında onu yaratan yüce bir kudretin olduğuna işaret etmektedir. Yüce Rabbimiz **insanı**, Peygamberleri ve onlara gönderdiği Kitapları vasıtasıyla **düşünmeye ve tefekküre çağırarak** ulûhiyetine işâret eden bu gerçekleri görmesini, **bilmesini, keşfetmesini** istemektedir. Yani çağrı, **Mârifetullaha= Allah'ı bilme ve birlemeye ulaşma** çağrısıdır

Mârifetullah= Allah'ı bilme ve birleme, Tevhid inancının esâsını teşkil etmektedir. Bunun içindir ki **Kur'an ve Sünnet** açısından insanın, hem kendisini hem çevresini(Kâinat) bilmesi, **tahkîkî imâna** ulaşmanın ön şartıdır.

Bunun içindir ki: **"Nefsini bilen Rabbini bilir"** (**من عرف نفسه فقد عرف ربه**) denilmiştir.

İlk insan ilk Peygamber **Hz.Âdem** (a.s) ile başlayan insanlık serüveni bu çağrıya **Hz.Âdem**(a.s)'ın çağrısıyla cevap vermeye başlamış, **Hz.Muhammed** (s.a.v)'e kadar **silsiletü'l-mütesaddikîn** devam etmiş ve onunla kemâl noktasına ermiştir.

Hz.Peygamber(s.a.v) ile insanlığa yapılan çağrı **Yaratan rabbinin adıyla oku!** (**اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ**) diye başlamakta ve insanın kendisine, yeyip-içtiklerine, çevresine bakıp incelemesini emreden âyetler şeklinde devam etmektedir.

> **İnsan neden yaratıldığına bir baksın 5) فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ)** (Târık,5)
>
> **-İnsan yediğine bir baksın (24) فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ)** (Abese,24)
>
> **190) إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ)**
>
> **-Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akıl sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır.**(Al-i İmran,190)
>
> **-Rabbinizin hangi nimet ve kudretini yalanlayabilirsiniz?(13) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ)** (Rahman,13)

İnsan'ın, bu kendini tanıma faaliyeti, yaratılışından beri hep olmuş, araştırmalara, anlama faaliyetlerine konu edilmiş; İnsanın duyguları, düşünceleri, inançları, hissiyâtı, arzuları, tutum ve davranışları, kendi dışındaki diğer varlıklarla olan münâsebetleri incelenmek istenmiş; bunun için, zaman içinde birçok özel ilim dalları oluşmuştur.(**Biyoloji, Psikoloji, Sosyoloji, Antropoloji, Aksiyoloji** vb.) Böylece insan **tanınmak ve bilinmek** istenmiştir.

Ne var ki, **"insanı tanıma"** adına oluşturulan ilim dalları, kendi sınırları içinde gelişme konusunda mesâfe kat etmiş olmalarına rağmen, **nihâî hedef** olan **mârfetullah**'a ulaşma konusunda başarılı olamamış veya ilimlerin sunduğu veriler, manipüle edilerek, **Allah'ı ve O'nun yüce kudretini** inkar etmeye bir araç kılınmıştır.

Bu yaklaşım, tanınmak istenen *"insan"*ı daha da tanınmaz hale getirmiştir.

Çünkü, **"İnsan"**ı konu alan hemen bütün bilim dalları, insanın sadece bir yönünü incelemek ve onu öne çıkarmak suretiyle, insanı, **"parçacı"** bir yaklaşım içinde tanımaya çalışmışlar; onun

yaratılışındaki **sâfiyetine**, farklı düşünce, algı ve yaşam biçimleri (**Pozitivizm, Modernizm, Küreselleşme** gibi) önermek suretiyle **insanın Fıtratına**/yaratılış özüne, **müdâhale** etmiştir.

Artık, **insan parçalanmış**, **"İnsan"** denilen o yüce varlığın bütünlüğü bozulmuş, bütün değer yargıları anlam değiştirmiştir.

Mârifetullah'a ulaşması gereken **"İnsan"**ın, **akletme, tefekkür** etme melekesi tahrip edilmiştir. Her geçen gün bir yenisiyle karşılaştığı baskı unsurlarının **zihinsel bir travmasını** yaşamaktadır.

Bu travmalardan biri de, insanın hayatını şekillendiren **"Değer"** kavramı ile ilgilidir. Değer kavramının ne anlam ifâde ettiğinin hala tam bir tarifinin yapılamamış olması, insanın **değer** konusunda yaşadığı travmanın boyutunu göstermesi bakımından önemlidir.

Değer kavramı üzerinde yapılan değerlendirmelerin târihi seyrine baktığımız zaman görülen şudur:

"Değerlerin ve değerler eğitiminin kaynağını **Din** oluşturmaktaydı. Daha sonra **Aydınlanma, pozitivizm ve sekülerizm**'in yaygınlaşmasıyla, din ötelenmiş, **değerler** konusunda **nesnellik** ve **öznellik** konusu tartışılmaya başlanmıştır. Değerlerin öznelliği görüşünün benimsenmesiyle **seküler ahlâk** ve **değer anlayışları** ortaya çıkmaya başlamıştır.

Böyle bir kavram kargaşası, **değer** kavramının ifâde ettiği anlamı da tartışmaya açmış, her bilim dalı kendi penceresinden bakarak bir değer tanımı ortaya koymaya çalışmıştır.

Değer kavramı ekonomiden felsefeye, sosyolojiden psikolojiye, siyasal bilimlerden ilahiyata kadar bir çok bilim alanı tarafından kullanılmaktadır. Bu kadar çok kullanılması değer kavramına birçok anlam katmıştır.[1] Biz, daha çok felsefi, psikoloji, sosyolojik ve dinin *"değer"* kavramı üzerine yaptıkları tariflerden bahsederek konuyu işlemeye çalışacağız.

Öyleyse değer nedir?

Biz, daha çok felsefi, psikoloji, sosyolojik ve dinin **"değer"** kavramı üzerine yaptıkları târiflerden yola çıkarak konuyu işlemeye çalışacağız.

Umumiyetle **Felsefe lügatlerinde**, **"değer"** denince, **"arzuya şâyân, arzu edildiği için ilgi duyulan, peşinden koşulan, ona göre davranışların ayarlanmasına sebep olan şey"** olarak târif edilir.

Psikoloji Sözlüğünde ise, İki farklı anlam taşıdığı görülmektedir:

1. Bir şeyin **arzu edilir** veya **yararlı kılan** özelliği; bir şeye bağlanan ruhsal enerji miktarıdır.
2. Belli bir toplumda, neyin **iyi, kötü, doğru, yanlış, arzu edilir** veya **edilemez olduğu** konusunda ortak görüşler, standartlardır.

Değerleri sosyal psikoloji açısından ele alan Rokeach'e göre değer, *"kişisel ve toplumsal olarak tercih edilen belirli bir davranış ve yaşama amacı hakkında kalıcı inanç"*tır.[2]

---

[1] Seyfullah BAZARKULOV, Değer Öğretimi Ve Dinden Öğrenme Doktora Tezi,Ankara-2008,s.10

[2] Milton Rokeach, The Nature of Human Values, The Free Pres, New York 1973, s. 5

Erol Güngör ise değer'i, **"bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inanç"** olarak tanımlamaktadır.[3]

Sosyolojik anlamda değer, *bir sosyal grubun veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen; onların ortak duygu, düşünce, amaç ve menfaatini yansıtan genelleştirilmiş temel ahlakî ilke ve inançlar* olarak tanımlanmaktadır.[4] Sosyolojik açıdan değerler, uyulması *"zorunlu"* yasalar değil, uyulması *"gerekli"* ilke veya buyruklar olarak hissedilir. Dolayısıyla insan, değerleri; gerçekleştirilmesinden kendisinin *"sorumlu"* olduğu şeyler olarak hisseder ki, *"sorumluluk"*, insanı diğer varlıklardan ayıran başlıca nitelik olarak görülür.[5]

*"Değer"*ler insan yaşamının tüm yönlerini etkileyen ve yönlendiren kıymetlerdir. Bununla birlikte değerler, toplumu oluşturan bireylere *"nelerin önemli olduğunu"*, *"nelerin tercih edilmesi gerektiğini"* ve kısaca *"nasıl yaşanılması gerektiğini"* belirtir.[6]

Hulâsâ, insanın öz yaratılışında (fıtratında) var olan, gerek bireysel gerekse toplumsal hayatında bir takım olgulara ya da tutum ve davranışlara **"arzu edilebilir veya edilemez"**, **"iyi-kötü"**, **"doğru-yanlış"** şeklinde anlam yükleyen, kıymet biçen birçok yargının kaynağı olan inançtır.

Öyleyse bu inancın kaynağı nedir?

Değerlerin Kaynağı:

Değerlerin kaynağı konusunda ileri sürülen görüşler incelendiğinde, genellikle farklı iki kaynak olduğundan söz edildiği görülmektedir:

Birincisi, değerlerin kaynağının **ilâhî (Allah/dinî)** olması.

İkincisi, felsefi geleneğin iddiası olan **insan, yani insan aklı** olması.

Her iki kaynağı tahlil edersek;

Değerlerin kaynağının ilâhî (Allah/Din) olması, görüşüne göre, *"değer"*, bir inanç işidir. Dolaysıyla değerlere olan bağlılık, inanç şeklinde olduğu için, bilgiden çok insanın davranışlarına yansıma imkânına sâhiptir. Bu açıdan bakarsak değerler, bir defa benimsenen kavramlardır veya muhtevâlarıyla birlikte inançlardır. Değerlerin esas özelliği budur, değerlerde kalıcılık da buradan gelir. **Yapma değerler** veya **maddi değerlerin** kalıcı olmamasındaki sebep de, zaman üstü bir imkâna veya özelliğe ulaşamamasıdır.[7]

---

3 Erol Güngör, Değerler Psikolojisi, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları: 8, 1993, s.18

4 Sezgin Kızılçelik & Yaşar Erjen, Günay Açıklamalı Sosyolojik Terimler Sözlüğü, Ofset, Konya 1992, s. 99.), *"Değer"* maddesi,.

5 Doğan Özlem, *"Değerler Sorununda Nesnelcilik/Mutlakçılık ve Öznecilik/Rölativizm Tartışması Üzerine"*, s. 296.

6 Seyfullah BAZARKULOV, Değer Öğretimi Ve Dinden Öğrenme Doktora Tezi,Ankara-2008,s.1

7 S.Hayri Bolay. İslâmi Değerlerin Geleceği (sempoz., bildiri kitabı)(1-3 Aralık 1995, Ankara). S.105

Necati Öner, *"İnsan aşkın bir varlıktan neşet etmeyen kayıtlardan kaçabilir. Bu kayıtların erişemeyeceği yer ve zaman bulabilir. Ama insanın kaçamayacağı kayıtlayıcı, ancak onu aşan, ondan kurtulacak yer ve zaman bulamadığı aşkın ve mutlak bir varlık olan Allah'tır. Böyle bir varlığa inanmayan insanın değişmeyecek değerleri olamaz. İnsanı kontrol altına alıp onu olumlu istikamete sevk etmede hukuk kurallarının tek başına yeterli olamayacağını, sorumluluğun sağlam kaynağının iç kontrol olacağını, iç kontrolün ise ancak aşkın bir varlığa bağlanmakla sağlanacağını"* belirtir.[8]

Doğruyu, iyiyi, güzeli bir değer olarak bilmek yeterli değildir. Bu bilginin sosyal hayata geçirilmesi önemlidir.

Doğru davranışın ne olduğunu bildiği halde, ahlâkî yanlışı seçen insanların varlığı da göstermektedir ki, doğru ola şeyin bilgisi, onu yerine getirmek için gerekli sebep olsa da yeter sebep değildir. Zira, D. Stewart'ın da ifâde ettiği gibi, **"ahlâk ilkeleri bizi ahlâklı kılmazlar. Onlar buyurur, kınar fakat motive edemezler. İhtiyaç duyduğumuz şey, bizi ahlâk prensiplerine uygun hareket etmeye muktedir kılacak bir motivasyon kaynağıdır."** Ahlâka böyle bir motivasyon kaynağı oluşturacak olan da din'dir.

Dolaysıyla ahlâken iyi olan şey, dinen sevap; kötü olan şey de dinen günah olmaktadır".[9] Böyle olması, insanı o ahlâkî değeri pratik hayata geçirmeye motive etmektedir. Çünkü bunda mutlak bir otoriteye, onun emirlerine tapınmak seviyesinde saygı duyulup itaat edilen, mükemmel sıfatları kendinde toplayan ve varlığı zorunlu olan Allah'a boyun eğme vardır. Bu inanç boyutudur.

Warnock şöyle demektedir: **"Eğer otorite yoksa, gerçekte buyruk da yok demektir. Eğer Allah yoksa, her şey mubahtır demek de doğrudur."**[10]

Dolaysıyla *"din"*, insan hayatını anlamlandıran değerlerin kaynağını oluşturur.[11]

Nikolai Hartmann (1882-1950), değerleri insanların keşfettiğini ve bunun bilincine vardığını ileri sürer. İnsan **değerlerin yaratıcısı değil, keşfedicisidir**.[12]

İkincisi, felsefi geleneğin iddiası olan değerlerin kaynağının **insan, yani insan aklı** olduğu düşüncesidir. Bu görüşü tahlil ettiğimizde, bir takım problemlerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu görüşü tahlil ettiğimizde, bir takım problemlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Şöyle ki:

Eğer değerin yaratıcısı olarak **insan aklı ve eylemi** kabul edilirse, bu takdirde değerler çeşitli yer ve zamanda yaşayan insanlara göre değişebilir. Bu durumda da **değerlerin göreceliği** söz konusu olur. Buna göre din ile temellendirilmeyen kuramların hepsinde eksik olan unsur,

---

8 Necati Öner, Felsefe Yolunda Düşünceler, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 183

9 Recep Kılıç, Ahlakin Dini Temeli, 3. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 161-162

10 G.J.Warnock., The Object of Morality, London: Methuen and Co ltd. 1971,s.142) ; Recep Kılıç, Ahlakin Dini Temeli, 3. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 161-162)

11 James Green, *"Values Education"* maddesi, A Dictionary of Religious Education, edited by John M. Sutcliffe, SCM Press, London 1984, s. 357.)

12 Bedia Akarsu, *"Değişen Dünyada Bilim ve Değerler"*, Bilgi ve Değer,, Editör: Şahabettin Yalçın, Vadi Yayınları, Ankara 2002, ss. 21-22.

ahlâk veya değer ilkelerinin belirlenmesinde zaman ve zemine göre değişmeyen, **vahiy gibi, sâbit bir ölçünün** olmayışıdır. Şöyle ki: Eğer değerin yaratıcısı olarak **insan aklı** ve **eylemi** kabul edilirse, bu takdirde değerler çeşitli yer ve zamanda yaşayan insanlara göre değişebilir.[13] Bu durumda da **değerlerin göreceliği** söz konusu olur. Buna göre din ile temellendirilmeyen kuramların hepsinde eksik olan unsur, ahlâk veya değer ilkelerinin belirlenmesinde zaman ve zemine göre değişmeyen, vahiy gibi, sâbit bir ölçünün olmayışıdır. Böyle ahlâkî bir ölçütten yoksunluk ise, **ahlâkî görecelik ve şüpheciliğe** götürür. **Ahlâkî şüphecilik**, genel geçer ahlâk doğrularının mevcudiyetinden şüphe temek demektir. Buna göre, adâlet ile zulüm, doğruluk ile yalancılık, namusluluk ile namussuzluk aynı derecede doğru ve iyi demektir. Bu ise, insanı insan kılan her türlü ahlâkî faziletin önemini yitirmesi demektir. Bu da gerek ferd hayatında gerekse toplum hayatında içinden çıkılmaz problemleri beraberinde getirir.[14]

"Değerlerin öznelliği görüşünün benimsenmesiyle seküler ahlak ve değer anlayışları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun neticesinde de insanın bireysel ve sosyal hayatında değişmeler ortaya çıkmıştır. Dünyadaki bu hızlı değişim ve gelişim kuşkusuz başta ekonomik ve siyasal değerler olmak üzere, dinî, sosyal, kültürel değer ve inançları da etkilemiştir."[15]

Halbuki *"kendi bütünselliği içerisinde düşünüldüğünde insan, eylemlerini yöneten ve onlara rehberlik eden '**değerler**'le örülmüş bir ortamda yaşar."*

İnsan, yaratılışındaki özellikleri îtibariyle, Allah'ın isim ve sıfatlarından *"esmâu'l-hüsnâ"* dan yansımalar taşımaktadır. Varlık âlemi içinde insan, Allah'ın isimlerinin tecelli ettiği biricik varlıktır. Böylece, varlık yapısıyla insan yeryüzünde Allah'ın halifesi olmaya hak kazanmış, ilâhî irâdeyi gerçekleştirmesi için bir vasıta olma görevini üstlenmiştir.[16]

SONUÇ

Yapılan bu değerlendirmelerden ortaya çıkan sonuç şudur:

Değer", ister doğru bilgiye isterse yanlış bilgiye dayansın o, bir kabullenme, benimseme ve **inanç**'tır. Bu benimsemenin hayata intikal biçimi ise, eğer insan kayynaklı, öznel kabul edilirse, kişiye göre farklılık arzedeceğinden, uyulması gerekli yasalar değildir; çünkü değişebilir. Eğer Allah/Din kaynaklı ise, değer ilkelerinin belirlenmesinde zaman ve zemine göre değişmeyen, vahiy gibi, sabit bir ölçünün olması sebebiyle, uyulması gerekli sâbiteler/yasalardır. Muhtevâları îtibâriyle inançlardır. Değerlerin esas özelliği budur, değerlerde kalıcılık da buradan gelir. **Yapma değerler** veya **maddi değerler**in kalıcı olmamasındaki sebep de, zaman üstü bir imkâna veya özelliğe ulaşamamasıdır. *"Değerler dünyasındaki değişme, ortamın değil, bu ortam içerisindeki unsurların, şartların değişmesidir. Bunun anlamı, değer yargılarının değiştiği, ancak değerlerin hep aynı kaldığıdır."*[17] Değerleri sadece kavramlar

---

[13] (Bkz. J. Donald Walters, Modern Düşüncenin Krizi, Çev. Şahabettin Yalçınkaya, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 27.)

[14] Recep Kılıç, Ahlâkın Dini Temeli, 3. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 161-162

[15] Seyfullah Bazarkulov, Değer Öğretimi Ve Dinden Öğrenme Doktora Tezi,Ankara-2008,s.2

[16] Hökelekli,H., Değerler Psikolojisi ve Eğitimi, (Timaş yy.) s.196

[17] Hakan Poyraz, Dil ve Ahlak, Vadi Yayınları, Ankara 1995, s. 176

olarak görenler, değerlerin göreceliğinden bahsedebilir, halbuki değerler birer kavram değil, yaşanan ve gerçekleştirilen imkanlardır.[18]

"Modern dünyada değerler sorunu, değerlerin normatif yönü dikkate alınmadığından bir değer biçme ya da değer atfetme etkinliği şeklinde anlaşıldığı için, her şeyden önce bir epistemolojik sorun diye algılanmakta ve bunun doğal sonucu olarak *"değerlerin göreceliği"* savunulmaktadır.[19]

Değerlere bu yaklaşım modern bireyin kendi menfaatini ön plana çıkaran faydacı anlayışını gündeme getirir. Faydacı anlayışın sonucu olarak modern dünyada bireyin kendi faydası, içinde yaşadığı toplumun menfaatlerinin önüne geçmiştir. Böylece modern birey, kendi faydası için çaba sarf ederken topluma fayda sağlayabilir ama bu dolaylı yoldan gerçekleşir. Toplumsal faydanın modern bireyin mutluluğuna katkı sağlamayacağı düşüncesi kabul edilmektedir.[20] Eğer değerlerin kaynağı Tanrı kabul edilirse o takdirde beşer olarak insanın onu değiştirme yetkisi bulunmamaktadır."[21]

Burada unutulan bir şey vardır, O da: İnsan, yaratılışındaki özellikleri îtibariyle, Allah'ın isim ve sıfatlarından *"esmâu'l-hüsnâ"* dan yansımalar taşımaktadır. Varlık âlemi içinde insan, Allah'ın isimlerinin tecelli ettiği biricik varlıktır. Böylece, varlık yapısıyla insan, yeryüzünde Allah'ın halifesi olmaya hak kazanmış, ilâhî irâdeyi gerçekleştirmesi için bir vasıta olma görevini üstlenmiştir.

*"İnsan, yaratıcının, hâlıkının, kendisini yaratış sebebini araştırması ve bulması, bulduğu andan îtibâren de hem yaratıcısına hem de yaratıcının istediği insan olma özelliklerine yabancılaşması konusunda bir sınavdan geçirilen özel bir canlıdır."*22 Bizden istenen de fıtrat-ı selîmemize uygun hareket etmektir.

KAYNAKÇA

Bedia Akarsu, ***"Değişen Dünyada Bilim ve Değerler",*** **Bilgi ve Değer**,, Editör: Şahabettin Yalçın,Vadi Yayınları, Ankara 2002

Diyânet **İslâmi Değerlerin Geleceği** (sempozyum bildiri kitabı), (1-3 Aralık 1995, Ankara).

Erol Güngör, **Değerler Psikolojisi**, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları.

James Green, *"Values Education"* maddesi, A Dictionary of Religious Education, edited by John M. Sutcliffe, SCM Press, London 1984

G.J.Warnock., ***The Object of Morality***, London: Methuen and Co ltd. 1971) ; Recep Kılıç, ***Ahlakin Dini Temeli***, 3. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998)

---

18 Seyfullah BAZARKULOV ,a.g.e.,

19 Neşet Toku, *"Değerlerin Dilemması: Sübjektiflik ve Objektiflik"*, Bilgi ve Değer, Editör: Şahabettin Yalçın, Vadi Yayınları, Ankara 2002, s. 107.

20 Ross Poole, Ahlak ve Modernlik, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 85-86.

21 Walters, a.g.e., s. 27; Annemarie Pieper, Etiğe Giriş, Çev. Veysel Atayman-Gönül Sezer, 1. Basım, Ayrıntı, İstanbul 1999, ss. 111-113; Ayrıca ahlakın dinî temeli ile ilgili olarak bkz. Recep Kılıç,Ahlakın Dini Temeli, 3. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998 eserine bakılabilir.

Hökelekli,H., ***Değerler Psikolojisi ve Eğitimi***, (Timaş yy.)

Milton Rokeach, ***The Nature of Human Values,*** The Free Pres, New York 1973

Necati Öner, ***Felsefe Yolunda Düşünceler,*** Akçağ Yayınları, Ankara 1999

Neşet Toku, "*Değerlerin Dilemması: Sübjektiflik ve Objektiflik"*, **Bilgi ve Değer**, Editör:Şahabettin Yalçın, Vadi Yayınları, Ankara 2002

Recep Kılıç, **Ahlakin Dini Temeli**, 3. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998

Ross Poole, **Ahlak ve Modernlik**, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993

Selçuk Budak, ***Psikoloji Sözlüğü,*** "Değer" maddesi, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2000

Seyfullah BAZARKULOV, **Değer Öğretimi Ve Dinden Öğrenme** Doktora Tezi,Ankara-2008

Sezgin Kızılçelik & Yaşar Erjen, Günay ***Açıklamalı Sosyolojik Terimler Sözlüğü***, Ofset, Konya 1992

KUR'ÂNÎ VE KEVNÎ ÂYETLER IŞIĞINDA YARATILIŞ AÇISINDAN "MİKDÂR" VE ÖNEMİ

Prof. Dr. Adem DÖLEK, Erzincan Bianli Yıldırım Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Köksal PABUÇCU, Erzincan Bianli Yıldırım Üniversitesi,
Eczacılık Fakültesi

ÖZET

Kur'ân, Allah'ın kelâmî kitabı, kâinat da kevnî kitabıdır. Aynı zamanda Kur'ân, kâinâtın tercümesi; kâinât da Kur'ân'ın tefsiridir. Bu cihetle kâinattaki varlıkların anlaşılması, onun izahı olan Kur'ân âyetlerinin ve varlıkların yaratılışlarının iyi bir şekilde yorumlanmasına bağlıdır. Nitekim varlıkların yaratılışında cereyan eden birçok tabiat kanunu vardır. Bu kanunlardan biri de her varlığın, bir ölçü ve *"miktar"* üzere yaratılmasıdır. Bu durum, kevnî kanunları koyan Yüce Yaratıcı'nın varlığının ve birliğinin, sonsuz ilim ve kudretinin yegâne delilidir. Çünkü *"Yapan bilir, öyle ise bilen konuşur"* düsturundan hareketle, kâinatın yaratıcısı, kâinattaki her şeyin bir miktar ve ölçü ile yaratıldığını bildirmektedir.

Yine Kur'ân'da, miktar manasında kullanılan ve her şeyin ölçülü yaratıldığını bildiren bir diğer kavram da vezin/mevzun kelimeleridir. Mizan, her şeyin ağırlığını, uzunluğunu, hacmini belirtmek için kullanılırken aynı zamanda sosyal münasebetlerde âdil davranmak, tartıları tam yapmak ve âhirette amellerin tartılması mânâsında da kullanılmaktadır.

Ölçülü yaratılmayı ifade eden kavramlardan bir diğeri de *"belirlenmiş zaman"* mânâsına gelen *"ecel-i müsamma"*dır. Bu kavram, her şey için kendine mahsus bir zaman dilimi belirlendiğini ifade etmektedir.

Böylece her şeyde bir ölçü ve miktar vardır. Mesela, Güneş ve Ay'ın hareketleri, Dünya'nın dönüşü, canlıların yaratılışı bir ölçü iledir. Kâinatta cârî olan bu 'miktar', bir kanun gibi her şeyde görülmektedir.

Bu çalışmada, Kur'ân'da geçen ve varlıkların yaratılışında bulunan *"miktar"* ile ilgili bazı örnekler ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, kâinat, miktar, mizan, ölçü.

IN THE LIGHT OF VERSES OF QURAN AND UNIVERSE, IN TERMS OF CREATION, THE "AMOUNT" WHICH FOUND IN THE BEINGS AND ITS IMPORTANCE

ABSTRACT

The Quran is the book of God's theology, and the universe is the natural book. At the same time, the Quran is the translation of the universe; the universe is also the interpretation of the Quran. In this respect, understanding the beings in the universe depends on the good interpretation of the verses of the Qur'an and the creation of beings.As a matter of fact, there are many laws of nature that take location in the creation of beings. One of these laws is that every being is created in a measure and *"amount"*.

This situation is from the only evidences of the existence and unity, infinite knowledge and power of the Supreme Creator who puts the law. Because from with "The one who has done, knows. So, the one who has knew speaks " based on the maxim, The Creator of the universe states that everything in that universe is measure.

At the same time, in the Quran, another concept used in the meaning of amount and stating that everything is created in measure is the words of meter (vezin/mizan). While *"Mizan"* is used to indicate the weight, length and volume of everything, it is also used to behave fairly in social relations, to make weightings completely and to weigh deeds in the hereafter.

Another one of the concepts expressing the measured creation is *"determined time /ecel-i müsemmâ"*. This concept implies that a unique time period is determined for everything.

In this way, there is a measure and amount in everything. For example, the movements of the Sun and the Moon, the rotation of the Earth, the creation of living things are in a measure. This 'amount', which is active in the universe, is seen in everything like a law.

In this study, some examples related to *"amount"* in the creation of beings and mentioned in the Quran will be discussed.

Keywords: Quran, universe, amount, scale, measure.

GİRİŞ

Kur'ân, Allah'ın kelâmî kitabı, kâinat da kevnî kitabıdır. Aynı zamanda Kur'ân, kâinâtın tefsiri; kâinât da Kur'ân'ın yorumudur. Bu cihetle kâinattaki varlıkların durumlarının anlaşılması hem Kur'ân âyetlerinin hem de varlıkların yaratılışlarının iyi araştırılmasına bağlıdır. Bu bağlamda kâinatta cereyan eden kevnî kanunlar/tabiat kanunları bulunmaktadır. Bu kanunlardan her varlığın gerek zaman ve zemin bakımından gerekse geçirdiği tavırlar bakımından kendine mahsus birer miktar ve ölçü ile yaratıldığı aşikâre görülmektedir. Bu kanun, kanunu koyan Yüce Yaratıcı'nın varlığının ve birliğinin, sonsuz ilim ve kudretinin de delili olmaktadır.

Bu çalışmada Kur'ân'ın bildirdiği âyetlerden hareketle, kânatta cârî olan ve bilimin de keşfettiği miktar ile ilgili bazı örnekler ve hayatî önemi ele alınacaktır.

Konu ile ilgili kevnî örneklere geçmeden önce bu *"miktar/ölçü"* ile ilgili Kur'ân âyetlerine bir göz atmamız gerekir. Çünkü *"Yapan bilir, öyle ise bilen konuşur"* (Nursî, 1996: 89) düsturundan hareketle, Kâinatın Yaratıcısı özellikle her şeyin bir ölçü ile yaratıldığını bildirmektedir. Ölçü, Kur'ân'da üç kavram ile belirtilmektedir. Bunlar; '**mikdâr**', '**mizân**' ve '**ecel-i müsammâ'** kavramlarıdır.

"**Mikdâr**/مِقْدَار", Arapça bir kelime olup "k-d-r/ق-د-ر"harflerinden türetilerek mif'âl vezninde isimdir ve *"ölçü"* mânâsındadır (Türkçe Sözlük, 2009: 1395). Türkçede *"miktar"* olarak ifade edilmektedir. Bir şeyin ağırlığını, uzunluğunu ya da hacmini öğrenmek istediğimizde *"ne kadar?"* sorusundaki *"kadar"* kelimesi ile *"şu kadar, bu kadar, şu kadar zamanda, şu kadar uzunlukta, ölçüsü şu kadar"* gibi ifadelerde geçen"kadar" kelimeleri de *"miktar"* kelimesinin kök harfleridir.

Her şeyin zaman ve zemin bakımından maddî ve mânevî olarak ölçülü yaratılmasını ifade eden *"Kader"* kavramı da aynı kökten gelen bir kelimedir. Bir insanın yaratılması bir miktar/ölçü ile olduğu gibi, dünyaya getirilişi ve ölümü de bir zaman ölçüsü/miktar iledir (İbnu Manzur, ts.: 5/77-78). Kısaca ifade etmek gerekirse kâinattaki maddî ve mânevî her şey, bir ölçü ve miktar ile yaratılmıştır. Nitekim bu hakikat, *"Biz her şeyi kader/ bir ölçü ile yarattık"*. /إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ" (Kur'ân: 54/49), âyetiyle bildirilmektedir.

Bir hadiste de şöyle buyrulmuştur: "Allah mahlûkatı içerisinde ilk kalemi yarattı ve ona *"Yaz"* buyurdu. Kalem de 'Yâ Rabbi! Neyi yazayım?' dedi. Allah Teâlâ, 'Kıyamete kadar her şeyin kaderini (miktarlarını) yaz' buyurdu…"(Ebû Dâvud, 1992, Sünnet, 16). İbnu Kayyım (v.1350) da Şifâu'l-Alîl isimli eserinin ilk bölümünün başlığını da *"Göklerin ve yerin yaratılışlarından önce miktarların takdiri"* şeklinde koymuş ve orada her şeyin yaratılmazdan evvel miktarlarının takdir ve tayin edildiğini âyetlerle ve hadislerle ispatlamaya çalışmıştır (bk. İbnu Kayım, ts.: 15).

Yaratılış konusu açısından *"miktar"* kelimesinin ifade ettiği mânâlar için Allâh'ın kelâm sıfatının tecellisi olan Kur'ânî âyetlere bakıldığında, Allah Teâlâ her şeyi kendine mahsus miktarlarda yarattığını bildirmektedir. Nitekim bir âyette *"Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O, çocuk edinmemiştir, ortağı da yoktur. Her şeyi O yarattı ve yarattığı şeyleri de son derece ölçülü yaptı.* /الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَداًوَلَمْ يَكُن لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيراً" buyrulmuştur (Kur'ân: 33/38). Bir başka âyette de *"Allah'ın işi, takdir edilmiş bir kader ile câridir/*وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَراً مَقْدُوراً" (Kur'ân: 33/38) buyrularak Allah'ın yarattığı her işte bir hikmet ve bir ölçü olduğu

bildirilmiştir. Başka bir âyette de *"Her şeyin hazinesi katımızdadır, biz onu belli bir ölçü ile indiriyoruz. /*وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلاَّ عِندَنَاخَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلاَّ بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ" (Kur'ân:15/21).

Aynı şekilde *"miktar"* kelimesinin ifade ettiği mânâlar için Allah'ın kudret sıfatının tecellisi olan kevnî âyetlere/kâinattaki varlıklara bakıldığında da her bir varlığın belli ölçülerde/ miktarlarda yaratıldığı açıkça görülmektedir.

Bedîüzzaman (v.1960) bu âyetin izahı sadedinde, kâinattaki gelir-gider dengesindeki orana, denizlerdeki canlıların gelişmelerindeki dengeye, havadaki gazların oranlarına, kan hücrelerinin miktarlarına dikkat çekmekte ve şu şekilde ifade etmektedir:"*Şu kâinat öyle bir saraydır ki, o sarayda mütemadiyen tahrib ve tamir içinde çalkalanan bir şehir var... ve o şehirde her vakit harb ve hicret içinde kaynayan bir memleket var... ve o memlekette her zaman mevt ve hayat içinde yuvarlanan bir âlem var. Hâlbuki o sarayda, o şehirde, o memlekette, o âlemde o derece hayret-engiz bir müvazene, bir mizan, bir tevzin hükmediyor, bilbedahe isbat eder ki: Bu hadsiz mevcudatta olan tahavvülât ve vâridat ve masârif; herbir anda umum kâinatı görür, nazar-ı teftişinden geçirir bir tek Zât'ın mizanıyla ölçülür, tartılır. Yoksa balıklardan bir balık bin yumurtacık ile ve nebatattan haşhaş gibi bir çiçek yirmi bin tohum ile ve sel gibi akan unsurların, inkılabların hücumuyla şiddetle müvazeneyi bozmaya çalışan ve istilâ etmek isteyen esbab başıboş olsalardı veyahut maksatsız serseri tesadüf ve mizansız kör kuvvete ve şuursuz zulmetli tabiata havale edilseydi, o müvazene-i eşya ve müvazene-i kâinat öyle bozulacaktı ki; bir senede, belki bir günde herc ü merc olurdu. Yani: Deniz karmakarışık şeylerle dolacaktı, taaffün edecekti; hava, gazat-ı muzırra ile zehirlenecekti; zemin ise bir mezbele, bir mezbaha, bir bataklığa dönecekti. Dünya boğulacaktı.*

İşte cesed-i hayvanînin hüceyratından ve kandaki küreyvat-ı hamra ve beyzadan (alyuvar ve akyuvardan) ve zerratın tahavvülâtından ve cihazat-ı bedeniyenin tenasübünden tut, tâ denizlerin vâridat ve masarıfına…tâ zemin altındaki çeşmelerin gelir ve sarfiyatlarına…tâ hayvanat ve nebatatın tevellüdat ve vefiyatlarına... tâ güz ve baharın tahribat ve tamiratlarına… tâ unsurların ve yıldızların hidemât ve harekâtlarına... tâ mevt ve hayatın, ziya ve zulmetin ve hararet ve bürudetin değişmelerine ve döğüşmelerine ve çarpışmalarına kadar o derece hassas bir mizan ile ve o kadar ince bir ölçü ile tanzim edilir ve tartılır ki, akl-ı beşer hiçbir yerde hakikî olarak hiçbir israf, hiçbir abes görmediği gibi; hikmet-i insaniye dahi, her şeyde en mükemmel bir intizam, en güzel bir mevzuniyet görüyor ve gösteriyor. Belki, hikmet-i insaniye o intizam ve mevzuniyetin bir tezahürüdür, bir tercümanıdır." (Nursî, Lemalar, 1996: 308-308)

Yine her şeyin ölçülü yaratıldığını bildiren bir diğer kavram da '**vezin/mevzun**' kavramıdır. Meselâ, bir ayet- i kerimede *"Yeri yaydık, ona dağlar yerleştirdik ve orada ölçülü biçimde hey şey bitirdi*k./وَالأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَارَوَاسِيَ وَأَنبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ" buyrulmuştur (Kur'ân: 15/19). Bununla birlikte vezin/mizan, maddî olarak her şeyin ağırlığını, uzunluğunu, hacmini belirtmek için kullanılırken ayı zamanda sosyal münasebetlerde adaletli davranmak (Kur'ân:57/25; 27/17; 7/7), tartıları tam yapmak (Kur'ân:83/3; 17/35; 27/182; 6/152; 7/85; 11/84, 85) ve âhirette amellerinin sevaplarının tartılması (Kur'ân:21/47; 7/8, 9; 23/102, 103; 101/6, 8; 18/105) için de mizan kavramı kullanılmaktadır. Bütün bu hakîkatler, Kur'ân'da *"Güneş ve Ay bir hesap iledir, bitkiler ve ağaçlar secde etmektedirler, (Allah) semayı yükselti ve ona bir ölçü koydu, o dengeyi bozmayın, siz de ölçüyü adaletle yapın ve (gerek bu ölçüyü gerekse aranızdaki) ölçüyü*

eksik yapmayın./الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ {} وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ {} وَالسَّمَاء رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ''(Kur'ân:55/5-8) gibi birçok âyette ifade edilmiştir.

Bilim insanları, yapmış oldukları keşiflerle, aslında varlıklardaki miktarları araştırmaya ve onlardan örnek alarak özelliklerini açıklamaya çalışmaktadır. Mesela, eczacılıkta, maddelerin hassas ölçülerde terkip edilmesi onu ilaç yapar ve şifalı bir tiryak özelliğine sahip kılar. Aksi takdirde o terkip, tiryak özelliğini kaybeder ve hastalık âmili olur. İlacın içerisindeki etkin maddenin oranı çok önemlidir. Bu madde, her şişede, her tablet ya da kapsülde uygun hastalık için uygun ve optimum oranda olmalıdır. Bu oranın tespiti; yüzlerce (mesela, bir aşının 3. faz safhasında) hatta binlerce denekte denemekle ancak tespit edilir. Fazla olursa zehir, az olursa etkisiz olur. Aynen bunun gibi, yeryüzündeki ağaçlardan sarkan ve başlarımız üzerinde bizler için hazırlanan her bir meyve, optimum madde içeren bir ilaç şişesi gibidir. Onun da içindeki miktarlar ölçülü ve bizler için en uygun oranlarda terkib edilmiştir (Şekil 1).

Şekil. 1. 100 gr. Portakaldaki besin değerleri (Anonim 1).

Folates	30 µg	7.5%
Niacin	0.282 mg	2%
Pantothenic acid	0.250 mg	5%
Pyridoxine	0.060 mg	4.5%
Riboflavin	0.040 mg	3%
Thiamin	0.100 mg	8%
Vitamin C	53.2 mg	90%
Vitamin A	225 IU	7.5%
Vitamin E	0.18 mg	1%
Vitamin K	0 µg	0%
Sodium	0 mg	0%
Potassium	169 mg	3.5%
Calcium	40 mg	4%
Copper	39 µg	4%
Iron	0.10 mg	1%
Magnesium	10 mg	2.5%
Manganese	0.024 mg	1%
Zinc	0.08 mg	1%

Drog denilen biyolojik kökenli, ilaç kaynakları yalnızca meyveler değildir, bitkilerin yaprakları, tüyleri hatta kabukları da drog kaynağı olarak kullanılmaktadır. Mesela bir Kına kına bitkisinin aynı türe ait kabuğundaki alkoloit miktarları aynıdır. Kateşu ağacındaki reçine oranı ile Sarı Çam veya Katran ağacındaki reçine miktarları birbirinden farklıdır.

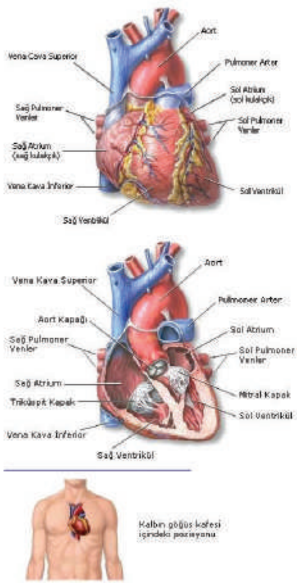
İçindeki madde oranları aynı tür için, dünyanın her yerinde değişmeden kalır. Bazı alg (su yosunu) türlerindeki protein, yağ ve karbonhidrat oranlarının sabitesine dair Şekil 2'de bir örnek bir tablo verilmiştir. Madde miktarının sabit kalması Farmasötik Bilimlerin temelini oluşturur. Zira madde oranı aynı türde farklılık gösterseydi, böyle bir bilim dalı oluşamaz; bitkiler, algler, mantarlar farmakopelerde yer alamazdı. Sabit miktarlar, Farmakognozi, Farmasötik Botanik, Farmasötik Kimya gibi pek çok bilime, temel teşkil etmiştir.

Miktarların tutarsızlığı, bilim dalının sözüne olan itibarı ortadan kaldırır. Bu itibar, binlerce senedir hiç sarsılmamıştır.

Microalgae Species	Composition (%dry matter)		
	Protein	Lipids	Carbohydrates
Anabena cylindrica	43-56	4-7	25-30
Aphanizomenon flos-aquae	62	3	23
Chaetoceros calcitrans	36	15	27
Chlamydomonas rheinhardii	48	21	17
Chlorella vulgaris	51-58	14-22	12-17
Chlorella pyrenoidosa	57	2	26
Diacronema vlkianum	57	6	32
Dunaliela salina	57	6	32
Dunaliela bioculata	49	8	4
Euglena gracilis	39-61	22-38	14-18
Haematococcus pluvialis	48	15	27
Isochrysis galbana	50-56	12-14	10-17
Porphyridium cruentum	28-39	9-14	40-57
Prymnesium parvum	28-45	22-38	25-33
Scenedesmus obliquus	50-56	12-14	10-17
Scenedesmus dimorphus	8-18	16-40	21-52
Scenedesmus quadricauda	47	1.9	21-52
Spirogyra sp.	6-20	11-21	33-64
Spirulina maxima	60-71	6-7	13-16
Spirulina platensis	46-63	4-9	8-14
Synechococcus sp.	63	11	15
Tetraselmis maculata	52	3	15

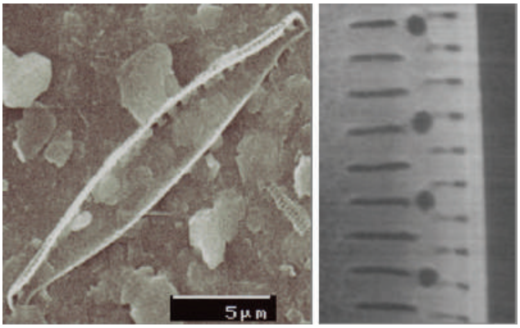
Şekil 2. Bazı alglerdeki protein, yağ ve karbonhidrat oranları (Koyande d. 2019).

Varlıklarda görülen miktar, o varlığın bütün uzuvları için de geçerlidir. Mesela tıbbî bilimlerde bir kardiyolog için kalbin yeri, kalpteki damarların yeri ve ölçüsü değişmez (Şekil 3). 6000 yıl önce hastanın göğüs boşluğunda iki akciğer arasında yer alan ‘mediastinum’ bölgesine elini koyup kalbi dinleyen Hipokrat ile bugün kalbin atışını steteskopla dinleyen doktor arasında çok fark var ama kalbin yerinde hiçbir fark yoktur. Kalbin ve tüm organların yeri ve anatomik ölçüleri hep bir miktar ile korunmuştur. Eğer bunlardaki miktar ve yerlerindeki oranlar farklı olsaydı bugün tıbbî bilimlerden bahis söz konusu olamazdı. Organların büyüklükleri ve yerlerindeki standardizasyon, pek çok bilim dalının temelini oluşturmaktadır.

Şekil 3. Kalbin yeri ve anatomisi (Anonim 2).

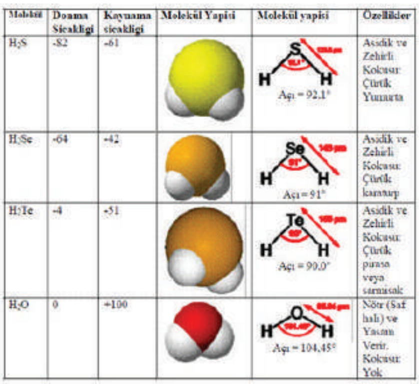
Varlıklarda miktar korunumu, her ilim için temel teşkil etmektedir. Mesela, Taksonomi denilen sınıflandırma ilmi, canlıların morfolojik, anatomik ve moleküler açıdan miktarlarını değerlendirerek o türe bir isim koyar. Bir tür, dünyanın her yerinde aynı miktarlarda yapısal özelliğini muhafaza eder. Mesela, suların mücevherleri, canlıların besini olarak bilinen diyatome alglerinden bir türü ele alırsak, bu türün bir damla suda mikroskopla ancak görülebilen morfolojik yapısındaki çizgi ve noktalarındaki miktarlar, dünyanın her yerinde hiç değişmeden korunmaktadır. Nitzschiapalea türü, dünyadaki sucul ortamlarda çok yaygın bir türdür. Bu türün morfolojik ve anatomik yapısındaki miktar hiç değişmez, 10 mikrondaki nokta sayısı her yerde aynıdır (Şekil 4).

Şekil 4. *Nitzschiapalea'*da punkta denilen noktalar ve oranları (Pabuçcu, 2009).

İnsanoğlu kâinattaki kevnî kanunları keşfeder ve ona uygun yaşarsa işte o zaman beklediği mutluluğu yakalayabilir. Aksi hâlde kevnî kanunlara muvafık hareket etmeyenler, muvaffak olamayacakları gibi istenilen huzuru da elde edemezler.

Burada bütün varlıkların yaratılışındaki ölçüye bir gösterge olması bakımından suyun yaratılışında bulunan ve varlıklara faydalı olabilmesi için gözetilen hassas bir ölçüye dikkat çekmek isteriz. Mesela su, iki hidrojen ve bir oksijen atomunun kovelant bağla bağlanmasından oluşmaktadır. Bu bağlar arasında 104,5 derecelik bir açı bulunmaktadır(Şekil 5). Şayet bu açının miktarı daha aşağılara inse veya daha yukarılara çıksa hayat için zararlı hâle dönüşebilmektedir. İşte suyun yapısındaki bu çok ince ölçü ve miktarın, kendi kendine ve tesadüfen olması imkânsızdır.

Molekül	Donma Sicakligi	Kaynama sicakligi	Molekül Yapisi	Molekül yapisi	Özellikler
H_2S	-82	-61		Açı = 92.1°	Asidik ve Zehirli Kokusu: Çürük Yumurta
H_2Se	-64	-42		Açı = 91°	Asidik ve Zehirli Kokusu: Çürük karnıbahar
H_2Te	-4	-51		Açı = 90.0°	Asidik ve Zehirli Kokusu: Çürük pırasa veya sarmısak
H_2O	0	+100		Açı = 104,45°	Nötr (Saf hali) ve Yaşam Verir. Kokusu: Yok

Şekil 5. Su molekülünde H-O arasındaki açı ve önemi(Anonim 3).

Ölçülü yaratılma ile ilgili bir diğer kavram da **"ecel-i müsemma"**dır, yani tayin edilmiş bir zamandır. Rabbu'l-âlemin olan Allah, her şeye fizikî bir miktar tayin ettiği gibi aynı zamanda her şey için de bir zaman (levh-ı mahfuzda belli bir vakit) tayin ettiğini Kur'ân'da belirtmektedir. Mesela, ceninin anne karnında ne kadar kalacağı ve ne zaman doğacağı (Kur'ân: 40/67; 6/2), her insan için (Kur'ân: 10/49; 63/11), her millet (veya devlet) için (Kur'ân: 7/34), Güneş ve Ay için (Kur'ân: 29/5), dünyanın ömrü olan kıyamet için (Kur'ân: 46/3), her bir canlı için (Kur'ân: 7/185) birer ömür tayin edilmesi, musibetler için (Kur'ân: 35/45) bir zaman tayin edilmesi gibi her şeye bir müddet tayin edildiği ve o zaman geldiğinde ileri ya da geri bırakılmayacağı bildirilmektedir (Kur'ân: 7/34; 71/4)[1]

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de kâinâta koyduğu miktar kanunu ile ilgilibirçok örnekler sunmaktadır. Bilim insanlarının keşfettikleri ve ortaya koydukları bu miktarlar aynı zamanda Kur'ân'ın bu âyetlerinin birer yorumu olmaktadır.

Ceninlerin Belli Miktar Üzere Yaratılması

Kur'ân-ı Kerim'de her şeyin ölçülü yaratıldığına dair verilen örneklerden biri, anne karnında ceninlerin gerek vücut gerekse zaman bakımından ölçülü yaratılmalarıdır. Nitekim Ra'd sûresinde *"Allah her dişinin neye gebe olduğunu, rahimlerin eksilttiği şeyleri de arttırdığı şeyleri de bilir. Ve Allah'ın katında her şey bir miktar iledir.* /اللهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنثَى وَمَا تَغِيضُ الأَرْحَامُوَمَا تَزْدَادُ وَكُلُّ شَيْءٍ عِندَهُ بِمِقْدَارٍ" buyrulur (Kur'ân: 13/8). Böylece insanın yaratılışında, anne karnında ceninin oluşması ve zamanı içerisinde dünyaya gelişi, zamanında rızkının yetiştirilmesi, büyümesi, organlarının dengeli olarak ölçülü şekilde gelişmesi, her organın kendisine has miktarlarının olması, dünyada yaşaması ve ölümü gibi durumların hepsinin belli birer ölçü ve miktar ile yaratıldığını beyan etmektedir.Âlimler, bu âyetten hareketle her şeyin kader ile takdir edildiğini ve her şeyin ölçü ile yaratıldığını belirtmişlerdir (Bk. Vahidî, 1403 h.: 12/301-302; Râzî, 19/17).

Rasûlüllah (s.a.v.) de bu gerçeği şöyle belirtmiştir: *"Sizden birinizin annesinin karnında yaratılması, kırk gün nutfe olarak cem olunur, sonra kırk günde alaka (kan pıhtısı), sonra aynı şekilde kırk gün mudğa (çiğnenmiş et parçası gibi) hâle gelir, sonra da bir melek gönderilir ve o melek cenine ruh üfler ve ceninin rızkını, ecelini ve amelini, hayırlı olup olmayacağını yazması emredilir...* /إِنَّ أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ خَلْقُهُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا، ثُمَّ يَكُونُ فِي ذَلِكَ عَلَقَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَكُونُ فِي ذَلِكَ مُضْغَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يُرْسَلُ الْمَلَكُ فَيَنْفُخُ فِيهِ الرُّوحَ، وَيُؤْمَرُ بِأَرْبَعِ كَلِمَاتٍ: بِكَتْبِ رِزْقِهِ، وَأَجَلِهِ، وَعَمَلِهِ، وَشَقِيٌّ أَوْ سَعِيدٌ" (Müslim, 1992: Kader, 1).

Bunuńla birlikte yine şu âyetler bu durumu en güzel şekilde bize anlamaktadır. "أَلَمْ نَخْلُقكُّم مِّن مَاءٍ مَهِينٍ فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ إِلَى قَدَرٍ مَعْلُومٍ فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ/*Biz, sizi zayıf bir sudan (nutfeden) yaratmadık mı? Biz o suyu sağlam bir yere yerleştirdik, belli bir sureye/ölçüye kadar ki Biz, onu ölçülü yaptık ve Biz ne güzel ölçülü/değerli yapanız"*(Kur'ân: 77/20-23).

Yine başka bir âyette de *"Şüphesiz Allah her şeye bir miktar yaratmıştır.* /قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْراً" (Kur'ân:65/3) buyrulmak suretiyle yaratılan bütün eşyaya kendilerine özgü birer miktar konulduğu bildirilmektedir. Şu âyette de insanın yaratılış maddesine ve ölçülü yaratılışına dikkati çekilmekte ve *"Allah onu neyden yarattı? Allah onu bir nutfeden/spermadan yarattı ve ölçülü yaptı.* /مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ مِن نُّطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ" buyrulmaktadır(Kur'ân:80/18-19).

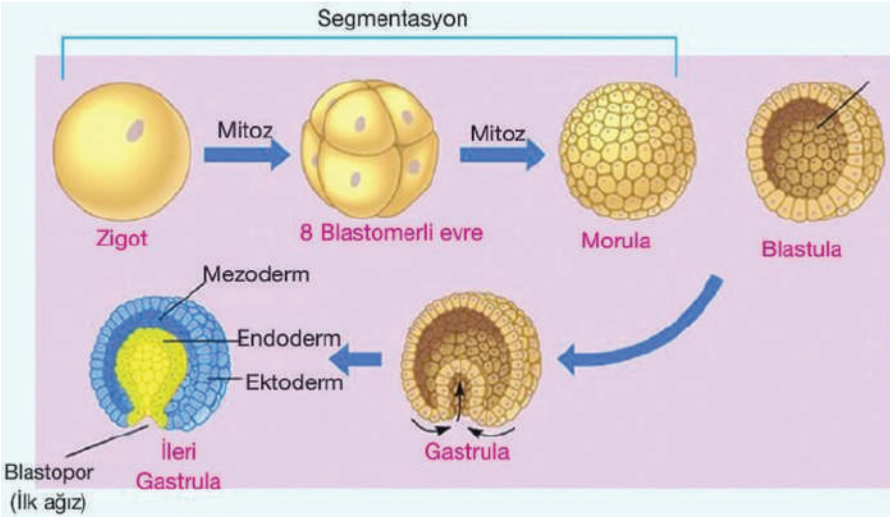
[1] Bu konuda müstakil bir çalışma yapmayı düşündüğümüz için burada işaret etmekle yetinmek istiyoruz.

*"Yüce Rabbinin ismini tesbih et ki O, insanı yaratan, düzgün şekilde var edendir, ölçülü yapan ve doğruyu gösterendir. /*سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى" (Kur'ân: 87/1-3) âyeti de insanın ölçülü yaratılışının, öylesine harika bir durum ve aynı zamanda şükrü gerektiren büyük bir nimet olduğunu bildirmektedir. İşte böyle bir yaratılış, ne anne karnında sebeplerin yapacağı iştir ne de kendi kendine olması mümkündür. Karanlıklar içerisinde bu işi yapan; her şeyi gören, bilen ve her şeye gücü yeten bir Yaratıcının eseri olabilir. Nitekim *"Sizi anneleriniz karnında üç karanlık içinde tavırdan tavra geçirerek yaratıyor ki, işte Rabbiniz olan Allah budur…"* (Kur'ân:39/6)

İnsanın anne rahmindeki gelişim basamakları, belli zaman ve miktar üzere ilerlemektedir. Tıpkı bir zincirin halkaları gibi her bir safha birbirini takip eder. Bir aşamanın zamanı ve hacimsel büyüklüğü tamamlanmadan diğer aşamaya geçilemez. Aradaki basamak da atlanmaz. İnsanın embriyonik gelişimi, temel olarak 38 haftada, 2 önemli safhadan oluşmaktadır. Bunlar; Embriyonik (Segmentasyon, Gastrulasyon, Farklılaşma ve Organogenez aşamaları ile birlikte 3-8 hafta) ve Fetal (9. haftadan doğuma kadar olan) safhalardır.

Olgun yumurta ile spermin haploit çekirdeklerinin birleşmesine döllenme, döllenmiş diploit yumurtaya ise zigot denir. Zigotun oluşumundan sonra insanın gelişim safhaları belli bir miktar üzere, sırasıyla devam eder. Bu sıranın şaşması, miktarın taşması söz konusu olamaz. Sperm yumurta içerisine girer girmez, genetik ve hacimsel miktar tamamlanınca, spermin girdiği yerden başlayarak bir döllenme zarı oluşur. Buna kabuk tepkimesi denir. Bundan sonra, zigot, yumurta kanalında sillerin hareketi ve düz kaslardaki kasılmalar sonucu rahime doğru ilerlerken segmentasyon adı verilen ve birbirini izleyen mitoz bölünmeler gerçekleşir (Şekil 6). Bu aşamada miktar korunur, hücre büyümesi olmaz ve zigot ile gittikçe küçülen hücrelere doğru bölünme olur. Bu nedenle, hücre sayısı artmasına rağmen toplam hacim miktarı, zigot ile aynıdır. Önce ikiye, sonra tekrar tekrar ikiye bölünür 8 Blastomerli safha ve hemen akabinde dut benzeri 'Morula' meydana gelir. Morulada belli miktarda bekleme süresinden sonra hücreler merkezden kenarlara doğru yolculuk yaparlar. Bunun üzerine içi boş bir yumak şeklindeki 'Blastula safhası' ve neticede 'Blastosit' oluşur. Blastosit kök hücre çalışmaları için çok önemlidir. Blastositten alınan embriyonal hücrelerle 'kök hücre' çalışmaları yapılır. Segmentasyon safhası yumurta kanalında gerçekleşir ve yaklaşık 3 gün sürer. Bu üç günlük bekleme miktarından sonra blastosistin rahim iç duvarına tutunma yolculuğu başlar. Rahim duvarına tutunmasına 'implantasyon' denir. İmplantasyondan sonra embriyoyu koruyan; amniyon, koryon, vitellüs, allantoyis zarları belli miktarlarda oluşmaya başlar.

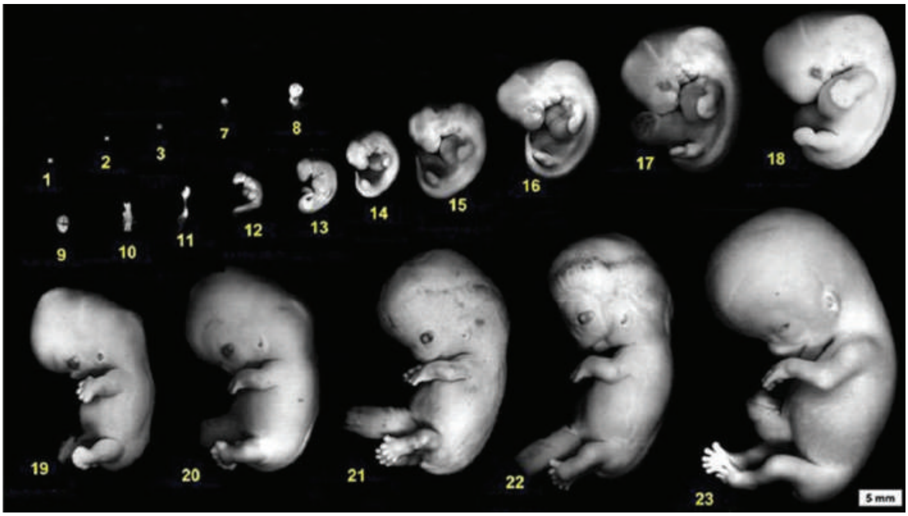
Gastrulasyon safhası, implantasyonun olmasıyla başlar. Bu arada blastosistin alt yüzeyindeki bir grup hücre bu kez kenarlarda bekleme süresini doldurduktan sonra geri dönüş yaparak blastula boşluğuna doğru hareket eder. Bu safhada tek tabakalı olan blastula, 'Gastrula'ya dönüşür. Gastrulada, 'gastrula boşluğu' ve 'blastopor (ağız kısmı)' denilen bir boşluk oluşur. Oluşan bu boşlukların miktarı çok önemlidir, çünkü gastrula boşluğu ileriki dönemlerde sindirim borusunu, blastopor ise ağzı oluşturacaktır. Gastrulasyon safhasında, ileride çeşitli doku ve organların meydana gelmesine sebep olacak olan ektoderm (dış deri) ve endoderm (iç deri) hücre tabakaları da yapılır (Sadler, 2003).

Şekil 6. Zigotun ilk bölünme safhaları (Anonim 4).

Farklılaşma safhasında, gastrulasyondan sonra içeriye doğru göç eden hücreler blastosölde ‘mezoderm/orta deri’ denilen üçüncü bir tabakayı teşkil ederler, bu tabaka da endoderm ve ektoderm tabakası gibi ilerde çeşitli doku ve organların meydana gelmesine neden olur.

Organogenez safhasında ektoderm, endoderm ve mezoderm tabakalarından, organ taslakları meydana getirilir. Birçok organ, birden fazla embriyonik tabakadan meydana gelebilir (Şekil 7).

Şekil 7. Embriyonik safha (Anonim 5)

Zigot oluşumundan 4 hafta sonra kalp, dakikada yaklaşık 65 atımla çalışmaya başlar. Üçüncü aydan sonra embriyo ‘FetalSafha’ya girer ve embriyo artık ‘fetüs’ olarak adlandırılır. Fetal safhada organlar artık belirgin bir hal almaya başlar ve gelişimleri adım adım, belli miktarlarda devam eder (Sadler, 2003).

Yağmurun Belli Bir Miktarla Yağdırılması

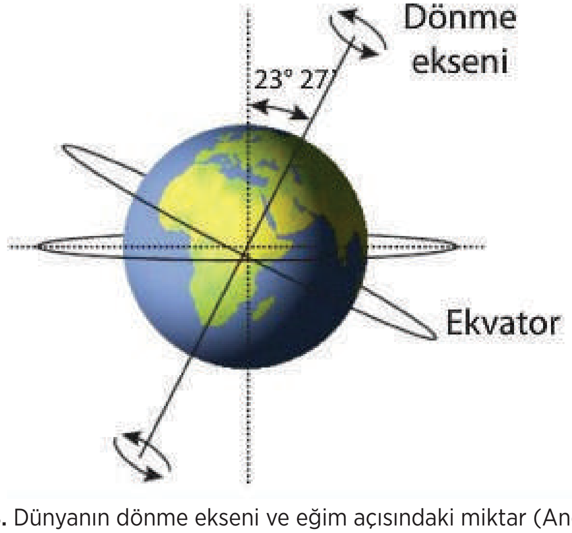
Kur'ân-ı Kerim'de her şeyin ölçülü yaratıldığına verilen örneklerden biri de yağmur suyunun semadan belli miktar ve ölçüde indirilmedir. Nitekim *"Biz, semadan suyu belli bir ölçü/ mikdar ile indirdik ve biz onu yerde yerleştirdik./*وَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ" burulmaktadır (Kur'ân:23/18). Yağmur damlalarına, kar ve dolu tanelerine bakıldığında her birinin belli ölçülerde yere indirildiği müşahede edilmektedir. Şayet bir damlası ya da danesi bir ton ağırlığında yere inse idi ne felaket olurdu. Ya da semadan indirilen bu sular yerde iskân edilip durdurulmasa idi ne azap olurdu! Durum böyle olunca bu suyun semadan ince ince indirilmesi, yerde iskân edilmesi sonsuz bir ilmin ve kudretin tecellisi ile olmaktadır. Bazen ibret için, belli ölçüleri aştığında ne büyük felaketin yaşanıldığı aşikâre görülmektedir.

Bununla birlikte yeryüzü yağan yağmur sularının miktarı da yine belli ölçüdedir.

Gece ile Gündüzün Ölçülü Şekilde Yaratılması ve Deveran Ettirilmesi

Kur'ân-ı Kerim'de gece ve gündüzün de ölçülü yaratılmasından ve ölçülü bir şekilde deveran ettirilmesinden bahsedilerek şöyle buyrulur: *"Allah geceyi ve gündüzü ölçülü yapıyor/* وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ" (Kur'ân:83/20). Dünya, kendi ekseni etrafında döndürülmektedir. Dünya, kendi eksenindeki dönüşünü tamamladığında bir gün meydanda gelmektedir. Bu da 24 saatlik bir zamanı içermektedir. Dünya kendi ekseninde dönerken Güneş tarafına gelen yüzü gündüz, diğer tarafı ise geceyi oluşturmaktadır (Elibüyük, 2000: 216; Doğanay-Doğanay, 2014: 275).

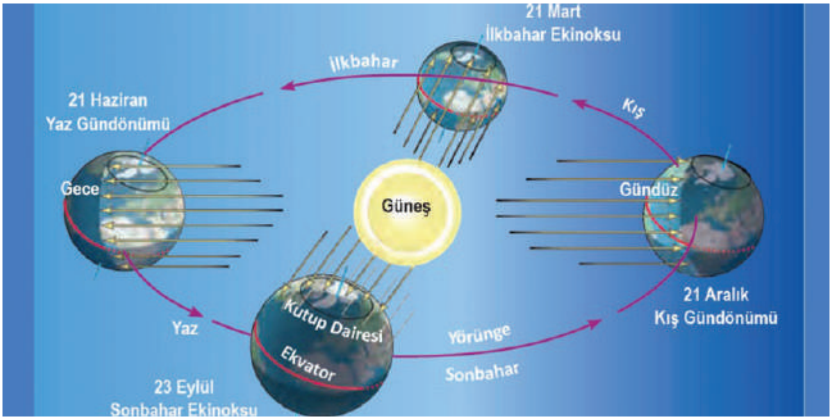
Aynı zamanda Dünya, Güneş etrafında da dönmektedir. Güneş etrafındaki dönüşünü bir yılda tamamlamaktadır. Bu da 365 gün, 12 ay yapmaktadır. Dünyanın gerek kendi ekseninde gerekse Güneş etrafında dönmesi belli bir hesap ile olmaktadır. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyrulmuştur: *"Şüphesiz Allah'ın, gökleri veri yarattığından beri Allah'ın kitabında ayların sayısı on ikidir... İşte bu Allah'ın doğru kanunudur…"* (Kur'ân:9/36).

Şekil 8. Dünyanın dönme ekseni ve eğim açısındaki miktar (Anonim 6)

Mesela, Dünya'nın, Güneş etrafındaki dönüşünde hızı biraz yavaşlamış olsa Güneş kendine çekecek ve yakacak. Şayet dünya hızını biraz artırmış olsa o zamanda yörüngesinden çıkacak ve kıyameti koparacak. İşte Dünya'yı, yaratıldığından beri Güneş'e belli bir uzaklıkta (takriben 150 milyon km'de) tutan ve yine Dünyayı hem kendi ekseninde hem de Güneş etrafında bu şekilde ölçü ile hareket ettiren, her şeye gücü yeten bir yaratıcının fiili olabilir.

Yine Dünya, Güneş etrafında dönerken, dünyanın kendi ekseni ile yörünge düzlemi arasında23,5o derecelik bir açı bulunmaktadır. İşte bu açı sayesinde mevsimler oluşturulmaktadır (Doğanay-Doğanay, 2014: 232). Aklı ve şuuru olmayan dünyanın bunları ya da bizlerin mevsimlere ihtiyacını bilmesi imkânsızdır. Dünyanın yaratıldığından beri gece ve gündüzün aynı ölçü ve aynı nizam içerisinde hareket ettirilmesi tesadüfî bir durum olamaz, çünkü gece ve gündüzün deveranındaki bu ahenk ve ölçü, gece ve gündüzü yaratanın ilminin ve gücünün sonsuzluğunu göstermektedir. Nitekim bir âyette *"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akıl sahipleri için deliller vardır."* (Kur'ân:3/190).

Şekil 9. Mevsimlerin meydana gelmesi (Anonim 7)

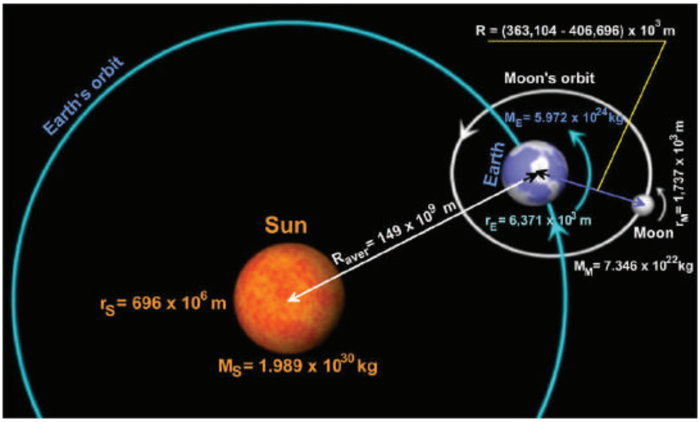
İşte dünyanın dönüşündeki bu hassas olan dereceyi koyan Dünya'yı ve Dünya'daki mahlûkatı bilen birisi olabilir ki o da Allah'tır. Evet, Bedîuzzaman'ın ifadesiyle *"Şu kâinatı idare eden Zât, her şeyi nizam ve mizan içinde muhafaza ediyor. Nizam ve mizan ise ilim ile hikmet ve irade ile kudretin tezahürüdür."* (Nursî, Sözler, 1996: 77).

Güneş ve Ay'ın Ölçülü Şekilde Hareket Etmeleri

Kur'ân-ı Kerim'de *"Senelerin sayısını ve hesabını bilmeniz için Güneş'i ışıklı, Ay'ı da aydın yaratan ve Ay'a menziller takdir eden O'dur./*هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاء وَالْقَمَرَ نُوراً وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُواْ عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ" (Kur'ân:10/5) buyrularak Ay'ın yörüngesinde ölçülü bir şekilde hareket ettirildiği bildirilmektedir.

Mesela Güneş'in, kendi ekseni etrafında döndüğü herkesin malumudur. Ancak Güneşin bu dönüşündeki ince hesabın bulunması çok önemlidir. Coğrafya ilmiyle meşgul olanların tesbitine göre Güneş, kendi etrafındaki dönüşünü, Dünya günü ile yaklaşık olarak 25 (24,7) günde tamamlamaktadır. Ancak bu dönüş zamanı Güneş'in her tarafında aynı değildir. Güneş

ekvatorundaki bu dönüş değeri, 75 derece enleminde 33 güne çıkmaktadır. Güneş ekvatorundan kutuplara doğru görülen bu farklı dönüş sonucunda, normal olarak yassılma olması beklenirken böyle bir yassılma henüz tesbit edilememiştir. Şayet böyle bir yassılma olsaydı, gezegenlerin yörünge hareketleri bozulacak ve bunun sonucu olarak da Güneş sistemindeki tüm dengeler değişecekti. Bu da Dünya'da yaşamın olmaması veya sona ermesi demektir. (Elibüyük, 2000;71;). Yine *"Güneş'in üç günde yaydığı enerjinin toplamı, Dünya'daki tüm kömür, petrol ve orman varlığının oluşturacağı toplam enerjiye eşit"* olduğu belirtilmektedir (Elibüyük, 2000:70).

Şekil 9. Güneş, dünya ve ayın yörüngesi, boyut ve kütlesel miktarları (Anonim8).

Güneş'in, yaratıldığından beri yandırılmasına rağmen enerjisinin tükenmeden devam ettirilmesi elbette ki bir ölçü ile olmaktadır. Güneş'in gerek kendi etrafında belli bir hesap ile döndürülmesinin gerekse belli ölçüde etrafa enerji dağıtmasının tesadüfi olmadığını, bunların ince bir hesapla ve ölçü ile yapıldığının delilleri olmaktadır. Nitekim Fahreddin er-Râzî (v. 604/), *"Güneş'in ve semânın nihâî bir hududu vardır. Her nihayeti olanın da kendine mahsus takdir edilmiş birer muayyen ölçüsü vardır."* demiştir (Râzî, 1981: 31/175).

Bu gerçeği Bedîuzzaman şöyle anlatır: *"Nasıl ki bir hârika şehirde milyonlar elektrik lâmbaları hareket ederek her yeri gezerler, yanmak maddeleri tükenmiyor bir tarzdaki elektrik lâmbaları ve fabrikası, şeksiz, bedahetle elektriği idare eden ve seyyar lâmbaları yapan ve fabrikayı kuran ve iştial maddelerini getiren bir mu'cizekâr ustayı ve fevkalâde kudretli bir elektrikçiyi hayretler ve tebriklerle tanıttırır, yaşasınlar ile sevdirir. Aynen öyle de, bu âlem şehrinde dünya sarayının damındaki yıldız lâmbaları, bir kısmı -kozmoğrafyanın dediğine bakılsa- küre-i arzdan bin defa büyük ve top güllesinden yetmiş defa sür'atli hareket ettikleri hâlde, intizamını bozmuyor, birbirine çarpmıyor, sönmüyor, yanmak maddeleri tükenmiyor… Küre-i arzdan bir milyon defadan ziyade büyük ve bir milyon seneden ziyade yaşayan ve bir misafirhane-i Rahmaniyede bir lâmba ve soba olan güneşimizin yanmasının devamı için, her gün küre-iarzın denizleri kadar gazyağı ve dağları kadar kömür veya bin arz kadar odun yığınları lâzımdır ki sönmesin. Ve onu ve onun gibi ulvî yıldızları gazyağsız, odunsuz, kömürsüz yandıran ve söndürmeyen ve beraber ve çabuk gezdiren ve birbirine çarptırmayan bir nihayetsiz kudreti ve saltanatı, ışık parmaklarıyla gösteren bu kâinat şehr-i muhteşemindeki dünya sarayının elektrik lâmbaları ve idareleri ne derece o misalden daha büyük, daha mü-*

kemmeldir, o derecede… fenn-i elektrik mikyasıyla bu meşher-i a'zam-ı kâinatın Sultanını, Münevvirini, Müdebbirini, Sâniini, o nuranî yıldızları şahid göstererek tanıttırır.” (Nursî, Şualar, 1997: 206-207).

Sevapların Tartılmasında Ölçü

Yukarıda da işaret edildiği gibi Kur’ân-ı Kerim’de birçok âyette âhirette insanların sevaplarının da son derce hassas bir ölçü ile tartılacağı bildirilmekte ve hiç kimseye zerre kadar haksızlığın yapılamayacağı belirtilmektedir. Nitekim bir âyette şöyle buyrulmuştur: *“Kıyamet gününde adalet için mizanları kuracağız, nihayet hiçbir kimse zulmedilmez, yapılan bir iş bir hardal danesi kadar da olsan onu getireceğiz. Hesap görücü olarak biz yeteriz.”* (Kur’ân: 21/47).

İnsanlara İşlerini Ölçülü Yapmalarının Emredilmesi

Allah, kâinatı bir ölçü ve miktar üzere yarattığı gibi insanların da kendi aralarında, alış-verişlerinde ve verdikleri hükümlerde ölçülü olmalarını emretmiştir. Mesela, Cenab-ı Hakk, kendisine demirden zırh yapmasını öğrettiği Hz. Davud’un şahsında bütün insanlığa, yaptıkları işlerde ölçülü yapmalarını emrederek *“Geniş zırhlar imal et ve dokunmasını ölçülü yap.İyi işler yapın, Ben sizin yaptıklarınızı görmekteyim.* / أَنِ اعْمَلسَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحاً إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَبَصِير” buyurmuştur (Kur’ân: 34/11).

Yine birçok âyette de ölçünün, tartının doğru yapılması ve ölçüye son derece dikkat edilmesi emredilmektedir. Nitekim *“Ölçtüğünüzde ölçüyü tam yapın ve doğru teraziyle ölçün.”* (Kur’ân: 17/35), *“Ölçüyü ve tartıyı tam (adâletle) yapın”* buyrulurken (Kur’ân:7/152), Hz. Şuayb’ın Medyen halkına *“Ey milletim! Allaha kulluk edin, sizin için O’dan başka bir ilah yoktur, Rabbinizden size bir delil gelmiştir. Artık ölçüyü ve tartıyı tam yapın…”* (Kur’ân:7/85), *“Ey milletim! Ölçüyü ve tartıyı tam yapın, insanların haklarını eksiltmeyin, yeryüzünde de bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.”* dediğini bildirmektedir (Kur’ân: 11/85).

Bütün bu emirler ümmet-i Muhammed için geçerli olmanın yanında özellikle bu ümmete de hitaben Mutaffifîn sûresinde *“Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay hâline! Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam alırlar fakat kendileri onlara bir şey ölçerek ya da tartarak verdiklerinde eksik yaparlar.”* (Kur’ân: 83/1-3)buyrulmak suretiyle insanlar alış-verişlerin karşılıklı hak ve hukuka riâyet etmeleri ve yapılan işlerin ölçülü ve tam yapılması emredilmiştir.

Bugün dünyada yapılan haksızlıklara dikkat edildiğinde sosyal münasebetlerde, alış-verişlerde ve her türlü işlerde bu ölçünün yerine getirilmesine insanlar ne adar da çok muhtaçtır. Ölçü ve tartının, adaletin ortadan kaldığı bir toplum, yıkılmaya v helak olmaya mahkûmdur. Nitekim Kur’ân’ın bildirdiğine göre Hz. Şuayb (a.s.)’ın ümmeti olan Medyen Halkının helaki de ölçü ve tartıdaki ahlaksızlıkları yüzen olmuştur.

Hüküm Vermede Ölçü

İnsanların hak ve hukuklarının korunması, milletlerin huzur ve mutluluk içerisinde devam etmesinin en temel unsurlarından biri, adâletli davranmak, özellikle de hükmetme makamında olanların halkların haklarının korunması için adâletle hükmetleri olmazsa olmazlardandır. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk, kâinatı adâlet üzere yaratarak her hak sahibine lâyıkı veçhiyle haklarını vermiş ve aynı şekilde insanların da kendi aralarında hak ihlalini yasaklamış, her türlü ada-

letsizlikten sakındırmıştır. Nitekim şöyle buyrulmuştur: *"… İnsanlar arasında adâleti yerine getirsinler diye Biz elçilerimizin beraberlerinde kitabı ve mizanı indirdik"* (Kur'ân: 27/25), *"Allah, hak ile kitabı ve mizanı indirendir…"* (Kur'ân:42/17). Mücahid (v.103/721), Katâde (v.117/735), Mukâtil (v.150/767) ve daha birçok âlim, âyetteki, *"mizan"* kelimesini, adâlet olarak yorumlamışlardır (bk. Abdurrezzak, 1999: 3/161;Taberî, ts.: 22/424, 23/200; Beğavî, 1409 h.: 7/188; Mukatil, 2002: 4/245). Çünkü mizan, insaf ve eşitlik âletidir, demişlerdir.

Buna göre Allah; Kur'ân'ı, adâletli davranılması için hak üzere indirmiştir. Çünkü adalet; ailelerin, toplumların ve devletlerin var olmalarını devam ettirmelerinin en temel esaslarındandır.

SONUÇ

Kâinattaki bütün varlıklar; atomundan en büyük sistemlere, nutfeden insan bedenine, semâdan yağan yağmurdan yerden çıkarılan her çeşit bitkiye, çekirdekten büyük ağaçlara, yumurtadan havada uçan en büyük kartallara kadar canlı cansız her şey (fizikî yapısında ve görünmeyen içyüzünde ve geçirdiği safhalarında) kendilerine özgü belli birer miktar ve ölçü üzerine yaratılmışlardır. İşte bu ölçüler, *"Sünnetullah"* olarak ifade edilen Allah'ın kâinata koyduğu kanunlardan biri olan miktar kanunudur.

Kâinatta cârî olan bu miktarların/ölçülerin kendi kendine ve tesadüfen olması imkânsızdır. Bu ölçüleri kâinatta icra eden, her şeyi, her şeyi ile bilen, gören, her şeyin birbirleri ile olan münasebetlerini tanıyan ve herşeyi yaratmaya gücü yeten bir yaratıcı olabilir. Şayet birden fazla müdahiller olmuş olsaydı, kâinatta cereyan eden bu miktar kanunu icra edilemeyecek ve kâinat da helâk olacaktır. Kâinattaki *"Her bir şey, nizam-ıâlemi teşkil eden düsturlara ve müvazene-i mevcudatı idame eden kanunlara tatbik-i hareket etmekle, o Alîm-i Kadîr'e şehadet eder"* (Nursî, Lemalar, 1996: 125).

Kâinatı bu şekilde bir ölçü üzere yaratan Allah, akıllı ve şuurlu olarak yarattığı insanoğluna da bu kanununa uygun olarak hareket etmelerini, yaptıkları her işlerinde ölçü ve tartıya son derece dikkatle riâyet etmelerini emretmiştir ki gerek bu dünyada gerekse âhirette mutluluğu elde edebilsinler.

KAYNAKÇA

Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ânî, , *Tefsir*, Beyrut, 1999.

Anonim.1 https://www.natureword.com/tag/orange-blossom

Anonim. 2 https://dokumen.tips/documents/kalbin-anatomisi-genel-anatomi.html

Anonim 3(https://dogasever.wordpress.com)

Anonim.4 https://bikifi.com/biki/insanlarda-embriyonik-gelisim, erişim tarihi, 08.10.2020.

Anonim. 5https://embryology.med.unsw.edu.au/embryology

Erişim tarihi: 08.10.2020.

Anonim. 6https://www.fenalemi.com/show_content/p-1538305823.pdf Erişim tarihi: 17.10.2020.

Anonim. 7 https://www.neoldu.com/mevsimler-nasil-olusur-656h.htm, Erişim tarihi: 17.10.2020

Anonim 8https://www.researchgate.net/figure/A-simplified-scheme-not-to-scale-of-the-Sun-Moon-Earth-interaction-with-their-masses_fig1_33337107)

Erişim tarihi: 08.10.2020

Beğavî, el-Hüseyin b. Mesud, *Tefsir*, Riyad, 1409 h.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as,*Sünen*, İst., 1992.

Doğanay, Hayati-Doğanay, Serkan, *Coğrafya'ya Giriş*, Ankara, 2014.

Elibüyük, Mesut, *Matematik Coğrafya,* Ankara, 2000.

İbnu Kayyım, Muhammed b. Ebî Bekir, *Şifâu'l-Alîl fî Mesâili'l-Kadâive'l-Kader ve't-Ta'lîl*, el-Mektebetu'l-Tevfikıyye, ts.

İbnu Manzur, Mukerrem, *Lisanu'l-Arab*, Kahire, ts.

Koyande, Apurav Krishina, Kit Wayne Chew, Krishanamoorthy Ranbabu, Yang Tao, Dinh Toi Chu, Pau Loke Show, Microalgae: A potential alternative to health supplementation for humans, Food Science and Human Wellness, 8, 16-24, 2019.

Kur'ân-ı Kerim.

Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, Beyrut, 2002.

Müslim b. el-Haccac, *Sahih*, İst., 1992.

Nursî, Bedîuzzaman Said, *Lemalar*, İst., 1996.

Nursî, *Mektubat*, İst., 1996.

Nursî, *Sözler*, İst., 1996.

Nursî, *Şualar*, İst., 1997.

Pabuçcu, K, 2009, Kültürü yapılan *Nitzschiapalea*'nın taramalı elektron mikroskopta incelenmesi, Anadolu Üniversitesi, Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, 2009, Cilt 10, Sayı 1.

Râzî, Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebir*, Beyrut, 1981.

Taberî, Muhammed b. Cerir, *Tefsir Câmiu'l-Beyan an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Hicr Yayınları, ts.

Türkçe Sözlük, TDK., Ankara, 2009.

“KABURGA KEMİĞİ HADİSİ” ÖZELİNDE İSLAM’DA KADIN VE ERKEĞİN YARATILIŞ ÖZELLİKLERİ

Arş. Gör. Tuğberk UĞURLU, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Temel İslam Bilimleri Bölümü
tugberk.ugurlu@dpu.edu.tr

ÖZET

İslam Dininde aile, toplumun temel yapı taşlarından biridir. Kuran-ı Kerim’de ve Hz. Peygamber’in (a.s) hadislerinde nikah ve dolayısıyla aile kurumuna, neslin temiz bir şekilde çoğalması ve toplumun bu yolla ıslah olmasına son derece önemli vurgular yapılmıştır. Bu vurguların en önemlilerinden biriyse, literatürde *“Kaburga Kemiği Hadisi”* şeklinde meşhur olmuş olan ve erkek cinsi muhatap alınarak söylenmiş şu Peygamber sözüdür: *“Kadın kaburga kemiği gibidir, eğer düzeltmeye çalışırsan kırarsın. Olduğu gibi bırakırsan eğri kalmaya devam eder”*. Bu hadisin birçok varyantı bulunmakla birlikte ekseriyetle öne çıkan mana, kadın cinsinin kaburga kemiği gibi eğri bir vaziyette olduğu ve düzeltilmeye çalışıldığı taktirde kırılacağı üzerine yoğunlaşmıştır. Klasik dönemde herhangi bir tartışmaya sahne olmamış olan bu rivayetler, modern döneme gelindiğinde kimi çevrelerce İslam dininin kadın aleyhtarı söylemler ürettiğine delil gösterilirken, kimilerince de bu sözlerin Hz. Peygamber’e iftira yoluyla isnat edildiği iddiaları öne sürülmüştür. Ancak böyle yapılarak, ya kadın cinsi hakkında bir küçümseme zannıyla ön yargılara kurban edilen bu hikmetli sözün, *“sizin en hayırlılarınız hanımlarına en iyi davrananlarınızdır”* cümlesini kuran aynı Peygamber’den, bu anlamda, sadır olabileceğini iddia etme tutarsızlığına düşülmüş, ya da kendisinin bu sözü söylememiş olma ihtimali üzerinde sistemsizce ısrar edilmiştir. Zira tarih boyunca hadis ve fıkıh ilmiyle iştigal etmiş İslam alimleri, bahsi geçen rivayetleri gerek senet ve gerek metin açısından inceleyerek sahih olduklarına karar vermişlerdir. Bu çalışmada rivayet varyasyonları arasındaki mana bütünlüğü gözetilmiş ve kadın cinsinin, kaburga kemiği benzetmesiyle vurgulanan eğri yapısının aslında bir kusur ve alçaltma olmadığı, bilakis erkek ve kadın arasındaki zihni ve manevi farkların tespiti noktasında ince bir teşbih yöntemi kullanıldığı ortaya çıkartılmıştır. Böylece çağımızda git gide büyüyen cinsiyet tartışmalarına bu önemli hadis üzerinden ışık tutulmaya çalışılmış, doğru anlaşılması halinde, zannedilenin uzağında, başka hikmetli manalara da gelebileceği ihtimali vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kaburga Kemiği, Hadis, Hz. Muhammed, Kadın

THE CREATION FEATURES OF MEN AND WOMEN IN ISLAM SPECIFIC TO THE "RIB BONE HADITH"

ABSTRACT

Family is one of the building blocks of society in Islam. In the Quran and in the hadiths of the Islam Prophet (pbuh), very important emphasis has been placed on the institution of marriage and therefore the family, the clean growth of the generation and the improvement of the society in this way. One of the most important of these emphasis is the following Prophet's saying, which has become famous in the literature as the *"Rib Bone Hadith"* and which was said by referring to the male gender: *"Women is like a rib bone, if you try to correct it, you will break it. If you leave it as it is, it will stay crooked"*. These narrations, which did not witness any discussion in the classical period, started to be shown as evidence by some quarters that Islam produced anti-women discourses, while it was also claimed that these words were attributed to the Prophet through slander by others in the modern period. However, by doing so, they either fell into the inconsistency of claiming that this wise statement, which was sacrificed to prejudices about the female gender, could be amenated from the same Prophet in this sense who made also the sentence, *"The best of you are the ones who treat your wives the best"* or they unsystematically insisted the possibility that he had not told so. Yet, Islamic scholars who have been dealing with the science of hadith and fiqh throughout history have decided that they are authentic by examining the aforementioned narrations in terms of both script and text. In this study, the integrity of the meaning between the variations of the narration was taken into consideration, and it was revealed that the curved structure of the female gender, which is emphasized by the analogy of the rib bone, is not actually a defect and lowering, on the contrary, a subtle simulated method is used to determine the mental and spiritual differences between men and women. Thus, it is tried to shed light on the growing debates on gender in our age through this important hadith and, it is tried to emphasize the possibility that it may have other wise meanings far from what is supposed to be, if understood correctly.

Keywords: Rib Bone, Hadith, Prophet Muhammad, Women

GİRİŞ

İslam Dininde aile, toplumun temel yapı taşlarından biridir. Kuran-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in (a.s) hadislerinde nikah ve dolayısıyla aile kurumuna, neslin temiz bir şekilde çoğalması ve toplumun bu yolla ıslah olmasına son derece önemli vurgular yapılmıştır. Allah'ın (c.c) kulları üzerindeki görevlerinin hakkıyla yerine getirilebilmesi için bireylerin huzurlu yuvaları içerisinde zihnen ve bedenen dinlenebiliyor olmaları gerekmesi, dünya hayatının maneviyat bahçesine çevrilebilmesi ve bu bahçeden Cennete götürülebilecek meyveler hasat edilebilmesi açısından aile kurumu yadsınamaz bir öneme sahiptir. Haliyle, aile kurumunun çekirdekte bir erkek ve bir kadından teşekkül ettiği düşünüldüğünde bu iki bireyin birbirleriyle olan uyumu üzerinde çokça tefekkür etmek herhalde vakit kaybı olmayacaktır. Zira İnsanlığa rehber olarak gönderilen son Nebi ve Resul Hz. Muhammed'in (a.s), Allah (c.c) tarafından gerek yuvanın reisi olarak atanmış erkek kullarına, gerekse yuvanın merhamet ve huzur kaynağı olan kadın kullarına yönelik bu minvalde tavsiyelerde bulunduğunu görmekteyiz. Nitekim bu yazıda dikkat çekmek ve doğru anlaşılması yolunda emek sarf etmek istediğimiz Peygamber tavsiyesi, zaman içerisinde *"kaburga kemiği hadisi"* olarak şöhret kazanmış, yuvanın reisleri olan erkekler zümresine hitap eden şu kıymetli sözlerdir:

المرْأَةُ كَالضِّلَعِ، إِنْ أَقَمْتَهَا كَسَرْتَهَا، وَإِنِ اسْتَمْتَعْتَ بِهَا اسْتَمْتَعْتَ بِهَا وَفِيهَا عِوَجٌ

"Kadın kaburga kemiği gibidir, eğer düzeltmeye çalışırsan kırarsın. Olduğu gibi bırakırsan eğri kalmaya devam eder"[1]

Kimi görüş sahipleri tarafından yanlış anlaşılmak ve anlatılmak yoluyla yıpratılan ve kadın cinsi hakkında bir küçümseme zannıyla ön yargılara kurban edilen bu hikmetli sözün, *"sizin en hayırlılarınız hanımlarına en iyi davrananlarınızdır"*[2] cümlesini kuran aynı Peygamber'den, bu anlamda sadır olabileceğini zannetmek ne kadar büyük bir hata ise, kendisinin bu sözü söylememiş olma ihtimali üzerinde sistemsiz bir şekilde ısrar etmek de aynı büyüklükte bir hata olacaktır kanaatindeyiz. Zira tarih boyunca hadis ve fıkıh ilmiyle iştigal etmiş İslam alimleri, bahsi geçen rivayetleri gerek senet ve gerek metin açısından inceleyerek sahih olduklarına karar vermişlerdir. Bugün aksini iddia edebilmek için daha işlevsel bir sistem icat edip meseleyi delilleriyle çözüme kavuşturmadıkça, bu görüş sahiplerinin ısrarları su üstüne yazı yazmaktan öteye geçemeyecektir.

Hadisten çıkarılabilecek farklı manaların açıklaması kısmına geçmeden evvel bazı teknik bilgilerin izah edilmesini gerekli görmekteyiz: Hadis ilminde çoğu zaman Peygamberimiz Hz. Muhammed'den (a.s) gelen hadis rivayetleri tek bir kanaldan (tarikten) gelmez. Birçok aktarıcı (Ravi) tarafından zaman içerisinde çeşitli senetler aracılığıyla ve bazı lafız farklarıyla günümüze kadar ulaşırlar. Dolayısıyla, bir cümlesinde Hz. Peygamber'in (a.s) ne kastettiğini anlayabilmek için, bahsettiğimiz kanalların tamamının incelenmesi ve lafız farklarının hangi anlama tekabül ettiğinin tespit edilmesi gerekir. Bu sebeple biz de yukarıda aktardığımız hadisi doğru anlayabilmek adına bu hadisi aktaran tüm ravilerin rivayetlerini gözden geçirerek açıklama yoluna gideceğiz. Yazının hacmini gereğinden fazla artırmamak adına öne çıkan

---

1 Buharî, Nikah, 78; Müslim, Rida', 65; Tirmizî, Talak, 12; Darimî, III, s. 1425; Ahmed b. Hanbel, XXXXIII, s. 395.

2 Tirmizî, Rida', 11.

rivayetlerin metinlerini incelemekle yetinmeyi tercih etsek de, meselenin derinlemesine tetkik edilmesi için de dipnotlara gerekli kaynakları yerleştireceğiz.

Hadisimizin farklı rivayetlerinden bazıları şu şekilde nakledilmiştir:

اسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ، فَإِنَّ المَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعٍ، وَإِنَّ أَعْوَجَ شَيْءٍ فِي الضِّلَعِ أَعْلاَهُ، فَإِنْ ذَهَبْتَ تُقِيمُهُ كَسَرْتَهُ، وَإِنْ تَرَكْتَهُ لَمْ يَزَلْ أَعْوَجَ، فَاسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ

"Kadınlar hakkında birbirinize hayırlı şeyler tavsiye edin. Çünkü kadın kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri kısmı en üst kısmıdır; eğer düzeltmeye kalkarsanız kırarsınız, olduğu gibi bırakırsanız eğri kalır. Kadınlar hakkında birbirinize hayır tavsiye edin!"[3]

إِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعٍ لَنْ تَسْتَقِيمَ لَكَ عَلَى طَرِيقَةٍ، فَإِنِ اسْتَمْتَعْتَ بِهَا اسْتَمْتَعْتَ بِهَا وَبِهَا عِوَجٌ، وَإِنْ ذَهَبْتَ تُقِيمُهَا، كَسَرْتَهَا وَكَسْرُهَا طَلَاقُهَا

"Kadın kaburga kemiğinden yaratılmıştır; asla senin istediğin gibi düz olmaz. Olduğu gibi bırakırsan o şekilde kalacaktır. Düzeltmeye kalkarsan kırarsın. Kırılması(ndan kasıt) ise boşanmanızdır."[4]

إِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلْعٍ، وَإِنَّكَ إِنْ تُرِدْ إِقَامَةَ الضِّلْعِ تَكَسَّرَ، فَدَارِهَا تَعِشْ بِهَا، فَدَارِهَا تَعِشْ بِهَا

"Kadın kaburga kemiğinden yaratılmıştır; eğer kemiği düzleştirmeye çalışırsan kırarsın. Olduğu gibi bırakırsan onunla geçinebilirsin, olduğu gibi bırakırsan onunla geçinebilirsin!"[5]

Lafızlardaki farklılıklara dikkat edildiğinde görülecektir ki, bazı rivayetlerde *"kaburga kemiğinden yaratılmıştır"* denirken, bazı rivayetlerde *"kaburga kemiği gibidir"* şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Dolayısıyla anlatılmak istenen, kadın cinsinin yaratıldığı hammadde üzerinde durmaktan ziyade, kadınların fıtratının inceliklerini erkeklere öğretmek ve onlara karşı nasıl muamelede bulunmaları gerektiğini göstermektir. İkinci dikkat çeken noktaysa, kaburga kemiğinin eğriliği benzetmesinin kendi içerisinde eksiklik veya kusur barındıran bir anlama sahip olmamasıdır. Yani kemiğin eğri olması onun kusurlu olduğunu ima etmek için değil, kadının zihinsel ve manevi yapısının erkekten hangi yönleriyle ayrıldığını böyle muazzam bir teşbihle vurgulamak içindir. Bu çerçevede söz gelimi şöyle söylemek de mümkündür: Hz. Peygamber erkeklere değil de kadınlara hitaben böyle bir cümle kurmak isteseydi *"erkekler düz bir kemik gibidir, eğmeye çalışırsanız kırarsınız"* da diyebilirdi. Ancak yuvada evin reisi erkek olması hasebiyle yönetici konumundaki kişiye nasihat etmek, yuvadan hasıl olacak meveddet ve huzurun temini için daha hikmetli ve isabetli olsa gerektir.

Bu hadis ışığında günümüz toplumuna mercek tuttuğumuz taktirde kadın ve erkek ilişkileri üzerine yapılan sosyolojik çalışmalar da şunu göstermektedir ki, kadınlar erkeklerin düz mantıklı, sonuç odaklı ve tek düze düşünce yapısından dem vurup anlaşmanın zorluğundan şikâyet ederken, erkekler kadınların detaycı, değişken ve duygusal yapılarına alışmakta zorluk yaşamaktadırlar.[6] Problemin temelinde, erkeklerin kadınları, kadınların da erkekleri kendileri gibi

---

[3] Buharî, Enbiya, 1; Müslim, Rida', 60.

[4] Müslim, Rida', 59.

[5] İbn Ebi Şeybe, el-Musannef, IV, s. 197.

[6] Detaylı bilgi için bkz. Tarhan, Nevzat, Kadın Psikolojisi, Nesil Yayınları, 92. baskı.

bir fıtrata sahip olmadıkları için eleştirmeleri çıkmazı vardır ki bu, aslında ilahi hikmet üzere farklı yaratılmış bu iki cinsin dünyadaki rollerini doğru kavrayamamaktan kaynaklanmaktadır. Tıpkı, giydiği bir ayakkabının iki çiftinin de birebir aynı olmasını istemek gibi, insanoğlunu çözülemez bir sorunun içine atan bu yaklaşıma çareyi ise yukarıda naklettiğimiz Peygamber hikmetinde aramak, gecikmiş ancak isabetli bir çaba olacaktır diye düşünmekteyiz. Nitekim hadisimizin farklı rivayetleri içerisinde son naklettiğimiz *"olduğu gibi bırakırsan onunla geçinebilirsin"* cümlesinden rahatlıkla anlayabiliriz ki, kadının olduğu gibi bırakılmasından sonra eğri kalmaya devam etmesi onun düzeltilemeyecek kadar kusurlu olduğu anlamına gelmemektedir. Üstelik hadisimizin, burada aktarmadığımız ancak bizzat Hz. Aişe (r.ah) tarafından nakledilmiş bir şekli de kitaplarımızda mevcuttur.[7] Hz. Aişe de (r.ah) bir kadın olmasına rağmen bu rivayeti naklederken kendisine yapılmış bir hakaret olarak algılamamıştır. Burada Hz. Aişe'den (r.ah) bahsetmişken şu önemli detayın da dikkate alınması gerekmektedir: Hz. Aişe (r.ah) Hz. Peygamber'in (a.s) vefatından sonra İslam toplumu içerisinde gerek bilgisi ve muhakeme kabiliyetleriyle son derece saygın bir konuma sahip olagelmiştir. Hz. Peygamber'den (a.s) en çok hadis nakleden sahabiler içerisinde (*muksirûn*) dördüncü sırada yer almakla beraber (2403 rivayet), Hz. Peygamber'in (a.s) hadislerini en iyi bilenlerden biri olarak yer yer yanlış rivayet edildiğini fark ettiği durumlarda itiraz da etmiştir. Bu itirazlardan biri vardır ki konumuzla doğrudan alakalı olduğu için burada zikretmeyi uygun görmekteyiz:

قيل لعائشة إن أبا هريرة، يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الشؤم في ثلاثة: في الدار والمرأة والفرس فقالت عائشة: لم يحفظ أبو هريرة لأنه دخل ورسول الله صلى الله عليه وسلم، يقول: قاتل الله اليهود، يقولون إن الشؤم في ثلاثة: في الدار والمرأة والفرس فسمع آخر الحديث ولم يسمع أوله

Hz. Aişe'ye, Ebu Hureyre'nin, *"Resulullah (a.s): 'Uğursuzluk üç şeydedir; evde, kadında ve atta' buyurdu"* dediği sorulunca, o şöyle cevap verdi: *"Ebu Hureyre iyi ezberlememiş, o girdiğinde Resulullah (a.s) 'Allah Yahudileri kahretsin, şöyle derler: Uğursuzluk üç şeydedir; evde, kadında ve atta' buyurmuştu; ama o, hadisin başını işitememiş, sadece sonunu duymuştur."*[8]

Bu rivayette de görüldüğü üzere, Hz. Aişe (r.ah) Hz. Peygamber'in (a.s) maksadına ve söylediği sözlerin arka planına olan vukufiyetine binaen kadını hakir gören bu Yahudi ve başka rivayetlerde cahiliye mantığını tespit ederek konuyu çözüme kavuşturmuştur. O halde kaburga kemiği hadisinin, fıtrat gereği Allah'ın kadını kusurlu yarattığı şeklinde anlaşılması ihtimali, itiraz etmemesinin yanı sıra Hz. Aişe'nin (r.ah) bizzat bu rivayeti aktaran ravilerden biri olması da dikkate alındığı taktirde uzak bir ihtimal olarak görünmektedir.

Dolayısıyla hadisimizden kadınların, erkekleri memnun etmek veya erkekler arasında bir yer edinmek için; erkeklerin de kadınlara güzel gözükmek ve iyi geçinmek için kendi fıtratından ödün vermemesi gerektiği sonucu da pek tabii çıkarılabilmektedir. Ancak bu şekilde yapıldığı zaman birbirini tamamlayabilecek bir yapı ortaya koyabilecek iki insan cinsi, Allah (c.c) tarafından kendilerine biçilmiş dünya rolünü hakkıyla yerine getirebilir, kurdukları yuva içerisinde huzurla yaşayıp, salih ve saliha evlatlar yetiştirebilirler. Tüm bu aktarılan hikmetleri görmezden gelip modern bir dünya düzeni inşa etmek isteyen görüş sahipleri ise, aralarında bulunan bu

---

7 Taberanî, Mu'cemu'l-evsat, I, 293.

8 Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Müsned, III. s.124, no: 1641.

bariz fiziksel ve zihinsel fıtrat farklılıklarına rağmen *"kadın-erkek eşitliği"* söylemi altında estetize edilmiş ancak içi boş bırakılmış bir iddiadan öteye gidemeyecek sistemler inşa etmekte, kendi içindeki cevheri keşfetme yolculuğunda olan insanoğlunu karanlıkta körlemesine hareket etmeye mecbur bırakmaktadır. Kadın ve erkeğin eşit olmamasıysa; birinin diğerinden üstün olması sebebiyle değil, aynı türün farklı cinslerini temsil etmelerinden kaynaklanmaktadır. Tıpkı her ikisi de meyve türünden olmasına rağmen, söz gelimi elmanın incirle eşit veya ondan üstün olup olmadığının tartışılamayacağı gibi.

KAYNAKÇA

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Ṣaḥîḥü'l-Buḫârî*. Kâhire: Dârü'l-hadîs, 2011.

Dârimî, Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid. *Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. Memleketü'l-Arabiyye es-Su'diyye, 2000.

Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *Müsned*. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 2001.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Muṣannef*. thk. Hamed b. Abdullah, Muhammed b. İbrâhim. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1425/2004.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Ṣaḥîḥü Müslim.* Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2011.

Taberânî, Ebü'l-Kāsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *el-Mu'cemü'l-Evsat*. nşr. Târık b. İvazullah & Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1416/1995.

Tarhan, Nevzat, *Kadın Psikolojisi*, Nesil Yayınları, 92. baskı.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Cîze: Dâru Hicr, 1419/1999.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-. *el-Câmiʿu's- ṣaḥîḥ.* nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1417/1996.

IV. ULUSLARARASI BİLİMLER IŞIĞINDA
YARATILIŞ KONGRESİ
20-24 EKİM 2020

VI. OTURUM

24 Ekim 2020 - Cumartesi	OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. MEHMET CESUR

SAAT	BİLDİRİ SAHİBİ	BİLDİRİ BAŞLIĞI
11:15 - 12:15	Doç. Dr. Ali KUYAKSİL	"Bürhan-ı inni" Bağlamında Ayet-ül Kübra Risalesi'nde Yaratıcının Varlığının Delilleri"
	Prof. Dr. Mehmet CESUR	"Determinizm ve Kaos Bağlamında Tanrı ve İnsan İradesi"
	Doç. Dr. Sait ALTIKAT	"Hadid Suresi, 25. Ayetinin Biyokimyasal Tefsiri"
	Öğr. Gör. Muhammet Süheyb SÜLEYMAN	"Kur'ân'da Belagat Açısından "Halaka" Kelimesi"

“BÜRHAN-I İNNİ” BAĞLAMINDA AYET-ÜL KÜBRA RİSALESİ’NDE YARATICININ VARLIĞININ DELİLLERİ

Doç. Dr. Ali KUYAKSİL, Iğdır Üniversitesi, İİBF
ali.kuyaksil@igdir.edu.tr

ÖZET

İnsanlık tarih boyunca, bir yaratıcının varlığına ve ona ibadet etmeye ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaç günümüze kadar, başta Allah tarafından gönderildiği kabul edilen hak dinler ve bunların tahrip ve tahrif edilmiş formları ile karşılanmaya çalışılmıştır. Bunların yanı sıra Hindistan gibi büyük ülkelerin yanında, dünyanın değişik kıtalarında da farklı insan ve nesneler ilah kabul edilmekte ve onlara tapılmaktadır. Birçok milletin tarihinde bulunan yaratılış destanları da insanlığın bir yaratıcıya olan ihtiyacını göstermektedir.

Yaratıcya inanma tarihi süreçte geneldir. Bununla beraber, felsefe süreç içerisinde gelişme göstermiştir. İlk filozoflar bir yaratıcının varlığı konusunu tartışmamışlardır. Daha çok kâinatın toprak, su, hava ve ateş gibi hangi maddeden yaratıldığı konusunda tartışmışlar ve ayrı fikirler belirtmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde de felsefecilerin çoğu yine Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet ile ilgili hatta din adamları arasından çıkmıştır. 18’inci yüzyıla geldiğimizde, bozulmuş Hristiyanlık ile ortaya çıkan yeni bilimsel gelişmeler arasındaki çelişki papazlar tarafından giderilememiştir. Aksine Kiliseler, Engizisyon Mahkemeleri aracılığıyla bilim adamlarına zulmedilmeye başlanmıştır. İşte bu dönem tarihte *“Ortaçağ Karanlığı”* olarak isimlendirilmiştir. Özellikle 18’inci yüzyıldan sonra Şüphecilik, Maddecilik, Pozitivizm, Darwinizm gibi felsefi akımlar karşısında, yaratıcının inkârı yönünde gelişmeler yaşanmıştır. Bunun karşısında da yaratıcının varlığını kabul ve ispat etme yönünde akademik gelişmeler de artmıştır. Özellikle İslami literatürde, Kelam ilmi bu konularda öne çıkmıştır.

Bu çalışmada çağımız İslam âlimlerinden B. Said Nursi’nin Ayet-ül Kübra Risalesi üzerinde betimsel bir çalışma olarak, metin analizi yapılmıştır. Bu çalışmada, önce insanın psikolojik yapısı ve yaratıcıya duyulan ihtiyaç incelenmiştir. Bunun devamında çeşitli kelâm kitaplarında geçen, Allah’ın varlığını ispat yollarına değinilmiştir. Üçüncü olarak, *“Bürhan-ı Limmi ve Burhan-ı İnni”* kavramları incelenmiştir. Dördüncü olarak, Bediüzzaman Said Nursi’nin hayatı, gayesi ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Son olarak, Ayet-ül Kübra Risalesi, *“Bürhanı İnni”* açısından yorumlanmıştır. Çalışma, genel bir değerlendirme ve sonuç ile tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaratıcı, Bürhan-ı İnni, Kelâm, Ayet-ül Kübra Risalesi, Bediüzzaman Said Nursi.

IN THE CONTEXT OF THE “BURHANI INNI” THE EVIDENCES OF THE CREATOR'S EXISTENCE IN THE BOOK OF SUPREME SIGN

ABSTRACT

Throughout history, humanity has needed the existence of a creator and to worship him. This need has been tried to be fulfilled by the true religions, which are accepted to be sent by Allah, and their destroyed and distorted forms. In addition to this, in great countries such as India and in different continents around the world, different people and objects are considered as deities and worshiped it. Creation epics found in the history of many nations also show that humanity's need for a creator.

Believing in creator is general throughout history. However, philosophy has shown a certain development in the process. The first philosophers did not discuss the issue of the existence of a creator. They mostly discussed what matter the universe was created from such as earth, water, air and fire, and they expressed different opinions. In later periods, most of the philosophers were also related to Judaism, Christianity and Islam, and even among the clergy. As we reach the 18th century, the contradiction between the corrupt Christianity and the new scientific developments that emerged could not be resolved by the priests. On the contrary, Churches began to persecute scientists through the Inquisition Courts. This period has been named as *“Medieval Darkness”* in history. Especially after the 18th century, developments in the direction of denial of the creator took place in the face of philosophical movements such as Skepticism, Materialism, Positivism, and Darwinism. On the other hand, academic developments in terms of accepting and proving the existence of the creator have increased. Especially in the Islamic literature, the science of Kalam has come to the fore regarding these issues.

In this study, as a descriptive study, a textual analysis was made on Bedizuaman Said Nursi's, who is one of the Islamic scholars of our age, book which named as Supreme Sign. For this purpose, first the psychological structure of human being and the need for a creator are examined. In the continuation of this, the ways of proving the existence of Allah in various theological books, are mentioned. Thirdly, the concepts of *“Bürhanı Limmi and Burhanı Inni”* have been studied. Fourth, brief information about Bediuzzaman Said Nursi's life, purpose and works were given. Finally, the book of *“Supreme Sign”* has been interpreted in the terms of *“Bürhanı İnni”*. The study was completed with an overall assessment and conclusion.

Keywords: Creator, Bürhanı İnni, Kalam, The Book of Ayet-ül Kübra, Bediuzzaman Said Nursi.

GİRİŞ

İnsanlık tarih boyunca, bir yaratıcının varlığına ve ona ibadet etmeye ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaç günümüze kadar, başta Allah tarafından gönderildiği kabul edilen hak dinler ve bunların tahrip ve tahrif edilmiş formları ile karşılanmaya çalışılmıştır. Bunların yanı sıra Hindistan gibi büyük ülkelerin yanında, dünyanın değişik kıtalarında da farklı insan ve nesneler ilah kabul edilmekte ve onlara tapılmaktadır. Birçok milletin tarihinde bulunan yaratılış destanları da insanlığın bir yaratıcıya olan ihtiyacını göstermektedir.

Yaratıcya inanma tarihi süreçte geneldir. Bununla beraber, felsefe süreç içerisinde gelişme göstermiştir. İlk filozoflar bir yaratıcının varlığı konusunu tartışmamışlardır. Daha çok kâinatın toprak, su, hava ve ateş gibi hangi maddeden yaratıldığı konusunda tartışmışlar ve ayrı fikirler belirtmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde de felsefecilerin çoğu yine Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet ile ilgili, hatta din adamları arasından çıkmıştır. 18'inci yüzyıla geldiğimizde, bozulmuş Hristiyanlık ile ortaya çıkan yeni bilimsel gelişmeler arasındaki çelişki papazlar tarafından giderilememiştir. Aksine Kiliseler, Engizisyon Mahkemeleri aracılığıyla bilim adamlarına zulmedilmeye başlanmıştır. İşte bu dönem tarihte *"Ortaçağ Karanlığı"* olarak isimlendirilmiştir. Özellikle 18'inci yüzyıldan sonra Şüphecilik, Maddecilik, Pozitivizm, Darwinizm gibi felsefi akımlar karşısında, yaratıcının inkârı yönünde gelişmeler yaşanmıştır. Bunun karşısında da yaratıcının varlığını kabul ve ispat etme yönünde akademik gelişmeler de artmıştır. Özellikle İslami literatürde, Kelâm ilmi bu konularda öne çıkmıştır. Bin dört yüz kırk iki yıllık geçmişiyle kelâm ilmi, dünyanın en eski ilim dallarından birisi olmanın yanı sıra İslâm dininin tarihi geçmişini yansıtan, bugüne taşıyan ve aynı zamanda başta inanç ilkeleri olmak üzere dinin bütün alanlarını kucaklayan kapsayıcı bir ilimdir (Karadaş, 2017: 9).

Kelâm, Allah Kelâmı Kur'an-ı Kerim'in itikatla, inançla ilgili ayetlerinin yorumunu esas alan, İslâm ilimlerinin temelini, aslını oluşturur. Kelâm ilmine, *"İslâm ilimlerinin reisi"*, *"ilimlerin en şereflisi"* gibi unvanlar verilmesi, onun bu vasfından ileri gelmektedir… Kelâmın özünü, İslâm'ın özü olan Tevhid Akidesi, Allah'ın bir tekliği inancı oluşturur. Kelâm'da konu edilen bütün asli ve yan meseleler bu özün tam ve kâmil manada ortaya çıkarılmasına yöneliktir. Asıl olan Allah Tealâ'nın birliğidir (Gölcük ve Toprak, 2016: III).

İslâmla müşerref olmuş kitlelerin imanını muhafaza etmek, Müslüman olmamış insanların da şüphelerini gidererek İslâm'a girmelerini sağlamak maksadıyla faaliyet gösteren İslâmî ilimlerin başında Akaid ve Kelâm ilmi gelir... Kelâm çeşitli fikri cereyanları, bid'ate, sapıklığa, küfre götüren inanış ve görüşler karşısında aynı iman esaslarını müdafaa eden, söz konusu fikir ve inançları ilmen çürüterek, zihinlerde doğabilecek şüpheleri ortadan kaldıran bir ilimdir. Bu sebeple kelâm, fikrî ve itikadî bir cihaddır… Günümüzde inkârcı cereyanların bunca hücum ve istilası karşısında, kelâm metodunu kullanarak, bu istilaya *"dur!"* demenin, inkâr fırtınasının tahribatını onarıp, gönülleri imar etmenin lüzumsuz ve gayr-ı meşru olduğunu söyleyecek basiretli ve dirâyetli bir din âliminin bulunabileceğine ihtimal verilemez (Topaloğlu, 2012: 15).

Kelâmcılar bir taraftan İslâm itikadının akli temellerini atarken, öbür taraftan da yabancı din ve inançları çok ciddi eleştirilere tabi tutmuşlardır. Bu sayede Müslümanların inanç ve kültürel üstünlük elde etmesi, kendilerine güven duymalarını sağlamış ve böylece yeni bilimsel ve kültürel gelişmeler yaşanmıştır. Günümüz kelâmcıları, sadece inanç konularıyla sınırlı

kalmamalı, İslâm'a yönelen modern meydan okumalara karşı dinin temel ilkeleri çerçevesinde yeni çözüm arayışlarına yönelmelidirler. İslâm'ın inanç ve yaşam ilkeleri, çağın zihinlerine yeniden izah edildiği takdirde, hayatın amacını bütünüyle maddi hedeflere kilitleyen modern medeniyetin doğurduğu manevi boşluk doldurulabilir. Akla ve insan fıtratına uygun olan İslâm dini, insanlığın ufkuna yeniden doğabilir (Arslan ve Bozkurt, 2018: VII).

17'nci yüzyıldan itibaren Batı dünyasında mantık, felsefe ve bilim alanlarında ortaya çıkan yenilikler kadîm felsefenin etkisini büyük çapta azaltmıştır. Müslüman toplumları da etki alanına çeken gelişmeler neticesinde 19'uncu yüzyılın sonlarından itibaren yeni ilm-i kelâm çalışmalarına başlanmış ve bu süreç günümüze kadar devam etmiştir. İstiklâl marşı şairimiz Mehmet Akif Ersoy da bu durumu: *"Doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhâmı //Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı"* diyerek ifade etmiştir (Hazırlayanlar, 1994: 161). İlâhiyat fakülteleri kelâm anabilim dalı mensupları ile bazı araştırma vakıflarının düzenlediği ilmî toplantılarda günümüz ilm-i kelâmının problemleri ve çözüm yöntemleri üzerine değerli görüşler ortaya konmuştur.

Tüm kutsal değerleri inkâr veya önemsizleştirmeye yönelik akımlara karşı İslâm akaidini savunacak, yeni bir kelâm ilmine ihtiyaç vardır. Bu ilmin kendileriyle mücadele etmek durumunda kalacağı inkârcı akımların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz (Kılavuz, 2018: 400-401):

1- Karl Marks ve Engels'in işleyip geliştirdikleri Tarihi Maddecilik (Materyalizm)

2- Darwin'in temsil ettiği evrimcilik (Evolutionism)

3- Auguste Comte tarafından ortaya atılan Pozitivizm

4- Tabib Freud tarafından kurulan Freudizm

5- Dünya hayatını ön plâna çıkartarak, bu hayatın metafizik âlemle, dinle dolayısıyla peygamberlik ve vahiyle ilişkisini kesmeyi hedefleyen sekülerizm

6- Vahyi, ilâhi kitabı ve peygamberliği inkâr ederek, insanın aklıyla gerçeği bulabileceğini söyleyen deizm

7- Ateist varoluşçuluk, nihilizm (hiççilik) vb.

Çalışmanın ileri başlıklarında, Prof. Dr. Saim Kılavuz tarafından, yeni ilm-i kelam dönemi, eserleri içerisinde, isbat-ı vacibe dair yazılanlar içerisinde yer alan Said Nursi'nin Risale-i Nûr Külliyatı (Kılavuz, 2018: 415) içerisinde yer alan, *"Ayet-ül Kübra Risalesi"* incelenecektir.

İnsanın Psikolojik Yapısı ve Yaratıcıya Duyulan İhtiyaç

Günümüzde her kesimden insanın tereddütsüz kabul edebileceği bir gerçekten bahsedebiliriz: İnsan antropolojik araştırmaların da tescil ettiğiüzere tarihin derinliklerinden günümüze kadar hiçbir dönem kutsalla ilişkidini koparmamıştır…İnsan-din ilişkilerini ele alan pek çok araştırma, dünya üzerinde yaşadığı bilinen büyük-küçük tüm insan topluluklarının güçlü dini yönelişlere sahip olduklarını ortaya koymuştur…Günümüzde dünyada yaşayan insanların dörtte üçünün bir dine inandığı ve davranışlarına yön verecek ölçüde inançlarına değer verdikleri kabul edilmektedir. Din psikologlarının yanında, ilahiyatçı, antropolog ve diğer sosyal bilimlerin çoğunluğu, doğuştan bir inanma ihtiyacının varlığını kabul ederler. İnsanı din ile bağlantılı hale getiren en temel faktörlerin başında inanma ihtiyacı ve buna bağlı olarak hakikat arayışı gelir. Bunun anlamı, inanç ve insan ayrılmaz bir bütünden ibarettir (Bahadır, 2016: 47-66).

İnsanlar hem maddi hem manevi açıdan dine muhtaçtırlar. İnsanların ilmî, edebî, ictimaî, siyasî bakımdan gelişmesi hususunda dinden daha yüce, daha önemli bir etken olamaz. Hele din, insanlık için öyle bir ruhî ve manevi bir ihtiyaçtır ki bu ihtiyaç tatmin edilmedikçe insan için kalp temizliğine, vicdani rahatlığa, ruhi yükselişe kavuşması düşünülemez…İnsan için din duygusu fıtrî ve zaruridir. Hiçbir devirde yaşayan insanlar dinden, din fikrinden soyutlanmamışlardır. İnsanlar öteden beri kendi varlıklarını, bütün varlıkların neden ve kim tarafından meydana getirildiğini, nereye gideceğini, bu gelip gitmekteki hikmeti tefekkür etmiş, bu alandaki sorularını ancak din çözebilmiştir. İnsanda bulunan din duygusudur ki insanın en üzüntülü anında yardımına yetişir, topraklar içinde parçalara dönüşeceğini düşünen insanlık için teselli vermiş olur (Bilmen, 2015: 66-67).

İnsan, yaratılışındaki yeti/kabiliyet gereği, iyiyi kötüden ayırmak ve doğruyu yanlıştan ayrıştırmak amacıyla kendi lehine olacak ve hayatını şekillendirecek, aynı zamanda kendisini mutlu edecek şeyler üzerinde düşünmüş ve onları araştırmıştır. Yaratılışındaki yapısal özellikler, zihinsel olgular insanı yaratıcısını bulmaya ve onu anlamaya itmiştir. Zira öncelikle insan, kendisinin ne olduğunu anlamaya çalışmıştır. Bu anlam arayışı onu, kendisini var edeni idrak etmeye yöneltmiştir… Kur'an-ı Kerim bu hususa şu ayetiyle işaret etmektedir: *"Aynı şekilde biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu görüp anlama imkânı veriyorduk ki kesin inananlardan olsun"* (el- En'âm 6/75)… Buna göre insanın yapısında bulunan duyu ve duygular, yaratıcıyı anlamaya yöneliş etkenlerinin başında gelmektedir… Nitekim *"Her doğan çocuk, fitrat üzerine doğar. Anne ve babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi yapar. Eğer ana-baba Müslüman ise, çocuk da Müslümandır"* Gazzali de bu hadisle bağlantılı olarak, çocuklara küçüklüğünden itibaren hangi inanç telkin edilirse, o inanç üzerine hayatını yönlendireceğini kaydeder (Kurt, 2019: 7-10).

Hem İslâm alimleri hem de Batı düşünürleri, tarih içinde gelip geçen milletlerin incelemesinden çıkarılan sonuçlara göre, genellikle her milletin bir tanrı inancına sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Buna bağlı olarak, selim yaratılışını ve sağduyusunu koruyabilmiş insanların yüce bir tanrının varlığını tabii olarak benimseyeceğini söylemişlerdir. Bu durum *"kabûl-i âmme"* veya *"fitrat-ı selime"*delili diye isimlendirilmiştir. Netice olarak insan fıtratında bulunan ortak özellikler, bir şekilde insanları bir yaratıcıyı kabul fikrine yönlendirmektedir. Nitekim tarihe bakıldığında insanlığın büyük bir çoğunluğunun kabulü *"kabûl-i âmme"*, bir yaratıcı veya temel oluşturan bir aslın benimsenmesi yönünde olmuştur (Arslan ve Bozkurt, 2018: 154-155).

Allah'ın Varlığını İspat Yolları

Allah'ın varlığını ispat yolları kelâm kitaplarında genellikle yer verilen bir bölümdür. Eski kelâm kitaplarında *"isbat-ı sani"*, *"isbat-ı vacip"* başlıkları adı altında yer almıştır. Bu kavramlardan isbat, sözlükte "sabit ve payidar eylemek, bir şeyin hakikatını anlayıp bilmek, hapsetmek, teyit etmek, delil getirmek anlamına gelir. Bir fıkıh terimi olarak, muhakeme usulünde, tarafların delil getirerek davalarının haklılığını ortaya koymaları demektir (Paçacı, 2010: 327). Vacip kelimesi ise sözlükte, *"lazım, gerekli, lüzumlu"* anlamına gelmektedir. Bir fıkıh kavramı olarak, yapılması kesin ve bağlayıcı bir şekilde istenen fiildir (Paçacı, 2010: 674). Kelâm ilmi içerisinde *"isbat-ı vacip"* terimi özel bir anlam kazanarak *"Allah'ın varlığı"* anlamında kullanılmaktadır. Bunun da sebebi, varlık kategorilerinin, mümkin, vacip ve müm-

teni diye üç kategoride ele alınmasıdır. Mümteni vücud, yani akıldan uzak varlık kategorisi olarak Allah'ın eşinin ve benzerinin olması durumudur. Mümkin vücüd, varlığı ve yokluğu eşit olan yokluktan varlığa geçmesini tercih eden bir yaratıcıdan sonar ortaya çıkan varlıktır. Kâinat gibi. Vacibül vücüd, vücudu mutlak var olan, yokluğu, mümkün olmayan Cenab-ı Hak'tır (Yeğin vd., 1985: 1033).

Varlığı kendinden olan, var oluşunda başkasına muhtaç bulunmayan bir zâtı delillendirmek anlamına gelen *"isbat-ı vacip"*, tabiî olarak aklı başında her insanı ilgilendiren bir konudur. *"Nereden geldim?, nereye gidiyorum?"* Kendi mevcudiyetinin şuuruna eren, ve hayatı seven bir insan için bunu düşünmemek mümkün değildir. Yüce Allah'ın mükerrem kıldığı ve bir çok mahlûktan üstün yarattığı insanoğlu başlangıç ve sonuç (mebde' ve maâd) hakkında, yanlış veya doğru, kendini tatmin edici bir hükme varmak mecburiyetindedir. İşte pek azı müstesna bütün dinler, bunların ilâhi olanlarının hepsi insanoğlunun bu sorusunu kesin bir hükümle cevaplandırırlar: Allah vardır, yaratılışımız ondandır, dönüşümüz ona olacaktır (Topaloğlu, 2012: 21).

Kelâm ilminin inançla ilgili konuları kısaca *"usulüselâse"* şeklinde; *"ilâhiyyât"*, *"nübüvvât"* ve semiyyât olarak üç ana bölümde incelenmiştir. *İlâhiyyât*, Allah'ın varlığı, sıfatları, fiilleri ve bunlarla ilgili konuları içine alan bir bölümdür (Arslan ve Bozkurt, 2018: 117). Bu alt başlıkta sadece bazı kelâmcıların Allah'ın varlığını ispat yollarına ismen değinilecek ayrımtıya gidilmeyecektir.

Abdullatif El – Harputi, *"Tenkîhu'l Kelâm Fi Akâidi Ehli'l – İslâm"* isimli eserinde, İsbat-ı Vaciple İlgili Deliller başlığı altında aşağıda belirtilen konuları işlemiştir (2016: 121-126):

- Filozof ve Muhakkik Kelâmcıların Delili
- Çoğu Kelâmcıların İzlediği Delil
- Enbiya ve Asfiyanın Takip Ettiği Yol
- Son Dönem İlahiyatçı Filozoflar ve İsbat-ı Vacip: a) İmkân Delili, b) Hareket Delili, c) Gaye ve Alemdeki Nizam Delili
- Tabiatçı ve Materyalistlerin Konuya Yaklaşımı.

Ömer Nasuhi Bilmen, *"Açıklamalı İlm-i Kelâm Dersleri / Muvazzah İlm-i Kelâm"*, isimli eserinin, üçüncü kısmın birinci bölümü İlâhiyyat başlığını taşımaktadır. Bu başlığın vücud alt başığında, Hudus, İmkân, İbdâ' ve Gaye yolları ile Allah'ın varlığı ispat edilmektedir. Diğer ispat delilleri alt başlığında ise Metafizik ve Ahlak yolu ile ispat yapılmaktadır (2015: 125-135).

Şerafettin Gölcük ve Süleyman Toprak'ın *"Kelâm Tarih Ekoller Problemler"* isimli çalışmalarında, Allah'ın varlığının isbatı üç başlık ve alt başlıklara ayrılarak inclenmektedir (2016: 158-202):

1- Kelamcıların Delilleri: a) Hudûs Delili, b) İmkân Delili, c) Gaye ve Nizam Delili, d) Kabul-i âmme (Umumun Kabulü) Delili, e) İlm-i Evvel Delili.

2- İslâm ve Batı Filozoflarının Delilleri: a) Hudûs Delili, b) İmkân Delili, c) Gaye ve Nizam Delili, d) İlk Sebep, İlk İllet Delili, e) Hareket Delili, f) Ekmel Varlık Delili.

3- Kur'an-ı Kerim'de İsbat-ı Vacib: a) İnsanın Yaratılışı, b) Hayvanların Yaratılışı,

c) Göklerin ve Yerin Yaratılışı, d) Gece ve Gündüzün meydana Gelişi, e) Hayatın Kaynağı olan Suyun Yaratılışı, f) İnsanın Fıtratı, g) Kur'an delillerinin Özellikleri.

Hulusi Arslan ve Mustafa Bozkurt'un *"Sistematik Kelâm I"* isimli çalışmada, Allah'ın Varlığının Delilleri iki başlık ve alt başlıklara ayrılarak inclenmektedir (2019: 139-154):

1- Kur'an'da Yer Alan Deliller: a) Âfâkî (Dış Dünyadaki) Deliller, b) Efüsî (İnsanın Kendi Varlığındaki) Deliller.

2- Kelâmcıların Delilleri: a) Hudûs Delili, b) İmkân Delili, c) Gaye ve Nizam Delili, d) Kabul-i âmme (Umumun Kabulü) Delili.

Hasan Gümüşoğlu'nun *"İslâm Akâdi ve Kelâm"* isimli çalışmasında Allah'ın Varlığının Delilleri başlığı altında; Hudûs Delili, İmkân Delili, Gaye ve Nizam Delili ele alınmaktadır (2019: 261-267).

A. Saim Kılavuz'un *"Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş"* isimli çalışmasında, Allah'ın Varlığının Delilleri başlığı altında 14 delil sayılmıştır. Bunlar (2018: 78-101): a) Kur'an'da İsbat-ı Vacip, b) Hadîslerde İsbat-ı Vacip, c) Fıtrat Delili, d) Hudûs Delili, e) İmkân Delili, f) İbdâ', İllet-i Gaiyye ve Nizam Delilleri, g) Kabul-i âmme (Beşer Tarihi) Delili, h) İhtira' Delili, i) Hareket Delili, j) Kemal Delili, k) Nâmütenâhî Delili, l) Ahlâkî Delil ve Fazilet Delili, m) Sufiyyye Göre Allah'ın Varlığı, n) Asrımızda Allah'ın Varlığına Dair İleri Sürülen Delillerden Bazıları.

Fikret Karaman'ın *"İslam İnanç Esasları"* isimli çalışmasında, Allah'ın Varlığının Delilleri başlığı altında 11 delil sayılmıştır. Bunlar (2019: 117-139): 1. Fıtrat Delili, 2. Nizam Delili, 3. Hareket Delili, 4. İmkân Delili, 5. Hikmet ve Gaye Delili, 6. Kemal Delili, 7. Hudus Delili, 8. Allah'a İman Etmeyi Çağrıştıran İki Örnek, 9. Kur'an'ın Dilinden Allah'ın Varlığı ve Birliği, 10. Toplumda Allah Tasavvuru, 11. Allah'ın İsimleri (Esmâü'l Hüsnâ).

Bekir Topaloğlu'nun, *"İslâm Kelâmcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-ı Vâcip)"*, isimli tez çalışması bu konuda müstakil olarak hazırlanmış örnek yayınlardandır. Özellikle çalışmanın ikinci bölümü *"Filozoflara ve Kelâmcılara Göre İsbât-ı Vacip"* başlığını taşımaktadır. İlk olarak, islâm filozoflarından El- Kindi'nin dört deliline değinilmiştir (2012: 55-64). Bunlar: 1. Hudûs Delili, 2. İllet - Ma'lûl Delili, 3. Çokluk – Birlik veya İlk İllet Delili, 4. Gaiyye ve Nizam Delili. İkinci olarak Fârâbî'nin beş deliline değinilmiştir (2012: 55-64). Bunlar: 1. İlk Sebep veya İlk İllet Delili, 2. Hareket Delili, 3. İmkân Delili, 4. İnayet Delili, 5. Ekmel Varlık Delili. Üçüncü olarak İbn Sina'nın imkân deliline de değinilmiştir. *"Kelâmcılar Arasında İsbât-i Vâcip"* alt başlığında ise, önce Mu'tezile'nin hudûs delilinden bahsedilmiştir. Ehl-i Sünnete Göre İsbât-i Vâcip başlığı altında; hudûs, imkân, nizam ve kabûl-i âmme delilletinden bahsedilmektedir. Topaloğlu netice olarak günümüz insanlarına hitap edebilecek delillerin hudûs, ihtira', gaiyyet ve nizam delillerinin müessir olacağını belirtmiştir.

"Bürhan-ı Limmi ve Burhan-ı İnni" Kavramları

Beyazlaşmak, hastalıktan kurtulup iyileşmek, delil getirmek, galip gelmek anlamlarındaki *"b-r-h"* kökünden türeyen Burhan sözlükte, kesin delil, kanıt, hüccet anlamına gelir. Kur'an'da isim şeklinde 8 ayette geçmiş ve hak ile batılı, doğru ile yanlışı ayıran, bütün şüpheleri gideren kesin delil anlamında kullanılır… Gazzalî burhanı, *"doğruluğu devamlı olan, değişikliğe uğraması imkansız olan ve kesin bilgi getiren delildir"* diye tanımlamıştır (Karagöz, 2010: 74).

İslâm mantıkçılarının üzerinde durduğu beş sanatın temelinin, Aristo'nun *"Organon"* adlı mantık külliyatının son beş bölümünü teşkil eden, çeşitli isimlerle Arapça'ya çevrilen ve hepsine *"beş kitap"* adı verilen kısımdır (Akgündüz, 2020: 178). Bazı kaynaklarda *"beş sanat"* olarak da ifade eddilmektedir. Bunlar: burhan, cedel (diyalektik), şiir, hitabet, safsata (mugalata) olarak isimlendirilmektedir. Beş sanatı ilk olarak adlandıranın Farabi olduğu sanılmaktadır. Beş sanat bir şeyi bildirme, bir gerçeği gösterme için bilgi araçlarıdırlar. Klasik mantıkçılara göre bu bilgi araçlarına başvurulurken hepsinde zihin kıyası kullanmaktadır... Beş sanatın tanımlarını yapabilmek için bunlarda kullanılan öncüllerdeki önerme çeşitlerine bakmak gerekir. Beş sanatta kullanılan önermeler, bilginin kaynağı ve gerçeklik değeri göz önünde bulundurularak çeşitlenir (Sinanoğlu, 2019: 100-102):

1-Kesin bilgi veren önermeler (Yakiniyat)

2-Meşhurat (Herkesçe doğru kabul edilen)

3-Müsellemat (Herkesçe onaylanan)

4-Makbulat (herhangi bir konuda uzman olanın sözleri)

5-Zanniyat (Sanma, zanna dayanarak verilen yargı)

6-Muhayyilat (Zihnin hayal etmesi ile verilen bilgi)

7-Vehmiyat (Kuruntu ile verilen bilgi, gerçekte olmayan şeyleri varmış gibi kabul etme).

Mantık ilminde kendisinden bahsedilen beş sanattan birisi *"Burhan"*dır. Mukaddimeleri yakiniyattan olan kıyasdır. Yakînî ilmi netice veren kıyâsdır. Mantıkçılara göre *"Burhan"*, bütün delillerin en kesin ve güvenilir olanıdır. İslâm mantıkçıları burhanı delilden ayırarak onu delilden daha özel bir manada kullanmışlardır (Akgündüz, 2020: 178). Klasik mantık kitaplarında çok sayıda bürhan türlerinden bahsedilir. Birşeyi nedenleri ile ispatlamaya çalışan kıyasa Burhan-ı limmi, sonuçtan nedene (eserden müessire) ulaşmak amacıyla düzenlenene Burhan-ı inni denilmektedir. Deneysel gerçeklere dayanılarak yapılan delillendirmeye ise Burhan-ı tecrübi denilmiştir (Sinanoğlu, 2019: 102). Ayrıca bazı kaynaklarda burhan çeşitleri arasında *"Burhan-ı Temânu"* da zikredilmektedir (Karaman, 2010: 75).

Bürhan-ı Limmi ve Burhan-ı İnni araştırma açısından daha ön planda olduğu için biraz daha bilgi verilecektir.

Bürhan-ı Limmi (Demonsratif of the Cause): Kanunlardan hâdiselerine, sebeblerden neticelerine ve müessirden esere olan istidlal. Yani eseri meydana geirenden esere olan delil. Ateşin dumana delil olması gibi (Yeğin vd., 1985: 134). Tümden gelim, zira ateş olunca dumanın çıkması beklenir. Bunun müessirden esere intikal eden kıyâs olarak da ifade edebiliriz. Meselâ, *"Bu adam öksürüyor –Her öksüren hastadır- Şu halde bu adam da hastadır"* bir kıyas formunda *"öksürme"* (orta terim) sonuçtaki hükmün hem zihni hem de harici illetidir/sebebidir. Yani öksürme hem zihnen adamın hasta olduğunun hükmedilmesini sağlamakta, hükmün illeti olmakta, hem de haricen de vuku bulduğunu göstermektedir (Akgündüz, 2020: 178).

Burhan-ı İnni (Demonsratif of the Fact): Hâdiselerden kanunlarına, neticelerden sebeplerine ve eserden müessire olan delil. Dumanın ateşe delil olması gibi (Yeğin vd., 1985: 134). Mümkün olan bu alemdeki varlıkların, onların yaratıcısına delil olmaları gibi. Başka bir ifade ile eğer bir kıyas formunda orta terim neticenin realitede varlığının illeti/sebebi olmayıp sadece zihnen

sebep teşkil ediyorsa buna burhan-ı inni denir. Meselâ, *"Her veremli olan öksürür- Bu adam veremlidir- Şu halde bu adam da öksürür"* şeklindeki bir kıyâsta adamın öksürüp öksürmediği görünür bir olay olarak bilinmiyor. Yani orta terim (veremli olma) neticeyi gerçek bir olay olarak doğurmuyor, sadece zihnen sonuca delalet ediyor. Bunu eserden müessire intikale vesile olan kıyâs diye de ifade etmek mümkündür. Bu sebeple fıkıh usulümde bürhan-ı limmiye kıyas-ı illet, burhan-ı inniye kıyâs-ı delalet de denilmiştir (Akgündüz, 2020: 179).

Bediüzzaman Said Nursi'nin Hayatı, Gayesi ve Eserleri

Bediüzzaman Said Nursi ve Risale-i Nur Külliyatı hakkında onlarca kitap yazılmıştır. Araştırma içerisinde bir alt başlıkta bu konuda kısa bir bilgi vermeyi faydalı gördük. Bu nedenle fazla ayrıntıya girmeden Bediüzzaman Afyon hapsinde mevkuf (tutuklu) iken kendi izni ile avukatları tarafından kaleme alınarak Başbakanlık, Adalet ve İçişleri bakanlıklarına gönderilen yazıyı kısaltarak aktarıyoruz (Nursi, Şualar, 2015: 387-390).

Nursi, Bitlis vilayetine tâbi Nurs köyünde doğduğunu, öğrencilik hayatında rastgelen âlimlerle mücadele ederek, ilmî münakaşalarla karşısına çıkanları inayet-i İlahiye ile mağlub ede ede İstanbul'a kadar geldiğini ifade etmektedir. İstanbul'da afetli bir şöhret içinde iken rakiblerin ifsadatıyla merhum Sultan Abdülhamid'in emriyle tımarhaneye gönderilmiştir. Hürriyet ilânıyla ve *"31 Mart Vak'ası"*ndaki hizmetleriyle *"İttihad ve Terakki"* hükûmetinin dikkatini çekmiştir. Van'da Câmi-ül Ezher gibi *"Medreset-üz Zehra"* namında bir İslâm üniversitesinin açılması teklifi ile uğraşmış, hatta temeli atılmıştır. Birinci harbin patlamasıyla talebelerini başına toplayarak gönüllü alay kumandanı olarak harbe katılmış ve Kafkas cephesinde, Bitlis'te esir düşmüştür. Esaretten kurtularak İstanbul'a geldikten sonra, *"Dâr-ül Hikmet-il İslâmiye"*ye a'za olmuştur. Ateşkes zamanında, İstanbul'da işgal kuvvetlerine karşı elinden geldiğince çalışmıştır. Millî hükûmetin galibiyeti üzerine, yaptığı hizmetler Ankara hükûmetince takdir edilerek Ankara'ya çağrılmış ve Mecliste, Van'da üniversite açmak teklifini tekrarlamıştır.

Kaderin cilveleri, kendisini sürgün olarak çeşitli yerlerde bulundurmuştur. Bu esnada Kur'an-ı Kerim'in feyzinden kalbine doğan füyuzatı yanındaki kimselere yazdırarak bir takım küçük kitapçıklar meydana gelmiştir ve bu kitapların geneline *"Risâle-i Nur"* ismini vermiştir. Bu kitapçıklar bir takım îman sahibleri tarafından birbirinden alınarak elle yazılarak çoğaltılmıştır. Yüzotuzu bulan bu risaleler tamamen âhiret ve îman bahislerine ait olup, siyasetten ve dünyadan kasdî olarak bahsetmediğini ifade etmektedir. Bu yüzotuz kitapçıktan hiç birisinde dünya işini alâkalandıran bir maksat olmadığı, hepsinin Kur'an nurundan alıntı yapılarak âhiret ve îman ile ilgilidir. Ne siyasî ve ne de dünyevî hiç bir gaye ve maksat yoktur. Nitekim hangi mahkeme işe başlamış ise, aynı kanaatle beraat kararını vermiştir. Dilekçenin sonunda gayesini aşağıdaki şekilde belirtmektedir (Nursi, Şualar, 2015: 389):

"Bir tek Gayem Vardır: O da, mezara yaklaştığım bu zamanda, İslâm memleketi olan bu vatanda bolşevik baykuşlarının seslerini işitiyoruz. Bu ses, âlem-i İslâm'ın iman esaslarını zedeliyor. Halkı, bilhassa gençleri imansız yaparak kendisine bağlıyor. Ben bütün mevcudiyetimle bunlarla mücadele ederek gençleri ve Müslümanları imana davet ediyorum. Bu imansız kitleye karşı mücadele ediyorum. Bu mucahedem ile inşallah Allah huzuruna girmek istiyorum, bütün faaliyetim budur. Beni bu gayemden alıkoyanlar da, korkarım ki bolşevikler olsun! Bu iman düşmanlarına karşı mücahede açan dindar kuvvetlerle el ele vermek, benim için mukaddes

bir gayedir. Beni serbest bırakınız. El birliğiyle, komünistlikle zehirlenen gençlerin ıslahına ve memleketin imanına, Allah'ın birliğine hizmet edeyim." Mevkuf Said Nursî

İşte aşağıdaki başlıkta ele alınacak olan, Ayet-ül Kübra Risalesi de bu inkarcı akımlar ile mücadele etmek amacıyla yazılmış külliyat içerisinde Şuâlar isimli büyük kitap içerisinde *"7. Şuâ"* isimli kısımdır. Ama ilk zamanlar ve günümüzde de basımının kolaylığı ve daha çok kimselerin eline geçip, okunmasını sağlamak gayesi ile küçük kitapcık şeklinde de basılmaya devam edilmektedir.

"Bürhan-ı İnni" Açısından Ayet-ül Kübra Risalesi

Bu başlık adı altında; *"Risale-i Nur Külliyatı ve Ayet-ül Kübra'nın Yazım Süreci Hakkında Bilgilere"*, *"Ayet-ül Kübra Ne demektir"* ve *"Âyet-ül Kübra'daki Delillerin Otuz Üç Mertebesi"* konulatına yer verilmiştir.

Risale-i Nur Külliyatı ve Ayet-ül Kübra'nın Yazım Süreci Hakkında Bilgiler

Bediüzzaman Said Nursî'nin 20. Asrın ilk yarısında telif ettiği Risale-i Nur Külliyatı, uzun seneler elyazısıyla çoğaltılmıştı. Yazılan risalelerden Bediüzzaman'a ulaştırılabilenler, müellifi tarafından okunup tashih ediliyordu. Teksir makinalarının kullanılmaya başlanmasıyla, elle yazılan bir nüsha kısa bir zamanda 500, hatta 1000 adede çıkarılabiliyordu. Teksir edilecek nüsha Bediüzzaman'a getiriliyor, gerekli tashihler yapıldıktan sonra çoğaltılıyordu.

1956-1960 seneleri arasında Risale-i Nur yeni yazıyla matbaalarda basıldı. Her basılacak kitabın formaları Bediüzzaman'a getiriliyor ve müellifince gerekli tashihlerden sonra matbaaya gönderilip basılıyordu. Bediüzzaman'ın vefatına kadar Külliyat'ın ekseriyeti, bu şekilde yeniyazıyla matbaalarda basılıp neşredildi. Ondan sonra da Bediüzzaman'ın daha sağlığında tevkil ve tavzif ettiği yakın talebeleri Risale-i Nur'un neşir ve baskılarıyla yakından alâkadar oldular. 2014 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla Risale-i Nur Külliyatı devlet koruması altına alınarak, orijinal metnin tesbiti ve neşri hususunda Diyanet İşleri Başkanlığı görevlendirildi. Diyanet İşleri Başkanlığı, gerek evvelce külliyatı neşreden yayınevleri ve gerekse Bediüzzaman'ın yakın talebe ve varisleriyle Risale-i Nur'un orijinal metni konusunda yaptığı görüşme ve araştırma üzerine ortak metinlerin neler olduğunda karar kılmıştır (hizmetvakfi.org.). Diyanet İşleri Başkanlığı, İşârâtü'l-İ'câz, Sözler, Mektubât, Mesnevi-i Nuriye gibi dört büyük eserin birden fazla baskısını gerçekleştirmiştir. Basılan beş küçük kitap ise şunlardır: İhlâs Risalesi, Uhuvvet Risalesi, Küçük Sözler, Hastalar Risalesi ve Ramazan, İktisat, Şükür Risaleleri (Kuyaksil, 2018: 68).

Tarihçe-i Hayatı Hazırlayan Talebelerin Âyetü'l-Kübra hakkında birkaç sözünü aktarmakta yarar görülmektedir. Bediüzzaman Hazretleri Kastamonu'da iken, Âyet-ül Kübra namıyla, Cenâb-ı Hakkın varlığını, birliğini, kâinattaki mevcudatın lisanlarıyla ispat eden muazzam bir risale yazmıştır. Bu risale için Üstadımız, *"Şimdiki dehşetli tahribata karşı bir hakikat-ı Kur'âniye ve bir sedd-i âzamdır"* demiştir. Kalbe geldiği gibi acele olarak yazdırılmış, birinci müsvedde ile iktifa edilmiştir. Nursi, *"Yazdığım vakit irade ve ihtiyarım ile olmadığını hissettiğimden, kendi fikrimle tanzim veya ıslah etmeyi muvafık görmedim"* demiştir. Bu risale, ilk defa gizli olarak tab edilmesinden dolayı, Nursi ve talebelerinin hapsine sebep olmuşsa

da bilâhare Denizli ve Ankara Ağır Ceza Mahkemeleri, iki senelik tetkikatlarından sonra beraatlerine ve risalenin iadesine ittifakla karar vermişlerdir… Hazırlayanlar bu asırdaki dalalet cereyanları, Müslümanların imanlarında şiddetli bir tahribat yapmak teşebbüsüne karşı, bu hakikat-ı Kur'âniyenin, bir sedd-i âzam olarak makam münasebetiyle buraya (Tarihçe-i Hayat Kitabına) dercedilmesi muvafık görüldü... (Hazırlayanlar, 1994: 332) demişlerdir.

Ayet-ül Kübra Ne demektir.

Ayet-ül Kübra, büyük ayet anlamına gelmektedir. Bilindiği üzere Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden her şey bir ayettir, yani bir delildir. Bunun içindir ki, Kur'an'da geçen ve kendi içinde bütünlük arzeden her cümle birer ayettir. Ve keza kâinattaki her varlık, bir delil olması noktasından birer ayettirler. İşte aynen bunlar gibi, Ayet-ül Kübra Risalesi de baştan sona Allah'ın varlığını ve birliğini ifade eden delillerden oluştuğu için bu ismi almıştır (sorularlarisale.com). Kasas suresi 32'inci ayette de Hz. Musa'ya (as) verilen iki mucize (eli ve asası) burhan olarak geçmektedir.

Bediüzzaman Said Nursi Ayet-ül Kübra risalesinin bir kısmını (19. Mertebeye kadar) Asâ-yı Mûsa isimli kitabın içerisine *"1. Hüccet-i İmaniye"* ismi ile koymuştur. Musa (as)'ın asasını taşa vurup 12 çeşme akıtması gibi, Allah'ın varlığına 11 hüccet-i katıası olarak değerlendirmiştir (Asâ-yı Mûsa, 1984: 7).

Ayet-ül Kübra'nın ana konusu iman hakikatlerinden en büyüğü olan tevhidin, kâinatı şahit gösterilerek isbat edilmesidir. İnsan zihnini hayalen kâinatın bütün unsurları üstünde gezdirip, her bir şey üstünde tecelli eden tevhide dair hakikatleri insana gösterip okutturuyor. Bir cihetle kâinat ve içindekilerin tevhid namına tefekkür edilmesidir. Bu risalenin ilk girişindeki şu cümle, bu risalenin de ana konusunu çok güzel özetliyor: *"Kâinattan Halikını/Yaratıcısını Soran Bir Seyyahın Müşahedatıdır/Gözlemleridir."* Yani kâinat üstünde Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden delilleri ve ipuçlarını okuyarak, sağlam ve sarsılmaz bir imanın elde edilmesine vesile olmak, bu risalenin ana misyonu ve temasıdır denilebilir.

Âyet-ül Kübra'daki Delillerin Otuz Üç Mertebesi

Âyet-ül Kübra risalesi, genel olarak, burhan-ı inni, yani eserden müessire, yaratılan varlıklardan yaratıcının varlığını ve birliğini ispat etme, mantıki delil metoduna göre telif edilmiştir. Bu alt başlıkta, Âyet-ül Kübra'daki deliller ayrıntıya girmeden kısaca 33 mertebe şeklinde tespit edip, sıralanacaktır (sorularlarisale.com).

Müstakil küçük kitabın girişinde, teksirle çoğaltılmış eski yazı aslından alınan sahifede, bu risalenin Denizli ve Ankara Ağır Ceza mahkemeleri tarafından beraat ettiği belirtilmektedir. Bu küçük risalenin önemi aşağıdaki gibi dile getirilmiştir:

*"… Bu eser, şimdiki dehşetli tahribata karşı bir hakikat-ı Kur'âniye ve bir sedd-i a'zamdır. Onun için bu mübarek şehrin Adliyesine ve makam-ı Vilayete ve Emniyet Dairesine takdim ediyoruz. Müsasip görürlerse yeni harfle neşredilsin ki **hariçten gelen manevi tehlikelerden vatandaşlarımızı kurtarmaya bir vesile olsun**"* (Nursi, Ayetü'l- Kübra, 2015: 5).

Bu *"Yedinci Şua / Ayetü'l- Kübra"* bir mukaddime ve iki makamdır. Mukaddimesi dört mes'e-le-i mühimmeyi; Birinci Makamı, Âyet-i Kübra'nın tefsirinden Arabî kısmını; İkinci Makamı, onun bürhanlarını ve tercümesini ve mealini beyan ederler.

Mukaddime dört meseleden oluşmaktadır (Nursi, Ayet-ül Kübra, 2015: 9-17):

Birinci vartadan çare-i necat: İki mes'eledir.

Birinci Mes'ele: Otuzbirinci Mektub'un Onüçüncü Lem'asında tafsilen isbat edildiği gibi, *umumî mes'elelerde isbata karşı nefyin kıymeti yoktur ve kuvveti pek azdır.* Meselâ: Ramazan-ı Şerif'in başında hilâli görmek hususunda, iki âmi şahid hilâli isbat etseler ve binlerle eşraf ve âlimler *"görmedik"* deyip nefyetseler, onların nefiyleri kıymetsiz ve kuvvetsizdir. Çünki isbatta birbirine kuvvet verir, birbirine tesanüd ve icma' var. Nefiyde ise bir olsa bin olsa farkları yoktur; herkes kendi başına kalır, infiradî olur. Çünki *isbat eden harice bakar ve nefs-ül emre göre hükmeder...*

İkinci Mes'ele: *Bir fennin veya bir san'atın medar-ı münakaşa olmuş bir mes'elesinde, o fennin ve o san'atın haricindeki adamlar ne kadar büyük ve âlim ve san'atkâr da olsalar, sözleri onda geçmez, hükümleri hüccet olmaz; o fennin icma-ı ülemasına dâhil sayılmazlar.* Meselâ; büyük bir mühendisin, bir hastalığın keşfinde ve tedavisinde bir küçük tabib kadar hükmü geçmez. *Ve bilhassa maddiyatta çok tevaggul eden ve gittikçe maneviyattan tebaüd eden ve nura karşı gabileşen ve kabalaşan ve aklı gözüne inen en büyük bir feylesofun münkirane sözü, maneviyatta nazara alınmaz ve kıymetsizdir…*

Üçüncü mesele ve dördüncü mesele: İkinci varta ve çare-i necat: Bu dahi iki mes'eledir:

Birincisi (üçüncü mesele); Azamet ve kibriya ve nihayetsizlik noktasında, ya gaflete veya masiyete veya maddiyata dalmak sebebiyle darlaşan akıllar, azametli mes'eleleri ihata edemediklerinden, bir gurur-u ilmî ile inkâra saparlar ve nefyederler…

İkincisi (dördüncü mesele); Risale-i Nur yüzer mizan ve müvazenelerle, bu hakikatı *"iki kerre iki dört eder"* derecesinde kat'î isbat etmiş. Meselâ; Cenab-ı Hakk'ın vücub-u vücudunu ve ezeliyetini ve ihatalı sıfatlarını azametleri için kabul edemeyen adam, ya hadsiz mevcudata, belki nihayetsiz zerrelere, o vücub-u vücudu ve ezeliyetini ve uluhiyet sıfatlarını vermekle küfrünü itikad edebilir…

Birinci Makam: Beidüzzaman Said Nursi bu birinci makamın tamamen Yedinci Şua içerisinde bulunan Arabi ifadelerden ibaret olduğunu ifade etmektedir: *"... bir parça fehmi işkâl edecek bir vaziyet aldı. Hem Arabî fıkralar içine çok girdi. Hattâ Birinci Makam baştan başa Arabî olduğundan içinden çıkarıldı, müstakil yazıldı (Nursi, Ayetü-ül Kübra, 2015: 7)"* denilmektedir. Demek söz konusu risalenin içerisinde bulunan Arabi ifadeler, Birinci Makam'dan ibarettir.

İkinci Makam (Nursi, Ayet-ül Kübra, 2015: 18-103), Beidüzzaman Said Nursi İkinci Makam'ın tamamen Arabi Birinci Makam'ın izahı ve meali hükmünde olduğunu ifade etmektedir (Ayetü'l- Kübra, 2015: 8). Her iki makam da İki Bab'dan oluşmaktadır. Burada Beidüzzaman Said Nursi'nin bahsettiği Yedinci Şua'yı oluşturan 33 mertebeyi, İkinci makamdan itibaren oluşturmaya çalışacağız.

Evet bu otuz üç mertebenin bir tanesi mukaddimede, on dokuz mertebesi Birinci Bab'ta, on üç mertebesi ise İkinci Bab'da işlenmiştir. Mukaddeme: Bu mukaddeme Ayet-ül Kübra'nın *birinci mertebesi* olarak kabul edilebilir. Çünkü O, Ayet-ül Kübra'nın hakikatlerinin çekirdeğidir. Gerçekten o mukaddime de mantıken inkârın zorluğu, neredeyse imkânsızlığı ve imanın ispatının kolaylığını ve akli yönden gerekliliğini / vucubiyetini örneklerle ortaya koymaktadır.

Birinci Bab,Bu Bab on dokuz mertebeden oluşmaktadır (Nursi, Ayet-ül Kübra, 2015: 18-103). Ana başlık diye bileceğimiz kısım, *"Kâinattan Hâlıkını Soran Bir Seyyahın Müşahedatıdır"* şeklinde isimlendirilmiştir. Peşinden İsra suresinin(17:44)bir ayeti zikredilerek mertebelere geçilmiştir: *"Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Yedi gökle yer ve onların içindekileri Onu tesbih eder. Hiçbir şey yoktur ki Onu övüp Onu tesbih etmesin; Şüphesiz ki O Halîmdir, cezâ vermekte acele etmez; Gafûrdur, günahları çokça bağışlar."*

"İkinci Makam'ın Birinci Bab'ındaki;

-*Birinci Mertebe;* Semavatın Cenab-ı Hakk'ın varlığına ve birliğine şehadet etmesi.

-*İkinci Mertebe;* Cevv-i Sema denilen atmosfer tabakasında bulunan tevhid delillerini izah eder.

-*Üçüncü Mertebe;* Küre-i arzın Allah'ın varlığına ve birliğine dair taşıdığı delilleri gösterir.

-*Dördüncü Mertebe;* denizlerin ve büyük nehirlerin tevhid delillerini işlemektedir.

-*Beşinci Mertebe;* dağlar ve sahraların tevhide dair şehadetleri işlenmiştir.

-*Altıncı Mertebe;* bitkiler âleminin Allah'ın varlığı ve birliğine dair delillerine değinmektedir.

-*Yedinci Mertebe;* hayvanlar ve kuşlar âleminin penceresinden tevhid delilleri gösterilmeye çalışılmıştır.

-*Sekizinci Mertebe;* peygamberlerin getirdikleri tevhid delillerinden, Allah'ın nasıl görüleceği bildirilmektedir.

-*Dokuzuncu Mertebe;* muhakkik ve müdakkik alimlerin izahları ve ispatlarıyla Allah'ın varlığı ve birliğine bakış sergilenmiştir.

-*Onuncu Mertebe;* kalb ayağıyla maifetullahta mertebe kat' etmeye çalışanların elde ettikleri delillerin sergilendiği bir mertebedir.

-*On Birinci Mertebe;* meleklerin ve ruhanilerin Cenab-ı Hakk'ın varlığı ve birliği için getirdikleri delillerin işlendiği mertebedir.

-*On İkinci Mertebe + On Üçüncü Mertebe;* istikametli akılların ve kalblerin varlığa ve birliğe dair delilleri işlenmiştir.

-*On Dördüncü Mertebe + On Beşinci Mertebe;* gayb aleminden Vahyin ve yine gayb aleminin bir sınıfı olan ilhamın Vacibü'l-vücuda dair delillerinden bahsedilmektedir.

-*Onaltıncı Mertebe;* Hz. Muhammed (a.s.m)'ın Allah'ın varlığına ve birliğine dair delilleri anlatılmıştır.

-*On Yedinci Mertebe;* Kur'an-ı Kerim'in tevhide dair delillerden bahsedilmiştir.

-*On Sekizinci Mertebe;* imkân ve hudus hakikatleri ile kâinat unsurlarının birbirlerine, akılları hayret içerisinde bırakacak derecede yardımlarının ilahi vücuda nasıl işaret ettiğinden bahsedilmektedir.

-*On Dokuzuncu Mertebe;* Kâinatta mevcut olan dehşetli ve muazzam bir faaliyet manzumesinin ve İlahi konuşmanın ve tekellümünün sıfat ve Esma-i İlahiyeye şehadet ettiğinden bahsetmektedir.

İkinci Bab: üç menzilden, her menzil de çeşitli hakikatlerden oluşmaktadır. Bu hakikatlerin her birisi ise bir tevhid mertebesidir.

Birinci Menzil (Nursi, Ayetü'l- Kübra, 2015: 105-111);

-*Birinci hakikat;* (Birinci Mertebe); Uluhiyet-i Mutlaka'dan bahsetmektedir.

-*İkinci Hakikat;* (İkinci Mertebe); Rububiyet-i Mutlaka'dan bahsetmiştir.

-*Üçüncü Hakikat;* (Üçüncü Mertebe); *"Kemalat"*tır.

-*Dördüncü Hakikat;* (Dördüncü Mertebe); *"Hakimiyet"*tir.

İkinci Menzil (Nursi, Ayetü'l- Kübra, 2015: 112-136);

-*Birinci Hakikat;* (Beşinci Mertebe); Kibriya ve azamet hakikatıdır.

-*İkinci Hakikat;* (Altıncı Mertebe); Kâinatta tasarrufları görünen ef'al-i Rabbaniyenin ıtlak ve ihata ve nihayetsiz bir surette zuhurlarıdır.

-*Üçüncü Hakikat;* (Yedinci Mertebe); Mevcudatın ve bilhassa nebatat ve hayvanatın, sür'at-i mutlaka içinde kesret-i mutlaka ve intizam-ı mutlak ile ve sühulet-i mutlaka içinde gayet hüsn-ü san'at ve meharet ve ittikan ve intizam ile ve mebzuliyet-i mutlaka ve ihtilat-ı mutlak içinde gayet kıymetdarlık ve tam imtiyaz ile icadlarıdır.

-*Dördüncü Hakikat;* (Sekizinci Mertebe); Mevcudatın vücudları ve zuhurları, beraberlik ve birbiri içinde birlik ve birbirine benzemeklik ve birbirinin misal-i musaggarı ve nümune-i ekberi ve bir kısım küll ve küllî ve diğer kısım onun cüz'leri ve ferdleri ve birbirine sikke-i fıtratta müşabehet ve nakş-ı san'atta münasebet ve birbirine yardım etmek ve birbirinin vazife-i fıtriyesini tekmil etmek gibi, çok cihet-ül vahdet noktalarında; bedahet derecesinde tevhidi ilân ve sâni'lerinin vâhid olduğunu isbat etmek ve kâinatın rububiyet cihetinde, tecezzi ve inkısam kabul etmez bir küll ve küllî hükmünde bulunduğunu izhar etmektir.

-*Beşinci Hakikat;* (Dokuzuncu Mertebe); Kâinatın mecmuunda ve erkânında ve eczasında ve her mevcudunda bir intizam-ı ekmelin bulunması ve o memleket-i vasianın tedvir ve idaresine medar olan ve heyet-i umumiyesine taalluk eden maddeler ve vazifedarlar birer vâhid olması ve o haşmetli şehir ve meşherde tasarruf eden isimler ve fiiller, birbiri içinde ve birer ve bir mahiyet ve vâhid ve heryerde aynı isim ve aynı fiil olmakla beraber, herşeyi veya ekser eşyayı ihataları ve şümulleri.. ve o zînetli sarayın tedbirine ve şenlenmesine ve binasına medar olan unsurlar ve neviler, birbiri içinde ve birer ve bir mahiyet-i vâhide ve her yerde aynı unsur ve aynı nevi bulunmakla beraber zeminin yüzünü ve ekserisini intişar ile ihata etmeleri..

Üçüncü Menzil (Nursi, Ayetü'l- Kübra, 2015: 137-159);

-*Birinci hakikat;* (Onuncu Mertebe) ; *"Fettahiyet"* hakikatidir.

-*İkinci Hakikat;* (On Birinci Mertebe); *"Rahmaniyet"* hakikatidir.

-*Üçüncü Hakikat;* (On İkinci Mertebe); *"Müdebbiriyet ve idare"* hakikatidir.

-*Dördüncü Hakikat;* (On Üçüncü Mertebe); *"Rahîmiyet ve rezzakıyet"* hakikatidir.

Evet böylece; otuz üç mertebenin bir tanesi mukaddimede, on dokuz mertebesi Birinci Bab'ta, on üç mertebesi ise İkinci Bab'da olmak üzere tamamlanmıştır.

İhtar kısmında, burada (Kastamonu) diğer risaleler olmaması nedeniyle, diğer risalelerde belirtilen hususların Ayetü-ül Kübra içerisinde kısaca yer almış olmasını şakirtlerin eline geçecek küçük Risaletü'-Nur (Külliyatı) olabileceği belirtilmiştir (Nursi, Ayet-ül Kübra, 2015: 160). Yani bu küçük risaleyi okuyan kimse genel olarak, Risale-i Nur Külliyatının içeriğinden de haberdar olur.

Devamında, *"inkarcıları susturmak için sayılan delillerin yüzden birisi kafi iken, neden iman ve tevhid üzerinde bu kadar çok duruluyor? Sorusuna güzel bir cevap veriliyor"* (Nursi, Ayet-ül Kübra,, 2015: 161-162).

"Risale-i Nur, yalnız bir cüz'î tahribatı ve bir küçük haneyi tamir etmiyor. Belki küllî bir tahribatı ve İslâmiyeti içine alan ve dağlar büyüklüğünde taşları bulunan bir muhît kal'ayı tamir ediyor. Ve yalnız hususî bir kalbi ve has bir vicdanı ıslaha çalışmıyor. Belki, bin seneden beri tedarik ve terâküm edilen müfsid âletlerle dehşetli rahnelenen kalb-i umumîyi ve efkâr-ı âmmeyi ve umumun ve bâhusus avâm-ı mü'minînin istinadgâhları olan İslâmî esasların ve cereyanların ve şeâirlerin kırılmasıyla bozulmaya yüz tutan vicdan-ı umumîyi, Kur'ân'ın i'câzıyla ve geniş yaralarını Kur'ân'ın ve imanın ilâçlarıyla tedavi etmeye çalışıyor. Elbette böyle küllî ve dehşetli tahribata ve rahnelere ve yaralara, hakkalyakîn derecesinde, dağlar kuvvetinde hüccetler, cihazlar ve bin tiryak hâsiyetinde mücerreb ilâçlar ve hadsiz edviyeler bulunmak gerektir ki, bu zamanda Kur'ân-ı Mucizü'l-Beyânın i'câz-ı mânevîsinden çıkan Risale-i Nur o vazifeyi görmekle beraber, imanın hadsiz mertebelerinde terakkiyat ve inkişafata medardır."

Yedinci Şua olorak değil ayrı küçük bir kitap olarak basılanda bir kısım ilaveler bulunmaktadır (Nursi, Ayet-ül Kübra, 2015: 163-208):

1- Takriz: Şiir tarzında Talebesi Hüsrev tarafından yazılmıştır. Bu takrizin devamında, tastik niteliğindeve şiir tarzında Nur Talebelerinden Tahiri, Zübeyir, Ceylan, Bayram ve Abdülmuhsin'in duygu ve düşünceleri dile getirilmiştir.

2- Sual – Cevap: *"Neden bu kadar muarızlara karşı ve muannid feylosoflara ve ehl-i dalalete mukabil Risale-i Nur mağlup olmuyor?"* sorusuna kapsamlı bir cevap verilmektedir.

3- Birinci Mebhas: İmanda dünyada dahi cennet çekirdeği bulunduğuna bir delil olan Yirmi Üçüncü Söz'ün Birinci mebhası konulmuştur. İmanın binler güzelliklerinden beşini beş nokta içinde beyan etmektedir.

4- İkinci Noktanın İkinci Mebhası: Ehl-i dalaletin vekilinin sorusuna verilen kapsamlı bir cavaptır. Soru: *"Ben, saadet-i dünyayı ve lezzet-i hayatı ve terakkiyât-ı medeniyeti ve kemâl-i san'atı, kendimce, âhireti düşünmemekte ve Allah'ı tanımamakta ve hubb-u dünyada ve hürriyette ve kendine güvenmekte gördüğüm için, insanın ekserisini bu yola şeytanın himmetiyle sevk ettim ve ediyorum."*

5- Takriz: Ayet-ül Kübra kitaplarının bulundukları dükkanın bir yangında yanmamaları dolayısıyla Öğretmen Hasan Feyzi'nin yazmış olduğu bir parça takriz olarak konulmuştur.

6- Ceylan'ın Müdafaasıdır: Gençlik Rehberi isimli kitabı bastırmaktan dolayı tutuklu bulunduğu sırada yapmış olduğu müdafaadır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yukarda yapılan araştırma sonucunda ulaşılan bulgular, aşağıda kısaca maddeleştirilerek sunulmuştur:

1- İnsanlık, tarihi boyunca bir yaratıcıya ve ona ibadet edilmeğe ihtiyaç duymuştur. İnsanın fıtratında bulunan ortak özellikler, birşekilde insanları bir yaratıcıyı kabule yönlendirmektedir. Günümüzde Dünya'da yaşayan insanların dörtteüçünün (3/4) davranışlarına etki edecek düzeyde bir dine inandıkları kabul edilmektedir.

2- İlk devirlerde felsefe ve diğer alanlardan İslâm'a gelen şüphe ve saldırılara Kelâm İlmi karşı koymuştur. Kelâm'ın özünü, İslâm'ın özü olan tevhid akidesi, Allah'ın bir ve tekliği inancı oluşturur.

3- Hristiyanlığın kutsal kitabı olan İnci'in tahrip edilmesi sonucunda, din ve bilim arasında çelişkiler ortaya çıkmıştır. Bu durum karşısında Kilise Engizisyon Mahkemeleri vasıtasıyla bilimadamlarını susturmaya ve zulmetmeye başlamıştır. Bunun sonucu birçok inkarcı akım ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de Darwin'in temsil ettiği Evrimcilik'tir.

4- Allah'ın varlığını isbat yolları (isbat-ı vacip) klasik kelâm kitaplarının temel konularından birisidir. Ancak 17'ini yüzyıl ve devamındaki bilimsel gelişmeler ve inkarcı akımlar karşısında, kelâm ilmi de kendini güncellemey çalışmış ve *"yeni kelâm anlayışı"* kavramı çıkmıştır. Bu anlayışa uygun eserler veren, Bediüzzaman Said Nursi'nin çağdaşlarından kelam kitapları içerisinde çokça bahsedilmektedir. Ancak Bediüzzamanın Risale-i Nur Külliyatından istisnlar dışında pek bahsedildiğini göremedik.

5- Burhan kısaca, bütün şüpheleri gideren kesin delil anlamında kullanılmaktadır. Kısaca müessirden esere olan delalete Burhan-ı Limmi denir. Eserden müessire olan delalete de Burhan-ı İnni denir. Burhan-ı İnni ispat açısından daha kuvvetlidir. Bediüzzaman Said Nursi Ayet-ül Kübra isimli eserinde genel olarak Burhan-ı İnni'yi kullanmaktadır.

6- Bediüzzaman Said Nursi'nin gayesi kısaca, iman esaslarını zedeleyen inkarcı akımlarla mücadele ederek, gençleri ve müslümanları imana davet etmektir.

7- Ayet-ül Kübra'nın ana konusu, iman hakikatlerinden en büyüğü olan tevhidin, kâinatı şahit göstererek ispat etmesidir. Yani Kainat üstünde Allah'ın varlığına ve birliğine işaret edendelilleri ve ipuçlarını okuyarak, sağlam ve sarsılmaz bir iman etmektir.

8- Bu çalışmada Ayet-ül Kübra risalesi'nin betimsel bir çalışma ile haritası çıkarılmaya çalışılmıştır. Tabiki harita hiçbir zaman gerçek manzaranın yerini tutmaz, kısmi bilgilere işaret eder. Bu nedenle kitabın aslını düşünerek okunmasını önerilmektedir.

9- Kelam ilminde Allah'ın ispat yolları konusunda, Diyanet İşleri Başkanlığımızın da yayımladığı Risale-i Nur Külliyatında ilgili yerlerden daha çok yararlanılmalıdır.

KAYNAKÇA

Abdullatif El – Harputi, (2016): **Tenkîhu'l Kelâm Fi Akâidi Ehli'l – İslâm / Kelâm İlmine Giriş İlahiyat, Nübüvvet, Sem'iyyat**, İmamet, Yayına Hazırlayan: Fikret Karama, Çelik Yayınevi, İstanbul.

Akgündüz, A., (2020): **Mantık, Münazra ve Cedel İlimleri**, Osmanlı Araştırma Vakfı yayınları, İstanbul.

Arslan, H. ve Bozkurt, M., (2019): **Sistematik Kelâm I**, İnönü Üniversitesi Yayınevi, Malatya.

Bahadır, A., (2016): "Dindarlığın Kaynakları", **Din Psikolojisi**, Editör: Hayati Hökelekli, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 7. Baskı, Eskişehir, s.46-69.

Bilmen, Ö.N., (2015): **Açıklamalı İlm-i Kelâm Dersleri / Muvazzah İlm-i Kelâm,** Sadeleştirenler: Salih Sabri Yavuz ve Faruk Sancar, Semerkant Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Gölcük, Ş. ve Toprak, S., (2016): **Kelâm Tarih EkollerProblemler,** Tekin Kitabevi, 9. Baskı, Konya.

Gümüşoğlu, H., (2019): **İslâm Akâdi ve Kelâm**, Ensar Neşriyat, İstanbul.

Hazırlayanlar, (1994): **Bediüzzaman Said Nursi Tarihçe-i Hayat**, Envar Neşriyat, İstanbul.

https://www.hizmetvakfi.org/risaleinur/yeni-risale-i-nur-metni-hakkinda/; (Erişim Tarihi: 03.10.2020).

https://sorularlarisale.com/ayetul-kubra-ne-demektir; (Erişim Tarihi; 03.10.2020).

Karadaş, C., (2017): **Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi**, Ensar Neşriyat, 30. Baskı, İstanbul.

Karagöz, İ., (2010): "Burhan", **Dinî Kavramlar Sözlüğü,** Yayına Hazırlayan: İsmail Karagöz, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Baskı, Ankara, s.74.

Karaman, F., (2010): "Burhan-ı Temânu'", Dinî Kavramlar Sözlüğü, Yayına Hazırlayan: İsmail Karagöz, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Baskı, Ankara, s.75.

Karaman, F., (2019): **İslam İnanç Esasları,** TDV Yayın Matbaacılık, Malatya.

Kılavuz, A.S., (2018): **Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş**, Ensar Neşriyat, 4. Baskı, İstanbul.

Kurt, F., (2019): "Editörden İnsanın Anlam Arayışı", **İnsanın Anlam Arayışı**, Editör: Fatih Kurt, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, s.7-14.

Kuyaksil, A., (2018): "Said Nursi'nin Kamu Düzenine Ve Asayişe Katkısı Açısından Müsbet Hareket Anlayışının Önemi", **Katre** Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi, Yıl:2018, Sayı:6, ss. 65-95, İstanbul İlim ve Kültür Vakfı Yayını, İstanbul.

Nursi, B. S., (1984): **Asâ-yı Mûsa**, Envar Neşriyat, İstanbul.

Nursi, B. S., (2015): **Âyet'ül- Kübra**, rnk Neşriyat, İstanbul.

Nursi, B. S., (2015): **Şualar**, rnk Neşriyat, İstanbul.

Paçacı, İ., (2010): "İspat", **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Yayına Hazırlayan: İsmail Karagöz, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Baskı, Ankara, s.327.

Paçacı, İ., (2010): "Vacip", **Dinî Kavramlar Sözlüğü,** Yayına Hazırlayan: İsmail Karagöz, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Baskı, Ankara, s.674-675.

Topaloğlu, B., (2012): , **İslâm Kelâmcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-I Vâcip),** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 11. Baskı, Ankara.

Topaloğlu, B., (2018): **Kelâm İlmi Giriş,** Damla Yayınevi, İstanbul.

Yeğin, A., Badııl, A., İsmail, H. ve Çalım İ., (1985): **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat**, TÜRDAV basım ve Yayım, İstanbul.

DETERMİNİZM VE KAOS BAĞLAMINDA TANRI VE İNSAN İRADESİ

Prof. Dr. Mehmet CESUR,Gaziantep Üniversitesi, Tıp Fakültesi
mcesur68@gmail.com

ÖZET

Kainat deterministik ve indeterministik yapıların beraberce işlediği diyalektik bir yapı gösteriyor. Astronomide olduğu gibi yıllar sonrasına dair öngörüde bulunma imkanı veren düzenli yapıların yanında, atmosfer olaylarında olduğu gibi kısa bir süre sonrasına dahi kesin öngörüye izin vermeyen kaotik yapılar vardır.

Bu yapıların bazılarının kaotikliği yalnızca görünüşten ibarettir. İşe karışan çok sayıda faktörü hesaplamaktan aczimizden kaynaklanır, epistemolojiktir. Bir kısım kaotiklik ise gerçekten bir kuralı olmamasından kaynaklanır, ontolojiktir.

Metodolojik olarak başlangıçta kainat saf kaos olduğu düşünülür. Nedensellik kategorisi olmadan çalışamayan akıl için, saf düzensizliğin"kendiliğinden""nedensiz olarak" düzenli hale gelemeyeceği apaçıktır. Bu yüzden deterministik düzenin bir yaratıcı ilim-irade-kudretin işi ve dizaynı olduğu tarih boyunca, tüm coğrafyalarda sıradan insanlardan bilim ve felsefenin en parlak simalarının kahir ekseriyetine kadar yaygın kabul görmüştür.

Fakat genel algoritmik talimatlarla işleyen, *"otomatiğe"* bağlamış, akışına bırakılmış bir deterministik evren modeli deistik bir anlayışa kapı aralamıştır. Yani, olayları ve şahısları teker teker hesaba katmayan katı bir deterministik düzen görüşü Yaratıcının *"olaylar üzerindeki kesintisiz yönetimini ve kasıtlı özel müdahelesini"* perdeleyebiliyordu. Determinizmin böyle yorumlanması da insanın hatta bazen tanrının iradesini reddeden deterministik veya fideistik kadercilik anlayışlara yol açmıştır.

Bilimsel yasalardaki zorunluluğunun mantıktaki zorunluluk kategorisi ile karıştırılmaması lazımdır. Hume ve Kant ile özdeşleşen bir yaklaşımla, bilimin yasaları göre göre alıştığımız bir düzenlilikten ibarettir. Yani deneysel alanda eşyalar arasında gerçek bir zorunluluk yoktur. Bu yüzden deterministik ve kaotik derken mümkün olayların oluş sıklıkları arasındaki farktan bahsediyoruz aslında. *"Zorunlu"* dediklerimiz sadece çok sık karşılaştığımız şeylerdir ve bu hiçbir zaman %100'lük kesinlik arz etmez, yalnızca çok yüksek ihtimalli bir öngörüye imkan sağlar. Belli bir sıklıkla görülüyorsa muhtemel/olağan, çok çok nadir dediğimiz şeyler kuralsız/tesadüfi olarak adlandırıyoruz.

Aslında, aynı nedenlerin, aynı şartlarda, aynı sonuçları doğurduğu şeklindeki nedensellik tanımına yakından bakıldığında, hiçbir şeyin ve hiçbir şartın diğeriyle tam olarak aynı olmadığı dolayısıyla da tamamen aynı sonucu doğurmayacağı, en fazla çok benzer sonuçlar verebileceği, dolayısıyla her şeyin sadece yaklaşık olarak öngörülebileceği söylenebilir. Bu yüzden mutlak determinizm söz konusu değil ve bilim artık istatistiksel ortalamalar bilimi halini almıştır.

Determinizmin indeterminizmle birlikteliğini hem Tanrının hem de insanın özgür iradelerinin kainatla ilişkilerinin tezahürü için bir zemin olarak görmek mümkündür. Yani, kainatın başlangıcındaki saf kaostan başka, kainatın varoluşunun her evresinde belli bir düzenlilikle beraber bir derece kaos söz konusudur. Bu insanlara, değiştiremeyeceği kurallar içinde kalarak, hatta bu kurallardan faydalanarak özgün sanat ve teknoloji ürünleri ortaya koyma özgürlüğü ve fırsatı vermiştir. Bu çıkarım Yaratıcı irade için aynen ve daha âla şekilde kullanılabilir; Yaratıcının mevcut kurallar içinde kalarak yapabileceklerinin sonu yoktur.

Deizm düşüncesindeki önemli bir yanılgı da gerekli önşartı yeterli şart gibi görmektir. Aminoasitlerin birbirine bağlanmaları için temel 4 fizik kuvvet gerekli önşart; ama yeterli değildir. Bunların belli bir sıraya göre dizilerek belli bir proteini meydana getirmesi diye bir kural yoktur. Bu da özel bir müdahale olmadan ihtimal dışıdır.

Determinizmi Tanrının genel iradesinin, kaotik yapıları ise özel iradesinin tecellisi olarak tanımlamak deizm yanılgısından kurtarıcı rasyonel bir yaklaşımdır.

Anahtar kelimeler: Determinizm, kaos, nedensellik, zorunluluk, irade.

GOD AND HUMAN WILL IN THE CONTEXT OF DETERMINISM AND CHAOS

ABSTRACT

The universe shows a dialectical structure in which deterministic and indeterministic structures work together. As in astronomy, there are regular structures that allow predictions about for years to come, as well as chaotic structures that do not allow precise prediction even for soon after as in atmospheric events.

The chaotic nature of some of these structures is only appearance. It stems from our inability to calculate the many factors involved, this type of chaoticness is epistemological. On the other hand some chaoticness is due to the fact that it does not have a rule, this is ontological

Methodologically, the universe is initially thought to be pure chaos. Because the mind that cannot work without the causality category, it is obvious that pure disorder cannot become order *"spontaneously" "without cause"*. That is why, throughout history, the idea that the deterministic order is the work and design of a creative knowledge -will-power, has been widely accepted in all geographies from ordinary people to the overwhelming majority of the brightest figures of science and philosophy.

However, a deterministic universe model that operates with general algorithmic instructions, connected to *"automatic"* and left to its flow has opened the door to a deistic understanding. That is, a rigid view of deterministic order that does not take into account events and persons one by one could obscure the Creator's *"uninterrupted rule and deliberate special intervention over events."* This interpretation of determinism has also led to deterministic or fideistic understandings of fatalism that reject the will of man, sometimes even of God.

The necessity in scientific laws should not be confused with the necessity category in logic. It consists of a regularity that we are accustomed to according to the laws of science, with an approach that identifies with Hume and Kant. So there is no real necessity between items in the experimental field. That's why when we say deterministic and chaotic, we are actually talking about the difference between the frequency of occurrences of possible events. What we call *"necessary"* are just things we often encounter, and this is never 100% certain, it only allows for a very high probability prediction. We call things probable/ordinary if we see at a certain frequency. If they occur at very, very rare we call them irregular/accidental.

In fact, when looking closely at the definition of causality that the same causes produce the same results in the same conditions, it can be said that nothing and no condition are exactly the same as the other, and therefore will produce very similar results at most, so everything can only be predicted approximately. So there is no absolute determinism, and now science has become the science of statistical means.

It is possible to see the association of determinism with indeterminism as a ground for the manifestation of both God's and human's free wills in their relations with the universe. That is, apart from the pure chaos at the beginning of the universe, there is a degree of chaos with a certain regularity in every phase of its existence. It has given people the freedom and opportunity to create original art and technology products by staying within the unchangeable rules, and even by taking advantage of these rules. This inference can be applied exactly and more precisely for the Creative will; There is no end to what the creator can can do by remaining within the existing rules.

An important mistake in the thought of Deism is to see the necessary precondition as a sufficient condition. Four basic physical forces are necessary preconditions for amino acidsto bond to each other; but not sufficent. There is no rule that these should be arranged in a certain order to form a certain protein. This is also unlikely without special intervention. Defining determinism as the manifestation of God's general will and chaotic structures as the manifestation of special will of God’s is a rational approach that saves from the delusion of deism..

Keywords: Determinism, chaos, causality, necessity, will

GİRİŞ

Doğa bilimleri evrende değişmez bir düzenin olduğunu varsayar ve bu düzeni doğru şekilde tespit ve ifade etmeye çalışır. Hukuk, ahlak gibi sosyal bilimler ise insanın sorumluluğunu yani, özgür irade sahibi olduğunu esas alır ve tüm yargılarını onun üzerine inşa eder.

Fakat düzenden çıkarılan zorunlu bir nedensellik ve katı bir determinizm ile insanın özgür irade sahibi olduğu fikri açık bir paradoks oluşturur. Bu yüzünden katı deterministler insan iradesinin sadece bir yanılsama olduğunu iddia etmişlerdir. Hatta deterministlerin önemli bir kısmı Tanrı'nın evrenin doğal işleyişine müdahil iradesini reddedilebilmiştir. Azınlıkta kalan bir kısım ise daha da ileri giderek deterministik düzenin ifadesi olan doğa yasalarının her şeyi açıkladığını iddia ederek Tanrı'nın varlığını kabul etmek için bir gerekçe kalmadığını bile iddia edebilmiştir.

Doğa bilimleri ve sosyal bilimleri karşı karşıya getiren bu tartışmaya, metafizik boyutuyla felsefe ve din de dahil olunca konu etrafındaki ateşli münazara düşünce tarihi boyunca devam edegelmiştir.

Bu yazı determinizm ve kaos bağlamında tanrı-evren-insan ilişkilerini tartışmayı amaçlamaktadır.

Bu zor konuda yol alabilmek için öncelikle, *"bana bir dayanak noktası verin, dünyayı yerinden oynatayım"* diyen Arşimet'in bahsettiği türden sağlam bir başlangıç noktası bulmalıyız. Bunun için insan evren ilişkisinden; bu ilişkide göze çarpan doğal-yapay kavramları ile özgür irade konusundan başlamayı uygun görüyorum.

Determinizm ve Kaos Bağlamında İnsan

Kendimizi evren içinde bilinçli, düşünen bir varlık olarak buluruz. Çevremizde olup bitenlerin farkındayız ve orada belli sonuçların daima belli nedenlerden doğduğu, düzenli bir işleyişi de görürüz. Sonra bilinç ve düşüncenin yanında arzularımızın da olduğunu görür, bunlarla çevremize etki etme, yön verme anlamında katılımcı bir eylem tarafımızın da olduğunu keşfederiz.

Dışımızda cereyan eden bizi de etkileyen olayları *"doğal"*; bizim aktif olarak katılıp oluşturduğumuz etkiyi ve ürünleri de *"yapay"* diye isimlendiririz. Ama biraz dikkat ettiğimizde aslında bedenimizin de bizim dışımız, yani doğal dünyanın bir parçası olduğunu görüyoruz. Bilincimiz, düşünen özümüz bedendeki bazı cihazlar aracılığıyla çevreden bilgi alıyor ve yine bedendeki bazı cihazlar aracılığıyla çevreye etki ediyor. (Bilincin bazılarının iddia ettiği gibi beynin bir fonksiyonu mu olduğu, yoksa beyin üzerinden bedeni yöneten ruh gibi bir başka cevherin özelliği mi olduğu bu tartışmanın özüyle alakası olmadığından yazıyı uzatmamak için şimdilik bir kenara bırakalım)

Kısacası, insan çevreden ve bedeninden sürekli uyarılar almakta, bunlar bilgi, bazen de arzu oluşturmaktadır. Fakat insan sadece pasif bir seyirci ve uyarılara otomatik cevaplar veren bütünüyle edilgen bir varlık değildir; insanın kişiliğini oluşturan kendine özgü düşünce tarzı, motivasyon ve amaçları da vardır. İşte anlık bilgi ve arzuların *"kişiliğini oluşturan"* bu temel düşünce tarzı, motivasyon ve amaçlarla uygunluğunu gözden geçiren insan *"kendine özgü"* bir davranışta bulunmayı seçer. Bu kendine özgü seçim özgür iradedir.

Bilgimizin Sınırları ve İradenin Varlığını Bilmek

Cemil Meriç'in ifadesi ile *"felsefenin paslı kilidi"* olan özgür iradenin ne olduğu, beden ve çevreyle nasıl bir ilişkisi olduğu meselesi *"ne duyu, ne de düşünce"* ile halledilebilen bir muammadır.

İnsan bilgisi sık sık duyularının ve aklının sınırlarına çarpıp kalakalmaktadır. Hatta sınırlarının içinde kalan konularda bile yanlış algılama ve anlamayla sık sık yüzleşmektedir. Nitekim en incelikli ve kontrollü ölçümlerimizde bile yanılabildiğimize, doğru bildiklerimizin bir kısmını terk etmek, bir kısmını da revize etmek zorunda kaldığımıza bilim tarihi en büyük şahittir.

Duyunun verilerinin de aklın değerlendirmelerinin de şaibeli olduğundan hareketle kendine bir Arşimet noktası arayan Descartes sonunda, şüphe edemeyeceği tek şeyin şüphe etmekte olduğu fikrine ulaşmıştı. Şüphe eden demek düşünen demekti. Kendini düşünen bir öz olarak tanımlamış ve varlığının ispatı saymış *"düşünüyorum o halde varım"* demişti. Aslında düşünme de bilinçsiz bir özde söz konusu olamayacağı için *"bilinçliyim o halde varım"* demek daha temel ve daha doğru olurdu.

Bu bilinçliliğin mahiyeti nasıl bir şeydir? İşte burası insanın vakıf olamadığı deney ve akıl yolu ile çözemediği sırlardan biridir. Ama mahiyetini bilme konusundaki acizliğimize rağmen, konu bilinçliliğin varlığı konusu olduğunda, bundan daha açık ve doğrudan bir bilme türü de olmaz. Bu matematik ve mantıktaki aksiyom veya postulatlar gibi ispatı hem gereksiz ve hem de imkansız olan apaçık bir realitedir. İnsan zihni için her şeyi üzerine bina ettiği *"aksiyom ve postulatlar"* vazgeçilmez bir gerekliliktir. Yoksa en güvendiği matematik ve mantık bile tüm otoritesini yitirir. O zaman ne düşünebilir, ne konuşabilir ne de yaşayabilir. Tabii ki, bilimden de bahsedilemez.

İmmenual Kant da hiçbir şeyi aslında olduğu gibi bilemeyeceğimizi, her şeyi bize duyuların aktarabildiği kadarıyla, hatta bunları da aklımızın kapasitesi nispetinde ve kendimizce tasavvur edebileceğimizi ifade etmişti. Kendi kavramlarıyla söylersek; biz numenleri değil; sadece fenomenleri bilebilirdik. Fakat Kant numenlerinin varlığından şüphe etmiyordu. Bahsettiği hiçbir şeyin gerçek ve tam bilgisine ulaşamayacağımız idi. Yani *"eşyanın varlığını değil mahiyetini bilemeyeceğimiz"* şeklindeydi.

Bir şeyin varlığı bilmekle o şeyin mahiyetini bilmek aynı şey değildir; varlığını bilip sırrını çözemediğimiz o kadar şey var ki! Aynı şekilde iki şey arasında bir ilişkinin varlığını bilmek ile bu ilişkinin mahiyetini bilmek apayrı şeylerdir. Bu yüzden yerinde agnostik kalmak da yani *"bilmediğini bilmek"* de bir bilgidir. Mahiyetini bilemediğimiz şeylerin veya ilişkilerin yokluğunu iddia etmek ise bütünüyle temelsizdir.

Diğer yandan bilmenin sadece duyusal veriler ve akli çıkarımlardan ibaret saymak da bir indirgemeciliktir. Adına bazılarının sezgi de dediği, duyu ve aklın dışında başka bir bilme imkânımız daha var. İşte özgür irade içimizde varlığını apaçık hissettiğimiz bir şeydir ve matematik ve mantığın aksiyom ve postulaları gibi *"açıkça bilinen"* fakat ispat edilemeyen belki ispata da ihtiyacı olmayan gerçeklerden sayılabilir. Zaten sosyal bilimlerin en temel postulatı da aynı şeyi ifade ediyor. İnsan özgür değilse hukuk da ahlak da saçmalıktır. Abesiyete irca (Reductio ad absurdum) da bir mantık kaidesidir. Yani bir fikrin zorunlu sonucu absürt ise o fikir de absürttür, saçmadır. İradeyi inkar etmek en başta kendimizi inkar etmektir.

Evet, özgürlük vicdani olarak ele alınması gereken bir mevzudur. İnsanın aracısız ve kişisel zihinsel işlemlerden geçmeden doğrudan hissettiği şeyden daha saf gerçek ne olabilir ki? *"Bunu bilerek yaptım yanlış yaptım"* diye pişmanlık duyup kendini kınayan biri sorumluluk merci olan özgür iradesini en derinden hissediyordur. Kendisine yanlış yapan birinin *bilerek kasten* yaptığına dair kanaati da muhatabın özgür iradesine dair o kişinin vicdanî şahitliğidir. Belki bu ikinci şahitlik psikolojik taraftarlık olarak etiketlenebilir. Ama bizimle alakasız kimseler arasındaki olaylarda da yaptığımız suçlu masum ayrımı, özgür iradeye karşı doğrudan bir vicdani şahitlik değil midir? Buradan özgür iradenin tüm insanlığın ortak vicdanî kanaati olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim İ. Kant da duyusal veriler ve akıl ile hiçbir şeyin aslî gerçekliğine ulaşamayacağımızı söylerken, içine düştüğü hakikat krizinden çıkış için bir Arşimet noktası olarak insanın özgür iradesini esas almış ve bunun ahlakın apaçık aksiyomu olduğunu ifade etmiş, bu aksiyom üzerinden Tanrı'nın varlığını ve insan ruhunun ölümsüzlüğünü ispata girişmiştir.

Kısacası, özgür iradenin mahiyetini kavrayamıyorsak da insanlığın ortak vicdanı özgür iradenin varlığına şahittir. Determinizm veya kader ile bu özgür iradenin nasıl bir ilişkisi olduğunu dolayısı ile nasıl bağdaştığını anlayamasak da *"bunun bizim bilme sınırlılığımızdan kaynaklandığını"* kabul edebiliriz. Benzer şekilde, Einstein katı determinizm postulatına bağlılığından dolayı kuantum fiziğinden gelen *"belirsizlik"* teorilerine meşhur *"tanrı zar atmaz"* sözü ile karşılık vermiş ve determinizmi belirsizlikle bağdaştırmak için *"bilemediğimiz gizli bir faktör"*ün olabileceğini söylemiş ve bağdaşmaz görünümün *"bizim cehaletimizin, yetersizliğimizin tezahürü olduğunu"* ifade etmişti.

Doğallık, Rastlantısallık ve Yapay Müdahale

Şimdi de özgür irade postulatına dayanarak, özgür insanın evren ile ilişkisini anlamak içinde bir tasnif yapalım:

1. İnsanın bedeni de dahil tüm evrende düzenli bir işleyiş var. *"Başka türlü olamaz, olmamazlık da edemez"* anlamında zorunluluk atfettiğimiz bu yasalı işleyiş düzenine *"doğal"* diyoruz. Doğal; *"insan gibi bilinçli bir failin kasıtlı bir müdahelesi"*nin olmadığı olaylar veya şeyler" anlamındadır.

2. Evrende zorunlu/yasalı gibi görülmeyen yani, her türlü olabilen işler de vardır. Bunlar rastgeledir veya bize öyle gelir (ontolojik olarak değilse de epistemolojik olarak öyledir).

Doğal ve rastgeleyi ayırt etmek için dökülen kahvenin aldığı şekli örnek olarak verebiliriz. Kahvenin doğal zorunluluk ilkelerine göre bir şekil aldığı doğru olsa da bu şeklin olmazsa olmaz bir şekil olmadığı, yani rastgele olduğu da açıktır.

3. Bir amaç, bir kasıt ve bir niyet sahibi bilinçli birinin tasarrufu iledir. Doğal olandan ayırmak için buna *yapay* deriz. Temelde de insan eliyle olan şeyler için kullanırız. İnsanların zorunlu doğal işleyişin rastlantısal spekturumu içindeki alternatifler üzerinde tercih ve yönlendirmeler yaparak ortaya koyduğu ürün ve işler bu kategoride değerlendirilir.

Eğer dökülen kahveden dünya haritası gibi spesifik bir şey çıktığı iddia ediliyorsa, bunu ne doğal ne de rastlantısal sayabiliriz. Yapaydır, yani açıkça bir kasıt ve irade içerir. (Buradaki yapaylık: yasalı işleyiş ve rastgeleliğin iradeyle manipüle edilmesini anlatıyor. Yoksa ne yasa, ne rastlantısallık yok sayılıyor)

Gördüğümüz olay ve eşyaları tasnif ederken bu üç kategoriden birine koymak zorundayız. Hemen herkesin günlük pratiği de böyledir. Ama insanlar yaslandıkları metafizik, ideolojik, dinî arka planlara göre teorik yorumlamada farklılaşabilmektedirler.

Katı deterministler için sadece birinci madde geçerlidir. Rastgele hiçbir şey yoktur Her şey doğal yasalara göre, yani nesneler arası nedenselliğe göre işler. Bunlara göre *"yapay"* diye bir şey de yoktur. İnsanların verdiği karara kadar her şey çevresel etkilere zorunlu tepkiden ibarettir. İrade sadece bir yanılsamadır.

Rastgeleliği de kabul eden materyalist deterministler için ise, gayr-i maddi bir şeyi kesinlikle kabul etmediklerinden, *"yapay"* bir şey yoktur. Bunlar evreni de, insanı da, insanın beynini de ve beynin bir fonksiyonu olarak kabul ettiği iradesini de nesneler arası hedefsiz, gayesiz, rasgele etkileşimler olarak görür. Bunlar da tüm açıklamalarını 1. ve 2. maddeye hapsetmek zorundadır (Fakat bunlardan küçük bir kesim bazı yorumlarla insanın bir çeşit serbest iradeye sahip olabileceğini kabul edebilmektedir).

İşin içine bilinçli bir iradenin *yapay* müdahalesi de katıldığında ise indirgemeci nedensellik artık basit nesneler arası bilinçsiz ve amaçsız etkileşimden farklılaşır. *"Müessir neden"* anlamında bilinçli bir faili ve onun amacını yani *"gaye nedeni"*ni de içine alan Aristo'nun (biraz sonra ele alacağımız) *dört neden ilkesi* yeniden gündeme gelir

Bilimin teorik temeli evrendeki doğal işleyişindeki düzeni bulmaya, pratik temeli ise bu düzenli işleyişten faydalanarak ve rastgelelikleri yönlendirerek teknolojiyle yapay bir dünya kurmaya dayalıdır.

Burada *"yapay"* demek, doğal işleyişteki rastgeleliklerde tasarruf yaparak doğal seyir içinde *"kendiliğinden"* olması beklenmeyen şeyleri yapmaktır. Bir Ayasofya Camii, bir Davut Heykeli, bir Itri ya da bir Mozart bestesi, bir gemi ya da uçak, bir telefon ya da bir silah gibi amaçlı ve fonksiyonel ürünleri yapay müdahaleler olmadan açıklamak mümkün değildir. Bütün bu ürünler yapılırken doğaya ne madde/enerji eklenmiş ya da çıkarılmış, ne de temel nedensellik yasaları ihlal etmiştir.

Diğer bir nokta, neden ile doğan sonuç arasında da bir uyumluluk aranması şarttır. Yani akıl, bilgi, beceri isteyen bir şeyi nesneler arası doğal dinamiklere veremeyiz. Bunun bir insan işi olduğunu hemen anlarız. Eski bir mağara duvarında bulunan bir resim, yeryüzünde bunu yapabilecek kabiliyette başka bir canlı bulunmadığı için, hiç şüphesiz insan zekasına işaret etmektedir. Bu resimlerin başka türlü yorumlanması mantıkla izah edilemez. Buradan çıkan sonuç da *yeterli neden* ilkesidir. Yani sonucu açıklamaya yetecek bir nedene ulaşmayan akıl yürütme tatmin edici olamaz.

Kısacası; eğer irade diye bir şey varsa ve nedensel yasaların arasında iradî tercihlerimizle yönlendirebileceğimiz rastlantısallıklar da varsa iradî müdahaleyle nedensellik arasında bir paradokstan söz edilemez. Hayatımız sadece bizim seçimlerimizden ibaret olmadığı gibi, bütünüyle zorunlu bir kaderden de ibaret değil; kendi seçimlerimizle önemli ölçüde yönlendirebileceğimiz bir süreçtir.

"Nedensiz Hiçbir Şey Olmaz" Postulatı ve Nedensellik

İnsanın en temel sorusu *"neden?"*dir. Çünkü *"Nedensiz hiçbir şey olmaz"* aklın en temel postulatıdır. O yüzden her yaştan, her zekadan insan her zaman bu soruyu spontan şekilde sorar.

Bilimin temeli de *"her şeyin bir nedeni var"* temel varsayımı üzerine bina edilmiştir. İ. Kant da nedenselliği insan aklının en temel kategorilerinden biri saymıştı. İnsan aklı nedensellik denilen bir kategoriye dayanmadan deneysel dünyadan duyuları ile aldığı verileri işleyemezdi.

Fakat *"nedensiz bir şey olmaz"* şeklindeki aklın en temel postulatını indirgemeci maddeci nedensellikle eşleştirmek de doğru değildir

Aristo'nun, felsefe ve kelam camialarında yaygı kabul gören *"bilmek; nedenleri bilmektir"* tanımı ve dört neden tasnifi kapsayıcı bir yaklaşımdır. Tam bir bilmek için şu dört neden bilinmelidir: Maddî neden, form neden, gaye neden ve müessir fail neden.

Meselâ bir nakışlı kilim üzerinden düşünürsek; burada *maddi neden* iplerdir. Kilimin dokusu ve deseni *form neden*, dokumacı *müessir fail neden*, kilimin yapılma maksadı/fonksiyonu ise gaye nedendir. Kaos halindeki iplerin düzenli muntazam nakışlı bir doku formuna girmesi için mutlaka bilme ve sanat maharetine sahip bir dokumacı ve o kilimin yapılma gayesi/fonksiyonu vardır. İplikler herhangi bir şekle girebilmesi mümkünken belli bir desene sahip, belli bir amaca hizmet edecek bir kilim formunu alması *"ancak"* amaçlı bir failin seçimi ve tesiriyle olabilir.

Form vermek madde parçalarının bütününü ve tamamlandığında ne fonksiyon göreceğini bilmeyi ve aralarındaki ilişkiyi ona göre ince bir bilgi ve maharetle düzenlemeyi gerektirir. Eğer kilim gibi statik de değil; mesela askerî manevra gibi disiplinli ve ahenkli dinamik bir süreçten bahsediyorsak form sürekli değişen hareket paternleri, stilleri şeklinde kendini gösterir. Burada müessir fail anlamında bir komutanın, ordunun parçaları anlamında askerleri, belli bir amaçla mesela bir kaleyi fethetmek için stratejik hareket formlarına sokmasından bahsederiz. Ve buradaki *"organize hareket"*in müessir nedeni olan komutanın askerler üzerindeki komutasının ve yönlendirmesinin sürekliliğinin gerekliliği ön plana çıkar.

Madde dışında bir gerçekliğe inanmayan materyalistlerin, ideolojiler gereği *iradeli fail neden* olan yaratıcı iradeyi ve onun *gaye neden*ini baştan reddettiklerinden, sadece maddî neden ve form nedeni esas almaları ve evrendeki tüm işleyişi nesneler arası etkileşimlerden ibaret saymaları indirgemeci bir yaklaşımdır ve *"nedensiz hiç bir şey olmaz"* yaklaşımını çok daraltmaktır.

Şimdi de bu nedensellik kavramı ve buradan türetilen zorunluluk, yasa gibi tabirlerin bilimle ilişkisine ve tutarlılığına bir bakalım.

Düzenlilik, Nedensel Zorunluluk, Yasa

Evrendeki belli sonuçların belli nedenleri takip ettiği olaylar zinciri içinde bir kurallı, *düzenli* işleyiş en sıradan insandan en parlak dehalara kadar herkesin gördüğü tartışmasız bir realitedir. Bütün bilimler kendi alanlarında doğada değişmez ve evrensel bir düzenin bulunduğu temel postulatı üzerinden yol alırlar ve doğadaki bu düzenli işleyişi veciz yargılar ve zarif matematik formüller şeklinde ifade ederler. Sıkı gözlem, ölçme, hesaplama ve kontrollü deneylerle test ettikleri ve doğruluğuna dair yeterince kanaat getirdikleri bu yargı ve formülleri *"bilimsel yasa"* olarak isimlendirirler.

Evet, bilimsel yasa evrendeki düzenliliğe bilimin tanıklığından ve tasvirinden ibarettir. Bilimin yaptığı *"düzen tasviri"* bazen hatalı olabilir; daha kapsamlı ve incelikli ölçme ve değerlendirme yaptıkça bu yasalar değişir veya revize edilir; ama düzen fikri hep sabit kalır.

Bilimsel yasaların tasvirleri oldukça faydalı bir enstrümandır: Olayların akışına bakarak geleceğe dair öngörü şansı verir. Bu öngörü sayesinde teknolojiler üretme ve hayatı daha güvenli ve konforlu hale getirme imkânı elde ederiz.

Bu haliyle bilimsel yasa, düzenliliğinin mahiyetine ve arka planına dair hiçbir ima içermez, ideolojiler üstüdür. Bilimsel yasa kavramına, *nedensellik* adı altında kudretli bir *"zorunluluk"* payesi verildiğinde, artık tasvir edici *"bilimsel yasalar"* icracı kudretli *"doğa yasaları"*na dönüşür. Yasa epistemolojik tasavvurdan, ontolojik gerçekliğe döner. Bu metafizik bir spekülasyondur ve çok ciddi bir hatadır.

Bu hata doğadaki *"sözde"* zorunluluğun, mantıktaki zorunluluk kategorisi ile karıştırılmasıdır. Bu ciddi hataya çok ciddi itirazlar da söz konusu olmuştur. Bu itiraz İbn-i Sina ve Gazzali tarafından çok daha önceleri dillendirilse de batıda David Hume ile meşhur olmuştur: Bilimin yasaları, aslında göre göre alıştığımız bir düzenlilikten ibarettir. Yani deneysel alanda nesneler arasındaki ilişkinin mantıksal bir zorunluluğu yoktur (1). İ. Kant bu yaklaşımı öğrendiğinde *"Hume, beni asırlık dogmatik uykumdan uyandırdı"* demişti.

Ludwig Wittgenstein de bu spekülasyonu şu cümlesi ile yermişti: *"Doğa yasaları evreni tarif eder, düzeni tarif eder. Ama hiçbir şey açıklamaz"*

Mantıkta zorunluluk kavramı *"olmaması aklen düşünülemeyen"*; *imkânsız* ise *"olması aklen düşünülemeyen"*dir. Üçüncü mantık kategorisi olan *mümkün* ise *"olması da olmaması da aklen düşünülebilen"*dir. Soyut akıl/mantık alanından deneysel âleme döndüğümüzde artık karşımızdaki her olgu ve olay mantıksal anlamda sadece *mümkün*dür ve nesneler arasında *"mantıksal anlamda"* zorunlu bir ilişkiden bahsedilemez. "Şu nedenin bu sonucu doğurması aklen zorunludur; *"olmaması düşünülemez"* şeklinde bir ilişki deneyden asla çıkarılamaz ve mantıktaki zorlululuk kategorisi, deneysel alana uygulanmaz. Yani, deney dünyasındaki her şey mümkündür ve –yukarıda ele aldığımız anlamda- rastgelelik kategorisindedir.

Dolayısı ile doğadaki mümkünler arasında sadece ihtimal derecelerinde farklılıklar var. Yani, sadece olayların oluş sıklıkları arasındaki farktan bahsedebiliriz. Aslında bizim fiziksel ve doğal zorunluluk dediğimiz şey çok sık görülen anlamındadır ve bu da hiçbir zaman %100'lük kesinlik arz etmez, yalnızca çok yüksek ihtimalli bir öngörü imkânı sağlar. Belli bir sıklıkla görülüyorsa muhtemel/olağan; çok çok nadir görünen şeyleri ise inanılmaz derecede ihtimal dışı adlandırıyoruz.

Rastgelelikte her türlü form mümkünken eğer ortaya *"amaç ve kasıt"* ifade eden düzenli, ölçülü, belli bir fonksiyon görmek için yapıldığı açık spesifik bir şey çıkmışsa buna uygun ve yeterli bir neden olarak *"müdahil zeki bir fail neden"* göstermek durumundayız.

Yanlık olarak doğal zorunluluk atfedilen *"bilimsel yasalar"*daki yasa terimi, aslında, nesnelerin yasaya uyar gibi standart bir şekilde hareket ettiğini anlatan bir mecazdı. Ama antropomorfik bir kıyas olan bu zihinsel yasa kavramı mecaz iken bir hakikat; epistemolojik bir tasavvur iken ontolojik bir gerçeklik diye sunulunca, bilimsel felsefe adı altında sofistike modern hurafelere kapı aralandı.

S. Nursi'nin ifadesi ile *"Mecaz, ilmin elinden cehlin eline düşse hakikate inkılab eder, hurafata kapı açar."*(2)

Bu mecaz; bizim hukuki yasalarımızla doğadaki yasalar arasında kurulan bir benzetmeden ibarettir. Peki, evrendeki yasalar ülkelerdeki yasalara ne kadar benzer? Ülkelerdeki yasalar onları benimseyen ve uyan vatandaşlar olmasa kâğıttan ibaret kalır. Elbette emir anlama, beraber ve organize hareket etme kabiliyeti olmayan cansız ve bilinçsiz nesnelerin itaatinden söz edilemez. O halde nesneler dünyasındaki bu *"bilinçli, beraber ve organize hareket"* ancak onlara dışarıdan dayatılan bir emir-komutayla olabilir. Ve bu emir-komuta da devlet yasaları gibi sadece kağıt üstündeki ya da zihindeki kavramlar olamaz. Ancak bilen, seçen, etkin kudret sahibi bir failin işi olabilir. Bu yasa kıyasının doğru bir tarafı varsa, yasaların iş görmediği, yasalarla iş görüldüğüdür. Ülkeleri yasalar yönetmez, ülkeler yasalarla yönetilir. Evreni de yasalar yönetmiyor, evren yasalarla yönetiliyor.

Bilimin ötesine geçip düzenlilik yasalarının arka planına, kaynağına dair fikir yürütmeye çalışanlar, yani metafizik felsefi yorumcular ikiye ayrılır: İlki, materyalist- natüralist ateist kesimdir. Bunlar *"yasa"*yı bilinçsiz fiziğe hayat, hareket ve düzen bahşeden yegane, nihai ve yeterli açıklama sayar. Diğeri ise teistik kesimdir. Bunlar Yaratıcı ilim-irade-kudretin icraat tarzı olarak görürler.

"Nedensiz hiçbir şeyin olmayacağı" postulatı bize bu yasanın da nedenini sordurur. Yani yasa niye yok değil de var?

Yasanın Nedeni

Tüm evrendeki cansız ve bilinçsiz nesnelerin değişmez bir düzen içinde nasıl hep birlikte hareket ettiği sorusuna verilen *"yasa"* cevabı bir totolojidir. Düzenin ifadesi ve tasviri olan *yasa fikrini* dönüp düzenliliğin kaynağı ve açıklaması olarak sunmak; *"düzenli olduğu için düzenli"* demekten başka bir anlam ifade etmez. Yani, asıl soru *"bu ölü yasa formüllerine hayat veren nedir?"* sorusudur.

Tarih boyu *"şimdilerde yasa demeyi tercih ettiğimiz"* bu düzenleyici ilkeye genelde akıl ve ruha benzer tabirleri kullanıldı (logos, nous vs). Akıl plan ve programı; ruh ise bu programın yürütücü kudretini ifade ediyordu. Bu plan ve programlar seçilmiş parametreler ve paternler demekti ve seçici iradeyi de gerektiriyordu. Bu aslında bilme, seçebilme ve yapabilme özelliklerine işaret ediyordu: İlim ve irade vasıflarına sahip ile yaratıcı bir kudret ise felsefi anlamda Tanrı demekti.

Her şeyin gerisinde her şeyin varlığının ve düzenliliğinin kaynağına atıf yapmadan ayakları yere basan tatminkar bir düşünce binası inşa edilemez. Düşünce tarihi boyunca sıfatları farklı olsa da esas olarak *"Tanrı"* diye ifade edeceğimiz bir arka plana atıf yapmayan çok az düşünce sistemi vardır. Bu bugün de böyledir.

"Nedensiz hiçbir şeyin olmayacağı" postulatı Tanrının varlığını anlatan en temel kozmolojik delillerden olan *imkan* delilinin de kaynağıdır. Evrenin de, ondaki (düzenliliğin ifadesi olan) yasalarının da bir başlangıcı var. Hiçbir şey yoktan nedensiz, kendiliğinden çıkamayacağı gibi, nedensiz olarak belli özelliklere ve belli bir düzenliliğe de kavuşamaz. Dolayısı ile yokluğu varlığa, düzensizliği düzenliliğe tercih eden bir ilim, irade ve kudret yasaların kaynağına dair en doğal en apaçık cevaptır.

Tuhaf şekilde düzenliliği sanki failsiz bir olaymış gibi sunmak isteyenler de söz konusu olmaktadır. Bu kesimin *"bilimin düzenliliği tanımlayan yasaları buldukça artık tanrı düşüncesine*

gerek kalmayacak" yaklaşımı derin bir saplantıdır. Düzen düzenleyeni ve düzenin devamının garantisi olanı dışlamaz, gerektirir.

Yasaların kaynağı sorusuna en popüler örnek antropik ilke veya ince ayarlı evren modelidir.

Antropik İlke

Evrenin ilk hali teorik olarak kaos kabul edilir. Evrenin var oluşuyla, yani madde-enerji ile beraber varlığa çıkan başta *"dört temel fizik kuvvet"* olmak üzere belli yasaları ve sabiteleri, yani doğal bir düzeni olan bir dünyada yaşıyoruz. Bu kuvvetlerin ve sabitelerin biraz farklı olmaları durumunda *"yaşam"*ın söz konusu olamayacağı tartışmasız bir realitedir. Bu realite açıkça *yaşam amaçlı* ince bir ayarlamayı, yani iradî bir seçimi gösteriyor. Üstelik bu irade sadece seçmiyor, aynı zamanda seçtiği ayarın devamlılığını da sağlıyor. Bu evrenin varlığı da, düzenli işleyişi de kudretli bir iradenin tercihine tanıklık ediyor. Yani doğal düzen, doğal yasa ilahi iradeyi reddi değil; bilakis kabul etmeyi gerektiriyor.

Tüm varlığı maddeye indirgeyen materyalist kesim böyle gayr-ı maddi bir şeyi yani *"amaçlılığı ve onun kaynağı olan amaç sahibi faili"* asla kabul edemeyeceği için, son derece açık bu kanıt karşısında *zayıf antropik ilke* argümanına tutunmaya çalışıyor. Zayıf antropik ilke iddiası ilahi iradeye alternatif olarak çoklu evren modelleri ileri sürer.

Bu iddia kısaca şöyledir: *"Belki de çok sayıda,-sonsuz da diyebiliyorlar- sabit değerli evrenler vardır ve biz de bu evrenlerden uygun değerlere sahip bir evrendeyiz ki, bu soruyu düşünebiliyoruz ve sorabiliyoruz"* Bu argümanın ne bilimsel bir temeli, ne de mantıki bir tutarlılığı var. Bırakın sonsuz evrenleri, bir başka evrenin olduğuna dair bir bilimsel bilgi de, gerekçe de yok. Yani, sonsuz evrenler tümüyle fantezi türü bir spekülasyondur. Üstelik bir tane yasalı evrenin neden var olduğu sorusunu izah edemiyorken çoklu evrenlere kaçmak çözüm üretmiyor, meseleyi katmerli hale getiriyor.

Ayrıca mesele yasaların neden var olduğunu ve neden sabit değerler taşıdığını izah edebilmektir. Çok sayıda farklı değerlerde sabitlere sahip evrenlerin olması *"sabit değerlere sahip yasaların neden var olduğu"* sorusuna cevap vermiyor. Dolayısıyla çoklu evren fikri sadece *"tesadüfi oluşu"* açıklama gayretidir. Yoksa yasaların kaynağı problemine cevap değildir.

Yasaları izah için *yeterli neden* olarak, yasaları ilahi iradenin tesis ve tanzimi olarak düşünmek bir çıkış olabilir. Gazzali nedenselliğin kendiliğinden değil; Allah'ın ezelde takdiriyle etkin olduğunu savunur: Ona göre neden denilen şeyler sadece vesilelerden, ara nedenlerden ibarettir (3). Leibniz'in önceden tesis edilmiş âhenk doktrini (pre-established harmony) de yaklaşık aynı anlamdadır. (4)

Fakat kendi başına bir zorunluluk atfedemeyeceğimiz yasalar, evreni yaratan ve en baştan düzenleyici yasalar koyan Tanrıya atfedilmekle bir çeşit temele, garantöre kavuşsa da mesele bitmemektedir. Evrenin kendi başına değil; Tanrısal bir etkiyle düzenli, yasalı hareket ettiği kabullenilse bile, yaratılışın ilk yasal düzenlenmesinden sonraki evrenle Tanrı'nın ilişkisi konusunda ihtilaflar söz konusudur.

Şimdi Tanrı-evren ilişkisine girebiliriz.

TANRI VE EVREN İLİŞKİSİ

İnsan-evren ilişkisi için yukarıda yaptığımız tasnifi şimdi de Tanrı-evren ilişkisi için ele alalım:

1. Doğal dediğimiz düzenlilik/nedensellik/yasalılık O'nun genel iradesinin tecellisi, rutin icraat tarzıdır. Onun iradesi sayesinde zorunluluk taşır. İnsan-evren ilişkisinde doğal; insan elinin karışmadığı anlamındaki yapayın zıddıydı. Tanrı-evren ilişkisinde ise onun dizayn edip yönettiği genel uygulamalardır.

2. Rastgelelikler dediğimiz zorunlu olmayan, mümkün olan, yani her türlü olabilme potansiyeli, geniş bir ihtimaller spekturumu olan şeyler.

3. Rastgeleliklerden bazı alternatifler seçerek yönlendirmek suretiyle planlı, amaçlı müdahale şekli. Bu sınıfı insan için ifade ederken *"doğal olaylara yapay müdahale"* tabirini kullanmıştık. Tanrı için bu artık yetersiz bir tabirdir. Çünkü doğal dediğimiz yasalar da onun seçimi ve icraatıdır. Bu yüzden bu tür icraata özel müdahale demek daha doğru olur.

Bir yanda ilahi icraatın genel çerçevesini belirleyen, meşruiyetini Yaratandan alan zorunlu doğal yasalar diyebileceğimiz umumi icraat söz konusu iken, diğer yanda geniş bir zorunlu olmayan, belirlenmemiş, yani çok farklı alternatiflerin olduğu rasgelelik alanı söz konusudur. En sonda da bu rastgelelikten istediği alternatifleri seçerek *"istediğini, istediği gibi yapan"* bir özel müdahale kavramından bahsedebiliriz.

İslami literatürde doğa kanunları şeklinde gördüğümüz genel iradeye rububiyet-i âmme ve tecelli-i âmme; özel iradeye ise rububiyet-i hâssa ve tecelli-i hâssa tabirleri tercih ediliyor (5, 6).

Genel kanunlar yaratıcı iradeyi ilk neden ve ilk hareket gibi gerektirse de; sonrasına dair sürekli müdahil bir iradeyi gösteremez, hatta perdeler. Bu yüzden yaratıcı iradenin devamlılığını ancak hususi olaylarda görür, hissederiz.

John Leslie'nin ifadesi ile *"Eğer doğanın isleyişinin oldukça tesadüfi ve ayrıca tamamıyla zorunlu gibi görünen yönleri varsa, bunlar özellikle Tanrı'ya inancı destekleyen kanıtlar olarak görülebilir"* (7).

Rastgeleliği reddeden katı deterministler bir kenara bırakılırsa, umumi rububiyet yasaları anlamındaki yasaları ihlal bile etmeden, rastgelelik denilen imkanlardan, en uygun alternatifleri seçerek *"kasıtlı ve amaçlı"* hususi rububiyet anlamında özel müdaheleler yapabilir. Bu tarz özel müdaheleyi gösteren her şey de onun özel müdahelesine, özel iradesine şahitlik eder. Aşağıda bu şahitlikten örnekleri sunulacaktır.

İnsan kendini içinde bulduğu, mahkumu olduğu bu nedensellik denilen kurallar içinde, etkili tüm faktörleri bilmemesine, bildiklerinin bir çoğunu da yönetememesine rağmen böyle yapay bir dünya kurabiliyorsa, tüm bu kuralları yaratan ve etkili tüm faktörleri bilen ve yönetebilen Tanrıya bu kadar müdahaleyi imkansız görmenin makul tarafı olabilir mi? Daha önce ifade ettiğimiz yeter sebep ilkesi göz önüne alındığında ve *"bilgi, irade ve kudret"*leri kıyaslandığında insanın ortaya koyduğu teknoloji, kültür, sanat gibi yapay dünya ile yaratıcı kudretin aynı imkan ve ihtimallerden ne mucizevî şeyler çıkartabileceği anlaşılır.

Mucize, Keramet, İkram

Tanrının yarattığı, işletme prensiplerini koyduğu ve devamlılığını sağladığı, Gazzali ve Leibniz'in kabul ettiği tarzda bir evrende özel müdahale meselesine dair iki yaklaşım vardır:

1. Doğa yasalarını ihlal etmeden müdahale. Madde-enerjinin sabit ve etkileşim ilişkilerinin standardize olduğu bir evrende sadece mevcut madde ve enerjinin kombinasyonları, sentezleri-analizleri söz konusudur. Böyle bir evrende insan için bile özgün yapay dünya varsa, özel müdahaleyle Tanrının yapabileceğinin sınırı olamaz.

   Üstelik kuantum dünyasındaki ontolojik belirsizliklerin, hatta nedensizliklerin de sisteme girmesi ile alabildiğine artan rastgelelik/belirsizlik spekturumlarının arasından seçim yaparak tüm evrenin gidişatını *"istediği gibi"* değiştirebilir. Bir kalbi kırığın duası için fırtınaları dindirebildiği gibi, bir mazlumun bedduası nedeniyle bir zalimin beynine de, kalbine de her an inebilir. Kaos teorisine baktığımızda bunlar için o kadar küçücük değişikliklerin bile yettiğini görürüz. Doğal determinizmin ötesinde, teolojik manada kişilerin tarihçesini ve tüm insanlığın tarihini *"bir amaç"* için yönlendirmek anlamındaki *"kader"* anlayışına ne mani var olabilir ki? Bu Yaratıcının hususi durumlarda, hususi kişilere özel muamele yapmasıdır. *Hususi rububiyet* anlamındaki mucize, keramet ve ikram yanında bela, musibet, ceza da bu kapsama girer.

2. Doğa yasalarını askıya almak veya ihlal etmek, yoktan var etmek şeklinde mucize anlamında icraat. Doğal yasalarının, aslında umumi rububiyet kanunları olduğunu belirtmiştik, yani ilahi ama genel icraatlardır. İşte bu genel kanunlarını bazen askıya almasına rasyonel olarak hiçbir engel düşünülemez. Kanunu koyan kaldırır, modifiye eder.

Ayrıca sanki Yaratıcının kanunlarının tamamını kesin olarak biliyormuşuz gibi konuşmak da temelsiz ve yersizdir. Oysa sürekli revizyonlar yaptığımız *bilimsel yasaların* ne kadar tam ve aslına ne kadar sadık olduğu bile her zaman şüphelidir. Dolayısıyla tamamını kesin olarak bilmediğimiz kanunların ihlal edilip edilmediğine nasıl karar verebiliriz ki? Yaratıcı'nın doğal dediğimiz madde dünyasını bağlayan yasaları gibi, suça ceza, iyiliğe mükâfat, samimi dualara cevap vermek gibi manevi yasalarının olmadığını nasıl iddia edebiliriz ki?

Başlangıçtaki Deistik Doğal Düzen Sonrasına Yeter mi?

Yaratıcı ve yasa koyucu kaynak olarak Tanrı kaçınılmaz olduğu kabul edilirse bundan sonrası için tanrısal müdahale mümkün ve gerekli mi? Aslında meselenin en önemli kısmı da burasıdır ve bu sorunun cevabı günlük yaşayışımızda Tanrıyla ilişkimiz açısından belirleyicidir.

Evren saat gibi kurulmuş bırakılmış mekanik deterministik otomatik bir yapıysa, yaratıcıyla ilişkisi kalmadığında bile işlemeye devam eder. Çünkü saat, saatçi ölse bile çalışmaya devam ediyor. Evren de varlığını ve düzenini Yaratıcıya borçlu, ama sonrasında artık kendi kendine yetiyorsa yaratıcıyla ilişiği kalmamışsa, böyle bir evrende yalnız, kimsesiz kalmışız demektir.

Evrendeki her şeyi ve bizi kör deterministik genel yasalar ve/veya amaçsız tesadüfler üretiyorsa bizim nasıl bir değerimiz olabilir? İlk hareket ettirici, ilk neden gibi *"atıl bir Tanrı"* anlayışı insan için pratik bir önem arz etmez. Evrenin anlamı, insanın anlamı, hatta Tanrının anlamı da bu sorunun cevabında gizlidir.

Şimdi Tanrısal müdahalenin imkân ve gerekliliğine dair soruya dönersek: Aslında soru tersi olmalıydı: Her an müdahil bir Tanrı olmadan bu kadar rastgeleliğin hâkim olduğu bir evrende düzenlilik mümkün olabilir mi?

Yeni bilimle rastgelelik spekturumu çok genişledi. Artık evren yasalarının determinist değil; olasılıkçı olduğunu ortaya konmuştur. Her şey yeterince derine inildiğinde kaotiktir, yani *"her şey olabilme"* potansiyelindedir Yani değişen olasılıklarla da olsa her şeyin mümkün olduğu bir evrendeyiz. *"Olması da mümkün olmaması da"*, veya *"şöyle olması da mümkün böyle olması da"* dediğimiz durumlar kendiliğinden olmak anlamında değildir. Gerekli şartları ve yeterli nedeni bulduğu zaman mümkündür demektir. Evrendeki atomların ve atom altı parçacıkların hareketinin rastlantısallığı ve öngörülemezliği kuantum mekaniğinden termodinamiğe o kadar temel bir gerçek ki artık nedenlerin sonuçlarına dair artık kesin değil sadece yaklaşık istatistiksel ortalamalar verebiliyoruz.

Rastgeleliğin bir başka ifadesi olan koas sadece ilk baştaki kaos değildir. Şimdi her şey çok daha kaotiktir. Kaos her yerdedir. Koas asıl, düzen arızîdir. Her düzenli yapı kaostan çıkmakta ve kaçınılmaz olarak yine kaosa dönmektedir. Yani düzenlilik geçici bir haldir. O kadar farklı şekilde olabilecekken ortaya bir düzen, sistem ve dengenin çıkması amaçlı bir müdaheleyi açık ediyor. Üstelik düzenli kalmak da zorunlu değildir. Bilakis düzenli kalmak için açıklayıcı bir neden zorunludur.

Aslında en temel bilimsel yasalardan olan termodinamiğin 2. Yasası olan entropi her şeyin düzenlilikten düzensizliğe gittiğini ifade eder. Doğal gidiş budur ve bu gidiş tek yönlüdür. Bu yüzden, bir düzenli yapı kaosa düşmüyorsa *"entropiye karşı duran"* bir neden olmalıdır. Canlılığın varlığı da entropiye aykırıdır, devamlılığı da. Zaten eninde sonunda entropiye mağlup olup dağılmayan canlı yoktur.

Buna cevap olarak öne sürülen argüman; entropinin kapalı sistemler için olduğu, dünyamızın ve canlıların ise açık sistemler olduğu ve dışarıdan enerji aldığı için farklılık arz ettiğidir. Oysa mesele sadece enerji alışı değil; enerjinin kontrollü ve ince ayarlı şekilde sisteme dahil olmasıdır. Kontrolsüz enerji tamirci olmaktan çok tahripkardır; dozunda ve uygun şekilde olmazsa şifadan ziyade zehirdir.

Güneşten gelen enerji, önce atmosfer denilen ince ayarlı bir filtreden geçiyor. Sonra, bu uysallaştırılmış enerji, bitkilerde fotosentez denilen muhteşem bir mekanizmayla karbondioksiti suyla birleştirerek ürettiği glikozun atomları arasında paketleniyor. Sonra bu glikoz gıda formatında canlının bedenine giriyor. Yine bir çok hassas işlem gördüğü maceralı bir yolculuktan sonra hücreye dahil oluyor. Orada Kreps siklüsü denilen çok karmaşık kimyasal işlemlerle güneşten alınan enerji paketi yaşam enerjisine dönüyor. Canlıyı sadece dışarıdan enerji alan bu yüzden hayatta kalan bir sonuç olarak görmek çok basit bir yaklaşımdır. Mesele enerji meselesi değil; bu enerjinin nasıl hayat enerjisine döndürüldüğüdür. Üstelik fotosentez denilen bu işlem sırasında hayvanların atık ürünü olan karbondioksitten hayvanların en temel ihtiyacı olan oksijen de imal ediliyor. Yani, hayatın devamlılığı için sürekli bakım, hem de yoğun bir bakım şarttır. Yoksa insan yaşamı oksijensizliğe ve glikozsuzluğa uzun süre dayanamaz. Değme kimyacıların anlamakta zorlandığı bu son derece kompleks ve hayat için olmazsa olmaz fonksiyonlar için güneş sistemi çapında işleyen bu mekanizmalar zincirini izah edecek *yeterli bir nedene*

ihtiyaç var. Bilimin tasvir ettiği muhteşem mekanizmalar izah değildir; bilakis kendisinin de varlığına *"neden"* aranması gereken şeylerdir. Bu neden güneşi de, dünyayı da, bitkiyi de, hayvanı da bilen ve aynı da yönetebilen bir iradeye sahip olmalıdır.

Ayrıca düzen ile kaos arasında, yani yapılma ve bozulma, analiz ile sentez arasında o kadar çok *ihtimal* farkı var ki? Bozulma ve analiz beklenendir. Her yeni eskir, bozulur, her bileşik dağılır, her canlı ölür vs. Bir uçağın düzgün ve başarılı uçuşu için gerekli cihazlar ve şartlar saymakla bitmez ama bazen sadece birkaç liralık bir contanın bozulması yüzünden düşebilir. Dolayısıyla düzenli, sistemli, dengeli şeylerin var oluşu için gereken bilgi, dikkat, beceri vs. bozuluşu ve dağılışı için gerekenle kıyaslanmaz. Yirmi sanat kolundan yirmi adamın yirmi günde yaptığı bir binayı bir adam bir günde yıkabilir.

Kozmolojik imkân delilinin sadece ilk muharrik, ilk neden şeklinde sadece başlangıçtaki varlığı yokluğa, düzeni kaosa tercih eden Tanrı anlayışı eksiktir. Başlangıçta kurulmuş olan fizik kuvvetler ve sabiteler bu düzenlilik işin gerekli şartlardır ama asla yeterli değildirler. Sürekli bozulan, dağılan ve yeniden düzenlenen bir evrende her daim iş başında bir Tanrı fikrinin zorunluluğu açıktır.

Yerküre

Hayat için *gerekli şart* olan ince ayarlı bir yerkürenin oluşumu sadece ilk ve temel yasaların genel işleyişinden kendiliğinden çıkabilir miydi? Çıkabileceği farz edilse bile, bir çok dış etkilere açık olan atmosferin bu yapısı ve kompozisyonu optimal olarak korunabilir miydi?

Atmosfer şartları ve muhtevasının tam da böyle olmasını gerektiren bir doğa yasasının olmadığı, dolayısı ile zorunlu değil *"mümkün/rastgele"* olduğu açıktır. Demek ki bu şartlar ayrıca özel olarak *"seçilmiş"* ve ayarlanmıştır. Yani ilahi irade küremizi kurarken de seçimleri ile iş başındaydı.

Diğer yandan atmosfer mesafe ve zaman olarak uzak-yakın birçok nedensel faktörün etkisine ***açık bir sistem***dir. Üstelik o faktörleri de etkileyen yine o kadar faktörler vardır. Mesela atmosfer şartlarını etkileyen faktörlerden biri ısıdır. Fakat ısıyı da etkileyen o kadar çok başka faktör var ve o hepsi de kadar hassastır ki. Mesela, dünyanın ısısını etkileyen faktörlerden sadece birine, havadaki karbondioksite bakalım. Havada bulunan on binde 3-4 oranındaki karbondioksit çok hassas bir orandır; eğer bu oranda on binde bir kaçlık bir oynama söz konu olsa yeryüzünde devasa felaketlerin olacağı artık herkesin bildiği bir realitedir. Bu oranı belirleyen de o kadar çok faktör vardır ki. Ayrıca atmosfer şartlarını belirleyen çok sayıda faktörün aralarında da ne kadar çoklu etkileşimler olduğu üzerinde düşünülürse, mevcut ayarlara sahip olmaması için, olmuşsa bozulması için akıl almaz sayıda neden varken düzenli olması ve düzenli kalması *"yeterli nedenin"* sürekli ilgi, bilgi ve kudretinin olmadan açıklanamaz.

Biyolojik hayat için önemi tartışılmaz olan yağmurun ne zaman, nereye, ne kadar, ne şekilde yağacağına dair *"imkân ve rastgelelik"* eskiden beri bilinir. Yağdığı zaman elbette uyduğu çerçeve yasa diyebileceğimiz fizik yasalar var, ama çerçevenin için dolduran rastgelelikleri yöneten ve ehlileştiren bir özel irade olmasa yağmurun *"hayat kaynağı bir rahmet"* olması bir yana; felaket kaynağı olması çok daha muhtemeldir.

Kadim bir kaotiklik ve rastgelelik örneği olan atmosfer olaylarının bu yapısı E. Lorenz'in meşhur kelebek etkisi tabiri ile insanlığın gündemine taşınmıştır. Atmosfer şartlarını etkileyen

faktörlerin temel parametrelerinin birinin başlangıç değerlerindeki oldukça ihmal edilebilir bir farklılık, bu küçük farkla orantısız şekilde kıtaları etkileyen muazzam bir etkiye neden olabiliyordu. Lorenz'in bilgisayar simulasyonları ile ispat ettiği bu olgu, dünyanın bir ucundaki zarif bir kelebeğin bir kanat çırpmasının dünyanın öbür tarafında devasa bir fırtınaya sebep olabileceği şeklinde popülerleşti.

Lorenz'in ortaya koyduğu şey; dinamik sistemlerin başlangıç değerlerine aşırı bağımlı olduğu ve tüm parametrelerin başlangıç değerlerinin asla kesin olarak ölçülemeyeceği, bu yüzde de sonuçların öngörülemez olduğudur. (Neden sonuç arasındaki bu orantısız ilişki sistemin nonlineer oluşundan ve bir önceki periyottan elde edilen çıktının bir sonraki periyot için girdi olarak kullanılmasından, yani geri-besleme özelliğinden kaynaklanmaktadır).

Bu popüler *"kelebek etkisi"* kavramı en temelde ne anlatır? Dinamik olgulardaki her şeyin ne kadar çok şeye bağlı olduğunu, bunların en küçüğündeki en ufak değişikliğin bile ummadık bir başka şeyi de, ummadık ölçüde etkileyebileceğini de ifade eder. Yani, bu sistemlerin dokunsan yıkılıverecek, tutsan kopuverecek kadar hassas ve kırılgan olduğunu gösterir. Yani felaketlerin ne kadar da muhtemel olduğunu anlatır.

Lorenz'in bu keşfi kaos teorilerinin temellerini attı.

Kaos Teorisi

Lorenz, sadece felaket tellallığı yapmamıştı. Bu kadar felakete açık olan atmosfer şartları, *"tuhaf bir şekilde"* belli bir sistem ve düzen içinde kalıyordu. Lorenz atmosfer şartlarını simüle ettiği bilgisayarında kelebek benzeri bir *"tuhaf çekici"* denilen fraktal geometriler tespit etmişti. Etkili parametrelere ait verilerdeki değişimler sanki belli bir çekimle belli yörüngelerde dolaşıyordu. Tuhaf çekiciler durum uzayında kaosun en popüler görüntülerinden biri haline geldi. Yani atmosfer şartları o kadar da uzun boylu *"kaos"*a, düzensizliğe, oluruna bir gidişe terkedilmemişti. Yani felaketler doğurması işten bile olmayan bu kaos bir düzenin içine çekiliyordu.

Daha sonra Benoit Mandelbrot ile özdeşleşen fraktal geometri denilen sonsuza kadar *"değişmeden sürekli kendini tekrarlayan"* yapılara dair geniş bir literatür doğdu. Pamuk fiyatlarının yıllar içinde gösterdiği seyri izleyen Mandelbrot, 60 yıl boyunca pamuk fiyatları grafiğinde, iki dünya savaşı ve 1929'daki Dünya çapındaki ekonomik buhrana rağmen, *"değişmeden kendini tekrarlayan"* bir düzenle karşılaşmıştı. Bunu *"fraktal"* kavramı ile ifade etmişti.

Fraktal geometrinin en önemli açılımı, *"kaosun düzenini"* ortaya koyması, yani adeta resmini çizmesidir. Fraktal görüntülerin en önemli özelliği daha detaya indikçe bozulmayan kendine benzeme özelliği idi. Yani ne kadar yakından bakarsanız bakın aynı şeyi görüyordunuz. Bu kendini tekrarlayan yapılar dış şartlardan etkilenmediği gibi, dış şartları etkiliyor, hatta yönetiyor gibiydi. Daha sonra bu kaotik sistemlerin her yerde olduğu görüldü. Doğadan insan bedenine, ekonomiden tarihe, vs. hepsi kaosa çok müsaitken, meyilli iken, bozulma ve dağılma hiç şaşırtıcı değilken, hatta beklenen iken son tahlilde bir şekilde düzenli bir yapıya dönüyordu. Bunlar bize ileriye doğru kesin öngörü fırsatı sunmasa da, geçmiş verilerden elde edilen istatistiksel ortalamalar ve oluşturulan grafikler böyle tekrarlı bir yapıyı gösteriyordu.

Peki, kaosun da *"tuhaf çekiciler"* denen bir düzen çerçevesinde olduğunun gösterilmesi ne anlama gelir? Bu tuhaflık sadece grafiğin görünümünde değildir. Daha tuhafı, bunun için gös-

terilebilir *"bir neden"*in olmayışıdır. Bence en tuhaf olanı da bunlardan kaosun kendiliğinden *"düzen"* ürettiği gibi *"aklın iflası"* denecek bir yorumun çıkarılabilmesidir. Oysa aklın temel postulatı *"nedensiz hiçbir şey olmadığı"* yargısıdır; kaos da durup dururken *"nedensiz"* düzene giremez. Dolayısıyla nesneler arası bir nedensellikle açıklanamayacak olan rastgelelelikten düzen çıkması, rastgeleliği yöneterek düzen üreten bir ilim-irade-kudretin açık bir işaretidir. Bu *tuhaf* düzen her yerdeyse o ilim, irade ve kudret da orada ve icraattadır.

Tuhaf Çekicilerin Anlamı

Bilimin olayları mümkünse zarif bir matematik modelle temsil etme alışkanlığı burada da söz konusu oldu. Bu aslında bu olayların bütünüyle rastgeleliğe terkedilmediğine, adeta matematiksel bir talimatı takip ettiğine olan bilimin temeli olan inanca işaret ediyordu. Öklid geometrisine ve mekanik Newton evrenine şartlanmış eski bilim, bildiği formüle uymayan bu şeyleri sırf rastgele olaylar olarak görmüştü. Aslında bu, gerçek evrenin geometrisinin Öklid geometrisine ve katı determinizmin tekdüzeliğine sığmayacak kadar zengin ve verimli olduğuydu. En kaotik, dağınık, sistemden uzak yapılarda, hatta türbülanslarda bile bir başıbozukluk yoktu. Ve elbette bu kadar kaotikliğe rağmen bir düzenin sürdürülmesinin bir yeter nedeni olmalıydı.

Dağlar, nehirler, bitkiler, hayvanların beneklerine kadar her şeyin fraktal geometrik modellerinin çıkarılabileceğine dair bir inanç söz konusudur. Bu inanç her şeye hükmeden bir matematik yasaya işaret ediyor. Ve elbette matematik gibi bir soyut şeyin fiziği şekillendirmesi, arka planda yeterli bir ilim, irade ve kudret olmadan asla söz konusu olamaz.

Tuhaf bir çekicinin matematik modellerinin bulunması ve resmedilmesi, bir sistemin *"kaotik düzenin"* nedeninin açıklanması" değildir. Bir davranış örüntüsünü tanımlamayı, onu açıklama saymak mantıksızlıktır. Soru *"neden böyle bir davranış modeli var"* şeklindedir. Temel fizik kuvvetlerden böyle bir şey çıkmak zorunda değildir.

Tuhaf çekicilerin ortaya koyduğu bir başka şey de genel karakteristik bir çerçeve içinde kalsa da çekicideki yörüngelerin asla tamamen aynı olan bir seyir izlemiyor olmasıydı. Bunu birkaç basit faktöre bağlı olarak şekillenen kar tanelerinin bile iki tane tıpa tıp aynısının bulunamayacağına dair inanca benzetebiliriz: Doğada hiç bir şey aynı şekilde tekrarlanmaz. Böylece "aynı nedenlerin aynı şartlarda aynı sonucu doğurduğundan hareketle oluşan nedensellik ve katı determinizmin *"yanılgıdan"* ibaret olduğu ortaya çıkıyordu. Çünkü hiçbir neden diğeriyle aynı olmadığı gibi, şartlar da aynı değildi ve dolayısı ile aynı sonucu doğurması da beklenemezdi. Dolayısı ile determinizm çok kaba bir yaklaşımdı, gerçek değerlerle ve tam ölçümlerle çalışmıyordu. Üstelik yeni bilimin izafiyet teorilerinin ve kuantum mekaniğinin ortaya koyduğu şekilde, ölçen insanın kapasitesi, sınırlılığı ve sübjektifliği de en küçükten en büyüğe; atom altından dev yıldızlara her şeyi müphemlik, rastlantısallık, imkânlılık bulutlarına dönüştürmüştür.

Kısacası rastgelelik detaylara indiğimizde, ya da daha büyük resme baktığımızda her yerdeydi. Bu rastgelelik de aslında ihtimallerin, alternatiflerin zenginliğini ve *"kasıtlı müdahale"* için insanın ve Yaradan'ın doğal çerçevede kalarak da ne kadar çok şey yapabileceğini gösteriyordu.

Canlılık

İnce ayarlara sahip olan bir yeryüzü yaşam için gerekli şarttır, ama çok daha akıl almaz ince ayarlara sahip bir canlının çıkması için yeterli şart değildir. Bırakınız böyle uygun yerkürenin bir canlı için yetmesini, canlılığın vazgeçilmez alt birimlerinden olan basitçe bir proteinin oluşumunu açıklamaya bile yetmez. Proteinler 20 çeşit aminoasitin belli şekilde sıralaması ile fonksiyon görebilir. Aminoasitlerin sıralamasını belirleyen bir kural, bir yasa yoktur. Yani sıralanma rastlantısal, yani her türlü dizilim mümkün görünüyor. İşe yarar bir dizilim açıkça o proteinden beklenen fonksiyonu amaçlayan bir iradî seçimi gösterir.

Canlı için çok sayıda fonksiyonel proteinin eşzamanlı olarak bulunması da zorunludur. Fakat akıl almaz bir ihtimalle buna da ikna olsak, proteinler hemen bozuluveren yapılardır. O halde canlılık için proteindeki aminoasit sırasını garanti eden ve tekrar tekrar üretebilen bir bilgi işlem merkezi ve üretim bandına ihtiyaç var. Bilgi işlem merkezinin adı DNA'dır. DNA'sız proteinin var olma ihtimalinin de bir anlamı yoktur. DNA'lar da nükleotid denilen yapıtaşlarının diziliminden oluşur ve bu dizilimler için de bir yasa yok. Üstelik bir aminoasitin kodlanması için en az 3 nükleotid gerekmektedir. Bu yüzden DNA'yi açıklamak proteinden de zordur. Bu da devasa bilgiye dayalı çok daha bir ince ayar ister. DNA'nın tek başına var olması da yetmez. Çünkü o da bozulmadan muaf değildir. Varlığını sürdürmek için dikkatle korunan ve beslenen bir yapı içinde olması gerekir. Canlılık budur. Kendi başına varlığı sürdürebilir otonom yapılara canlı diyoruz. Böyle bir canlının bir kere varlığı da yetmez; bu canlı, özenle ve dikkatle sürekli beslenmezse ve korunmazsa hemen ölüverir. Hatta çok iyi beslense ve korunsa da eninde sonunda ölür. Dolayısıyla bu kadar şartlar da canlılığın devamlılığı için yetmiyor. Bu canlı kendisini kopyalayabilen yani, kendi benzerini üretebilen bir canlı olmalıdır.

Kendi benzerini üretme kabiliyeti olmadan, canlılığın bir anlamı yoktur; proteini tekrar tekrar üretmeyi garantileyen bir DNA olmadan proteinin de anlamı yoktur. O zaman biyolojik dünyada kendini kopyalayabilen canlıdan azıyla yetinemeyeceğimiz bir başlangıç şarttır. Canlılık denen şey de kademeli olarak ortaya çıkamayacak kadar kaostan uzak çok ince ayarlı kompleks yapılardır.

Evrim

Darwin *"doğal seleksiyon"*u Aristo'nun müessir ve gaye nedenlerini bertaraf etmek için icat etmiştir. Temeli *"amaçlı gibi görünen"* biyolojik çeşitliliğin amaçsız rastlantılarla açıklanabileceği iddiasına dayanmaktadır.

Öncelikle, doğal seleksiyon denen şeyin sadece canlılar dünyası için söz konusu olduğu, prebiyotik fasıllarda iş göremeyeceği tartışmasızdır. Peki, basit bir canlıyı bir yerden bir şekilde bulduğumuzu düşünsek, bundan sonrası *"doğal"* yolla, yani kendiliğinden, amaçlı bir iradenin müdahalesi olmadan mümkün olabilir mi? Yani ilk canlının varlığı günümüzdeki akıl almaz sayı ve çeşitlilikteki canlıların *"kendiliğinden"* ya da *"doğal mekanizmalarla"* gelişmesine yeter mi?

Doğal seleksiyon, en kısa haliyle, *"genetik yapıda, mutasyon denilen amaçsız, rasgele değişimlerle ortaya çıkan farklı fertlerden çevresel faktörlere direnemeyenlerin elenmesi"* şeklinde doğal bir mekanizmadır. Buraya kadar pek tartışmalı değildir. Mesele, bu mekanizmayı

akıllara durgunluk veren ince ayarlı hassas cihazlarıyla tüm bitki ve hayvan dünyasının tüm zenginliğine *"yeter neden"* olarak gösterilmesidir.

Bir şeyin var olabilmesi ve var kalabilmesi çok sayıda olmazsa olmaz şartın gerektirdiği ama bozulması, dağılması, yıkılması için bu gerekli şartlardan sadece birinin bulunmamasının bile yettiğini yeniden hatırlayalım. Genetik materyalden bir tek nükleotidin bozulması ile ölümcül arızalar meydana gelebildiğine dair sayısız genetik hastalık gösterilebilirken, bir nükleotid değişmesi gibi bir farktan dolayı önemli bir fonksiyon kazanıldığına dair bir örnek gösterilebilmiş değildir. Çünkü günümüz biliminin önümüze koyduğu *"her şeyin her şeyle"* ilişkili olduğu bütüncül bir evren anlayışının önemli bir örneği de biz canlıların genetik dünyasıdır. Bir tek özelliğin birden çok gen tarafından belirlendiği, bir genin de birçok özelliği etkilediği biliniyor. Dolayısı ile rastgele mutasyonlardan sadece arıza, zarar ve koas çıkabilir.

Diğer yandan doğal seleksiyonun bir seleksiyon olmadığı bir eliminasyon olduğu, yani yaşayamayacak veya etkili bir şekilde üreyemeyecek fertlerin elenmesinden ibarettir. Bu da herkesin bildiği ve kabul ettiği bir realitedir ve tartışma konusu değil.

Darwin çiftçilerin daha verimli hayvan ve bitki çeşitleri elde etmek için kullandıkları yapay seçimden yola çıkmıştı. Fakat yapay seleksiyondaki *"iyileri seçen bilinçli özne"* yerine *"kötüleri eleyen bir bilinçsiz çevresel şartları"*dan ibaret olan doğal eliminasyonu koyması geçerli bir kıyas değildir.

Öncelikle fark edilmesi gereken nokta doğal eliminasyonun normal fertlerle işinin olmadığıdır. Sadece ağır dezavantajlıları eler, normallere ve az dezavantajlılara dokunmaz. Mutasyoların oldukça nadirdir ve fert bazında gerçekleştiği düşünülürse, koskoca bir türde arada sırada ortaya çıkan bazı uygunsuz fertlerin elenmesinden ibaret olan doğal eliminasyonla nasıl ilerleme anlamında bir değişiklik olabilir? Doğal seleksiyon olsa olsa ancak türdeki standartları korumak için anomalileri elemeye hizmet edebilir. Bunu *"ilerlemeci, gelişimci"* bir yasa ve kural gibi düşünmenin de imkânı yoktur. Doğal seleksiyon iddiasının temeli mutasyondur, bu da tamamen rastgeledir. Rastgelelik ise zaten yasanın zıddıdır. Tek bir canlıdan tüm canlıların gelişerek dallandığını gösteren fantezi *"evrim ağacı"*, harikalar doğuran bu tesadüflerin bunun milyonlarca türde sayısız defalar görüldüğünü iddia ediyor. Bu nasıl rastgeleliktir?

Yukarıda izah ettiğimiz gibi rastgele olaylardan *"yeterli bir neden"* olmadan düzenli, fonksiyonel bir şey çıkması düşünülemez. Bu rastgeleliğin alternatifler spektrumu içinden belli bir amaca göre bazı alternatifleri seçen bir irade olmazsa ortaya düzenli, ölçülü, dengeli bir şey çıkmaz. Doğal eliminasyon gibi *"tahripkar bir kör"*ün iyi alternatifleri seçemeyeceği açıktır. Bozulmak, dağılmak, çözülmek için *"neden"* aramaya bile gerek yoktur. Doğal eliminasyon bunun adıdır. Açıklama isteyen bozuk olanların niye dağılıp gittiği değildir. Daha gelişmiş yapıların nasıl ortaya çıktığıdır. Anomalili fertleri elemekten başka bir fonksiyonu olmayan doğal eliminasyonun nasıl yeni ve gelişmiş özellikler ortaya çıkardığına dair hiçbir gerekçe yoktur. (Bu gerekçe ancak Tanrının müdahelesi ile bir canlıdan tüm canlıların türediğini iddia eden tesitik evrim anlayışı ile kendisine temel bulabilir. Tanrının böyle bir metod seçip seçmediği ayrı bir fasıldır ve bilimsel değil teolojik bir tartışmanın konusudur. Bu yüzden bunu da geçiyoruz)

"Kötülerin eliminasyonu, dolayısıyla iyiler seçilmesi anlamına gelmiyor mu?" denirse, cevabımız doğal yolla sadece ciddi dezavantajlıların elendiğidir. Kahir ekseriyeti teşkil eden nor-

maller ve az dezavantajlıların yaşamasına ve üremesine bir engel oluşturmuyor. Popülasyona sürekli, türün popülasyon sayısına yakın sayıda normal fertlerin ilave edildiği bir sistemden nasıl *"türü ileriye doğru değiştirecek evsafta"* değişim beklenebilir.

Üstelik *"yapay seçim"*den yola çıkarak oluşturulan teorinin bir tutarsız tarafı da; yapay seçilimde bile yeni özelliklerin ve yeni türlerin ortaya çıkmadığının görmezlikten gelindiğidir.

Yüksek yapılı canlılarda mutasyonların oluşturduğu değişikliklerin nesilden nesile aktarılabilmesi için spermler ve yumurtalarda gerçekleşmesi lazımdır, bu tür mutasyonlar ise oldukça nadirdir. Yüz milyonlarca yıl önce yaşamış olan türe ait fosillerin günümüzde yaşayan türdeşlerinden belirgin derecede farklı olmadığına dair çok sayıda örnek vardır. Oluşan nadir mutasyonların da kahir ekseriyetinin zararlı olduğu, daha azının nötr olduğu bilinmektedir. Oysa neredeyse şaibeli birkaç örnekten başka faydalı mutasyon gösterilememektedir. Faydalı diye gösterilen mutasyonların da tür farkı oluşturmakla hiçbir alakası yoktur.

SONUÇ

İnsan sorumluluğun temeli olan özgür iradenin mahiyetini ve doğal dünyanın işleyişi ile nasıl bir ilişkisinin olduğunu bilemiyorsak da varlığının apaçık olduğuna dair insanlığın ortak vicdanı şahittir. Aksi halde başta ahlak ve hukuk olmak üzere tüm toplumsal ilişkiler temelini yitirir ve abes olurdu.

Evrende zorunlu doğal yasaların yanında mümkün ve rastlantısal olan bir işleyiş de söz konusudur. Biz insanlar doğal yasalar içinde kalarak, bu rastgelelikleri belirleyip yöneterek rastgelelikten uzak yapay bir teknoloji ve kültür-sanat dünyası inşa edebiliyoruz. Bizim yapay dünyamız bizim bilebilmeme, seçebilme ve yapabilme kapasitemizin ölçüsündedir. Söz konusu Yaratıcının ilim-irade-kudretinin büyüklüğü olunca, evren yasalarını ihlale bile gerek duymadan yapabileceğinin sınırının olmayacağı açıktır.

Bütün olarak evrende asıl olanın kaos olduğu, durup dururken hiçbir kaosun kendiliğinden düzenli hale geçemeyeceği, geçse de sürekli korunup kollanmadıkça düzenli kalamayacağı ve yeniden kaosa düşeceği açıktır.

Özellikle kaos teorilerinin ortaya koyduğu, dağılmaya bozulmaya son derece hazır dinamik sistemlerdeki alabildiğine rastgelelik içinde ekonomiden tarihe, astronomiden biyolojiye, kalp ritmimizden türbülanslara kadar her yerde kendini gösteren tuhaf çekiciler denilen fraktal geometriye sahip kendini tekrar eden ama öngörülemez düzenli dinamik yapıların ortaya çıkması düzenleyici neden olarak seçici bir ilim-irade-kudretin her yerde her zaman işbaşında olduğunu göstermektedir.

Gerek klasik fiziğin ortaya koyduğu düzenliliği ifade eden formüller ve gerekse fraktal geometri ile ortaya konulmaya çalışılan kaos modelleri sadece kaosa rağmen düzeni tarif ediyorlar. Bu düzenlerin *"neden"*ini açıklamıyorlar. Böyle bir neden bilme, bildiklerinden alternatifleri seçebilme ve seçtiğini gerçekleştirebilme sıfatlarına sahip bir fail olmalıdır.

KAYNAKÇA

https://islamansiklopedisi.org.tr/determinizm

Nursî Said. Muhakemat s. 25. Envar yayınları,İst.

Akgün, Tuncay. Dini Araştırmalar, 2011, Sayı 38 s. 17 – 40

İnternet Encycleopedia of Philosophy https://iep.utm.edu/leib-ove/

Nursî Said. Lem'alar. Envar yayınları, İst. s 112

Nursî Said. Mektubat. Envar yayınları, İst. s 378

Leslie, John. Infinite Minds, Oxford: Clareendon, 2001, s 213

IV. ULUSLARARASI BİLİMLER IŞIĞINDA
YARATILIŞ KONGRESİ
20-24 EKİM 2020

VII. OTURUM

24 Ekim 2020 - Cumartesi	OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. VEYSEL GÜLLÜCE

SAAT	BİLDİRİ SAHİBİ	BİLDİRİ BAŞLIĞI
11:15 - 12:15	Doç. Dr. Esma SAYIN	"Tasavvufi Kavramlar Açısından Tasavvuf Kültüründe Yaratılış Fikri"
	Öğr. Gör. Kübra SAĞLAM, Mehmet Fatih KANOĞLU	"Ögütsel Çatışma Yönetiminde Yaratılışın Temel Unsuru Olarak "Nefs"in Yeri ve Önemi"
	Dr. Hüseyin ALLAHVERDİ	"Risale-i Nur'da İnsanın Hayvaniyeti Meselesi"
	Arş. Gör. Dr. Hakan YAMAN	"Mevlâna'ya Göre Yaratılışı, Yaratılanlar Üzerinden Okumak"

TASAVVUFÎ KAVRAMLAR AÇISINDAN TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE YARATILIŞ FİKRİ

Doç. Dr. Esma SAYIN, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
esmasayin16@gmail.com

ÖZET

Tasavvuf kültürü, Allah-kâinat ve insan bütünlüğünü hedefler. Bu nedenle tasavvuf, ilahî aşkın ve bütünlüğün felsefesidir. İnsan, vahdet-i vücûd ekolünü savunan mutasavvıflar tarafından insan-ı kâmil görüşü bağlamında Allah Teâlâ'nın muhatabıdır. Böylece insan, ilahî isimlerin ve sıfatların bir yansımasıdır. Bu bağlamda tasavvuf anlayışına göre, kâinatı oluşturan canlı veya cansız, bilinçli veya bilinçsiz her varlık, Allah'ın ilahî isimlerinin ve sıfatlarının birer aynası olarak kabul edilir.

Sosyal bir varlık olan insanın, hayatını devam ettirebilmesi için kâinatla irtibat halinde olması zorunludur. Çevre kavramını oluşturan unsurlar ise, başta insanlar olmak üzere hayvanlar, bitkiler ve cansız varlıklardır. Öte yandan çevre, bizim etrafımızı kuşatan canlı veya cansız tüm varlıklara verilen isimdir.

Tasavvufî açıdan yaratılış fikrine göre her varlık, ilahî isimlerin ve sıfatların birer aynasıdır. Bu bağlamda tasavvuf kültürü, Allah-insan ve kâinat kelimelerinin bütünlüğüne dayalıdır. Nitekim sûfîler, insanı 'küçük âlem'; kâinatı da 'büyük âlem' olarak kabul ederler. Bu manada insan, Allah'ın ilahî isimlerinden ve sıfatlarından yansıyan küçük bir âlemi temsil eder.

Bu nedenle ilahî isimlerin ve sıfatların yansımalarını yaratılış fikri üzerinden anlamak, tasavvufî düşünce açısından değerlidir. Bu noktada tasavvufî kavramlar ve anlayış tarzı ile yaratılış fikri arasında önemli bir bağ bulunur. İnsanın Yüce Allah'la ve bütün varlıklarla kurduğu sağlıklı ilişki, Allah-insan ve kâinat arasında güçlü bir bütünlük duygusu meydana getirir.

Bu bildiride tasavvufî kavramlar açısından tasavvuf kültüründe yaratılış fikri incelenecektir. Sonuç itibariyle tasavvufî kavramlardan vecd, ittisâl, müşâhede, hikmet, zühd ve ubûdiyyet ile yaratılış fikri arasında önemli bir anlamsal ilişki bulunur.

Yaratılış fikri, Allah'ı ve O'nun isimlerinin yansımalarını ibadet bilinci içerisinde sevmeyi gerektirir. Yaratılış fikrine ubûdiyyet anlayışı içerisinde yaklaşan sûfiler, ilahî isimlerin ve sıfatların yansıması olmaları açısından kâinattaki bütün varlıklara karşı saygılı, mütevazı ve duyarlı olurlar. Sûfilerin bütün varlıklara karşı saygılı, mütevazı ve duyarlı olmaları da, ibadet bilincinin bir neticesidir.

Anahtar Kelimeler: Yaratılış fikri, vecd, ittisâl, müşâhede, ubûdiyyet.

THE IDEA OF CREATION IN SUFISTIC CULTURE WITH REGARDS TO SUFISTIC CONCEPTS

ABSTRACT

Sufi culture aims to achieve integrity between Allah-universe and man. Sufism is therefore the philosophy of divine love and integrity. According to scholars advocating the unity of existence style, man is the highest degree respondent of Allah under the scope of the perfect human principle. Hence, man is a reflection of divine names and titles. So in this sense, according to Sufism, all living and non-living, conscience and non-conscience beings in the universe are deemed to be a mirror of the divine names and titles of Allah.

Being a social creature, man is obliged to keep in contact with the universe to maintain his existence. And the elements constituting the concept of environment are humans, animals, plants and non-living beings. On the other hand, environment is also the name given to all beings, whether living or not, that surround us.

According to the idea of creation in Sufistic terms, every being is a mirror of the divine names and titles of Allah. In this sense, Sufi culture is bases on the integrity of the words Allah-man and universe. As such, Sufis consider man as the 'small world'; and the universe as the 'greater world'. Thus, man represents a smaller world that is reflected from the divine names and titles of Allah.

Therefore, assessing the reflections of divine names and titles over the idea of creation is valuable in terms of Sufi doctrine. At this point, there is a significant bond between Sufi concepts and understanding and the idea of creation. A healthy relationship established between man and Almighty Allah, as well as all other beings, creates a strong sense of integrity between man-Allah and universe.

This current study is addressing the idea of creation in Sufi culture from the perspective of Sufi concepts. After all, there is a significant semantic relation between the idea of creation and Sufi concepts such as ecstasy, joining, observation, wisdom, asceticism and seclusion, servantship.

The idea of creation requires one to love Allah and His manifestations within a sense of worshipping. Sufis who approach the idea of creation in a sense of servantship are the reflections of divine names and titles, and therefore they are highly respectful, modest and sensitive towards all existing beings in the universe. Sufis being respectful, modest and sensitive towards all beings is a consequence of the awareness of worshipping.

Keywords: Idea of creation, ecstasy, joining, observation, servantship.

GİRİŞ

Tasavvuf kültürü, Allah-insan ve kâinat kelimelerinin bütünlüğüne dayalıdır. Tasavvufa göre, çevreyi oluşturan her varlık, Allah'ın isim ve sıfatlarının birer aynası olarak kabul edilir. Nitekim sûfîler, insanı 'küçük âlem'; kâinatı da 'büyük âlem' olarak tarif ederler (Ergül, 2015, s. 205). Bu manada insan, Allah'ın ilahî isim ve sıfatlarından yansıyan küçük bir âlemi temsil eder.

Tasavvufta yaratılış fikri, Allah-insan ve kâinat bütünlüğüne dayanır. Sosyal bir varlık olan insanın, hayatını devam ettirebilmesi için çevresiyle bütünlük kurması gereklidir. Çevre kavramını oluşturan unsurlar ise, başta insanlar olmak üzere hayvanlar, bitkiler ve cansız varlıklardır (Ergül, 2015, s.207). Öte yandan çevre, bizim etrafımızı kuşatan canlı-cansız tüm varlıklara verilen isimdir (Kılıç, 2014, s.415).

Bir başka ifadeyle de çevre deyince bundan bireyin doğumundan ölümüne kadar tepkide bulunduğu uyaranların tümünü anlamak gerekir. Çevreye karşı İslam'ın ahlakî tutumu, İslam dininin sadece bir dizi inanç veya dogmadan oluşan bir din olmadığı gerçeğini ortaya koymuştur. Çünkü İslam, bir hayat biçimidir. Bu noktada dinî emirler ve dinin ahlakî tutumu, genel İslamî ahlak tarzının parçalarını oluşturmaktadır (İzzeddin, 2012, s.326).

Tasavvufî Açıdan Yaratılış Fikri

İlk dönem mutasavvıfları, Allah'ın kudretiyle ve iradesiyle âlemi yoktan var ettiği, âlemde zorunlu bir nedensellik bulunmadığı gibi düşünceleri genelde benimserler (Kelâbâzî, 1980, s.63). Bu bağlamda göklerin, yerin, dağların, ölümün, hayatın ve kısacası her şeyin bir Yaratıcısı bulunur; O, tek ve hâkim güçtür (Hucvîrî, 2006, s.521).

Yaratılışla ilgili olarak sûfîlerin üzerinde durduğu diğer bir görüş ise, yaratılışta bir amacın bulunup bulunmadığı hususudur. Mutasavvıflara göre insan, âlemin varlık sebebidir. Bu bağlamda ilk sûfîlerde âlemin veya insanın kıdemi fikri görülmese de ruhun ölümlü olup olmadığı hususunda aralarında bazı görüş ayrılıklarının varlığı ifade edilir. Bu noktada Kelâbâzî, mutasavvıfların ruh hakkında onun yaratılmış olduğu veya onun yaratılmış olmadığı şeklinde iki gruba ayrıldıklarını belirtir (Kelâbâzî, 1980, s.100).

Kuşeyrî, sûfîlerin büyük çoğunluğunun ruhun yaratılmış olup bedene yerleştirildiğini kabul ettiğini söyler. Âhirette ruh, bedenle birlikte yeniden yaratılacaktır. O'na göre ruhun yaratılmamış olduğunu kabul edenler sapıklık içindedir (Kuşeyrî, 2003, s.234).

İbnü'l-Arabî ise, yaratılışın amacı meselesini de ele almıştır. Ona göre âlem, bir maksat için var olmuştur. Buradan hareketle mutasavvıflar, 'kenz-i mahfî' tabirini üretmişlerdir. Bu kavram, 'Ben gizli bir hazine idim, tanınmayı istedim; bütün varlığı yaratıp kendimi tanıttım, böylece onlar da beni tanımış oldu' anlamındaki rivayete dayanmaktadır ve onlar, insanı âlem aynasının cilâsı olarak kabul eder (İbnü'l-Arabî, 2006, s.26).

Tasavvufta yaratılış fikri açısından insan, âlemin varlık sebebi ve koruyucusu olarak nitelendirilmektedir. Tasavvuf; insanın, maddî ve manevî, beden ve ruhtan oluşan bir varlık olduğunu hep göz önünde tutmuştur. Bir diğer ifadeyle insan, topraktan yaratılması nedeniyle süflî, kendisine belli bir aşamadan sonra ilahî ruh üflenmesi nedeniyle ulvî nitelikler taşımaktadır (Cilî, 1997, s.207).

Tasavvufî Kavramlar Açısından Tasavvuf Kültüründe Yaratılış Fikri

Vecd Kavramı Açısından Yaratılış Fikri

Vecd, kasıt ve zorlama olmaksızın insanın kalbine etki eden ve onu kendinden geçiren manevî bir haldir. Bu nedenle vecd, kulun iradesinin etkisi olmaksızın Allah'tan gelen bir lütuf ve ikramdır (Kuşeyrî, 2003, s.156). Aynı zamanda vecd, özlem ve şevk sebebiyle insanın ruhunda meydana gelen bir alevdir. İçine vecd ateşi düşen bir kimsenin vücudu, sevincinden veya üzüntüsünden titremeye başlar (Kelâbâzî, 1980, s.67).

Gerçek vecd; aşk, hayranlık ve özlem duyguları içerisinde insanı kendinden geçiren bir hal olarak Allah'ın sanatını, kudretini, rahmetini ve lütfunu ibretle seyretmek olduğu için yaratılış fikriyle vecd kavramı arasında çok güçlü bir bağ bulunur. İnsanın Yüce Allah'la ve bütün varlıklarla kurduğu sağlıklı ilişki, Allah-insan-kâinat arasında güçlü bir bütünlük duygusu meydana getirir.

Bütünlük duygusunun insan ruhunda meydana getirdiği en güçlü etki ise, vecd tecrübesidir. Bu bağlamda vecd, Allah Teâlâ'nın isimlerinin ve sıfatlarının yansımalarını görebilen bir kimsenin muhabbet sonucu, içinin ferahlaması ve o halin verdiği zevk ile kendinden geçmesidir.

Gerçek vecd, aşırı derecedeki Allah sevgisinden, irade sağlamlığından ve Allah aşkından meydana gelir. Bu tür vecd halinde zorlama yoktur ve bu hal, her an kendini gösterebilir (Yılmaz, 2002, s.204). İnsan, Yaratıcı-Yaratılmış bütünlüğü içerisinde kâinata baktığında dışarıdan bir zorlama olmaksızın vecd tecrübesini yaşar.

Vecd duygusunu yaşamak için kâinatı Allah'ın isim ve sıfatlarının bir yansıması olarak görmek gerekir. Bunun için de insan, tabiatı fethetme duygusundan vazgeçmelidir. Yaratılış fikri sayesinde Allah'ın isimlerini ve sıfatlarını kâinatın içerisinde yaşayan bir kişi, vecd kaynaklı aşk duygusunu daha derinden hisseder.

Böylesi bir aşk, insanı daha yüce bir varlık haline getirir. Böylece insan, varlık dünyasında meydana gelen her şeyin Allah'ın fiillerinin yansıması olduğunu anlayarak her durumda sükûnetini korur (Saruhan, 2013, s.98).

Vecd, aslında bir yüceltme ve saygı duygusuyla gönülden taşan hayranlıktır. Zira yüceltme ve saygıyla iç içe olmayan bütün sevgiler, sevgiliden uzaklaşmaya sebeptir (Cevziyye, 1979, s.60). Bu noktada yaratılış fikri, Allah-insan ve âlem bütünlüğü çerçevesinden bakıldığından vecd kaynaklı hayranlık, coşku ve heyecana dönüşür.

İttisâl Kavramı Açısından Yaratılış Fikri

İttisâl, kulun kalbiyle Allah'tan başka her şeyden ayrılması, kalbinde Allah Teâlâ'dan başka bir varlığı görmemesi ve O'ndan başkasından bir şey dilememesidir. Yani ittisâl, kulun Yaratıcısından başka bir varlığı görmemesi ve Allah Teâlâ'dan başkasına ait olan hayalin bile kalbinden geçmemesidir (Kelâbâzî, 1980, s.64).

İttisâl anlayışı vasıtasıyla insan, Allah'ın isim ve sıfatlarıyla bütünlük kurar. İnsan, Rabbinden hayalini, kalbini ve zihnini ayıramaz. Zira görünen çokluk olan kesret arkasında gerçek bir birlik olan tevhid vardır (Mevlânâ, 2003, s.287). Bu manada tasavvufî anlayışa göre, bütün âlem ve bütün insanlar, bir beden gibidir.

İnsanın ittisâl anlayışı vasıtasıyla Rabbiyle kurduğu güçlü bağ ve bütünlük, onun sadece Rabbine odaklanmasına ve O'na yönelmesine neden olur. İttisâl vasıtasıyla insan, sadece Rabbini diler; tüm samimiyetiyle ve içtenliğiyle O'na yönelir. Böylece insan, ittisâl anlayışı nedeniyle Allah Teâlâ'dan başka bir varlığı görmez olur.

Kaynağını Kur'ân'dan alan İslam tasavvufunda birlik (tevhid) anlayışı, âlemde canlı-cansız kategorisine karşı çıkar. En küçüğünden en büyüğüne kadar her şey, canlı ve bilinçli olarak kabul edilir (Yücer, 2012, s.329). Sûfîlere göre 'var olma' kavramı, Allah Teâlâ'dan başka hiçbir varlığa yüklenemez. Gerçek varlık, sadece Allah Teâlâ'ya aittir. Âlemde müşâhede ettiğimiz her şey, ilâhî varlığın tecellîsinden ibarettir.

Müşâhede Kavramı Açısından Yaratılış Fikri

Müşâhede, Allah Teâlâ'yı anlayıp bilerek O'ndan başka hiçbir şey görmemektir. Yani o, inanç ve bilgi yönünden birliğe yönelip, bu tevhit ile Hakk'a kavuşmaktır. Müşâhede, Allah Teâlâ'nın kalpte hazır olmasıdır (Yılmaz, 2002, s.223). Böylece müşâhedeyle insanın kalbinde Allah Teâlâ, her an vardır ve insan, Rabbini gözler.

Müşâhede anlayışı vasıtasıyla insan, hiçbir şey yok iken Rabbi'nin var olduğunu seyreder. Yani o, Allah Teâlâ'nın eşsiz ve tek olduğunu; ezelde kendisinden başka asla hiçbir şeyin var olmadığını görür (Cevziyye, 1979, s.64).

İnsan, müşâhede hali vasıtasıyla kâinatta ilahî isim ve sıfatların tecellilerini fark ederek tasavvufî düşüncedeki yaratılış fikrini yakalar. Bu bağlamda tasavvuf anlayışına göre, ister canlı ister cansız olsun, çevreyi oluşturan her varlık, Allah'ın isim ve sıfatlarının birer aynası olarak kabul edilir (Ergül, 2015, s.206).

Rabbini müşâhede yoluyla tanıyan insan, ruhsal bütünlüğü yakalar. Gerçekten de her iş ve olayda Allah'ın eserini görme hali olan müşâhede, ancak bu ruh bütünlüğü gerçekleştirilebildiği zaman yapılabilir. Ruhun birlik ve bütünlüğünü gerektiren bu müşâhede hali, birleştirici ve bütünleştiricidir (Meyerovitch, 2004, s.65).

Müşâhede anlayışı sayesinde insan, Allah Teâlâ'nın ilahî isim ve sıfatlarındaki yansımaları fark eder ve seyreder. Bu farkındalık, insanın tasavvufî açıdan yaratılış fikrini kavramasını sağlar.

Hikmet Kavramı Açısından Yaratılış Fikri

Hikmet, Allah'ın varlığı yaratma sebebini bilmektir. Ayrıca hikmet, insanın yaratılmış olduğu fıtrata uygun yaşamasıdır (Saruhan, 2013, s.97). Kâinattaki bütün varlıklar, Allah Teâlâ'nın hikmetini açığa çıkartmak, O'nun kudret ve ilmine delil sunmak amacıyla yaratılmışlardır (Özdemir, 2016, s.138).

Hikmetin tecellisiyle insan, Allah'ın eşyadaki hikmete dair bilgisini kendisine ikram ettiği ve eşyayı yerli yerine koyma gücü verdiği bir kimsedir. Artık o, ilim veya davranış olarak, eşyanın sınır ve makamlarını aşamaz (Kâşânî, 1992, s.377).

Hikmet kavramı bağlamında yaratılış fikrini geliştiren insan, kâinattaki bütün varlıkların belli bir amaç dâhilinde yaratıldığını anlar ve çevreye kutsal bir anlam yükler. Bu şekilde anlaşılan insan-çevre etkileşimi, klasik geleneklerde ve dinlerde, çevreye kutsal bir boyut kazandırarak

insanın ilişki tarzında belirleyici bir unsur olarak yer edinmesine olanak sağlar. İlahî gücün egemenliği altında kutsallaşan çevre, insanın düşüncesine ve hareketlerine yön vermektedir (Aydın, 2009, s.62).

İslam'ın hikmet anlayışının aslına döndüğümüz zaman fark ederiz ki, hiç kimse kalbinden hikmet pınarları coşmadan kendini Allah Teâlâ'ya ibadete adayamaz (Renard, 1998, s.35). Hikmet anlayışı bağlamında hiçbir insan, Yaratıcıdan; Yaratıcı da insandan asla ayrı değildir.

Zühd ve Uzlet Kavramları Açısından Yaratılış Fikri

İnsanoğlu pozitivist bakış açısıyla hayatın merkezine kendini koyar ve çevresini de buna göre şekillendirir. Bu husus canlı ve cansız varlıkların tümünün adeta sömürülmesini beraberinde getirir. Bu durum doğal kaynaklar, hayvanlar, bitkiler vs. doğal çevreyle ilgili pek çok sorunun kaynağını oluşturur (Aydın, 2009, s.103).

Hâlbuki tasavvufî bakış açısına göre hayatın ve yaşamın merkezinde, Allah Teâlâ vardır. İnsanın ve kâinatın varlığı, Allah Teâlâ'nın varlığına bağlı olduğu için kâinattaki bütün varlıklar, Allah'ın isim ve sıfatlarının yansımasıdır.

Günümüz modern toplumunun yaratılış fikriyle ilişkilerini düzenleyen en önemli anlayış tarzlarından bir tanesi, zühd ve uzlet anlayışıdır. Çünkü zühd ve uzlet, insanların arasına çok fazla karışmamak, onlardan ayrı yaşamak, Allah Teâlâ ile yalnız ve baş başa kalarak inzivaya çekilmektir (Uludağ, 1999, s.543). Aynı zamanda zühd ve uzlet, dünyaya karşı isteksiz olmak ve dünyaya dair istekleri en aza indirmektir. Bu manada o, kalbi hırslardan temizleyerek; elleri mal ve mülkten kurtarmaktır (Kuşeyrî, 2003, s.216).

Zühd ve uzlet anlayışı, insanın dünyevî hırs ve arzularını sınırlar. Zühd ve uzlet fikri, hayatının merkezine kendini koyan insanın yerine kâinatın merkezine Rab Teâlâ'yı koyar. Bu anlayış tarzı sayesinde insan, dünyaya ait hırslarını en aza indirerek tüketmekten çok üretmeyi esas alır. Bu bağlamda zühd, haz ve lezzet veren şeyleri büsbütün terk etmek değil; o arzuları azaltmak ve onların içine dalmamak, sevgisini gönle koymamaktır.(Yılmaz, 2002, s.179).

Tasavvufa göre insan, dünyaya ait hırsları en aza indirerek ve kâinatta Yaratıcıyla baş başa kalarak yaratılış fikrinin merkezine Allah Teâlâ'yı koyar. Böylece zühd ve uzlet anlayışı sayesinde insan, dünyaya dair istekleri en aza indirebilir ve kalp, dünya hırslarından temizlenebilir. Böylece insan, tüketim çılgınlığından ve buna bağlı olarak hayatın merkezine kendini koyma fikrinden kurtulabilir.

İnsanda ilahî isim ve sıfatların yansıdığı mekân, kalptir. Bu nedenle kalp, çoğunlukla bir aynaya benzetilir. Bu bakımdan kalp, her türlü pislikten arınmış, tertemiz olmalı ki ilâhî sırları görebilsin ve onları yansıtabilsin. Dolayısıyla kalp için zühd ve uzlet, manevî yenilenmeye eşdeğer görülür (Meyerovitch, 2004, s.61).

Zühd ve uzlet sayesinde kalp, manevî anlamda yenilenir. Çünkü kalp, dünya hırslarıyla kendini yormaz. Yaratılış fikri açısından da insan, Allah'ın isim ve sıfatlarının bir yansıması olduğunu duygusal olarak da fark eder.

Yaratılış fikri açısından çevre problemlerin en önemlilerinden birisi de, çevredeki kaynakların sorumsuzca tüketilmesidir. İnsanların savaşa giderken dahi ağaçları kesmekten, hurma

ağaçlarını yakmaktan hadislerle men edilmiş olmaları, Hz. Peygamber'in ekolojik dengenin korunması konusundaki hassasiyetini göstermektedir (Akyüz, 2014, s.56).

Günümüz modern toplumlarının en önemli özelliklerinden birisi de doğal kaynakları, hiç bitmeyecekmiş gibi düşüncesizce kullanmalarıdır. Bu bağlamda zühd ve uzlet anlayışı, insanın içindeki dünyevî hırsları en aza indirir ve insanın, bütün varlıkları ilahî isimlerin ve sıfatların yansıması olarak görmesini sağlar.

Ubûdiyyet Kavramı Açısından Yaratılış Fikri

İslâm dini, insanın âlemle olan ilişkisini ibadet anlayışı çerçevesinde bütünsel olarak ele alır. Bu bakımdan Kur'ân'da ve Hz. Peygamberin sünnetinde insanın çevresi ile ilişkisi konusunda göstereceği erdemli davranışlar ibadet sayılmıştır. Hem Kur'ân'da hem de sünnette insanın çevresi ile olan ilişkisi, İslâm'ın ibadet anlayışı çerçevesinde tevhit inancının gereği olarak bütünsel bir tarzda ele alınmıştır (Yaran, 2014, s.415).

Ubûdiyyet kavramı, tasavvufta kulluk ve ibadet bilincinin kapsamını belirlemektedir. Konumuz bağlamında çevre bilinci, bir ibadet bilincidir. Bu bağlamda ubûdiyyet anlamında güçlü olan kullar, Allah'ı sevme hususunda da çok güçlüdürler (Muhâsibî, 1970, s.223).

Yaratılış fikri ise, Allah'ı ve O'nun tecellilerini ibadet bilinci içerisinde sevmeyi gerektirir. Nefsine değil Rabbine kul olan bir kişi, kulluğun zevkine, nefsini ve Rabbini tanımakla erişebilir (Tûsî, 2001, s.63).

Bu hayatta insan için en güzel onur, kul olmaktır. Allah'ın huzurunda eğilip, kulluğun sadece O'na layık olması gerektiğini bilenler, başkalarının önünde eğilmezler (Bayrakdar, 1987, s.86). Başka varlıklar karşısında eğilmeyen ve çevreye ilahî isim ve sıfatların aynası olarak bakabilen insan, yaratılış fikrini ubûdiyyet anlayışı içerisinde bir ibadet olarak değerlendirir.

İbadet, Allah'a saygı ve sevgi göstermek; korku ve ümit beslemek; varlığı sonsuz, yüceliği her yerde bilinen, zahirî sebeplerin üstünde dilediği tasarruf kudretine sahip olan Zât'a karşı gösterilen tevazu, saygı ve itaatin en yükseğidir (Akyüz, 1995, s.56).

Yaratılış fikrine ubûdiyyet anlayışı içerisinde yaklaşan sûfiler, ilahî isim ve sıfatların yansıması olmaları açısından kâinattaki bütün varlıklara karşı saygılı, mütevazı ve duyarlı olurlar. Sûfilerin bütün varlıklara karşı saygılı, mütevazı ve duyarlı olmaları da, ibadet bilincinin bir neticesidir.

SONUÇ

Tasavvuf kültürü, Allah-insan ve kâinat kelimelerinin bütünlüğüne dayalıdır. Gerçek vecd; aşk, hayranlık ve özlem duyguları içerisinde insanı kendinden geçiren bir hal olduğu için yaratılış fikriyle vecd kavramı arasında çok güçlü bir bağ bulunur. İnsanın Yüce Allah'la ve bütün varlıklarla kurduğu sağlıklı ilişki, Allah-insan ve kâinat arasında güçlü bir bütünlük duygusu meydana getirir.

İnsanın ittisâl anlayışı vasıtasıyla Rabbiyle kurduğu güçlü bağ ve bütünlük, onun sadece Rabbine odaklanmasına ve yönelmesine neden olur. İnsan, müşâhede hali nedeniyle kâinatta ilahî isim-sıfatların yansımalarını fark ederek tasavvufî düşüncedeki yaratılış fikrini yakalar. Hikmet kavramı bağlamında yaratılış fikrini geliştiren insan, kâinattaki bütün varlıkların belli bir amaç dâhilinde yaratıldığını anlar ve çevreye kutsal bir anlam yükler.

Zühd ve uzlet anlayışı, insanın dünyevî hırs ve arzularını sınırlar. Zühd ve uzlet fikri, hayatının merkezine kendini koyan insanın yerine kâinatın merkezine Rab Teâlâ'yı koyar. Bu anlayış tarzı sayesinde insan, dünyaya ait hırslarını en aza indirerek üretim toplumunu oluşturmayı hedefler.

Yaratılış fikrine ubûdiyyet anlayışı içerisinde yaklaşan sûfiler, ilahî isim ve sıfatların yansıması olmaları açısından kâinattaki bütün varlıklara karşı Yaratandan ötürü yaratılanı sevme anlayışı içerisinde derin bir sevgiyle yaklaşırlar.

KAYNAKÇA

Akyüz, V. (1995). Mukayeseli ibadetler ilmihali. Cilt: 1-3. İstanbul: İz Yayıncılık.

Akyüz, H. (2014). Çevre dostu bir elçi: Hz. Muhammed. Gaziantep Üniversitesi Çevre ve Ahlak Sempozyum Bildiri Metinleri. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Basımevi, 35-62.

Aydın, H. (2009). Ekolojik sorunlara teolojik yaklaşımlar. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Bayrakdar, M. (1987). İslâm ibadet fenomenolojisi. Ankara: Akçağ Yayınları.

Cevziyye, İ.K. (1979). Medâricu's-salikîn. Beyrût: Darü'n-Nifâs.

Cîlî, A. (1997). İnsân-ı kâmil. Beyrût: İlmiyye Matbaası.

Ergül, N. (2015). Tasavvufta çevre algısı. The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science, 34, 205-216.

Hucvirî, A. B. O. (2006). Keşfü'l-mahcûb. (thk. M. Âbidî), Tahrân: İntişârât-ı Sâdâ ve Sîmâ.

İbn Arabî, M. (2006). Fusûsu'l-hikem. (trc. E. Demirli), İstanbul: Litera Yayıncılık.

İzzeddin, M. (2012). İslamî ahlak ve çevre. (çev. A.K. Turgut). Kelam Araştırmaları,10 (2), 321-330.

Kâşânî, A. (1992). Istılâhâtu's-sûfiyye. (thk. Abdullâh Şâhin), Kâhire: Dâru'l-Menâr.

Kelâbâzî, E.B.M. (1980). Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf. Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye.

Kılıç, C. (2014). İslâm ahlak esasları ve felsefesi. Ankara: Grafiker Yayınları.

Kuşeyrî, A. (2003). Risâletü'l-kuşeyrî. Beyrût: Dâru'l-Hayr.

Meyerovitch, E. D. V. (2004). Duanın ruhu.(çev. C. Aydın). İstanbul: Şûle Yayınları.

Muhâsibî, H. (1970). Riâye li hukukillâh. Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-Hadîseti.

Özdemir, F. (2016). Çevre-merkezli ve insan-merkezli yaklaşımlar ekseninde İslâm'ın çevreye bakışı. The Journal of Academic Social Science Studies, 43, 133-148.

Renard, J. (1998). Windows on the house of Islam, muslim sources on spirituality and religious life. Los Angeles: University of Los Angeles Press.

Rûmî, M. C. (2003). Mesnevî-i mânevî, (haz. A. Nicholson). Tahrân: İntişârât-ı Hermes.

Saruhan, M. S. (2013). İslam ahlâk esasları ve felsefesi. Ankara: Grafiker Yayınları.

Tûsî, E. N. S. (2001). Lümâ fi tarihi't-tasavvufi'l-islamiyyi. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyeti.

Uludağ, S. (1999). Tasavvuf terimleri sözlüğü. İstanbul: Marifet Yayınları.

Yaran, C. S. (2013). İslâm ahlak felsefesine giriş. İstanbul: Dem Yayınları.

Yılmaz, H. K. (2002). Anahatlarıyla tasavvuf ve tarikatlar. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Yücer, H. M. Yılmaz. S. (2012). Şeriat ve tasavvuf bağlamında din-çevre ilişkisi üzerine bir değerlendirme. Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 1(4), 319-333.

MEVLÂNÂ'YA GÖRE YARATILIŞI YARATILANLAR ÜZERİNDEN OKUMAK

Arş. Gör. Dr. Hakan YAMAN, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü
hakanyaman@artuklu.edu.tr

ÖZET

Kâinatta seçilmiş olan ve her şeyin kendisine hizmet ettiği mahlûk olan insan düşünüldüğünde, her şey onun içinse acaba her şeyin kendisi için olan ne için yaratılmıştır, sorusu akla geliyor. *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* ayetinde geçtiği üzere insanın asıl vazifesi Allah'a kulluk etmektir. Tabi ki bu kulluk bilinçli bir kulluk olursa daha evladır. Kâinata dikkatli bir nazarla bakan insanın, her şeyin Allah dediğini ve Allah'ı zikrettiğini görmesi çok ta zor olmasa gerek. Kâinattaki her bir mahlûk bir kitaptır ki yaratanından bize haber verir. Biz bu çalışmamızda kâinat kitabında Allah tarafından yazılmış olan yazıları okumaya çalışacağız. Kâinata bakınca genelde görülen şeylerin arkasındaki asıl görülmesi gereken yaratanın izlerini bulmaya çalışacağız. Bunu yaparken de Mevlânâ'nın sunmuş olduğu görüşlerinden istifade edeceğiz.

Mevlânâ, bütün dünyayı ağzına kadar ilim ve güzellikle dolu bir testi olarak görür; *"Ben gizli bir hazine idim; bilinmek istedim, mahlûkatı yarattım."* kutsi hadisine işaret ederek Allah'ın gizli bir define olduğunu, pek dolu olduğundan yarılıp kendisini izhar ettiğini ifade eder. Varlık âlemi ve mana âlemi olmak üzere iki âlem olduğunu düşünür. Varlık âlemi gündüz gibidir olanı biteni açıkça görürsün, kendini kolayca ele verir. Mana âlemi ise gece gibidir, onu bulmak için mutlaka gönül ışığını yakman gerekir. Hakikatte bütün eserlerin, her şeyin yaratıcısı Allah'tır. Fakat her şeyin dış yüzüne bakanlar, kabukta kalanlar, sebeplerden başka bir şey göremezler. Sebeplere takılıp kalanlar mahlûkattaki sanatları okuyamazlar. Sanatlara intikal edemeyenlerin Sâni''ye yani sanatlı yaratan yaratıcıya ulaşmaları söz konusu olamaz. Mahlûkattaki sanatları tam anlamıyla okumanın yolu ise onları inceleyen bilim dallarına vakıf olmaktan geçmektedir.

Anahtar Kelimeler: Allah, Bilim, Mevlânâ, Kâinat, Kâinat Kitabı.

READING CREATION THROUGH PRESENCES ACCORDING TO MEVLÂNÂ

ABSTRACT

Considering the human being chosen in the universe and being the creature to whom everything serves him, the question comes to mind if everything was created for him and what is for him. *"I created jinn and people only so that they worship me."* As mentioned in the verse above, the main duty of man is to worship Allah. Of course, this worship is better if it is a conscious worship. It should not be very difficult for a person who looks at the universe with a careful eye to see that everything mentions and remembers Allah. Every creature in the universe is a book that informs us from its creator. In this study, we will try to read what is written by God in the book of the universe. When we look at the universe, we will try to find the traces of the creator behind what is generally seen. In doing so, we will benefit from Mevlana's views.

Mevlânâ sees the whole world as a jug full of science and beauty; *"I was a hidden treasure; I wanted to be known, I created the presence."* With the divine hadith, it expresses that God is a hidden treasure and that he was split and revealed himself because he was so full. He thinks that there are two worlds, the world of existence and meaning. The world of being is like the day, you see clearly what is happening, it gives itself away easily. The world of the meaning is like the night, you have to light your heart to find it. In fact, the creator of all works and everything is God. But those who look at the outside of everything, those who stay in the shell, cannot see anything but causes. Those who are stuck with the reasons cannot read the arts in the presence. It is out of question for those who cannot transfer to arts to reach Sâni' that the creator who created artful. The way to fully read the arts in the creatures is to have knowledge of the branches of science that examine them.

Keywords: Allah, Science, Mevlânâ, Universe, Universe book.

GİRİŞ

Mevlânâ eserlerinde insanı yüce bir varlık olarak görür. Zira insan yalnızca su ve topraktan yaratılan et, kemik ve kandan ibaret bir yaratık değildir. İnsan; Allah emanetini yüklenmiş, meleklerden daha üstün olan ve Cenab-ı Hakk'ın tecellisine ayna olarak yaratılan ulvî bir varlıktır. İnsan, yaratılışındaki yüksek gayeyi ve kendisindeki cevheri sezdiği zaman insan olur. Yoksa bu dünyadaki diğer canlılardan farkı kalmaz.

İnsan kendine verilen değerin ve istidadın farkına vararak hareke ettiğinde bütün meleklerin saygıyla önünde eğildiği bir varlık konumuna gelir. *"Sonra ona düzgün bir şekil vermiş ve ruhundan ona üflemiş; sizi kulak, göz ve gönüllerle donatmıştır. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!"* (Secde, 32/9) Meleklere, *"Âdem'e secde edin"* dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu. (Bakara, 2/34) ayetlerinde de geçtiği üzere bunun farkında olan her insan buna uygun bir şekilde hareket ederek bu saygınlık ve değerini kaybetmemek için çabalamalıdır.

Aslında her insan ilk önce kendine şu soruyu sormalı: Allah Teâla, bizleri ne için yarattı? Evet, Allah, *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* (Zâriyât 51/56) ayetinde de belirttiği üzere; bizleri kendisine bilinçli bir şekilde kulluk ederek kendisini tanımamız için yarattı.

"Ben kul oldum,

kul oldum, kul oldum..."

"Ben âciz kul, kulluğumu îfâ edemediğimden utandım.

Ve ben başımı önüme eğdim..."

"Her köle âzâd edilince sevinir. İlâhî!

Ben ise, Sana kul-köle olduğum için sevindim..."

Yaratılış gayesini tamamen idrak eden birisi olan Mevlânâ, ayette de belirtildiği üzere kulluk etmek üzere yaratılan bir mahlûk olan insanın nasıl bir ruh halinde olması gerektiğini son derece güzel bir şekilde ifade etmiştir.

Ayette de geçtiği üzere Mevlâna'ya göre insanın bu dünyaya gönderilişinin asıl amacı kulluktur. Bunu unutup başka işlere dalan insanlar ise yaratılış amacından sapmış olurlar.

"Örneğin; bir padişah seni belirli bir iş için bir köye gönderse, sen de gidip yüzlerce iş yaptığın halde onu yapmadan dönersen, esasen hiçbir şey yapmamış sayılırsın. İnsan da bu dünyaya bir iş için gelmiştir ve gayesi odur. Eğer onu yapamazsa hiçbir şey yapmamış olur.

هر کسی کو دور ماند از اصل خویش

باز جوید روزگار وصل خویش

Aslından uzak kalan kimse,

Tekrar kavuşma zamanını arar.

(Mevlânâ, 2007, s. 21, b. 4)

Asıl vatanından ayrı kalan insan tekrar dönüş için çabalamaktadır… İnsan ruhlar âleminden dünyaya gönderilmiştir. Allah'tan ayrı düşen insan artık hüzünlüdür. Sevgiliye tekrar kavuşmayı arzulayan insan dünyada yaşadığı sürece ruhlar âleminin özlemiyle yanıp tutuşacaktır.

İnsanın Değeri

Allah insanı yaratıp ona ruhundan üfürdüğü için insan da Allah'tan bir eser taşımaktadır ve dolayısıyla değerlidir ve kutsaldır. O sebeple Mevlânâ'nın nazarında kim olursa olsun, ister dindar ister dinsiz, ister kadın ister erkek, ister zengin isterse fakir olsun hepsi önemlidir. Bütün insanları bir gözle görmek ve ona saygı göstermek gerekir. Ayrıca insanlardan şikâyet etmek de doğru değildir. Çünkü Mevlânâ'ya göre, *"Yaratıktan şikâyet, Yaratan'dan şikâyettir."*

Hz. Mevlânâ yaratılanları üçe ayırır:

Melekler, sırf akıldan ibaret olup sorumlulukları yoktur.

Hayvanlar, sırf şehvet yani arzu ve istek sahibidirler. Akılları da yok sorumlulukları da yoktur.

İnsan ise, kendisine akıl ve aşırı isteklerin beraberce verildiği varlıktır. Onun yarısı şehvet yarısı melek, yarısı yılan yarısı balıktır. Dolayısıyla insan, zıt kuvvetlerin mücadele sahnesi durumundadır. Aklı daima şehvetine galip gelen meleklerden daha yüksek, şehveti aklına galip gelen ise hayvanlardan daha aşağıdır. Melek, bilgisi ile; hayvan bilgisizliği ile kurtulur. İnsanoğlu ise bu ikisi arasında keşmekeşte kaldı, mücadele eder durur.

İnsan; Allah'ın emanetini-dini yüklenmiş, meleklerden daha üstün olan ve Cenab-ı Hakkın tecellisine ayna olarak yaratılan ulvi bir varlıktır. İnsan, yaratılışındaki yüksek gayeyi ve kendisindeki cevheri sezdiği zaman insan olur.

در جای تو جانیست بجو آن جان را
در کوه تنت دریست جو آن کان را
صوفی رونده گر توانی می جوی
بیرون تو مجو ز خود بجو تو آن را

Canında bir can var, o canı ara.
Beden dağında bir hazine var, o hazineyi ara.
Yürüyen dervişi arıyorsan,
Senden dışarıda arama; kendinde ara onu.

(Mevlânâ, 2016, s. 32)

نور فلکست این تن خاکی ما
رشک ملک آمدست چالاکی ما
گه رشک برد فرشته از پاکی ما
گه بگریزد دیو ز بیباکی ما

Topraktan yaratılmış bedenimiz göklerin nurudur.
Gayretimize melekler bile gıpta eder.
Bazen günahsızlığımızı melekler kıskanır
Bazen arsızlığımız şeytanı bile kaçırır.

(Mevlânâ, 1391 hş.: s. 1317 r. 75)

Yaratanı Tanıma

Mevlânâ, maneviyatı inkâr eden bir filozofun hastalandığını ruhani bir hekimin ona ne istediğini sorduğunu anlatır. O da sağlık ister. Ondan sağlığın tanımını yapmasını ister. Şeklini, vasıflarını, nasıl bir şey olduğunu vb. özelliklerini söylemesini ister. Böylelikle onu daha rahat bulabileceğini söyler. O da sağlığın bir şeklinin ve niteliğinin olmadığını söyler. Fakat sağlık gelince hayat bulup kuvvetlendiğini, kendini genç ve neşeli hissettiğini belirtir.

تن ز جان و جان ز تن مستور نیست

لیک کس را دید جان دستور نیست

Beden ruhdan, ruh bedenden gizli değildir.

Lâkin herkesin rûhu görmesine izin yoktur.

(Mevlânâ, 2007, I, s. 21, b. 8)

Allah bu dünyada insanın her şeyi tam anlamıyla görmesine izin vermemiştir. Yukarıdaki beyitte de söylendiği gibi ruhu görmemize izin yoktur. Fakat ruhun varlığından bir şüphemiz var mı? Tabi ki hayır. Bunu en güzel ruh bedenden çıktıktan sonra anlıyoruz. Anlıyoruz ki görmediğimiz; ama varlığından da şüphe duymadığımız bir şeydir ruh. Mahiyetini tam olarak anlayamadığımız; ama yok da diyemediğimiz şeyin ismidir ruh. Aslında yeryüzünde insanın fark etmesi için yaratılan böyle şeyler mevcuttur. Yaratan bunları bizler için yaratmış ve örnekler alarak çıkarımda bulunmamız için hizmetimize sunmuştur. Mesela elektrik bizim için çok güzel bir örnektir. Varlığından şüphe duyan yoktur; ama nedir diye sorulduğunda tanımlayabilecek birisi de yoktur. Çünkü o ısıtıcıya girdiğinde ısıtıyor; buzdolabına girdiğinde soğutuyor; lambaya girdiğinde aydınlatıyor. İnsana temas ettiğinde çok büyük tahribata sebep oluyor; hatta öldürüyor.

Yani bizlerin kâinatta göremediğimiz şeylerin yok olduğunu iddia etme gibi bir girişimde bulunması son derece yanlıştır. Bizim görmememiz onların yokluğuna delalet etmez. Aynen ruh ve elektrik örneklerinde olduğu gibi…

Allah'ı da dünyada sahip olduğumuz göz ile görmeye yetkimiz yoktur. Fakat yeryüzüne baktığımızda O'nun eserlerini görmemiz o kadar da zor olmasa gerek.

Bulutların tam vaktinde yağmur yağdırması, Feleğin dönmesi ile kâinat üzerindeki tasarrufu, yazın ve kışın zamanının değişmesini görüyorsun. Bunların hepsi bir hikmete dayanır. Bu cansız olan bulut zamanında yağmur yağdırmasının gerekli olduğunu nereden biliyor. Toprak bitkiyi kabul edip nasıl yetiştiriyor? Yani toprağa bakmamızı istiyor Mevlana. Kısaca bakalım isterseniz… toprakta tat, koku, renk vb. hiçbir şey yok; fakat toprakta yetişen meyve ve sebzelerde ise farklı farklı renk, değişik koku ve muhtelif tatlar vardır. Pekii. Bu renk, koku ve tat nereden geldi?? İşte insanı bunları düşünmeye sev ediyor Mevlana… zaten Kur'an da bunu söylüyor: A'râf: 185. ayette *"Göklerin ve yerin melekûtu hakkında düşünmezler mi?"* ve Gâşiye: 17-20 *"Peki insanlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?"* sonra cevabını veriyor…

Bunları bir zat yapıyor. Bu kadar düzenli intizamlı işler tesadüfi olarak meydana gelemez, diyor. Hikmetle iş gören Hakîm olan Allah'ın işleridir bunlar. Ve burada Allah'ın Hakîm

ismini okuyor kâinat kitabında. Bizleri ve gereksinimlerimizi bilen ve bize merhamet eden bir zat yapıyor. Bu âlem vasıtasıyla yaptığı icraatları gör ve o zatı bulmaya çalış. (Mevlânâ, 1389 hş. s. 39)

İnsana, Allah tarafından muhabbet duygusu yerleştirilmiş.

عشق بر مرده نباشد پایدار

عشق را بر حی جان‌افزای دار

Ölüye aşk, sürekli olmaz

Cana can katan diriye âşık ol.

(Mevlânâ, 2007, V, s. 196, b. 3272)

دورِ گردونها ز موجِ عشق دان

گر نبودی عشق بفسردی جهان

Göklerin dönüşünü aşk dalgasından bil

Aşk olmasaydı dünya donardı.

(Mevlânâ, 2007, V, s. 226, b. 3854)

جمله معشوق است و عاشق پرده ای

زنده معشوق است و عاشق مرده ای

Her şey sevgilidir, âşıksa bir perdedir.

Diri olan sevgilidir, âşıksa bir ölü.

(Mevlânâ, 2007, I, s. 22, b. 30)

ما عاشق عشقیم که عشق است نجات

جان چون خضر است و عشق چون آبحیات

وای آنکه ندارد از شه عشق برات

حیوان چه خبر دارد از کان نبات

Biz aşkın aşığıyız; çünkü aşk kurtuluştur.

Can Hızır; aşk ise âb-ı hayat gibidir.

Aşk padişahından beratı olmayanın vay haline

Hayvan aşk şekerinin kıymetini ne bilir.

Bu duyguyu insan içinde çok yoğun bir şekilde hissetmektedir. Fakat bu duygunun insana asıl veriliş gayesi dünyevi mahbupları severek onlarda takılı kalmak değildir. Zaten insan düşündüğünde kendisine verilen bu duygu o kadar yoğun ve şiddetlidir ki dünyadaki hiçbir geçici sevgili bu duygunun karşılığını tam olarak veremez. O yüzden insan anlar ki bu duygu sadece bu dünyadaki güzel olan şeyleri sevmek için verilmemiştir. İşte bunu anladıktan sonra tüm bu güzelliklerin kaynağını aramaya başlar. Sonunda bütün sevgi ve sevgililerin ulaştığı noktanın Allah'ı arayarak bulmak için verildiğini; bunların birer perde olduğu idraki içerisinde fani olan sevgililerde takılıp kalmak yerine, onları birer basamak olarak kullanarak asıl varmamız istenilen nokta olan Allah'ı bulmak olduğunu anlar.

Mevlânâ'ya göre; insanın annesini babasını, yeri, göğü, bahçeleri, yemekleri vb. her şeye karşı bütün arzu ve sevgisinin hepsi gerçekte Allah'ı sevmek ve bilmek içindir. Bunların hepsi birer örtüdür, perdedir. İnsanlar bu dünyadan göçüp Allah'ı örtüsüz ve perdesiz olarak görünce bunların tamamının perdelerden ibaret olduğunu ve gerçekte istedikleri şeyin bir şey olduğunu görüp anlarlar. Fakat bu dünyada Allah'ın Cemal'i nikapsız, örtüsüz ve perdesiz olarak görünürse insan bunu görmeye tahammül edemez. Ayrıca ondan nasibini alamaz. Mesela bizler güneşin ısısı vasıtasıyla görüyor, yürüyor ve ısınıyoruz. Ağaçlar bahçede onun sayesinde meyve sahibi oluyorlar. Olgunlaşmamış ekşi ve acı meyveler onun sayesinde olgunlaşıp, tatlılaşıyorlar. Vasıtalarla bize bu kadar fayda veren güneş, bize biraz daha fazla yaklaşacak olursa hiçbir fayda vermeyeceği gibi; tam aksine bütün insanları yakar ve kavurur. Aynen bunun gibi, Allah dağa perdeler ve örtüler vasıtasıyla tecelli ettiği zaman dağ çiçeklerle doluyor ve yemyeşil oluyor, süsleniyor. Fakat perdesiz tecelli edince dağ paramparça oluyor.

"Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, 'Rabbim! Bana görün; sana bakayım' dedi. Rabbi, 'Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin' buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: 'Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim" ('Arâf: 7/143)

Hz. Mûsâ, Tûr'daki bu olağan üstü buluşma sırasında, üç vahiy şeklinden biri olan vasıtasız vahiy ile yüce Allah'ın kelâmını alırken, aynı zamanda, kendisiyle konuşma lutfunda bulunan Allah'ı müşahede etmeyi, O'nu beden gözüyle görmeyi de diledi. Allah Teâlâ'nın, kullarına âhirette yüce zâtını göstereceği sahih hadislerle sabit olmakla birlikte Hz. Mûsâ bunun dünyada da mümkün olduğunu zannederek böyle bir dilekte bulundu. Fakat Allah, *"Beni asla göremezsin"* buyurarak bunun (dünyada) imkânsız olduğuna işaret buyurdu. (Mevlânâ, 2016: s. 35-36)

Allah'ın Mûsâ'ya konuştuğu; Mûsâ'nın O'nu görmek istemesi üzerine bunun asla mümkün olmadığı belirtilmiştir. Buna göre Allah konuşur ve O'nun seçkin kulları (peygamberler) bu konuşmayı işitebilir; fakat Allah asla görülmez. Allah'ın görülmesi aklen câizdir; çünkü O'nun, var olması itibariyle görülmesi mümkündür. Bir varlığın görülebilir olmasının yegâne şartı var olmaktır. Ancak dinî kaynaklar O'nun dünyada değil, âhirette görüleceğini bildirmiştir. Sonuç olarak Mûsâ, *"Rabbim! Bana görün, sana bakayım"* derken imkânsız olanı değil, câiz olanı istemiştir. Böyle olunca da, *"Sen beni asla göremezsin"* şeklindeki ilâhî cevap, mutlak olarak imkânsız olan bir isteği red anlamı taşımayıp, sadece Allah'ın dünyada görülemeyeceğini bildirir. Perdeler veya engeller kalkınca rabbani güç ile dağ arasında bir ilişki doğmuş ve dağ paramparça olmuş; Allah'ın bir şekilde kendisini göstermesi veya kendisinden bir görüntüyü dağa yansıtması şeklinde cereyan eden bu olağanüstü olayı gören Hz. Mûsâ, dehşete kapılarak kendinden geçip yere yığılmıştır. Ayılınca anlamıştır ki böyle bir tecelli kendisini bu kadar sarstığına göre, bu dünyanın şartları içinde, bu bedenî, hissî ve psikolojik yapısıyla Allah'ı görmeye asla tahammül edemeyecekti. Ayrıca, dağın bir bakıma denek olarak kullanıldığı bu tecrübe kendisi üzerinde gerçekleşseydi mahvolacaktı. Sonuç olarak Allah'tan, genel anlamda mümkün; fakat bu dünyada imkânsız olan bir şeyi istediği için tövbe etti (Karaman vd., V, s. 586-588)

O yüzden bizler Allah'ı kâinattaki eserleri vasıtasıyla tanımaya çalışmalıyız. Bu dünyada O'nu görmeye iznimiz olmadığı için O'nu anlamaya çalışmanın en güzel yolu bizlerin her zaman

gözümüz önünde olan fakat çoğu zaman gaflet perdesi ile görmemizin engellendiği kâinat kitabında okumalar yapmamız gerekiyor. Kâinat bir kitaptır ki bize yaratanından haberler verir.

Allah, kâinatta sebepleri yaratmıştır. Mesela elma ağaçtan; yumurta tavuktan; süt inekten vb. gibi yaratılanlar ağaç, tavuk, inek vb. gibi sebepler vasıtalarıyla bizlere yüce yaratan tarafından sunulmaktadır. İşte burada insanların bir kısmı sebeplere takılıp kalırken bir kısmı ise sebeplerin arkasındaki asıl bizlere ikram edeni görürler.

شب گشت که خلقان همه در خواب روند

مانندهٔ ماهی همه در آب روند

چون روز شود جانبِ اسباب روند

قوم دگری بسویِ وهّاب روند

Gece oldu ve insanların uyku vakti geldi

Balığın suya daldığı gibi hepsi de uykuya daldı

Gündüz olunca halk sebeplere sarılır ve o yöne gider

Fakat o sebepleri yaratana doğru gidenler başkadır.

(Mevlânâ, 1391 hş.: s. 1379 r. 745)

Mevlânâ, *"Ene'l Hak"* sözünü insanların büyüklük iddia etmek olarak düşündüğünü; aslında *"Ben Allah'ım"* diyen kişinin büyük bir alçak gönüllülük göstermiş olduğunu ifade eder. O kişi kendi varlığını yok ettiği için ben yokluğum, hiçim, hepsi O'dur, Allah'tan başka varlık yoktur, der aslında. (Mevlânâ, 1389 hş.: s. 44)

گفت فرعونی انا الحق گشت پست

گفت منصوری اناالحق و برست

Firavun "enel-hak" dedi, alçaldı,

Mansur "enel-hak" dedi ve kurtuldu

آن انا بی وقت گفتن لعنتست

آن انا در وقت گفتن رحمتست

آن انا منصور رحمت شد یقین

آن انا فرعون لعنت شد ببین

"ene"yi vakitsiz söylemek lanetdir,

"ene"yi vaktinde söylemek rahmettir,

Mansur'un "ene"si, kuşkusuz, rahmet oldu,

Gör ki, Firavun'un "ene"si lanet oldu.

مه فشاند نور و سگ عوعو کند

هر کسی بر خلقت خود می تند

هر کسی را خدمتی داده قضا

در خور آن گوهرش در ابتلا

Ay ışık saçar, köpek havlar

Herkes tabiatına göre davranır.

İlahi takdir herkese bir hizmet vermiştir

Kendine uygun şekilde imtihandadır.

(Mevlânâ, 2007, VI, s. 1043, b. 14-15)

İnsan, bazen olur meleklerden daha da üstün olabilirken bazen olur hayvanlardan da daha aşağı bir seviyeye düşebilir. Buna kendisi karar veren insan, yaşayışı ve konuşmasıyla bu halini ortaya koyar. Bazen olur aynı sözü iki kişi söylediğinde söz farklı anlamlara gelir. Yukarıdaki örnek beyitlerde de aynen böyle bir durum söz konusudur. Firavun da Mansur da aynı sözü söylediler; fakat birisi ne anlamda söyledi, diğeri neler düşündü. Firavun hayatı boyunca ilahlık iddia eden birisi olarak *''Ene'l Hak''* dediğinde, tabi ki onun gerçek manada ilah olarak kendisini gördüğü anlamı çıkıyor. Ancak Hallac-ı Mansur *''Ene'l Hak''* dediğinde senlik ve benlikten arınmış bir kişi akla geliyor.

ور نخواهد دید حق را گو برو

این چنین چشم شقی گو کور شو

Hakk'ı görmeyecekse gitsin

Böyle kötü göz kör olsun.

(Mevlânâ, 2007: II, B. 446)

Mevlânâ yukarıdaki beyitte gözün asıl amacını çok net bir şekilde ifade etmektedir. Allah'ı görmek. İnsanın asıl amacı sevgiliye ulaşmaktır. Fakat bu dünyada sevgiliye yani Allah'a direk olarak ulaşmak ya da O'nu herhangi bir vasıta olmaksızın görmek imkânsızdır. Yaratılan nevinden olan insan yaratanı görmeye yetkisi yoktur.

Mevlana kâinat kitabındaki eserlerinde okumalar yaparak Allah'ı bulmanın koşullarından başta geleni aşağıda ifade etmektedir.

آینهٔ دل چون شود صافی و پاک

نقشها بینی برون از آب و خاک

هم ببینی نقش و هم نقاش را

فرش دولت را و هم فراش را

Gönül aynası berrak ve temiz olunca

Su ve topraktan başka nakışlar görürsün

Hem nakşı hem nakkaşı görürsün.

Hem devlet yaygısını hem de yaygı yayanı görürsün.

(Mevlânâ, 2007, II, s. 226, b. 71-72)

Kalp, sadece et parçasından ibaret bir organ değildir. Ayine-i Samed olan kalp, Allah Teâlâ'nın nazargâhıdır. O yüzden gönül aynasını temiz tutmak gerekiyor. Oraya uygun suret, düşünce vb. şeylerden başka bir şey yerleştirmemek gerekiyor. Gönül aynası ne kadar az kirlenirse insan o kadar daha rahat bu dünyadaki nakışlardan nakkaşa ulaşabilir. Nakışlardaki sanatı gören insan nakkaşı aramaya başlar ve sonun da nakkaşı bulur.

آن دل که به شاهد نهان درنگرد

کی جانب ملکت جهان درنگرد

بی‌زار شود ز چشم در روز اجل

کان روی رها کند به جان درنگرد

Gönül, o gizli güzelin aşkına düşmüşken

Nasıl olur da bu fani dünyanın peşinden gider.

Ben ecel günü sevgilinin yüzünü bırakıp da

Kendi canının derdine düşen o gözden şikayetçiyim.

(Mevlânâ, 1391 hş.: s. 1354 r. 468)

Kâinat kitabındaki eserlerini okuyarak sevgilinin aşkına erişen kişi için artık fani dünya önemini yitirmiştir. Asıl manayı bulan kişi, dünyanın peşinden gitmeyi bırakarak gizli güzel olan Allah'ın peşinden gitmeyi tercih eder. Fani dünyanın fani işleriyle meşgul olmak yerine, dünyayı sadece Allah'ın eserleriyle dolu bir yer olarak görür. Gözün bu şekilde kullanılması durumunda olacaklardan dolayı da gözden şikayetçi olacaktır.

SONUÇ

Allah insanı yaratıp ona ruhundan üfürdüğü için insan da Allah'tan bir eser taşımaktadır ve dolayısıyla değerlidir ve kutsaldır. O sebeple Mevlânâ'nın nazarında kim olursa olsun, insanların hepsi önemlidir. Bütün insanları bir gözle görmek ve ona saygı göstermek gerekir.

Feleğin dönmesi ile kâinat üzerindeki tasarrufu ve bulutların tam vaktinde yağmur yağdırması, yazın ve kışın zamanının değişmesi vb. gibi örnekler vererek bunların hepsinin bir hikmete dayandığını ifade eder. Bu cansız olan bulut zamanında yağmur yağdırmasının gerekli olduğunu nereden biliyor? Toprak bitkiyi kabul edip nasıl yetiştiriyor? gibi sorular sorar ve sonuç olarak bunların bir zat tarafından yapıldığı hikmetle iş gören Hakîm olan Allah'ın işleri olduğunu, bizleri ve gereksinimlerimizi bilen ve bize merhamet eden bir zatın yaptığını söyler. Bu âlem vasıtasıyla yaptığı icraatları gör ve o zatı bulmaya çalış diye öğüt verir bizlere.

Mevlânâ, insanın annesini babasını, yeri, göğü, bahçeleri, yemekleri vb. her şeye karşı bütün arzu ve sevgisinin hepsinin gerçekte Allah'ı sevmek ve bilmek için verildiğini ifade eder. Bunların hepsi birer örtüdür, perdedir. İnsanlar bu dünyadan göçüp Allah'ı örtüsüz ve perdesiz olarak görünce bunların tamamının perdelerden ibaret olduğunu ve gerçekte istedikleri şeyin bir şey olduğunu anlayacaklarını; fakat bu dünyada Allah'ın Cemal'i örtüsüz ve perdesiz olarak görünürse insanın bunu görmeye tahammül edemeyeceğini söyler. Allah dağa perdeler ve örtüler vasıtasıyla tecelli ettiği zaman dağın çiçeklerle dolduğunu ve yemyeşil olduğunu; fakat perdesiz tecelli edince dağın paramparça olduğunu ifade eder. Hz. Mûsâ'nın, Tur dağında

Allah'ı görmek istemesi üzerine Allah'ın tecellisinin bile dağı parçalamasını örnek göstererek dünyadaki gözümüzle Allah'ı göremeyeceğimizi; fakat Allah'ı dünyadaki fiilleri vasıtasıyla tanıyabileceğimizi ifade eder.

Allah'ın kâinattaki nakışlarının daha iyi okunması için gönül aynasının temiz olması gerektiğini söyleyen Mevlânâ, bu aynanın temizliği ölçüsünde dünyadaki nakışlardan nakkaşa ulaşabileceğimizi söyler.

KAYNAKÇA

Karaman, Hayrettin; Çağrıcı, Mustafa; Dönmez, İbrahim Kâfi ve Gümüş, Sadrettin, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2006.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, (1389 hş.) *Kitâb-ı Fîhi mâ fîh, tashih ve hevaşi-yi Bedî'üzzaman Furûzânfer*, intişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran.

_______, (1391 hş.) *Külliyât-ı Şems-i Tebrîzî*, Çâp-ı bist u yekom, Tahran: Emir Kebîr.

_______, (1389 hş.) Mesnevî-i Ma'nevî, be sa'i ve ihtimam-i Reynold Alleyne Nicholson, intişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran.

_______, (2007) *Mesnevî-i Ma'nevî* (Farsça), (Haz. Adnan Karaismailoğlu ve Derya Örs), Akçağ Yayınları, Ankara.

_______, (2016) *Rubâîler*, 4. Baskı, (Haz. Halil İbrahim Sarıoğlu), Dib. Yayınları, Ankara.

IV. ULUSLARARASI BİLİMLER IŞIĞINDA
YARATILIŞ KONGRESİ
20-24 EKİM 2020

VIII. OTURUM

24 Ekim 2020 - Cumartesi	OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. İRFAN TERZİ

SAAT	BİLDİRİ SAHİBİ	BİLDİRİ BAŞLIĞI
11:15 - 12:15	Prof. Dr. Hüseyin YAŞAR	"Kur'ân'ın Penceresinden Fıtrata / Varlığa Bakmak"
	Doç. Dr. Adnan KÜÇÜKALİ	"Sosyal Darwinizmin Oluşumunda Darwinizmin Rolü"
	Doç. Dr. Sait ALTIKAT	"Süpernovadan Hemoglobine Demirin Evrensel Metabolizması"
	Miktat BEKTAŞ	"Dört Farklı Mektubat'ta "Mektubat-ı Samedani"

KUR'AN'IN PENCERESİNDEN FITRATA /VARLIĞA BAKMAK

Prof. Dr. Hüseyin YAŞAR, Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

ÖZET

Kur'an'ın ana temasına göre, varlığın yaratılma sebebi Allah'tır. Yaratıcı Kudret, belli kurallar üzere kâinatı yaratmıştır. Evren, yapısına yerleştirilen kurallarla gelişimini ve idamesini-sağlamaktadır. Ancak bu akıl almaz büyüklük ve detaya sahip olan varlık âlemi, başıboş ve sahipsizolmasını kabul etmek, sistemin ortaya koyduğu mükemmelliğe aykırı düşmektedir. Kendisine özelolan karakterler ve ortamları bozulduğunda varlıktaki özellikler ya değişmektedir ya da kaybolmaktadır. Bu ise hem insanlık için, hem de diğer canlı varlıklar için hayatî tehditoluşturmaktadır. Bu tehdidin önüne geçmek, kâinatın ir sahibi olduğu bilincini topluma anlatmak zorundayız. Aksi takdirde dünyamız hayatiyet özelliğini kaybedecektir. Varlıkların aşırı tehdit altındaolmasının sebeplerinden birisi sahipsiz ve yaratıcısız olduğu inancıdır. Kur'an bunu âlemlerin sahibivardır, onları bir düzene göre, yani fıtrata göre yaratmıştır, teziyle karşı çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Allah, Varlık, Yaratma, Kur'an, Evren, Tefsir

LOOKING AT FITRAH/BEING FROM THE PERSPECTIVE OF THE QUR'AN

ABSTRACT

According to the main theme of the Qur'an, the reason for the creation of being is God. The creative power has created the universe according to certain rules. The universe we live in maintains itself and progresses with rules placed in its nature.But accepting the idea that the realm of being with unimaginable greatness and details is unbounded and ownerless goes against the perfection of this system.When its unique character and environments are broken, the nature and structure of the being also starts to change or to disappear.This change is life threatening for both human being and other beings. To prevent this threat, we shouldexplain the consciousness of the universe to the society.Otherwise, the universe might lose its vitality. One of the reasons why being are under extreme threat is that they are thought to be unclaimed and without creator.The Qur'an opposes to this perceptionby clarifying that the universe has an owner and He created this universe according to certain rules, namely fitrah.

Keywords: Allah, Being, Creation, Qur'an, Universe, Tafsir

GİRİŞ

İçinde yaşadığımız evren, yapısına yerleştirilen kurallarla gelişimini ve idamesini sağlamaktadır. Ancak bu akıl almaz büyüklük ve detaya sahip olan varlık âlemi, başıboş ve sahipsiz olmasını kabul etmek, sistemin ortaya koyduğu mükemmelliğe aykırı düşmektedir. Kendisine özel olan karakterler ve ortamlar bozulduğunda varlıktaki yapılar ya değişmekte ya da kaybolmaktadır. Bu değişim, hem insanlık, hem de diğer canlı varlıklar için hayatî tehdit oluşturmaktadır. Günümüzdeki ekosistem problemlerinin kaynağı belli bir nizam içinde varlığını devam ettiren, kendisini yenileyebilen evrenin kurallarının tahrip edilmesi olduğunu söylemek mümkündür. Bu tehdidin önüne geçmek, kâinatın bir sahibi olduğu bilincini topluma anlatmakla mümkün olur. Aksi takdirde evren hayatiyet özelliğini kaybedebilir. Varlıkların aşırı tehdit altında olmasının sebeplerinden birisi sahipsiz ve yaratıcısız olduğunun sanılmasıdır. Kur'an bunu âlemlerin sahibi vardır, (**Fatiha,1/1**) onları bir düzene göre, yani fıtrata göre yaratmıştır, (**Rum, 30/30**) teziyle karşı çıkmaktadır. Azametli bir varlığın plansız ve programsız olması düşünülemez. Ancak varlık âleminin programı bizce bilinmeyen çok iyi korunan bir kitapta bulunmaktadır. (**Kâf, 50/4**) Diğer kural koyucu bir kitap ise (**Hicr, 15/1**) Kur'an'dır.

İki kitap: Kur'an ve Kainat

İki kitabın iki din inşa ettiğini söyleyebiliriz. Din kavramının pek çok anlamından ikisi olan egemenlik ve itaati öne alarak bu konuya bakarsak kâinatta hem egemenliğin hem de itaatin mutlak anlamda varlığını müşahede ederiz. Bir toplumun sosyolojisini inşa eden kurallara din denildiği gibi, kâinatı inşa eden kurallara ve kanunlara din diyebiliriz. Çünkü varlık âleminde mutlak hâkim bir itaat vardır. (**Râgıb İsfahânî (ö.502/1108) el-Müredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân,- Tah.: Muhammed Seyyid Keylânî,?,?, 175)** Bir birini tamamlayan iki egemenlik içinde varlığımızı sürdürdüğümüzü anlatmak istiyorum. Eğer egemenlik kanunlarının kaynağı tek ise aralarında çatışma ve çakışmanın olmaması gerekir. Çatışma iddiası varsa, bu iki hâkimiyetten birinin iyi anlaşılmadığından veya bilgi eksikliğinden kaynaklandığını söyleme imkânımız vardır. Güçlü bir hâkimiyetin yapıtaşlarından olan fıtrat üzerinde durmak istiyoruz.

Fıtratın sözlük Anlamı:

Kur'an'da sadece bir ayette geçen Fıtrat isminin geçtiği ayet şudur: *"0 halde sen lıanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel. Allah'ın yaratışında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler."* (**Rum, 30/30**) Görüşlerimizi bu ayet mihverinde ortaya koyacağız.

Konumuzun anahtar kavramı ve Kur'anî bir kavram olan Fıtrat, Fatara (**F-Tı-R:فطر**) harflerinden oluşan sülâsî bir fiilin mastarıdır. Temel iki anlamı vardır. Onlar da yarmak ve yaratmaktır. Aynı kökten mastarın nevini anlatmak için kullanılan *"Fi'leten:فعلة"* kalıbından olan Fıtrat, hilkat yani, bir tür yaratma anlamına gelmektedir. Filolojik bir ifade ile söylersek, *"Binâ-i Nev' "* kalıbında olup, geniş bir anlam ifadesi taşımakta ve her varlığı kendisine özel yapıya yerleştirmektedir. Yani fıtrat, kavram bakımından her varlığın kendine özel bir yaratılışla ortaya konulmasıdır. Allah varlığı rububiyeti ve marifetiyle yaratmıştır. Fıtrat, İslam literatürünün ilk

ansiklopedik yazarı Halil b. Ahmed'e göre, Allahın kendi ilmine ve rububiyyetine göre varlığı sanatlı bir şekilde yaratmasıdır. (**Halil b. Ahmed, (ö.170/786**), **Kitâbu'l-'Ayni, Müretteben 'alâ Hurûfi'l-Mu'cem, Ter./Tah.: Abdulhammîd Hindâvî, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut,1424/2003,3/328)** Halil b. Ahmed'in, Allah için *"….eşyanın sanatına başladı"* ifadesini kullanması, ve bu anlayışın daha sonraları Taberî ve Mâverdî gibi kaynaklarda da ifade edilmesi varlığın yapısına estetik bir bakış açısının katılmış olmasından dolayı önemlidir. Varlığın detaylarına inilmemiş olmasına rağmen böyle bir ifade kullanılması erken devirde Müslümanların varlığa bakış açısını belirlemesi yönüyle çok dikkat ekicidir. Erken dönemin diğer bir filolojik yazarı olan Cevherî de aynı görüşü savunmaktadır. (**İsmâil b. Hammâd Cevherî, (ö.400/1009**), Tâcü'l-Lüğati ve Sıhâhu'l-'Arabiyyeti, Tah.:Ahmed Abdulgafûr Attâr, Beyrut 1984, 2/781) Cevherî ile çağdaş olan Ezherî de Fıtratı, Allah'ın özel olarak varlığı yaratması olarak yorumlamakta; Fıtrat, varlığın kendine özel bir tür yaratılışıdır ki, yavru anasının karnında o özel bir plan üzerine oluşur. Rum suresindeki Fıtrat kavramını Ezherî bu anlayışla açıklamıştır. (**Ebu Mansûr Muhamed b. Ahmed el- Ezherî (ö.380/980**),**Tehzîbü'l-Lüğa, Tah.: Abdüsselâm Muhamed Hârûn, ed-Dâru'l-Mısrıyye,?, 13/327;Muhammed Murtadâ el-Huseynî Zebîdî, Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs,Tah.: 'Abdussettâr Ahmed Serrâc, Kuveyt, 1385-1965, 13/229)** Ayrıca bakınız (**Râgıb İsfehânî, Müfredât, 381**) Fıtrat, hilkat anlamında kabul edilmiş, din anlamı verilen fıtratı da ikinci bir yorum olarak vermişlerdir. Asıl fıtrat, yavrunun ana karnında yaratıldığı karakterdir, yorumu yapılmış, Rum suresindeki fıtrat da bu anlamdadır, demişlerdir. (**ez-Zebîdî, Muhammed Murtadâ el-Huseynî, (ö.1205/1791**) Tâcu'l-'Arûs min Cevheri'l-Kâmûs, Tah.: Abdu's-Settâr Ahmed Ferrâc, Kuveyt, 1965-1385, 13/329) Kelimenin yapısından ve leksikolojik açıklamalardan anlıyoruz ki, Allah her bir varlığı, aynı türden olsa bile, kendine özel yaratmıştır. Başka bir ifade ile her canlı varlık, kendine özel karakterinde yaratılmıştır. Bu karakter varlık âleminde biriciktir. Yani bir bahçede bir elma ağacının her bir meyvesi, her bir tanesi her yıl, öncekilerden ve sonrakilerden ayrı, özel olarak biricik yaratılır. O ağacın her bir meyvesi, şeklen aynı olsa bile yaratılış açısından farklıdırlar. Aynı anne-babanın çocuklarının farklı olması gibidir. Efesli filozof Herakleitos'un (**M.Ö.475**) *"Bir nehirde iki kere yıkanılmaz"* sözü bir bakıma bu gerçeği ifade etmektedir. Bundan dolayı Fıtrat, varlığın varoluşunda sahip olduğu karakterlerini ifade eden yapılaşması anlamına gelmektedir

Fıtrat fiilinin Kur'an'daki kullanımı ise sülasi/üçlü fiil formunda şu surelerde bulunmaktadır: Enam,6/79;Hud,11/51;İsra,17/1;Taha,20/72;Enbiya,21/56;Rum,30/30; Yasin,36/26; Zuhruf, 43/2; Tefa'ul babından iki surede geçmektedir: Meryem,19/90; Şûrâ, 42/5; İnfial babından bir surede İnfitar,82/1; sülâsî sigasından ism-i fâil olarak altı surede: Enam, 6/14;Yusuf, 12/101;İbrahim,14/10;Fatır,35/1;Zümer, 39/46; Şûrâ, 42/11 gelmiştir. Bir surede Mülk, 67/3 mastar, bir surede de Rum,30/30 mastar-ı nev'î olarak gelmiştir. Bizim asıl üzerinde durmamız gereken de bu ayettir. Başka bir ifade ile Fıtrat, mahlûkatın fabrika ayarlarıdır, varlığın doğal yapısıdır.

Diğer önemli bir isim olan din kavramının da farklı anlamları bulunmaktadır: Adet, siret, hesap, kadâ, hüküm, taat, hal ve ceza anlamları bulunmaktadır. (**Tehânevî, Muhammed Ali Tehânevî, (ö.1158/1745**), Keşşâf-ı Istılâhâti'l-Fünûn ve'l-'Ulûm, Tah.: Heyet, Lübnan Yayınevi, 1996, 1/814) Bu manalardan hüküm ve taat anlamları ilgili ayete daha uygun düşmektedir. Yani yaratıcı kudret, her bir canlıyı kendine özel bir yaratılışta, yani genetik yapıda var etmiştir.

Mastarı Bina Nev' Nedir?

Fıtrat kelimesi hakkında yukarılarda bazı açıklamalar geçmişti. Burada da şunu hatırlatalım ki, fıtrat, ilk yaratmak demek olan *"masdar bina-i nev'î"* olarak yaratılışın ilk tarz ve şeklini ifade etmektedir. İlgili ayetteki *"insanları onun üzerine..."* kaydından da anlaşıldığına göre, maksat her ferdin kendine mahsus olan cüz'î yaratılışı değil, bütün insanların insan olmaları bakımından yaratılışlarında esas olan ve hepsinde ortak bulunan genel yaratılıştır. Dış etken, kazanma ve âdet gibi ikinci derecede bulunan sebeplerinden sarf-ı nazarla düşünülmesi gereken ilk yaratılış ve aslî yaratılış da denilen asıl olan fıtrattır. İnsanın "İnsan oluşu yönünden tabiatı" budur. Mesela insanın yaratılışında iki gözü bulunması asıldır. Bununla beraber anadan âmâ doğanlar da bulunabilir. Fakat bu genellikle insanların üzerine yaratıldığı asıl fıtrat ve tabiat çeşidi değil, ikinci derecede görünür sebep olarak düşünülecek cüz'î ve şahsî bir yaratılıştır ki, insan gerçeği onsuz da meydana çıkabilir. Ferdin cüz'î yaratılışında herhangi bir sebeple eksiklik bulunabilirse de asıl fıtrat, sağlıklı ve sağlamdır. Mesela gözün fıtratı, Hakk'ın âyetlerini görmektir. İyi görmeyen bir göz, sonradan meydana gelen bir sebeple hasta demektir.

Bunun gibi bütün organların yaratılışında asıl olan bir fıtrat (yaratılış amacı) vardır ki, ona o organların menfaati, vazifesi, fonksiyonu, fizyolojisi yahut tabiatı denir. İnsan nefsinin bütün meyillerinde böyle yaratılış hikmetine doğru esaslı bir içgüdü, bir tabiat vardır ki, ona da fıtrat denir. Ve fıtrat, hep hak ve hayra yönelik bir istikamet takip eder. Mesela insanın acıkması ve yemeye, içmeye meyletmesi, yaşamak için kendisine lazım veya faydalı yahut daha uygun olanı alma hikmeti içindir. Yoksa zehir yutmak veya kuru bir zevk uğruna israf ile midesini bozmak için değildir. O zaman fıtrat bozulmuş, sapıklığa düşülmüş olur. İnsanın, insan ruh ve zekâsının, fıtratının aslı da Hakk'ı tanımak ve gerçek yaratanından başkasına kul olmamak içindir. İnsana ruh, yanlış duysun, şeytana uysun diye değil, gerçeği ve iyiliği duysun, aslını ve sonunda döneceği yeri ve ona karşı vazifesini bilsin diye verilmiştir. Nitekim fıtrat üzere giden veya fıtrata yakın olan temiz ruhlar yalanı, eğriliği, bilmez. Eğrilik meyli sonradan gelip geçici olarak kazanılan bir alışkanlıktır.

Tefsirlerde Fıtrat:

İlk devirden itibaren Kur'an'ı anlama ve bu anlamaya göre yeni bir sosyal dünya ve yeni bir medeniyet inşa etme gayreti yüksek oranda kendisini göstermektedir. Bu faaliyetlerinin temel İslam bilimlerinin her alanında olduğu gibi, tefsir sahasında da yoğun bir şekilde kendisini göstermektedir. Bu yoğun fikir faaliyetinin çeşit ve çeşni yönünden fazlalığı dikkat çekmektedir. Konumuzla ilgili zengin tefsir faaliyetlerinin hepsine bakamasak da erken dönemin meşhur tefsirlerine ve diğer önemsediğimiz tefsir kaynaklarına göz atmayı ihmal etmeyeceğiz.

Farklı tefsir yöntemlerinde dikkat çeken bakış açılarıyla ele alınan Fıtrat kavramı, ünlü müfessir Taberî'nin çağdaşı olan filolog müfessir Zeccâc dikkatimizi çeken açıklamalar yapmıştır. Rum suresi 30. ayet metninde nesne konumunda zikredilen Fıtrattan çıkarılan mana, fıtratıma tabi ol, ona uy, anlamına gelmektedir. Hanîf olarak yüzünü dine çevir demek, doğru dine, Allahın fıtratına uy demektir. Allah insanı o fıtrat üzerine yaratmıştır. Pek çok tefsirde Allahın dininde, yani fıtratta değişme olmayacağı ifade edilmiştir. (**Ebu İshak ez-Zeccâc,(ö.311/923**), **Meâni'l-Kur'an, ve İ'rabuhû, Şerh ve Tahkik: Abdulcelil Abduh Çelebî, Beyrut, 1408-1988, 4/184-1885)**

Fıtrat Allahın sanatıdır; O, insanları sanatla yaratmıştır. (**Muhamed b. Cerîr et-Taberî (ö.310/923**), **Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an,Tah.: Abdullah b. Abdulmuhsin et- Türkî, Kahire,1422- 201, 18 /493)** Taberî'nin bu yorumundan sonra diyebiliriz ki, bir ressamın her tablosunun ayrı bir özelliği varsa, aynen onun gibi, varlıkların fıtrî hususiyetleri vardır. Bu farklılık ilahî bir san'attır. Bununla birlikte Fıtrat konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir grup âlim, fıtrat hilkat gibi, fâtır ve hâlıktan mastar formunda hilkattır, demiş; diğer bir grupta masum, yeni doğan çocuğun iman, küfür, marifet veya inkâr üzere doğmasını kabul etmemişlerdir. Her doğan yaratılıştan masum olarak doğar. Onlarda iman, küfür gibi bir kabul üzere olmazlar. Daha sonra rüştüne gelince bu özellikleri kendi sağlıklı tercihiyle seçer demişlerdir. İnsanlar da hayvanlar da doğduklarında olumlu olumsuz yeni kazanımlarından yoksun olarak masum doğarlar. İnsanların temyiz yaşından önceki çocuklarının iman küfür gibi dinî anlamda tanımlayıcı bir özelliğe sahip değillerdir. Temyiz yaşından sonra insanın, hayvanın çevresine göre davranış kazandıkları bilinmektedir. Sahabeden Abdullah b. Ömer (**(ö.73/692**) bu görüşü tercih etmektedir.

Diğer bir görüş ise: Fıtrattan amacın din olduğudur. Ebeveyn ölse bile çocuk mükellef olunca onların dinlerini alır. Dolaysıyla anne-babanın dini üzere çocuk gelişir, demişlerdir.. Bu zayıf bir görüştür. Şöyle söylemek daha uygundur; onların kültürüne göre büyür. Bir grup ise varlığın yaratılma başlangıcındaki formudur demişlerdir. Bu görüş günümüz çağdaş anlayışına daha uygundur.

Mâverdî, ilgili ayeti detaylı olarak ele alarak farklı görüşlerle yorumlamıştır: Ayetin *"Yüzünü çevir"* bölümüne: kastını, dinini ve amelini çevir. Bu anlamlar üzerinde ayrı ayrı durulabilir. *"…Dine hanîf olarak…"* tabirini şöyle açıklamıştır: *"Hanîf"* kavramından altı mana çıkmaktadır: Müslüman, ihlâslı, tam uyarak, dosdoğru, kastederek, mü'min, yani tüm peygamberlere inanmış olarak dine dönmelidir.

"Allahın fıtratı ki, insanları bu fıtrat üzere yaratmıştır." Bölümünde iki yorum yapmıştır: Birincisi: Allahın sanatı, ikincisi de Allahın dini, insanları bu din üzerine yaratmıştır. İbnu Abbas, Dahhak ve Kelbî bu görüşü tercih etmişlerdir. Yani fıtrat Allah'ın sanatıdır.

"Allah'ın yaratmasında tebdil olmaz" Bu kısmın iki te'vili vardır:

Birinci yorum: Allahın dininde değişme olmaz, bunu Mücahid ve Katade ifade etmiştir.

İkincisi: Allah'ın dini ki, mahlûkatı o din üzerine yaratmıştır. İbnu Abbas, Dahhak ve Kelbî bunu söylemişlerdir. Ancak bu dinle İslam dinini kast etmişlerdir. Aslında bu fıtrat anlamına gelmektedir. Ancak İslam, fıtrat dinidir. Yani emir ve yasakları fıtratı zorlamaz demek daha uygundur.

"Allah'ın dininde tebdil olmaz" Bölümüne gelince: Burada üç yorum bulunmaktadır:

Birincisi: Allah'ın dininde değişme olmaz: Mücahid ve Katade böyle demiştir.

İkincisi: Allahın yaratmasında değiştirme olmaz, Hz. Ömer, İbnu Abbas ve İkrime böyle demişlerdir. Buna hayvanları kısırlaştırma örneği verilmiştir.

Üçüncüsü: Allahın dışında bir yaratıcıya mahlûkat nisbet edilemez.

Muhtemel dördüncü yorum: Allah mahlûkatından iyiyi kötü, kötüyü iyi yazmaz.

"Bu dini kayyim" bunun ise iki anlamı vardır: Bu açık bir hesaptır. Mukatil b. Hayyan bunu söylemiştir.İkincisi: Mustakim bir hükümdür. İbnu Abbas bunu kaydetmiştir. (**Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî (ö.450/1058) en-Nüketü ve'l-'Uyûn, Tah.: es-Seyyid b. Maksud b.'Abdurrahim, Beyrut, ?, 4/311-312.)**

Mâverdî'nin yorumlarına dikkatlice bakıldığında ilk devirlerden bu yana Fıtratla egemenlik kavramına işaret edildiği anlaşılmaktadır. Özellikle *"Sanat"* anlamının Fıtrata yüklenmesi varlığı yöneten yasaların din gibi olduğunu ima etmektedir. Fıtrata müdahale edilmedikçe kendi programı içinde çalışmağa devam ettiği bilinmektedir.

Bahru'l-Muhit tefsirinde, fıtrat, İslam Dini, Allahın kullarından Belâ günü aldığı ahid ve çocukluktaki yeteneklerdir. Çocukluktaki kabiliyet gibi anlamlar tercih edilmiştir. (**Ebu Hayyân (ö. 674/1275**), **Bahru'l-Muhit, Beyrut, Birinci Baskı, 1993-1413,7/ 167.)**

Müfessir Kurtubî, bu ayetten başlangıçta üç mesele üretmektedir Bu üç meselenin birisi cümlenin yapısından çıkarılan yorum; ikincisi Hz. Peygamberin fıtrata yüklediği anlam; sonuncusu da Fıtrat kelimesinin anlamlarıdır. Bunları ayrı ayrı ele alabiliriz. Birincisi: Ünlü filolog müfessir Zeccac'ın görüşünü açıklamaktadır: Ayetin aslında *"Fıtrat"* ismi mansûb, yani nesne konumunda olmasının anlamı, *"Allah'ın fitratına uy!"* anlamını ifade etmek içindir. Çünkü *" yüzünü Hanif olarak dine dön!"* demek, Hanif dine tabi ol, Allah'ın fıtratına tabi ol demektir. Bu yorumda din ile fıtrat aynı anlamda kullanılmaktadır.

İkinci: Sahih hadis kaynaklarında zikredilen *"Her doğan fitrat üzere doğar"* hadisinin açıklamasıdır.

Üçüncüsü: Fıtrat isminin içeriği hakkındaki görüşlerdir. Bu konuda bilginlerin ihtilafları bulunmaktadır. Öne çıkan görüşlerden birisi, kavramın *"İslam"* anlamına geldiğidir. Ancak bunun da her türlü olumlu ve olumsuz yüklemlerden salim olarak dünyaya geldiğini, her doğan çocuğun, her türlü inançtan ve bu inancın yükümlülüklerinden salim olarak doğduğu, sorumluluk yaşına geldikten sonra birey olarak mükellefiyet kazandığını bir grup fukahâ ve düşünce ehli ifade etmişlerdir. Her doğan Rabbini bilecek yaratılış, yani fıtrat üzere doğar ve o yaşa geldiğinde Rabbini bilir. Bundan dolayı Fıtrat, hılkat, fâtır da Hâlık manasına gelmektedir. Bu konuda ayetler bulunmaktadır: Fatır, 35/1; Yasin, 36/22, Enbiya, 21/56 farklı formlarda fıtratın yaratma anlamını ifade etmektedirler.(**Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö.671/1273**), **el-Câmi'u Li- Ahkâmi'l-Kur'ân, Tah.: Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî, Beyrut,1427/2006; 16/ 427-430)**

Osmanlı müfessirlerinden İbnu Kemal, ilgili ayete dört bölümde yorum yapmıştır: Birincisi: burada *"yüzünü hanif olarak dine çevir"* derken hem temsil hem de kinaye bulunmaktadır. İkbalin ve istikametin etrafa bakmadan sadece dine olsun. Yüzünü o dine çevir, ondan asla ayrılma! Kinaye sanatına gelince, büyük bir dikkat ve ihtimam demektir. Bir kimse bir şeye nasıl çok ihtimam gösterirse, adeta ona kilitlenir, ondan hiç bir zaman ayrılmaz. Sen de öyle yap. Böylece senin hidayetin tamamlansın diğerlerini terk et.

İkincisi: *"Allah'ın fitratı"* Arapça grameri açısından iğra, teşvik ve tahzir anlamında meful makamında olarak kabul edilmesi dikkatimizi çekmektedir. Anlamı da Allahın fıtratını bırakmayınız; Allah'ın fıtratı sizin üzerinizedir. İbarenin manasında, cemaat manası bulunması, İslam toplumunun tamamına şümûlü olması göz önüne alınmalıdır. Diğer taraftan *"Fıtratın*

Allah'a izafe edilmesi, yani 'Fıtratallahi" denilmesi, başka bir ifade ile fıtratın Allah'a izafe edilmesi, insanların yaratılışı bu fıtrata sıfat yapılması, ihtisas ve ta'zim ifade etmektedir. Fıtratın tebeddül ve tağayyürü gerekmediği gibi, hiç kimsenin de onu değiştirmeye gücü yetmez.

Üçüncü: *"Allah'ın Fıtratında değişme olmaz"* ifadesi, fıtrattan maksadın yaratılış olduğunu açıklamaktadır. Fıtratın İslam dini olması da caizdir. Dördüncüsü: Dönüp bakılması, dikkatin üzerinde olması gereken, kendisinde eğrilik olmayan diri din fıtrattır. Fakat insanların çoğu düşüncesizlikten o dinin istikametini bilmezler. (**Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemal Paşa er-Rûmî, (ö.940/1536**), **Tefsiru İbni Kemal Paşa, Tah.: Mâhir Edîb Habbûş, İstanbul, 1438/2018), 8/135-138)**

Başka bir grup da fıtrattan maksadın İslam dini olduğunu Rum,30/30. ayetine göre kabul etmişlerdir. Farklı görüşler olmakla birlikte temel iki anlayışla özetlenebilir. (**Tehânevî, Keşşâf, 2/1278-1279**)

Fıtratı kavram olarak ele alan Cürcânî, dinî kabule hazır olan bir yaratılış olarak tanımlamaktadır.(**Ali b. Muhammed Seyyid Şerif Cürcânî, (ö. 816/1413**), **Mu'cemu't-Ta'rifât, Tah.:Muhammed Sıddîk Minşâvî, Dâru'l- Fadîle,Kahira,?, 141)**

Kısaca Hadis-i şerifi ile anlatıldığı üzere, *"İnsanlar altın ve gümüş madenleri gibi çeşitli yaratılış ve karakterlerde"* bulunabilirlerse de asıl insanlık fıtratı, insan tabiatı bakımından ana hatlarıyla hep birdir. Âdemoğludur. İnsanın, insan olma yönüyle asıl fıtratı (**yaratılışı**), yaratıcısına boyun eğmek, *"Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk yapsınlar diye yarattım.."* (**Zâriyat, 51/56**) buyurulduğu üzere yaratan Allah'a kulluktur. Dinsizlik fıtrata (**yaratılışa**) aykırı bir sapma olduğu gibi, Allah'tan başkasına tapmak da öyledir. Fıtrat dini, Allah dini, haniflik (**tek Allah inancına bağlılık**), İslâm'dır. *"Allah katında gerçek din, İslâm'dır."* (**Al-i İmran, 3/19**) *"Göklerde ve yerde kim varsa, hepsi ister istemez O'na boyun eğmiştir. Sonunda da ancak O'na döndürülüp götürüleceklerdir."*(**Âl-i İmran, 3/83**).

Şu halde din hususu, arzulara göre değil, Allah'ın birliği ile insanlığın birleşmesi üzerine yürümelidir. Tefsircilerin çoğu fıtratı, gerçeği kabul ve anlama kâbiliyeti diye, fıtrata sarılmayı da gereğince amel ile tefsir etmişlerdir.

Hz. Enes'den (**ra**) rivayet edilen bir hadiste *"Allah'ın, insanları üzerinde yarattığı fıtratı, Allah Teâlâ'nın dinidir."* buyrulmuştur. (**Buhârl, VI, 2585**) Ebu Hüreyre'den rivayet olunan bir Hadis-i Şerif ise şöyledir; *"Her doğan fıtrat üzere doğar. Öyle iken ana babasıdır ki onu Yahudileştirir veya Hıristiyanlaştırır veya Mecusileştirir. Nitekim hayvan, derli toplu bir hayvan yavrular, içlerinde bir inenmiş (***burnu veya diğer organları kesilmiş***) görür müsünüz?"* (**Buhârî, I, 456, 465, IV, 1792; Müsned, II, 233. Müslim, IV, 2048**) Demek ki fıtratın aslı tam ve sağlamdır. Burnu, kulağı sonradan kesilir. Maddî bakımdan böyle olduğu gibi manevî ve ahlakî bakımdan da böyledir. Fıtratın bu sağlamlığı, düşünce alanında ve sosyal şartlarla terbiye çevresinde, âdetlerin akışı içinde ya bozulur veya güzel bir gelişme ile kemalini bulur. Ahiret de bu iki sonucun birine göre olur.

Bu durumda dinin iki kayağı vardır: Biri fıtrat, biri kazanç. Fıtrat sadece ilâhidir. Gerçek bir yöneliştir. Allah'ın emrini yerine getirerek Allah'a ermek için, hep Hakk'a doğru bir gidişi ifade eder. Kazanç, süpjektif ve objektif çeşitli şartlar içinde duygunun hareketleri, zihnin düşünceleriyle ilgili olduğundan fıtratın istikametine aykırı heveslere, zararlara, haksızlıklara,

isyan ve şirke sürükleyebilir. Bundan koruyacak olan ise dindir. Bunun için buyruluyor ki, dine hanif (**Allah'ı bir kabul edici**) olarak yüz tut, Allah'ın fıtratına sarıl. Allah'ın yaratmasını değiştiren yok, yahut Allah'ın yaratışına bedel bulunmaz. Bu cümlenin, inşa veya ihbar olarak birkaç mânâya ihtimali vardır: Yani Allah'ın asıl yaratışı olan fıtratı, gereğinin aksine giderek bozmaya, değiştirmeye kalkışmayın. Çünkü Allah'ın yaratışına bedel bulunmaz. Zayi ettiğiniz bir kabiliyeti hiçbir sanatla yerine koyamazsınız. Yahut Allah'ın yarattığı fıtratın aksine din uydurmaya, hüküm koymaya kalkışmayın. Siz mesela erkeği dişi, dişiyi erkek yapamazsınız. Yahut Allah'ın yaratışını başkalarına isnad etmeye, başkalarını yaratıcı yerine koyup da ortak koşmaya, Allah'ın hükmünden çıkmaya çalışmayın. Çünkü Allah'ın yarattığı mülkü, sizin mülkleriniz gibi değiştirilmez. Din fıtratı değiştirmek için değil, fıtrattaki genel güvenceyi geliştirmek için vardır.

İşte doğru ve sağlam din odur. Yani eğrilikten sakınıp, bütün insanların üzerinde yaratılmış olduğu fıtratı, doğrulukla takip etmektir. Fakat insanların çoğu bilmezler de çarpık giderler, dini fıtratta değil, âdette ararlar veya heveslerine uyarlar, Allah'ın hakkını değiştirmeye kalkarlar. (**Elmalılı, M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Rum Suresi 30. Ayetin Tefsiri.**)

SONUÇ

Filologlarımızın ve müfessirlerimizin görüşlerini ortaya koymakla yaratılışta ve sosyal hayatta Allah'ın mutlak egemenliğini görmüş olduk. Fıtrat adına baktığımızda kâinatın sahibi olan Allah varlığı kudretiyle yaratarak onların her birine tabiri caiz ise seri numarası vermiştir. Her bir varlık kendine has özel bir yaratılışla var olmuştur. Bu bakımdan kendine has değeri vardır. O değeri korumak her insanın görevi olması gerekir. Din sahibi insanların fıtratın dinine, yani varlığın doğal yapısına da saygı gösterip onu bozmamaları gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Kur'an-ı Kerim.

Cevherî, İsmâil b. Hammâd, (ö.400/1009), Tâcü'l-Lüğati ve Sıhâhu'l-'Arabiyyeti, Tah.:AhmedAbdulgafûr Attâr,Beyrut 1984.

Cürcânî, Ali b. Muhammed Seyyid Şerif (ö. 816/1413), Mu'cemu't-Ta'rifât, Tah.:Muhammed SıddîkMinşâvî, Dâru'l- Fadîle,Kahira,?

Ebu Hayyân (ö. 674/1275), Bahru'l-Muhit, Beyrut, Birinci Baskı, 1993-1413.

Elmalılı, M. Hamdi Yazır, (ö.1942), Hak Dini Kur'an Dili, Eser Kitapevi, İstanbul, 1971.

Ezherî Ebu Mansûr Muhamed b. Ahmed, (ö.380/980), Tehzîbü'l-Lüğa, Tah.:AbdüsselâmMuhamedHârûn, ed-Dâru'l-Mısrıyye,?.

Halil b. Ahmed, (ö.170/786),Kitâbu'l-'Ayni, Müretteben 'alâHurûfi'l-Mu'cem, Ter./Tah.:Abdulhammîd Hindâvî, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut,1424-2003.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, (ö.671/1273), el-Câmi'u li- Ahkâmi'l-Kur'ân, Tah.: Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî, Beyrut,1427-2006.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, (ö.450/1058) en-Nüketü ve'l-'Uyûn, Tah.: es-Seyyid b. Maksud b.'Abdurrahim, Beyrut, ?.

Râgıb İsfahânî (ö.502/1108) el-Müredât fîĞarîbi'l-Kur'ân,Tah.: Muhammed SeyyidKeylânî,?,?.

Taberî, Muhamed b. Cerîr, (ö.310/923), Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'an,Tah.: Abdullah b. Abdulmuhsin et- Türkî, Kahire,1422- 2001.

Tehânevî, Muhammed Ali Tehânevî, (ö.1158/1745), Keşşâf-ı Istılâhâti'l-Fünûnve'l-'Ulûm, Tah.: Heyet, Lübnan Yayınevi, 1996.

Zebîdî, Muhammed Murtadâ el-Huseynî, (ö.1205/1791) Tâcu'l-'Arûs min Cevheri'l-Kâmûs, Tah.:Abdu's-SettârAhmedFerrâc, Kuveyt, 1965-1385.

Zebîdî, Muhammed Murtadâ el-Huseynî, (ö.1205/1791), Tâcu'l-'Arûsmin Cevâhiri'l-Kâmûs,- Tah.: 'AbdussettârAhmed Serrâc, Kuveyt,1385-1965.

Zeccâc, Ebu İshak (ö.311/923), Meâni'l-Kur'an, ve İ'rabuhû, Şerh ve Tahkik: Abdulcelil Abduh Çelebî, Beyrut, 1408-1988.

SOSYAL DARWİNİZM'İN OLUŞUMUNDA DARWİNİZM'İN ROLÜ

Doç. Dr. Adnan KÜÇÜKALİ, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

ÖZET

Darwin'in evrim teorisi, biyolojik veriler üzerine kurgulanmıştır. Teori nesiller boyunca organizmaların kalıtsal özelliklerinde meydana gelen ve sonuçta türler arası bir değişimin gerçekleştiği varsayımına dayanır. Darwin'e göre bireysel organizmalar arasındaki rekabet, çevreye en uygun olanların devam etmesi yoluyla sürekli bir şekilde biyolojik evrimsel değişikliğe neden olmaktadır. Tüm canlı türlerinde yaşanan bu değişimler ise rastgele mutasyonlar şeklinde olmakta ve çevresel şartlara göre farklılıklar gösterebilmektedir. Bu süreçlerden geçen organizmalar belirli canlı toplulukları içinde ya egemen hale gelirler veyahut ta yok olurlar.

Charles Darwin'in evrim teorisinin, 19. yüzyılın sonuna doğru genişletilerek toplumsal alanda uygulanması düşüncesi, Sosyal Darwinizm adı verilen bir anlayışın önünü açmıştır. Sosyal Darwinizm, Darwin'in organizmalarda yaşandığını iddia ettiği doğal seleksiyonun, birey ve toplumlar arasındaki rekabette de yaşandığına odaklanır. Bu anlayış, geçen bir buçuk yüzyıl boyunca güçlü toplumların ortaya koyduğu baskıcı, emperyalist, ırkçı ve öjenist yaklaşımları meşrulaştırma çabası olarak da değerlendirilebilir. Bu anlamda Sosyal Darwinizm, dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik uygulamalarını haklı çıkarmak için kullanılan yeni bir ideoloji olma niteliğindedir.

Özellikle 20. Yüzyılın başlarında baskıcı ve emperyalist ülkeler, sosyal Darwinizm'i diğer milletlere uyguladıkları yıkıcı ve yok edici politikalarda temel dayanak olarak kabul etmekten geri kalmamışlardır. Milyonlarca insanın yaşam kaybına veya korkunç çileler çekmesine neden olan faşizm ve nasyonal sosyalizm, insan ilişkilerinde Sosyal Darwinist bir bakış açısını hiç kaybetmemişlerdir. Bunlardaki temel amaç üstün ve kuvvetli bireyleri veya toplumları desteklemek zayıf ve güçsüzleri hayatın dışına atmaktır.

Diğer taraftan Sosyal Darwinizm, toplumu oluşturan sınıfların kendi hallerine bırakılmasını savunur. Çünkü sosyal yardımlar, toplumun muhtaç güçsüz ve zayıf bireylerinin yararınadır ve evrim sonucu yok olması gereken bu sınıfların çektikleri çileleri uzatır böylelikle de gereksiz ve doğal olanın aksine bir iş yapılmış olur. Sosyal Darwinist görüş bu özelliği ile günümüzde hemen tüm gelişmiş toplumlarda hâkim olan sosyal ve ekonomik dezavantajlı gruplar olarak tanımlanan insanlara temel hizmetler sağlamayı temel görev kabul eden sosyal devlet anlayışlarıyla da çelişir. Zira sosyal Darwinizm, sosyal devletin çıkaracağı korumacı yasalarla, doğaya uygun olmayan dolayısıyla yok olması gereken bireylerin yok olmasını geciktirerek uygarlığın evrimine aykırı eylemlerde bulunduğunu savunur.

Anahtar Kelimeler: Darwinizm, Sosyal Darwinizm, Sanayi Devrimi, Emperyalizm, Irkçılık.

THE ROLE OF DARWINISM IN THE FORMATION OF SOCIAL DARWINISM

ABSTRACT

Darwin's theory of evolution is based on biological data. The theory is based on the assumption that an inter-species change occurs in the inherited characteristics of organisms over generations. According to Darwin, competition among individual organisms continuously causes biological evolutionary change through the continuation of the most suitable for the environment. These changes in all living species occur in the form of random mutations and may differ according to environmental conditions. Organisms that go through these processes either dominate or disappear within certain living communities.

The idea of expanding Charles Darwin's theory of evolution towards the end of the 19th century and applying it to the social sphere paved the way for an understanding called Social Darwinism. Social Darwinism focuses on the fact that natural selection, which Darwin claimed to occur in organisms, also took place in the competition between individuals and societies. This understanding can also be considered as an effort to legitimize the oppressive, imperialist, racist and eugenic approaches put forward by powerful societies over the past century and a half. In this sense, Social Darwinism is a new ideology used to justify the political, social and economic practices of the period.

Especially at the beginning of the 20th century, oppressive and imperialist countries did not fail to accept social Darwinism as the fundamental basis in the destructive and destructive policies they applied to other nations. Fascism and national socialism, which caused millions of people to die or suffer terrible suffering, have never lost a social Darwinist point of view in human relations. The main purpose of these is to support superior and strong individuals or societies, and to throw the weak and weak people out of life.

On the other hand, Social Darwinism advocates leaving the classes that make up society to themselves. Because social assistance is for the benefit of the needy, weak and weak individuals of the society, and it prolongs the suffering of these classes, which should have disappeared as a result of evolution, an unnecessary and natural work is done. With this feature, the Social Darwinist view also contradicts the social state conceptions that consider providing and providing basic services to people who are defined as socially and economically disadvantaged groups that prevail in almost all developed societies today. Because Social Darwinism maintains that the social state acts against the evolution of civilization by delaying the extinction of individuals who are not suitable for nature and therefore need to be destroyed, with the protective laws to be enacted.

Key Words: Darwinism, Social Darwinism, Industrial Revolution, Imperialism, Racism.

GİRİŞ

Evrim teorisi, temelde biyoloji biliminin araştırma alanı içerisinde yer almakla birlikte yeryüzündeki tüm canlıların ortaya çıkışı ve yaşam serüvenlerini araştırma konusu edindiğinden birçok bilim dalı ile de ilişkilidir (Kampoura-kis, 2014, s.IX). Özellikle fen bilimleri ve biyolojinin iki ana dalı olan botanik ile zoolojinin; morfoloji, anatomi, genetik, embriyoloji, biyokimya, mikrobiyoloji ve taksonomi gibi alt dalları evrimin biyolojideki karşılığını kendilerine araştırma konusu edinirken, felsefe, teoloji, iktisat ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerin farklı disiplinleri de evrim teorisinin toplumsal hayattaki etkileri üzerine yoğunlaşır.

Bu bağlamda Canlı popülasyonlarının gen ve özellik dağılımlarını ve nesiller içerisinde uğramış oldukları değişimi inceleyen ve türler arası geçişin olduğu iddiasını ileri süren evrimci düşünceyi, yalnızca biyolojik bir teori olarak değerlendirilmek ve toplumlar üzerindeki etkilerini dikkate almamak teorinin kapsamını daraltıcı bir sonuç doğuracaktır (Hodgson, 2005: 105-107).

Eski çağlardan günümüze kadar değişik şekillerde varlığını devam ettirme durumunda olan evrim anlayışı (Denkel, 1998, s.54), bilim ve düşünce insanlarının yaklaşımları doğrultusunda farklı anlamlarla karşı karşıya kalmıştır (Şengör, 2004: 32;). Fen bilimlerinde evrim kavramı, daha ziyade milyarlarca yıl içerisinde oluştuğu ileri sürülen türler arası geçişi veya mutasyonu, sosyal bilimlerde ise toplumsal değişim ve dönüşümü ifade etmek için kullanılmıştır.

Asırlar boyunca süre gelen evrim tartışmaları ve değerlendirmeler, evrimin meydana gelişini somut verilerle ortaya koymaktan uzak olsa da, her dönem varlığını bir şekilde sürdürmüş modern topluma gelinceye kadar da yeterince ilgi görememiştir (Taslaman, 2016: 18-76). Ancak dönemin kapitalistleri tarafından *"boğaz kesici ekonomik rekabeti onaylayan etik bir kural"* olarak yorumlanan (Rachels, 1990: 63) Charles Darwin'in 1859 yılında yazdığı *"The Origin of Species"* adlı çalışması, 19. Yüzyıl Avrupa'sında kilisenin öğretilerinden bağımsız bir şekilde oluşturulmaya çalışılan yeni seküler toplumun beklentilerine cevap oluşturan içeriğiyle, hiçbir evrimci anlayışın yakalayamadığı sahiplenişi yakalamış ve teoriden öte bir karşılık bulmuştur (Küçükali, 2020: 12-18). Zira evrim teorisi yalnızca Hristiyanlığın veya Yahudiliğin yoktan yaratılış inancına alternatif bir iddiayı barındırmakla kalmıyor, 18 ve 19. Yüzyıl Avrupa'sında yaşanmakta olan yok edici sınıfsal mücadeleyi ve sömürge savaşlarını da ulusal ve uluslararası boyutta meşrulaştırıyordu (Burdett, 2014).

Darwin'in en uygunun ve güçlünün hayatta kalması üzerine kurgulanmış biyolojik evrim düşüncesinin kısa bir süre sonra sosyal alana aktarılmasıyla, 19. yüzyılda çok yaygınlık kazanmış olan birçok masum ve mazlum ülke insanlarına yaşatılan zulüm ve katliamlar doğal hayatın parçası hatta yaşanılması gereken zorunluluğu olarak kabul edilmesi sonucunu doğurmuştur (Thaxton, Bradley&Olsen, 1984: 202-205). Sanayileşme ile güçlenen Batılı ülkeler; kapitalizm, faşizm, nasyonal sosyalizm ve emperyalizm gibi sistemlerinde Sosyal Darwinizm'i zayıf toplumları düzenin dışına atabilmek veya ortadan kaldırmak için uygun önemli bir çıkarım olarak değerlendirmişlerdir (Körlü, 2015: 13-17).

Evrimci düşüncenin sosyal bilimlerle olan ilişkisi, Charles Darwin'den çok daha eskilere dayanmasına rağmen, Darwin'in teorisini oluşturmada toplumsal beklentileri dikkate alarak geliştirmesi ve teori üzerinden geliştirilen sosyal ve siyasi nitelikteki fikirler, o güne değin görülmedik bir şekilde hem yaygınlık hem de güç kazanmasına neden olmuştur (Küçükali,

2019: 45-48). Bu durumla ilgili olarak Taslaman¸ evrim teorisi gibi bir bilimsel yaklaşımın siyasal ideolojiden ve toplumsal ortamdan bağımsız değerlendirilemeyeceği, iktisadi ve sosyal yapının çalışmanın yapıldığı ortamı (paradigmayı) açıkça etkilediğinden hareketle çevrenin teorilerin şekillenmesindeki rolüne dikkat çeker (Taslaman, 2013, s.99-106). Darwinizm'in Osmanlı aydınlarında ilgi görmesinin temel nedeni tıpkı Avrupalı meslektaşları gibi dini düşüncenin temel argümanlarına mesafeli durma isteğinden kaynaklanmaktadır. Zira modern Avrupa, kilisenin öğretilerine oldukça kapalı yeni toplum tipinin yaşandığı bir coğrafyadır. Aynı Avrupa, biyolojik materyalizm ve pozitivizmi, bilimsel gelişmenin ön şartı kabul etmekte ve bu anlamda kilisenin yaratılış inancına alternatif olma durumunda olan Darwin'in teorisini bilimsellik yolunda atılmış önemli adamlardan biri olarak kabul etmekteydi (Mardin, 1997; 98-99).

Batıda baş gösteren pozitivizm ile onun tamamlayıcı cüzü niteliğine bürünmüş Darwinizm, elbette uzun bir sürecin sonucudur. Batı dünyası, Aydınlanma çağı ve sanayi devrimi gibi büyük deneyimlerin yaşanmışlığı ile harmanladığı bu yaklaşımları bilimselliğin olmazsa olmazları arasında bir yerlere oturtmuştur. Aynı zaman dilimlerinde yaşayan ve hayranlıkla Batıyı izleme durumunda olan Osmanlı aydınlarında, gittikçe küçülen ve dağılma süreci içerisinde bulunan Osmanlı'nın kalkınıp gelişmesinin ancak Batının ulaştığı anlayışla mümkün olabileceği düşüncesi hâkim olmuştur. Avrupa'nın bilimsel ve rasyonel bulduğu hemen tüm açıklamaları -Darwin'in evrim teorisi ve bu teoriden türetilen sosyal Darwinizm gibi- sorgusuz sualsiz kabul etmenin kendilerince kurtuluş yolu olduğu psikolojisiyle davranmışlardır (Doğan, 2006: 3-30; Kurtdaş, 2019: 402-406).

Ahmed Rızâ'nın, Auguste Comte ve Fransız pozitivizmine, Rıza Tevfik'in Herbert Spencer ve John Stuart Mill'in fikirlerine ilgi duyması, bu fikirleri nakletme, tanıtma ve yaymaya çalışması, Emile Durkheim'i takip eden Ziya Gökalp'ın ise özgünlüğe yönelen sosyoloji ekolü kurmaya gayret etmesi dönemin Osmanlı aydınlarındaki pozitivizm ve Darwinizm'in etkisini göstermesi anlamında dikkat çekici örneklerdir (Korlaelçi, 2002: 297-299).

Bu çalışma nedensellik anlayışıyla ve tarihsel verilerden yararlanılarak tikel/özgül olanı sosyolojik yaklaşımla ortaya çıkarıp sorgulama amacıyla yapılmıştır (Cengiz, 2011: 194). Darwin'in evrim teorisinden esinlenerek ortaya çıkan başta sosyal Darwinizm olmak üzere yeni sosyal, ekonomik ve ırksal boyutlu teoriler bu çalışmada neden-sonuç ilişkisi bağlamında sosyolojik bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Evrim anlayışlarının sınıflandırılması

İnsanlığın bilinen tarihinden günümüze kadar varlığın, varoluş şekli ve keyfiyeti, düşünce ve bilim insanlarının gündeminden hiç düşmemiştir. Varlığın temellinde insanın olması, özellikle de insanın yeryüzüne gelişi veya gönderilişi, sonrasında olduğu hale gelmesi düşünce ve bilim insanlarının gündemde tazeliğini hep korumuş ve korumaktadır.

Canlıların özelde ise insanın varlıklar dünyasında meydana gelmesine yönelik yaklaşımlar iki ana düşüncede toplanabilir. İlki **ilahi dinlerin öğretisidir** ki; Allah (Tanrı) zaman içerisinde bir anda ve **"bilinçli olarak"** metafizik âlemden fizik âleme insanı göndermesi şeklindedir (Kur'an, 16: 40; İncil, 1:1-2:25; Tevrat, Yaratılış: 1:11).

İkinci yol ise evrimleşmenin bir sonucu olarak türlerin değişimini ve yeni türlerin oluşumunu, birtakım mekanizmalar ile açıklayan evrimci yaklaşımdır. Evrimci düşünceye sahip bilim insanlarına göre; canlılığın başlangıcı olarak kabul edilmesi gereken tarih, günümüzden yaklaşık 3.8 milyar yıl önceye kadar gider. O dönemde dünyada bazı moleküllerin organizma adı verilen oldukça geniş ve karmaşık yapılar oluşturarak canlılığı başlattığı ve bu canlının günümüze kadar değişik türleri meydana getirdiği varsayımından hareket edilir evrende canlılar, bilinçsiz-iradesiz(kör) bir birikimli seçilimle *"kendiliğinden"* evrimleşmiştir (Harari, 2015: 7; Durali, 1984-113-115).

Bu iki temel yaklaşımlardan farklı ancak her ikisinin sentezi olma niteliğindeki diğer bir yol daha vardır ki; o da, irade sahibi **"yetkin bir gücün, dilemesi ile evrimin gerçekleşmesi"**'dir. Bu görüştekiler de tıpkı birinci görüştekiler gibi Tanrı inancına sahip olup canlıların zaman içerisinde biçimsel ve yapısal özelliklerini geliştirmesinin yoluyla bir dizi değişime maruz kalmalarının ve tüm bu süreçlerin Tanrının dilemesi ile gerçekleştiğini iddia ederler (Durali, 1984- 113-115; Ateş, K, 2009: 21).

Biyolojik evrimden toplumsal evrime geçiş

Evrim düşüncesinin bilim dünyasında yoğunluk kazandığı dönem bilinenin aksine, Darwin'den hemen önce 17. yüzyılın başlarıdır. Fransız doğa tarihçisi Comte de Buffon, Georges Cuvier ve Jean Baptiste Lamarck evrime ilişkin önemli tezler geliştirmiştir. Darwin'in dedesi Erasmus Darwin de, türlerin sabit olmayıp zaman içinde değiştiğini savunmuşsa da hiçbiri Darwin'in evrim teorisi kadar ilgi görememiştir (Steffof, 2008: 69).

Charles Darwin'in *"Türlerin Kökeni Üzerine"* adlı eseri, toplumda o denli etkili olmuştur ki, eserin yazılmasının ardından kendilerini *"Darwinci/Darwinist"* olarak adlandıran düşünce ve bilim insanları oluşmaya başlamıştır (Burdett, 2014). Darwin daha sonra 1871 yılında *"İnsanın Türeyişi"* isimli ikinci önemli eserini yayınlamıştır (Darwin, 2008: 9). Darwin'in çağdaşı İngiliz filozof ve sosyolog Herbert Spencer ise daha önce var olan evrimci yaklaşımını -Darwin'le birlikte evrimin revaç bulmasını fırsat bilerek- geliştirip farklı bilimlere de uygulanabilmesinin alt yapısını oluşturmuştur. Spencer, evrim teorisinin bütün bilimlere uygulanmasının gerekliliğini 'sosyal statik' adlı çalışmasıyla uzun uzadıya açıklar. O, tıpkı doğada verilen var olma mücadelesinde *"uyum yeteneği en çok olan"*ın hayatta kalması gibi, toplumda yaşanan rekabet de en iyi olanların hayatlarını sürdürebilmesinin evrimin bir gereği olduğunu vurgular. Spencer'in *"uyum yeteneği"* tanımlaması ve evrime rasyonalite kazandırma çabalarının bir ürünüdür. Spencer düşüncelerini sanayi toplumunun kaotik ortamına, o denli uygun bir dille ifade eder ki, başta İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere birçok ülkenin sosyal bilimcilerine referans olabilme düzeyine ulaşır (Şahin, 2017: 567).

Darwin gibi Spencer da, Thomas Malthus'un kaleme aldığı *"An Essay on the Principle of Population"* çalışmasından çok etkilenmiştir. Emeğe olan ihtiyacın azaldığı, yoksulluğun ise üstesinden gelinemediği böyle bir dönemde Malthus, *"An Essay on the Principle of Population"*adlı eserinin ilk baskısını yaptırmıştır (1798). Darwin, bu eser için şu ifadeleri kullanır: *"...Ekim 1838'de eğlence olsun diye Malthus'un Nüfus Üzerine [1798]'sini okumaya başladım. Hayvanların ve bitkilerin davranışlarına ilişkin uzun süreli gözlemlerim beni hayatta kalma mücadelesinin anlamını kavramaya hazırlamış olduğundan, birdenbire kafamda, bu koşul-*

lar altında uygun değişikliklerin korunma eğilimi gösterip uygun olmayanların yok olacağı düşüncesi çakıverdi. Bu, yeni türlerin ortaya çıkması sonucunu doğuracaktı. En sonunda çalışacağım bir kurama sahiptim." (Gould, 2005, s.4; Yalçıntaş, 2010, s.5; Küçükali, 2009: 53)

19. yüzyıl, diğer sosyal bilimciler gibi özellikle laissez faire anlayışının sahiplenildiği klasik dönem iktisatçılarının Darwinizm'in büyüsü ile büyülendiği *"kıyımcı"* bir zaman dilimidir. Bu bağlamda Maltus'un gıda-nüfus arasındaki dengeyi sağlamak için insanların geç evlenmesini ve doğum sayısını azaltarak problemin önüne geçilebileceğini ifade etmesi ilginçtir. Malthus'a göre her halükarda gelişmemiş toplumların nüfus artışının devam edeceği ve dengesizliğin artacağı açıktır. Tüm bu gelişmeler hiç şüphesiz ki; gıda kıtlığı, savaş, doğal afetler, çocuk ölümleri ve hastalıklarla özellikle de fakir, beceriksiz ve güçsüz olan nüfusun yok olmasını gerektirecektir. (Davis, 1999, s.83; Turner, 2013, s.68).

Darwin'in biyolojik evrim teorisinin merkezinde yer alan bir *"varoluş mücadelesi"* fikri, Avrupa ve Amerika'da, bazı insanların aşırı derecede zengin olduğu ve diğerlerinin en korkunç yoksulluk içinde mücadele ettiği rekabetçi kapitalist ekonomisini tanımlamanın güçlü bir yolu olmuştur (Burdett, 2014).

Şekil 1. "Tarih Tekerrür Ediyor - Orta Çağların Hırsız Baronları ve Bugünün Soyguncu Baronları" Samuel Erhardt, Puck, yaklaşık 1889. Kaynak: http:// theamericanpoliticalsystem.blogspot.com/2011/11/1111-social-darwinism.html

Modernleşme döneminde, biyolojik evrim iddialarını teorilerinin çıkış noktalarına yerleştiren birçok sosyal bilimci, bireyler ve milletler arasındaki rekabetin doğallığından hareketle sosyal evrimin oluşumunu biyolojik evrim derecesinde bilimsel bir olgu olarak değerlendirmişlerdir (Kavak, 2013: 8). Darwin'in kendisi, evrime ilişkin görüşlerini yalnızca doğayı temellendirmek amaçlı uygulamışsa da Darwinci görüşler Darwin henüz ölmemişken sosyal ve siyasi alanda yeni teorilerin oluşumuna aracılık etmiştir (Heywood, 2013: 67).

Sosyal Darwinizm

Durali, evrimi atoma benzeterek şöyle bir örneklendirme yapar: *"Atomla enerji üretilebileceği gibi milyonlarca insanın hayatına mal olabilecek bombaları da imal edebilirsiniz"* devamında *"hatta ondan da tehlikelidir!"* ikazını yapar. Darwin'le zirveyi yakalayan evrimci teoriler, kısa bir süre içerisinde toplumsal alana şamil edilmeye başlanınca, ortaya faşizm ve nasyonal sosyalizm gibi korkunç rejimleri veyahut ta sömürgecilik ve öjeni gibi insanlık suçlarını meşrulaşmışta kullanılan sosyal Darwinizm kuramı çıkmıştır. Böylelikle işlenen insanlık suçlarına doğallık ve bilimsellik kazandırmanın imkânına kavuşulmuştur (Durali, 2011:469-470).

Sosyal Darwinizm, en uygun olanın hayatta kaldığı düşüncesi üzerine şekillenen bir kavramdır. Spencer'in bazı ırkların daha aşağı olduğu ve sonunda *"yok olmaya mahkûm"* olacağı düşüncesi ile Darwin'in biyolojik evrim kuramının birleştirilmiş hali olması nedeniyle *"sosyal Darwinizm"*, çoğu zaman *"Spencerizm"* olarak da adlandırılmıştır (Bergman, 2002: 105-106).

1879'da Oscar Scmidth tarafından Popüler Bilim dergisindeki bir makalede Darwin'in evrim teorisinin toplumsal hayattaki karşılığı ilk kez sosyal Darwinizm olarak adlandırılmıştır. Mikro anlamda bireysel üstünlükleri desteklemek olarak kendini gösteren bu anlayış, makro anlamda güçlü olan milletlerin devamını gerekli görürken zayıf unsurların sistemin dışına atılmasını doğal görmektedir (Gökhan, 2013, s.196;). Böylelikle Darwinizm'in yaşamak için mücadele ve doğal ayıklanmayı temel alan evrim fikri, kısa sürede sosyal ve politik alana taşınarak Liberal ekonomi içerisinde ırkçı doktrinlerin ve rekabetin önü açılmıştır (Becquemont, 2011, s.12; Küçükali, 2019: 50).

Şekil 2. Darwin'in Evrim teorisinden beslenerek, güçlünün desteklenerek zayıf bireylerin sistem dışına atılmasının gerekliliğini vurgulayan kuramların tasviri. Kaynak: (Burdett, 2014).

Bireysel organizmalar arasındaki rekabetin çevreye en uygun olanın idame etmesi yoluyla biyolojik evrimsel değişikliğe neden olması gibi; bireyler, gruplar veya uluslar arasındaki rekabetin de insan topluluklarında sosyal evrime neden olduğu kurgusu üzerine inşa edilen sosyal Darwinizm, ilginç bir şekilde birbirine taban tabana zıt olduğunu bildiğimiz sosyalizm, kapitalizm ve faşizm gibi ideolojilerin kendileri için kullandıkları bir argümana da dönüşmüştür.

Örneğin, 'Sosyal Darwinizm' mimarı olan Herbert Spencer (1820-1903) teoriden ilhamla, doğanın çetin bir rekabet âleminden ibaret olduğunu ve toplumların bu âlemin dışında kalamayacağını söylemiştir. Benjamin Kidd (1858-1916) doğal seçilim kavramının, kapitalizmin 'bırakınız yapsınlar' mantığının yansıması olduğunu iddia etmiştir. Karl Marx (1818-1883) Darwin'in düşüncelerini İngiliz kapitalizmiyle özdeşleştirmiş olması, onun bütün biyoloji tasvirini İngiliz toplumunun iş bölümü biçimiyle ve Thomas Robert Malthus'un (1766-1834) *"var olma savaşı"* kavramıyla birlikte düşünmüştür. Fakat diğer taraftan evrim teorisinin canlı yaşamının kökenine dair bir bilinçli bir yaratımı öngörmemesi Marksizm'in Tanrı ve din algısının temellendirilmesi açısından farklı bir işlev görebileceği düşünülmüştür. Zira 19. yüzyıl modern toplumu bir anlamda kilise öğretilerine rövanşistce duygular beslemekte ve dine kapalı yeni seküler dünya anlayışının inşasına çalışmaktadır. Örneğin Nazi Almanya'sında ise Hitler'in arî ırk yaratma amacını gerçekleştirirken bu teorinin ona ilham vermiş olma ihtimali göz ardı edilemez (Çakmak, 2013: 64; Küçükali, 2020: 15-16).

Ayrıca Amerika ve Avrupa'nın yakın tarihinde 'Sosyal Darwinizm'den ilham alan bir anlayışla toplumdaki dezavantajlı gruplara fiziksel ve zihinsel engelli insanlara, güçsüz ve zayıf milletlere yönelik zülüm ve katliam derecesine varan uygulamaları tarihi gerçeklikler olarak ortadır (Çakmak, 2013: 64; Küçükali, 2020: 15-16).

SONUÇ

Evrimle ilgili düşünceler ortaya atılan hipotez veya tezler günümüzden binlerce yıl öncesine kadar uzanır. Kimi zaman canlıların yaşadıkları ortama ve çevrelerine uyum sağlamaları veya değişip gelişmelerini ifade etmekte kullanılan evrim kavramı, kimi zaman da mutasyon ile değişikliğe uğrayan canlı türlerinin özelliklerini yavrularına geçirmesi, bu yavruların olumlu veya olumsuz doğal seçilimle yeni ve farklı bir türü meydana getirmesi sürecini anlatmak için kullanılmıştır.

Evrimci yorumlamaların ortaya çıkması çok eskilere dayansa da 17. yüzyılın sonlarına doğru, Avrupa'da yaşanmaya başlanılan Aydınlanma çağı ile yeniden alevlenmiş, Charles Darwin'le ise zirveye ulaşmıştır. Sosyolojik bir bakışla değerlendirildiğinde zirvenin bu döneme rastlamış olmasının pek de tesadüfi bir olay olmadığı sonucuna da varılabilir.

Rönesans, akabinde Aydınlanma çağı, nihayetinde ise Endüstri devrimi ve modernleşme ile devam eden Avrupa'daki yenilenme hareketleri haddizatında hemen her alanda değişimin ve farklı yorumlamalara duyulan ihtiyacın yüksek dille seslendirilmesidir. Özellikle modernleşme dönemi, asırlar boyunca bilme bağnazca yaklaşan ve egemen güçleri kutsayıp feodaliteyi devam ettirme misyonu ile varlığını sürdürme durumunda olan kiliseye ve onun öğretilerine bir başkaldırı niteliğindedir.

Tam da bu dönemde başta Hıristiyanlık olmak üzere dinlerin yaradılış inancı yerine Darwin'in evrim teorisi, kilise öğretilerine savaş açmış pozitivist ve seküler dünya görüşüne sahip yeni Avrupa toplumu için fosillerden hareketle insanın var olmasını açıklamak çok daha uygun ve bilimsel bir davranış olarak kabul edilmiş ve benimsenmiştir. Bazı yazarlara göre ise evrim teorisi dini inancın yerine tesis edilmiş yeni bir inanç olma konumundadır.

Sömürgeciliğin hızla arttığı, insaniliğin ve ahlaki değerlerin yoğun bir şekilde kaybolmaya yüz tuttuğu 19. yüzyıl kapitalist Avrupa'sı, Darwin'in teorisiyle gerek kendi toplumuna gerekse de diğer toplumlara uygulamakta olduğu sömürgeci politikalarını meşrulaştırma imkânına

kavuşmuştur. Zira teorinin temel ekseni güçlünün varlığını devam ettirmesinin güçsüz ve zayıf olanın ise yok olmasının doğallığı üzerine oturtulmuştur.

19. yüzyıl Klasik iktisatçıların teorileri üzerinde yapılacak olan detaylı araştırmalar; evrim teorilerinin klasik iktisadi düşünceyi derinden etkilediğini daha açık bir şekilde ortaya koyacaktır. Darwin'de bu etkilenme, aynı zamanda klasik iktisadi anlaşın ortaya koyduğu vahşi kapitalizmi meşrulaştırma çabasına dönüşmüş ve teorisini bu anlamlar doğrultusunda oluşturmuştur. Malthus'un *"Servet, sosyal konum ve siyasi iktidar eşitsizliklerine müdahale etmeye yönelik şekilde yoksullara, işsizlere ve engellilere yapılacak destek ve yardımlar bu yönüyle doğal düzene bir hakarettir!"* sözü sosyal Darwinizm'in temel ilkesi niteliğindedir.

Sosyal Darwinizm, yalnızca Nazizm ve komünizm gibi katliamcı devlet düzenlerinin gelişmesini ve yükselişini desteklemek için değil, aynı zamanda 1800'lerin sonlarında ve 1900'lerin başında gelişen birçok acımasız soyguncu baron kapitalistin yükselişinde de kritik öneme sahip olmuştur. Serbest teşebbüsün, *"laissez faire"* ekonomisinin ve savaşın bilim dışı öjeni ve ırkçılığa ve nihayetinde Hitler ve Nazi ideolojisine yüceltilmesi dâhil olmak üzere birçok kötülüğe yol açmıştır. Bu kapitalizm özelliği bir yönüyle, hem 'zayıf' kişi ve toplumları hem de 'güçsüz' işletmeleri, sınırsız sömürmenin doğal ve uygun olduğu sonucuna vardıran ve adı Darwinizm olan yeni bir inanç sistemini barındırıyor olmasıdır (Bergman, 2002: 105-108).

Genel bir değerlendirme ile Sosyal Darwinizm'in iki tarz kullanımı söz konusu olmuştur; bunlardan ilki klasik iktisadi düşüncede işçi ve işveren ilişkilerinin düzenlenmesinde sermayeden yana tavır takınması, *"bırakınız yapsınlar"* anlayışını doğanın kanunu gibi öne sürmesi, ikincisi ise; ırkçı ve emperyalist düşünceleri desteklemesi şeklinde vücut bulmuştur. Teorinin birinci tarzda kullanımı İngiltere ve Amerika'da, ikinci tarz kullanımı ise; kıta Avrupa'sında olmuştur. Her iki uygulanışında da masum ve güçsüz birey ve topluluklara yoksulluk ve yoksunluk, uygulayıcılarına hiç de insani olmayan bir zenginlik ve güç kazandırmıştır.

KAYNAKÇA

Ateş, K. (2009). Dünü ve Bugünüyle Evrim Kuramı. Dünü ve Bugünüyle Evrim Teorisi. Bilim ve Düşünce Kitap Dizisi 5, 1. Basım. Evrensel Basım Yayın. İstanbul.

Becquemont, D. (2011). Social Darwinism: From reality to myth and from myth to reality. Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Scien-ces, 42, 12-19.

Bergman, J. (2002). "Darwin's critical influence on the ruthless extremes of capitalism". https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.470.6851&rep=rep1&type=pdf, Erişim tarihi: 10.11.2020.

Burdett, C. (2014). "Post Darwin: social Darwinism, degeneration, eugenics". https://www.bl.uk/romantics-and-victorians/articles/post-darwin-social-darwinism-degeneration-eugenics, pdf, Erişim tarihi 11.11.2020.

Cengiz, C. (2011). "Tarihsel Sosyolojide Yöntemi Bulmak ya da Doğan Ergun Üzerine Bir Deneme". Folklor Edebiyat Dergisi, 17 (66),189-217.

Darwin, C. (2008). İnsanın Türeyişi. Çev. Sevim Belli, İstanbul: Onur Yayınları.

Davis, J. J. (1999). Response to Paul Nelson and John Mark Reynolds. (J. P . More-land, J. M. Reynolds Ed.), Three views on creation and evolution. Michigan: Zondervan Publishing House.

Denkel, A. (1998). İlkçağda Doğa Felsefeleri. İstanbul: Özne Yayınları.

Doğan, Atila, (2006). Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm. 1. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Duralı, T. (2011). "Canlılar Bilimi Ve Evrim Sorununun Teşrihi". İstanbul University Journal of Sociology, 3 (22) , 455-471.

Durali, T. (1984). "Charles Darwin Ve Yüzyılımıza Damgasını Vuran Çağdaş Evrim Düşüncesinin Doğuşu". Felsefe Arkivi, No. 25, 113-31.

Gould, S. J. (1995). Darwin ve Sonrası. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

Gökhan, H. (2013). 100 terimde bütün felsefe. İstanbul: Kafekültür Yayıncılık.

Harari Y. N. (2015). Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi. Çev. Ertuğrul Genç 2. Baskı İstanbul: Berdan Matbaacılık.

Heywood, Andrew, Siyasi İdeolojiler. (Çev. A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş.Akın, B. Kalkan), 5. Basım, Ankara: Liberte Yayıncılık.

Hodgson, G. (2005). Decomposition and growth: biological metaphors in economics from the 1880s to the 1980s. In K. Dopfer (Ed.), "The Evolutionary Foundations of Economics". (pp.105-148).Cambridge: Cambridge University Press.

Kampourakıs, K. (2014). Understanding evolution. 1 Edition, Cambridge: Cambridge University Press.

Karaömerlioğlu, A. (2010). Darwin ve Sosyal Bilimler. Birikim, (251), 111-122.

Kavak, K. (2013). Türk Tipi Muhafazakârlığın Yozlaşmasına Dair Notlar-1. "Liberalizm Darwinizm Elele: Muhafazakârlık Nereye?". Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) (5) 1-10.

Korlaelçi, M. (2002). Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi. İnsan Yayınları: İstanbul.

Körlü, A. (2015). Avrupa Irkçılığı ve Beden Politikaları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kurtdaş, Ç. (2019). "Osmanlıdan Modernleşmesinde Aydınlar ve Bürokrasinin Rolü". Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 29 (1), 399-411.

Küçükali, A. (2019). "Klasik İktisadi Düşünce İle Evrim Teorisinin Entelektüel Beraberliği". Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 8 (20), 43-58.

Küçükali, A. (2020). "Evrim Teorisinin Sanayi Toplumundaki Yeri". İş ve Hayat, 6 (11), 9-23. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/isvehayat/issue/57736/823513

Mardin, Ş. (1997). Türk Modernleşmesi (Makaleler 4). İstanbul: İletişim Yayınları.

Rachels, J. (1990). Created from Animals: The Moral Implications of Darwinism, New York: Oxford University Press.

Steffof, R. (2008). Charles Darwin - Evrim Devrimi. (Çev. İ. B. Kalınyazgan), 5. Basım, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

Şahin, Ç. (2017). "Sosyal Darwinizm, Nazizm ve Hukuk İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme". Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 7 (1), 565-584.

Şengör, A. M. C. (2004). Yaşamın Evrimi Fikrinin Darwin Döneminin Sonuna Kadarki Kısa Tarihi. 1. Basım, İstanbul: İTÜ Yayınevi.

Taslaman, C. (2016). Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı. 20. Baskı, İstanbul: İstanbul Yayınevi.

Thaxton, C. B., Bradley, W. L. & Olsen, R. L. (1984). The Mystery of Life's Origin: Reassessing Current Theories. Philosophical Library, New York, pp. 202-205.

Turner, H. J. (2013). Sosyolojik teorinin oluşumu. (Çev. Ümit Tatlıcan) 4. Baskı, Bursa: Sentez Yayıncılık.

Yalçıntaş, A. (2010). "İktisat düşüncesinde evrimci yol: iktisat güncel evrim teorisine ne kadar katkı yaptı?". Meraklısına notlar. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi GETA Tartışma Metinleri, No:108.

SÜPERNOVADAN HEMOGLOBİNE DEMİRİN EVRENSEL METABOLİZMASI

Doç. Dr. Said ALTIKAT, Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi,
Temel Tıp Bilimleri Bölümü
sayit.altikat@ksbu.edu.tr

ÖZET

Süpernovalar yani kütlesi oldukça yüksek olan ve dolayısıyla kısa ömürlü olan yıldızlar, ömürlerinin sonuna gelince infilak etmeleri sonucu etrafa şok dalgasıyla birlikte içlerindeki materyali de saçarlar. İşte demir elementi; sadece süpernova patlamalarıyla ortaya çıkan uzaysal ürünlerdendir ve Güneş Sistemi'nin yaratılmasından çok daha önce oluşmuş olduğu bilinmektedir. Süpernovadan gelen şok dalgalarının etkisiyle kümelenmeye başlayan nebula (bulutsu) lar, ve bunların yoğunlaşmasıyla oluşan çapı 10 km'ye varan, Planetesimal'ler demirin uzaysal depolarıdır. Bu Planetesimallerin topaklaşması ile dünyanın çekirdeği yaratılmıştır. Bu çekirdek ve ayrıca yeryüzüne ulaşan meteor yağmuru, dünyadaki demirin ana kaynağını oluşturmaktadır. Hemen hemen istisnasız tüm hücrelerde biyokimyasal metabolik reaksiyonlarda kullanılan demir elementi ise işte bu kaynaklardan çeşitli değerliklerde meydana gelerek biyolojik sistemlerde fonksiyon görmektedir.

Genel olarak baktığımızda demirin evrensel dolaşımında şu parametreler dikkatimizi çekmektedir. Demir atomunun oluşumunda ciddi bir zorluk vardır. Demir atomu oluşum yeri olarak hayata ve hayat sahiplerine olan mesafesi çok uzaktır. Demir, hayatın olmazsa olmazı olan oksijen atomu ile olan uyumu son derece istisnai ve mükemmeldir.Demirin biyokimyasal özellikleri canlılığa, metabolizmaya tam uyumludur. Canlılığın ve canlıların demire olan ihtiyacı ve bağımlılık (referans) aralığı çok dardır. demir atomunun besin zincirindeki konumu ve dağılımı çok geniştir. Canlıların demir ihtiva eden gıdalara ulaşım kolaylığı vardır. Son olarak demir atomu canlıda ciddi toksik etkiye sahiptir.

İşte tüm bu gerçeklerle ve gerekçelerle baktığımız zaman; yerkabuğundaki konumu ile, besinlerdeki oranı ile, elektron transfer zincirindeki görevi ile, biyolojik ligandüler oksidatif multireaksiyoner yapısı ile, redoks potansiyel mükemmelliği ile, kimyasal reaktivitesinin biyolojik uyumu ile, tüm hücrelerde pek çok enzimatik reaksiyonlardaki vazgeçilmezliği ile, yaşamın diğer büyük bir kaynağı olan oksijenle molekülüler uyumu ile, DNA sentezi, hücre proliferasyonu ve farklılaşması, gen regülasyonu, ilaç metabolizması ve steroid sentezi gibi temel hücresel süreçlerdeki işlevselliği ile yaşadığımız âlemde hemen hemen tüm canlıların hayatının merkezinde bulunan demir atomunu; milyonlarca yıl önce, milyonlarca ışık yılı uzaklıktaki bir süpernovanın kalbinden söküp terbiye ede ede senin alyuvarındaki hemoglobin molekülünün merkezine yerleştirerek sana hayatı bahşeden güç; elbette ve elbette Rahman ve Rahim olan Allahdır ve ondan başkası olamaz.

Anahtar Kelimeler: Demir, hemoglobin, uzay, mucize, süpernova, yaratılış, biyokimya, tesadüf, Allah, kainat.

UNIVERSAL METABOLISM OF IRON FROM SUPERNOVA TO HEMOGLOBIN

ABSTRACT

Supernovas, that is, stars with a very high mass and therefore a short life span, as a result of their explosion at the end of their life, they also scatter the material inside with the shock wave. Here is the iron element; it is only one of the spatial products produced by supernova explosions and is known to have been formed long before the creation of the Solar System. Nebulae (nebula) that started to cluster due to the shock waves coming from the supernova, and Planetesimals, whose diameter is up to 10 km, formed by their condensation, are the spatial stores of iron. This core, as well as the meteor shower reaching the earth, is the main source of iron in the world. This core and also the meteor shower reaching the earth constitute the main source of iron in the world. The iron element, which is used in biochemical metabolic reactions in almost all cells without exception, occurs in various valences from these sources and functions in biological systems.

In general, the following parameters draw our attention in the universal circulation of iron. There is a serious difficulty in the formation of the iron atom. As the place of formation of the iron atom, its distance to life and its owners is very far. Iron's compatibility with the oxygen atom, which is indispensable for life, is extremely exceptional and perfect. The biochemical properties of iron are fully compatible with vitality and metabolism. Life and living things need iron and their dependency (reference) range is very narrow. The position and distribution of the iron atom in the food chain is very wide. Living things have easy access to foods containing iron. Finally, the iron atom has a serious toxic effect on living things.

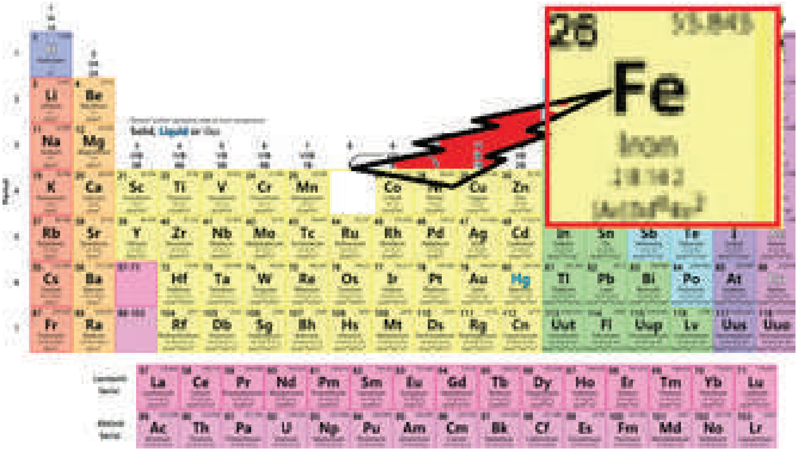
When we look at all these facts and reasons; With its location in the earth's crust, its ratio in nutrients, its role in the electron transfer chain, its biological ligandular oxidative multi-reactive structure, its redox potential perfection, its chemical reactivity, its indispensability in many enzymatic reactions in all cells, its molecular compatibility with oxygen, it is another great source of life. With its functionality in basic cellular processes such as DNA synthesis, cell proliferation and differentiation, gene regulation, drug metabolism and steroid synthesis, the iron atom, which is at the center of almost all living things in the world we live in; Millions of years ago, the power that gave you life by removing and finishing from the heart of a supernova millions of light years away and placing it at the center of the hemoglobin molecule in your red blood cell; Of course, and of course it is Allah, the Most Compassionate Merciful and the Most Merciful, and there can be none other than Him.

Keywords: Iron, hemoglobin, space, miracle, süpernova, creation, biochemistry, coincidence, God, the universe.

GİRİŞ

Süpernovadan Hemoglobine Demirin Evrensel Metabolizması

Periyodik tabloda demir, element serisi olarak geçiş metallerinden olan, atom numarası 26, kütle numarası 55,845 (1) g/mol, maddenin hâli katı ayrıca yoğunluk 7,86 g/cm³, sıvı hâldeki yoğunluğu 6,98 g/cm³, ergime noktası 1811 °K 1538 °C, kaynama noktası 3134 °K 2861 °C. ergime ısısı 13,81 kJ/mol olup buharlaşma ısısı 340 kJ/mol dür. Demirin ısı kapasitesi ise 25,10 J/(mol K) (2) olarak tespit edilmiş bir moleküldür. Demir bir D-blok geçiş metalidir ve bu tür pek çok metaller gibi birkaç oksidasyon durumu alabilir. Bunun en yaygın türleri, iki değerlikli demir (Fe^{2+}) ve üç değerlikli ferrik (Fe^{3+}) demirdir. Demirin redoks potansiyeli, bağlı ligandların tabiatı tarafından büyük ölçüde değişebilir. Feribot (Fe^{4+}) gibi diğer oksidasyon durumları, metal aracılı oksidatif dönüşümler sırasında anahtar ara maddeler olarak geçici olarak oluşturulabileceğinden, bunun önemli fizyolojik sonuçları vardır. (2)

Demirin Evrensel Dolaşımında (Metabolizmasında) Bizim Dikkatimizi Çeken Bazı Belli Başlı Özellikler Şunlardır:

- Demir atomunun oluşumu. (ndaki zorluk)
- Demir atomunun hayata ve hayat sahiplerine olan mesafesi.(uzaklık)
- Demirin hayatın olmazsa olmazı olan oksijen atomu ile olan uyumu.
- Demirin biyokimyasal özellikleri.
- Canlılığın demire olan ihtiyacı ve bu miktarın kırılganlığı.
- Demir atomunun besin zincirindeki konumu ve dağılımı. (besinsel spektrum)
- Canlıların demir ihtiva eden besinlere ulaşımı.
- Canlılarda demirin organizmadaki konumu ve işlevleri.
- Demir atomunun canlıdaki miktarı.
- Demir azlığı veya çokluğunun canlılara olan etkisi (zararı.)

Bir Demir Atomunun Oluşum Evresi

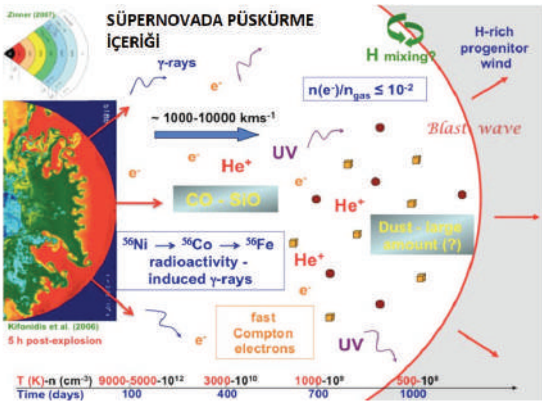
Canlı ve cansız dokularda bulunan demir atomunun kaynağı uzaydır. Demir uzayda en çok bulunan elementlerden birisi olup yer kabuğunda %5,06 oranında bulunur. Genel olarak yerkabuğunda bulunan demir filizleri (cevherleri) hematit, limonit, gotit, magnetit, siderit ve pirittir. Dünyanın çekirdeğinin de büyük oranda metalik demir-nikel alaşımından meydana geldiği tahmin edilmektedir.

Demir elementinin kararsız izotoplarından olan ^{60}Fe ve benzer şekilde aluminyum izotopu ^{26}Al, **sadece** süpernova patlamalarıyla ortaya çıkan ürünlerdendir ve Dünya'ya düşmüş meteoritlerde bu izotoplar bulunmuştur. ^{60}Fe daha eser miktarda bulunduğu için Güneş Sistemi'ni oluşturan etkiyi oluşturacak patlamadan çok daha önceki dönemlerden arta kaldığı düşünülmektedir. (3) Fakat ^{26}Al miktarı, etrafta 20 Güneş kütlesinden daha büyük bir yıldızın Güneş Sistemi oluşmadan önce patladığını ve sistemimizi oluşturacak gaz ve toza etki ettiğini doğrulamaktadır. (3)

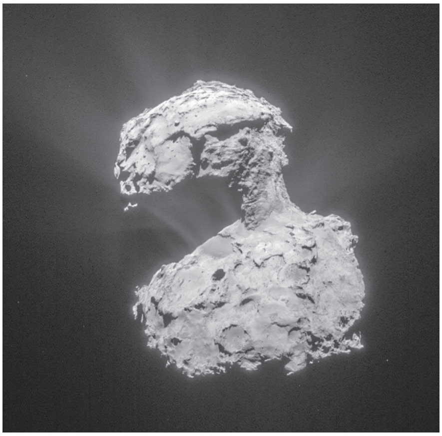
12

Supernova'dan gelen şok dalgasının etkisiyle kümelenmeye başlayan nebula (bulutsu) yapısı (12) kütlesel çekiminin oluşmasıyla merkezde yoğunlaşmaya başlar. Merkezi çekirdeğin oluşması sonucu kütleçekimi etkisi ile etraf gazları da çekmeye başlar ve dahada büyür. Akresyon adı da verilen bu süreçle etraftaki gazlar sistemin içine dahil edilir ve sistem dışarıdan bağımsız bir hale gelir. Bu andan itibaren dahili süreçlerle değişim devam eder. (3)

14

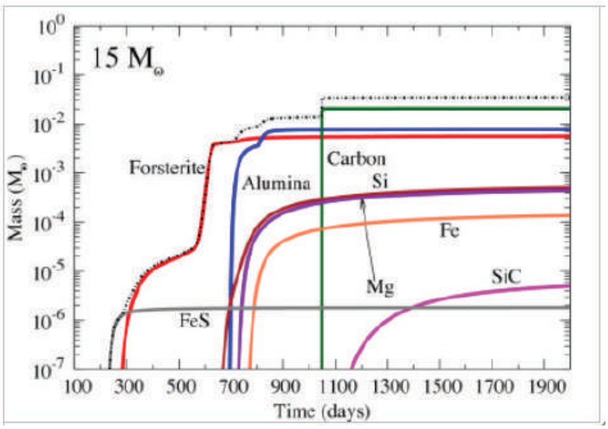
Yoğunlaşan bu gibi moleküllerin ve demir, nikel alüminyum gibi metal elementlerinin birleşmesiyle oluşan taş ve kaya parçacıkları Güneş Sistemi'nin iç kesimlerinde, çapı 10km'ye varan, **Planetesimal**'ler adını verdiğimiz yapıları meydana getirmeye başlarlar(3)

13

Toz taneleri, evrenin erken dönemlerinde yıldızların ve galaksilerin oluşumunda çok önemli bir rol oynar. Evrenin ilk zamanlarında meydana gelmesi beklenen çift kararsızlık süpernovaları da dahil olmak üzere Popülasyon-III süpernovalarının ejektasında toz taneciklerinin oluşumunu, kararlı olmayan durum çekirdeklenmesi ve tane büyümesi teorisi ile açıklanmaktadır. (3) Her bir tane türünün boyut dağılım işlevi, karıştırılmamış durumda Mg silikatlar, MgO, Si ve FeS dışında yaklaşık olarak lognormaldir. (4)

Tip II-P SNe ejektasında gaz fazından küçük toz kümelerinin çekirdeklenmesi SC13 tarafından incelenmiştir. Forsterit (Mg 2 SiO 4) karbon, silisyum karbür (SiC), silikon, demir ve magnezyum içeren saf metaller, magnezya (MgO), demir sülfür (FeS) ve demir oksit (FeO) dimerlerinin oluşumu , çeşitli kütlelerin yıldız ataları ile ilişkili SNe atımına uygulanan kimyasal kinetik bir yaklaşım kullanılarak modellenmiştir. (5)

15

Süpernovalar kütlesi oldukça yüksek olan ve dolayısıyla kısa ömürlü olan yıldızların ömürlerinin sonuna gelince infilak etmeleri sonucu etrafa şok dalgasıyla birlikte içlerindeki materyali de saçarlar. Demir elementinin kararsız izotoplarından olan ^{60}Fe ve benzer şekilde aluminyum izotopu ^{26}Al, sadece süpernova patlamalarıyla ortaya çıkan ürünlerdendir ve Dünya'ya düşmüş meteoritlerde bu izotoplar bulunmuştur. ^{60}Fe daha eser miktarda bulunduğu için Güneş Sistemi'ni oluşturan etkiye neden olan patlamadan çok daha önceki çevrimlerden arta kaldığı düşünülmektedir. (3) O-Mg-Si içinde MgO katman, O-Si-Mg katmanında SiO2, Si-S-Fe'de Si ve FeS katman ve bu dizide en içteki Fe-Si-S katmanındaki Fe dir.(5) Ayrıca, kütle kesirleri Si-SFe ve Fe-Si-S katmanlarında üretilen demir içeren taneler (Fe ve FeS), Mg2SiO4'ünkinden daha büyüktür. (5)

Süpernova püskürtmesinin fiziksel modeli anlatılırken Patlamada üretilen radyoaktif 56 Ni , birkaç günlük bir zaman ölçeğinde ^{56} Co'ya dönüşür . Buna karşılık, ^{56} Co , ~ 113 günlük bir yarı ömürle ^{56} Fe'ye bozunur . Bu bozunma dizisi , ejektayı kaplayan bir γ- ışını foton akışını doğurur. Γ'nin alçaltılması X-ışınlarına ve ultraviyole (UV) fotonlarına ışınlar, Compton saçılmasıyla oluşur ve ejektada hızlı Compton elektronları popülasyonu oluşturur. Bu hızlı elektronlar gazı iyonize eder ve Ar + , Ne + ve He + gibi iyonlar üretir . Bu iyonlar, ejecta gazındaki moleküllerin hayatta kalmasına zararlıdır. (4)

Tip II-P SNe ejektasında gaz fazından küçük toz kümelerinin çekirdeklenmesi SC13 tarafından incelenmiştir. Forsterit (Mg^2SiO^4), karbon, silisyum karbür (SiC), silikon, demir ve magnezyum içeren saf metaller, magnezya (MgO), demir sülfür (FeS) ve demir oksit (FeO) dimerlerinin oluşumu , çeşitli kütlelerin yıldız ataları ile ilişkili SNe atımına uygulanan kimyasal kinetik bir yaklaşım kullanılarak modellenmiştir. SC13'te, AlO molekülünün oluşumu, alümina oluşumunun bir göstergesi olarak incelenmiştir, ancak alümina kümeleri için hiçbir çekirdeklenme şeması uygulanmamıştır. Karbona gelince, küçük karbon kümeleri C10 zinciri ile temsil edilmiştir.

SC13'te olduğu gibi, küçük tetramerleri $(SiC)^4$, $(Si)^4$, $(Fe)^4$, $(FeS)^4$ oluşturarak saf metalik tanelerin sentezini ve pentamer (SiO)5 oluşumunu küçük silikanın küme öncüsü. Bununla birlikte, silikanın çekirdeklenmesi ve yoğunlaşması, bu süreçler hakkında mevcut bilgi yetersizliği nedeniyle bu çalışmada dikkate alınmamıştır.(4) Önceki üç yaygın toz bileşeninin yanı sıra, demir sülfür, saf metal ve silisyum karbür taneleri de ejektada yoğunlaşır. Demir sülfit, FeS, en içteki bölge olan bölge 1A'da 300. günde oluşur ve nihai kütle ve boyut dağılımına 500. günde ulaşır, dağılım eğrisinin tepe noktası 25'dır. Saf silikon ve demir taneleri 700. günde, silikonun çoğunun SiS molekülünde ve atomik formda (SC13) kilitlendiği bölge 1A'da oluşmaya başlar.(4)

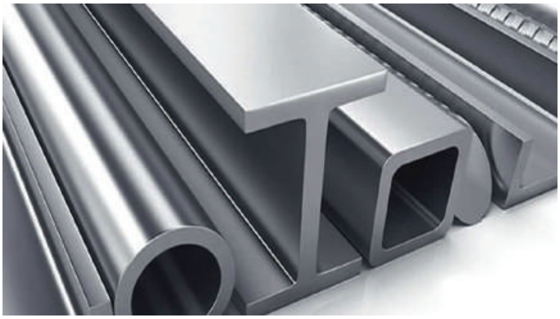
Canlı Organizmalar İçin Neden Demir?

Demir bir d- blok geçiş metalidir. Bu ve bu tür bir kaç metal gibi bazı oksidasyon durumunu alarak canlılar için avantajlı bir konuma sahip olabilir. En yaygın türler, iki değerlikli demir (Fe^{2+}) ve üç değerlikli ferrik (Fe^{3+}) demirdir. Demirin redoks potansiyeli, bağlı ligandların doğası tarafından büyük ölçüde modüle edilebilir. Feribot (Fe^{4+}) gibi diğer oksidasyon durumları, metal aracılı oksidatif dönüşümler sırasında anahtar ara maddeler olarak geçici oluşturulabileceğinden, bunun önemli fizyolojik sonuçları vardır. (1).

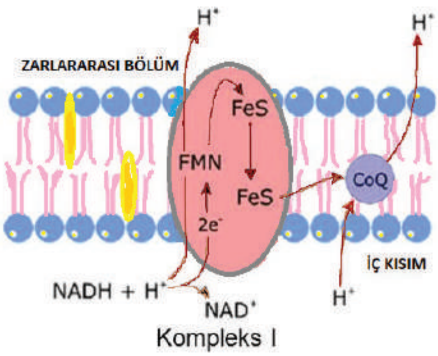
Canlı organizmalar için demirin bazı özellikleri dikkati çeker.

1) Demir, yerkabuğunda alüminyumdan sonra ikinci en bol metaldir;

Tarihden günümüze bu özelliğe ait tıbbi, sosyolojik, ekonomik, sanayi, zirai, askeri ve daha nice gelişmeler bu elementin insanlığa ve canlılığa yararını göstermiştir.

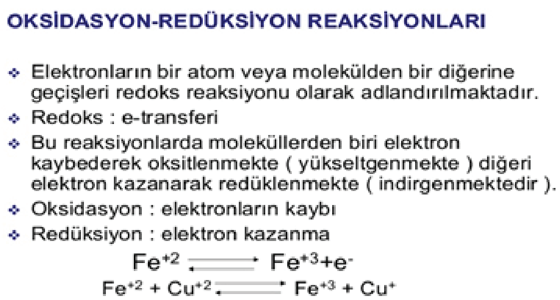

1) Demir, biyolojik özellik bakımından elektron transferi ve biyolojik ligandlara bağlanma için gerekli olan çoklu oksidasyon durumlarına sahip özel bir elementtir.

2) Demirin redoks potansiyeli, ligand ortamına bağlı olarak +1000 mV ila -550 mV arasında değişir, oysa diğer geçiş elemanları için aralık daha dardır.

3) Biyolojik sistemler; oksidasyon durumlarını, elektron spin durumunu ve redoks potansiyelini kullanarak, demirin kimyasal reaktivitesini fizyolojik ihtiyaçlara uyacak şekilde ayarlayabilir (1 , 2).

4) Demirin canlı organizmalar için vazgeçilmezliği.

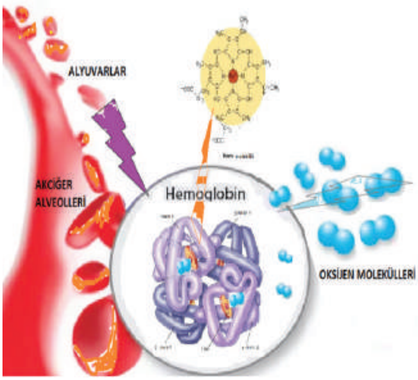
Demirin canlı organizmalar için vazgeçilmez olması, birçok enzim dahil olmak üzere birçok hemoprotein ve hem-içermeyen demir içeren proteinler için bir kofaktör görevi görmesi ile örneklendirilebilir. Hemoproteinler, oksijen bağlama ve taşıma (hemoglobinler), oksijen metabolizması (katalazlar, peroksidazlar), hücresel solunum ve elektron taşınması (sitokromlar) gibi çok sayıda biyolojik işlevde rol oynarlar.

5) Kan dokusu haricinde demirin önemi.

Hem olmayan demir içeren proteinler, DNA sentezi, hücre proliferasyonu ve farklılaşması (ribonükleotid redüktaz), gen regülasyonu, ilaç metabolizması ve steroid sentezi gibi temel hücresel süreçler için önemlidir.

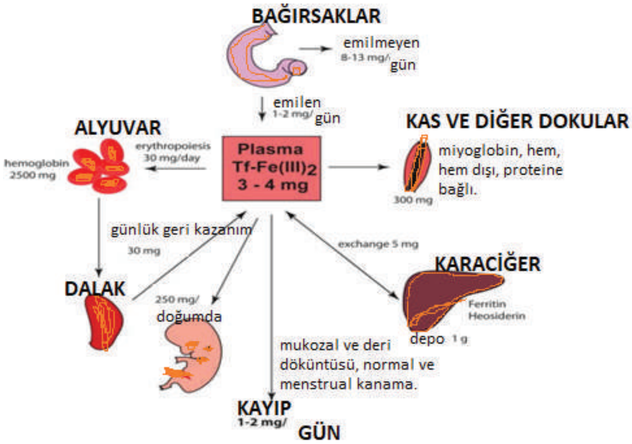
Embriyonik Hemoglobinler	Fetal Hemoglobin	Erişkin Hemoglobinleri
Hb Gower 1 ($\zeta_2\varepsilon_2$)	Hb F ($\alpha_2\gamma_2$)	Hb A ($\alpha_2\beta_2$)
Hb Gower 2 ($\alpha_2\varepsilon_2$)		Hb A_2 ($\alpha_2\delta_2$)
Hb Portland ($\zeta_2\gamma_2$)		

İnsan vücudu ~ 3-5 g demir içerir (6). Çoğu, eritroid hücrelerin hemoglobininde (> 2 g) veya kasların miyoglobininde (~ 300 mg) hemoglobin olarak bulunur. Dalak, karaciğer ve kemik iliğindeki makrofajlar, geçici bir demir fraksiyonunu (~ 600 mg) muhafaza ederken, fazla metal ferritin (~ 1000 mg) içinde karaciğer parankiminde depolanır. Diğer tüm hücresel demir içeren proteinler ve enzimlerin toplam ~ 8 mg demir bağladığı tahmin edilmektedir (7)

Vücutta demir emilimi, dağılımı ve geri dönüşümü ve vücut demir kaynakları arasında kantitatif demir değişimi. Vücut demir seviyeleri, mukozal ve deri hücrelerinin dökülmesi, kanama ve diğer kayıplar yoluyla benzer miktarda demirdeki zorunlu kayıpları hesaba katmak için günlük ~ 1-2 mg diyet demirinin emilmesiyle korunur. Toplam vücut demirinin % 0.1'ini oluşturan Transferritine (Tf) bağlı dolaşımda yaklaşık 4 mg demir bulunur. Vücut demirinin çoğu, kemik iliğinin eritroid bölümünde ve hemoglobinin hem parçası içinde bulunan olgun eritrositlerde

bulunur. Yaşlanmış kırmızı kan hücrelerinden demiri geri dönüştüren dalak retiküloendotelyal makrofajlar, yeni kırmızı kan hücresi sentezi için demir sağlar. Transferritin, demiri gelişmekte olan eritroid öncüllerine ve diğer demir kullanım alanlarına iletir. Karaciğer hepatositleri, demiri ferritin kabuklarında depolar. Hamilelik sırasında plasentadan fetüse 250 mg demir taşınır. Demir eksikliğinde ve aşırı demir yüklenmesinde vücuttaki demirin dağılımı değişir. (8)

6) Besinsel düzeyde demirin özelliği;

Hemen hemen bütün canlıların özellikle omurgalı ve memeli canlıların besinlerinde demirin yeri tartışılmazdır.

Demir atomunun besin zincirindeki konumu ve dağılımı: canlıların demir ihtiva eden gıdalara ulaşım.

İnsan için En Zengin Demir İçeren Besinler

Hem olmayan demirin besin kaynakları arasında fındık, fasulye, sebze ve takviye edilmiş tahıl ürünleri bulunur. Anne sütü yüksek oranda biyoyararlanıma sahip demir içerir, ancak 6 aydan büyük bebeklerin ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli olmamaktadır. (9)

Karaciğer: Demir içeren besinler ve demir deposu sağlıklı yiyecekler arasında ilk sırada karaciğer yer alır. 75 gramında 5 gram demir içerir. Hemen hemen tüm besin zincirinde hayvansal besinlerde karaciğer dokusu bulunmaktadır.

Sığır eti:

Evcil hayvanlar içinde ön saflarda olan ve demir içeren besinler ve demir deposu sağlıklı yiyecekler arasında ikinci sırada sığır eti yer alır. 75 gramında yaklaşık 1,4-3,3 mg demir içerir. Kırmızı et iyi bir demir kaynağıdır ve vücutta kullanılabilirliği oldukça iyidir.

İstiridye:

Demir içeren besinler ve demir deposu sağlıklı yiyecekler arasında üçüncü sırada istiridye yer alır. 75 gramında 8 mg demir içerir. Lakin ağır metal yoğunluğu olduğundan uzmanlarca beslenme konusunda dikkat edilmesi tavsiye edilmektedir. Tüm dünyadaki su kaynaklarında bulunur.

Balık (uskumru, alabalık):

Demir içeren besinler ve demir deposu sağlıklı yiyecekler arasında dördüncü sırada balık yer alır. 75 gr 1,4-1,7 mg demir içerir. Balık aynı zamanda bir protein kaynağı olduğu için balık tüketerek demir ve protein ihtiyacı az yağlı bir şekilde karşılanabilir. Uskumru, mezgit gibi balıklar demir kaynağı olarak gösterilebilir. Tüm tatlı ve tuzlu su ürünü olarak dünyada her iklimde bulunur.

Sardalya:

Demir içeren besinler ve demir deposu sağlıklı yiyecekler arasında beşinci sırada sardalya yer alır. 75 gramında 2 mg demir içerir.

Ispanak:

Demir içeren besinler ve demir deposu sağlıklı yiyecekler arasında altıncı sırada ıspanak yer alır. 100 gramında 3 mg hem olmayan (bitkisel kaynaklı demir) içerir. Düşük demir biyoyararlanımına sahiptir.

Tavuk eti:

Demir içeren besinler ve demir deposu sağlıklı yiyecekler arasında yedinci sırada tavuk eti yer alır. 100 gramında 1 mg demir içerir.

Hindi eti:

100 gramında 1,4 mg demir içerir. Hindi; kalori, yağ ve kolesterol içeriği daha düşük olan bir et ürünüdür. Potasyum ve B grubu vitaminleri açısından iyi bir kaynaktır. Derisiz olarak ve göğüs kısmı ızgara, haşlama gibi pişirme yöntemleriyle pişirilerek tüketilebilir.

Yumurta:

1 orta boy 1 mg demir içerir. Yumurta, kaliteli bir protein kaynağıdır. Vücudun protein sentezi için ihtiyaç duyduğu aminoasitleri içerir.

Fındık:

Demir içeren besinler ve demir deposu sağlıklı yiyecekler arasında onuncu sırada fındık yer alır. 30 gramında 1 mg demir içerir.

Mercimek:

½ su bardağı 3 mg demir içerir. Protein, karbonhidrat ve potasyum içeriği yüksektir. İçerdiği demir bitkisel kaynaklı yani hem olmayan demirdir ve hem demir kadar iyi emilememektedir. Beyaz fasulye:

1 su bardağı, 8 mg demir içerir. Protein ve B grubu vitaminleri, çinko, potasyum, lif açısından zengin bir kurubaklagil çeşididir.

Nohut:

½ su bardağı 2 mg demir içerir.

Kaju fıstığı:

30 gramında 2 mg demir içerir. B1, E vitamini, potasyum, magnezyum açısından zengin bir yağlı tohum çeşididir.

Pişmiş Patates:

Demir içeren besinler ve demir deposu sağlıklı yiyecekler arasında onbeşinci sırada patates yer alır. 1 orta boy, 2 mg demir içerir.

Haşlama Bezelye:

½ su bardağı, 1 mg demir içerir.

Pekmez:

1 çorba kaşığı, (15 mL) 3,6 mg demir içerir.

Tam Tahıllı Ekmek:

1 dilim 1 mg demir içerir.

Çekirdeksiz Kuru Üzüm:

¼ su bardağı 1 mg demir içerir. Kuru meyvelerin yaş meyvelere göre demir içeriği daha yüksektir.

Tofu:

Demir içeren besinler ve demir deposu sağlıklı yiyecekler arasında son sırada vejeteryanların çok alışkın olduğu tofu yer alır. ½ su bardağı, 3 mg demir içerir. Soya fasulyesinden elde edilen bir besindir.

Burada bahsedilen bütün gıda kaynaklarına ulaşımın kolaylığı demir elementine olan organizma ihtiyacını tamamen kolayca karşılamaktadır.

Demir hayati önem taşır, ancak biyolojik olarak yetersiz ve potansiyel olarak toksiktir. Hücreler ve çok hücreli organizmalarda, demiri toplama ve işlemenin zorluklarıyla başa çıkmak için karmaşık mekanizmalar yaratılmıştır. Memeli demir metabolizmasının anlaşılmasında dikkate değer ilerleme kaydedilmiştir. Memeliler temel olarak diyetle alınan demir emilimini ve sistemik demir trafiğini, fizyolojik uyaranlara cevap veren hormonal bir peptit olan hepsidin yoluyla kontrol eder. Hücresel demir alımı, depolanması ve kullanımı iron regulatory proteins/ iron responsive elements IRE / IRP sistemi tarafından koordineli olarak düzenlenir. İnce ayar, sistemik ve hücresel düzeylerde işleyen diğer düzenleyici yollarla elde edilir. Memelilerde demir homeostazı için temel mekanizmalar artık oldukça iyi anlaşılmış olsa da, açık kalan birkaç konu, hepsidin ve IRE / IRP yolakları tarafından demir algılamanın moleküler karakterizasyonunu içerir.

Demir Azlığı veya Çokluğunun Canlılara Olan Etkisi

Ferroz (Fe^{2+}) ve ferrik (Fe^{3+}) durumlar arasında kolaylıkla değişim yapabildiğinden dolayı, demir bir redoks sistemi olarak fonksiyon görebilir. Hem demir-sülfür proteinlerindeki non-hem demiri hem de stokromlardaki hem demiri bu yolla kullanılır. Demir aynı zamanda siyanid, karbonmonoksit, moleküler oksijen, ve organik moleküllerdeki azot atomları üzerinde bulunan serbest elektron uçlarına bağlanabilirler. Bu özellik hemoglobin, miyoglobin ve sitokrom oksidaz gibi oksijen bağlayan proteinlerde kullanılır. Aşırı veya yanlış yerlerde bulunduğu zaman demir çok toksiktir: diğer ağır metallerde olduğu gibi demir bazı proteinlere bağlanır, onların yapılarını ve biyolojik özelliklerini bozar. Hatta daha kötüsü, moleküler oksijen varlığında

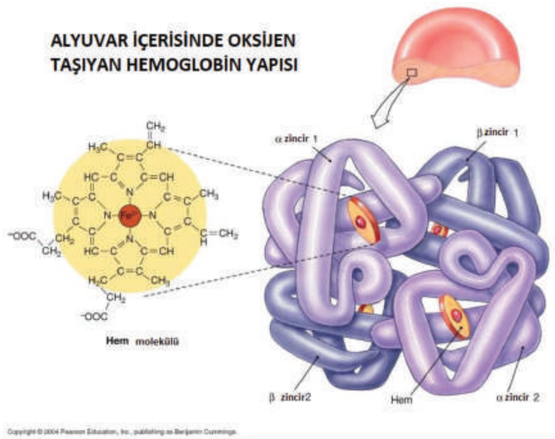
reaktif hidroksil ve oksidatif hasar oluşturmak suretiyle oksidatif hasarı başlatabilir. (10) Bundan dolayı serbest demir konsantrasyonu, yani bağlı olmayan demir minimumda tutulmalıdır. Bu, fizyolojik şartlarda demirle tam olarak doyurulmamış demir bağlayıcı proteinlerle sağlanır.

Demir Atomunun Canlıdaki Miktarı

Normal yetişkin bir insanda **3-4gr**. demir bulunur.

70 kg'lık bir erkek ile 55kg'lık bir kadında vücut demirinin dağılımı: Fe miktarı(gr)

Protein	70kg Erkek	55kg Kadın
Hemoglobin	2.5	1.7
Miyoglobin	0.15	0.1
Enzimler,stokromlar	0.15	0.1
Depo demiri		
Ferritin	0.5	0.3
Hemosiderin	0.5	0.1
Transferrin	0.003	0.002
Toplam	**3.8**	**2.3**

Demirin Biyokimyasal Özellikleri

Bunun 2/3 'ü Hemoglobinde kalan kısmın çoğusu ferritin ve hemosiderindedir. Bunlar karaciğer, dalak, kemik iliği, barsak mukozası, pankreas, miyokard ve diğer dokularda bulunan intraselüler demir depo proteinleridirler. Depolanan demir miktarı çok değişkendir. Bazı yaşlı erkeklerde birkaç grama kadar ulaşabilir, fakat depo demiri bazı çocuklarda ve menstrüasyon durumundaki kadınlarda hemen hemen hiç yoktur.

Ferritin, herbiri 24 polipeptit subunitesinden oluşan kabuk şeklinde iki farklı polipeptid zincirinden oluşmuştur. Bu apo ferritin kabuğu 13 nm dış çapı ve 6 nm iç çapına sahiptir ve

iyonize demirin ve diğer düşük molekül ağırlıklı maddelerin geçişine müsaade eden porlarla delinmiştir. Bu molekülün içi boş çekirdeği ferrik okside hidroksil (FeOOH) kristalleri şeklinde 4500'den fazla ferrik demir biriktirebilir fakat gerçekte 3000'den fazlası çok nadirdir.

Hemosiderin, ikinci bir demir depo formudur. Ferrik oksit hidroksit ve ferritine benzer alt üniteler içerir fakat suda çözünmemesinden dolayı ferritinden ayrılır. Doku depoları düşük olduğu zaman, ferritin daha fazla demir depolarken, hemosiderin doku depoları yüksek olduğu zaman daha fazla demir depolar. Çok az miktarda bağlı demir ihtiva eden apoferritin içeren ferritin, kanda çok az miktarda bulunur. Bu ferritin karaciğerde ve diğer dokularda normal hücre oluşumu esnasında salınır.

Esas itibariyle bütün serum demiri transferrine sıkıca bağlıdır. Transferrin moleküler ağırlığı 78 kDa olan ve plazma konsantrasyonu yaklaşık olarak 300 mg/dl olan karaciğer tarafından oluşturulan ß-globulindir. Transferrinin tek bir polipeptit zinciri(apotransferrin) aşırı derecede affiniteyle ferrik demiri bağlayan iki bölgeye sahiptir. Normal olarak bu demir bağlama bölgelerinin 1/3 'ü doldurulur. Bu demir saturasyonunun %33 olduğu anlamına gelir. Laboratuarda transferrin konsantrasyonu total demir bağlama kapasitesi (TIBC) olarak ölçülür. (8)

Transferrine bağlı demir reseptör aracılıklı endositoz yoluyla kullanılır.

Reseptör aracılıklı endositoz vasıtasıyla transferrine bağlı demirin kullanımı. Endositotik yolun bu şeklinde, endozom yaklaşık olarak 5 pH'lık bir asiditeye sahiptir. CURL adı verilen bu asidifiye organelde, demir transferrinden salınır. Demir sitoplazmaya taşınırken, reseptöre bağlı apotransferrin hücre yüzeyine geri döner.

Plazma membranındaki transferrin reseptörü apotransferrinden ziyade demir-transferrin kompleksini bağlar ve bağlanmayı takiben endositosis oluşur. Endosititik vezikül CURL(Reseptör ve ligandın bağlantıyı koparan kısmı) olarak bilinen bir organelde oluşan yaklaşık 5.0 pH'lık bir asidite oluşturur. CURL deki düşük pH'lı durumlarda demir apotransferrinden ayrılır ve sitoplazmaya taşınır. Bu vezikül hücre yüzeyinde kendi kendini yeniler ve apotransferrin dolaşım sistemi aracılığıyla taşınır.

Çoğu toplumlar günde ortalama 10-50mg demir tüketirler. Bunun büyük bir kısmı gıda maddelerinden kendi kendine alınmaz fakat gıda hazırlanması için kullanılan pişirme kaplarından da geçerler. Alüminyum pişirme kaplarıyla demir pişirme kaplarının değişimi ve teflon kaplı kap kaçakların kullanımının artması demir eksikliği insidansında önemli bir azalmaya sebep olmuştur.

Yalnız ferroz demir absorbe edilebilir ve çoğunlukla duodenumdan absorbe edilir. Gıdalardaki ferrik demirin indirgenmesi özellikle askorbik asit gibi indirgeyici maddelerin varlığında ve midede düşük pH aracılığıyla kolaylaştırılır. Bundan dolayı demir absorbsiyonu vitamin-C yönüyle zengin meyve sularıyla beslenenlerde artar ve achlorhydria veya gastrektomili hastalarda azalır.

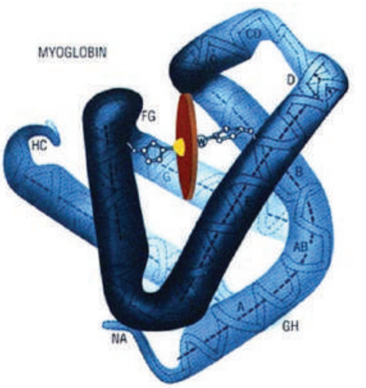
Aynı zamanda tanninler, okzalat, fitat (inozitol hexaphosphate), büyük miktarlardaki inorganik fosfatlar ve çözünmeyen veya absorbe edilemeyen demir kompleksleri oluşturan bazı anti asitler demir absorbsiyonunu azaltırlar. Yalnız diyeter non-hem demirinin yaklaşık olarak %5'i normal kişilerde absorbe edilebilir, fakat bu oran demir eksikliğine cevapta çift katından daha çoktur.

İlaveten, herhangi bir anemik durumda, nedeni ne olursa olsun, intestinal demir absorbsiyonu artar. Ette ve diğer hayvansal ürünlerdeki demirin önemli bir kısmının kaynağını oluşturan hem demiri farklı mekanizmalarla absorbe edilir ve yaklaşık olarak %20-25 daha fazladır. (8)

Demir absorbsiyonunun mekanizması ve regülasyonu çok iyi bilinmemektedir. Absorbe edilen demir ilk olarak intestinal mukoza hücrelerindeki ferritine bağlanır. İntrasellüler ferritinden ya dolaşımdaki transferrine, ya da mukozal hücrelerin 2-6 günlük ömürleri bitiminde epitelden döküldükleri zaman intestinal lümene geri dönerler.

Vücutta demir transportu dalaktan kemik iliğine, kemik iliğinden dalağa ve diğer bölgelere olmaktadır. Dalaktan kemik iliğine, kemik iliğinden dalağa her gün 15 mg demir karşılıklı olarak taşınır. İntestinal mukozadan alınan ve atılan demir miktarı bu olayı tam olarak etkilemez.

Baştanbaşa vücuttaki bütün hücreler ihtiyaçlarına göre demir alımlarını dengelemelidirler. Bundan dolayı istirahat halindeki bir hücre, çoğalan bir hücreye nazaran dolaşımdaki transferrinden daha az demir alır. Bunun miktarı herhangi bir mitotik devrede iki kat olur.

Hücreler demir alımlarını plazma membranındaki transferrin reseptörlerinin sayısını dengelemekle ayarlarlar: Hücrede demir bol miktarda olduğu zaman, transferrin reseptör sayısı azaltılır; hücre depoları boşaldığında veya ihtiyaç arttığında, transferrin reseptör sayısı artar. Transferrin reseptör sentezi mRNA düzeyinde ayarlanır: demir eksikliği durumlarında dengeleyici protein, transferrin reseptör mRNA'sının 3' ucundaki demir cevap ünitesine bağlanır. Bu sellüler nükleazlardan korumak suretiyle mRNA'nın ömrünü uzatır. (8)

Apoferritin sentezi IRE-BP(Demir cevap elemanını bağlayan protein) ile ayarlanır, demirin azaldığı durumlarda ayarlayıcı (dengeleyici) protein apoferritin mRNA'sının 5' ucundaki demir cevap ünitesine bağlanır, böylece tanslasyon başlaması engellenmiş olur. Bu mekanizma, demir bol olduğu zaman apoferritin miktarında da bir artışın olduğunu gösterir. Böylece bağlı olmayan demirin toksik etkilerinden korunmuş olur.

Demir eksikliği durumlarındaki hücresel olaylar: Dolaşımdaki transferrinden yeterli miktarda demir alabilmek için daha fazla transferrin reseptörü(Tf) sentezlenir, apoferritin sentezi inhibe edilir. IRE(demir cevap elemanı), IRE-BP(demir cevap elemanı-bağlayıcı protein). IRE transferrin reseptörü ve apoferritin için mRNAlardaki yaklaşık 30 nükleotidin düzenli sıralanışınışından ibarettir. Demir eksikliğinde, IRE-BP yüksek afinite ile IRE'ye bağlı olan aktif şekle dönüştürülür. (8)

Kısaca demir organizmada neler yapmaktadır.

- DNA, RNA ve protein sentezi.
- Oksijenin taşınması.
- Enzim ve proteinlerdeki işlevleri.
- Elektron nakli.
- Hücresel solunum.

Demir Azlığı veya Çokluğunun Canlılara Olan Etkisi

Demir eksikliği dünyada en sık rastlanan besinsel yetersizlikliktir:

Erkeklerde günde yalnız 1 mg, menstrüasyon dönemindeki kadınlarda ise 1.5 mg demir absorbe edilir. Çoğu gıdalarda demir bulunduğundan nadir rastlanan bir durum olan demirsiz diyet durumlarında ilk önce depo demiri mobilize olur , daha sonra hemoglobin ve diğer temel demir proteinleri etkilenir. Bundan dolayı yetersizlik belirtileri bir veya birkaç yıl sonra aşikar hale gelir. O zaman hemosiderin ve ferritin düşer. Bundan dolayı yalnız besinsel yetersizliğe bağlı demir eksikliği durumları nadirdir. Tipik demir eksikliği durumları şunlardır:

1.Akut büyük kanamalar: 1 litreden daha az olan bir kanamayla vücuttan 500-550 mg demir atılır. Bununla beraber çoğu toplumlarda, bu derecedeki bir kan kaybı daha sonra demir eksikliği anemisine sebep olmaz, çünkü depo demiri kemik iliği aracılığıyla kulanım için kana verilir ve hemotokrit birkaç hafta içerisinde normale döner. Yalnız vücuttaki demir depoları az ise demir desteği gerekir.

2. Kronik kanamalar: Çoğu kadın her bir menstrüel dönemde yaklaşık 20-40 ml kan kaybeder. Bu miktar kan yaklaşık 11-22 mg kadar demir(0.35-0.7mg/gün) içerir, bu miktar besinlerle veya ağız yoluyla alınmalıdır. Gizli kan kaybı çok sıklıkla özafagus varisleri, peptik ülser, hemoroidler, kan-emen intestinal parazitler, veya tümörlerden sindirim kanalına kronik kanamaya bağlıdır. Yetişkin erkeklerde görülen demir eksikliği anemisi daima dikkatli değerlendirilmeli, çünkü malign bir hadisenin ilk belirtisi olabilir.

3. Büyüme: Yetişkinlerde yalnız günlük kayıpların yerine konması için demir gereklidir, fakat büyüme çağındaki çocuklar kan hacmini artırıcı olarak pozitif demir dengesini sağlamak zorundadırlar. Anne sütünün demir içeriği düşüktür, bundan dolayı kan hemoglobin konsantrasyonunda normal olarak doğumda %18-20'lik bir düşüş varken bu oran 5. ayında %10-14 'lük bir düşüş olur. Bu düşüşten oksijen dağıtımı çok etkilenmez, çünkü fetal hemoglobin bu süre esnasında yetişkin hemoglobinle yer değiştirir ve yetişkin hemoglobini doğumdan sonra daha iyi oksijen taşır. Bazen düşüş %10'un altına inmesin diye demir desteği gerekebilir. Çünkü normal sınırın daha altına düşmesine keyfi olarak müsaade edilmemelidir.

4. Gebelik ve laktasyon: Gebelik esnasında yaklaşık 250-300 mg demir fetüse geçer ve buna ilaveten doğumdaki kaybedilen kanda, plesanta ve göbek kordonundaki kanda bulunan demir miktarı 80-400 mg civarındadır. Bir başka kayıp ta laktasyon esnasındadır ve 100-180 mg kadardır. Kayıp gebeliğin ilk ayı esnasında minimaldir, fakat 3. trimestrda fetusa yaklaşık olarak 5mg dan fazla günlük geçiş olur. Bazı kadınlar önemsenmeyecek kadar demir deposuna sahip olduklarından gebeliğin geç dönemlerinde rutin olarak demir almalıdırlar.

Demir eksikliği mikrositik hypokromik anemiye sebep olur. En önemli ayırıcı tanısı Talassemia dir. Talassemia'da demir tedavisi kontrendike olduğundan demir tedavisine başlamadan önce muhakkak ayırıcı tanı yapılmalıdır. Solukluk, halsizlik ve zayıflık demir eksikliğinin tipik belirtileridir. Semptomların hepsi anemiye bağlı değildir. Kandaki hemoglobin konsantrasyonu değil, aynı zamanda miyoglobin, sitokromlar ve diğer demir içeren proteinler demir eksikliğinde azalırlar.(11)

Demir eksiklik anemisi çoğunlukla ferroz sülfat şeklinde demir verilmesiyle tedavi edilir. Çoğunlukla demir tedavisi için kullanılanlardan bir kısmı hem demir tuzu hem de askorbik asit içerir, çünkü Askorbik asit duodenumdan demir absorbsiyonunu artırır. Tedaviye birkaç ay devam edilmelidir ve yeterli doku depoları oluşumunu gösteren hematolojik incelemelerden sonra bir kaç ay daha devam edilmelidir.

Demir eksikliği büyüme çağındaki çocuklarda ve menstrüasyonda veya gebe kadınlarda prevalandır. Teşhis kriterlerine, toplumdaki beslenme alışkanlıklarına, demir taşıyan gıdaların kullanımına bağlı olarak, bu gruplarda demir eksikliği anemisinin görülme sıklığı gelişmiş toplumlarda %2-15, gelişmekte olan ülkelerde ise %10-50 arasında rapor edilmiştir. Protein-kalori malnutrisyonu istisna, demir eksikliği dünyada en yaygın beslenmeye bağlı eksikliktir. En azından yarım milyar insan bu durumdan etkilenmiştir. Chemilüminesans metodlarla tayin edilen ferritin seviyesi demir eksiklik anemisinin en hassas indikatörüdür. Çünkü Hemoglobin ve transferrinde metabolik olarak aktif demirin azalmasını tespit etmeden önce demir eksikliğini gösteren demir depolarının miktarını ferritin yansıtır.(11)

Hemokromatozis anormal demir birikimine bağlıdır.

Ferritin formunda demir içeren intestinal mukoza hücrelerinin normal devinimi bir yana, demir atılımının etkin bir mekanizması yoktur. Bir yetişkinde absorbe edilen demir miktarı kaybedilen demir miktarından birkaç yıl boyunca fazla olursa, başlangıçta ferritin olarak daha sonra hemosiderin olarak dokularda demir birikir. Bu durum hemosiderozis olarak bilinir. Başlangıçta asemptomatik olmasına rağmen, yıkıcı serbest radikallerin oluşumuna sebep olduğundan dolayı aşırı demir birikimi tehlikelidir. Kadınların daha uzun ömürlü oluşları erkeklerden daha az demir depo etmelerine bağlı olabilir.

Hemokromatozis organ hasarına neden olan ve progressif hemosiderozisli aşırı demir yükleme sendromudur. Karaciğer hasarı, pankreatik tutuluma bağlı diabetes mellitus, kardiyomyopati, derinin hiperpigmentasyonu ve artralji (eklem ağrısı) en sık rastlanan bulgulardır. Bu durum sıklıkla inkomplet resesif gene sahip homozigotla birliktedir. Her 400 beyaz Amerikalının yaklaşık 1' i bu gen için homozigozdur ve yaklaşık olarak %10'u heterozigozdur. Hemokromatozis beyaz toplumlarda en sık rastlanan kalıtımsal metabolik bozukluktur. (8)

Diyet çok çok önemlidir, aşırı demir içeren diyetle hemokromatozis predispozan genin yokluğunda bile gelişebilir. Dünyanın bazı bölgelerinde demir eksiklik anemisini azaltan temel gıda maddelerinin demir içeriği, aşırı demir birikimi riski taşıyan daha yaşlı erkekler için gerekli olan iyi gıda değildir. Alkolün demir absorbsiyonunu artırdığı gözlenmiştir. Mesela, bazı Güney Afrikalı Bantusların alkolik alışkanlıkları, aşırı demir birikimine bağlı olarak hemokromatozise yakalandıkları tespit edilmiştir. Aşırı demir mahalli biraları fermente eden çelik teknelerden kaynaklanır.

Hemokromatozis bulguları birkaç dekatlık dönemde 20-40 gr demir biriktirebilen orta ve daha yaşlı erkeklerde çok sık olarak rastlanır. Premenapozal kadınlar menstrüasyon ve doğumdan dolayı korunmuşlardır, fakat gen defekti yönünden homozigot olanlarda menapozdan sonra demir birikiminin klinik belirtileri gelişebilir. Klinik olarak önemli olan hemokromatozisin sıklığı olasılıkla yaşlı erkeklerde %0.1-0.5 arasındadır. Çoğu vakalar alkolik siroz, diyabet mellitus veya idiopatik veya alkolik kardiyomiyopatiden dolayı kaybedilirler. Artmış demir düzeyi, alkolik sirozlu hastaların karaciğer biyopsilerinde sıktır, ya demir birikimi veya karaciğer hastalığının sonucu olarak daima belirgin değildir Sekonder bir hemokromatozis şekli tekrarlayan kan transfüzyonuyla tedavi edilen hemolitik anemili hastalarda rastlanır. Gerçekte bu olgular flebotomi ile tedavi edilmezler. Onlar için **desferrioxamine** gerekir. Bu demir şelatoru idrarla atılabilen suda çözünebilen demir kompleksi oluşturur. (11)

KAYNAKÇA

Theil EC, Raymond KN. Bioinorganic chemistry. In: Bertini I, Gray HB, Lippard SJ, Valentine JS, editors. University Science Books; Mill Valley, CA: 1994. pp. 1–36.

Wigglesworth JM, Baum H. In: In Iron in Biochemistry and Medicine II. Jacobs A, Worwood M, editors. Academic press; New York, NY: 1980. pp. 29–86.

The Astrophysical Journal The American Astronomical Society, find out more The Institute of Physics, find out more. Dust in the Early Universe: Dust Formation in the Ejecta of Population III Supernovae.Takaya Nozawa1, Takashi Kozasa1, Hideyuki Umeda2, Keiichi Maeda2, and Ken'ichi Nomoto.

IssueA&A Volume 575, March 2015 Article NumberA95 Number of page(s) 20 Section Interstellar and circumstellar matter DOI https://doi.org/10.1051/0004-6361/201424969 Published online 03 March 2015 A&A 575, A95 (2015). Condensation of dust in the ejecta of Type II-P supernovae. Arkaprabha Sarangi and Isabelle Cherchneff.

The Astrophysical Journal, 598:785–803, 2003 December 1 # 2003. The American Astronomical Society. All rights reserved. Printed in U.S.A. DUST IN THE EARLY UNIVERSE: DUST FORMATION IN THE EJECTA OF POPULATION III SUPERNOVAE Takaya Nozawa and Takashi Kozasa.

Wang J, Pantopoulos K. Regulation of cellular iron metabolism. Biochem J. 2011;434:365–381.

Hentze MW, Muckenthaler MU, Galy B, Camaschella C. Two to tango: regulation of Mammalian iron metabolism. Cell. 2010;142:24–38.

Harper's Biochemistry,Robert K.Murray, Darly A.Mayes,VictorW.Rodwell(2015).

The role of initial monitoring of routine biochemical nutritional markers in critically ill children.JessieM.HulstabJohannesB.vanGoudoeverbLuc.I.ZimmermannbcDickTibboelaKoen F.M.Joostenb. The Journal of Nutritional Biochemistry Volume 17, Issue 1, January 2006, Pages 57-62.

Lehninger Principles of Biochemistry - David L. Nelson , Michel M.Cox (2000).

Medical Biochemistry- N.V.Bhagavan(2001)

NASA, ESA, C.R. O'Dell (Vanderbilt University), and M. Meixner, P. McCullough, and G. Bacon (Space Telescope Science Institute)

European Space Agency. https://sciences.ucf.edu/physics/microgravity/planetesimal-formation/

Molecules in supernova ejecta Isabelle Cherchneff & Arkaprabha Sarangi Departement Physik, Universit¨at Basel Klingelbergstrasse 82, CH-4056, Basel, Switzerland email: isabelle.cherchneff@unibas.ch

Condensation of dust in the ejecta of type II-P supernovae Arkaprabha Sarangi & Isabelle Cherchneff Departement Physik, Universität Basel, Klingelbergstrasse 82, 4056 Basel, Switzerland This is V 1 Readthis paper on arXiv. Submitted on Dec 17, 2014.

IV. ULUSLARARASI BİLİMLER IŞIĞINDA
YARATILIŞ KONGRESİ
20-24 EKİM 2020

IX. OTURUM

24 Ekim 2020 - Cumartesi	**OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. BÜNYAMİN DURAN**

SAAT	BİLDİRİ SAHİBİ	BİLDİRİ BAŞLIĞI
14:00 - 15:00	Dr. Abdülkadir ÇOBAN, Prof. Dr. Adem DÖLEK	"Kur'ân ve Bilim Işığında Yaratılış Açısından Suyun Yeri ve Önemi"
	Prof. Dr. Bünyamin DURAN	"İbn-i Sina ve Bediüzzaman Said Nursi'de Yaratmada Melek-Tabiat İlişkisi"
	Arş Gör. Dr. Hakan YAMAN	"İmam Gazzâli'ye Göre Allah'ı Tanımanın Anahtarı"
	Ayhan KÜFLÜOĞLU	"Bilim; Seküler ve Lâik ve Nötr Olamaz, Ancak Ateist ve Deist veya Teist Olur" (Sihrin Yapısı: Bilimsellik Sihri)

KUR'ÂN VE BİLİM IŞIĞINDA YARATILIŞ AÇISINDAN SUYUN YERİ VE ÖNEMİ

Prof. Dr. T. Abdulkadir ÇOBAN, EBYÜ Tıp Fakültesi Öğrt. Üyesi

Prof. Dr. Adem DÖLEK, EBYÜ İlahiyat Fakültesi Öğrt. Üyesi

ÖZET

İki hidrojen (H) ve bir oksijen (O) atomunun kovalent bağlarla bağlanması ile oluşan su (H^2O), hayatın kaynağı olarak yaratılmıştır. Bu sebeple de su, bilinen bütün hayat formlarının vazgeçilmez öğesidir. Durum böyle olunca susuz bir hayatın varlığı ve devamı asla mümkün değildir. Bu bakımdan varlıkların özellikle de canlıların yaratılışında suyun büyük bir yeri ve önemi bulunmaktadır.

Su hayatın kaynağı olduğu gibi yeryüzünün ¾'ü sularla kaplıdır. Su doğada katı (buz), sıvı (su) ve gaz (buhar) halinde bulunur. Su canlıların en önemli ve vazgeçilmez yapıtaşıdır. İnsanın vücudunun da takriben %70'i sudur. Bununla birlikte en küçük canlı organizma (prokaryotik) dan en büyük canlı (ökaryotik) varlığa kadar bütün organizmaların biyolojik faaliyetlerini (beslenme, dolaşım, solunum, boşaltım, üreme gibi) gerçekleştirebilmesi için de su, gerekli bir maddedir. Diğer bir ifadeyle su, yaşam şartlarının oluşmasında temel öğelerden biri olduğu gibi aynı zamanda kendisi bir yaşam ortamıdır. Su, hayatın olmazsa olmaz ön şartlardan biri olması sebebiyle, yaşam için son derece önem taşır. Gerek Kur'ân'da gerekse canlılığın başlangıcı ile ilgilenen bilim dalı biyokimyada canlının temel birimi olan hücreden önce ilk olarak suya ve önemine detaylı bir şekilde yer verildiği görülür.

Bu çalışmada, Kur'ân ve bilim ışığında yaratılış açısından suyun yaratılışı, özellikleri, çeşitleri ve kullanıldığı alanlar ele alınacaktır.

Anahtar kelime: Kur'ân, su, yaratılış, hayat, bilim.

THE PLACE AND IMPORTANCE OF WATER IN TERMS OF CREATION IN THE LIGHT OF THE QURAN AND SCIENCE

ABSTRACT

Water (H^2O), formed by covalent bonding of two atoms of hydrogen (H) and one atom of oxygen (O) atom, has been created as the source of life. For this reason, water is an indispensable element of all known life forms. When this is the case, the existence and continuation of a life without water is never possible. In this respect, water has a great place and importance in the body of living things, especially in the creation of living things.

As water is the source of life, 75 percent of the earth is covered with water. Water exists in nature as solid (ice), liquid (water) and gas (vapor). Water is the most important and indispensable building block of living things. Approximately 70% of the human body is also water. At the same time, water is a necessary substance for all organisms, from the smallest living organism (prokaryotic) to the largest living (eukaryotic) and to their biological activities (such as feeding, circulation, respiration, excretion, reproduction).

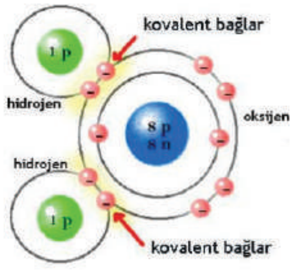
In other words, water is not only one of the basic elements in the creation of living conditions, but also a living environment itself. Water is extremely important for life as it is one of the essential preconditions for life. It is seen that water and its importance are given in detail before the cell, which is the basic unit of the living thing, in both the Quran and the science of biochemistry that deals with the beginning of life.

In this study, the creation, properties and areas of water will be discussed in terms of creation in the light of the Quran and science.

Key words: Quran, water, creation, life, science.

GİRİŞ

İki hidrojen (H) ve bir oksijen (O) atomunun kovalent bağlanması ile oluşan su, H2O molekül yapısındadır ve molekül yapısı düzgün dörtyüzlüdür (Şekil 1). Bu yapıda su moleküllerinin oksijen tarafı elektronlarca zengin, hidrojen tarafı da elektronlarca fakirdir. Bu durum suya polarite özelliği sağlamaktadır. Suyun polaritesi, biyomoleküller için hem hidrofobik (sudan kaçan) hem de hidrofilik (suyu seven) ortam sağlamasıyla canlıların oluşmasında önemli bir role sahiptir. Bu nedenle canlılığın kaynağı olarak yaratılan su, bilinen bütün hayat formlarının vazgeçilmez öğesidir. Durum böyle olunca susuz bir hayatın varlığı ve devamı asla mümkün değildir. Bu bakımdan varlıkların özellikle de canlıların yaratılışında ve sürdürülmesinde suyun büyük bir yeri ve önemi bulunmaktadır.

H_2O'nun Bohr Modeli

Su, hayatın kaynağı olduğu gibi yeryüzünün ¾'ü sıvılarla kaplıdır. Su doğada katı (buz), sıvı ve gaz (buhar) halinde bulunur. Su canlıların en önemli ve vazgeçilmez yapıtaşıdır. Canlılarda hücre ve doku yapısının korunması ve devamı doğrudan doğruya suya bağlıdır. İnsanın vücudunun da takriben %70'i sudur. Bununla birlikte en küçük canlı organizma (bakteri)'dan en büyük canlı (insan) varlığa kadar bütün organizmaların biyolojik faaliyetlerini (beslenme, dolaşım, solunum, boşaltım, üreme gibi) gerçekleştirebilmesi için de su, gerekli bir maddedir (Bk. Akın, M- Akın, G, 2007: 2/105-118; https://www.cekud.org.tr/tr/su-nedir-suyun-onemi; Ilgar, R., 2009: 1-22).

Diğer bir ifadeyle su, hayat şartlarının oluşmasında temel öğelerden biri olduğu gibi aynı zamanda kendisi de bir yaşam ortamıdır. Su, hayatın olmazsa olmaz ön şartlardan biri olması sebebiyle, yaşam için son derece önem taşır. Hem Kur'ân'da hem de canlılığın başlangıcı ile ilgilenen bilim dalı Biyokimya'da canlının temel birimi olan hücreden önce ilk olarak suya ve önemine detaylı bir şekilde yer verildiği görülür.

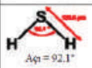
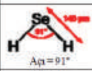
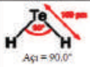
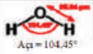
Suyun Yapısı

Su, hidrojen (H_2) ve oksijen(O_2) moleküllerinin etkileşimiyle oluşturulmuştur. Su molekülünde (H_2O) oksijen atomu kısmî negatif yüklüdür, hidrojen atomları da kısmî pozitif yüklüdür. Su molekülünde oksijen üzerinde bağa katılmayan elektronların etkisi ile hidrojen ve oksijen atomları arasındaki bağ doğrusal değil, açısaldır. Bu yapının sonucunda da su molekülü yük olarak kutupsal bir yapıdadır. Bir tarafta kısmi pozitif, diğer tarafta kısmi negatif yük bulunur denebilir. Oluşan bu kutupsallık, suyun sahip olduğu çok önemli özelliklerinin temelini oluşturur (Bk.Nivaldo, J. Tro, 2016; 77-85; Özel, 1996: 19-195).

Suyun Özellikleri

Su; akıcı, renksiz, kokusuz ve tatsız bir sıvıdır. Suyun canlılarda bu derece önemli olmasının nedeni, fizikî ve kimyevî özellikleri dikkate alındığında ve bilinen diğer sıvılarla karşılaştırıldığında, yüksek erime ve kaynama noktalarına, buharlaşma, özgül ısı ve yüzey gerilimine sahip olmasıdır.

Buharlaşma ısısı, doğrudan doğruya bir sıvıdaki birbirine komşu moleküller arası çekim kuvvetlerini yenmek ve gaz fazına geçmek için gerekli olan enerji miktarını verir. Suyun, hücre yapısında olmasa bile, biyosferde diğer sıvılara üstünlüğü, katı hâl hacminin daha fazla olması ve suyun yoğunluğuna bağlı olarak yüzeyde kalmasıdır. Aksi hâlde suda yaşayan canlıların hayatlarını devam ettirmesinden bahsedilemezdi. Su molekülleri arasındaki kuvvetli çekim, molekülün dipolar özelliğinden ileri gelmektedir (Şekil 2), (Bk. Şahin, 2011: 67-70; Keha-Küfrevioğlu, 2012: 15-27).

Molekül	Donma Sıcaklığı	Kaynama sıcaklığı	Molekül Yapısı	Molekül yapısı	Özellikler
H_2S	-82	-61			Asidik ve Zehirli Kokusu: Çürük Yumurta
H_2Se	-64	-42			Asidik ve Zehirli Kokusu: Çürük karatup
H_2Te	-4	-51			Asidik ve Zehirli Kokusu: Çürük pırasa veya sarımsak
H_2O	0	+100			Nötr (Saf hali) ve Yaşam Verir. Kokusu Yok

Su molekülleri arasında, benzer molekül yapısındaki diğer bileşiklere göre daha fazla çekimin olmasının altında yatan sebep budur. (Örnek olarak; H2S, molekül ağırlığı, suyun iki katından fazla ve molekül yapısı suya benzer olmasına rağmen normal şartlarda bir gazdır). Şayet su molekülü, hidrojen sülfür molekülü gibi özelliklere sahip olsaydı hayatın oluşumuna ve devamına elverişli olamazdı.

Suyun ihtiva ettiği bu derece önemli kimyevî ve fizikî özelliklerin kendi kendine ve tesadüfen olması imkânsızdır. Bunu bu şekilde yapan, bütün varlıkların özelliklerini bilen ve ona göre suya bu özellikleri veren ancak ve ancak her şeye gücü yeten, ilmi her şeyi ihata eden bir Yaratıcının eseri olabilir.

Suyun Önemi

Yukarıda da belirtildiği gibi su, canlıların yaratılmasında ve hayatlarının devam ettirilmesinde büyük bir öneme sahiptir. En küçük canlı organizmadan en büyük canlı varlığa kadar, bütün biyolojik hayat ve canlılık faaliyetleri sulu ortamda gerçekleşir.

Su, her yerde bulunduğundan dolayı canlı organizmalarda aktif olmayan, inert (reaksiyon kabiliyeti olmayan) ve boşluk doldurucu bir madde olarak düşünülmektedir. Gerçekte su, oldukça reaktif bir bileşiktir ve canlı organizmanın en önemli ihtiyaçlarından birisidir. Oksijensiz yaşayabilen canlılar olabildiği hâlde, susuz ortamda bir hayat düşünülemez. İnsan, besin almadan haftalarca canlılığını sürdürebilmesine rağmen, susuz sadece birkaç gün yaşayabilmektedir. Çünkü canlılığın devamı için meydana gelen bütün biyokimyasal olaylar sulu ortamda gerçekleşmektedir. Bir insan vücudunu göz önüne alırsak, yetişkinlerde %60'ını, yeni doğan çocuklarda %75'ini su oluşturmaktadır. Denizanaları gibi yaratıklarda bu miktar %98'e kadar yükselebilmektedir (Keha-Küfrevioğlu, 2009 :15-27).

Su, canlıların en önemli ve vazgeçilmez yapıtaşıdır. Canlılarda hücre ve doku yapısının korunması ve devamı doğrudan doğruya suya bağlıdır. Canlı metabolizmasındaki her türlü biyokimyasal olayın oluşabilmesi için suya gereksinim vardır (Ilgar, R., 2009: 1-22).

Su, organizmada anorganik ve organik maddeler için iyi bir çözücü olmasının yanı sıra metabolik atıkların ve toksik maddelerin dışarı atılımları için de iyi bir taşıyıcıdır. Kısaca ifade etmek gerekirse, insanın vücudunda kanın deveranı ne ise yer küresinde de su da aynı vazifeyi görmektedir.

Bütün bunlarla birlikte Hz. Peygamber (s.a.v.), *"dünyada ve âhirette içilecek nesnelerin en hayırlısının su olduğunu"* (Ebû Nuaym, 2006:657) ve *"Dünyadaki ve ahiretteki içeceklerin efendisinin su olduğunu"* (Deylemî, 1986: 2/325) bildirerek suyun hayat için ne kadar kıymettar olduğuna dikkatleri çekmiştir.

Kur'ân'da Suya Atfedilen Değer

Yaratılışta suyun öneminin anlaşılması için suyu yaratanın su ile ilgili verdiği mesajlar büyük önem arz etmektedir. Zira *"Yapan bilir, elbette bilen konuşur."* (Nursî, Mektubat, 1996: 89). Bu bakımdan kâinatın yaratıcısı olan Allah'ın, beşere gönderdiği İlâhî mesajı Kur'ân-ı Kerim'de suya büyük önem atfettiği görülmektedir. Kur'ân'a göre bütün canlılar sudan yaratıldığı gibi her şeyin temelini de *"su"* oluşturmaktadır. Onun için sık sık suya vurgu yapılarak dikkatlerin suya çekilmesi, suyun hayat ve tabiat için ne kadar önemli olduğundan kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda suyun; Allah'ın varlığını ve birliğini göstermesi, yaratmasının ve icraatlarının temelini oluşturması bakımlarından da suya dikkat çekilmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de *"Allah, her canlıyı sudan yarattı/*وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِن مَاء" (Kur'ân: 24/45) buyrulurken, bir hadiste de "Her şey, sudan yaratılmıştır/ كُلُّ شَيْءٍ خُلِقَ مِنَ الْمَاءِ"[1] şeklinde ifâde edilmiştir (Ahmed b. Hanbel, 1992:2/323, 493; İshak b. Râhuye, ts.:1/184; İbnu Hıbban, 1993: 6/299, 300).

Kur'ân-ı Kerim'de *"su"* mânâsına gelen *"mâ/*مَاء" kelimesi, 63 defa zikredilmiştir ki bu da yaratılışta suyun öneminin büyüklüğünü göstermektedir. Bununla birlikte suyun, bizzat kendisinin mucizevî bir madde olmasıyla ondan nice harika varlıkların yaratıldığına da dikkatler çekilmektedir. Aynı zamanda suyun nerelerde istimal edildiği de belirtilmektedir. Nitekim;

-Hz. Âdem'den sonra insan neslinin sudan yaratıldığı,

-Ölü arzın diriltilmesi yani topraktan bütün bitkilerin çıkarılmasının/yaratılmasının *"su"* ile yapıldığı,

-Bütün nimetlerin meydana gelmesinin yegâne sebebi,

-İnsanların içmesi, temizlenmesi ve taşımacılıkta kullanılması için suyun verildiği vs. bildirilmiştir.

Yine Kur'ân-ı Kerim'de suyun, Allah'ın varlığının ve birliğinin en önemli delillerinden biri olduğubildirilirken aynı zamanda insana verilen en büyük nimetlerden biri, bütün canlıların ve hayatın kaynağı, bütün nimetlerin de sebebi olarak bahsedilmektedir (Bk. Râzî, 1981: 23/89).

Bütün bu ve benzerî sebeplerden dolayı Kur'ân'da suya oldukça fazla atıfta bulunulmasıyla suyun değerinin ne kadar büyük olduğu açıkça görülmekte ve anlaşılmaktadır.

İnsanın Yaratılmasında Suyun Yeri

Bütün varlıkların sahibi ve sonsuz kudrete sahip olan Yüce Yaratıcı, Kur'ân-ı Kerim'de, her canlıyı sudan yarattığını bildirerek *"Biz her canlıyı sudan (nutfeden) yarattık, hâlâ inanmıyorlar mı? /*وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ" (Kur'ân:21/30) buyurmuştur.

[1] Beyhakî'nin Şuabu'l-İman isimli eserinde "خلق الله كل شيئ من الماء/*Allah her şeyi sudan yarattı."* şeklinde geçmektedir. (10/391).

İlk insan Hz. Âdem'in topraktan yaratıldığı bildirilirken ondan sonraki insanların da erkek ile kadının bel kemiğinden çıkarılan yani *"nutfe"*den (sperm ve yumurtadan) yaratıldığı bildirilir. Nitekim "İnsan neden yaratıldığına bir baksın; o, sırt ile göğüs kafesi arasından çıkan bir sudan yaratıldı. / فَلْيَنظُرِ الْإِنسَانُ مِمَّ خُلِقَ خُلِقَ مِن مَاء دَافِقٍ يَخْرُجُ مِن بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ " (Kur'ân:86/5-7) buyrulur ki âyette geçen *"مَاء دَافِق/mâ-i dâfik"* câlib-i dikkattir.

Bir kısım âyette ilk insanın (Hz. Âdem'in) çamurdan, neslinin de *"nutfe"*den yaratıldığı şöyle bildirilir: *"Allah her şeyi en güzel şekilde yaptı, ilk başta insanı da çamurdan yarattı, sonra insanın zürriyetini de zayıf bir suyun özünden (nutfeden) yaratmaktadır. /الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنسَانِ مِن طِينٍ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِن سُلَالَةٍ مِّن مَاء مَّهِينٍ"*(Kur'ân:32/8), *"O Allah ki, sudan insanı yarattı. Ondan da kan ve evlilik akrabalığını yarattı. Allah bunları yapmaya gücü yetendir. /وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاء بَشَراً فَجَعَلَهُ نَسَباً وَصِهْراً وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيراً"* (Kur'ân: 25/54), *"أَلَمْ نَخْلُقكُّم مِّن مَّاءٍ مَّهِينٍ/Biz sizi bir zayıf sudan yaratmadık mı?"* (Kur'ân:77/20) buyrulur. Bu âyetlerde geçen *"mâ/su"* kelimesi, nutfe mânâsındadır.

Böylece bu âyetlerde ilk insanın sudan ve sulu çamurdan, zürriyyetinin de zayıf bir su olan nutfe (meni/sperm)den yaratıldığı, yaratanın ise yegâne Allah olduğu açıkça bildirilmektedir. Bu da yaratılma işinin tesadüfî olmadığı, yaratılma var ise bunun yaratıcısının da Allah olduğu dolayısıyla, yaratılma işinin şirke, tabiata ve tesadüfe asla isnat edilmeyeceği kesin olarak belirtilmektedir. Bununla birlikte insanın yaratılışının ham maddesinin su olduğu da net olarak vurgulanmaktadır ki suyun, insanın yaratılışındaki yerinin anlaşılması bakımından dikkat çekicidir.

Kur'ân'da Hz. Âdem'in zürriyetinin sudan yaratıldığı ifadesinin yanında *"nutfe"*den yaratıldığına da sıkça vurgu yapılmaktadır. Nitekim Kur'ân'da12 yerde insanın *"nutfe"*den yaratıldığı zikredilmekte olup bunların dördünde insanın önce topraktan sonra *"nutfe"*den yaratıldığı belirtilirken diğer sekizinde de *"nutfe"*den yaratıldığı bildirilmektedir. Önce topraktan sonra *"nutfe"*den yaratıldığı ifade edilen âyetlerde Hz. Âdem'in topraktan, zürriyetinin de *"nutfe"*den yaratıldığına işaret edilmektedir (Bk. Taberî, ts.: 20/446). Diğerleri ise Hz. Âdem'inin neslinin nutfeden yaratıldığını bildirmektedir.

Bedîuzaman'ın (v.1960) anlatımıyla "İnsanın cesedini teşkil eden zerreler, âlemin zerratı içinde câmid, dağınık bir şekilde iken, bakarsın ki, mahsus bir kanun ile, muayyen bir nizam ile intizam altına alınarak âlem-i anâsıra gönderilir. Âlem-i anâsırdasâkit, sâkin, gizli bir vaziyette iken birdenbire kafile kafile, muayyen bir düstur ile, yevmî bir intizam ile, bir kast ve hikmet altında âlem-i mevâlid'e intikal eder. Âlem-i mevalid'de de sükût içinde iken birdenbire acib, garib bir tarz ile *"nutfe"*yeinklâb eder. Sonra müteselsil inklâblar ile 'alaka' olur, sonra 'mudğa' olur, sonra et ve kemik olur …" (Nursî, İşaratu'l-İ'câz, 2003: 156).

Arapça bir kelime olan *"nutfe"*, dilciler tarafından; az su, çok su, su, su damlası gibi mânâlarla açıklanmakla birlikte çoğunluk, *"nutfe"*nin, az su olduğunu söylemişler ve meni, az su oluşundan dolayı *"nutfe"* olarak isimlendirilir demişlerdir (İbnu Manzur, (ts.): 9/335). Bunun için Kur'ân'da şöyle buyrulur: *"أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِّن مَّنِيٍّ يُمْنَى/insan atılan bir meniden yaratılmadı mı?"* (Kur'ân:75/37). Rasûlüllah (s.a.v.) de *"تخيروا لنطفكم /nutfeleriniz için araştırın"* (İbnu Mâce, 1992: Nikâh, 96) buyurmuştur. Yani evleneceğiniz kadının ahlâkının güzel olmasını iyi araştırın, demektir. Âyetin devamında, insan bedeninden atılan bir damla sudan insanı yaratan

Allah'ın, âhirette tekrar insanı yaratmaya kâdir olduğu bildirilir (Kur'ân:75/40). Aynı zamanda bu meniden (bir katre sudan) dişi ve erkek yaratıldığı gibi, birbirinden çok farklı kabiliyetlerde de bunca insan yaratılmaktadır. Bu da ancak ilmi ve kudreti sonsuz olan bir yaratıcıya mahsus bir durumdur. Onun için Allah; insanın, ölümden sonra dirileceğini inkâr etmesini reddetmekte ve şöyle buyurmaktadır: "Allah, insanı bir nutfeden/birdamla sudan yarattı, İnsan bir de kalkmış apaçık bir düşman kesiliverir./ خَلَقَ الإنسَانَ مِن نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ " *(Kur'ân:16/4). Bir başka âyette de insanın,âhirette diriltilmesini akıllarına sığdıramayıp da inkâr edenlere Rabbimiz dünyada insanın bir damla sudan yaratılışını nazara vermek suretiyle bu fikri redderek"*İnsan bizim kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmedi mi? Bir de kalkmış, kafa tutuyor! /أَوَلَمْ يَرَ الْإِنسَانُ أَنَّاخَلَقْنَاهُ مِن نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ" buyurmuştur (Kur'ân: 36/70).

Yine Kur'ân-ı Kerim'de su ile ilgili âyetlere dikkat edildiğinde suyu insanlara ikram edenin Allah olduğu açıkça vurgulanmakta ve dikkatler Yaratıcıya yönlendirilmektedir. Nitekim *"Size tatlı suyu Biz içirdik /وَأَسْقَيْنَاكُم مَاءٍفُرَاتاً"* (Kur'ân:77/27) buyrularak suyu insanlara lütfedenin Allah olduğu, bu hususta sebeplere ya da tabiata isnat edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Bedîuzzaman'ın ifadesiyle *"Evet, bir şeyden her şeyi yapmak ve her şeyi bir tek şey yapmak, her şeyin Hâlıkına has bir iştir…bir şeyden yani, bir katre sudan; bir insanın, bir hayvanın, her şeyini, her eczasını, her bir cihazatını halk ediyor ve bir şey olan topraktan nebatat ve hayvanatın her bir şeylerini ondan halk eder demektir."* (Nursî, Barla Lahikası, 1996: 339).

Hayvanların Yaratılışında Suyun Yeri

Yukarıda da belirtildiği gibi yaratılış açısından su sadece insanın yaratılmasında değil, diğer bütün canlıların icadındada suyun en temel unsur olduğu görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de bütün canlıların sudan yaratıldığı belirtilerek *"Allah bütün canlıları sudan yaratmıştır. /وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِن مَاء"* buyrulmuştur (Kur'ân:24/45).

Bununla birlikte Allah, aynı sudan farklı kabiliyetlerde, farklı renklerde ve cinsiyetlerde canlılar yarattığını da şu âyetiyle bildirmiştir: *"Allah her canlığı sudan yarattı ki, o canlılardan kimi karnı üzere yürür, kimi iki ayağı üzere yürür, kimi dört ayağı üzere yürür. Allah dilediğini yaratır. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.* / وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِن مَاء فَمِنْهُم مَن يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُم مَنيَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُإِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ" (Kur'ân: 24/45).

Böylece sürüngenlerden iki ayaklılara ve dört ayaklılara kadar bütün hayvanat çeşitlerinin sudan yaratıldığı ifade edilmiştir.

Bu konuda Bedîuzzaman şöyle demektedir: *"Birbirinin misli ve aynı veya az farklı ve birbirine benzeyen mahsur ve mahdud yumurtalardan ve yumurtacıklardan ve nutfe denilen su katrelerinden o hadsiz hayvanların yüzbinler çeşit tarzlarda ve birer mu'cize-i hikmet mahiyetinde bulunan suretlerini, gayet muntazam ve müvazeneli ve hatasız bir heyette açmak ve fethetmek öyle parlak bir hakikattir."* (Nursî, Şualar,1997: 117)

Şunu hemen ifade edelim ki eskiden beri bütün filozofların kabul ettiği bir gerçek vardır: O da bütün varlıkların temelini anâsır-ı erbaa denilen toprak, su, hava ve ateş oluşturmaktadır. Yani her şeyin temelinde su vardır. Bugün itibariyle bakıldığında dünyanın dörtte üçü sudur. Yetişkin bir insanın bedeninin de takriben %70'i sudur.

Kur'ân'a dikkat edildiğinde bütün varlıkların Yaratıcısı olan Allah'ın, varlıkları yaratırken bu varlıklarda suyu nasıl istimal ve istihdam ettiği dikkati çekmektedir. Nitekim âyetlerde şöyle buyrulur: *"Allah, semâdan suyu indirdi ve o su ile size rızık olmak üzere yerden meyveleri çıkardı. /* وَأَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَبِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقاً لَّكُمْ فَلاَ تَجْعَلُوا لِلّهِ أَندَاداً وَأَنتُمْتَعْلَمُونَ" (Kur'ân:2/22).

Yaratılış bakımından bu ifadeye dikkat edilirse, suyu semâdan indirenin ve meyveleri su ile yerden çıkaranın Allah olduğu açıkça ifade edilmektedir. Görüldüğü gibi topraktan meyvelerin yaratılmasında suyun istimal edildiği, tesadüfe ve tabiata asla yer verilmediği belirtilmektedir. Zaten suyun kendisi de tabiatın bir parçasıdır.

Bedîuzzaman'a göre âyette *"مَاءً/su"* ifadesinin zikredilmesi, *"Semâdan gelen karlar, dolular, sular olduğu hâlde yalnız suların zikredilmesi, en büyük istifadeyi temin eden, su olduğuna işarettir."* (İşârâtu'l-i'câz, 2003: 91).[2]

Yine "Allah'ın gökten indirip de onunla ölümünden sonra yeri dirilttiği su da… Allah'ın birliğine deliller vardır. /وَمَا أَنزَلَ اللّهُمِنَ السَّمَاءِ مِن مَّاء فَأَحْيَا بِهِ الأرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا " buyrulmaktadır (Kur'ân:2/164).Âyette; kurumuş, bir mânâda ölmüş toprağın diriltilmesinin ve bitkilerin topraktan çıkarılmasının su ile yapıldığı bildirilirken semâdan suyu indirenin ve bu su ile de ölmüş arzı tekrar diriltenin Allah olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Bitkilerin Yaratılmasında Suyun Yeri

En'âm sûresisin 99. âyetinde de semâdan suyu indirenin ve o su ile yerden her türlü bitki ve meyveleri çıkaranın Allah olduğu bildirilerek şöyle buyrulmuştur. "وَهُوَ الَّذِيَ أَنزَلَمِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِراً نُّخْرِجُ مِنْهُ حَبّاً مُّتَرَاكِباً وَمِنَ النَّخْلِ مِن طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهاً وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلِى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ" (Kur'ân:6/99).

Bu âyette de daha geniş olarak, semâdan su indirilerek, yerden/topraktan her çeşit nebatatın ve yeşilliğin su ile çıkarıldığı, hurma, üzüm, zeytin, nar vesaire bütün meyvelerin o su ile yaratıldığı belirtilmektedir.

Bununla birlikte bütün canlılar, bulunduğu şartlara ve iklimlere veya durumlara göre vücutlarında takriben %30'dan %98'e varan oranlarda su taşımaktadırlar.

A'râf suresinde de bulutların su yüklenerek susuz beldelere götürüldüğünden ve oralara yukarından su indirildiğinden bahsedilerek şöyle anlatılır: *"Rüzgârları rahmetinin (yağmurun) önünde müjdeci olarak gönderen O'dur (Allah'tır). Hatta o rüzgârlar, ağır (su) bulutları yüklenince onu ölü memleketlere sevk ederiz de oralarda suyu indiririz, onunla her türlü meyveleri çıkarırız. İşte ölüleri de böyle diriltiriz, ta ki düşünesiniz. /* وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُالرِّيَاحَ بُشْراً بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَقَلَّتْ سَحَاباًثِقَالاً سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَنزَلْنَا بِهِ الْمَاء فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِن كُلِّالثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْموْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ" (Kur'ân:7/57).

İşte burada da suyu bulutlarla, bulutları da rüzgârlar ile taşıyanın ve o su ile yerden meyveleri çıkaranın Allah olduğu bildirilirken aynı zamanda bu işlerin, öldükten sonra Allah'ın insanları bu şekilde dirilteceğinin de delili olduğu bildirilmektedir.

---

2 Bediuzzaman burada suyun mahiyetinin tam mânâsıyla henüz daha keşfedilemediğine de dikkati çekerek, *"مَاءً kelimesinde tenkiri ifade eden tenvin ise, yağmur suyunun acib bir su olup, nizamı garib, imtizacat-ı kimyeviyesi size meçhul olduğuna işarettir."* demektedir.

Bedîuzaman bu âyeti şöyle izah etmiştir: *"Atılmış pamuk gibi bu camid, şuursuz bulut elbette bizleri bilmez ve bize acıyıp imdadımıza kendi kendine koşmaz ve emirsiz meydana çıkmaz ve gizlenmez; belki gayet kadir ve rahîm bir kumandanın emriyle hareket eder ki, bir iz bırakmadan gizlenir ve def'aten meydana çıkar, iş başına geçer ve gayet fa'âl ve müteâl ve gayet cilveli ve haşmetli bir sultanın fermanıyla ve kuvvetiyle vakit be-vakit cevv âlemini doldurup boşaltır ve mütemadiyen hikmetle yazar ve paydos ile bozar tahtasına ve mahv ve isbat levhasına ve haşirve kıyamet suretine çevirir ve gayet lütufkâr ve ihsanperver ve gayet keremkâr ve rububiyetperver bir hâkim-i müdebbirin tedbiriyle rüzgâra biner ve dağlar gibi yağmur hazinelerini bindirir, muhtaç olan yerlere yetişir. Güya onlara acıyıp ağlayarak göz yaşlarıyla onları çiçeklerle güldürür, güneşin şiddet-i ateşini serinlendirir ve sünger gibi bahçelerine su serper ve zemin yüzünü yıkar, temizler."* (Nursî, Şualar, 1997: 197-108)

Bir başka izahında da şöyle der: *"Mu'cizat-ı rububiyetin en mühimlerinden ve hazine-i rahmetin en acib perdesi olan bulutların teşkilâtında yağmur yağdırmaktaki tasarrufat-ı acibeyi beyan ederken güya bulutun eczaları cevv-i havada dağılıp saklandığı vakit, istirahata giden neferatmisillü bir boru sesiyle toplandığı gibi emr-i İlahî ile toplanır, bulut teşkil eder. Sonra küçük küçük taifeler bir ordu teşkil eder gibi, o parça parça bulutları te'lif edip, -kıyamette seyyar dağlar cesamet ve şeklinde ve rutubet ve beyazlık cihetinde kar ve dolu keyfiyetinde olan- o sehab parçalarından âb-ı hayatı bütün zîhayata gönderiyor. Fakat o göndermekte bir irade, bir kasd görünüyor. Hâcâta göre geliyor; demek gönderiliyor. Cevv berrak, safi, hiçbir şey yokken bir mahşer-i acaib gibi dağvari parçalar kendi kendine toplanmıyor, belki zîhayatı tanıyan birisidir ki, gönderiyor. İşte şu mesafe-i maneviyede Kadîr, Alîm, Mutasarrıf, Müdebbir, Mürebbî, Muğîs, Muhyî gibi esmâların matla'ları görünüyor."* (Nursî, Sözler, 1996: 424).

İbrahim sûresinde de şöyle buyrulur. "Semâları ve yeri yaratan, semâdan suyu indiren ve size rızık olarak yerden meyveleri çıkaran, O'nun izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri sizin hizmetinize veren ve size nehirleri musahhar edenAllah'tır. / اللهُ الَّذِي خَلَقَالسَّمَاوَاتِوَالأَرْضَ وَأَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَبِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقاً لَّكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَفِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الأَنْهَارَ " (Kur'ân:14/32).

Görüldüğü gibi burada da meyvelerin yaratılmasında, taşımacılıkta suyun istimal edildiği gibi deniz ve nehir sularını da insanın hizmetine âmâde kılanın Allah olduğu belirtilmiştir.

Yine bir sudan çeşit çeşit meyvelerin yaratıldığına dikkat çekilerek şöyle buyrulur: *"Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar, üzüm bahçeleri, ekinler, bir kökten ve çeşitli köklerden dallanmış hurma ağaçları vardır. Bunların hepsi bir sudan sulanmaktadır. Biz yemişlerin bir kısmını bir kısmına üstün kılıyoruz. İşte bunlarda aklını çalıştıranlar için Allah'ın birliğine deliller vardır. /* وَفِي الأَرْضِ قِطَعٌ مُّتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِّنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاء وَاحِدٍ وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الأُكُلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ" (Kur'ân:13/4). Bir âyette de *"Allah semâdan suyu indirdi ve o su ile de farklı farklı bitkileri çift çift çıkardık/* وَأَنزَلَمِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجاً مِّن نَّبَاتٍ شَتَّى" buyrulur (Kur'ân:20/52).

Bedîuzzaman, bu gerçeği şöyle anlatır: *"Bütün dünyadaki her nevi çiçek ve meyveli nebatatın tohumcukları ki, o tohumcuklar hayvanatın nutfeleri gibi ayrı ayrı şeyler değil, nutfeler bir su olduğu gibi, o tohumlar da karbon, azot, müvellidü'l-mâ, müvellidü'l-humuzadan mürekkeb, mahiyetçe birbirinin misli, keyfiyetçe birbirinden ayrı, yalnız kader kalemiyle sırf manevî olarak aslının programı tevdi edilmiş"*tir. (Sözler, (1996): 298).

Yine suyun yerküresine yerleştirilmesine dikkatler çekilir ve şöyle buyrulur:

*"Görmedin mi! Allah semâdan bir su indirdi, onu yerdeki kaynaklara yerleştirdi, sonar da onunla çeşit çeşit renkli ekinleri çıkarıyor…/*أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّيُخْرِجُ بِهِ زَرْعاً مُّخْتَلِفاً أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرّاً ثُمَّيَجْعَلُهُ حُطَاماً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِأُوْلِي الْأَلْبَابِ" (Kur'ân:39/21), *"Biz, devamlı akan su ile semânın kapılarını açtık ve yerden gözeler açtık ki, bu su takdir edilen bir iş için birleşir./*فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاء بِمَاء مُّنْهَمِرٍ {} وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُوناً فَالْتَقَى الْمَاء عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ"(Kur'ân: 54/11-12).

Bedîuzzaman, "وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُّبَارَكاً فَأَنبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَّهَا طَلْعٌ نَّضِيدٌ رِزْقاً لِّلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَّيْتاً كَذَلِكَ الْخُرُوجُ" (Kur'ân:50/9-11) âyetin mânâsını şöyle ifade etmiştir:"Hem görmüyor musunuz, ne keyfiyette semâ cânibinden bereketli bir suyu gönderiyoruz. O su ile bağ ve bostanları, hububatı, yüksek leziz meyveli hurma gibi ağaçları halk edip ibâdıma rızkı onunla gönderiyorum, yetiştiriyorum. Hem görmüyor musunuz; o su ile ölmüş memleketi ihyâ ediyorum. Binler dünyevî haşirleri icâd ediyorum. Nasıl bu nebatatı, kudretimle bu ölmüş memleketten çıkarıyorum; sizin haşirdeki hurucunuz da böyledir. Kıyamette arz ölüp, siz sağ olarak çıkacaksınız." (Nursî, Sözler, 1996: 432).

Yine âyetlerde şöyle denilmektedir: "Size tohumlar ve bitkiler, ağaçları birbirine sarmaş dolaş bahçeler çıkarmak için sıkışan bulutlardan şarıl şarıl su indirdik/ وَأَنزَلْنَامِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاء ثَجَّاجاً لِنُخْرِجَ بِهِ حَبّاً وَنَبَاتاً وَجَنَّاتٍ أَلْفَافاً " (Kur'ân:14-16), "Biz bol bol yağmur yağdırdık, sonra yeri öyle bir yardık ki, size ve hayvanlarınıza rızık olmak üzere orada tohumları/daneleri, üzüm ve yoncaları, zeytin ve hurmaları, iri ve sık bahçeleri, meyveleri ve çayırları bitirdik./أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاء صَبّاًثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقّاً فَأَنبَتْنَا فِيهَا حَبّاً وَعِنَباً وَقَضْباًوَزَيْتُوناً وَنَخْلاً وَحَدَائِقَ غُلْباًوَفَاكِهَةً وَأَبّاً مَّتَاعاً لَّكُمْوَلِأَنْعَامِكُمْ " (Kur'ân:25-32).

Burada geçen "مَّتَاعاً لَّكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ" âyetini Bediuzzaman şöyle izah etmiştir: "Evet -مَّتَاعاً لَّكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ tabiriyle bütün esbabı, icad kabiliyetinden azleder. Manen der: *"Size ve hayvanatınıza rızkı yetiştirmek için su semâdan geliyor. O suda, size ve hayvanatınıza acıyıp şefkat edip rızık yetiştirmek kabiliyeti olmadığından; su gelmiyor, gönderiliyor demektir. Hem toprak, nebatatıyla açılıp, rızkınız oradan geliyor. Hissiz, şuursuz toprak, sizin rızkınızı düşünüp şefkat etmek kabiliyetinden pek uzak olduğundan, toprak kendi kendine açılmıyor, birisi o kapıyı açıyor, nimetleri ellerinize veriyor. Hem otlar, ağaçlar sizin rızkınızı düşünüp merhameten size meyveleri, hububatı yetiştirmekten pekçok uzak olduğundan, âyet gösteriyor ki, onlar bir Hakîm-i Rahîm'in perde arkasından uzattığı ipler ve şeritlerdir ki, nimetlerini onlara takmış, zîhayatlara uzatıyor. İşte şu beyanattan Rahîm, Rezzak, Mün'im, Kerîm gibi çok esmanın matla'ları görünüyor."* (Nursî, Sözler, 1996: 423).

Yine bir âyette *"… yerden suyunu ve otlağını çıkardı. /* أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءهَا وَمَرْعَاهَا" buyruluyor (Kur'ân:79-31).

Bu hususta Bedîuzzaman şöyle der: *"Hem Fettah ve Musavvir isimlerinin tecellileriyle başta insan olarak bütün hayvanatın, su katrelerinden açılan pek çok manidar suretlerine ve bahar çiçeklerinin habbe ve zerreciklerinden açtırılan çok cazibedar sîmalarına bak, fettahiyet ve musavviriyet-i İlahiyenin mu'cizatlı cemalini gör."* (Nursî, Şualar, 1997: 78). Bütün bunlar göstermektedir ki, semâdan yağmurun yağdırılması, yerden/topraktan da bütün nebatatın çıkarılması, Allah'ın başta Hâık, Muhyi ve Rezzâk isimlerinin tecellilerinin yanında Fettah ve Musavvir isimlerinin tecellilerinin âşikire tezahürleri olduğu görülmektedir.

2-Temizlikte Suyun Yeri

İnsanın ve bütün canlıların yaratılışında en önemli bir yeri olan suyun gerek insanın gerekse bütün canlıların ve tabiatın temizlenmesi için de büyük önemi hâizdir. Nitekim âyette şöyle buyrulmuştur: *''Allah sizi tertemiz etmek ve şeytanın pisliklerini sizden gidermek için semâdan suyu indiriyor/* ''وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُم مِّن السَّمَاء مَاء لِيُطَهِّرَكُم بِهِ وَيُذْهِبَ عَنكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ'' (Kur'ân: 8/11), *''Biz semâdan temiz ve temizleyici suyu indirdik /* ''وَأَنزَلْنَامِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُوراً'' (Kur'ân: 25/48). Bu âyetlerde yağmur suyunun hem temiz hem de temizleyici olduğunu açıkça belirtilmektedir.

Allah'ın Varlığının ve Birliğinin Delili Olarak Su

Yukarıda da belirtildiği üzere insanlara suyu içirenin Allah olduğu bildirilir ve şöyle buyrulur: *''Semâdan suyu biz indirdik ve onu size biz içiriyoruz. Siz onu biriktiremezsiniz/* فَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ'' (Kur'ân: 15/22). Sadece insanlara su içirilmemektedir. Yeryüzünde susuz kalmış yerlere de bulutlarla su taşınarak o yerler sulanmaktadır ki, âyette *''ölmüş beldelere suyu biz içirdik/* ''حَتَّى إِذَا أَقَلَّتْ سَحَاباً ثِقَالاً سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ'' buyrulmaktadır.

Su yere indirildiğinde yer hemen yeşeriverir: ''Sen yeri kupkuru ve ölü görürsün, biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman birden harekete geçer ve kabarır ve yerden her çeşit bitkiden çift olarak harika bitkiler bitirir. / وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَاالْمَاء اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنبَتَتْ مِن كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ '' (Kur'ân:22/5), *''Görmedin mi ki, Allah semâdan suyu indirip de yerin yemyeşil oluverdiğini? Şüphesiz Allah, latîf ve habirdir./* أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ'' (Kur'ân: 22/63).

''... Size su indirir de onunla öldükten sonra toprağı diriltir. Bunda düşünen bir milletler için deliller vardır/ وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفاً وَطَمَعاً وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُحْيِي بِهِ الْأَرْضَبَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ''(Kur'ân: 30/24).

''Gökten suyu bir indirdik ve yerde çok faydalı bitkilerden çift çift bitirdik. İşte bunlar Allah'ın yarattıklarıdır./ ''وَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنبَتْنَا فِيهَامِن كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ هَذَا خَلْقُ اللَّهِ'' (Kur'ân:31/10-11), *''Kupkuru yere suyu ulaştırdığımızı ve o su ile hayvalarının yediği, kendilerinin de istifade ettikleri ekinleri bitirdiklerimizi görmediler mi?/* أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاء إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعاً تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ''(Kur'ân:32/27), ''Allah'ın gökten su indirdiğini görmedin mi? Biz o su ile farklı farklı renkli meyveler çıkardık. أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُّخْتَلِفاً أَلْوَانُهَا '' (Kur'ân:35/27), *''İçtiğiniz suya ne dersiniz? Onu buluttan indiren siz misiniz, biz mi indiriyoruz? /* ''أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاء الَّذِي تَشْرَبُونَ {} أَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ'' (Kur'ân:56/68-69), *''De ki: Suyunuz çekiliverse size kim akarsu getirebilir/* قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْراً فَمَن يَأْتِيكُم بِمَاءٍ مَّعِينٍ'' (Kur'ân:67/30),''Bağın suyu dibe çekilir de onu bir daha asla bulamazsın/ أَوْ يُصْبِحَ مَاؤُهَا غَوْراً فَلَن تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَباً'' (Kur'ân:18/41).

Böylece âyetler; suyun, yaratılışı itibariyle Allah'ın kudretinin ve ilminin mucizesi, yani O'nun varlığının ve birliğinin delili olduğunu bildirirken aynı zamanda nice İlâhî mucizelerin yaratılmasında da temel unsurlardan biri olduğunu bildirmektedir.

İnkârcılaraTahaddî/Meydan Okuma

Yağmurun yağmasını diğer bir ifadeyle suyun semâdan indirilmesini, tesadüfe, tabiata ve sebeplere isnat edenlerin bu düşüncelerinin yanlışlığını bildirmek ve Allah'ın bu icraatını inkâr edenleri susturmak için sual şeklinde onlara sorularak Allah'ın Zatının varlığını ve birliğini, bu işleri yaratanın ve yapanın kendisinin olduğunu bildirmektedir.

Suyu semâdan indirenin Allah olduğuna inanmayanlara Allah, *"Onu semâdan indiren kimdir?"* şeklinde soru yöneltmek suretiyle kendi varlığına ve birliğine nazarları çevirmekte ve şöyle buyurmaktadır: *"... Allaha ortak koştuklarımı daha hayırlı yoksa semâvâtı ve arzı yaratan mı daha hayırlı? Ki O Allah, semâdan suyu indirmiştir. Biz o su ile bir ağacını bile bitirmeye güç yetirmeyeceğiniz çok güzel bahçeler bitirdik. Allah ile birlikte başka tanrı mı var? Doğrusu onlar haktan sapmış kimselerdir.* /أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنزَلَ لَكُم مِّنَ السَّمَاءِمَاء فَأَنبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْأَن تُنبِتُوا شَجَرَهَا أَإِلَهٌ مَّعَ اللَّهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ" (Kur'ân: 27/60), *"Onlara, 'Semâdan suyu indiren, o su ile öldükten sonra arzı dirilten kimdir?' diye sorsan, çaru naçar Allah'tır, diyeceklerdir. O zaman 'Allah'a hamd olsun' de. Onların çoğu akıllarını çalıştırmıyorlar. /* وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَن نَّزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِن بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ" (Kur'ân: 29/63).

Böylece semâdan ince hesaplarla ve ihtiyaca göre suyu indirenin, suile yerden her tülü nebatatı bitirenin ve rızkı çıkaranın Allah olduğu gerek bu âyetlerde gerekse yağmurla ilgili diğer bütün âyetlerde açıkça belirtilmektedir.

Öldükten Sonra Dirilmenin Delili Olarak Suyun Kullanılması

Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyette, kuru toprağın sulanması diğer bir ifadeyle yağmurun yağdırılması ile ölmüş gibi topraklardan her türlü bitkinin çıkarılması, bir mânâda ölmüş arzın diriltilmesi, insanların da öldükten sonra haşrin baharında tekrar diriltileceklerine delil gösterilmektedir. Yukarıda ifade edildiği için konu ile ilgili bütün âyetleri burada zikretmeden örnek olarak bazılarını vererek yetinmek istiyoruz.

"Belli bir ölçü ile semâdan suyu indiren Allah'tır. Biz onunla ölü (kupkuru) memleketleri diriltiyoruz. Sizde (öldükten sonra) böyle çıkarılacaksınız/diriltileceksiniz. / وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتاً كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ" (Kur'ân: 43/11),"Senin yeryüzünü kupkuru görmen de Allah'ın (varlığının ve birliğinin) delillerindendir. Biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman harekete geçip kabarır. Şüphesiz ki ölü arzı su ile dirilten, ölüleri de diriltir. Zira O, her şeye gücü yetendir. /وَمِنْ آيَاتِهِ أَنَّكَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءاهْتَزَّتْ وَرَبَتْ إِنَّ الَّذِي أَحْيَاهَا لَمُحْيِي الْمَوْتَى إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍقَدِيرٌ" (Kur'ân:41/39).

Suyun Kullanıldığı Diğer Alanlar

Varlıkların yaratılışında suyun yeri ve önemi ile ilgili verilen bütün bu durumların yanında bazı sular vardır ki, haricî hastalıkları tedavisi için yaratılmıştır. Mesela, termal kaplıcaları bunların en güzel örneklerini teşkil etmektedir. Yine denizler, büyük göller ve büyük nehirler gibi sular da gemiler ve kayık vs. araçlarla taşımacılık yapılması, yüzücülük, rafting vs. sportif faaliyetlerde bulunulması, yangın söndürme, elektrik üretimi, sanayi vs. birçok alanda kullanılması için insanın hizmetine âmâde kılınmıştır.

Bu hususlar bir başka çalışmanın konuları olabileceğinden ve bildirimizin sınırlarını aşacağından dolayı bu kadarla yetinmekteyiz.

SONUÇ

Yanıcı özelliğe sahip olan hidrojen (H2) gazı ile yakıcı özelliğe sahip olan oksijen (O2) gazından, söndürücü özelliğe sahip olarak yaratılan su (H2O) molekülü, yaratılış cihetiyle hayatın ve bütün canlılığın kaynağıdır. Bütün canlılık da su ile devam etmektedir. Su, rahmettir, berekettir. Su, Allah'ın insana olan en büyük ihsanlarından biridir, dünyada ve âhirette içilecek şeylerin en hayırlısıdır. Su; temizlik, taşımacılık, sanayi ve endüstride kullanılan ve birçok spor dallarının icra edildiği önemli bir unsurdur. Bazı sular, bazı hatalıklara da şifa olarak yaratılmıştır.

Her çeşit su, Allah'ın bütün isimlerinin tecellisine vesile olan en temel unsurlardan biridir.

Bütün bu anlatılanlar göstermektedir ki hayat, su ile başlatılmış ve su ile devam ettirilmektedir. Bu bakımdan su, hayatın en temel unsurudur ve çok önemli bir nimettir. Onun için dünyada suyun bu kadar bol olması, onun öneminin büyüklüğünden ve ona olan şiddetli ihtiyaç kaynaklanmaktadır.

Bu açılardan değerlendirildiğinde suyun, mezkûr özellikleri taşımasının kendi kendine olması veya tesadüfen vücud bulması ya da unsurlarından biri olduğu tabiatın eseri olması imkânsızdır. Durum böyle olunca suyu yaratan, suya hâiz olduğu bütün özellikleri veren; everendeki her şeyi yaratan, her şeyi bütün özellikleri ile bilen ve her şeyi yaratmaya gücü yeten yalnız ve yalnız Allah'ın icâdı ile olabilir. İşte su denildiğinde ve sudan bahsedildiğinde bütün bu özelliklerin ve güzelliklerin dikkatlerden uzak tutulmaması gerekir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İst., 1992.

Akın, Mutluhan- Akın, Galip, "Suyun Önemi, Türkiye'de Su Potansiyeli, Su Havzaları ve Su Kirliliği", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 47/2, 2007.

Atılgan, Canan, "*Su nedir? Yaşam için neden önemlidir*", Sarkaç, www. Bilim Akademisi. Org. erişim tr. 21. Eylül, 2020.

Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyin, *Şuabu'l-İman*, Riyad, 2003.

Deylemî, Şiraveyh b. Ş*ehredâr, el-Firdevs*, Beyrut, 1986.

Ebû Nuaym, *Ahmed b. Abdillah el-İsfehânî, et-Tıbbu'n-Nebevî*,DaruİbnHazm, 2006.

Ilgar. Rüştü, "Dünya Su Yönetimi ve Su Eğitimi" *Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongresi,* Çanakkale, Mayıs, 2009.

İbnu Hıbban, Muhammed, *Sahih İbn-i HıbbanbiTertib-i İbni Balaban*, Müessesetu'r-Risale, 1993.

İbnu Mâce, Muhammed b. Yezid, *Sünen*, İst., 1992.

İbnu Manzur, Mükerrem,*Lisanu'l-Arab*, Kahire, ts.

İshak b. Râhuye, *Müsned*, Medine, ts.

Keha, Edip-Küfrevioğlu, Ö.İrfan,*Biyokimya*, 9. Baskı, 2012.

Kur'ân-ı Kerim.

Nivaldo, J. Tro, *Genel Kimya*, Nobel, 2016.

Nursî, BedîuzzamanSaid, *Barla Lahikası*, İst., 1996.

Nursî, *İşârâtu'l-İ'câz*(trc. Abdulmecid Nursî), İst.,2003.

Nursî, *Mektubat*, İst., 1996.

Nursî, *Sözler*, İst., 1996.

Nursî, *Şualar*, İst., 1997.

Râzî, Fahruddin, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, Beyrut, 1981.

Şahin, Deniz,*50 Soruda Yaşamın Tarihi, Bilim ve Gelecek Kitaplığı*, İstanbul, 2011.

Taberî, Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyan an Te'vîliÂyi'l-Kur'ân*, DâruHicr, ts.

https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/19_20_Guz/genel_kimya/11; erişim tarihi, 08.10.2020.

https://www.cekud.org.tr/tr/su-nedir-suyun-onemi;erişim tarihi. 21.10.2020.

https://www.elektrikrehberiniz.com/elektrik/kovalent-bag-13260, erişim tarihi, 08.10.2020.

İBN-İ SİNA VE B. SAİD NURSİ'DE YARATMADA MELEK-TABİAT İLİŞKİSİ

Prof. Dr. Bünyamin DURAN, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa
bduran42@hotmail.com

ÖZET

Bu tebliğde İbn-i Sina ve B. Said Nursi'nin Düşüncesinde Yaratma Sürecinde Melek-Tabiat İlişkisi genel başlığı altına ilk olarak İbn-i Sina'nın 'Sudur Nazariyesi' çerçevesinde meleklerin (Vahibu's Suver) yaratmadaki rolü ele alınacaktır. Bu kontekste tabiat güçleri de dahil ayaltı alemdeki tüm ruh ve cisimlerin 'form/suret) izn-i İlahi ile meleklerden irade ile sudur ettiği vurgulanacak ve bu konuda İmam-ı Gazali'nin bazı eleştirilerine İbn-i Rüşd'ün verdiği cevaplar hatırlatılacaktır. Meleklerden suretlerin (formlar) sudur edebilmesinin temel şartlarından olan İbn-i Sina'nın 'hazırlayıcı sebep' olarak adlandırdığı göksel ve tabii sebeplerin fonksiyonu anlatılacak ve bu çerçevede Üstad Nursi'nin de sık sık vurguladığı 'istidat' olgusu üzerinde durulacaktır. Varlıkların yaratılma aşamasına ulaşmasında 'hazırlayıcı sebeplerin' fonksiyonunun yaratmanın bir şartı olarak görülmesinin üzerindeki tartışmalar verilerek İbn-i Sina'nın tezine yöneltilen karşı argümanlar tartışılacaktır.

Daha sonraki bölümde İbn-i Sina'nın ortaya attığı yaratma tezi çerçevesinde B. Said Nursi'nin görüşleri araştırılacak ve özellikle Nursi'nin 'tabii kuvveleri' nasıl değerlendirdiği, onun düşüncesinde tabiat güçleriyle meleklerin ilişkisinin hangi boyutta olduğu onun Mülk-Melekut tezi çerçevesinde incelenecektir. Bu bağlamda Nursi'nin 'İmam-ı Mübin/Kitab-ı Mübin yaklaşımı, fiziki dünyadaki 'hareket' eylemine yüklediği anlam, keza bilkuvve olan istidatların 'hareket' yoluyla bilfiile dönüşmesi ve müekkel meleklerin fonksiyonları ele alınacak, yaratma konusundaki görüşü belirlenmeye çalışılacaktır.

Nursi, İbn-i Sina gibi bir filozof değildir. Dolayısıyla Nursi, sistematik bir yaratma nazariyesi geliştirme çabası içinde olmamıştır. Daha fazla o, çağın ateist ve materyalist saldırıları karşısında dini inanç ve değerleri savunma bağlamında ilgili nazariye ve teorilerden gerekli olan malzemelerden Sünni geleneğe en uygun olanını alır ve kullanır. Doğal olarak bu süreçte, aşağıda örneklerini göreceğimiz gibi, bizzat kendisinin keşfettiği yepyeni kavramlar ya da mekanizmalar da vardır.

Anahtar Kelimeler: İbn-i Sina, B.Said Nursi, Molla Sadra, Suhreverdi, Şehrezuri, Tabiat, Melek

IN CREATION IN İBN-İ SİNA and B. SAİD NURSİ
ANGEL-NATURE RELATIONSHIP

ABSTRACT

In this paper, the role of angels in creating process will be discussed first under the general heading of the 'Angel-Nature Relationship in the Thought of Ibn-ı Sina and B. Said Nursi,' within the framework of the Ibn-i Sina's *"Theory of Sudur (Amanation)."* In this context, it will be emphasized that all spirits and bodies, including nature's forces, emanate from the angel with God's permission. Against this theory, Imam al-Ghazali directed some critics. Regarding relevant critics, Ibn Rushd corrected some ideas of Ibn-i Sina and grounded the relation of the angel with nature on a logical framework. According to Ibn-i Sina, there are two causes in the creation process, creative and preparatory. The celestial and natural causes are preparatory causes. They have no actual influence on creations. They only attain talent for things to accept form from the angel.

There appeared very creative discussions among Muslim scholars concerning this point, whether preparatory causes have the power to prepare or not. In this context, the approaches of Molla Sadra and Muhammad Sahrusuri are critical. They discussed the function of natural forces in the process of creation.

In the next section, within the framework of Ibn-i Sina's theory, the views of B. Said Nursi would be investigated. It will be studied how Nursi evaluates 'natural forces,' the relationship between nature and angels, within his Mulk-Melekut thesis framework. In this context, the Nursi's 'Imam-i Mubin / Kitab-i Mubin' approach will also be analyzed, the meaning he attributes to the act of 'movement' in the physical world, as well as the transformation of potential attributes to actual through 'movement.

As a result, it will be emphasized that the Divine Power and Will (through angels) are always involved in all processes of the universe, so deistic approaches are unacceptable.

Keywords: Ibn-I Sina, B.Said Nursi, Molla Sadra, Suhreverdi, creation

GİRİŞ

İbn-İ Sina'da Melek-Tabiat İlişkisi

İbn-i Sina'nın son derece komplike ve kapsamlı teorileri vardır. Yaratma teorisi de aynı giriftlikte ve kapsamdadır. Onun konuyla ilgili yaklaşımlarını kolay anlayabilmek için temel bazı kavramları kısa kısa açıklamamız gerekir. Bu kavramlar; İlahi İnayet, Hikmet, Kemalat vb kavramlardır.

İlahi İnayet

İbn-i Sina konuya ilk olarak İlahi İnayetin ne anlama geldiğini zikrederek başlar. Ona göre İnayet, Cenab-ı Hakkın eşyada cari olan külli hayır nizamını bilmesi, her türlü hayır ve kemalata illet olması ve onlardan razı olmasıdır. Cenab-ı Hak ilk olarak zatını ve zatının gereklerini akleder ve zatını akletmekten herşeydeki hayrı bilir. Mevcudat ilmindeki bu nizama göre yaratılır. Bu yaratma ışığın güneşten ya da sıcağın ateşten çıktığı gibi gerçekleşmez, o varlıklardaki hayır nizamını bildiği için varlıklar o hayır nizamına göre tertiple ondan feyezan ederler. (İbn-i Sina, 1960, s. 360). Aşağıda Üstad Nursi'nin yaklaşımları incelenirken de görüleceği gibi İbn-i Sina kainattaki hayır nizamı ve faaliyetlerden Allah'ın razı olmasından söz ederken, Nursi bunu 'lezzet-i mukaddese' kavramıyla ifade edecektir.

İlahi Hikmet

İbn-i Sina gerçekten 'hikmet'in babası sayılır. İlahi Hikmet'in çeşitli yönlerini anlaşılabilir bir şekilde formüle etmiş ve İlahi fillerin belli bir hikmete dayandığını çok geniş bir eksende göstermiştir. Üstad Nursi'nin benimseyerek Sünni Kelam ve tasavvufuna dahil ettiği hikmet nazariyesi maalesef Sünni kelamcılar arasında fazla rağbet görmemiştir.

İbn-i Sina'ya göre eşya hayır ve şer açısından beş kategoriye ayrılır: a- mutlak hayır olanlar, b- çok hayırla birlikte cüzi şerli olanlar, c- mutlak şer olanlar; d- çok şerle birlikte cüzi hayırlı olanlar; e-hayır ve şer eşit olanlar.

İbn-i Sina'ya göre bu dünyada bu şıklardan son üç durum asla mevcut değildir. Mevcut olan ilk iki durumdur. Birinci durumdaki varlıklar vucud-u tam olan Cenab-ı Hak, imkan âleminde sahip bulunabilecekleri tüm kemalata ulaşmış olan mukaddes akıllar, semavi nefislerin okuduğu İlahî kelimeler, insanlardan mukarrebuna ilhak olan kamil nefis sahipleri, alem-i aklinin mevcudatıdır.

İkinci kısma giren varlıklar ise, ay altı dünyanın varlıklarıdır. Bunlarda 'hayr-ı kesir'in (çok hayır) yanında 'şerri kalil de mevcuttur. Bu kısma örnek olarak İbn-i Sina ateş ve su unsurlarını verir.

Ateşin kemalatı yakma gücüyle bağlantılıdır. Onun yakma gücünden büyük menfaatler hâsıl olur. Ancak ateşten bazı insanlar zarar da görebilir, bazılarının evini ateş yakabilir. Keza su da böyledir. Suyun kemali serinlik, rutubet ve akıcılıktır. Suyla bazen taşkınlarla evler harap olabilir, insanlar boğulabilir. Ancak bunların sağladığı menfaat umumi, külli ve devamlıdır. Bunlardan doğan zarar cüzi, geçici ve şahsidir.

Külli hayırlara vesile olan cüzi şerler iki sebepten kaynaklanır. Birinci sebep maddenin kendisidir. Burada madde felasifede son derece önemli bir analiz aracı olan 'heyula'dır. Çünkü madde çok sayıda formu kabul edebilir özelliktedir. Bu, zorunlu olarak zıtları da kabul ediyor demektir. Zıtlar ise farklı farklı tezahür etmek isterler. Birinin varlığı diğerinin varlığını yok eder.

Diğer bir sebep maddi failin fiilinden kaynaklanır. Maddi bir failden zıt fiillerin çıkması mümkün değildir. Yani bir yakıcı fail olarak ateş unsuru, bir zaman yakıp diğer zaman yakmama, bir şeyi yakıp diğer şeyi yakmama gibi çelişkili fiili yapamaz.

Ateşin yaratılmasındaki asıl maksat umumi, devamlı ve külli menfaattir. Çünkü ekseri varlıklar ateşten külli şekilde yararlanırlar. Ateşten cüzi şeyler zarar görebilir. İlahî irade esas olarak umumi menfaati amaçlamıştır, bundan doğabilecek olumsuz şeyleri (şer) ise ârızi olarak murat etmiştir. Cüzi bir şerden kaçınmak için külli hayrı terk etmek İlahî Hikmete aykırıdır, çünkü bu külli şer olur (İbn-i Sina, 1982, s. 320 vd)

Birincil-İkincil Kemalat

İbn-i Sina'ya göre nesneler 'Birincil Kemalat' ve 'İkincil Kemalat' a sahiptir. Birincil Kemalat nesneleri kendileri yapan mahiyetlerinin zorunlu özelliğidir. İnsanın konuşması, görmesi, dokunma hissine sahip olması, akletmesi vs. İkincil Kemalat ise mahiyetle ilgili olmayan ekstra özelliklerdir. Mesela kişinin felsefe ve mühendislik bilmesi kişinin özü için ikincil kemalattır, dolayısıyla bunlara ait bilgiden mahrum olması şer değildir.

Buna göre cemadatın nebat, nebadatın hayvan, hayvanatın insan, insanların mukarrebun melek olamaması kendileri için şer değildir. Çünkü be nesneler için bir üst kademe Birincil değil İkincil Kemalat kategorisindendir.

Madde (heyula), 'şerr-i mahz'dır (tam şer) ve varlık silsilesinin en aşağısında bulunur. Varlık mertebelerinin en nihayetinde kendisinde hiç madde bulunmayan Vacibül Vücud vardır. Bu nedenle onda hiç şer ve noksanlık yoktur. Madde, kemalata sadece potansiyel olarak sahiptir.

Maddenin şerrin kaynağı olması bünyesinde sıcaklık, soğukluk, kuruluk, yaşlık, sertlik, yumuşaklık gibi zıtları barındırıyor olmasıdır. Bu özellik maddenin kevn ve fesada, farklılaşma ve çoğalmaya istidat kazanmasına neden olmuştur. Dolaysıyla madde aynı zamanda büyük hayırların oluşmasına vesiledir. Çünkü bu zıtlar olmasaydı maddeden sayısız varlıklar ve kemalat üreyemezdi (İbn-i Sina, 1982, s. 320 vd).

Zati Şer/Arazi Şer

İbn-i Sina'ya göre şer, 'zatî şer' (özsel) ve 'arazî' şer olarak ikiye ayrılır. Zatî şer, nesnelerin bizzat ya kendileri ya da mahiyetlerinin birincil kemalatlarının birinden mahrum olmasıdır. Arazî şer ise nesnelerin kendi mahiyetleri ya da mahiyetlerinin birincil kemalatlarından mahrumiyet değil, aslında külli hayır olup fakat sadece o nesne için geçici olarak eksiklik olan şeydir. Zatî şer ademî bir emre dayanır; buna karşılık arazî şer vücududir.

Mesela sıcaklığı hissetme duygusunu kaybeden bir insanın yediği şeyden ağzının yanması olayında her iki şer de mevcuttur. Hissetme duygusunun olmaması ademî bir şeydir ve o kişi için bir şerdir. Keza hissetme duygusunun yokluğundan dolayı ağzına aldığı sıcak şeyden ağzının yanması da şerdir, ancak sıcaklık özünde şer değildir, hatta iyi bir şeydir; ancak sıcaklık

diğerleri için iyi ve faydalı bir şey olmaya devam ederken sadece o kişi için şer olmuştur. Dolaysıyla birincisi zatî, ikincisi arazî şerdir((İbn-i Sina, 1982, s. 320 vd) .

Sonuç olarak İbn-i Sina eşyada bulunan düzen, nizam, değişme, çoğalma, olma ve ölme süreçlerindeki derin hikmet ve inayeti keşfetmiş ve gelecek nesillere geniş bir hikmet felsefesi miras bırakmıştır. Yüzyıllar sonra Nursi bu mirası yeniden değerlendirerek seleflerinin sadece belli alanlarda kullandığı ilkeleri, yeni ilkeler ve misaller geliştirerek hemen her alana tatbik edecektir.

Müessir-i Hakiki Sadece Allah'tır

İlk olarak vurgulamak gerekir ki Mutezile dışındaki mutelellimunda olduğu gibi İbn-i Sina ve izleyicilerinde de 'müessir-i hakiki' sadece Allah'tır, O'nun dışında yaratıcı yoktur. Ancak yaratmada 'mübaşeret' konusunda farklı yaklaşımlar vardır. Genellikle kelamcılar her şeyi İlahi İrade ve Kudret'in doğrudan vasıtasız yarattığını ileri sürerken Gazali orta yolu temsil etmekte; yaratmayı İlahi Kudret veya görevli bir meleğe atfetmekte, İbn-i Sina ve izleyicileri ise 'mübaşereten' yaratmanın İlahi Hikmet ve İnayet'e uygun düşmeyeceği, dolayısıyla yaratmada vasıtaların devreye girmesi gerektiğini savunurlar. İbn-i Sinacılar, Şeriat dilinde 'melek' olarak ifade edilen varlıklara 'akıllar' adını verir ve akılların da fiziki ve maddi cisimlerin hareket ve değişmelerini yine doğrudan meleklerin mübaşeret yoluyla belirlemediği, onların da 'nefs' ya da 'tabii kuvveler' gibi aracıları kullandıklarını söylerler. Göksel cisimlerin hareketleri ve aldığı pozisyonları üreten akıllar değil, akıllardan sudur eden semavi nefslerdir. Semavi nefsler irade ve akıl sahibi varlıklardır. Semavi nefslerin gök cisimleriyle olan bağıntısı insan ruhunun bedenle olan bağlantısı gibidir. Semavi nefsler, kendilerinin sudur ettiği akıllara aşıktırlar ve onlara benzemek için gök cisimlerini hareket ettirirler. İbn Sînâ'ya göre bu hareket ettirme aynı zamanda semavî nefislerin ibadetidir. Keza ayaltı dünyada hareket, beslenme, büyüme, çoğalma eylemlerini organize edip düzenleyen de yine 'natık nefs'in (insani nefs (ruh) bir hademesi olan hayvani ve nebati nefslerdir. Ayaltı dünyada melekler fiziki ve ruhi fenomenlere doğrudan değil, ilgili nefsleri devreye sokarak müdahale ederler (Molla Sadra, 2002, c. 2, s.46-47-48-49)

Şimdi burada İbn-i Sina'nın konuyla ilgili temel tezlerine kısaca değinelim.

Tamamlayıcı İllet-Hazırlayıcı İllet

Yukarıda değinildiği gibi müessir (yaratıcı) illet sadece Cenab-ı Hak'tır. Yaratıcı illetin yanında hazırlayıcı illetler de vardır. Bunlara 'yaratmanın şartları' da denilebilir. Hazırlayıcı illetler; göksel kürelerin hareketleri ve aldığı pozisyonlar (bunlar yeryüzündeki hareket, terkip ve çözülme eylemleri için hazırlayıcı illettirler) ve dünyasal maddi illetlerdir (mesela ceninin oluşumunda baba, evin inşasında usta ve herhangi bir şeyin ateş almasında ateş birer hazırlayıcı illet, sebeptirler).

Hazırlayıcı illetler varlıkların yaratılması için gerçek anlamda illet değillerdir; bunlar sadece hazırlayıcı bir aracıdırlar. Bunlara şart da diyebiliriz (Kelamcılar bunlara adi şart adını verir) (İbn-i Sina, 1960, s.179-180)

Vahibu'ssuverden Varlıkların Suduru

İbn-i Sina varlıkların meleklerden sudurunu bazı şartlara bağlar. Bunlar varlıkların tabii güçler tarafından belli bir kıvama, onun ifadesi ile 'istitidad-ı tamm'a ulaştırması gerekir. Bu kavram, Üstat Nursi'nin 'istidat lisanıyla dua' yaklaşımının kaynağını teşkil eder.

Ona göre varlıkları harekete geçiren illetler iki kısımdır. Biri 'hazırlayıcı illet', diğeri 'tamamlayıcı illet'tir. Hazırlayıcı illet yaratıcı ve müessir değildir. Görevi cismi form alabilir kıvama getirip tamamlayıcı illetten form almayı sağlamaktır. Mesela baba hazırlayıcı illettir; spermi anne karnına ulaştırır; belli şartları taşıması durumunda tamamlayıcı illet olan melek o sperme ruh verir. Tüm cisimlerin formları (suret), tabii güçleri melek tarafından verilir (İbn-i Sina, 1960, s.84)

Cisimlere ait özel fiiller, mutlaka cismlerin zatının dışında başka bir güçten (kuvve) kaynaklanmalıdır. Biliyoruz ki her cisim kolay ve zor bölünme ve birleşme gibi farklı özelliklere sahiptir. Her birinin kendisine ait bir şekli, mekanı, pozisyonu ve durumu vardır. Aynı şekilde bozulma ortaya çıktığında bozulmayı önleyen ve cismi eski durumuna getiren ve o durumda korumaya çalışan bir de cismin gücü vardır. Bazı unsurlar (ateş ve hava gibi) yukarı doğru yükselmek, bazıları da aşağı doğru (toprak ve su gibi) inme eğilimindedir.

O bu gerçeği şöyle temellendirir: Cisimleri farklı istikametlerde hareket ettiren güç, cismin kendisi olamaz, çünkü cisim olarak tüm cisimler eşittir. Bu eğilimler cisimden kaynaklansa idi, tüm cisimler aynı özellikte olması gerekirdi. Yani hepsi ya aşağı ya da yukarı yükselme eğiliminde olması; keza hepsi bölünme ve birleşmede aynı zorluk ya da kolaylıkta olması lazımdı. Oysa her bir cismin farklı özelliği ve farklı davranış eylemi vardır. Buna göre her cisme o farklı özellik ve mahiyet onun tabiatı ve mahiyetidir. Her şeyin mahiyet ve tabiatı vahibu's-Suver olan melek tarafından verilmektedir. Melekler, cisimlere form verirken neden tabii güçlerin eylemine ihtiyaç duyar? İbn-i Sina bunu Tercih Bila üreccih'in Caiz Olmaması ilkesine dayandırır.

Tercih Bila Müreccih'in Caiz Olmaması

Tabii kuvvetler cisimlere şayet meleğin kendi iradesiyle belirlenerek veriliyorsa bu durumda meleğin o cisme o tabiatı verirken o cismi diğer cisimlerden ayıran farklı bir özelliğini dikkate alarak vermesi gerekir. Oysa hiçbir cismin diğer cisimlerden kendisini farklılaştıran bir özelliği yoktur. Tabii güçleri cisimlerin hiçbir farklı özelliği olmadan vermesi durumunda, meleğin seçimi ya keyfi ya da tesadüfi olarak yapmış olması gerekecektir. Oysa tabiatta bir süreklilik veya çoğunluk söz konusudur; bunların keyfi ya da tesadüfen olması düşünülemez.

Buna göre melek, cismin, hazırlayıcı sebepler yoluyla kazandığı özellik (istidat) üzerine tabii gücü vermektedir. Aksi durumda, 'tercih bila müreccih' gerekecektir, ki bu mantıken geçersizdir (İbn-i Sina, 1960, s.179-180)

İbn-i Sina'nın 'Tercih Bila Müreccih'in caiz olmadığına dair yaklaşımı başta İmam-ı Gazali olmak üzere çoğu Sünni kelamcılar tarafından eleştirilmiştir. Eleştiriler, felasifenin özellikle kainatın yaratılmasında A zamanın B zamanından kendisini farklılaştıran herhangi bir ilave özelliği olmadığı, dolayısıyla kainatın belli bir zamanda yaratılmasının söz konusu olmayıp ezeli olduğu görüşü çerçevesinde yoğunlaşmıştır. Hiçbir farklı özelliği olmadan Cenab-ı Hakk'ın A zamanını B zamanına tercih ederek A zamanında yaratmış olması tercih edicisiz tercih etme söz konusu olurdu ki bu caiz değildi.

Genel olarak Sünni Kelamcılar, kainatın ezeli olmayıp sonradan yaratılmış olduğunu savunma sadedinde tercih bila müreccih'in caiz olduğunu, Eski Yunan felsefesinden aldıkları bazı

analojileri kullanarak ileri sürerler. Eski Yunan filozofu Carneades' ın düşmanlarından kaçan birinin önüne eşit özelliklerde iki mağara çıkması durumunda mağaralardan birinin ilave bir özelliğe sahip olmamasına rağmen kişinin mutlaka birini seçeceği, analojisini (Schutz, 2011, c. V, s.103); vahşi bir hayvandan kaçan kişinin önüne aynı özelliklerde iki yolun çıkması ve aç olan birinin önüne her açıdan aynı özelliklerde emsal olan iki tas hurma konulması durumunda kişinin mutlaka birini seçeceği, bu seçiminin ise tercihsiz (yani her ikisinin de aynı özelliklerde olması) olduğunu ileri sürerek bunun caiz olduğu ileri sürerler. Mesela Gazali, bunu ispat etmek için mesela 'alemin yaratılmasında çok sayıda emsalden birinin tahsis ve tercih edilmesi söz konusu değil mi? diyerek karşı çıkar. Alemin bu şekil, miktar ve keyfiyeti muhtemel emsalleri arsından seçilmedi mi?' der (Gazali, 1981, s. 17 vd)).

İmam-ı Gazali'nin meydan okumasına İbn-i Rüşd, düşünce tarihimizi de zenginleştiren çok sofistike cevaplar verir. Ona göre Cenab-ı Hak, yaratırken emsallerden birini değil, zıtlardan en efdal olanını seçer. Çünkü tüm zıtlar nihayetinde ya ademde kalma ya da varlığa çıkma durumundadır. Adem ve varlık birbirinin emsali değil zıttıdır. Varlık, ademden daha hayırlı ve fazıletli olduğu için Cenab-ı Hak varlığı seçer. Bu seçim zorunlu değil iradi bir seçimdir.

Mutekellimunun hurma misali ise birbirine zıt olan değil misil olanlar arasında bir tercih ve tahsis demektir. Aç birinin aynı özelliklerde olan iki hurmadan birini yemesi kişinin zıtlar arasında değil, emsaller arasından birini diğerinin yerine ikame etmesidir. Şayet iki hurmanın vereceği muhtemel fayda eşitse kişi almama yerine tercihsiz birini alır, dolayısıyla almama yerine almayı tercih eder (İbn-i Rüşd, 1998, s.141)

Teolojik ve mantık tartışmalarını bir tarafa bırakarak fiiliyatta yaratma sürecinin nasıl gerçekleştiğini İbn-i Sina'nın hareket nazariyesi çerçevesinde inceleyelim.

İbn-i Sina'da Tabiat

İbn-i Sina, tabiat olayını bir fizikçi perspektifiyle inceler ve ampirik gözlem ve bulgularla temellendirir. Ona göre cisimlerden ortaya çıkan fiiller ve hareketler ki bunların bazıları (suyun kaynaması, taşın göğe yükselmesi gibi) kendilerinin dışında olan sebeplerden; bazıları da (suyun kaynatılmasından sonra kendi haline bırakıldığında eski haline dönmesi, havaya atılan taşın yere düşerek yerinde sakinleşmesi gibi) doğrudan kendi nefislerinden kaynaklanır. Çekirdeğin bitkiye, spermin canlıya dönüşmesi de buna yakındır. İbn-i Sina, cisimleri etkileyen güçlerin, hissedilmeyen mücerret varlıklar, ya da eserlerini hissettiğimiz fakat kendisini göremediğimiz güçler olabileceğini söyler. Mesela mıknatıs demiri kendisine çeker, bunu duyularımızla görürüz, fakat çeken gücü göremeyiz. O zaman bu çekim gücü nedir? Bu çekim gücü mıknatısın sadece cismi olamaz, çünkü cisimler cisim olarak aynıdır; buna gore o çekim gücü o cisimde bulunan farklı bir özel güç olmalıdır. Bu güç o cismin fiil ve hareketlerinin ilkesidir. Bu onun tabiatıdır. Ona göre bu ilahi düzenin bir parçasıdır (İbn-i Sina, 2006, s. 34)

Yaratma Sürecinde Hareketin Önemi

İbn-i Sina, cisimlerin hareketinin yaratma sürecinin önemli bir mekanizması olduğunu söyler. Ona göre hareket sadece bir mekandan başka bir mekana geçiş değil, aynı zamanda kantitatif ve kaltitatif değişme (eşyanın sayısının artması, gelişmesi, büyümesi/küçülmesi, iyileşmesi/ kötüleşmesi), pozisyondaki değişme (otururken kalkması) ve mekânsal değişme süreçlerini

içerir. Bu değişmelerin her biri varlıklardaki potansiyel olanın hareket yoluyla bilfiile dönüşmesi, yani melekten her an yeni bir suret alarak yenilenmesidir. Bu süreçte İbn-i Sina her şeyin noktai kemaline ulaşmaya 'aşk' derecesinde bir çabaya sahip olduğunu vurgular. Dolayısıyla yaratma, duraksamaksızın her an ilgili melekten yeni suret alma, eski suretleri ademe gönderme süreci olarak devam eder. Ona göre hareketin biri hazırlayıcı illet, diğeri müekkel melek olmak üzere iki ilkesi vardır. Hazırlayıcı illet (sebep), yakın, müekkel melek uzak illettir. Hazırlayıcı illet (sebep) cismi belli bir kıvama (istidat-ı tam) getirdikten sonra melek ona uygun formu verir. Mesela hazırlayıcı illet (mesela güneşe yakınlık) belli bir noktaya ulaştığında melek, heyula denilen maddeye ateş suretini (formunu) verir; güneşten uzaklaştığında ise toprak; ikisi arasında ise duruma göre su ve hava formunu verir. Burada heyulanın güneşe mesafesi (yakın ya da uzak olması) onlara ilgili formların verilmesini sağlayan 'tercih ettirici' faktördür. Su ateşte çok kaynatıldığında su formu ademe gider, yerine ateş formu verilir. Suyun buhara, buharın yağmur ya da kara dönüşmeleri de aynı süreçle gerçekleşir.

Burada 'heyula' bir imkan ve bir potansiyelitedir; hariçte varlığı yoktur, ademdir. Sadece form kabuledebilir bir imkandır. Formları kabul ederek varlık sahnesine çıkmakta; formsuz kaldığında ise ademe geri dönmektedir.

İbn-i Sina'nın Vahibu's-Suver tezini İmam-ı Gazali ve Fahreddin-i Razi de kabul etmekte; Gazali

'..Aslında Allah'tan başka bir neden bulunmamaktadır; çünkü ruhun hayvanların spermlerindeki idrak ve hareket yetileriyle birleşmesinin, sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kurulukla sınırlanmış tabiatlardan doğmadığı ve babanın ne spermayı rahme bırakmak suretiyle ceninin fâ'ili, ne onun yaşamının, ne görmesinin, ne işitmesinin ve ne de onda bulunan başka şeylerin fâ'ili olduğu konusunda hiçbir görüş aynılığı bulunmamaktadır. Bunların baba ile aynı anda var olduğu bilindiği halde, onun tarafından meydana getirildiğini hiç kimse söylememektedir. Tersine, onların varlığı ya aracısız olarak, ya da görevlendirilmiş melekler aracılığıyla Allah tarafından sağlanır. Yaratıcının varlığını kabul eden filozofların kesinlikle benimsemiş oldukları hususlardan biri işte budur.

İşte bundan dolayı, filozofların hakikatli olanları, bu cisimlerin yanyana bulunmaları ve kısaca onların birbirleriyle ilişkilerinin farklı olması halinde ortaya çıkan bu ilinti ve olguların, ancak Vahibu's-Suverden, yani melek ya da meleklerden çıktığı konusunda birleşmişlerdir' (İbn-i Rüşd, 1998, s. 290 vd) diyerek ilgili tezi benimsediğini ifade eder.

İbn-i Sina'nın teorisinde tartışmalara neden olan problem cisimlerin istidat-ı tamma ulaşmalarından sonra meleklerin devreye girmeleri ve form vermeleri, istidat-ı tamma ulaşıncaya kadarki süreci nefsler (nebati ve hayvani nefsler) ve tabii kuvvetlerin yönetmeleri düşüncesidir. Suhreverdi ve Muhammed Şehrezuri'nin dillendirdiği itiraza göre nefsler ve doğal güçlere havale edilen alanların bunların üstesinden gelemeyecek derece çok karmaşık, yüksek bilgi ve irade gücüne ihtiyaç duyan alanların olmasıdır. İbn-i Sina'ya göre nebati nefsler nebatat ve hayvanların beslenmesi için gerekli besinleri, hazırlayan, hücrelere dağıtan, varlıkların büyümesini ve gelişmesini sağlayan, kendisi gibi başka varlıkların üremesini güvence altına alan kuvvelerdir. Burada özellikle kanın içinden hayvanın neslinin devamını sağlayacak spermin üretilmesi, korunması nebati nefsin bir fonksiyonu olarak görülmüştür. Oysa bu kadar dakik

ve karmaşık eylemleri nebati nefslerin yapabilmesi mümkün değildir. Çünkü nebati nefsler hayvani nefslerin, hayvani nefsler ise insani natık nefsin hizmetçileri ve alt şubeleridir. Bunları insani natık nefsler bile yapamaz, çünkü insan olarak bizlerin çok büyük ekseriyeti gelişmiş bilgiye sahip olmamıza rağmen bırakın spermin nasıl oluştuğunu, iç organlarımızın şeklini, pozisyonunu, doğasını bile bilmiyoruz; bunları ancak bunlarla ilgilenen sınırlı sayıda hekim bilebilir. Bilemediğimiz şeylerin teşekkülü, miktarı, birbiriyle ilişkisini nasıl belirleyeceğiz! Bu faaliyetleri ancak şuur ve irade sahibi melekler gerçekleştirmelidir. Suhreverdi ve izleyicisi Şehrezuri'ye göre tüm felekler, yıldızlar, basit ve mürekkep unsurların her bir nev'i için kudsiler aleminde bir 'rab' vardır, o rab, o nev'i korur ve intzam altına alır, onları besler, geliştirir ve çoğaltır (Molla Sadra, 2002, c.5, s. 126-7) Bu yaklaşımı eski Yunan filozoflarından Plato, Sokrates, Pisagor, Hermes gibi büyük hekimler de benimsemişlerdir. (Molla Sadra, 2002, c.5, s. 128; Molla Sadra, 2002, c. 8, s. 105 vd; Şehrezuri, 2004, c.3, s. 317 vd)

Doğal olarak İbn-i Sina da Suhreverdi de zamanlarındaki bilimin ulaştığı bilgi stokunu dikkate alarak düşünce üretiyorlardı. İnsan ve hayvan bedenindeki gıda oluşum sürecini günümüzdeki ayrıntısıyla bilmelerine imkân yoktu. Keza inorganik dünyada temel element olarak toprak, su, ateş ve havayı esas alıyorlar, onların bileşimleri yoluyla oluşan çeşitliliği gözlemliyorlardı. Karbon, azot, oksijen ve hidrojen gibi çok fonksiyonlu elementlerden ve bunların oluşturduğu moleküllerden haberdar değillerdi. Kandan spremin oluştuğunu biliyorlar fakat spermin içerdiği kromozom ve DNA-RNA sistemleri hakkında bilgileri yoktu. Keza atomlar hakkında tahmini bilgileri vardı ancak elektronlar, çekirdek ve atomların birbirinden elektron alışverişinden, o süreçte ısı üretiminden bihaberdiler.

Aslında İbn-i Sina'nın teorisi hem organik hem de inorganik alemdeki süreçlere, aynı şekilde atomaltı dünyayanın birçok alanına uygulanabilir. Her form (modern kimyada faz) melek tarafından verildiğine, formsuz bir mevcut olamayacağına göre mesela yediğimiz besinlerden kanın oluşum sürecinin her anının müekkel meleğin her an müdahalesi yoluyla olduğu söylenebilir. Mesela, gıda maddesini ağzımıza götürmemiz bir mekanda hareket olduğu için bilkuvve olandan bilfiil olana geçiş, dolaysıyla yeni form verilmesidir. Keza o maddeyi çiğnememiz, yutmamız, midemizde asitlerle eritilmesi, ısıtılması, farklı maddelerin seçilmesi, kana dönüşmesi, karaciğerde pişirilmesi, kalpte temizlenmesi ve tüm damarlara pompalanması yeni formların kabulüyle olmaktadır. Ancak bu süreçte kanın içinden gerekli atomların seçilerek spermin oluşturulması, doğal olarak bilinçsiz ve iradesiz nebati nefse verilemez; özellikle varlığın tüm geçmişini içinde barındıran DNA'ların oluşturulması çok daha zor ve imkansızdır. Bu aşamada varlıkların sadece istidat-ı tama ulaşmadan sonra değil, seçim aşamasında da meleklerin devrede olması gerekir. Keza hazır hale getirilen besin maddelerinin alyuvarlar vasıtasıyla hücrelere dağıtılması da çok kapsamlı bir bilgiyi, iradeyi ve hüneri gerektirir. Milyonlarca farklı hücrenin tam ihtiyaç duyduğu gıdayı ayağına kadar götürmek; göze taşınacak olan gıdayı göze, tırnağa taşınacak olanı tırnağa taşımak en gelişmiş insan nefsi olan natık nefslerin bile üstesinde gelebileceği bir eylem değildir. Bütün bunları, İlm-i İlahinin kendi görevi ile ilgili kısmına sahip olan melekler gerçekleştirebilir. Bunlar ya tesadüfe havale edilecek (İbn-i Sina kainatta iğne ucu kadar bir alanı tesadüfe havale etmemekte ısrarcıdır), ya şuursuz ve iradesiz nebati nefslere havale edilecek, ya da Cenab-ı Hakk'ın izniyle çalışan meleklere havale edilecektir ki en makülü sonuncu şık olmalıdır.

Şimdi B. Said Nursi'nin melek-tabiat ilişkisi hakkındaki yaklaşımlarını inceleyelim.

Said Nursi'nin Düşüncesinde Yaratılışta Melek-Tabiat İlişkisi

Nursi, İbn-i Sina gibi bir filozof değildir. Dolayısıyla Nursi, sistematik bir yaratma nazariyesi geliştirme çabası içinde olmamıştır. Daha fazla o, çağın ateist ve materyalist saldırıları karşısında dini inanç ve değerleri savunma bağlamında ilgili nazariye ve teorilerden gerekli olan malzemelerden Sünni geleneğe en uygun olanını alır ve kullanır. Doğal olarak bu süreçte, aşağıda örneklerini göreceğimiz gibi, bizzat kendisinin keşfettiği yepyeni kavramlar ya da mekanizmalar da vardır.

Yaratma sürecinde melek-tabiat ilişkisinde Üstad Nursi, 'İmam-ı Mübin/ Kitab-ı Mübin', 'Müekkel Melek', 'Mülk/Melekut', 'Mübaşeret', 'Şeriat-ı Fıtriye', Tekvini Emr/Şeri Emr', 'İstidat', 'Hareket' 'Nokta-i Kemal', 'Şevk ve Faaliyet', 'Bilkuvve/Bilfiil' gibi kavramları ve mekanizmaları kullanır. Bunları kısaca inceleyelim.

İmam-ı Mübin: İlim-i İlahi

Nursi, ilk olarak her şey yaratılmadan önce tüm ayrıntısı ile ilahi ilimde belirlenmiş ve programlanmış olduğunu vurgular ve bunu 'İmam-ı Mübin' kavramı çerçevesinde açıklar.

İmam-ı Mübin, ilim ve emr-i İlâhînin bir nevine bir ünvandır ki, âlem-i şehadetten ziyade âlem-i gayba bakıyor. Yani, zaman-ı halden ziyade, mazi ve müstakbele nazar eder. Yani, herşeyin vücud-u zâhirîsinden ziyade aslına, nesline ve köklerine ve tohumlarına bakar. Kader-i İlâhînin bir defteridir.

Üstad Nursi, gayb olan İmam-ı Mübin hakikatini fiziki ve organik dünyadaki ampirik geçekliklerle temellendirmeye çalışır:

Yani, eşyanın mebâdileri ve kökleri ve asılları, kemâl-i intizamla eşyanın vücutlarını gayet san'atkârâne intaç etmesi cihetiyle, elbette desâtir-i ilm-i İlâhînin bir defteriyle tanzim edildiğini gösteriyorlar. Ve eşyanın neticeleri, nesilleri, tohumları, ileride gelecek mevcudatın programlarını, fihristelerini tazammun ettiklerinden, elbette evâmir-i İlâhiyenin bir küçük mecmuası olduğunu bildiriyorlar (Nursi,1977, s. 581-582).

Nursi'ye göre bu defter '..eşyanın neticeleri, nesilleri, tohumları, ileride gelecek mevcudatın programlarını, fihristelerini tazammun ettiklerinden..' eşyanın harici varlık sahnesine çıkmaları hangi süreçlerden geçerek gerçekleşmektedir.

Nursi, İbn-i Sina ve izleyicilerinde olduğu gibi yaratmada 'mübaşeret', yani doğrudan Cenab-ı Hakk'ın eşyayı yaratmasının söz konusu olmadığını, aşağıda geniş olarak inceleneceği gibi, sıklıkla vurgular. Benzer görüşü İmam-ı Gazali'de ileri sürer (Gazali, 1994, s. 55 vd) Cenab-ı Hak yaratma olayını çeşitli vasıtalar yoluyla gerçekleştirmektedir. Mübaşeretsiz yaratmayı İbn-i Sina, 'Tercih Bila Müreccih'in caiz olmaması ilkesinden hareket ederek temellendirdiğini kısaca yukarıda görmüştük. Nursi ise bu konuda çok farklı bir argüman geliştirir ve İlahi Kudret'in varlıklara mübaşeretinin (vasıtasın taallukunun) İlahi İzzet'e uygun düşmeyeceği ve bu durumda durumunda şikayetlerin doğrudan Cenab-ı Hakk'a yöneltilmiş olacağıdır. Bu iki mahsurdan kaçınmak için Nursi varlılarda 'Mülk/Melekut' ayrımı yapar ve ilgili handikapları aşmaya çalışır:

'…âyinenin iki vechi gibi, herşeyin bir mülk ciheti var ki, âyinenin mülevven yüzüne benzer; muhtelif renklere ve hâlâta medar olabilir. Biri melekût'tur ki, âyinenin parlak yüzüne benzer. Mülk ve zahir vechinde, kudret-i Samedâniyenin izzetine ve kemâline münâfi hâlât vardır. Esbab, o hâlâta hem merci, hem medar olmak için vaz edilmişler. Fakat melekûtiyet ve hakikat cânibinde herşey şeffaftır, güzeldir, kudretin bizzat mübaşeretine münasiptir, izzetine münâfi değildir. Onun için, esbab sırf zahirîdir; melekûtiyette ve hakikatte tesir-i hakikîleri yoktur'(Nursi, 1977, s.305).

Nursi, diğer selefleri gibi ısrarla bu vasıtaların müessir-i hakiki (yaratıcı) olmadıklarını, yaratıcının sadece Cenab-ı Hak olduğunu, vurgular:

'Sultan-ı Ezelînin memurları, saltanat-ı Rububiyetin icraatçıları değillerdir. Belki o saltanatın dellâllarıdırlar ve o Rububiyetin temâşâger nazırlarıdırlar. Ve o memurlar, o vasıtalar kudretin izzetini, Rububiyetin haşmetini izhar içindir, tâ umur-u hasise ile kudretin mübaşereti görünmesin…' (Nursi, 1977, s.305)

Burada Nursi, İbn-i Arabi'nin geliştirdiği 'Zahir/Batın' 'Mülk/Melekut' ayrımını esas alıyor, özünü reddetmemekle birlikte şeklen İbn-i Sina'nın yaratılış tezinden uzaklaşmış gözüküyor.

İbn-i Arabi, eşyanın biri zahiri ve diğeri bir batıni iki yüzü olduğunu; batıni yüzünün 'müessir', zahiri yüzünün müteessir (etkilenen) olduğunu; yine bazı mecazi kavramlara müracaat ederek eşyanın zahirinin 'Hakk'ın Zahiri', batınının 'Hakk'ın Batını' olduğunu; her ikisinin de mertebe-i uluhiyetin iki farklı itibarı olduğunu söyler (İbn-i Arabi, 2017, c.3, s. 175 vd).

Nursi, İbn-i Arabi'nin Mülk/Melekut tezini kabul ederek onun meşhur 'Hazerat-ı Hams' doktrinini kabul etmiş mi olmaktadır? Nursi, ilgili doktrinin çok önemli bir manevi keşfiyata dayandığını kabul etmekle berber özellikle bazı ifadelerinin zahir-i şeriata ve naslara münasip düşmediğini vurgular (Nursi, 1958, s.85). Nursi'nin ilgili eleştirisini dikkate alarak söz konusu doktrinin tümünü değil sadece mülk-melekut kısmını alıp kullandığını söyleyebiliriz.

Nursi'ye göre eşyanın melekut cephesi şeffaf ve doğrudan İlahi Kudrete bakar; bu cephede illet-malul, sebep müsebbep, büyük-küçük, güzel- çirkin ilişkisi yoktur. Eşyanın mülk cephesi ise sebep-sonuç, illet ve malül ilişkisinin söz konusu olduğu bir alandır. Bu alanda doğal sebepler etkili ve belirleyicidir. Burada Nursi'nin yaklaşımında çözülmesi gereken problem eşyanın melekut cephesine taalluk eden İlahi Kudret'in hangi mekanizmalarla eşyanın mülk cephesine aktarıldığıdır. Bu aktarımı melekler mi gerçekleştirmektedir?

Yaratmada Meleklerin Rolü

Nursi, bazı eserlerinde yaratma ve yaratma sonrası süreçte meleklere çok önemli ve kapsamlı fonksiyon yükler. O, bu konuda İbn-i Sina'nın reddettiği, fakat, İşraki felsefesinin kurucusu Suhreverdi'nin yaratma düşüncesinin merkezine yerleştirdiği, yukarıda kısaca incelenen, 'Rabbu'l Enva'' nazariyesini kabul etmiş gözüküyor. Nursi, ilgili tezin şeriatta da kabul edildiğini, şeriat dilinde bunların 'müekkel melekler' olduğunu söyler:

'Hem de lisan-ı şeriatte işitiliyor: Herbir nev'e mahsus ve o nev'e münasip bir melek-i müekkel vardır. Bu münasebete binaen o melek o nev'in ismiyle müsemmâ, belki âlem-i melâikede onun suretiyle mütemessil oluyor… Hem de hükema-i İlâhiyyûn nezdinde, her bir nevi için hayy ve nâtık ve efrada imdad verici ve müstemidd'i bir mahiyet-i mücerrede vardır. Lisan-ı

şeriatta *"melekü'l-cibal"* ve *"melekü'l-bihar"* ve *"melekü'l-emtar"* gibi isimlerle tabir edilir. Fakat tesir-i hakikîleri yoktur. Müessir-i Hakikî, yalnız Zât-ı Akdestir.' (Nursi, 2008, s.72)

Yukarıdaki açık ifadelerle Nursi, Meşşailerin reddettiği 'Rabbü'l Evva'' nazariyesini kabul etmekte ve bunun şeri olduğunu ileri sürmektedir. Bu nazariyeyi kabul etmesi Nursi'ye meleklerin eylem alanını genişletmekte İbn-i Sina ve izleyicilerinin melekleri geride tuttuğu alanlarda da meleklere görev vermektedir:

'Meleklerin bir kısmı âbid, diğer bir kısmı amildir. Dünya ile ilgilenen (Melâike-i arzıyenin) amil kısmı, bir nevi insan gibidir. Tâbir câiz ise, bir kısmı çobanlık, bir kısmı da çiftçilik yaparlar. Yani, sanki yeryüzü (rûy-i zemin) umumi bir çiftliktir; içindeki hayvan türlerine Allah'ın emriyle, izniyle ve kudretiyle sorumlu bir melek (melek-i müekkel) nezâret eder.

Keza sanki yeryüzü bitki ve ağaçların içinde ekilip, dikildiği bir tarladır. Hepsine müekkel bir melek nezâret eder. Hazret-i Mîkâil Aleyhisselâm ilgili meleklerin nâzırlarıdır.

Meleklerin görevleri ilahi emirleri o türe (bir nevi) ilham etmek ve o türün iradi fiillerini (bir nevi) tanzim etmektir. Onlara verilen cihazâtı düzenli ve güzel kullanmak ve onları bâzı gayelere yönlendirmektir.' (Nursi, 1977, s. 368-369)

Dikkat edileceği gibi Nursi'nin düşüncesinde meleklerin mülk alemiyle ilgili görevleri içinde 'ilham', 'tanzim' ve 'yönlendirme' eylemleri vardır. Burada Nursi 'bir nevi' diyerek bu görevlerin hakiki değil, sanki mecazi olduğunu ima eder gibidir. Nursi, burada acaba 'tabii güçlere' alan açmaya mı çalışmaktadır sorusu akla gelmektedir. Şimdi de Nursi'nin düşüncesinde yaratma sürecinde tabiat kuvvetlerinin yeri ve fonksiyonunu inceleyelim.

Nursi'de Tabiat Kanunları

Nursi, tabiat olgusuna çok geniş bir perspektiften yaklaşır. Ona göre tabiat kanunları Levh-ı Mahfuz'un dünyada bir 'cüzi tecellisi', 'Şeriat-ı Fıtriyye' ve 'Şeriat-ı Tekviniye'dir. Nursi için önemli ve kesin olan şey, materyalist felsefenin ileri sürdüğü gibi tabiatın yaratıcı bir güç olmadığıdır. Nursi tabiat konusunda İbn-i Rüşd ve İbn-i Arabi'nin yaklaşımlarını benimsemiş gözükmektedir. İbn-i Rüşd eşya arasında belli bir 'irtibat'ın olduğunu bu irtibatın olmaması durumunda eşyanın var olamayacağını söyler. 'Bu irtibatı sağlayan onları var edendir. Bu irtibatta bir birlik vardır, o da Bir'den kaynaklanmaktadır. Bu birlik, varlıklarda tabiatlarına göre çeşitlenir. İbn-i Rüşd'e göre sebep-müsebbep ilişkisi hikmetin kaynağıdır (İbn-i Rüşd)

Aynı şekilde İbn-i Arabi de tabiata önemli bir kudsiyet atfeder, bazı mecazi kavramlar kullanarak tabiatın 'uluhyet-i zahire' olduğunu söyler (c.3, s. 170) Ona göre 'Esma-ı müessire-ı ilahiyye erkeğe, tabiat kadına benzer. Erkeğin faaliyetinden nasıl kadın hamile kalırsa esmanın faaliyetinden tabiat da hamile kalıp bir takım suretler doğurur. Nefes-i İlahiyye batın, tabiat zahirdir' (İbn-i Arabi, c.3, s.170)

İbn-i Arabi ve İbn-i Rüşd gibi Nursi de mülk aleminde sebep-müsebbep ilişkisinin İlahi Hikmet'in bir gereği olarak görür:

'Hikmet-i ilahiyenin muktezası ve Esmanın tezahur etmek istemesiyle, müsebbebat esbaba rapt edilmiş, her şey bir sebebe bağlanmış, fakat esbabta hakki tesir yoktur' (Nursi, 1977, s. 646)

Nursi tabiatın bir sanat, bir nakış, bir şeriat-ı fıtriye, bir perde-i izzet, bir kanun olduğunu söyler. Ona göre tabiat:

'Âlem-i şehadet denilen, cesed-i hilkatin anasır ve âzâsının ef'allerini intizam ve rapt altına alan şeriat-ı fıtriyye-i İlâhiye'dir. Nursi, şeriat-ı ilahiyenin iki çeşit olduğunu, birinin İrade sıfatından gelen tekvini şeriat, diğeri Kelam sıfatından gelen bildiğimiz şeriattır. Birincisi âlemin ahvâlini ve harekâtını tanzim eder. İkincisi ise insanların hareket ve davranışlarını düzene sokar.' (Nursi, 2005, s.217) Başka bir pasajda Nursi tabiatın 'kader kaleminin sahifesi olan Levh-i Mahfuzun bir cilve-i aksi' olduğunu hatırlatır. Keza Nursi, bilimlerin her birinin kendisine göre külli ilkeleri olduğunu, ilkelerin külliyeti ise sistemin yüksek ve güzelliğini gösterdiğini, dolayısıyla tabiat kanunlarının yüksek bir nizamdan haber verdiğini vurgular. Bu mükemmel sistem de İlahi İrade ve Hikmeti ifade ederler.

Bu dünyadaki inorganik, organik ve ruhi varlıkların yaratılmaları süreçlerini anlatırken Nursi çok vurgulu bir şekilde İlahi İlim, İrade, Hikmet ve Kudret'e yönelir; varlıkların bu ilahi emirlere 'itaat'inden ve onların 'teshir' edilesinden söz eder. Varlıkların mülk cephesindeki hareket ve faaliyet yoluyla etkilenme süreçlerini tabii sebeplere havale ederken, melekut cephesini dikkate alarak 'mübaşeretle' yaratmayı ön plana çıkartır. Dolayısıyla bu noktada meleklerin fonksiyonu kısmen de olsa gözden kaybolmuş olur. Bu süreçte 'tabiat', Nursi'nin ifadelerinde bağlamına göre ya semavi levh-i mahfuzun kısmi izdüşümü olarak kutsallaşır; ya da 'Şeriat-ı Fıtriyyeye 'tabiat namını vermişler çirkinleştirmişler' denilerek pajoratif bir dil ile aşağılanır (Nursi 29. Söz, s.483))

Nursi'de Yaratma Süreçleri

Fizik ve organik dünyada yaratma süreçlerini Nursi'nin nasıl gördüğü ve temellendirdiğini daha yakından görelim. Nursi'ye göre yaratma olayı 'ibda'' ve 'inşa' olarak iki süreçle gerçekleşir. Bu konuda Nursi ayrıntı vermez, İbn-i Sina'nın yaratma konusundaki ayrımları önemser gözükür. İbn-i Sina, 'Bir'den Bir Sudur Eder' formülasyonuyla Cenab-ı Hakk'ın 'İbda'' anlamında İlk Aklı yarattığı, geri kalan semavi Akıllar, Nefsler ve kürelerin akıllar sislsilesinden sebep-müsebbep çerçevesinde sudur ettiği; Ayaltı dünyanın varlıklarının ise Onuncu Akıl'dan sudur ettiğini ileri sürer. Birinci sudur ibda' geri kalanlar 'inşa' şeklinde olmaktadır

Nursi, bu alemdeki sürekli kesintisiz yaratma sürecini; 'harekat-ı zerrat', 'faaliyet-i daimi', istidatların gelişmesi, her şeyin bir 'nokta-i kemal'inin olması ve o noktaya ulaşmak için yüksek bir arzu ve aşka sahip olması, 'bilkuvveden bilfiile' geçiş gibi kanunları kullanarak temellendirmeye çalışır. Bunların üzerinde kısaca duralım.

Harekat-ı Zerrat: Kitab-ı Mübin

Nursi, yaratma sürecinde atomların hareketine özel bir önem atfeder, hatta bu hareketleri Kitab-ı Mübin ile özdeş sayar:

'Kitab-ı Mübin ise, âlem-i gaybdan ziyade âlem-i şehadete bakar. Yani, mazi ve müstakbelden ziyade zaman-ı hazıra nazar eder. Ve ilim ve emirden ziyade kudret ve irade-i İlâhiyenin bir ünvanı, bir defteri, bir kitabıdır. İmam-ı Mübin kader defteri ise, Kitab-ı Mübin kudret defteridir. Yani, her şeyin vücudunda, mahiyetinde ve sıfât ve şuûnâtında kemâl-i san'at ve intizamları gösteriyor ki, bir kudret-i kâmilenin desâtiriyle ve bir irade-i nâfizenin kavâniniyle vücut giydiriliyor; suretleri tayin, teşhis edilip birer miktar-ı muayyen, birer şekl-i mahsus veriliyor. Demek o kudret ve iradenin küllî ve umumî bir mecmua-i kavânini, bir defter-i ekberi vardır ki, herbir şeyin hususî vücutları ve mahsus suretleri ona göre biçilir, dikilir, giydirilir.

İşte, İmam-ı Mübin'in imlâsıyla, yani kaderin hükmüyle ve düsturuyla, kudret-i İlâhiye, icad-ı eşyada herbiri birer âyet olan silsile-i mevcudatı, *"Levh-i Mahv-İsbat"* denilen zamanın sahife-i misaliyesinde yazıyor, icad ediyor, zerrâtı tahrik ediyor. Demek, harekât-ı zerrat, o kitabetten, o istinsahtan, mevcudatın âlem-i gaybdan âlem-i şehadete ve ilimden kudrete geçmelerinde bir ihtizazdır, bir harekâttır.' (Nursi, 1977, s.582)

Nokta-i Kemal ve Şevk

Nursi, İmam-ı Mübin sürecinde Cenab-ı Hakk'ın her şeye kendisine en uygun bir kemal noktası belirlediğini, bu noktaya ulaşmayı sağlayacak kabiliyet ve istidatlarla donattığını; aynı zamanda her şeyde bu noktaya ulaşmak için aşk derecesinde bir istek ve arzu yarattığını söyler. Nihai kemaline ulaşma sürecinde sürekli potansiyel olan kabiliyet ve istidadın bilfiile dönüştüğünü, bu yolla her an yoktan yaratma faaliyetinin gerçekleştiğini yine İbn-i Sina'nın yaratma tezini alarak kapsamını genişletir ve çok sayıda varlığa uygular. Hatırlanacağı gibi İbn-i Sina'ya göre yaratma 'hareket' yoluyla gerçekleşmekte idi. Nursi, hareket teorisini aynen benimseyerek yaratma düşüncesinde önemli bir faaliyet olarak alır:

'Kâinatta, bittecrübe, herşeyin bir nokta-i kemâli vardır. O şeyin, o noktaya bir meyli vardır. Muzaaf meyil, ihtiyaç olur. Muzaaf ihtiyaç, iştiyak olur. Muzaaf iştiyak, incizap olur. Ve incizap, iştiyak, ihtiyaç, meyil, Cenâb-ı Hakkın evâmir-i tekvîniyesinin, mahiyet-i eşya tarafından birer habbe ve nüve-i imtisalidirler. Mümkinat mahiyetlerinin mutlak kemâli, mutlak vücuttur. Hususî kemâli, istidatlarını kuvveden fiile çıkaran, ona mahsus bir vücuttur.' (Nursi, 1977, s.559)

Nursi, ilgili sürecin sadece hayvan ve bitkiler dünyasında değil aynı zamanda fizik ve kimyasal dünyada da geçerli olduğunu söyler:

'…Madem Sâni-i Hakîm herşey için o şeye münasip bir nokta-i kemâl ve ona lâyık bir mertebe-i feyz-i vücut tayin edip ve o şeye, o nokta-i kemâle sa'y edip gitmek için bir istidat vererek ona sevk ediyor. Ve bütün nebâtât ve hayvânâtta şu kanun-u rububiyet câri olmakla beraber, cemâdatta dahi câridir ki, âdi toprağa, elmas derecesine ve cevahir-i âliye mertebesine bir terakkiyat veriyor.' (Nursi, 1977, s.589)

Nursi bu baş döndürücü faaliyetten sadece yaratılmış varlıkların değil aynı zamanda Cenab-ı Hakk'ında kutsiyetine münasip bir 'lezzet' aldığını ileri sürer. Hatırlanacağı gibi bun İbn-i Sina 'Allah'ın razı olması' kavramıyla açıklıyordu. Üstad Nursi ise 'tabiri caiz ise' kavramına sığınarak 'lezzet-i mukaddese' olarak ifade eder:

'Ve elbette o lezzet-i mukaddese ile beraber, hadsiz Onun merhameti cihetiyle, faaliyet-i kudreti içinde, mahlûkatının istidatları kuvveden fiile çıkmasından ve tekemmül etmesinden neş'et eden, o mahlûkatın memnuniyetlerinden ve kemâllerinden gelen, Zât-ı Rahmân ve Rahîme ait, tabiri caizse, hadsiz memnuniyet-i mukaddese ve hadsiz iftihar-ı mukaddes vardır ki, hadsiz bir surette, hadsiz bir faaliyeti iktiza ediyor. Ve o hadsiz faaliyet dahi, hadsiz bir tebdil ve tağyir ve tahvil ve tahribi dahi iktiza ediyor.' (Nurs, 1958, s.88-89)

Nursi, hem Cenab-ı Hakk'ın hem de insanların aldığı faaliyet ve hareket 'lezzet'ini, ampirik bulgu ve gözlemlerine dayanarak canlı cansız tüm varlıklarda söz konusu olduğunu ileri sürer.

'…mevcudat, hattâ bir nokta-i nazarda câmidat dahi, evâmir-i tekviniye tabir edilen hususî

vazifelerinde, kemâl-i şevkle ve bir çeşit lezzetle emir-i Rabbâniyeyi imtisal ederler. Arıdan, sinekten, tavuktan tut, tâ şems ve kamere kadar herşey kemâl-i lezzetle vazifesine çalışıyorlar.

'..Hattâ bu sırra binaen denilebilir: Lâtif, nâzik su incimad (don!) emrini aldığı vakit, öyle şiddetli bir şevkle o emre imtisal eder ki, demiri..parçalar. (Nursi, 1994, s.128-129)

Sonuç olarak Nursi, selefi İbn-i Sina, Suhreverdi, İbn-i Rüşd ve İbn-i Arabi'nin bazı görüş ve kavramlarını ödünç alıp kendi kalıbında yeniden şekillendirerek yaratma sürecini temellendirmeye çalışır. Ulaştığı sonuç İlahi İlim, İrade, Hikmet ve Kudret'in her an devrede olduğu; onların devre dışı kalması durumunda kainatın bir anda yokluğa yuvarlanacağıdır. Buradan şu sonucu çıkarmamız mümkündür: İslami geleneğin hem felsefe/kelam hem de tasavvuf damarlarının müttefik olduğu nokta Cenab-ı Hakk'ı tatile çıkartan deizmin asla kabulünün mümkün olmadığıdır.

SONUÇ

Çalışmada ulaşılan sonuçları aşağıdaki şekilde özetlememiz mümkündür: Başta İbn-i Sina olmak üzere tüm Müslüman düşünür ve kelamcılar kâinatta hiçbir şeyin tesadüfen ve kendiliğinden olmadığı ve olamayacağı; her şeyin tasarımının İlahi İlim ve İrade tarafından belirlenip, İlahi Kudret tarafından yaratıldığı konusunda müttefiktir. Müslüman düşünürler arasında tek yaratıcının Cenab-ı Hak olduğu, onun dışında başka bir yaratıcının olmadığı (Mutezile İmamları dışında) konusunda icma' vardır. Ancak her düşünürün geliştirdiği farklı nedenlerden dolayı Cenab-ı Hakk'ın Kudreti'nin doğrudan değil de vasıtalarla taalluk ettiği ileri sürülmektedir. Bunu İbn-i Sina 'Tercih Bila Müreccih'in caiz olmadığı mantık ilkesine dayandırırken başkaları daha başka argümana dayandırır.

İlahi Kudret ile yaratılan eşya arasındaki vasıtaların, biri yakın illet olan tabii güçler, diğeri de uzak illet olarak değerlendirilen Vahibu's-Suver (melek) olduğu; meleklerin müdahalesi olmadan bilinç ve iradeden mahrum olan cisimlerin ve tabii güçlerin yaratma olayını gerçekleştiremeyeceği kesin olarak ileri sürülür. Meleklerin tabii güçlere ihtiyaç duymasını da yine 'Tercih Bila Müreccih' ilkesi çerçevesinde değerlendirilir.

Bu konuda doğal olarak cevaplanması gereken bazı sorular ortaya çıkar: varlıkların doğal güçler tarafından belli bir kıvama getirilmesi sonucu melek devreye girmekte; aksi durumda girmemektedir. 'Tam istidat' denilen bu aşamaya gelinceye kadar son derece girift, komplike tercih ve seçimlerin yapılması gerekmektedir; bunu bilinçsiz ve iradesiz doğal güçler nasıl yapabilecektir?

İbn-i Sina ve onun izleyicileri bu soruya tatmin edici cevap verememektedirler. Bu nedenle bu boşluğu doldurmak için Suhreverdi ve Muhammed Şehrezuri gibi hikmet ve keşif erbabı yeni nazariyeler üretmişler; meleklerin hemen her süreçte aktif olarak devrede olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Üstat Nursi modern çağda bilim ve felsefeden yükselen din karşıtı iddia ve meydan okumalara cevap vermek için harekete geçmiş ve gerçekten bu alanda yüksek bir performans göstermiştir. Başta selefi İbn-i Sina olmak üzere hemen her düşünürden gerekli düşünceleri almış ve savunmasında bunları etkili şekilde kullanmıştır. İbn-i Sina'dan 'hareket', 'bilkuvve/bilfiil', 'faaliyet ve şevk', 'noktai kemal' gibi mekanizmaları; İbn-i Aabi'den 'mülk/melekut', 'istidat'

gibi kavramları; Suhreverdi ve Şehrezuri'den 'Rabbü'l Enva'' kavramları ve düşüncelerini alarak Sünni geleneğin reddetmeyeceği bir yapıya sokarak son derece etkili bir savunma gücü oluşturmuştur.

Sonuç olarak hemen tüm önemli Müslüman düşünürler her şeyde kesintisiz bir yaratmanın söz konusu olduğunu, bu süreçlerde Cenab-ı Hakk'ın her an aktif olarak devrede olduğunu; aksi durumda kainattaki varlıkların ne varlığa gelmesi ne de varlığını sürdürmelerinin mümkün olmadığını; yani hem ateistik hem de deistik yaklaşımların kabul edilemez olduğunu ikna edici delillerle ispatlamaya çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

EŞ-ŞEHREZÛRÎ, MUHAMMED B. MAHMÛD, (2004),Resâʾilü'ş-Şecereti'l-ilâhiyye fî ʿulûmi'l-ḥaḳāʾiḳi'r-rabbâniyye (nşr. M. Necip Görgün), İstanbul

İBN-İ ARABİ (2017) Fususu'l Hikem Tercüme ve Şerhi, ter. A.A. Konuk, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.

İBN-İ RÜŞD (1986), Faslu'l Makal, Al-Maktabü'ş Şarkıyye, Beyrut

İBN-İ RÜŞD (1998), Tehafüt at Tehafüt, Merkez-i Dirasat Vahdet'l Arabiyye, Beyrut

İBN-I RÜŞD, (1964) el-Keşf an Menahici'l Edille, Kahire

İBN-İ SİNÂ (1960), Kitâb al- Shifâ' al-İlahîyyât I, Kahire: Dâr al-Mârif

İBN-İ SİNÂ (1950), İşarât wal-Tanbihât, (Tusî'nin yorumlarıyla), c. 2, (tahkik eden: Sülyman Dunya, (Dar al-Marif, Kahire

İBN-İ SİNÂ (1982), Kitab an-Necat, (Macid Fahri'nin takdimiyle), Beyrut,

İBN-İ SİNÂ (2017), Risale fi mahiyeti'l aşk, Hindawi Foundation C.I.C.

İMAM-I GAZALİ (1981), Tehafütü'l Felasife, ç. Bekir Karlığa, Çağrı Yayınları

İMAM-I GAZALİ, (1994), Mişkatü'l Envar, Bedir Yayınevi

MOLLA SADRA (2002), al-Hikmat al-Muta'âliyah fi'l-Asfâr al-Arba'ah, Dar Ehia al-Tourath al-Arabi, Beyrut

NURSİ, BEDİÜZZAMAN SAİD, (1977), Sözler, (İstanbul: Hizmet Vakfı)

NURSİ, BEDİÜZZAMAN SAİD (1958) Mektubat, (Sinan Matbaası, İstanbul)

NURSİ, BEDİÜZZAMAN SAİD (2007) Lemalar, (İstanbul: Yeni Asya,)

NURSİ, BEDİÜZZAMAN SAİD (2008), Muhakemat, RNK Yayınevi, İstanbul.

NURSİ, BEDİÜZZAMAN SAİD (2005) Mesnevi Nuriye, Sözler Neşriyat, İstanbul

SCHUTZ ALFRED (2011) Collected Papers V. Phenomenology and the Social Sciences Edited by Lester Embree , Springer

İMAM GAZZÂLÎ'YE GÖRE ALLAH'I TANIMANIN ANAHTARI

Arş. Gör. Dr. Hakan YAMAN, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü
hakanyaman@artuklu.edu.tr

ÖZET

Allah, insanda maddi ve manevi olmak üzere iki şey yaratmıştır. Zâhiri olan; el, ayak gibi göz ile görülebilen beden kalıbıdır. Bâtıni olan ise gözle görülemeyen; ama varlığından da şüphe duyulamayan nefis, ruh vb. şeylerdir. Bedendeki zâhir azalar ruhun askeri ve hizmetçileridir. Aslında ruh bu âleme geçici olarak gelmiş olan garip bir mahlûktur. Bedenin bütün uzuvları da onun askeri ve ordusudur. Hakkın cemalini görmek onun sıfatıdır. Bütün aza ve beden ona uyar ve emrine hazırdır. Onun hakikatini bilmek, tanımak Allah'ı tanımanın anahtarıdır.

Allah Teâlâ'yı tanımanın anahtarı, insanın kendini tanımasından geçmektedir. Bu görüşe *"Kendini tanıyan Rabbini tanır"* hadisi ile *"Kur'an'ın gerçek olduğu kendileri için apaçık belli oluncaya kadar onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı hep göstereceğiz. Rabbinin her şeye tanıklık etmesi (onlar için) yeterli değil midir?"* Fussilet suresi 53. ayet-i kerimesi kuvvetli delildir. İnsana kendi nefsinden daha yakın bir şey yoktur. Kendi nefsini bilen kişi Allah'ı bilme ve tanıma noktasında ilerleyecektir.

Evrendeki yaratılmışların akılları durduran fevkalâdeliklerine, canlılardaki güzelliklere bakan kişi bu şaşırtıcı ve sağlam düzenin, her şeyi çekip çeviren bir yaratıcıdan ve bu şekilde takdir eden bir fâilden müstağni olamayacağını hemen kavrar. İlimlerin en yücesi ve en şereflisi olarak kabul ettiği mârifetullahı sırasıyla Allah'ın zâtı, sıfatları ve fiilleri bölümlerine ayıran Gazzâlî, Fiiller konusunda Allah'tan başka her şey O'nun fiilleri içine girdiğini ifade etmiştir. Sıfatların ispatında kâinatta var olan düzen, güzellik ve mükemmellikten hareket eder ve bunları yaratanın bu niteliklerden yoksun olmasının düşünülemeyeceğini belirtir. Allah'ın varlığını nizam delili çerçevesinde ispat edebilmek için öncelikle O'nun mahlûkatı üzerinde düşünmek ve yaratılışlarındaki hikmeti anlamak gerektiğini belirtir.

Anahtar Kelimeler: Allah, Ruh, Yaratılış, Mârifetullah, Anahtar.

THE KEY TO KNOWING ALLAH ACCORDING TO IMAM GAZZÂLÎ

ABSTRACT

Allah has created two things in man, material and spiritual. The apparent one; It is a body pattern that can be seen with the eye, such as hand and foot. What is invisible to the naked eye; but the soul, whose existence cannot be doubted, etc. are things. The apparent organs in the body are soldiers and servants of the soul. In fact, the soul is a strange creature that temporarily came to this world. All the limbs of the body are its soldiers and army. Seeing the beauty of the Allah is his attribute. All limbs and body obey and are ready for his command. Knowing his truth is the key to knowing Allah.

The key to getting to know Allah is through self-knowledge. "We will always show them the evidences found in their surroundings and in them until it becomes clear to them that the Quran is true with the hadith *"Whoever knows himself knows the Allah"* to this view. Is it not enough (for them) for the Allah to bear witness to everything? The 53rd verse of the chapter of Fussilat is strong evidence. There is nothing closer to man than himself. A person who knows his own self will progress to knowing and recognizing Allah.

One who looks at the mind-stopping marvels of the creatures in the universe and the beauties of living things will immediately realize that this astonishing and solid order cannot exist without a creator who pulls and turns everything and a deity who appreciates it in this way. According to Gazzâlî, knowing Allah is the highest and most honorable of the sciences. he divides this science into Allah's essence, attributes, and actions.. He state that everything other than Allah in terms of verbs is included in Allah's actions. In the proof of the attributes, he acts from the order, beauty and perfection existing in the universe and states that it is unthinkable for the creator of them to lack these qualities. He states that in order to prove the existence of Allah within the framework of the evidence of order, it is necessary to first think about Allah's creatures and understand the wisdom in Allah's creation.

Keywords: Allah, Science, Soul, Knowing Allah, Key.

GİRİŞ

Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler (Maide: 5/54) Resulüllah buyurur ki: Allah Teâlâ'yı ve Resulünü her şeyden daha çok sevmeyenin imanı tam değildir. Peki, Allah'ı sevmenin yolu nedir? Tabi ki O'nu daha iyi tanımaktan geçmektedir. Çünkü insan tanıdıkça daha çok sever. Yani insan marifetullahta ne kadar ilerlerse muhabbetullahta da o kadar yol kat eder. İnsan tanıdıkça sever ve sevdikçe de O'na olan inancı ve imanı ziyadeleşir.

Allah Teâlâ bütün kullarına öncelikle kendisini tanımalarını, yani kendisine iman etmelerini ve varlığını tasdik etmelerini; ikinci olarak sonradan olanların özelliklerinden ve başkasına benzemekten kendisini tenzih etmelerini; üçüncü olarak kendisini birlemelerini; dördüncü olarak ilim, kudret vb. sıfatlarını bilip tasdik etmelerini emretmiştir. Bu sayılanları bilmek ve tasdik etmek her kula vaciptir ve ondan istenmektedir. (İmam Gazzâlî, 2012: s. 143)

Allah'ı tanımak ve O'nun hakkında düşünmenin iki makamı vardır. Birincisi en yüce makamdır. Allah'ın zatı hakkında düşüncedir. Fakat bu düşünce yasaklanmıştır. Nitekim *"Allah'ın mahlûku hakkında düşününüz; fakat O'nun zatı hakkında düşünmeyiniz."* hadis-i şerifi Allah'ın zatı hakkında düşünmememiz gerektiğini ifade etmektedir. İkincisi ise Allah'ın fiillerine, sanatının acayipliklerine ve yaratılış hakkındaki emrinin garipliklerine bakmaktır. Çünkü bunlar Allah'ın celâline, kibriyasına, kudsiyyet ve yüceliğine, ilim ve hikmetinin kemaline delalet eder. Kişi Allah'ın sıfatlarına o sıfatların eserlerinden bakacaktır. Eserlere bakmak eseri yapana işaret eder. (İmam Gazzâlî, 2007: IV, s. 761-762) Dünya bu cihetten düşünüldüğünde; dünyadaki mevcudatın tamamı, Allah'ın kudretinin eserlerinden bir eserdir. Dünya ve içindekilere bu noktadan bakmak gerekir.

İmam Gazzâlî'ye Göre Dünya

İmam Gazzâlî'ye göre dünya, din yolunun konaklarından bir konak, Allaha giden yolda bir uğrak ve yolcuların azıklarını almaları için çölün başlangıcında kurulmuş bir pazardır. Ahiret menzillerinden bir menzil, hatta ahiretin bir tarlasıdır. Din dünyasız olmaz; bu yüzden din ve dünya ikizdir. (İmam Gazzâlî, 2015: s. 106) Dünyaya gelmekten maksat ahirete azık hazırlamaktır. Çünkü insan başta basit ve noksan yaratılmıştır. Ancak maddesindeki kabiliyet ile kemal kazanıp meleklik suretini kazanabilir. İnsan bunun için yaratılmıştır. Allah Teâlâ'nın acayip işlerini bilmek için kendini ve kâinatı bilmekle Allah Teâlâ'yı bilmenin anahtarı yapıldı.

İçinde misafir olarak bulunduğu misafirhane olan dünyada insanın, yalnız üç şeye ihtiyacı vardır: Biri yemek, biri elbise ve biri de meskendir Belki, dünyanın asılları da bunlardır. Bedenin gıdası olan yemek, haddinden fazla alınırsa, helak sebebi olur. Fakat kalbin gıdası olan Allah'ın marifeti ne kadar artarsa o kadar iyi olur.

İnsan için evveli beşik sonu mezardan ibaret yolculuk olan dünya, kendini sana öyle bir şekilde arz eder ki sen onun hareketsiz olduğunu ve devamlı kendinle beraber bulunduğunu sanırsın. Hâlbuki o, daima senden kaçmaktadır. Ancak bu iş aniden olmadığı için zerre kadar hareket ettiği bilinmez. O gölgeye benzer ki, baktığın zaman hareketsiz sanırsın. Fakat o, daima gitmektedir. Malumdur ki senin ömrün daima geçmektedir, her an eksilmektedir. Demek ki, dünya öyle bir dünyadır ki, daima sana veda etmek üzeredir, oysa sen bundan habersizsin. (İmam Gazzâlî, 2011: s. 58)

Dünyada İnsanın Asıl Amacı

Bu dünyada en yüce gaye Allah'a kavuşmaktır. Allah'ın yakınlığına erebilmek için gayret eden de kalptir. Tabi ki buradaki et parçası maddi kalp kastedilmiyor. Çünkü bu kalp ölü insan ve hayvanda da vardır. Gazzâlî'nin kastettiği Allah'ın sırlarından bir sır ve latifelerinden bir latifedir ki bu bazen ruh olarak ifade edilir. Amaç bu latif cismin Allah'a yaklaşmaya gayret etmesidir. Beden bu latif cismin bindiği ve Allah yoluna koştuğu bineğidir. Bu yönüyle beden önemlidir. Çünkü beden ayakta durmadan ve sağlıklı olmadan Allah'a ibadet etmek mümkün değildir. (İmam Gazzâlî, 2015: s. 106)

Gazzali öğrencinin adabı hakkında bilgi verirken birinci olarak kalbi kötü ahlak ve çirkin sıfatlardan temizlemek olarak zikreder. Çünkü ilim, kalbin ibadeti, iç dünyanın namazı ve iç âlemin Allah' a yaklaşmasıdır. Nasıl ki namaz dış organların maddi pisliklerden temizlenmesi ile caiz olursa kalbin ibadeti de ancak kalbi kötü ahlak ve çirkin sıfatlardan temizlemekle olur. Kalp bir evdir ki Allah, ilim nurunu insanların kalbine melekler vasıtasıyla koyar. İkinci olarak dünya meşguliyeti ile alakasını azaltmak gerektiğini; çünkü alakalar ve ilişkilerin zihni meşgul ettiğini söyler. Bunu anlatırken suyu çeşitli kollara dağılan kanal örneğini verir. Bu kanalın suyunun bir kısmını toprağın bir kısmını da havanın alacağını ve sonrasında fazla bir suyun kalmayacağını ifade eder. Sonra insanın ömrünün bütün ilimlere yeterli olmadığından kişinin ilimlerin en iyisi ve en güzeli olan ve gayesi Allah'ı bilmek olarak ifade edilen mükaşefe ilmine yönelmesi gerektiğini söyler. (İmam Gazzâlî, 2015: s. 131-135) Mükaşefe ilmi gizli ve batın bir ilimdir. Bütün ilimlerden gaye ve maksat budur. Tüm ilimler ancak Allah'a yol bulmak ve O'na tazarru için istenir. Hz. Ebu Bekir'i diğer bütün sahabelerden üstün kılan ilim budur aslında. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: Ebu Bekir'in üstünlüğü, namaz ve orucunun çokluğuyla değil, onun kalbinde bulunan bir şeyden dolayıdır. (İmam Gazzâlî, 2015: s. 96)

Gazzali'nin mükaşefe ilmi ile kastettiği insanın kalbinin hakkı görmeye mani perdenin kalkmasıdır. Aslında kalp aynası paslanmamış, dünya pislikleriyle kirlenmemiş olursa insanın özünde bu mükaşefe ilminin varlığı mümkündür. Tabi ki bu da kalp aynasını dünya pisliklerinden çirkin huylardan ve Allah'ı, sıfatlarını ve fiillerini bilmeye engel olan şehvet karanlıklarından temizlemekle mümkün olabilir. Kalp aynası temiz olduğu ölçüde kalpte hakkın hakikatleri parlar. Gökyüzüne tutulan ayna misalini verir Gazzâlî bizlere. Gökyüzüne temiz bir ayna tutarsan oradakileri içine alarak bizlere yansıtabilir. Tam tersi olursa yani ayna kirli ve paslı olursa kabiliyeti izin vermediği için onları bize gösteremez. (İmam Gazzâlî, 2015: s. 100)

Ayrıca kişinin amacı, iç dünyasını kemal sıfatlarla süslemek ileride celal sahibi olan Allah'a yaklaşmak ve melaike-i mukarrabinden olan en yüce cemaate ulaşmak olmalıdır, der. (İmam Gazzâlî, 2015: s. 137)

Aslında insanın iki şeye ihtiyacı vardır. Biri, kalbinin gıdasını temin etmek, diğeri de, bedeninin gıdasını temin etmektir. Kalbin gıdası: Allah Teâlâ'nın marifeti ve sevgisidir. Çünkü her şeyin gıdası, tabiatının arzuladığı şey olup onun özelliğidir. Allah Teâlâ'nın marifeti ve sevgisi, insanın özelliği olup kalbin helak olması da, Allah Teâlâ'dan gayrisinin sevgisine dalmakta olmaktadır. Beden bağlı bulunduğu kalbin arzularını hazırlamak içindir. Çünkü beden fani, kalp ise bakidir. Beden ile kalp arasında ilişki, deve ile hacı arasındaki ilişki gibidir. Hac yolunda deve, hacı içindir. Hacı, deve için değildir. Ancak Hacı Kâbe'ye varıncaya kadar, devenin

yemini suyunu ve diğer ihtiyacını temin edip deve ile ilgilenmek zorundadır. Kâbe'ye varınca, onun sıkıntısından kurtulur. Ancak hacının yolda devenin ihtiyacı ile ilgilenmesi lüzumu kadar olmalıdır. Bunun gibi eğer insan bütün ömrünü bedeninin kuvvetlenmesi için sarf ederse, kendi saadetinden mahrum olur. (İmam Gazzâlî, 2011: s. 56)

Her şeyin saadeti, onun lezzet ve rahatındadır. Her şeyin lezzeti ise, onun tabiatının gereğidir. Her şeyin tabiatının muktezası da onun için yaratıldığı şeylerdedir. Şehvetin lezzeti, arzusuna kavuşmak, gözün lezzeti, güzel suretler görmek; kulağın lezzeti, güzel sesler dinlemektedir. Bunun gibi kalbin lezzeti de, kendisi için yaratıldığı şeyi temin etmektir. Şehvet, gazap ve beş duyu organı ile bilgi edinmek ise hayvanlarda da mevcuttur. Bu sebepledir ki insan, yaratılışı icabı bilmediği şeyi öğrenmek ister ve bildiği şeyler ile de sevinip övünür. (İmam Gazzâlî, 2011: s. 32)

Şu noktaya dikkat etmek gerekir: Bilgi ne kadar önemli ve çok olursa, lezzeti de o kadar fazla olur. Mesela, vezirin sırlarını bilen çok sevinir. Padişahın sırlarını bilen, daha çok sevinir. Hiç bir varlık, her şeyin şeref ve kıymet kaynağı olan, bütün âlemin hükümdarı olan yaratıcı Allah Teâlâ'dan daha büyük ve daha şerefli olabilir mi? Tabi ki hayır. Bu itibarla Allah Teâlâ'yı bilmekten daha üstün ve daha zevkli bir bilgi olamaz. Allah Teâlâ'dan daha hoş bir nazargâh (bakılan) olamaz. Marifet arzusu olmayan bir kalp ise, gıdalardan iştahı kesilmiş bir hasta gibidir: niye biliyor musunuz? Çünkü bizler Rad suresi 28. Ayeti okumadık ya da unuttuk: *"Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur."* (Rad 13/28) İnsanın bedenine bağlı olan bütün arzu ve lezzetler, şüphesiz ölümle son bulur. En sevdiğimiz kişinin bedenini bile ölümünden sonra birkaç gün yanımızda tutamıyoruz. Niye? Çünkü asıl olan beden değildir. Beden bu fani dünyada bizlere verilen geçici bir şeydir. Marifetin kendisi ise, yerinde baki kalır; belki daha da açılır.

Bir şeyin bilinmesinin zorluğu iki sebeptendir: Birincisi: O şeyin gizli ve örtülü olup açık olmamasıdır. İkincisi: Çok parlak olduğu için kalpler onu anlayamaz. Allah Teâlâ'nın marifeti gibi. Allah Teâlâ'nın marifetinin açık olması şununla anlaşılır ki, bir kimse yazılmış bir yazıyı yahut dikilmiş bir elbiseyi görse, muhakkak kâtibin ve terzinin bilgili, kudretli, iradeli ve canlı olduklarını net bir şekilde anlar.

Eğer güneş akşamları batmasaydı yahut herhangi bir engel onun ışığına perde olmasaydı, hiç kimse yeryüzünde ışık olduğunu bilemezdi. Zira beyaz, siyah ve bütün renklerin ve şekillerin olmadığını sanırdı. Demek ki, o halde güneşin ışığının var olduğu, onun zıddı olan gece ve gölge ile meydana gelen karanlıkla bilinir. Bunun gibi, eğer (haşa) Allah'ın aradan çekilmesi, Kayyum isminin tecellisi bir an kesilseydi veya yok olması mümkün olsaydı, yer ve gök birbirine çarpıp yok olurdu ve o zaman zaruri olarak bilinirdi. Fakat bütün eşya beraber şahitlik yaptığı için ve bu şahitlik çok açık olduğu için, Allah'ın marifeti (bilinmesi) örtülü olmuştur.

Bazen şiddet-i zuhur gizlilik sebebidir. Allah Teâlâ şiddeti zuhurundan mahlûkatından gizlenmiş nurunun parıltısından onlardan perdelenmiştir. Eşya zıddıyla bilinir. O halde zıddı olmayan ve görülen âlemde birbirine benzeyen hallerle durumu değişmeyen bir şeyin gizli kalması ve bu gizliliğin son derece açık oluşundan ve parlaklığının şiddetinden olması hiç de akıldan uzak değildir. (İmam Gazzâlî, 2019a: s. 50-52)

Diğer bir sebep de insan, çocukluk çağından beri gözü kâinatın bu nizam ve intizamına alışır ve ülfet hâsıl olur. Daha sonra idrak kuvveti hâsıl olunca da gaflet edip uyanmaz. Ancak garip

bir hayvan görünce, düşünmeksizin ve gayrı ihtiyari Sübhanallah kelimesi diline gelir. O anda o garip hayvana ülfet ve alışkanlık olmadığı için, o kalbine tesir eder.

Gelin isterseniz *"Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için yeryüzünde açık kanıtlar vardır. Hatta kendinizde de. Hiç görmüyor musunuz?"* (Zâriyât 51/20-21) ayetlerinde özellikle vurgulanan kendimizde görmemiz ve tanımamız istenilenlere kulak vererek biraz tanıyalım kendimizi: *İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi?* (Yâsîn: 36/77) ayetinde insanın bir damla sudan yaratıldığı ifade edilmiştir. Hatta Gazzâlî, bu damlayı necis bir damla olarak özellikle belirtir. Bıraksan bir saatte bozulacak bir damla olarak ifade eder. Sonra sırasıyla kan pıhtısı, et çiğnemi ve kemik yapılma aşaması da Kur'ân'da şu şekilde geçmektedir: *Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz; Sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.* (Mü'minûn 23/12-14)

Gazzâlî, kemiklere dikkat çekerek; ince ve zayıf bir damla sudan nasıl böylesine sert ve kuvvetli cismin yaratıldığını ve bedene nasıl direk ve duvar yapıldığını sorar ve insanı tanımaya ve okumaya şöyle devam eder: kemik tek parça halinde olmayıp insanın hareketini sağlamak üzere küçüklü ve büyüklü olarak meydana getirilmiş. Aralarına mafsallar yerleştirilerek hareketin çoğaltılarak kolaylaşması hedeflenmiş. Başın kemiğindeki mükemmel yaratılışa da dikkat çekerek boynun sırt üzerine bindirilişini, sırtı da boynun en altından kuyruk sokumuna kadar yirmi dört halkadan nasıl da güzel yaratıldığını anlatır. (İmam Gazzâlî, 2007: IV, s. 764-766)

Bedenin yaratılışında birçok değişik haller vardır. Dıştaki ve içteki her bir organda manalar ve hikmetler vardır. İnsanın bedeninde çok sayıda damarlar, sinirler ve kemikler vardır. Her birinin sıfatı ve şekli ayrıdır. Her birinin görev ve gayesi başkadır. Oysa sen bunların hepsinden habersizsin.

Yaratan, İnsanın azaları öyle yerli yerince koymuştur ki, bütün akıllılar bir araya gelse yaratıklardan birinin bir azasını mevcut şeklinden daha güzel ve faydalı bir şekle sokmak için düşünseler, daha güzelini bulamazlar. Mesela; ön dişler, yemekleri kesmek için keskin, diğer dişler ise değirmen gibi yemeği öğütmek için yassı yapılmıştır. Dil bunlar arasında bir değirmen teknesi vazifesini görüp yemeği öğütme vazifesini gören dişlere döker. Dilin altına yerleştirilen salgı yapan kuvvet ise, bir hamurcu görevini görmektedir. Yemeğin yumuşayıp boğazdan geçmesi için lüzumu kadar yemeğe su döker. (İmam Gazzâlî, 2007: IV, s. 766)

Beş parmak üzere yaratılan el de böyledir. Dört parmak bir sınıftan ve aynı hizadadır. Başparmak ise, bunlardan uzak, yüksek ve hepsinden kısadır, her biriyle bir iş için birleşir, her birine yardım eder. O parmakların her birinde üç boğum, başparmakta ise iki boğum vardır. Onlar öyle yapılmıştır ki, dilerse onlar ile bir şeyi tutar; dilerse, onlardan kürek yapar; dilerse, toplayıp yumruk yapıp silah olarak kullanır; dilerse, açıp tabak yapar. Onları daha nice türlü işlerde kullanır. İnsanın hiçbir parçası yoktur ki, onda hikmetler bulunmasın. Bu hikmetleri ne kadar fazla bilsek, Allah Teâlâ'nın ilminin azametine olan hayranlığımız o derece artar, bu hikmetleri daha fazla bilmenin en güzel ve sağlam yolu insanı ve kâinatı inceleyen çeşitli bilim dalları vasıtasıyla insanı ve kâinatı okumaktır. Yani kendini tanımanın, Allah'ı tanımanın anahtarı ve aynası olduğu bilinmiş olur.

İnsana âlemin küçük bir örneği demek doğru olur. Çünkü âlemde yaratılan her şeyin, bir numunesi insanda vardır. İnsandaki kemikler, dağlar gibi; ter vb. sıvılar, âlemde akarsu nehir, yağmur gibi; kıllar, ağaçlar gibi; beyin gök gibi; duyu organları, gökteki yıldızlar gibidir.

Her sanat ehlinin de insan bedeninde bir numunesi vardır. Mesela; midedeki kuvvet aşçı gibidir; yemeği pişirir, hazım eder, Yemeği ciğerde kan rengine sokan kuvvet, boyacı gibidir. Ciğerden gıdayı bedenin her parçasına çeken kuvvet, tüccar gibidir. Büyük abdesti dışarı atan kuvvet, çöpçü gibidir. Yani senin içinde çok değişik etkenler vardır. Hepsi senin hizmetinle meşguldür. Sen uyku halinde, kendi âleminde iken, onlar senin hizmetindeler Sen ne onları biliyor, ne de bunları senin hizmetine veren Allah Teâlâ'ya şükrediyorsun. Mesela; Bir kimse hizmetçisini sana hizmet için gönderse hayatın boyunca ona teşekkür edersin; ama bu kadar sanatkârları senin içinde, sana hizmet için tahsis eden, bütün hayatın boyunca bir an bile onları hizmetinden geri almayan Allah Teâlâ'yı anmıyorsun.

İmam Gazzâlî'ye göre; anatomi ilmini, Allah Teâlâ'nın hayret verici işlerini öğrenmek için okuyanlar mutlaka ilahî sıfatlardan üç sıfat kazanmış olurlar. Birincisi, öğrenir ki, bu beden kalıbını yaratan, bu garip insanı vücuda getiren Allah Teâlâ'nın kudreti tamdır; acizlik ve noksanlık onun kudretine ilişmez; neye iradesi ilişirse onu yaratmaya kâdirdir. Çünkü dünyada, bir damla sudan böyle güzel bir şekil meydana getirmek kadar şaşılacak bir şey yoktur. Buna kadir olan bir kuvvet, ölümden sonra diriltmeyi daha kolay yapar.

İkincisi, Allah Teâlâ'nın âlim olduğunu, Onun ilminin bütün şeyleri ve bütün işleri kuşattığını öğrenir. Çünkü böyle garip hikmetlere mebni böyle acayip işler, ancak tam bir ilim ile mümkün olur.

Üçüncüsü, Allah Teâlâ'nın, kullarına olan lütuf ve rahmetini, Onun yardım ve inayetinin sonsuzluğunu öğrenir. Çünkü Allah Teâlâ, mahlûkatının hiç birinden gerekli hiç bir şeyi esirgememiştir. Lüzumu zorunlu olan kalp, ciğer, beyin ve hayat unsurları olan diğer organları insana vermiştir. (İmam Gazzâlî, 2011: s. 34-35) Para verip alan var mı kalbini? Hiç düşündük mü? Havaya para veren var mı? Her an nefes alıyoruz ve veriyoruz. Alıp ta veremediğini düşündün mü? Alıp ta veremeden önce düşünmek lazım…

İnsan hayatı için lüzumlu olup da fakat zorunlu olmayan el, ayak, göz ve kulak gibi organlar da vermiştir. İnsan hayatı için ne lüzumlu, ne de zorunlu olan belki süs ve güzellik unsuru olan saçın siyahlığı, dudağın kırmızılığı, kaşın kavisliyi ve bunlardan başka ne var ise insana vermiştir. (İmam Gazzâlî, 2007: IV, s. 768)

Bu itibarla insanoğlunun bedeninin yaratılışına dikkat etmek, ilahi sıfatların marifetinin anahtarıdır. Bundan dolayı bedenin yapısını, organların fayda ve vazifesini anlatan anatomi ilmi, yüksek ve kıymetli bir ilimdir. Ancak onun kıymeti doktorların ona muhtaç olduğu ciheti ile değil; belki anlattığımız yönü iledir. Allah Teâlâ'nın garip işleri, onun azamet ve celalini bilmenin anahtarıdır. Bu da nefis marifetinin (kendini tanımanın) bir kısmıdır.

Gazzâlî vücudumuzun bütün organlarının bize emanet olduğunu ve onları yerli yerinde kullanmamız gerektiğini ifade ederek sahabe-i kiramın emanet nedir? sorusuna peygamber efendimizin cevaben verdiği şu hadis-i şerifi aktarır: El sana emanettir, onunla harama yapışmayacaksın. Ayak sana emanettir, onunla işine ve iyi yerlere fırsat buldukça camilere ve başkalarına yardıma koşmak gerekir. Göz ve kulakların sana emanettir, işine ve iyi yerlere bakacaksın.

Miden sana emanettir, ona din ve dünya bakımından zararlı şeyleri doldurmayıp helal lokma ile yetecek kadar yemen lazım. Böylece bütün emanetleri yaratıldıkları gayede ve meşru bir şekilde kullanırsan bunlardaki emanete riayet etmiş olursun. Aksi halde emanete hıyanet ve ihanet etmiş olursun ve hainlerden sayılırsın. (İmam Gazzâlî, 2017: s. 174-175) Akıl da bizlere Allah tarafından verilen ve bizleri diğer mahlûkattan ayıran en önemli emanettir. Bu emanete ihanet etmeden kullanmanın en güzel şekli onu bize verenin istediği şekilde kullanmaktır. Çünkü bu emanet sadece insanda vardır. Bu emanet sayesinde sadece insan kâinatta kendini okuyarak Allah'ı bulabilir. Akıl emanetini her türlü şekilde kullanan; ama kendini ve kâinatı okuyarak kendini yaratanı bulamayan kişi bu emanete ihanet etmiş olacaktır.

İnsana özel olan mükemmeliyet, hayvanlarla müşterek olan hissiyat ve vehmedilen şeylerin dışında, aklî hakikatleri idrak etmektir. Nefis bizzat kendisi aklen yaratanını arayıp bulmaya susamıştır. Fıtraten ona hazırlıklıdır. Ancak bedenî şehvetlerle meşgul olmak onu yolundan çevirir. Tefekkür ile göklerin ve yerin melekûtunu mütalaa ile ve nefsini düşünüp ondaki harikulade yaratılışı incelemekle gerçek mükemmeliyete ulaşır ve dünyada mutlu olur. Çünkü mutluluğun manası nefsin mümkün olan kemaline ulaşmaktır. Mesela bir şeyin tadına bakan kimsenin tat almasında bir engel varsa o tadı alamaz. Tat almasına engel olan o şey giderilse tadı alabilir. (İmam Gazzâlî, 2013: s. 34-35) İnsan da kendisine verilen istidadın farkında olarak bu dünyada ilâhî tatları almasına engel teşkil edecek her türlü şehvet, dünya ve mal sevgisi vb. gibi bütün engellerden kurutulması gerekir.

İnsanın dünya meşgalesinden temizlenip kendi şerefine ulaşması gerekir. Güç ve kuvvetine bakarsan, insandan daha aciz kim var ki, bir sinek ile dahi başa çıkamaz. Yüzünün ve şeklinin güzelliğine bakarsan, hakikatte o çöplük üzerine çekilmiş bir deri gibidir. İki gün kendini yıkayıp temizlemezse, ondan öyle pislik ve rezillikler meydana gelir ki, kendi kendinden tiksinir. Daima hamallığını yaptığı karnındaki pislikten daha kötü ve pis kokulu bir şey var mı? İnsanın mahiyeti hakkında güzel bir hikâye vardır: Bir gün Şeyh Ebu Said müritleriyle beraber gidiyordu. Yolda bir hela kuyusunu temizleyenlerin yanından geçerken, bütün müritler burunlarını tutup kaçtılar. Şeyh biraz durduktan sonra dedi ki: Biliyor musunuz, bu pislikler lisan-ı haliyle bana ne diyor? Diyorlar ki: Dün pazarda idik. İnsanlar bizim için paralar verip bizi satın almaya çalışıyorlardı. Bu kadar hürmetli ve değerli iken, yalnız bir gece insanla kaldık. Bu kısa zaman içinde bu hale dönüşüp bu çirkinliğe düştük. Şu durumda bizim mi sizden, yoksa sizin mi bizden kaçmanız gerekir?

Gerçek şudur ki insan tam bir acz ve noksanlık içindedir. Fakat isterse hayvanlar derecesinden kurtulup melekler derecesine erişir. İnsanın kendini bu şekilde tanıması da Allah Teâlâ'nın marifet kapısının anahtarlarındandır.

Marifetullah (Allah'ı bilmek) Allah'ın zatının bilgisi, sıfatlarının bilgisi ve fiillerinin bilgisini kuşatmaktadır. Gazzâlî bu üç bilgiyi kırmızı yakuta benzetir. Nasıl ki yakutun dereceleri varsa bu üç bilgi de birbiriyle aynı derecede değildir. Bu üç bilgiden en değerlisi zatın bilgisidir. Bu bilgi kırmızı yakuttur. Onun ardından sıfatların bilgisi gelir. Bu da mavi yakut gibidir. Onu ise fiillerin bilgisi izler ki bu da sarı yakuttur. Nasıl ki en değerli yakuta ulaşması daha zor ve ulaşabilenlerin sayısı da oldukça azsa, zatın bilgisi de aynen böyledir. Bundan dolayı Kur'ân bu kısımdan ancak imalar ve işaretler içerir. Sıfatlarda ise alan daha büyüktür. Bunlar hakkında daha rahat ve daha geniş çerçevede konuşabilir. Bu nedenle Kur'ân'da ilim, kudret, hayat,

kelam, işitme, görme ve diğer sıfatlardan bahseden ayetler çoktur. Fiiller ise kıyıları geniş deniz gibidir. Allah'ın dışındaki her şey O'nun fiilleridir. (İmam Gazzâlî, 2019b: s. 29-30) O yüzden bizlerin Allah'ın zatını direk anlamak yerine daha geniş bir alan olan ve daha rahat anlayabileceğimiz saha olan sıfatları ve fiillerinden O'nu tanımaya ve anlamaya çalışmamız yerinde olacaktır.

Ruhu herhangi bir uzva izafe etmek doğru olmaz. Mesela ruh, eldedir, ayaktadır, baştadır yahut bedenin başka bir yerindedir demek doğru olmaz. Ruhu hiç bir organa izafe etmek mümkün değil iken, hiç bir organ da onun tasarrufunun dışında değildir. Hatta bütün organlar onun tasarrufunda, emrindedir. O bu maddenin padişahıdır. Aynen öyle de bütün âlem Allah Teâlâ'nın tasarrufundadır, O ise, muayyen bir mekâna izafe edilmekten münezzehtir.

İnsanın nasıl ki kendi şahsına, varlığının mülküne padişah ise buradan anlayabilir ki bütün mülklerin sahibi ve padişahı da Allah'tır. (İmam Gazzâlî, 2011: s. 38) Aslında bu sahiplik duygusu insana kıyaslama yaparak Allah'ı tanıması için verilmiştir.

Peki… Bu dünyada Allah'ı tanımadan giden gafil insanların bu dünyada alacağı lezzetler ve olağanüstü haller dışında; ahirette kaybettikleri şey nedir acaba? Allah Teâlâ'nın cemalini görmekten mahrum kalmaktır. Bu saadetten ümitsiz olmanın sebebi, bu dünyadan öbür dünyaya götürdüğü cahillik ve körlüktür. Çünkü Allah'ın marifetini tahsil etmedi ve kalbini bilgi edinmek ile temizlemedi ki, ölümden sonra Allah Teâlâ'nın cemali, eşya aynada göründüğü gibi, onda görünsün. Belki, günahların ve dünya şehvetlerinin pası, onların kalbini bir şey göstermeyecek şekilde karartmıştır. (İmam Gazzâlî, 2019b: s. 33)

SONUÇ

İmam Gazzâlî'ye göre dünya din yolunun konaklarından bir konak, Allaha giden yolda bir uğrak ve yolcuların azıklarını almaları için çölün başlangıcında kurulmuş bir pazardır. Ahiret menzillerinden bir menzil, hatta ahiretin bir tarlasıdır. Dünyaya gelmekten maksat ahirete azık hazırlamaktır. İçinde misafir olarak bulunduğu misafirhane ve İnsan için evveli beşik sonu mezardan ibaret yolculuktur. Dünya hayatını hiç geçmiyor gibi sanılması, hareket etmiyor gibi görünmesi bakımından gölgeye benzer.

Bu dünyada en yüce gaye Allah'a kavuşmaktır. Allah'ın yakınlığına erebilmek için gayret eden de kalptir. Tabi ki Gazzâlî, kalp denildiğinde et parçasından ibaret olan bu maddi kalbi kastetmediğini özellikle vurgular. Kalp dediğinde insanın hakikati demek ister. Bu âleme geçici olarak gelmiş olan garip bir varlıktan bahseder. Buna bazen nefis bazen ruh bazen de kalp der. Bedendeki diğer azalar ise ruhun askeri ve hizmetçileridir. Çünkü bu et parçası olan kalp ölü insan ve hayvanda da vardır. Gazzâlî'nin kastettiği Allah'ın sırlarından bir sır ve latifelerinden bir latifedir ki onun amacı Allah'a yaklaşmaya gayret etmesidir.

Kalp, kötü ahlak ve çirkin sıfatlardan temizlenmeli. Dünya meşguliyeti ile alakasını azaltmak gerekir; çünkü alakalar ve ilişkiler zihni meşgul eder. İnsanın ömrü bütün ilimlere yeterli olmadığından kişi ilimlerin en iyisi ve en güzeli olan ve gayesi Allah'ı bilmek ve insanın kalbinin hakkı görmeye mani perdenin kalkması olarak ifade edilen mükaşefe ilmine yönelmesi gerekir. Bu ilimin şartı ise kalp aynasının paslanmamış ve dünya pislikleriyle kirlenmemiş olmasıdır. Kalp aynası temiz olduğu ölçüde kalpte hakkın hakikatleri parlar.

Gazzâlî, kalbin ve bedeninin gıdasını temin etmekten bahseder. Kalbin gıdası: Allah Teâlâ'nın marifeti ve sevgisidir. Beden ile kalp arasında ilişkiyi, deve ile hacı arasındaki ilişkiye benzetir. Hacı Kâbe'ye varıncaya kadar, devenin ihtiyaçları ile ilgilenmek zorundadır. Ancak burada önemli nokta hacının yolda devenin ihtiyacı ile ilgilenmesi lüzumu kadar olmalıdır.

Bilgi ne kadar önemli ve çok olursa, lezzeti de o kadar fazla olur. Allah Teâlâ'yı bilmekten daha üstün ve daha zevkli bir bilgi de olamaz. Marifetullah arzusu olmayan bir kalp ise, gıdalardan iştahı kesilmiş bir hasta gibidir

Âlemde yaratılan her şeyin, bir numunesi insanda olduğundan dolayı insan, âlemin küçük bir örneğidir ve her sanat ehlinin de insan bedeninde bir numunesi vardır. Bu yüzden İmam Gazzâlî, kâinat kitabında yazılan insanı okuyan anatomi ilmine ayrıca bir değer ve önem verir. Çünkü insanoğlunun bedeninin yaratılışına dikkat etmek, ilahi sıfatların marifetinin anahtarıdır. Bundan dolayı bedenin yapısını, organların fayda ve vazifesini anlatan anatomi ilmi, yüksek ve kıymetli bir ilimdir. Ancak onun kıymeti doktorların ona muhtaç olduğu ciheti ile değil; Allah Teâlâ'nın azamet ve celalini bilmenin anahtarı olması yönüyledir.

Bu ve benzeri hikmetleri ne kadar fazla bilsek, Allah Teâlâ'nın ilminin azametine olan hayranlığımız o derece artar, bu hikmetleri daha fazla bilmenin en güzel ve sağlam yolu insanı ve kâinatı inceleyen çeşitli bilim dalları vasıtasıyla insanı ve kâinatı okumaktır. Yani kendini tanımanın, Allah'ı tanımanın anahtarı ve aynası olduğu bilinmiş olur.

KAYNAKÇA

İmam Gazzâlî, (2007) *İhyâu 'Ulûmi'd- Dîn* (I-IV), İstanbul: Vefa Yayınları.

_________, (2011) Kimyâ-yı Saadet, (Çev. Ali Arslan), İstanbul: Merve Yayınları.

_________, (2012) *İnançta Hassas Ölçüler,* (Sad. Nedim Yılmaz, Haz. Mevlüt Karaca), İstanbul: Hisar Yayınevi.

_________, (2013) *İlâhî Saadet Mizânü'l Amel*, (Çev. Ömer Dönmez; Haz. Mevlüt Karaca), İstanbul: Hisar Yayınevi.

_________, (2015) *Fâtihatü'l-Ulûm İlimlere Giriş*, Çev. (Halit Zavalsız), Malatya: Bilsam Yayınları

_________, (2017) *"Ey Oğul" Hüccetü'l İslâm*, (Çev. Ahmed Serdaroğlu), İstanbul: Akif Yayınaları.

_________, (2019 a) *Mişkatu'l-Envar Nurlar Âlemi*, (Çev. Şadi Eren), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

_________, (2019 b) *Kur'an'ın Cevherleri,* (Çev. Ömer Türker) İstanbul: Hayygrup Yayıncılık.

BİLİM; SEKÜLER VE LÂİK VE NÖTR OLAMAZ, ANCAK ATEİST VE DEİST VEYA TEİST OLUR

(Sihrin Yapısı: Bilimsellik Sihri)

Ayhan KÜFLÜOĞLU, İ.T.Ü.
metabilgi@metabilgi.org, ayhank27@gmail.com

ÖZET

"İnanıp – inanmamak"tan bağımsız ve ayrı ve bu iki şıkka tarafsız ve eşit mesafeden bakabilen; yani nötr ve objektif bir **"bilgi biçimi"** ve **"ifade biçimi"**, mümkün değildir. Çünkü: Evrende, gözleyip - incelediğimiz birşeye; ya **"Yaratıcı ve yöneticisi var(mış)"** gibi veya **"yok(muş)"** gibi bakabiliriz. Ve başlangıçta seçtiğimiz şıkka göre de, gözlem bilgilerimizi ifade ederiz.

Çünkü: Dilin mantığı ve Mantığın dili icabı, bu iki şıkkın ortası veya dış gözlem ve koordinat noktası yoktur. Diğer deyişle: Epistemolojik ve ontolojik açıdan; seçebileceğimiz ve bakabileceğimiz üçüncü bir alternatif, üçüncü bir şık yoktur.

"Var(mış)" ve **"yok(muş)"**un dışında, üçüncü bir şık ve ihtimâl ve bu iki şıkkın ortasından veya dışından bakabileceğimiz, **"tarafsız ve objektif"** bir gözlem ve koordinat noktası olmadığı için; başlangıçta seçtiğimiz şıkka göre, bilgi ve ifadelerimizi kodlarız. Bunun sonucu olarak da: Evren ve içindekilerin, varlık ve hareketini; ya **"teist"** (inanç) veya **"ateist"** (inkâr) ve **"deist"** (şirk) paradigmalarına göre, bu kontekstte tasvir ederiz.

O hâlde: **"Bilim/sellik"** ve **"Bilimsel yöntemi"** tanımlarken kullandığımız **"lâik ve seküler"** gibi kavramlar, aslında **"soft ateist / deistik"** kavramlar olup; bunlar, **"inanç dışı"** değil, **"inanç karşıtı"** kavramlardır. Yani: Bu kavramlar; varlığa bakıp – anlamaya çalışırken; onlara **"nesnel ve olgusal"** yaklaşmamızı sağlayan; onlara, **"tarafsız ve objektif"** bakmamızı mümkün kılan; **"saydam ve numarasız"** gözlükler değildir...

1600 – 1700'lü yıllarda **"Rönesans – Reform – Aydınlanma"** üçgeninde sistemleşen ve bunun üçüncü saçayağını oluşturup, günümüzde de anaakım devam eden, mevcut **"Bilim/sellik Epistemolojisi"**; tüm **"inançlar"**a, bilgi'nin, tarafsızlık ve objektivitesini bozan bir **"virüs"** muâmelesi yaptığı için; kendisini inançlardan 'arındırarak'; **"inançsızlık"** tarafına geçmiştir. Güya **"objektif bilgi"**ye, **"subjektif inancı"** karıştırmamak için; aslında **"subjektif inançsızlık"** tarafına geçmiştir. Çünkü: 'İnanç' gibi; 'inançsızlık' da, **"subjektif"** bir tutum ve tercihtir.

Diğer deyişle: 1700'lü yıllarda yeniden tanımlanan **"Bilim/sellik Epistemesi"**; 'bilgi'ye, inancı karıştırmamak adına, **"var(mış)"** şıkkını seçmemiş; (var – yok'un, ortası ve dışı ve üçüncü olasılığı olmadığı için de;) diğer gidebileceği mecburî istikamet olan, **"yok(muş)"** şıkkını işaretlemiştir. Bunun sonucu olarak, bu episteme; evrenden elde ettiği 'bilimsel gözlem bilgileri'ni, **"Allah yok(muş!); varsa ve olsa bile, evrene karışmıyor(muş!)"** aksiyom ve önkabülüne göre dizayn etmiş; keşif – gözlem bilgilerini, bu **"ateist – deist"** kontekstte ifade etmeyi tercih etmiştir.

Sözün özü: Günümüz, 'Bilim/sellik Epistemolojisi'; sanki bir öcüymüş gibi, 'inançlardan kaçayım' derken; 'inançsızlığın' kucağına düşmüş. Güya; 'tüm inançlardan bağımsız ve ayrı, nötr bilgi vereceğim' derken; **"ateist – deist ve materyalist, natüralist ve determinist"** felsefe ve **"inanç/sızlık'ların"**; lojistik destekçisi durumuna düşmüştür.

Bu 'Bilim/sellik Felsefesi': **"Ben evrende, sadece: 'Ne, nedir, neden, nasıl, kaç...' gibi soruların cevabını ararım. 'Kim' sorusu; bilgi ve araştırmanın değil, inanç ve teslimiyetin konusu, felsefe ve metafiziğin işi!"** dediği için; mantıken gidebileceği diğer zorunlu şık olarak, 'kimsesiz' bir evren ta'rifi yapmıştır bizlere.

Bunun sonucu olarak, meselâ: **"Yağmur"**un, **"neden – nasıl"**ını anlatan bir bilim ve ders kitabında; **"Bu yağmuru kim yağdırıyor?"** sorusu, aklımıza bile gelmez. Çünkü: Bu epistemolojik felsefeye göre dizayn edilen **"bilimsel bilgi"**de; faili gerektirecek, yani **"kim' sorusuna, zaruret ve ihtiyaç yok(muş)"** gibi anlatılır, evrenin hikâyesi.

Halbuki, kâinattâki varlıkların, iki boyutlu ve cansız bir taklidi olan, duvardaki alelâde bir resmin bile, **"ressam"**ını kabul etmeden ve açıklamamıza dahil etmeden; bu resmin **"neden – nasıl"** olduğunu izah edemiyorken; o resimdekilerin, dışarıda hakiki ve canlı ve üstelik, çok daha üstün ve sanatlı olanlarını, hiç izah edemeyiz.

Not: Bu yazı, sihirden uyanmanızı garanti etmez ama etkisi altında olduğunuzu farketmenizi sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Bilim/sellik Epistemolojisi, Bilim/sellik Felsefesi, Sekülârizm, Lâiklik, Ateizm, Deizm, Teizm, Materyalizm, Determinizm, Natüralizm, Tevhid Paradigması.

SCIENCE CANNOT BE SECULAR – LAIC AND NEUTRAL, BUT CAN ONLY BE ATHEIST AND DEIST OR THEIST (The Structure of Magic: The Magic of Science)

ABSTRACT

A neutral and objective **“form of knowledge”** and **“form of expression”** that is independent and separate from **“believing or not believing”** and that can view these two options impartially and from an equal distance is not possible. Because: In the universe, we can look at something we observe and examine as either **“It has a creator and a ruler”** or as **“It does not.”** And we express our observations according to the option we chose at the beginning.

Because; in terms of the logic of the language and the language of the logic, there is no middle or outer observation and coordinate point of these two options. In other words, epistemologically and ontologically, there is no third alternative, no third option that we can choose and look at.

Apart from **“there is”** and **“there is not,”** we encode our knowledge and expressions according to the option we chose at the beginning since there is no third option or possibility, and there is no **“objective”** observation and coordinate point that we can look at from the middle or outside of these two options. As a result: We describe the existence and movement of the universe and its contents either according to the **“theist”** (belief) or **“atheist”** (denial) and **“deist”** (shirk) paradigms, within this context.

In that case: The concepts such as **“secular - laic”** that we use in defining **“Scientificness”** and **“Scientific method”** are actually **“soft atheist/ deistic”** concepts, and these are not **“disbelief”** but **“anti-belief”** concepts. In other words: These concepts are not **“transparent and non-prescription”** glasses that enable us to have an **“objective and factual”** approach while looking at an entity and trying to understand it, and to looking at them **“objectively”**...

The current **“Scientific/ness epistemology”**, which was systematized in the triangle of **“Renaissance - Reform - Enlightenment”** in the 1600-1700s and constitutes the third stand of this and continues to be the mainstream today, since it treats all **“belief”** as a **“virus”** that spoils the impartiality and objectivity of knowledge, it **“cleansed”** itself from belief and has switched to the **“disbelief”** side. Supposedly, in order not to confuse **“objective knowledge”** with **“subjective belief”**, it actually switched to **“subjective disbelief”**. Because: **“disbelief”** is a **“subjective”** attitude and choice as well as **“belief”**.

In other words: The **“scientific epistemy”**, which was redefined in the 1700s, did not choose the option **“there is”** in order not to confuse 'knowledge' and belief, (since there is no middle and outside and third possibility) it marked the option **“there is not”**, which is the only remaining direction. As a result, this epistemology preferred to express the 'scientific observations' it obtained from the universe in the context of **“There is no God,even if there is, He does not interfere with the universe!”** And it designed these observations according to this axiom and premise in this **“atheist -- deist”** context.

In brief: Today, **“Scientific/ness epistemology”** has fallen into **“disbelief”** while thinking **“I should escape from belief”** as if it was a monster. Supposedly, while saying **“I will give**

neutral information independent and separate from all beliefs", it became the logistic supporter of **"atheist - deist and materialist, naturalist, and determinist"** philosophy and **"disbelief"**.

Because this *"Philosophy of Science"* **says:** *"In the universe, I just look for answers to questions such as"* What, why, how, how many ... ". The question of 'who' is not the subject of knowledge and research, but of faith and submission, the work of philosophy and metaphysics! " it has given us a description of an *"orphan"* universe as the only remaining option.

As a result, for example, in a science and textbook explaining the *"why - how"* **of** *"Rain"*, **the question of** *"Who is making it rain?"* **does not even occur to us. Because:** *"Scientific knowledge"* designed according to this epistemological philosophy will also require the agent, that is, the question of *"who"* is told as if there is no necessity or need, for the story of the universe.

However, even when the *"why - how"* **of an ordinary painting on the wall, which is a two-dimensional and inanimate imitation of the beings in the universe, cannot be explained without accepting its** *"painter"*, **then the real and alive versions of the things in that painting which are more superior and artistic that the painting cannot be explained at all.**

Note: This article does not guarantee that you will wake up from magic, but it can make you realize that you are under its influence.

Keywords: Scientific/ness Epistemology, Philosophy of Science / Scientificness, Secularism, Laicism, Atheism, Deism, Theism, Materialism, Determinism, Naturalism, Tawhid Paradigm.

GİRİŞ

Hepimiz **"Bilimsellik"** sihriyle, hipnotize edilip, büyülenmişiz! Daha dünyaya gözümüzü açar açmaz; evde, okulda, anaokulunda, televizyon ve internette; milyarlarca kez tekrar ve telkin edilen **"bilinçaltı"** (subliminâl) mesajlarla; zihnimiz, çoktan formatlanıp, kodlanmış ve programlanmış!

"Bilimsel Bilgi" truva atıyla, bilinçaltımıza şırınga edilmiş, bu virüslü, bilinçaltı mesajlar neticesinde; varlık ve eşyayı, algı ve anlayışımız, eksik ve yanlışlarla dolu! Bilim/sellik'in, zihnimize kurgulayıp – çizdiği, sahte ve sanal, hatalı bir illüzyonu; gerçeğin kendisi zannediyoruz! Bilim'in bize resmettiği, kurgusal bir evreni; reel evrenin, gerçek ve eksiksiz görüntüsü zannediyoruz!

"Bilim/sellik" kamerasının bize gösterdiği bu hatalı **"evren imajı"**nı; dinden ödünç aldığımız kavramlarla tamamlamaya, boşlukları doldurmaya çalışıyoruz! Ama bu sentetik ve eklektik çözümlerin, yapaylığı ortada!

Tabiri caizse; aklımız, güya *"nesnel ve objektif bilimsellik"* diyerek; (inancımızı askıya alarak) *"inanmayan bir ateist"* gibi, görüyor evreni. Subjektif tarafta olan kalbimiz ise, İslâm'a çağırıyor bizi! Kâinata, bir müslümanın bakış açısıyla bakmamızı, tavsiye ediyor bize.

Bu tavsiyeye uyarak: Bilim'in *"tabiî oluşum"*undan, İslâm'ın *"ilahî yaratılış"*ına; bilimin *"doğal nesne ve madde"*sinden, *"ilâhî ihsan ve ni'met"*ine; *"içgüdü ve sevk-i tabiî"*sinden, *"sevk-i ilâhî ve ilham"*a; *"fizik – doğa kanunları"*ndan, *"ilâhi ilim ve irade"*ye… sıçramalar yapıyoruz!

Ne yazık ki; aralarında mantıksal boşluklar bulunan bu kavramlar arasında, **"mantıksal köprü ve merdivenler"** kurmadan; aralarındaki bu boşluğu kapatmadan; yaptığımız bu atlama – sıçramalarla; güya, böylece **"bilimsel bilgi"** ile **"inancımız"** arasındaki mesafeyi kapattığımızı düşünüyoruz!

Hasılı: Nesnellik ve objektiflik adına, **"aklımız"** başka yöne; subjektiflik ve müslümanlık adına, **"kâlbimiz"** başka yöne çekiyor bizi! Sahte ve yapay gerçeklikler üreten bir şizofren veya kişilik bölünmesi yaşayan, çaresiz bir hastaya benziyor durumumuz!

Bu dediklerim ağır olduysa; en azından, bir yerlerde yanlış giden, arızalı bir durum olduğu ortada! Diyeceğim o ki: Kâlp ve aklımız, parçalanmış ve ayrılmış! Aralarındaki bağlantı ve köprüler yıkılmış! Bunun neticesi olarak: Farklı kıbleleri gösteren, çift pusulamız var sanki. Evreni, fen derslerinde anlatıp; **"din"**i, sadece din derslerine hapsettiğimiz zamanlardan beri, bu hep böyle!...

Bilim'in, yaptığı evren tasvirleri ve teknolojik buluşlarının büyüsüne öyle bir kapılmışız ki; sanki bir illüzyonistin, bize, varı yok ve yoku da var gösterdiği bir gösteride; aldatılmaya istekli ve zaten bu amaçla gösteriye gelmiş, seyirciler gibiyiz! İllüzyonistin dikkatimizi çektiği yere bakıyor; çekmediği yere bakmak, aklımıza bile gelmiyor!... Kamera ve kadrajın gösterdiğini görüp, kadraj dışında bırakılan şeylerin farkına bile varmıyoruz!

‘Neden’ varsa, ‘fail’ yok mu!?

Meselâ: **“Yağmur”**un, **“neden – nasıl”**ını anlatan bir bilim ve ders kitabında; **“Bu yağmuru kim yağdırıyor?”** sorusu, aklımıza bile gelmiyor, gelmez! Çünkü: Çağımız **“Bilim/sellik Epistemolojisi”**ne göre dizayn edilip; **“neden – sonuç kurgu ve şablonu”**yla anlatılan, evrenin bilimsel tasvirlerinde; **“kim’ sorusuna, zaruret ve ihtiyaç yok(muş)”** gibi anlatılır, evrenin hikâyesi!

Zaten; nedenlerin, sonuçları yaptığına inanılan bir evrende; **“kim”** sorusuna, neden ihtiyaç olsunki! Bir bilgisayar veya makina gibi; **“otomatik olarak işleyen neden – sonuç mekanizma ve programlarının (doğa kanunları) olduğu”** bir evrende; gözlenen fizikî bir olaya, **“fail”** aramaya ne gerek var!...

Çünkü: **“Bilim/sellik Epistemoloji”**sinin zihnimize çizdiği, **“determinist ve natüralist”** bir evrende; **“Tanrı”**ya, yapacak bir iş kalmamıştır! Artık O, olsa olsa; sistemi kurup, kuralları belirleyip, programı yükleyip; artık evrenin varlık ve işleyişine karışmayan; bir *“İlk Neden Tanrısı” olabilir! (Deizmin Tanrısı!) Fakat bu, şartlı ve kayıtlı bir kabüldür. Çünkü: “Eğer ‘sonsuz evren veya evrenler’ olduğu tespit edilirse; evreni, yok’tan yaratmak için zorunlu olduğunu düşündüğümüz, bu ‘İlk Neden Tanrısı’na da gerek kalmayabilir! Bu Tanrı’ya inanmak için de, mantıksal bir gerekçemiz kalmayabilir!”* derler. Yani ifadelerinin bağlamından, mantık ve mefhumundan çıkan anlam ve sonuç bu!

[Burada bir parantez açmalıyız: Bilim/sellik Epistemesi’nin: **“Gözlemlerimize, Tanrı gibi bir fail ve kavram eklememizi gerektirecek, nedensel bir boşluk yok”** argümanlarını, bir ân doğru kabul etsek (çünkü bize göre, her **“neden”** ve **“sonuç”** arasında, çok büyük bir mesafe ve uçurum vardır); o zaman onlara şu soruyu sorma hakkımız var: Quantum boyutta, bazı olayların **“nedensiz”**, yani **“indeterministik”** olduğu gözlendiği hâlde; buradaki **“nedensel boşluklar”**a, niye **“Tanrı”**yı eklemiyorsunuz!?]

Parantezi kapatıp, konumuza dönersek; sözün özü: Çağımız, Bilim/sellik Felsefesi’nin; evrendeki fizikî bir olay veya olguyu; **“o işi yapan ve yöneten bir fail yokmuş gibi ve buna ihtiyaç da yokmuş gibi;”** yani bu algı ve altmesajı verecek şekilde, salt **“neden – sonuç şablonu”**yla determine edip, anlatması; **“bu işin Tanrı’yla ilgisi yok, bu işi Tanrı yapmıyor”** demenin, asimetrik ifadesi olmaktadır! (Kulağı, tersi elle göstermek gibi!)

Bilimsel Bilgi’de yüklü ve kodlu bu algı ve altmesajlar; bir **“ateist”** veya **“deist”** için, bir problem teşkil etmez. Hattâ onlar: **“Biz de böyle diyoruz zaten! İşte tezimizi; bilim de, bilimsel olarak ispatladı!”** diyerek; memnun bile olurlar!

Fakat, bir müslüman için bu, kabul edilemezdir! Daha doğrusu, kabul edilemez olmalı! Ama ne ilginçtir ki, Bilim/sellik’in: **“Sizin de gözünüzle gördüğünüz gibi; evrendeki bu işleri, otomatik olarak çalışan, neden – sonuç etkileşim ve mekanizmaları yapıyor”** demesi, tepki çekmiyor da; aynı cümlenin, tersinden ifadesi olan: **“Bu işlerin Tanrı’yla ilgisi yok, Tanrı yapmıyor”** demesi, tepki çekiyor!

Elhasıl: Daha **“bilimsel bilgi”** ve bunların **“dizayn ve ifade şekli”** ile **“itikadî bilgi”**miz arasındaki, boşluk ve çelişkilerin farkında bile değiliz! Farkında olmayı geçtik, daha kötüsü: Bilim’in, **“otomatik olarak çalışan”** bu ‘evren temsil / modeli’ni, artık biz de benimsemişiz!

‘Mümkün’ olduğu için Olmuyor; olduğu için ‘Mümkün’ zannediyoruz!

“Madde”nin; varlık ve hareket ve neticesinde, **“fail”**e (Tanrı’ya) ihtiyaç duymadığı ve bütün bunları, kendi kendine başardığı, bilimin bu **“evren tasavvuru”**na; artık biz de inanıyoruz! **“Fail”** olmasa bile, evrende bu işlerin gerçekleşebileceğini mümkün gören; bu önaksiyom, önkabüle yaslanan: **“Madde ve Enerji + Tabiât ve Kanun + Sebep ve Sonuç + Tesadüf ve Zorunluluk + Uzun Zaman ve Evrim = Herşey Mümkün”** denklemine inanmakta, bir sakınca görmüyoruz! Evrende bu olanlar; **“mümkün ki, oluyor; oluyor ki, (demek ki) mümkün”** şeklindeki (delil ve ispatın, kısırdöngüsel bir biçimde, devamlı yer değiştirdiği) totolojik safsataya; inanmakta hiç zorluk çekmiyoruz!

Çünkü: Küçüklüğümüzden beri bize empoze edilen; zihnimize, tekrar tekrar işlenen bu telkin ve tekrarlar; bu ateist – deist endoktrinasyonlar neticesinde; bu evren hikâyesinin, gerçeğin kendisi olduğuna inandırılmışız! Bilim’in bu **“evren modeli”**ni, gerçeğin kendisi zannediyoruz! Zaten bir yalan bile, yüz kere tekrarlanınca; zihnimizde, bir **“acaba”** uyandırmaması mümkün değil!

Elhasıl: Zihnimizin, gerçekle temasını yitirdiği, bir trans ve hipnoz hâlindeyiz sanki! Artık herşeyi; **“Bilim/sellik”** kamerasının objektifinden ve onun yazdığı, evren senaryosundan izliyoruz! Onun, eşyaya verdiği; **“neden ve sonuç, tesadüf ve zorunluluk, tabiat ve kanun”** gibi rollerden ve onun kurgusundan izliyoruz!...

Evet, Bilim’in, güya **“bilimsel gözlem bilgisi”** diyerek; zihnimize inşa ettiği **“Evren tasavvuru”** ile **“İtikadî bilgi”**miz arasındaki, boşluk ve çelişkilerin, farkında değiliz! Farkında değiliz, çünkü, **“bilimsellik sihri”**nin, algı ve zihnimizi teshir etmesi sonucu; bilim’in, **“inanıp – inanmamaktan bağımsız ve ayrı ve bu ikisine tarafsız ve objektif”** olduğuna inandırılmışız! Bize verdiği **“bilimsel bilgiler”**in; yüksüz, **“nötr bilgi”** olduğuna inanmışız!

‘Tanrı Var – Yok’ şıklarına, tarafsız ve nötr bakılabilecek; üçüncü bir ihtimâl yok

Çünkü: **“İnanıp – inanmamak”**tan bağımsız ve ayrı ve bu iki şıkka tarafsız ve eşit mesafeden bakabilen; yani nötr ve objektif bir **“bilgi biçimi”** ve **“ifade biçimi”**nin, mümkün olduğunu zannediyoruz! Halbuki, incelediğimiz birşeye; ya **“Yaratıcı ve yöneticisi var(mış)”** gibi veya **“yok(muş)”** gibi bakabiliriz. Ve başlangıçta seçtiğimiz, bu şıkka göre; gözlem bilgilerimizi ifade ederiz. Çünkü: Dilin mantığı ve Mantığın dili icabı, bu iki şıkkın ortası veya dış gözlem ve koordinat noktası yok! Diğer deyişle: Epistemolojik ve ontolojik açıdan; seçebileceğimiz, gidebileceğimiz, bakabileceğimiz üçüncü bir alternatif, üçüncü bir şık yok!

“İnanmak – inanmamak”tan bağımsız ve ayrı, **“nötr bilgi”** ancak; **“kaç”** (derece / metre / kg., …) sorusunun cevabı olan (‘su, 100 santigrat derecede kaynar’ gibi) **“ölçüm bilgileri”**nde ve **“ne(dir)”** sorusunun cevabı olan, (‘bu şey meyvedir, ismi elmadır, rengi kırmızıdır’ gibi) bazı **“olgu ve özellik, isimlendirme ve sınıflandırma bilgileri”**nde olabilir. Bunun dışında kalan tüm; **“ne, neden, nasıl, niçin, …”** sorularının cevabı olan, **“gözlem – deney – araştırma bilgileri”** ve bunların **“ifade biçimi”**; bu iki şıktan bağımsız ve ayrı, yani **“nötr ve objektif”** olamaz. Yani: Bu iki şıktan birini tercih ederek; gözlem – deney bilgilerini ve bunların ifadelerini dizayn ederiz.

Meselâ: Başlangıçta yola çıkarken, yani gözlem – incelemelerimize başlamadan önce; **“Evrenin yaratıcı ve faili yok(muş); varsa ve olsa bile, evrenin işleyişinde yok(muş), yani**

karışmıyor(muş)" inancını; baştan, aksiyomatik olarak **"doğru"** kabul etmişsek: **"Yaratma, yaratılış"** yerine, 'oluşum'; **"sevk-i ilâhî ve ilham"** yerine, 'sevk-i tabiî ve içgüdü'; **"İlâhî, Rahmanî"** yerine, 'doğal, tabiî'; **"Rabbimiz'in eseri / mu'cizesi"** yerine, 'tabiâtın eseri / doğanın mu'cizesi'; **"ilâhî kanunlar, sünnetullah"** yerine, 'doğa – fizik kanunları'; **"ilâhî emir ve irade"** yerine, 'tesadüfün doğurduğu, zorunluluklar ve zorunlulukların doğurduğu, tesadüfler'; **"rızık, ni'met"** yerine, 'doğanın ürünü' gibi kelimeleri tercih ederiz…

Dikkat edilirse; *"bilimsel"* olduğu söylenen bu kavram ve isimlendirmeler; bir ateist ve deist veya agnostiklerin kullandığı kavramlardır; onların, değer – dünya görüşlerine ait isimlendirme ve sınıflandırmalardır…

Elhasıl: **"Var(mış)"** ve **"yok(muş)"**un dışında, üçüncü bir şık ve ihtimâl ve bu iki şıkkın ortasından veya dışından bakılabilecek, **"tarafsız ve objektif"** bir gözlem ve koordinat noktası olmadığı için; başlangıçta seçtiğimiz şıkka göre, bilgi ve ifadelerimizi kodlarız. Bunun sonucu olarak da: Evren ve içindekilerin, varlık ve hareketini; ya **"teist"** (inanç) veya **"ateist"** (inkâr) ve **"deist"** (şirk) paradigmalarına göre, bu kontekstte tasvir ederiz.

'İnanmak–İnanmamak'tan bağımsız ve ayrı, 'Tarafsız ve Nötr Bilim' mümkün değil

Yani Bilim/sellik'in: *"Tanrı varmış – yokmuş gibi konulara dokunmadan… Evren ve içindekileri yaratan ve yöneten birisi varmış – yokmuşa girmeden… Sadece madde ve evreni araştırıp, gözleyeceğim... Manâ ve metafizik, inanç ve felsefeye uğramadan; sadece maddesel olayları inceleyeceğim… Böylece: Evrendeki olaylara, inanç ve inançsızlık dışından; yani bu iki şıkka eşit uzaklıkta ve bunlardan bağımsız olarak bakacağım ve ifade edeceğim… Böylece: Nötr ve seküler ve lâik olacağım…"* gibi sözleri; yerine getirilmesi, *"dil ve mantık, epistemik ve ontik"* açıdan mümkün olmayan, içi boş iddialardır! Çünkü, dediğimiz gibi: *"Tanrı Var – Yok"* dışında, üçüncü bir olasılık veya bu iki olasılığın ortası veya dışı yok ki; bu iki şık 'ortası' veya 'dış eşit uzak noktası'ndan bakabilelim!

Geleceğimiz nokta: Çağımız, **"Bilim/sellik Epistemolojisi"**; araştırma ve gözlemlerinde, **"Allah var(mış)"**ı kabul etmediği için; gideceği tek mecburî istikamet olan **"Allah yok(muş)"**u esas tutmuştur; yani aksiyomatik olarak, bu şıkkı doğru önvarsaymıştır. Seçtiği bu şıkkın, Bilim'i götürdüğü, diğer mecburî istikamet de; keşif ve gözlem – ölçüm verilerinin, tasvir ve ifadelerini; doğru varsaydığı, bu **"inkâr ve / veya şirk"** şıkkına göre; yani bir **"ateist veya deist"**in bakış açısına göre yapması olmuştur!

Yani: **"Bilim/sellik"**i tanımlarken kullandığımız **"lâik ve seküler"** gibi kavramlar aslında **"soft ateist / deistik"** kavramlar olup; **"inanç dışı"** değil, **"inanç karşıtı"** kavramlardır! Yani: Bu kavramlar; varlığa bakıp – anlamaya çalışırken; onlara nesnel ve olgusal yaklaşmamızı sağlayan; onlara, tarafsız ve objektif bakmamızı mümkün kılan; saydam ve numarasız gözlükler değildir! Bizler konuşmalarımızda: 'Yaratılış' yerine, 'oluşum'; 'sevk-i ilâhî' yerine, 'sevk-i tabiî' gibi kavramları tercih edince; inanıp – inanmamaktan bağımsız ve ayrı, bunlara eşit ve objektif mesafeden bakan, tarafsız ifadeler kullanmış olmayız!

Bilim/sellik'te, 'epistemik kırılma' ne zaman başladı?

1600 – 1700'lü yıllarda *"Rönesans – Reform – Aydınlanma"* üçgeninde sistemleşen ve bunun üçüncü saçayağını oluşturup, günümüzde de anaakım devam eden, mevcut *"Bilimsellik Epis-*

temolojisi" ise; tüm *"inançlar"*a, bilgi'nin, tarafsızlık ve objektivitesini bozan bir *"virüs"* muâmelesi yaptığı için; kendisini inançlardan 'arındırarak'; *"inançsızlık"* tarafına geçmiştir! Güya *"objektif bilgi"*ye, *"subjektif inancı"* karıştırmamak için; aslında *"subjektif inançsızlık"* tarafına geçmiştir! Çünkü: 'İnanç' gibi; "inançsızlık' da, sübjektif bir tercihtir!

Bu episteme; *"bilgi"*ye, inancı karıştırmamak adına, *"var(mış)"* şıkkını seçmemiş; (var – yok'un, ortası ve dışı ve üçüncü olasılığı olmadığı için de;) diğer gidebileceği mecburî istikamet olan, *"yok(muş)"* şıkkını işaretlemiştir! Bunun sonucu olarak; evrenden elde ettiği *"bilimsel gözlem bilgileri"*ni, *"Allah yok(muş); varsa ve olsa bile, evrene karışmıyor(muş)"* aksiyom ve önkabülüne göre dizayn etmiş; keşif – gözlem bilgilerini, bu *"ateist – deist"* kontekstte ifade etmeyi tercih etmiştir!

Yani: Çağımız, *"Bilim/sellik Epistemolojisi"*nin seçtiği bu şıkkın, *"bilim"*i götürdüğü zorunlu istikamet: Bilim'in; evren ve evrendeki olayları, bir *"ateist ve materyalist, natüralist ve determinist"*in gözüyle (ve bu *"inanç/sızlık'lar"* sanki doğru ve sanki bilimsel olarak gözlenip – ispatlanmış gibi!); anlatması olmuştur!

Yani: Evrenden elde ettiği *"bilimsel bilgi"* ve *"bunların ifadesi"*ni; bu inanç/sızlık'larla uyumlu ve sanki bunlar, doğru ve ispatlanmış gibi; (bu algı ve altmesajı verecek şekilde; bu ateist kontekst ve bağlam, bu altzemin ve arkafonda) dizayn etmesi olmuştur!

Bunun bize yansıması: Modern Bilim/sellik'in; zihnimize; böyle bir *"evren tasavvuru"*, böyle bir *"evren hikâyesi"* inşa etmesi olmuştur! Üstelik: *"Bu anlattıklarım; nesnel ve objektif bilimsel bilgilerdir"* diyerek; bizi de, bu *"kurgusal hikâye"*ye inandırmıştır!

Diğer deyişle: Günümüz, Bilim/sellik Epistemolojisi; sanki bir öcüymüş gibi, 'inançlardan kaçayım' derken; 'inançsızlığın' kucağına düşmüş! Güya; 'tüm inançlardan bağımsız ve ayrı, nötr bilgi vereceğim' derken; *"ateist – deist ve materyalist, natüralist ve determinist"* felsefe ve *"inanç/sızlık'ların"*; lojistik destekçisi durumuna düşmüştür!

'Kim'i sormazsan; evreni, 'kimsesiz' gibi anlatmak zorunda kalırsın!

Bu 'Bilim/sellik Felsefesi': *"Ben evrende, sadece: 'Ne, nedir, neden, nasıl, kaç…' gibi soruların cevabını ararım. 'Kim' sorusu; bilgi ve araştırmanın değil, inanç ve teslimiyetin konusu, felsefe ve metafiziğin işi!"* dediği için; mantıken gidebileceği diğer zorunlu şık olarak, *"kimsesiz"* bir evren ta'rifi yapmıştır bizlere!

Çünkü ve zaten: *"Evrenin fail ve usta ve yöneticisi kim?"* diye sormazsak; gidebileceğimiz diğer zorunlu şık olarak: Evreni, *"kimsesiz"* olarak anlatmak zorunda kalırız. Zihinlere böyle bir evren tasavvuru inşa ederiz!

Bu episteme, evrenden elde ettiği *"Bilimsel Bilgi"*yi; bir ateist – natüralistin bakış açısı ve inançsızlığına göre ('kimse yok, kimse yapmıyor, failsiz ve ustasız oluyor, fizikî sebep ve doğal mekanizmalarla oluyor, bir takım tesadüf ve zorunluluklarla oluyor, tabiat yapıyor…') dizayn etmiştir! Hem de; bu *"ateist kontekst"*, bu "ateistik ifadeler'; sanki bilimsel olarak gözlenip – doğrulanmış, nesnel ve objektif bilgilermiş gibi; Bilimsel Bilgi'nin hamuruna karıştırılarak sunulmuştur!

Bunun sonucu olarak, meselâ: *"Yağmur"*un, *"neden – nasıl"*ını anlatan bir bilim ve ders kitabında; *"Bu yağmuru kim yağdırıyor?"* sorusu, aklımıza bile gelmiyor, gelmez! Çünkü:

Bu epistemolojik felsefeye göre dizayn edilen *"bilimsel bilgi"*de; *"neden – sonuç kurgu ve şablonu"*yla resmedilir evren. Yapılan bilimsel tasvirlerde; faili gerektirecek, yani kim' sorusuna, zaruret ve ihtiyaç yok(muş)" gibi anlatılır, evrenin hikâyesi!

Zaten; nedenlerin, sonuçları yaptığına inanılan bir evrende; *"kim"* sorusuna, neden ihtiyaç olsunki! Bir bilgisayar veya makina gibi; *"otomatik olarak işleyen neden – sonuç mekanizma ve programlarının (doğa kanunları) olduğu"* bir evrende; gözlenen fizikî bir olaya, *"fail"* aramaya ne gerek var!

'Resim' Mona Lisa'nın ustası var; 'hakikî' Mona Lisa'nın neden yok!?

Halbuki, kâinattâki varlıkların, iki boyutlu ve cansız bir taklidi olan, duvardaki alelâde bir resmin bile, *"ressam"*ını kabul etmeden ve açıklamalarımıza dahil etmeden; (resimde görülen, sadece tuval – boya – fırçanın şekil ve hareketlerini anlatarak) bu resmin *"neden – nasıl"* olduğunu izah edemiyorken; o resimdekilerin, dışarıda hakiki ve canlı ve üstelik o resimden çok daha üstün ve sanatlı olanları için; *"faili kim, ressam ve ustası kim?"* diye sormadan; yani sadece *"sebep – sonuç"* kurgu ve şablonuyla anlatarak; o hakiki sanatlı eserleri, *"failsiz ve ustasız"*, hiç izah edemeyiz!

Duvardaki resimden çok daha sanatlı ve boyutlu ve her atomunda bile ayrı bir kitap yazılmış, kâinattaki bu eserlerin; 'fail ve ustası kim' diye sormaz ve 'faili yok(muş)' gibi; sadece *"kuvvet + madde ve atom hareketleri"*yle anlatmaya kalkarsak; evrendeki bu fiil ve eserlerin, *"neden – nasıl"*ını bile izah edemeyiz! Hiçbir akıllı ve insaflı insanı, bunu inandıramayız!

Çünkü: *"Aslının taklidi olan 'resmin', ressam ve ustası var; fakat 'hakikî ve canlı' olanının yok!"* demek; mümkün değil! Çünkü: *"A posteriori"* olarak; yani hiçbir gözlem – deney – araştırma yapmaya gerek olmadan; sadece *"a priori"*, yani mantıkî akıl yürütmeyle bile gitsek; *"eser"*, müessirsiz ve fiilsiz ve *"fiil"* de failsiz olamaz!...

Tevhidî paradigma; Sübjektif bir inançsa, Ateist paradigma da öyle!

Evet, 'inanmak'; nasıl subjektif bir tercihse, 'inanmamak' da öyle! Biz ise; bu *"bilimsellik sihri"*nin, algı ve zihnimizi manipüle etmesi sonucu; *"bilim"*in, evren hakkında, *"inanıp – inanmamaktan bağımsız ve ayrı ve bu ikisine tarafsız ve objektif"* olduğuna; yani onun bize; yüksüz, *"nötr bilgi"* verdiğine inandırılmışız! Bu yanlış inançtan dolayı; *"bilim"*in, evreni; *"Allah yok(muş); varsa ve olsa bile, bu işleyişe karışmıyor(muş)"* kurgusuyla anlatmasında; *"bilimsel bilgi"*yi, bu *"ateist – deist"* zemin ve arkafonda, dizayn ve inşa etmesinde; bir tuhaflık hissetmiyoruz! Hattâ bu ifade ve izahlarını; *"seküler ve lâik bilim"* diyerek; güya *"tarafsızlık ve objektiflik ve bilimsellik"* gereği; 'normâl' ve 'meşru' ve 'olması gereken' zannediyoruz!... Günümüz bilimsellik anlayışının; bu ateistik zeminde kodlayarak, verdiği gözlem – ölçüm bilgisi ve bunların ifade ediliş biçimini; saf ve katışıksız *"bilimsel bilgi"* olduğunu zannediyoruz! Bir bilim ve ders kitabında geçen tüm bilgi ve ifadelerin; *"nesnel ve olgusal, nötr ve yalın gözlem bilgisi"* olduğunu düşünüyoruz!...

Bu bilimsellik anlayışının neticesi olarak; ne hikmetse, meselâ: *"Allah, yağmuru şöyle yağdırıyor; yağmuru şöyle yaratıyor, şöyle bize gönderiyor ve ihsan ediyor"* gibi ifadeler; *"bilim'e, inancını karıştırmak"* oluyor ve yağmuru böyle tasvir etmek, *"subjektiflik"* oluyor da! *"Yağmur;*

şu neden – sonuç döngü, dönüşüm ve çevrim sistemiyle ve şu, otomatik fizik – kimya kuvvet ve mekanizmalarıyla oluyor, yağıyor…" şeklindeki; 'kendi kendinelik' bildiren 'failsiz' ifadeler; ('yani failsiz, yani faile ihtiyaç duymadan, yani otomatik, yani kendi kendine yağıyor; yani burada, olaya 'fail' arayan, 'kim' sorusunu sorma; yani burada, 'yağmuru kim yağdırıyor' sorusunu sormak için, mantıkî bir gerekçe ve ampirik bir nedenimiz yok; yani gereksiz ve anlamsız ve saçma bir soru bu!…' gibi sonuçlar ve bilinçaltı yönlendirici altkomut ve mesajlar taşıyan); bu *"ateist – deistik"* ifadeler; güya *"bilimsel bilgi"* oluyor; güya *"nötr ve olgusal gözlem bilgisi"* oluyor; güya, 'inanıp – inanmamak'tan bağımsız ve tarafsız, *"objektif bilgi"* oluyor!

Olanın, olduğu gibi; yani 'olgusal' anlatıldığı, objektif ve yalın, bilimsel gözlem bilgisi olduğu iddia edilen bu *"yağmur"* tasviri; *"Yağmurun olması ve yağması için; Allah gibi bir faile, zaruret ve ihtiyaç yok(muş)! Çünkü ve zaten, yağmur; şu otomatik mekanizma ve sebeplerle, şu kuvvet ve etkilerle, kendi kendine yağıyor(muş)"* kontekst ve bağlamında kurgulanıp; bizim de inanmamız istenen bir *"yağmur hikâyesi!"*

Bu çeşit, bilinçaltı manipülâsyon ve mesaj ve hipnotik altkomutlar yüklü; bir *"yağmur bilgisi"* veriliyor bizlere! Bilimsel ve objektif olduğu söylenen, bu bilgilerin bağlamından, bu sonuç çıkıyor! Bu ifadeler; bilinçaltımızı, bu sonucu çıkaracak yöne manipüle ederek, zihnimizi kodluyor ve programlıyor!

Üstelik: Bu *"ateist – deist"* kontekst ve şablon ve bu tür bilinçaltı mesajlarla dizayn edilmiş, bu kirli ve virüslü bilgilerin; (güya) *"olgusal ve nesnel bilgi"*, (güya) *"bilimsel gözlem bilgisi"* olduğu; her defasında vurgulanır!

Halbuki yapılan: Bilinçaltımızın, ateist – deistik yönde doldurabileceği şekilde ayarlanmış; kasıtlı olarak, bu yönde eksik bırakılmış; *"boşluklu bilgiler"*in, telkin ve tekrarına dayanan; tam bir dezenformasyon ve endoktrinasyondur!

Bir ateist veya deistin bakış açısına göre yapılmış, bu evren tasviri ve gözlem bilgilerinin; küçüklüğümüzden beri binlerce kez telkin ve tekrarıyla, formatlanıp – programlanan zihnimiz; bu *"ateistik şartlandırma"* ve *"endoktrinasyon"* neticesinde; hipnotize edilip, büyülenmiş bir insan gibi; artık, serbest düşünme ve gerçeği algılama kapasitesini, büyük oranda yitirmiştir! Bugün geldiğimiz nokta: İtikadî aşınmadır! Yani: Varlık ve Allah tasavvurumuzun bozulmasıdır!...

Çünkü: *"Bilimsel gözlem bilgileri"*nin, böyle *"ateist – deist"* kontekst ve zeminde çerçevelenip, yapılandırılmasıyla; kişinin, Rabbine yakınlık ve yakîni, iman ve ünsiyeti aşınıp, zamanla yıpranır! Bir ateist ve deistin bakış açısına göre dizayn edilerek, yeniden üretilmiş, bu, (güya) *"bilimsel bilgiler"*e, küçüklüğümüzden beri defalarca ma'ruz kalmamız neticesinde de; Kur'an-ı Kerîm'in, sayfalara yazılmış iki boyutlu *"ayetler"*i gibi olan; fakat ondan farklı olarak; üç – dört boyutlu yazılmış / yazılan *"Kainat Kitabındaki Âyetler"* görünmemeye başlar! Çünkü: Rabbimiz'in yarattığı ve *"şeffaf bir cam"* veya *"parlak bir ayna"* gibi; O'nun fiil ve eser, tecelli ve kudretini gösteren, birer *"misâl ve alâmet ve işaret"* olan, *"kainat âyetleri"*; *"bilimsellik prizmaları"*nın filtrelerine takılarak, kırılmaya uğramıştır!

Bilimin evrenine, İslâm'ın evrenini monte etme çabaları

Peki; *"Bilim/sellik"*in, bu meydan okumasına ve biz müslümanlarda yolaçtığı, bu epistemolojik ve itikadî krize; *"İslâm Tefekkürü"*, nasıl cevap üretecek; bu bunalım nasıl aşılacak? *"Bilim-*

sel" zannederek; Bilim'in, bu ateist – deist ve natüralist *"evren tasavvuru"*nu kabul eden bir müslüman; nedenlerin, sonuçları yaptığına inanılan bu *"deterministik evren"*de; Rabbi'ne nasıl yol bulup, imanını muhafaza edecek?! İnancını, başkalarına nasıl savunabilecek?! Kurallarını, baştan *"Bilim/sellik"*in belirlediği bir oyunda, nasıl galip gelecek!?

Bilim/sellik'in *"evren tasavvuru"*na; kendisi de inanmaya başlayan ve inanan bir müslümanın; Rabbi'ni ispat ve imanını korumak için; artık önünde üç seçenek kalmıştır. Ve baştan söyleyelim: Bu üç seçenek de yanlıştır!

Ben buna; Bilim/sellik'in yanlış *"evren tasavvuru"*na; *"İslâm'ın evreni"*ni, monte etme çabaları diyorum! Yani: Yanlış problemi, çözmeye çalışmak gibi; yanlış soruya, doğru cevap arama çabaları!...

Peki, yaşadığımız bu epistemolojik ve itikadî krize karşı, imanımızı muhafaza ve gerekçelendirmek için, çözüm sanarak uyguladığımız bu üç yanlış şık nedir?

Birinci yanlış şık: İnancına; evrenden getirilen örrnekler veya aklî çıkarımlar yoluyla veya herhangi bir başka şekilde delil getirmeyi reddederek, içine kapanmaktır! Gaibi, şahide kıyas eder gibi; Allahü Teâlâ'yı ispat etmeye çalışmanın; hem yanlış ve hem de abesle iştigal olduğunu düşünmektir. Çünkü bu şıkkı işaretleyenlere göre; *"Vacip"*i (Allahü Teâlâ'yı), *"mümkün"*e (yarattığı mahlûkata) kıyas etmek; kategori hatası olup, bu, bâtıl ve geçersiz bir kıyastır.

[Aslında bu, neyi kıyas ettiğimize göre değişir. Çünkü: Kur'ân-ı Kerîm'de, Rabbimiz de (C.C.); "anlaşamayan iki köle örneği" gibi misâller vermiş; bize kıyas örnekleri göstermiştir. Bu gibi aklî temsil ve kıyaslarla; varlık ve fiil ve icraatında, ortakları olmadığını ve aracılar kullanmadığını; bizim aklımızın anlayabileceği hâle (ma'kûl hâle) getirmiştir.]

Gene, bu şıkkı seçenlere göre; kişi, Peygamber'e (S.Â.V.) inanıyor ve güveniyor ve İslâm'a teslim olmuş ve inancının doğruluğundan eminse; artık bundan sonra; *"sanki inanmıyor gibi, sanki inancından şüphesi var gibi, sanki Peygamberine güvenmiyor gibi, sanki tam teslim olmamış gibi;"* delil – ispat aramaya kalkışması; o kişinin imanının, zayıf olduğuna ve imanının doğruluğundan, şüpheleri olduğuna alâmettir! Yani: Bu arayış; kesin emin ve teslim oluşla, çelişir ve çatışır!...

[Aslında, bu; "delil – ispat arayışı; kesin emin ve teslim oluşla, çelişir ve çatışır" sözü de doğru değildir. Daha doğrusu; bu, kişinin, niye delil – ispat aradığına göre değişir. Çünkü: Belki o kişi; münkirleri ikna veya ilzam etmek için, delil arıyordur. Belki, iman ve teslimiyetini arttırıp; tahkiki ve kavî yapmak için arıyordur. Sonuçta; herkesin iman ve teslimiyet derecesi aynı değil. Belki o kişi, anne – babadan verasetle gelen ve çevreyi taklide dayanan, böyle "taklidî bir iman"ı; makbûl ve muteber görmüyordur! Belki, inanılıp – uyulması istenen emir – yasakların; aklî hikmetini merak ediyordur… Nedenler çoğaltılabilir. Ama sonuçta, melekler bile; Hz. Âdem'in (Â.S.) halife olmasına taaccüp edip; Allahü Teâlâ'dan, bunun hikmet ve nedenini sormuşlar! Böylelikle; merak ve taaccüplerini gidermek istemişler! Yeryüzünde fitne ve fesat çıkaracak bir türün; nasıl oluyor da, halife olmaya ehliyet ve liyakati olduğunu anlamak istemişler.

Ayrıca: Düşünmeye ve akletmeye defaatle vurgu yapan ve "tefekkür"ü, "ibadet"e önceleyen; daha doğrusu, "ma'rifet – muhabbet ve ibadet"in derinlik ve genişliğini arttırmak için önceleyen, bir dinin müntesipleri olarak; eğer biz de, anne – baba ve içine doğdumuz coğrafya

– kültürün dinine, körükörüne inanır – teslim olursak; epistemolojik açıdan; meselâ "hindu" bir anne – baba, memlekette doğduğu için; "hindu" olan, hindu kalan ve ineğe tapan bir kişiden ne farkımız kalır!?]

Bu şıkkı işaretleyenlerin, buna gerekçe olarak gösterdikleri diğer argüman da şöyle: "Dünyada; Allahü Teâlâ'nın, % 100 katiyette ispatı da mümkün değildir. Çünkü: Böyle bir durum; insanın, dünyaya gönderiliş gayesi ve imtihanın hikmetine aykırıdır. Ayrıca bu; insan iradesinin, seçim yapma özgürlüğünü de ortadan kaldırır. Çünkü: Eğer, aksi muhâl olacak şekilde, % 100 kesinlikte ispat olursa; o insan, istese de – istemese de, *"iman"* etmek zorunda kalacak! Yani bu *"iman"*; kişinin, hür iradesiyle tercih ettiği bir kararın neticesi olmayacak!"

[Bu sözleri de doğru gözükmüyor. Çünkü: Şu ân karşımızda konuştuğumuz arkadaşımızın bile; "doğru ve gerçek" olduğunun % 100 ispatı, "aklî" olarak mümkün değil! Çünkü: Şu ânda; gerçeğe çok yakın, bir çeşit rüya görüyor olabiliriz! Veya: Belki üzerimizde deney yapan uzaylılar, sıvı dolu kavanozlara koydukları "beyinlerimiz"e veya bilgisayarlarına yükledikleri "dijital bilinçlerimiz"e; çeşitli frekanslarda sinyaller göndererek; bizde, "fizikî vücudumuz, elimiz – kolumuz" olduğu algısı ve dünyada, "yaşıyor – koşuyoruz" algısı oluşturmaları, aklen mümkün! En azından, muhâl değil!

Diyeceğim o ki: Bu dünyada ve o da "akıl"ın, yaratılış fıtrat / doğası icabı; Rabbimiz'in % 100 kesinlikte delil – ispatı, "aklen" mümkün olmasa bile; % 99,… kesinlikte ispatı "mümkün!"… Bedenimiz dahil; gördüğümüz – hissettiğimiz herşey; çocuğumuz, eşimiz… "rüya" bile olsa; en azından, o rüyayı, bize gösteren "biri" var!...

Konu dağılacak ama: "Akıl"; yaratılışı icabı, "nesne" ile atasındaki boşluğu kapatamadığı için; bu boşluğu kapatmak ve böylelikle, eşyayla münasebet kurmak için; "kavram ve analojiler"in aracılığına başvurur. Bu işlem sonucu "akıl"; "olan"a (gerçek'e) yakınlaşır. Ama aklın, gerçekle birebir teması gene gerçekleşmez ve zaten dediğim gibi; "akıl"ın, yaratılışı icabı, bunu yapabilecek bir kabiliyet ve özelliği yok. Fakat bu "kavram ve nesne, akıl ve varlık" arasındaki ontolojik boşluğu doldurabilen; hattâ böyle bir boşluğun hiç olmadığı; başka duyu organı ve manevî letaiflerimiz de var! (Ama onları açmak ve kullanmayı bilmek gerekir!) Dolayısıyle; deliller, sadece "aklî deliller"den ibaret değildir!

Ayrıca; bu duyu kuvvelerimizin penceresinden bize gelen "bilgi" ve "delil – ispatlar"; kurduğumuz aklî argüman ve kavram ve delillerden, çok daha kesin ve kati ve sağlamdır! Hem de; en küçük bir şek ve şüphenin; hattâ vehmin bile taarruz edemeyeceği ve zayıflatamayacağı kesinlikte!

İşte bu algı cihaz / duyularımızın bir kısmı; akıl ve şuur, bilgi ve irademize; bağlı ve bağımlı değil. Yani bunların bazılarını, şuurumuzla da farkedemiyor ve irademizle de kullanamıyoruz! Var olduklarını bile bilmiyoruz! Hâliyle isim de vermemişiz bunlara; yani isimleri de yok bunların! (Bunlardan, ismi bilinenlerden bazıları, kaynaklarda: "Kâlp, ruh, sır, hafî, ahfâ" diye geçer.)

İşte böyle duyularımız olduğunu farkedip de; sonra da onları açıp, kullanma yöntemlerini öğrenirsek; kendimize (yani subjektif olarak), aksi muhâl olacak şekilde, % 100 ispat "mümkün!" Ve o "mümkün"; bazı kâmil insanlarda vukû bulup, vâki de olmuş! Yani; bu imkânın, gerçekleştiği insanlar vardı; bugün de var, en azından geçmişte vardı!

Hattâ bu insanların az birazında, bu durum; "ispat"ın da ilerisine geçmiş! Çünkü "ispat"; görül(e)meyen şeyler için gerekir, yapılır! Bu kâmil insanlar; öteleri, hattâ "Rabbi"ni, bu dünyada iken, "müşahede" etmeye başlamışlar! (Burada, baş veya akıl gözüyle olan bir rü'yet ve müşahededen bahsetmiyorum tabii!)]

İkinci yanlış şık: Rabbini ispat etmek için; tâ evrenin başlangıcına veya ihtimâl hesaplarına giderek; *"Deizmin İlk Neden Tanrısı"*nı ispat etmektir, ispat etmeye çalışmaktır! Halbuki, bunu *"ispat"* kabul etsek bile; bu ispat; İslâm'ın, bize bildirdiği ve inanmamızı istediği *"Allah"*ın (C.C.) ispatı değildir!

Üçüncü yanlış şık: Nedenlerini bildiğimiz şeyleri, 'nedenler'e; bilmediklerimizi de, 'Allah'a vermektir! Yani: Bilim/sellik'in, sebeplerini bulamadığı veya henüz bulmadığı, bilemediği olayları – yerleri gösterip: *"Ha, işte bunu Allah yapıyor!"* diyerek; *"Boşlukların Tanrısı"*nı (God of the Gaps) ispat etmektir! İslâm'ın değil! Güya böylece; dinimizin bildirdiği *"Allah"*ı, ispat ettiğini zannetmektir!

[Halbuki bu akıl yürütme biçimi de, tam "ispat" değildir! Çünkü: Bu, bir nevi; bilimin bilmediği karanlık nokta ve boşluk / loşluklara; kendi inandığı "Tanrı tasavvuru"nu, ekleme ve monte etmektir! Bu ise; bilimin bilmediklerine, yani insanın cehaletine; "inanç"ını temellendirip – inşa etmesi gibi birşey! Yani: Bilmediklerimiz üzerine, karanlıklar üzerine inşa edilmiş bir inanç!

Bu hatalı akıl yürütme biçimlerinde, bana defaatle gelen bir itiraza da cevap var. O da şu, diyorlar ki: "Bilim/sellik; inanıp – inanmamaktan bağımsız ve tarafsız, olgusal ve nötrdür. Bu sebepten, Bilim; inanan – inanmayan herkesin, kendi inanç veya inançsızlığına delil – ispat olarak kullanabileceği, nötr bilgi ve argümanlar içeren ve şu âna kadar, insanoğlunun bulduğu; en kesin ve doğrulanabilir, bir bilgi edinme yöntemidir."

Yanlış! Bir kere; biz zaten "İslâmî B/ilim Epistemolojisi" yazılarımızda; mevcut bilim/selliğin, gözlem – deney – ölçüm aletlerine ve bu aletlerle, evrenden elde ettiği verilere itiraz etmedik, etmiyoruzki!

İkincisi ve daha önemlisi de: Yukarıdaki ikinci ve üçüncü şıktaki; "Tanrı"ya delil – ispat olarak kullanılan, ispat biçimlerine dikkat ederseniz, bunlarda; "bilim'den dolayı" değil, "bilim'e rağmen", bir Tanrı ispatı yapılmaya çalışılıyor! Yani: Bilim'in, nedenlerini bildiklerini, nedenlere; bil(e)mediklerini, Tanrı'ya vermek şeklinde! Yani: "Delil – ispat" gibi görünen, bu iki şıktaki ispat biçimleri; bilimin, "neden – nasılını bildikleri"ne dayanmıyor; bilimin "bilmediği veya nedenini, belki henüz bilmedikleri"ne dayanıyor! Bu ise; bilimin, neden ve mekanizmasını bulamadığı yerlere; "Tanrı" kavram ve inancını, yerleştirmekten ibaret olup; tam ispat sayılamaz!

Bu dediğimiz, aynı zamanda, bize defaatle yöneltilen: "Bilim/sellik; inanıp – inanmamaktan bağımsız ve tarafsız, olgusal ve nötrdür. Bunun en büyük ispatı da: İnanan – inanmayan herkes; kendi inanç – inançsızlığına, bilim'den delil getiriyor!" itirazına da bir cevap oluyor.

Çünkü, yukarıda dediğimiz gibi: "İnananlar"; (çok eksik bir ispat metodu olarak) bilim'in "bildikleri"nden değil; bilim'in "bilmedikleri"nden delil getiriyorlar genelde. "Bilim'den dolayı" ve "bilimsel bilgiyi kullanarak" değil, "bilim'e rağmen"; yani "bilimin bilmedikleri"-ne dayanarak; davalarını delillendiriyorlar genelde. (Pek yanlış bir metod olarak); Bilim'in,

nedenlerini bildiklerini, nedenlere; bilemediklerini, Tanrı'ya vermek şeklinde!... Dikkat edilirse; inananların kullandığı bu ispat biçimi; bilim'in, "neden – nasılını bildikleri"ne dayanmıyor; bilim'in "bilmediği veya nedenini, belki henüz keşfetmediği boşluk / loşluk"lara dayanıyor! Bu ise; bilimin, neden ve mekanizmasını bulamadığı yerlere; "Tanrı" kavram ve inancını, yerleştirmekten ibaret olup; tam ispat sayılamaz!]

Konumuza dönersek, elhasıl: Küçüklüğümüzden beri devamlı ma'ruz kaldığımız bu bilimsel formatla; programlanıp, hipnotize edildiğimiz için; (önceden var mıydı, bilemiyorum ama!) artık **"tevhidî"** hassasiyet ve duyarlılığımızı kaybettik, kaybetmişiz! Bunun sonucu olarak; artık biz de evreni, inanmayan bir **"ateist"** gibi algılıyor ve öyle de görüyoruz! Veya, Allah'ın yardımcıları olduğuna inanan bir **"müşrik"** gibi; **"evreni yaratıp, yasaları kurup ve sistemi otomatiğe bağlayıp, işleyişe karışmayan; sadece arasıra mu'cizelerle müdahale eden"** 'Deizmin, İlk Neden Tanrısı'na inanıyoruz!

Aydınlanma mı, Karartma mı!?

"1600 – 1700 Rönesans – Reform – Aydınlanma Üçgeni"nden itibaren, yaşadığımız bu **"epistemolojik kırılma ve bunalım"**; varlık zeminini kaybettiğimiz, bu **"ontolojik çöküş ve kopuş"**; ve bunun sonucu olarak, **"İslâm Tefekkürü"** (özellikle İlm-i Kelâm'ın) ve müslümanların, içine düştüğü bu **"epistemolojik ve itikadî kriz"** ve duraklamanın; bence en büyük nedeni: **"Bilim/sellik'in; evrende olan bazı şeyleri, epistemolojik ve ontolojk olarak çözdüğü ve neden – nasılını açıkladığı ve neden – sonucunu bulduğu"** yanılsama ve illüzyonuna inanmamızdır!

Bundan daha vahim olanı ise: Ortaçağ ve engisizyon ve Kiliseye tepki ve ondan bağımsızlığın ilân etme gibi, sosyolojik ve tarihsel sebeplerle; 1600'lü yıllarda, yeniden tanım ve ta'rif edilen, Avrupa merkezli bu *"Bilim/sellik Epistemolojisi"* ve ürünü olan *"Bilim"*i; 'inanıp – inanmamaktan bağımsız ve tarafsız, objektif ve nötr, evrensel ve olgusal bir bilgi' çeşidi zannediyoruz!

Teknolojik başarı ve keşiflerinden aldığı güçle, kendini kabul ettirmiş ve din – coğrafyadan bağımsız, her yere yayılarak, anaakım olmuş; bu *"Bilim/sellik Felsefesi – Epistemolojisi"* ve ürünü olan *"Bilim"*in; *"Ateist – Deist ve Materyalist, Natüralist ve Determinist"* olduğunu farketmiyoruz bile!

Hasılı: İzlediği filmin, bir kurgu olduğunu gönüllü olarak unutan ve aklını askıya alıp, ekranda gösterilen imajların gerçek olduğuna inanan, seyirciler gibiyiz!... Uykuda gördüğümüz şeylere *"rüya"* ismini vermişiz; ya uyanıkken bize gösterilenlere, gördüklerimize ne isim vermeli acaba!?

Uyanıkken de düş görülür mü demeyin; çünkü görülür! Eğer uyanık olduğunuzu zannederken, bir telkin ve hipnozun altındaysanız, görülür! Ateist bir endoktrinasyon ve manipülâsyon ve dezenformasyonun altındaysanız, görülür! Eğer uyanıkken; bir yalana, bir kurgu ve illüzyona inanıyorsanız, görülür! Eğer uyanmak istediğiniz hâlde; vücudunuzun kaskatı kesildiği, gözünüzü bile açamadığınız bir kâbusun içindeyseniz, görülür!

En kötüsü de: Rüyada uyandığını görüp, halka rüyasını anlatan kişinin durumudur! Çünkü: Bu kişi, uyandığını gördüğü için, uykuda olduğunu da bilmez ki, uyanmaya çalışsın!...

Bilim'den, büyüklere Masallar!

Evet, hepimiz; *"bilim/sellik"*in, zihnimize simüle ettiği bir düş dünyasındayız! Sınır ve duvarlarını, bilimin belirlediği bir dünya; bize, *"gerçek"* olduğuna inandırılan bir illüzyonun içindeyiz!

Bilim/sellik'in, zihnimize simüle ettiği bu masal evreninde: *"Taş, demir, toprak"* gibi alet ve malzemelerin, hiç insan eli değmeden bir takım sihirlerle kendi kendine havalanıp, gelip, kesilip, karıştırılıp ve uygun yerlerde birleşip Sultanahmet Camii'ni inşa etmeleri gibi; evrendeki madde ve zerrelerin de, sanki sihirli bir âlemdeymişiz gibi; kendi kendilerine ve bir takım tesadüf ve zorunluluk, kuvvet ve kural, madde ve enerjilerle; kendilerinden çok daha kompleks ve bilgili ve hattâ *"hayat, şuur, bilgi"* gibi kendilerinde bile olmayan üstün özelliklerde *"canlılar"* ve *"uçan seyyareler, yağmur yağdıran bulutlar, içinden, çiçek çıkan tohumlar, çiçek üretilen topraklar, içinden ağaç çıkan topraklar, (şapkadan tavşan çıkması gibi) kuş çıkan yumurtalar, çeşitli tat ve renkte şekerlemeler, meyveler"* imâl ve inşa ettiklerini göreceksiniz!

Çölün ortasında yemyeşil bir vaha gibi, koca uzay boşluğunda; erzak depoları, yağmurlama, arıtma, temizleme, koruma, atık sistemleri düşünülmüş ve sihirli bir *"rüzgâr"*la (siz isterseniz buna 'kütleçekim kuvveti' deyin, daha Bilimsel gözükür!) boşlukta dönerek uçan, bir *"uzay gemisi"* (dünya)! İçerisinde, kendi kendine havalanan testere – bıçaklarla; kesilen ağaçlar, doğranan kütükler; havalanan tahta ve çivilerle, imâl edilen masa – sandalyeler vs… Elhasıl bu uzay gemisinde; sanki bir film – animasyon izliyoruz gibi, bir çok sihirli ve mu'cizevî, ilginç ve esrarengiz hâdise göreceksiniz!... (Bir de *"bilim; doğanın büyüsünü bozdu, sırrını çözdü, onu mitoloji ve büyüden kurtardı"* derler!)

Bilim'in zihin ve hayâl dünyamıza çizdiği, bu sahte ve masalımsı kâinat kurgu ve ilüzyonuna göre; etrafta çeşitli enerji ve kanunlarla sihirli bir biçimde uçuşan *"soğan, bıçak, ocaklar; dönen tencere, tavalar; esrarengiz bir biçimde biraraya gelen sandalye, masa, kaşıklar"* var!... Atom ve elementler birleşip, ağaç oluyor, meyve oluyor, hayvan oluyor, demir oluyor, su oluyor! Buradan dağılıp, başka başka şeylerin inşâsında kullanılıyor!...

Üstelik, kendilerinde bile olmayan özellik ve sıfatlar, parçası oldukları bütünlerde veya *"sebep"*i sayıldıkları *"sonuç"* ve *"eserleri"*nde, sihirli bir biçimde ortaya çıkıyor! Yani cüz'leri oldukları bütün'ün, parçalarına indirgenemez ve mantıkî olarak nedensellenip – açıklanamaz ve rasyonalize edilemez şekilde! Çünkü: Parçalar'ın birleşimiyle, bütün'de ortaya çıkan özellik ve sıfatlar; yani *"sonuç"* denilen nesnedeki, nitelik ve özellikler; olay sihrin sonucuymuş gibi, *"yok(luk)tan"* yaratılıyor! Çünkü: Makro ile mikro evren arasında; *"atom ve madde"*ye indirgenemediği için, rasyonalize de edilemez bir duvar; yani *"indirgenemez kompleksilik"* vardır…

Bundan sonra, çocuğunuza masal okuyacağınız zaman, *"bilimsel"* bir kitap alın, oradan okuyun! Burada; baraj yapmayı bilen, zeki ve şuurlu hayvanlar; plânlama yapan ve güneş ışığından besin – enerji elde etmesini bilip – uygulayan bitkiler; karanlık denizlerde yol alıp, bugünkü teknolojiyi bile aşan ışıklı denizaltıları; gizli ve sihirli içgüdü ve yönlendiriciler; tesadüf ve zorunluluk tanrıları; uçan peri atomları ve harikulade inşa ettikleri büyük saraylar; full otomatik makina ve bilgisayarlar, organik robotlar; patlama – çatlamalarla ortaya çıkan muhteşem topaçlar ve uzay gemileri göreceksiniz!... Bunlar ve daha fazlası büyüklere bu masallarda! Gerçi bu masallar, büyüklerin inanabileceği şekilde tasarlanmış! Ama olsun; çocuğunuzu, şimdiden formatlayıp, programlamaya başlamış olursunuz!…

Büyük Aldanış!

Biz ise, bu *“Bilimsellik Sihri”*yle öyle bir büyülenmiş, öyle bir aldatının içindeyiz ki; *“bilim”*e getirilen en küçük bir eleştiriye dahi tahammülümüz yok! Çünkü: *“Bilim”*e; sanki insan ürünü değil de, gökten inmiş, *“kutsal bir vahiy”* muâmelesi yapıyoruz! Tarih içerisinde, insan ve olaylardan bağımsız ve ayrı olarak akan; evrensel ve objektif bir *“b/ilim idesi”* olduğuna inanıyoruz! Bu sebepten; *“bilimin, bilimsel yöntem”*in, eksik ve yanlışları olabileceğini, tasavvur dahi edemiyoruz! Bunu dillendirmek; (özellikle ülkemizde); *“Sen şimdi, suyun yüz derecede kaynadığını inkâr mı ediyorsun!?”* gibi, tuhaf tepkiler almanıza sebep oluyor! *“Dünyanın yuvarlak olduğunu, boşlukta döndüğünü kabul etmiyor musun!?”* diyorlar!... *“Öküzü göster”* diyen bile var!

Kurgu ve Gerçek

Bu **“Bilimsellik Sihri”**yle öyle bir hipnotize olmuş ve büyülenmişiz ki; **“bilim/sel”** olduğu söylenen, şu aşağıdaki ifadelerdeki tuhaflık ve saçmalığı farketmiyoruz bile:

“Güneş, dünyamızı aydınlatır ve ısıtır. Bunu; hidrojeni, nükleer füzyon ile helyuma dönüştürerek yapar. Böylece dünyamızı ısıtmakta, ayrıca bitki ve diğer canlıların enerji ihtiyacını karşılamaktadır… Arılar, bal yapar… Bitkiler, fotosentezle besin ve enerji elde ederler… Tavuk, kuluçkaya yattığı yumurtasını homojen bir şekilde ısıtmak için, arasıra yumurtayı çevirir… Balıklar, su altında erimiş oksijeni kullanıp, böylece solunum yapabilmek için, solungaç sistemini geliştirmişlerdir… Karaciğer, üçyüzden fazla kimyevî reaksiyonu gerçekleştirir… Hücrelerimiz, mitokondride kendi enerjisini üretir… Hücre, kendini korumak ve besin elde etmek için, hücre duvarında, hücreye faydalı olanların geçişine izin verir. Bunu da reseptörleri aracılığıyla yapar…”

Yukarıdaki bu *“bilimsel bilgi / ifade”* örneklerini; hiç öyle *“metalinguistik, dekonstrüktif ve semiyotik”* açıdan, ince ince analiz etmeye bile gerek kalmadan; sadece çıplak gözle bile okusak; bunlardaki dil ve mantık hatalarını görebiliriz!

Çünkü: Bu cümlelerde anlatılan eylemleri yapabilecek ve sonucunu amaçlayıp – hesap edebilecek, özellik ve kapasiteye sahip olmayan, bazı *“varlık ve süreçler”*; bu cümlelerde, o eylem ve sonuçlarının, *“fail ve özne”*siymiş gibi; sanki o işin, *“müessir ve ustası”*ymış gibi kurgulanıp – anlatılıyor!

Bundaki amaç ise; hakiki fail ve özneyi gizlemek ve gözlerden saklamaktır! Çünkü: **“Modern Bilim/sellik Kriterleri”**; varlık ve hareketlerini tasvir ederken, **“bunların fail ve yöneticisi yok(muş); varsa ve olsa bile, karışmıyormuş”** şeklinde bir **“ateist – deistik”** kurgu ve bağlamda, şablonize etmeye zorlar, biliminsanlarını! Bu, Bilim/sellik Epistemesi’ndeki, **“ateist – deistik koşullanma ve şartlanma”**; bilimsel keşif ve gözlem – ölçüm bilgilerini, böyle ifade ve inşa etmeye zorlar, akademiayı!

Halbuki; *“objektif ve olgusal, tarafsız ve bilimsel gözlem – ölçüm bilgisi”* olduğu söylenen bu cümlelerdeki; *“verir, eder, sağlar, geliştirir, yapar”* gibi ifadeler; sadece canlı ve şuurlu ve ne yaptığını bilen ve bunu amaçlayıp, irade eden ve irade etmek de yetmeyip, ayrıca, bu irade ettiğini yapabilecek kuvvet ve özellikte olan varlıklar için kullanılır! Yani *“insanlar”* için kullanılır! Bir de; çocukları uyutmak için, masallarda kullanılır!

Bu *"verir, eder, sağlar, geliştirir, yapar"* gibi ifadelerle; böyle, doğadaki cansız nesne veya akılsız hayvanlara; *"hayat ve şuur, bilgi ve irade, kuvvet ve kapasite"* atfedip; böylece onları, *"insansılaştırmak"*; böylece onları; *"bilinçli ve kendi irade ve bilgileri, kuvvet ve tercihleriyle bu işleri yapıyorlarmış"* gibi göstermek; edebî bir sanat olarak, sadece *"fabl ve masallarda, film ve çizgi filmlerde"* olur halbuki!

'Bilim' (science) ve 'Bilgi' (veri / data – information – knowledge) Farklı ve Ayrıdır

Görülen şu ki: Bu Bilim/sellik Epistemolojisi'ne eleştirel bakmayı, çoktan terketmiş ve teslim olmuşuz! Bu epistemeye, dinimize yönelttiğimiz eleştiri ve soruların binde birini bile sormuyoruz! *"Tarafsızlık mı doğru; doğrudan taraf olmak mı doğru?, Deterministik bir evrende, Tanrı ne iş yapar!?, Bildiklerimizin, doğru olduğunu 'biliyor' muyuz; yoksa, doğru olduğuna mı 'inanıyoruz'?, Gezegen ve yıldızları, boşlukta tuttuğunu söylediğiniz 'kütleçekimi', sadece 'çeker.' Bunları, ölçü ve dengede tutan ne? ..."* gibi sorular aklımıza bile gelmiyor!...

Bu zanlarla, mevcudattaki *"bilgi (veri / data – information – knowledge)"*ın, ateist ve materyalist Bilimsel Filtrelerinden geçerek *"bilim (science)"*a dönüşen Kâinat Kitabı; Bilim'in gözünde müthiş bir fizik, kimya, biyoloji, elektrik kitabı olabilmekte; fakat her nedense ve nasılsa Âlemlerin Rabbi'nin yazdığı Kitap, bir türlü olamamaktadır!

IV. ULUSLARARASI BİLİMLER IŞIĞINDA
YARATILIŞ KONGRESİ
20-24 EKİM 2020

X. OTURUM

24 Ekim 2020 - Cumartesi	OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. SAYIN DALKIRAN

SAAT	BİLDİRİ SAHİBİ	BİLDİRİ BAŞLIĞI
14:00 - 15:00	Prof. Dr. Sayın DALKIRAN	"İmam Mâturidî'nin "Vîlâtu'l Kur'ân" Adlı Tefsirinde İnsanın Yaratılışı"
	Doç. Dr. Ali ÇİÇEK	Yaratmak Kavramı ve Bazı Kullanımları Üzerine"
	Doç. Dr. İlhami GÜNAY	"Kur'ân-ı Kerim'deki Yaratılış Kavramlarının İnsanın Yaratılış Safhalarına Yansımaları"
	Dr. Öğr. Üyesi Âdem ERYİĞİT	"Yaratılış ve İsbât-ı Vâcib Delillerinden Gaye ve Nizam Delili"

İMAM MÂTURİDÎ'NİN TE'VÎLÂTU'L-KUR'ÂN ADLI TEFSİRİNDE İNSANIN YARATILIŞI

Prof. Dr. Sayın DALKIRAN, Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi
sayin.dalkiran@usak.edu.tr

ÖZET

İnsanın en merak ettiği hususların başında şüphesiz kendi yaratılışı gelir. Nasıl ki, insan ben neyim, nereden geldim, niçin geldim ve nereye gidiyorum gibi soruları tarih boyunca kendisine sora gelmiş ve sormaya da devam etmektedir. Bunun cevabı farklı bilim dallarınca verilmekte ise de şüphesiz en doğru bilgiyi insanın kendi yaratıcısı ve yaratıcısının görevlendirdiği peygamberler vermektedir. İnsanın ilk yaratılışının nasıl olduğu ve sonraki yaratılışların nasıl devam ettiği hususunda ilahi kitap şüphesiz en doğru bilgiyi vermektedir. Zira yapan bilir ve elbette bilen konuşur. Madem yaratan Allah'tır ve kelamı olan Kur'ân da bu bilgileri vermektedir. Ancak Kur'ân bir bilim kitabı olmadığı için işi tam teferruatı ile anlatması mümkün değildir. Burada verilen külli bilgilerin anlaşılması için insanların gayretleri gerekir. Kur'ân konusunda mütehassıs olan bilginlerden İmam Mâturidî'nin tefsirindeki bilgileri asıl alarak insanın yaratılışını değerlendireceğiz. Mâtüridî de pek çok İslam Bilgini gibi insanın yaratılışını ilk olarak Hz. Âdem'in yaratılışı ikinci olarak da Âdem'den sonraki diğer insanların yaratılışı şeklinde ele alır. Onun yaratılış ile ilgili getirdiği yorumlar son derece önemlidir. Ona göre asla ve asla bir başka türden evrimleşerek insan haline gelme söz konusu değildir. Yaratıcı ilk insan olarak Âdem'i yaratmış ve sonrasındaki nesilleri de o ve eşi Havva'dan devam ettirmiştir. Onun delili Kur'ân, Sünnet ve Akla uygundur.

Ebû Mansûr el-Mâtüridî, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in i'tikadi alandaki iki mezhebden biri olan ve kendi adına nisbet edilen Mâtüridî mezhebinin imamıdır ve kendisi İmam Azam Ebu Hanife'nin görüşlerini benimsemiştir. Diğer mezhep ise Eşariliktir. İki mezhep veya iki imam arasında esasa ilişkin bir ayrılık söz konusu değildir. Mâtüridî eserlerinde geniş kültürü ve nassa olan sadakatı ile aklı ve nakli birleştirip, bağdaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaratılış, İnsan, Mâtüridî, Kur'ân, Tefsir

HUMAN IN IMAM MÂTURID'S INTERPRETATION OF TE’VİLÂTU'L-KURAN

ABSTRACT

One of the most curious issues of human being is undoubtedly his own creation. Just as, throughout history human being has asked himself questions such as what am I, where did I come from, why did I come and where am I going and continues to ask. Although the answer to this is given in different sciences, there is no doubt that the most accurate information is given by the human being’s own creator and the prophets assigned by the creator. Undoubtedly, the holly book gives the most accurate information about how the first creation of human being was and how the subsequent creations continued. In that, doer knows and for sure knower speaks. Now that the creator is Allah and gives this information in his Qur'an. However, since the Qur'an is not a science book, it is not possible to describe the work in full detail. Efforts of people are required to understand the comprehensive information given here. We will evaluate the creation of human being based on the information in the interpretation of Imam Mâtüridî, one of the scholars who are experts in the subject of the Qur'an. Like many Islamic scholars, Mâtüridî discusses the creation of human being firstly, as the creation of Adam, and secondly, as the creation of other people after Adam. His comments on creation are extremely important. According to him, it is not possible to evolve from another species and become human. The creator created Adam as the first human being and continued following generations from him and his wife Eve. His evidence is compatible with both the Qur'an and sunnah and it is also conceivable.

Keywords: Creation, Human, Mâtüridî, Quran, Tafsir

GİRİŞ

İmam Maturidi

İmam Mâtüridî (v. 333/944), Ehl-i Sünnet inancının edebiyatının teşekkülünde ve Kelam İlminde çok büyük yeri ve hizmeti yanında fıkıhtaki üstünlüğü, derin ve geniş kültür sahibi oluşu ve de geriye bıraktığı muazzam etkiye rağmen kendisinin hayatı hakkında fazla bir bilgi bulunamamaktadır. Bununla birlikte kıt kaynaklardan elde edilen bilgilere göre İmam Mâtüridî, Ebu Mansur el-Mâtüridî diye şöhret bulmuştur. Mâturid, Mâverâu'n-Nehir'de Semarkand'a bağlı bulunan bir kasabanın ismidir. Doğup büyüdüğü yerin Maturid olması hasebiyle buraya nisbetle kendisine Mâtüridî denilmiştir. Semerkand'a nisbetle de Semerkandi denilmiştir. Kendisine dine olan üstün hizmeti için Ebu Mansur künyesinin layık görüldüğü ayrıca da O'na "Alemu'l-Huda", "İmâmu'l-Hudâ" ve "İmâmu'l-Mutekellimin" diye lakablar vermiştir. Mâtüridî'nin doğum yılı bilinmezken, ölüm tarihi olarak bütün kaynaklarda ittifaken 333/944 yılı belirlenmiştir. Onun ilmi seviyesini yazdığı eserler göstermekle birlikte öğrencisi Ebû'l-Kâsim el-Hakim (342/953)'in Mâtüridî'nin vefatı sonrasında kabrine yazılmasını istediği şu ibâreden anlamaktayız: *"Bu kabir, ilmi geliştirip yaymakta ve öğretmekte gücünü tüketen, böylece dinde öğülecek eserler bırakan, hayatının meyvelerinden yararlanılan bir zâtın kabridir. Allah ona rahmet eylesin."*[1]

Ebu'l-Mu'în en-Nesefi (418-508/1027-1115), ise Mâtüridî'nin ilmi şahsiyetinden söz ederken şöyle der: *"İlim deryasına dalarak, oradan ilmin cevherlerini çıkaran, getirdiği dini hüccetler'in incilerini keskin zekası, derin ilmi ve fesâhatıyla süsleyen Mâtüridî'nin yaşadığı ilim çevresinde, kendinden başka ilim adamı olmasaydı bile o, gerçekten bu yeri dolduracak güçteydi. Onun eserlerindeki inceliklere, delilleri keşfetme ve değerlendirme kabiliyetine vakıf olanlar ve onun muârızlarını ilzâm etmekte, ilmi mücadele adabında izlediği başarılı usulü anlayanlar, Måturidi'nin Allah'ın özel bir lütfuna ve yardımına mazhar olduğunu takdir ederler."*[2]

Ebû Mansûr el-Mâtüridî, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in i'tikadi alandaki iki mezhebden biri olan ve kendi adına nisbet edilen Mâtüridî mezhebinin imamıdır ve kendisi İmam Azam Ebu Hanife'nin (v. 150/767) görüşlerini benimsemiştir. Diğer mezhep ise Eşarilik'tir ve imamı da Şafii olan Ebu'l-Hasan el-Eş'arî el-Basrî (v. 324/936)'dir. İki mezhep veya iki imam arasında esasa ilişkin bir ayrılık söz konusu değildir.[3] Mâtüridî eserlerinde geniş kültürü ve nassa olan sadakatı ile aklı ve nakli birleştirip, bağdaştırmıştır.

Te'vîlâtu'l-Kur'ân

Te'vîlâtu'l-Kur'ân, Mâtüridî'nin tefsiri olup şu isimlerle de bilinmektedir: *"Te'vilâtu'l-Mâtüridîyyeti fî Beyâni Usûli Ehli's-Sünneti ve Usüli't-Tevhid"* ve *"Te'vilâtu Ehli's-Sünne"*[4] Ebu'l-

---

1 Ebu'l-Mu'în En-Nesefî, Meymun b. Muhammed, Tebsiretu'l-Edille'sinden Prof. Muhammed Tavit et-Tanci tarafından tesbit edilen Mâturidî'nin hayatı, ilmi çevresi ve eserleri ile ilgili Metin, (A.Ü.İ. Fakültesi Dergisi 1955, C.4, S.2, s. 8.

2 Ebu'l-Mu'în En-Nesefî, Tabsiratu'l-Edille, nşr. Hüseyin Atay, Ankara 1993, s. 8-10.

3 Taşkoprü-zade, Ahmed b. Mustafa Kemalu'd-Din, Miftahu's-Seade ve Misbahu's-Siyade, Haydarabad 1329, 2:21-22.

4 M. Ragıp İmamoğlu, İmam Ebu-Mansur El-Mâturidî ve *Te'vilâtu'l-Kur'ân*'daki Tefsir Metodu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İlmi Eserler 53, Ankara 1991, s. 20.

Muîn en-Nesefî (v. 508/1115) Te'vilâtu'l-Kur'ân ile alakalı şunları söyler: "... Mâtüridî'nin, Te'vilâtu'l-Kur'ân hususunda kaleme almış olduğu eserin o fende bir benzeri yoktu. Hatta tefsire ilişkin daha evvel yazılmış eserler de buna yaklaşamaz. Ediplerden biri Mâtüridî'yi nitelerken, *"Mâtüridî, Müslümanların büyüklerinden ve ileri gelenlerinden idi. Tefsiri, her zorluğun yenlerini açmış ve her kapalı konunun bulutunu dağıtmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerini en iyi ve sağlam şekilde açıklamıştır. Allah ona rahmet ve selam ihsan eylesin."*[5]

Te'vîlâtu'l-Kur'ân'da İnsanın Yaratılışı

Mâtüridî'nin görüşleri İslam Dünyası'nda çok yaygın olması münasebetiyle büyük önem arzeder. Onun Kitâbu't-Tevhid adlı eseri son derece meşhurdur. İtikadi alandaki görüşlerini bu eserinde ortaya koymuş iken, farklı görüşlerini de Tevîlâtu'l-Kur'ân adlı eserinde ele alır. Kur'ân'daki yaratılışla ilgili âyetleri yorumlayan Mâtüridî konuyu iki kısımda değerlendirir. Birincisi ilk insan Hz. Âdem'in yaratılışı, diğerisi ise Âdem'in sonrasında diğer insanların yaratılışıdır. Biz öncelikle başlangıçta yaratılan Âdem'in yaratılışı ile alakalı âyetlere getirdiği yorumları sonra da diğer insanların yaratılışı ile alakalı âyetlerle ilgili açıklamalarına temas edeceğiz.

İlk İnsanın Yaratılması

İlk insan Âdem'in yaratılışı ile ilişkili âyetlerden birinde şöyle buyrulmaktadır: وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَۗ فَسَجَدُوٓا اِلَّٓا اِبْلِيسَۜ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ "Sizi yarattık, sonra size şekil ve biçim verdik, sonra da meleklere: *"Âdem'e secde edin!"* buyurduk. Hepsi hemen secde etti. İblîs müstesnâ; o, secde edenlerden olmadı."[6]

Bu âyetle ilgili Mâtüridî, Hasan el-Basrî' (v. 110/728))nin düşüncesini nakleder. Hasan el-Basri'ye göre *"sizi yarattık"* taki sizden maksat Hz. Âdem (a.s.)'dir. Zira âyetin devamında yaratma, şekil vermenin akabinde Meleklere Âdem'e secde emri bulunmaktadır. Eğer âyetteki yaratmadan maksat bizlerin yaratılışı olsa idi, secde emrinin bizim yaratılışımızdan sonra yapılması gerekirdi. Halbuki secde olayı Âdem'in yaratılışından sonra gerçekleşmiştir.[7]

Mâtüridî bu âyetle ilgili bir diğer görüşe de yer vermektedir. Bu görüşe göre ise Âdem'den maksat bütün insanlardır. Âyette yer alan *"Sizi yarattık, sonra size şekil verdik"* teki maksat sadece ve özellikle Hz. Âdem olsa idi, o takdirde ikinci kez tekrar Âdem'in adı beyan edilmezdi. Dolayısıyla âyette zikredilen Âdem değil, Âdem'in bütün neslidir, yani insanlıktır.[8]

Bir diğer görüşe göre ise *"Sizi yarattık"* ibaresinde kasdedilen Hz. Âdem'dir. Sonra ifade edilen *"şekil verdik"* mealindeki cümlede ise ana rahmi kasdedilmiştir. Mâtüridî bu görüşleri

---

5 Ebu'l-Mu'în En-Nesefî, Meymun b. Muhammed, Tebsiretu'l-Edille, (Yazma) Nuruosmaniye Ktp. No: 2097, V, 10.

6 A'râf, 7/11.

7 Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* Tah. Ertuğrul Boynukalın, Dâru'l-Mîzân, İstanbul 2006, V, 298-299; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Çev. Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, Ensar Yayınları, İstanbul 2016, V, 322-323.

8 Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, V, 298-299; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, V, 322-323.

ortaya koyduktan sonra onların içinde bir tercih yapar ve Hasan el-Basri'nin görüşünü isabetli bulur. Buna göre ilk yaratılan ve Meleklere secde etmeleri emredilen kişi Hz. Âdem (a.s.)'dır.[9]

Mâtüridî bir başka ihtimal üzerinde de durmaktadır. Buna göre âyetten şöyle bir mana da anlaşılmaktadır: Sizi yarattık yani sizi yaratmayı o asıldan takdir ettik. O asıldan kasdedilen ise Hz. Âdem'dir. Zira yaratmak takdir etmek anlamına da kullanılmaktadır.[10] Hz. Âdem'in yaratılışından sonra da meleklere secde emri gelmiştir ki, bizim ne Mâtüridî'nin ne de diğer müfessirlerin secde ile alakalı görüşlerine temas edecek değiliz. Bu çalışmamızda hedefimiz sadece insanın yaratılışı ile ilgili olan hususlardır.[11]

Mâtüridî nutfenin insanın varlığının özü olduğunu söylemekle beraber aynı zamanda insanın varlığının esası olarak da menşeini toprağa ve çamura nisbet etmenin de caiz olduğunu dile getirir.[12] Zira başka bir âyette de *"Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz."*[13] Mâtüridî'nin bazı müfessirlerin görüşü olarak naklettiği sülâle / سلالة kelimesi topraktan süzme öz demektir. Zira sülâle her şeyin özü, esası demektir. Min sülâletin min tîn / من سلالة من طين tabiri toprağın en kalitelisi anlamındadır. Kur'ân'da insanın yaratılışından söz edilirken farklı farklı şu tabirler kullanılmıştır: *"Çamurdan alınmış bir öz"* den (من سلالة من طين) ; *"Şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan"* (مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍۚ)[14]; *"Sizi topraktan yarattık"* (فَاِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ)[15]; *"ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan"* (مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِۙ). Burada yaratılışından sözü edilen kişi Hz. Âdem'dir. Bu farklılıklar ise yaratılıştaki farklı evrelerin işaretleridir.[16]

Mâtüridî, İbn Kuteybe'nin de konu ile ilgili görüşünü şu şekilde nakleder: Çocuk için *"babasının sülalesi"* denmektedir. Aynı şekilde şarap ve nutfe (erlik suyu) için de sülâle denilmektedir.[17] Zira Hz. Âdem her çeşit topraktan süzme olarak yaratılmıştır. Bazılarına göre sülâle, her şeyin katkısız hali iken, bir kısım tefsircilere göre de sülâle nesildir ve çocuk her kılın dibinden süzülüp gelen nutfedir.[18]

İlk insan Âdem ve eşi Havva ile onun nesillerinin yaratılışını dile getiren şu âyet de son derece önemlidir: هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ اِلَيْهَاۚ فَلَمَّا تَغَشّٰيهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَف۪يفًا فَمَرَّتْ بِه۪ۚ فَلَمَّا اَثْقَلَتْ دَعَوَا اللّٰهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ اٰتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ "Allah, sizi başlangıçta tek bir nefisten yarattı ve

9 el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* V, 298-299; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi,* V, 322-323.

10 el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* V, 298-299; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi,* V, 322-323

11 el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* V, 298-299; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi,* V, 322-323.

12 el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* V, 298-299; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi,* V, 323.

13 Mü'minûn, 23/12.

14 Hicr, 15/26.

15 Hac, 22/5.

16 Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, Tah. Halil İbrahim Kaçar, Dâru'l-Mîzân, İstanbul2008, X, 11; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Çev. Mehmet Erdoğan, Ensar Yayınları, İstanbul 2018, X, 20-21.

17 İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân, Tah. Seyyid Ahmed Sakr, Kahire 1379/1958, s. 296.

18 el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, X, 11; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, X, 21.

kendisiyle ünsiyet edip gönül huzuru bulacağı eşini de aynı cins ve mâhiyetten var etti. İnsan nesli bu ikisinden türeyip çoğalarak bugüne kadar sürüp geldi. Bilindiği üzere erkek eşine yaklaşınca, eşi hafif bir yük yüklenip hamile kalır ve onu karnında bir müddet taşır. Nihâyet hamileliği ağırlaşınca, eşler birlikte, bir endişe ve telaşla Rableri olan Allah'a yönelerek: *"Eğer bize eli ayağı düzgün kusursuz bir çocuk verirsen, yemin olsun ki, biz de karşılığında şükredenlerden olacağız"* diye dua ederler."[19]

Bu âyetin farklı şekillerde tefsir edildiğini ve buralardaki düşüncelerin doğru olmadığını ifade ile şu yorumlamayı yapar. Onun yorumunda öne çıkanlar özetle şöyledir: Âdem ve eşi Havva'yı bir tek candan yaratan Allah'tır. Her bir karı ve koca birlikte olup, eş hamile kaldığında sanki Âdem ve Havva *"Yemin olsun ki bize kusursuz bir çocuk verirsen, kesinlikle Sana şükredeceğiz."* diye dua etmektedirler. Zira bütün çocuklar onun çocukları sayılırlar. Bundan dolayı da onlar çocuklarının Salih olmaları için Allah'a dua ederler. Bu çocuklardan Müslüman olanlar onların duası bereketine Müslüman olmuşlardır. Bu tarz tefsire göre onların kıyamet vaktine kadar doğacak her bir çocukta duaları gerçekleşir. Zira onlar beşerin ana ve babalarıdır. Ana ve babalar da daima çocuklarına iyilik ve hayır duada bulunurlar.[20]

Mâtüridî, bu âyette yer alan *"Sizi bir tek nefisten yaratan"* mealindeki ilahi ifadede, insanların hiçbirinin diğerisinden üstün olmadığını, olamayacağına ilişkin delil mevcuttur. Bütün insanlar birbirlerinin yaratılışta erkek ya da kız kardeşleridirler. İnsanların üstünlükleri sadece yapmış oldukları ameller, güzel huylar ve iyilikleri ile ortaya çıkar. Zira Allahu Teâlâ, *"Allah katında en kıymetliniz O'na isyandan en çok kaçınanızdır."*[21]

Hz. Âdem'in Çamurdan Yaratılması

Bir diğer âyette ise insanın çamurdan yaratıldığını İblis'in ilahi emre karşı verdiği cevapla dile getirilmektedir: قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ ۖ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ "Allah: *"Ey İblîs! Emrettiğim zaman seni secde etmekten alıkoyan nedir?"* diye sordu. İblîs: *"Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten onu ise çamurdan yarattın"* dedi."[22]

Âyette İblis üstünlüğünü kendisinin ateşten, Âdem'in ise topraktan yaratıldığı gerekçesi ile secdeyi kabul etmez. Burada Mâtüridî, İblis'in övünç meselesi olan ateşten yaratılmanın üstünlük olmadığı zira toprağın ateşten daha üstün olduğunu ifade eder. Gıdaların yenilebilir hale gelmesinde ateşe mutlak ihtiyaç bulunmaktadır. Bu nedenle de İblis'in tezi olan ateş topraktan, çamurdan üstündür şeklindeki düşünce karşısında şu cevabı verir: Evet gıdaların yenilebilmesi için ateşe ihtiyaç vardır. Ancak toprak ise daha önemli bir fonksiyona sahiptir ve gıda maddelerinin yetişebilmesi için mutlak surette de toprağa ihtiyaç duyulmaktadır. Bir gıdanın pişirilmesinden çok daha önemli olanın yetiştirilmesidir. Zira gıdaların yenilebilecek seviyede olabilmesi için illaki ateşe ihtiyaç bulunmamakta, güneş veya başka vesilelerle de

---

19 A'râf, 7/189.

20 Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* Tah. Ertuğrul Boynukalın, Dâru'l-Mîzân, İstanbul2006, VI, 136-137; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Çev. Fadıl Ayğan, Ensar Yayınları, İstanbul 2017, VI, 155.

21 el-Hucurat, 49/1 3.

22 A'râf, 7/12.

pişirilebilmektedir. Kaldı ki, çamurun ateşi söndürebilmesinden de yola çıkılarak çamurun ateşten daha önemli ve hayırlı olduğu söylenebilir.[23]

Mâtüridî'nin insanın yaratılışı ile alakalı yorumladığı âyetlerden biri de şöyledir: هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَى أَجَلًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ *"O, sizi çamurdan yarattı, sonra ömrünüze belirli bir süre tâyin etti. O'nun katında belirlenmiş bir ecel daha vardır. Siz ise hâlâ şüphe edip duruyorsunuz."*[24]

Mâtüridî bu âyetle ilgili özetle şu açıklamalarda bulunur: İnsanı yani insanın atası olan Âdem'i çamurdan yaratan Allah'tır. Âdem'in çocuklarına gelince onlar özel bir sudan meydana getirilmişlerdir. Diğer bir kısım âyetlerde olduğu gibi Müminûn Sûresi'nin 12. Âyetinde de Âdem'in çamurdan yaratıldığı, ancak Hz. İsa hariç, Âdem'in neslinin bir damla sudan yaratılmış olduğu beyan edilir. Allah hiçbir şeye ihtiyaç duymaksızın da insanı yaratabileceğini göstermek adına ve ikinci yaratılışın da delilini göstermek için Hz. İsa'yı çamur ve su kullanmadan yaratmıştır. İnsanlar bilmelidirler ki, Allah Âdem'i topraktan, diğer canlıları sudan, Hz. İsa'yı ise toprak ve su olmaksızın yaratmaya kadir olduğu gibi, insanları da öldükten sonra yaratmaya muktedirdir. Bu meselede ölümden sonra dirilmeyi inkar eden Dehriler'e bir cevap niteliğindedir. Özel bir çamurdan yaratılmış olmasından, Âdemoğullarının da kasdedilmiş olma ihtimali de bulunmaktadır. Zira Allah her şeyi sudan yarattığını söylerken Âdem'i topraktan yarattığını ifade eder. Ancak sair Âdemoğullarında da bizler bunu fark etsek de fark etmesek de çamurdan bir kuvvet ve iz vardır. Zira insanın yediği içtiği gıdalarda insan görmese de mutlaka organlarında bir kuvvet meydana gelir ve bir canlanma olur.[25]

Konuyla ilgili bir rivayetten de söz eden Mâtüridî'ye göre bir başka ihtimal daha bulunmaktadır. İnsanın nutfesinde topraktan bir takım şeyler karışmış olabilir. Hatta melekler tarafından alınan emir gereği kişinin vefat ettiğinde defnedileceği mekandan bir parça toprak alınır ve nutfeye karıştırılır. Bu karışım sonrasında alaka ve mudğa haline gelme ihtimali bulunmaktadır. İşte bu nedendir ki Allah Âdemoğlunu toprağa nisbet etmiştir.[26]

Mâtüridî'nin insanların toprağa nisbet edilmelerinin bir ihtimali de kökenleri bulunan Hz. Âdem'in topraktan yaratılmış olmasıdır.[27]

Pişmemiş Kuru Çamur Ve Kara Balçık

Yukarıda insanın sadece çamurdan yaratıldığı söylenirken, bir kısım âyetlerde bu çamurun özelliklerinden de söz edilmektedir. Mesela Hicr Sûresi'nde insanın pişmemiş kuru çamurdan, ve şekillenmiş olan kara bir balçıktan yaratıldığı şöyle ifade edilmektedir: وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ *"Gerçekten biz insanı pişmemiş kuru çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattık."*[28]

---

[23] el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* V, 299; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, V, 324.

[24] En'âm, 6/2.

[25] el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* V, 8-9; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, V, 16-17.

[26] el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* V, 9; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, V, 17.

[27] el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* V, 9; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, V, 17.

[28] Hicr, 15/26.

Hicr Sûresi'nde bir başka âyette de insanın pişmemiş kuru çamurdan ve şekillenmiş kara balçıktan yaratıldığı tekrarlanmaktadır.[29] Diğer benzeri bir âyette de şöyle denmektedir: خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِۙ *"Allah insanı kiremit gibi pişmiş bir çamurdan yarattı."*[30]

Mâtüridî Hicr Sûresi 26. Âyetin tefsirini yaparken öncelikle insanın yaratılışı ile ilgili diğer âyetlere de tekrar işaret eder. Buna göre âyetlerin bazısında *"O sizi çamurdan yarattı"*,[31] bir başkasında *"Sizi (özel) çamurdan yaratan…"*[32] ; *"Hakikat şudur ki, Biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz."*[33]; *"Sizi topraktan yarattık."*[34] Bütün bu âyetlere bakıldığında farklı ifadelerle yaratılış dile getirilmiştir. Ancak hepsinin menşei aynıdır, toprağın değişik şekil almış halleridir. Mâtüridî'nin nakline göre âyette ifade edilen kuru balçık bir görüşe göre siyah bir çamurdur. Yine söz konusu edilen yapışkan çamur, yapışan çamurdur. Âyette ayrıca çamurdan alınmış bir özden söz edilmiştir. Silsile halinde ifade edilecek olursa, toprak, yapışkan çamur ve kurutulmuş çamur.[35] Kemikler ve organlar birleşip bir yaratık olmazdan önce insanın üzerinden bu üç merhale geçmiştir. Yüce Allah bu üç merhaleyi şu âyeti ile haber vermektedir: *"Ey insanlar! Ölümden sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık."*[36]

Allahu Teâlâ bu âyette et ve kemik şeklindeki yaratılmadan evvel üç merhaleden söz etmiştir. Bunlardan ilki nutfe şeklidir. Sonrasında alaka ve ondan sonra da mudğa halidir. Bu durumda söz konusu edilen toprak, çamur, balçık ve benzeri diğer merhalelerin temsili bir anlatım olduklarına ilişkin bir ihtimal bulunmaktadır. Çamur olarak yapılan temsilin açıklaması şudur: Kurutulmuş olan çamur, fahhâr ve yapışkan çamurlar binaların çanakların, kazanların ve fayda veren farklı aletlerin imal edildiği çamurdur. Habis olan, pis olan çamurdan ise bunlardan hiç biri yapılmaz ve bir ürün ortaya konulmaz. Böylece Allahu Teâlâ Âdem'in yaratılışını içinde çeşitli yararları bulunduran çamura benzetmiştir. Âdem de bu haliyle tertemiz çamurun ihtiva ettiği tüm yarar ve hayırları toplamıştır. Bunların tamamı da Allah'ın kudretini nihayetsizliğini, saltanatının haşmetini ve nimetlerinin nihayetsizliğini hatırlatır.[37] Zira Allah, Âdem'i çamurdan ve yukarıda sözü edilen maddelerden yarattığını dile getirir. Ancak toprak ve çamura bakıldığında görüşür ki, onlarda beşeri özelliklerden hiç biri bulunmamaktadır. Hakeza nutfede de

---

29 Hicr, 15/28.

30 Rahmân, 55/14.

31 Enam, 6/2.

32 Saffat, 37/11.

33 Mu'minun, 23/12.

34 Ayetin tamamı için bkz. *"Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, Biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim..."* (Hac, 22/5).

35 Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Te'vîlâtü Ehli'-Sünne, Tah. Fatıma Yusuf el-Haymî, Müessesetü'r-Risâle en-Nâşirûn, Beyrut/Lübnan 2004, III, 47; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi, Çev. Yunus Vehbi Yavuz, Ensar Yayınları, İstanbul 2018, VIII, 33-34.

36 Hac, 22/5.

37 el-Mâtürîdî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Te'vîlâtü Ehli'-Sünne, III, 47; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi, VIII, 34.

beşeri niteliklerden hiçbir bir iz yoktur. İşte bütün bunlar Allah'ın maddi varlıkları hiç yoktan yaratmaya gücünün yettiğinin bilinmesi içindir.[38]

Beşeri özelliklerden hiçbiri İnsanın yaratılmış olduğu toprakta bulunmamaktadır. Nutfede de aynı şekilde insan neslinin yaratılmış olduğu et, kemik, kıl ve sair unsurlarıyla beraber beşerde var olan akıl, ilim, düşünme, idare etme, organlar ve bunların yanında beşeriyetin ve insaniyetin sahip olduğu hiçbir nitelik bulunmamaktadır. Bu da göstermektedir ki Allah'ın kudret ve hakimiyeti her hangi bir nesne olmaksızın da yaratabilir. Bunun da insanlar tarafından Allah'ın nimetleri ile güç ve kuvvetinin bilinmesi içindir.[39]

Allahu Teâlâ âyetlerinde Âdem'i yapışkan çamur, kuru balçık ve diğer belirttiği madedelerden yarattığını ifade etti. Burada bahsedilen ve yukarıda da kısmen belirtilen çamurun özelliğidir. Buna göre belirtilen çamur saf ve temizdir. Zira kirili ve temizlikten uzak olan çamur Allah'ın nitelemiş olduğu dereceye ulaşamaz ve uzun süre bekletilse de durum değişmez. Kirli ve pis olan çamurdan bir fayda temin edilmez. Böylesi bir çamurdan ne bina, ne de çanak ve kazan yapılır. Böylesi bir çamur ekinin yetiştirilmesi açısından da hiç uygun değildir. Dolayısıyla insanın yaratılışında toprak, çamur ve diğer merhalelerin ifadesinde hakikat değil bir temsil olduğu ihtimali bulunmaktadır. Dolayısıyla Allah Âdem'i aslı temiz olan çamurdan yaratmıştır. İfade edilen bu maddenin beşerin kendisinden yaratılmış bulunduğu nutfe olma ihtimali de söz konusudur. Zira nutfe temizdir ve âyette de şöyle buyrulur: *"O, atılan bir sudan yaratıldı."*[40]; *"Sonra onun neslini önemsenmeyen bir suyun özünden yaratıp sürdürmüştür."*[41]

Salsâl, Hame, Mesnûn Kelimeleri

Mâtüridî âyette geçen salsâl, hame ve mesnûn kelimelerinin ne anlama geldikleri üzerinde de durur. Salsâl bazılarına göre kuru topraktır. Hame ise siyah çamur anlamındadır. Mesnûn ise kokuşmuş ve bozulmuş manalarındadır. Bir başkalarına göre ise, salsâl vurulduğunda ses çıkaran demektir. Bu görüş İbn Abbas'ın görüşüdür. İbn Kuteybe ise şöyle demiştir: Salsâl, ateş değmeyen kuru topraktır ki, tıklatıldığında ses çıkarır, ateş temas edince de ona fahhâr olur. Mesnûn ise kokusu değişen demektir. Mesnûn ayrıca dökülmüş anlamına da gelir.[42] Mesnûn kelimesi ile ilgili Mâtüridî, Hasan Basri'nin şu görüşüne de yer verir: Mesnûn, insanların yaratılışlarının üzerinde cereyan ettiği nesnedir. Âdem'in nesli, onun yaratılışına göredir. Âdem'in yaratılışı neden ise insanlar da aynı özden yaratılmışlardır. Şüphesiz işin doğrusunu Allah bilir.[43] Özlü balçıktan kurutulmuş çamurla ilgili de Hasan el-Basri, salsâlin hararetli çamur olduğunu,

38 el-Mâtürîdî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Te'vîlâtü Ehli's-Sünne, III, 48; el-Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi, VIII, 35.

39 el-Mâtürîdî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Te'vîlâtü Ehli'-Sünne, III, 48; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi,* VIII, 35.

40 Ayetin tamamı şu şekildedir: *"İnsan neden yaratıldığına bir baksın. O, atılan bir sudan yaratıldı"* (et-Tarık, 86/5-6).

41 Secde, 32/8.

42 el-Mâtürîdî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Te'vîlâtü Ehli'-Sünne, III, 47-48; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi,* VIII, 35-36.

43 el-Mâtürîdî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Te'vîlâtü Ehli'-Sünne, III, 48; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, VIII, 36.

sertlik ve kuruluğu dolayısıyla da ses çıkardığından söz eder. Hâme çamurdur ve mesnûn ise yaratılışın takip edilmesi ve kendi neslinden gelen halkın kendi yaratılışına göre var edilmesi sünnetidir. Ona göre *''Gercek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yarattık''*[44] âyeti ile alakalı Âdem'in yaratılışındaki çamurun sıradan bir çamur olmadığı, Âdem'i çamurun ortasından çekip çıkardığı anlaşılmaktadır.[45]

Yaratılan İnsana Ruhun Üflenmesi

Hicr Sûresi 28. Âyette insanın fiziki yaratılışı; وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ "Hani Rabbin meleklere şöyle demişti: *''Ben pişmemiş kuru çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım.''* Şeklinde haber verildikten sonra bir diğer âyet ise şöyle devam eder: فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ ف۪يهِ مِنْ رُوح۪ي فَقَعُوا لَهُ سَاجِد۪ينَ *''Yaratılışını tamamlayıp onu insan olarak düzenlediğim ve içine kendi ruhumdan üflediğim zaman, ona secde ederek yerlere kapanın.''*[46] Başka bir âyette ise şöyle buyrulmaktadır: ثُمَّ سَوّٰيهُ وَنَفَخَ ف۪يهِ مِنْ رُوحِه۪ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَۜ قَل۪يلًا مَا تَشْكُرُونَ *''Ardından onu güzel bir insan şeklinde düzenleyip ona rûhundan üfledi. Böylece size kulaklar, gözler ve kalpler bahşetti. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!''*[47]

Mâtüridî, bu âyetlerle ilgili şu yorumları yapar: Allah, Âdem'i yarattıktan ve ruh üfledikten sonra Meleklerine secde etmeleri emrini verir. Ruhun üflenmesi ile alakalı bir başka âyette *''Biz ona ruhumuzdan üfledik.''*[48] denilmektedir. Bu konuda herhangi bir şüphe ve tereddüde düşülmemiştir. Zira insanlar ruhun yaratmak için üflenen manayı anlamışlardır. Mâtüridî bu noktada insanların, *''Sonra Allah arşın üzerine çıktı''*[49]; *''Sonra O, duman halinde olan göğe yükseldi.''*[50] gibi müteşabih âyetlerin zahiri manaya alıp yaratıkların tahta çıkması gibi algıladıklarını ve bunun da yanlış olduğunu ifade eder. Aslında Allah'ın yaratmak maksadıyla üflemesi manasını idrak etmek, Allah'ın arş üzerine istiva etmesini idrakten akla daha kolaydır. Çünkü istiva etmeyi başka anlamlara çekmek çok daha mümkündür. İnsanlar bu konuyu karıştırdılar. Çünkü Yaratıcının fiillerini yaratılmışların fiillerine kıyas ettiler. Kaldı ki, Allahu Teâlâ da hiç bir şeyin Allah gibi olmadığını[51] beşere haber vermektedir.[52]

Burada bir problem daha vardır. O da Allah'ın yarattığı insana ruhundan üflemesidir. Mâtü-

---

44 el-Müminun , 23/12.

45 el-Mâtürîdî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Te'vîlâtü Ehli'-Sünne, III, 48; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi,* VIII, 37.

46 Hicr, 15/29.

47 Secde, 32/9.

48 *"İffetini korumuş olan kadını da an! Ona ruhumuzdan üfledik; onu ve oğlunu cümle alem için bir işaret kıldık"* (el-Enbiya, 21/91).

49 *"Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yarattıktan sonra arşa çıktı"* (el-A'raf, 7/54).

50 "Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti ardından ona ve arza, *"isteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!"* buyurdu. *"İsteyerek geldik"* dediler."" (Fussılet, 41/11).

51 eş-Şura, 42/11.

52 el-Mâtürîdî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Te'vîlâtü Ehli'-Sünne, III, 47; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, VIII, 37-38.

ridî buradaki ruhtan maksadın yaratılmış olanların canlılığının kendisine bağlı bulunan ruh demektir.[53]

Âdemoğlunun / İnsanların Yaratılması

İlk insan olarak Hz. Âdem'in yaratılışı ile ilgi Kur'ân âyetlerine Mâtüridî'nin getirmiş olduğu açıklamaları bu haliyle tamamladıktan sonra şimdi de Âdemoğlunun yaratılışı ile alakalı âyetler ve onun yorumlarına yer verelim.

Beşerin yaratılışı ile alakalı âyetlerden olan وَقَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَارًا *"Oysa O'dur sizi merhale merhale, şekilden şekle geçirerek yaratan!"*[54] âyeti ile alakalı Mâtüridî şu açıklamalarda bulunur: Allah insanı öncelikle döllenmiş bir yumurta, sonra ana rahminde asıl olarak beslenen alaka, sonra şekilsiz bir et şeklindeki aşamalardan geçirip normal bir insan şekline getirdi. İnsanı yaratmayı planlayan ve inşa eden varlık aynı varlık olmasaydı, insanı bir evreden bir başka evreye asla geçiremezdi. Zira döllenmiş yumurtadan alakaya (embiryo), ondan mudğa (şekilsiz bir et) yapmak istediği zaman ötekisi planını engeller ve ona döllenmiş yumurtayı alaka ve mudğa şekline getirmesine imkan vermezdi. Söz konusu bir engelin olmaması, O'ndan başka bir plan yapıcının ve kendisinin dışında bir diğer yaratıcının olmadığının delilidir. Sonuçta Allah tektir ve ibadete ve kulluğa layık olan da sadece O'dur. Bu وَقَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَارًا âyetine şu mana da verilmiştir: Allah insanları değişik ahlak, farklı şekil, renk, kelime, ses ve birbirinden çok ayrı ve benzemez nağmelerde yaratmıştır. Öyle bir durum ki, yaratılış itibariyle tam olarak birbirine benzer iki kişiyi görmek hiç mümkün değildir. İşte bu durum da Allah'ın kudretini ve hikmetini ortaya koyan delillerden biridir.[55]

Allahu Teâlâ, 114 Sureden teşekkül eden Kur'ân'ın bir âyetine de İnsan adını vermeyi münasip görmüştür. İnsan Sûresi'nde insanın yaratılışı ile alakalı olan âyetleri verecek ve sonrasında Mâtüridî'nin yorumlarını takdim edeceğiz. Surenin konumuzla alakalı ilk âyeti şöyledir: اِنَّا خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ اَمْشَاجٍۗ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا *"Doğrusu biz insanı baba ve anneden gelip birleşen karışık bir nutfeden yarattık. Onu imtihan etmek istiyoruz; bu sebeple kendisini işiten ve gören bir varlık kıldık."*[56]

ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍۖ *"Sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz."*[57] Mâtüridî, bu âyette dile getirilen *"sonra onu bir nutfe yaptık"* tan maksadın Âdem'in neslinin nutfeden yaratıldığı ve nutfenin de erlik suyu olduğunu söyler. Âyette geçen sağlam bir korunak / فِي قَرَارٍ مَكِينٍۖ tan maksadın ne oluşu ile farklı görüşler bulunmaktadır. Bazılarına göre ana rahmidir. Ayrıca korunağın / قَرَار erkeğin sulbü olması ihtimali de bulunmaktadır. Zira erlik

---

[53] el-Mâtürîdî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Te'vîlâtü Ehli'-Sünne, III, 48; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, VIII, 39.

[54] Nuh, 71/14.

[55] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Tah. Abdullah Başak, Dâru'l-Mîzân, İstanbul 2010,XVI, 134-135; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* Tercümesi, Çev. İbrahim Tüfekçi, Ensar Yayınları, XVI, 143.

[56] İnsan, 76/2.

[57] Mü'minûn, 23/14.

suyu denilen nutfe insanın yaratıldığı zamanda sulbünde yaratılmış olmaz, oraya daha sonra yerleştirilir. Bu bakımdan sulb, nutfenin rahime atılmak üzere çıkış anına kadar karar kıldığı yer olur. Bu itibarla *"fe müstekarrun ve müstevda* / فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ" [58] kelimelerinin manaları da aynı şekildedir. Buna göre müstekar sulb, müstevda ise rahimdir. Bir başkalarına göre ise, tam tersi müstekar rahim, müstevda ise sulbdür. Bunlardan her ikisi de mümkündür. Zira her ikisinin anlamında emanet olarak bırakılan karar yeri vardır. İbn Abbas ve benzerlerine göre ise sülâle, suyun saflığıdır.

Hz. Âdem'in neslinin yaratılması ile ilgili şu âyet son derece önemlidir:
ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ اَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ *"Sonra bu nutfeyi 'alaka, 'alakayı mudğa hâline getirdik. Mudğayı kemikler hâline soktuk ve bu kemiklere et giydirdik. Nihâyet onu bambaşka bir yaratışla güzel bir insan kıvamında ortaya çıkardık. O eşsiz, en güzel yaratıcı olan Allah yüceler yücesidir; bütün nimet ve bereketlerin asıl kaynağıdır!"*[59]

Mâtüridî'nin bu âyetle alakalı verdiği bilgileri şöylece özetlememiz mümkündür: Nutfe erlik suyu, alaka ise kan pıhısı, mudğa ise bir çiğnem et parçasıdır. Bu ifadelerle Allah, insanların yaratılışları süresinde nasıl halden hale çevirdiğini, bir takım hikmetleri ile beraber haber vermiştir. Bu hikmetlerden biri şöyledir: Yüce Allah, bu yaratılıştaki iradesini, kudretini, saltanatını, ilmini ve kainatı nasıl tedbir ve idare ettiğini göstererek insanlara eşsiz kudretini tanıtır. Öyle ki, erlik suyundan alakayı yaratmaya kadir olan sadece Allah'tır. Bütün yaratıklar nutfeden alakanın yaratılmasının sırrını keşfetmek için bir araya gelseler buna asla güç yetiremezler. Bunu sadece nutfeden alakaya gibi değil yaratmanın diğer safhalarında da görmek mümkündür. Zira Allahu Teâlâ bunları yaratmaya zatı itibariyle kadir olup, yaratırken de asla hiçbir nesne olmaksızın yaratmaktadır. Madem hiçten yaratmaya kadirdir, öyle ise topraktan yaratmaya hayli hayli kadir olur. Âyetlerde sözü edilen nutfe, alaka, ve mudğa aşamaları, insanı topraktan yaratmış olması hakikatından daha az hayret verici bir durum değildir.[60]

Aynı anlamda bir başka âyette de insanın yaratılış safhaları ile alakalı şöyle denilmektedir: هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا اَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى مِنْ قَبْلُ وَلِتَبْلُغُوا اَجَلًا مُسَمًّى وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ *"Sizi önce toprak sonra nutfe sonra aleka safhalarından geçirerek yaratan O'dur. Sonra sizi bir bebek olarak hayat alanına çıkarır. Ardından güçlü çağınıza ulaşıncaya, sonra da yaşlılar hâline gelinceye kadar sizi yaşatır. İçinizden bazıları daha önce vefat eder. Böylece her biriniz kendisi için belirlenen belli bir vakte erişirsiniz. Umulur ki bunlar üzerinde düşünüp, Allah'ın birliğini ve sonsuz kudretini anlarsınız."*[61]

Mâtüridî'nin tefsirine göre özetle şu bilgileri aktarabiliriz. Nutfe (döllenmiş yumurta), alaka (rahme asılan kan pıhtısı) ve mudğa (belli belirsiz et parçası) evrelerinde henüz insan değildir. Ancak nutfe ve alakanın yaratılış maksadı insandır. Zira fiillerin neticeleri, maksat ve muradları

---

58 *"O, sizi bir tek nefisten yaratmıştır. (Sizin için) bir kalma yeri, bir de emanet olarak konulacağınız yer vardır. Gerçekten biz, anlamaya açık bir topluluk için delilleri birer birer açıkladık."* Enam, 6/98.

59 Mü'minûn, 23/14.

60 el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, X, 12-13; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, X, 23.

61 Mü'min, 40/67.

başlangıçta bellidir. Nutfe, alaka ve mudğanın da yaratılış maksatları ileride meydana gelecek olan insandır. Bu açıdan insan kelimesinin de her devreye izafesi isabetli bulunmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) de *"Bir iş yapmak istediğin zaman akıbetini düşün. Eğer doğru ise yap, eğer günahsa vazgeç"*[62] buyurmuştur. Yani işin akıbetine, neticesine bakmak gerekir. Temyiz gücü olanların fiillerinden gaye, o fiilin akibetidir.[63]

Netice başlangıçta hedeflendiğine göre, akibet ilk başta da var demektir. Bu açıdan nutfe, alaka ve mudğaya da insan denilebilir. Bu âyette geçen *"Biz insanı nutfeden yarattık"* ifadesinde geçen insan Âdem'in nesline yöneliktir. Bu durumda insandan maksat, Âdem'in çocukları anlamına gelir. Allah insanların öğüt almaları ve ders çıkarmaları için yaratılışın ilk evresinden başlayıp, sonuç olan ölüme kadar hatırlatmayı sürdürmektedir. Öğüt alınacak nokta ise şöyledir: İnsanlar yaratılmış oldukları ilk dönemi ve sonra da akıbetlerinin nereye uzanacağını bilirse, bedenlerindeki nefislerinin (ruhlarının) kendilerine ait bulunmadığını, tam aksi bedenlerinin de kendilerinde emanet olduğunu anlarlar. Zira ilk yaratılış kişinin kendisi yapmadığı için vücut kendisine ait değil emanet bulunmaktadır. Vücusun kendisine emanet edilmiş olduğu insanın da emaneti muhafaza etmesi, emaneti gözetmesi ve asıl emanet sahibine hıyanet etmemesi icap eder. Eğer hıyanet eder ve emaneti muhafaza etmez ise kötü söz ve kınamaya hedef olur. Tersine emaneti muhafaza eder ve hakkıyla emaneti gözetirse emanet sahibinin teşekkürünü ve senasını hak eder. Ödünç mal almış olan kimse, ödünç maldan kendisine izin verildiği zamana kadar faydalanır, kullanır ancak asla zayi edemez, etmemesi gerekir. Eğer ödünç mala bir zarar verirse, bundan ötürü mali bir ceza ve tazminat öder. Eğer insan kendi nefis ve bedeninin de ödünç olduğunu ve emanet bulunduğunu idrak ederse, onu da gözetmesi, sahip çıkması ve kendisine izin verildiği ölçüde kullanmaya dikkat eder. İnsanların neticede ceza çekmemeleri için, dünya ve ahrette kötü söz ve kınanmaya maruz kalmamaları için emanete riayet etmeleri icap eder.[64]

İnsanın yaratılıştaki ilk evreyi ve işin nihayetinde varacağı yer üzerinde düşünme, ölümden sonra dirilmeyi ve peygamberlerin getirmiş oldukları tüm haberleri tasdik etmeyi gerektirir. Zira yaratılışın ilk evresi üzerinde tefekkür etmek, Allah Teâlâ'nın hayret verici olan kudretini ve ince hikmetlerini ortaya koyar. Bununla beraber hikmeti bu dereceye ulaşmış olan Yüce Varlığın insanları yaratmaktaki gayesinin, onları yok etme amacına yönelik olmadığını bildirir. Zira insanların hayatları sonrasında yok edilmeleri, hikmete aykırı bir fiildir. Bu düşünce insanları ölümleri sonrasında tekrar diriltilme inancının kabulüne ulaştırır. İnsanın ilk yaratılışı ile öldükten sonra tekrar diriltilmesi fikri insanı övünme ve böbürlenmekten alıkoyar. Çünkü insan, herkesin iğrendiği nutfe ve pis kabul ettiği alaka ve mudğadan meydana getirilmiştir. Aynı şekilde insanın ölümünden sonra da insan bedeni pis kokan bir leşe dönüşmektedir. Durum böyle olunca, insan nasıl kibirlenebilir, nasıl böbürlenebilir? İnsanın ilk yaratılış devresinin ve

[62] İbnu'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rikâk*, Nşr. Ahmed Ferîd, Riyad 1415/1995, s. 14; Abdürrezzâk es-San'ânî, el-Musannef, Nşr. Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut 1390-92/1970-72, XI, 165.

[63] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Tah. Abdullah Başak, Dâru'l-Mîzân, İstanbul 2010,XVI, 136-137; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Çev. İbrahim Tüfekçi, Ensar Yayınları, XVI, 324.

[64] el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XVI, 134-137; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, XVI, 324-325.

sonunun bu tarzda hatırlanmasında, insana öğüt vermek ve derinlemesine düşünmesini sağlamak vardır. Ayrıca da kibirlenmenin güzel bir hareket olmadığını öğretmek vardır. Böylece insan mütevazi olmaya, övünme ve büyüklenmeyi terk etmeye sevk edilir.[65]

Emşâc

Yukarıda zikri geçen; اِنَّا خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ اَمْشَاجٍۗ نَبْتَل۪يهِ فَجَعَلْنَاهُ سَم۪يعًا بَص۪يرًا *"Doğrusu biz insanı baba ve anneden gelip birleşen karışık bir nutfeden yarattık. Onu imtihan etmek istiyoruz; bu sebeple kendisini işiten ve gören bir varlık kıldık."*[66] âyetinde emşâc / امشاج karışım demektir. Karışım da iki yönlü olur. İlk olarak erkeğin suyunun (sperm) kadının suyuna (yumurta) karışmasıdır. Diğeri karışım ise evrelerde meydana gelir. Nutfe alakaya dönüştürüldüğü vakit bu bir anda tahakkuk etmez. Tam da tersine olarak nutfe yavaş yavaş kalınlaşır ve kalınlığın tamamlanmasıyla birlikte rahme tutunan alaka (kan pıhtısı) şekline gelir. Alaka da aynen bunun gibidir. Değişiklik yavaş yavaş meydana gelir ve devamında belli belirsiz et parçasına (mudğa) dönüşür. Evrelerde karışım denilen de budur.[67]

Mâtüridî bu konuda başka görüşlere de yer verir. Onlardan biri şöyledir: Bazılarına göre karışım, insanın üzerinde yaratıldığı dört tabiattır. Bir başkalarına göre ise karışım renklerle ilgilidir. Bunlara göre, erkeğin suyu beyazdır ve onun içine kırmızılık karışırken, kadının suyu kırmızıdır ve içine biraz sarılık karışmıştır.[68]

İşiten ve Gören Bir Varlık

Âyette insan için *"işiten ve gören bir varlık yaptık"* denilmekle insana ilettiği sesleri ayırma duygusunun, gözünün de kendisine ilettiği nesneleri ve renkleri görme yeteneği lütfedildiğinden söz edilmektedir. Ayrıca insanlar, kalp gözü ve kulağı olduğundan dolayı imtihana tabi tutulmuşlardır. Hayvanların göz ve kulakları olmasına rağmen onlar yaptıklarından sorumlu değillerdir. Âyetin anlamının şöyle de olabileceğinden söz edilir: Onu işiten ve gören bir varlık yaptık. Bu kabiliyeti ile faydasına ve zararına olanları bilir. İşitme ve görme fiilini yaratan Allah'tır. İnsan ise görmenin mahiyetini tam olarak idrak edemez. İşin keyfiyetini ve mahiyetini bilen ve yaratan Allah'ın herhangi bir keyfiyet veya mahiyet ile nitelendirilmesinden yüce Zat'ı münezzehtir.[69]

İnsanın Ana Karnında Üç Karanlıkta Bulunması

İnsanın yaratışı ile ilgili bir âyette de insanın ana karnında üç karanlık içinde bulunup bir yaratılıştan diğerine geçişten söz edilmektedir. İlgili âyeti verdikten sonra Mâtüridî'nin konuyla ilgili görüşlerini aktaralım. Âyet şöyledir: يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلٰثٍۜ

[65] el-Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, XVI, 134-137; el-Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi, XVI, 325-326.

[66] İnsan, 76/2.

[67] el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XVI, 135-136; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi,* XVI, 326.

[68] el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XVI, 135-136; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi,* XVI, 326.

[69] el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XVI, 135-137; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, XVI, 327.

ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُۜ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ *"O sizi analarınızın karnında üç karanlık içinde, bir yaratıştan diğerine geçirerek yaratıyor. Rabbiniz olan Allah işte budur. Bütün kâinatın mutlak mülkiyet ve hâkimiyeti O'na aittir. O'ndan başka ilâh yoktur. Böyle iken, nasıl oluyor da O'na kulluktan yüz çeviriyor, yanlış yollara sürükleniyorsunuz?"*[70]

Zümer Sûresinde yer alan bu âyeti Mâtüridî şöyle yorumlar: Allah insanları ana karnında üç karanlık içinde farklı yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. Mâtüridî, müfessirlere göre bundan maksadın bir halden başka bir hale dönüşmek olduğunu söyler. Bu ise nutfeden, alakaya, alakadan mudğaya ve sonrasında da organları teşekkül etmiş bulunan bir varlık haline dönüşmektedir. Âyette sözü edilen üç karanlığın rahim, karın ve çocuk kesesi olduğu ifade edilmiştir. Bundan maksadın sırt olduğu da söylenmiştir.[71]

Allah Teâlâ bu âyeti ile de kudreti, ilmi ve tedbirinin üstünlüğünü beyan etmiş olmaktadır. Zira O insan ile bütün canlıları bu üç karanlık dahilinde yaratmaya muktedirdir. İnsan olarak herkese iki el, iki ayak, iki göz, iki kulak, iki işitme duyusu ve iki görme duyusu vermiş ve herkesin azalarını düzgün bir tarzda meydana getirmiştir. O kadar ki iki elden birinin öbürküsünden fazlalık hiçbir tarafı yoktur, aynı şekilde iki ayaktan birinin, iki gözden birinin ve iki dudaktan birinin de diğerinden farkı bulunmamaktadır. İnsan ait olan iki göz, iki el, iki ayak, görme duyusu ve bütün organlar o *"nutfe"*nin içinde kuvve olarak mevcuttur. Bütün bilginler toplansalar, insan cinsinin o "nutfe'den bu azaların ve nefsin meydana gelmesini, takdir edilişini ve şekillendirilmelerini idrak edemezler.[72]

Bütün bunlar Cenâb-ı Hakk'ın varlıkları bir nesneden veya her hangi bir nesne bulunmaksızın, bir sebep vasıtasıyla veya sebepsiz olarak yaratmaya muktedir olduğunun bilinmesi içindir. Allah'ın bazı şeyleri bir sebep vasıtasıyla yaratmış bulunması, onu yaratmaya ondan yardım aldığı anlamına gelmez. Zira sözü edilen canlıları takdir etmeye ve karanlıklar içinde onlara şekil vermeye kadir olana hiçbir şey gizli kalmaz ve O'nu hiçbir şey aciz bırakamaz.[73]

Mâtüridî yaratılış ile ilgili bu âyetlerin zikredilme sebeplerinden birinin de ölüm sonrası insanların tekrar diriltilecek olmalarıdır. Bu âyetlerle, ölümden sonra dirilmeyi ve gönderilen peygamberleri ve delillerini inkâr edenlere karşı delil getirilmektedir. İnsanlar hattı zatında dünyada yaptıklarının tam karşılığını alamamaktadırlar. İmtihan gereğidir ki, iyilik ve kötülük yapanlar bu dünyada eşit tutulmuşlardır. Ancak hikmet ve akıl ise onların mutlaka amellerine göre ayrılmalarını gerektirmektedir. Öyle ise onların birbirinden ayrıştırılacağı başka bir âlem (âhiret) mutlaka gereklidir.[74]

---

[70] Zümer, 39/6.

[71] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Tah. Mustafa Yavuz, Dâru'l-Mîzân, İstanbul 2008, XII, 303; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Çev. Kemal Sandıkçı, Ensar Yayınları, XII, 324.

[72] el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XII, 303; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi,* XII, 324.

[73] el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XII, 303; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, XII, 324.

[74] el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XII, 303-304; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, XII, 324.

Rahimlerdekileri Dilediği Gibi Şekillendiren Allah'tır

İnsanların ana karnında şekillerinin farklı farklı yaratılmalarıyla alakalı şu âyet bulunmaktadır:

هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren de Allah'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, kudreti dâimâ üstün gelen, her hükmü ve işi hikmetli ve sağlam olandır."[75]

Şüphesiz ki, hiçbir insan diğerisinin tamamen aynısı değildir. Simasından, sesinden, gözünden, parmak izinden ve en küçük yapı taşı olan kromozonlarına varıncaya kadar bir farklılık söz konusudur. İşte bu âyette bu hususa işaret edilir ve Mâtüridî de açıklamasında özetle şunlara temas eder: Evet insanlara ana rahminde istediği gibi şekil veren Allah'dır. Bu âyet kâif[76] denilen iz takipçisinin söylediklerini aksine işaret etmektedir. Çünkü Allah ana rahmindeki şekil vermeyi, başkasına değil ancak Kendisine tahsis etmiştir. Burada bir soru akla gelmektedir. Peki iz takipçileri rahimlerde olanın ilk şeklinin nasıl biliyor da *"bu onun şekline benzemektedir, bu çocuk ondandır"* diyebilmektedir? Nesne ve olayların yaratılması konusunda değişik görüşler öne sürülmüştür. Bazılarına göre Allah feri olanı asli olandan yaratmıştır, dolayısıyla ebeveyn çocukların varlık sebebidir. Bazılarına göre ise, vasıtalı olarak da vasıtasız olarak da meydana gelebilir. İnsanın aşılamış yumurtadan yaratılması gibi bazı şeyler bir takım sebeplerle dünyaya gelir. Belirtilmeli ki aşılanmış yumurta rahim duvarına asılı bir nesneye dönüşür, sonra mudga (et parçası) haline gelir. Bu, Yüce Allah'ın mahlukatı istediği şekilde yaratabileceğine, bir şeyle veya hiçbir şey olmadan, vasıtalı veya vasıtasız olarak yaratabileceğine delil olur. O, bütün bunları yapabilecek güçtedir.[77]

Birinci Yaratılışın İkinci Yaratılışa Delil Oluşu

Kur'ân'da üç önemli konudan birincisi tevhid, ikincisi nübüvvet ve üçüncüsü de haşirdir. Kuran'ın pek çok âyetinde haşirden söz edilmekte ve deliller serdedilmektedir. Bu delillerin içinde ilk yaratılışa dikkat çekilerek, ikinci yaratılışın bundan daha kolay olduğu ifade edilmektedir. İşte şu âyet de onlardan birisidir. Bu âyette hem yaratılışa işaret edilmekte ve hem de ahret hayatının var olacağına delil getirilmiş olunmaktadır.

اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ ﴿٢٠﴾ فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿٢١﴾ اِلٰى قَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢٢﴾ فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ *"Ey insanlar! Biz sizi değersiz bir sudan yaratmadık mı? Sonra onu sağlam bir yere yerleştirdik; Belli bir süreye kadar. Biz, insanın yaratılışını işte böyle gerçekleştirdik. Ne mükemmeldir bizim bir şeyi gerçekleştirme kudretimiz!"*[78]

Âdemoğlunun yaratılışından söz eden bu âyetle ilgili olarak da Mâtüridî şu açıklamalarda bulunur: Bu âyet ahret inancı ile kafalarda meydana gelebilecek şüphe ve tereddütleri giderme

---

[75] Âl-i İmrân, 3/6.

[76] Kaif ile ilgili bilgi için bkz. Mehmet Serhan Tayşi, *"Kıyafe"*, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 508.

[77] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Tah. Ahmet Vanlıoğlu, Dâru'l-Mîzân, İstanbul 2005, II, 241; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Çev.Bekir Topaloğlu, Kemal Sandıkçı, Ensar Yayınları, II, 272.

[78] Mürselât, 77/20-23.

amacına yönelik olmuş olabilir. Allah için zorluk olmamakla birlikte ikinci yaratılışta bulunan harikalık insanın birinci yaratılışından daha harika değildir. Bu şekilde Allah ilk yaratılışa dikkat çekiyor ki, yeniden diriltilme konusundaki kafalardaki şüpheler izale olsun. İnsanların önemsenmeyen iğrenç ve pis kabul edilmekte olan bir sudan yaratılmış olduğunun belirtilmesi, Hz. Muhammed (s.a.v)'e karşı kibri ve böbürlenmeyi terk etmeleri, ona boyun eğmeleri ve davette bulunduğu dine icabet etmeleri maksadına da yöneliktir. Allah, insanoğlunun kesinlikle müdahelede bulunamadığı karanlıklar içinde yarattığını haber vermesi, Allah'ın dilediğini yapmaya muktedir olduğu ve O'na hiçbir şeyin gizli kalmayacağını bilmeleri gayesine yöneliktir. İşte bu durum da onları Allah'a karşı dikkatli olmaya ve tefekküre sevkeder.[79]

Mâtüridî, âyetteki karâr-ı mekîn / قَرَارٍ مَكِينٍۙ sağlam bir yerdir ki, o da ana rahmidir. Allah ana rahmini önemsenmeyen suyun turtunacağı sağlam bir yer yapmıştır. O sudan rahme tutunan alaka (zigot) ve belirsiz bir et parçası (mudğa) yaratmıştır. Bu su, Allah'ın çıkmasını belirlediği vakte kadar orada kalır.[80]

Hz. İsa'nın Yaratılışı

Üçüncü bir yaratılış şekli de Hz. İsa'nın yaratılışıdır. Hz. İsa'nın annesi hiç evlenmemiş ve hiçbir şekilde bir erkekle beraber olmamış olan Hz. Meryem'dir. Hz. İsa, Meryem'den babasız olarak doğmuştur. Bakire olan Meryem'e bir oğlan çocuğunun olacağı haberi bir melek tarafından kendisine verilir. İlgili âyetlerden birinde şöyle buyurulur: اِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُۗ اِسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهاً فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَۙ "Melekler demişti ki: *"Ey Meryem! Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu Îsâ Mesîh'tir, dünyada da âhirette de itibarlı ve (Allah'a) yakın kılınanlardandır."*[81]

Hz. Meryem'in müjdelendiği İsa Mesih'in hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşacağı ve sâlih kişilerden olacağı[82] da melek tarafından söylenir. Hz. Meryem ise bu durumu şöyle diyerek dile getirir: قَالَتْ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌۜ قَالَ كَذٰلِكِ اللّٰهُ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُۜ اِذَا قَضٰٓى اَمْراً فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ "Dedi ki: *"Rabbim! Bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur?"* Allah buyurdu: *"İşte öyle, Allah dilediğini yaratır, bir işin olmasını istedi mi ona sadece 'ol!' der, o da oluverir."*[83]

Şimdi Hz. İsa'nın yaratılışı ile ilgili İmam Mâtüridî'nin söz konusu tefsirindeki açıklamalarına yer verelim:

Hz. Meryem "Melekler demişti ki: *"Ey Meryem! Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu Îsâ Mesîh'tir, dünyada da âhirette de itibarlı ve (Allah'a) yakın kılınanlardandır."*[84] âyetinde Hz. İsa ile müjdelendiğinde adeta şaşkınlık içinde şöyle der: *"Rabbim! Bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur?"* Zira Meryem, çocuğun

---

[79] el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XVI, 343; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi,* XVI, 355.

[80] el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XVI, 343; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, XVI, 355.

[81] Âl-i İmrân 3/45.

[82] Âl-i İmrân 3/46.

[83] Âl-i İmrân 3/47.

[84] Âl-i İmrân 3/45.

cinsel bir ilişki sonucunda meydana geleceğini bilmekte idi. O, evli olmadığını ve asla hiç kimse ile temasta bulunmadığını da biliyordu. Bundan dolayı da *"Bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur?"* demek durumunda kalır. O taktirde şu akla gelebilirdi: Daha önce kendisine erkek eli değmedi ise, belki de olay anında değecek ve ondan bir çocuğu olacaktı. Cenab-ı Hakk'ın ona *"sana erkek eli değecek"* demeyip, onun yerine *"işte öyle, Allah dilediğini yaratır"* diye buyurması, Meryem'in asla evlenmeyeceğini bildiğini gösterir. Çünkü o, Allah'a adanmış ve Allah'a ibadet için seçilmiş biriydi. En doğrusunu bilen Allah'tır. *"Benim nasıl çocuğum olur?"* sorusu, Hz. Meryem'in hangi yolla çocuk sahibi olacağını öğrenme amaçlı sormuş olabilir. Çünkü ona bir çocuğunun olacağı müjdesi verilmişti. O da *"bana bir erkek eli değmemişken hangi yolla benim çocuğum olacak, hibe yoluyla mı?"* diye sormuştur.[85]

Hz. Meryem, Melek'e *"benim nasıl oğlum olacak?"* diye sorduğunda, Melek; *"Orası öyle; ancak Rabbin buyurdu ki: O bana kolaydır"*[86] der. Yani Allah için birini babalı veya babasız, ilişki ile veya ilişkisiz, sebepli veya sebepsiz yaratmak son derece kolaydır. Nitekim Allah, Âdem'i anasız ve babasız olarak yarattı. Benzer şekilde sair insanları birbirlerinden doğum yoluyla yarattığı gibi bu olmadan da yaratır. İşte bunun gibi Meryem'e erkek eli değmeden ve babası da olmadan bir çocuk vermiştir. Bütün güç ve kuvvet Allah'a aittir.[87]

Meryem Sûresi'nde de *"... Biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız..."*[88] buyrularak, Hz. Meryem'in babasız çocuk dünyaya getirmiş olması bir delil ve rahmet olarak ifade edilmiştir. Mâtüridî'ye göre bu delil peygamberlerin peygamberliğine ilişkin bir delildir. Zira peygamberler Hz. İsa'nın babasız olarak yaratılacağından daha önce haber vermişlerdir. Onların haber verdiği gibi tahakkuk edince, onların bu haberi sadece Allah'tan aldıklarının bir delil olmuştur. Zira peygamberler verdikleri haberleri sadece Allah'tan alırlar. Böylece onların verdikleri haberler onların doğru söylediklerinin delili olur. Âyette *"bu kararlaştırılmış bir iştir"*[89] mealindeki beyanı, peygamberlere daha önce bunun haberinin verildiği ve vaad edilip, kararlaştırıldığı anlamındadır.[90] Bu da göstermektedir ki, Hz. İsa'dan önceki bir kısım peygamberlere onun babasız olarak yaratılacağı haber verilmiştir.

Mâtüridî'nin verdiği bilgilere göre bir kısım müfessirler de *"Biz onu insanlara bir delil kılacağız"* mealindeki beyandan şunu anlamışlardır: Hz. İsa'nın dünyaya babasız gelmiş olması, beşikte iken insanlarla konuşması ve bunların dışında onda başka mucizelerin de görülmüş olması itibariyle o, insanlara bir delildir. Ayrıca onun öldükten sonra dirilmeye ilişkin diğer insanlara bir delil olması da mümkündür. Zira Allah onu babasız olarak ve herhangi bir sebebe

---

85 el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 305; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, II, 339.

86 *"Meryem, 'Ben iffetsiz olmadığım ve bana bir erkek eli bile değmediği halde nasıl çocuğum olur?' dedi. Melek cevap verdi: Orası öyle; ancak rabbin buyurdu ki: O bana kolaydır. Biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, kararlaştırılmış bir iştir."* (Meryem, 19/20-21).

87 el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 305; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, II, 339-340.

88 Meryem, 19/21.

89 Meryem, 19/21.

90 Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Tah. Murat Sülün, Dâru'l-Mîzân, İstanbul 2007, IX,127-128; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Çev. İbrahim Tüfekçi, Ensar Yayınları, İstanbul 2015, IX, 172. 173

bağlı olmadan yaratmıştır. İnsanlar babasız dünyaya gelen çocuk görmedikleri için de ölümden sonra dirilmeyi inkar etmişlerdi. Allah da daha sonra İsa (a.s.) babasız dünyaya getirdi. Ölümden sonra dirilme de aynen böyle olacaktır. Çünkü aralarında hiçbir fark yoktur. Sebebine gelince babasız ve annesiz çocuk yaratmaya kadir olan varlık, öldükten sonra diriltmeye de kadirdir. Hatta buna evleviyetle kadirdir.[91]

Mâtüridî, meseleyi Allah'ın her şeye kadir olmasını nazara vererek de açıklamasını sürdürür. Zira Allah bir işin olmasını istedi mi ona sadece *"ol!"* der, o da oluverir. Yani Allah bir kişiyi yaratmaya veya bir şeyi vücuda getirmeye karar verdiği zaman ona sadece 'ol!' der, o da oluverir. Bu O'nun için ağır bir iş değildir; yaratıkları var edip meydana getirmek O'na zor gelmez. Nitekim bir âyet-i kerimede şöyle denilmiştir: *"Sizin hepinizin yaratılmanız da yeniden diriltilmeniz de sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir."*[92] Yani Allah, önce bütün yaratıkları yarattı, sonra da tek bir kişiyi yaratırken *"ol!"* dediği ve onun da hemen oluverdiği gibi, öldükten sonra da bütün insanları tekrar diriltecektir. Bu, kendilerini engelleyen ve alıkoyan birtakım engellerden dolayı ancak yaratıklar için zor ve ağır bir iştir. Her şeyden münezzeh ve yüce olan Allah ise, herhangi bir şeyin kendisini işgal etmesinden, engellemesinden ve perdelemesinden çok üstündür.[93] Allah bir şeyin olmasını irade ettiğinde, ona sadece *"ol!"* der, o da oluverir. Buradaki *"kün"* كن kelimesi, lafzından manası hemen anlaşılan, aziz ve celil olan Allah'ın emrinin ve iradesinin ne kadar süratle yerine geldiğini haber veren en kısa kelimedir.[94]

Dolayısıyla ilk yaratılış Hz. Âdem'in yaratılmasıdır ki, o topraktan ve anasız ve babasız bir surette yaratılmıştır. Onun çocukları yani insanlık ise ana ve babadan dünyaya getirilmiş ve yaratılmıştır. Bunun da bir istisnası vardır ki, o da üçüncü bir yaratılış şeklidir. O da Hz. İsa'nın Hz. Meryem'den babasız bir surette yaratılmış olmasıdır.

SONUÇ

İnsan da kendi yaratılışını aklı olması hasebiyle merak etmektedir. İnsan olarak *"Ben, neyim, nereden geldim ve nereye gidiyorum? Beni kim yarattı ve benden ne istiyor? Beni nasıl yarattı?"* gibi sorular hep aklı meşgul etmiştir. İşte tam bu noktada farklı görüşler serdedilmiştir. Ancak aklı, kalbi ve ruhu en iyi tatmin eden açıklama insanların temsilcisi olan ve Yüce Yaratıcı tarafından görevlendirilen peygamberler tarafından yapılmıştır. Onlar Allah'ın kendilerine sunmuş olduğu kitaplarından ve kendilerine yapılan vahiy ile en doğru ve isabetli cevapları vermişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.v.) de elindeki kitaba istinaden insanların Allah tarafından yaratıldıklarını, bu dünyanın ise bir misafirhane, bir imtihan salonu, bir teşhirgah… vs. olduğunu açıklamış ve yaratılışla ilgili hususlarda da bir kısım beyanları olmuştur. Mesela onun elindeki yüce kitap Kur'ân'nın pek çok âyetinde insanın yaratılışına temas edilmiştir. Madem yapan bilir öyle ise bilen konuşur. Yapan Allah'tır ve Allah da insanları nasıl yarattığını kendi kelamında dile getirmiştir. İlgili bu âyetleri ele alan bu işin mütehassisleri olan müfessirlerin

---

[91] el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, IX, 127-128; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, IX, 172. 173

[92] Lokman, 31/28.

[93] el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 305-306; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi,* II, 340.

[94] el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 306-307; el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi,* II, 340.

anladıkları da şüphesiz son derece önemlidir. Hele hele bizim düşüncelerine yer verdiğimiz İmam Mâtüridî gibi şu anda İslam aleminde mevcut bulunan iki önemli itikadi mezhebin imamı olunca bu önem bir kat daha artmıştır.

Onun ilgili âyetlerde verdiği bilgiler göz önüne alındığında asla ve asla insanın evrimleşerek bu hale geldiğine ilişkin görüş son derece yanlıştır ve kabulü mümkün değildir. Mâtüridî nassa olduğu kadar akla da gereken önemi veren bir alimdir. Dolayısıyla önemli tefsir kitabı olan *Te'vîlâtu'l-Kur'ân* adlı tefsirindeki görüşler sadece nakli aktarmaktan ziyade akli delilleri de kullanmaktadır. Onun verdiği bu bilgilere bakıldığında öncelikle Hz. Âdem temiz bir toprak ve toprak cinsinden yaratılmış olup, onunla birlikte yaratılan eşi Havva ile birliktelikleri sonrasında diğer insanların ana rahminde nutfeden alakaya, alakadan mudğaya, mudğadan ızam şekline gelip sonrasında özel bir şekil verilerek insanoğlu meydana getirilmiştir. Artık günümüzdeki insanların yaratılışları, Hz. Âdem ve Havva'dan dünyaya gelen insanların yaratılışları ile aynıdır. Âyetleri ele alırken de ifade ettik ki, bu yaratılışta iki tarzı gördük. Birincisi Hz. Âdem'in yaratılışı, diğerisi ise onların nesli olan diğer insanların yaratılışlarıdır. Bir diğer yaratılış şekli de Hz. İsa'nı babasız bir vaiyette Hz. Meryem'den doğmasıdır. Her birinde Allah'ın mutlak ilmi, sınırsız gücü ve külli iradesi etkendir. Allah ilk insan olarak Hz. Âdem'i herhangi bir evrime tabi tutmaksızın kendi asli suretinde yaratmış, hakeza diğer insanları da onun neslinden vücuda getirmiştir.

KAYNAKÇA

Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, Nşr. Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut 1390-92/1970-72, XI.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Çev. Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, Ensar Yayınları, İstanbul 2016, V.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Çev. Fadıl Ayğan, Ensar Yayınları, İstanbul 2017, VI.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Çev. İbrahim Tüfekçi, Ensar Yayınları, İstanbul 2019, XVI.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Çev. İbrahim Tüfekçi, Ensar Yayınları, İstanbul 2015, IX.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Çev. Kemal Sandıkçı, Ensar Yayınları, İstanbul 2018, XII.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Çev. Mehmet Erdoğan, Ensar Yayınları, İstanbul 2018, X.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Çev. Yunus Vehbi Yavuz, Ensar Yayınları, İstanbul 2018, VIII.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Çev.Bekir Topaloğlu, Kemal Sandıkçı, Ensar Yayınları, İstanbul 2015, II.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Tah. Abdullah Başak, Dâru'l-Mîzân, İstanbul 2010, XVI.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* Tah. Ahmet Vanlıoğlu, Dâru'l-Mîzân, İstanbul 2005, II.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* Tah. Ertuğrul Boynukalın, Dâru'l-Mîzân, İstanbul 2006, V.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* Tah. Ertuğrul Boynukalın, Dâru'l-Mîzân, İstanbul 2006, VI.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* Tah. Halil İbrahim Kaçar, Dâru'l-Mîzân, İstanbul 2008, X.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* Tah. Murat Sülün, Dâru'l-Mîzân, İstanbul 2007, IX.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*Tah. Mustafa Yavuz, Dâru'l-Mîzân, İstanbul 2008, XII.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm Te'vîlâtü Ehli'-Sünne*, Tah. Fatıma Yusuf el-Haymî, Müessesetü'r-Risâle en-Nâşirûn, Beyrut/Lübnan 2004, III.

Ebu'l-Mu'în En-Nesefî, Meymun b. Muhammed, *Tebsiretu'l-Edille*, (Yazma) Nuruosmaniye Ktp. No: 2097, V.

Ebu'l-Mu'în En-Nesefî, Meymun b. Muhammed, "Tebsiretu'l-Edille'sinden Prof. Muhammed Tavit et-Tanci tarafından tesbit edilen Mâturidî'nin hayatı, ilmi çevresi ve eserleri ile ilgili Metin", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1955, Cilt 4, Sayı 2, s. 8.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, Tah. Seyyid Ahmed Sakr, Kahire 1379/1958.

İbnu'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rikâk*, Nşr. Ahmed Ferîd, Riyad 1415/1995.

M. Ragıp İmamoğlu, *İmam Ebu-Mansur El-Mâturidî ve Te'vîlâtu'l-Kur'ân'daki Tefsir Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İlmi Eserler 53, Ankara 1991.

Mehmet Serhan Tayşi, "Kıyafe", *DİA*, Ankara 2002, XXV.

Nesefî, *Tabsiratu'l-Edille*, nşr. Hüseyin Atay, Ankara 1993.

Taşkoprü-zade, Ahmed b. Mustafa Kemalu'd-Din, *Miftahu's-Seade ve Misbahu's-Siyade*, Haydarabad 1329, II.

YARATMAK KAVRAMI VE BAZI KULLANIMLARI ÜZERİNE

Doç. Dr. Ali ÇİÇEK, EBYÜ Eğitim Fak. Öğrt. Üyesi
acicek@erzincan.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada kavramın tanımından hareketle yaratmak kelimesinin manası, açıklanması ve farklı kullanımları üzerinde durulacaktır. Bazı kavramlar üzerinde olduğu gibi yaratma kavramı üzerinde de zaman zaman birtakım spekülasyonlar yapılmış ve hâlen yapılmaktadır. Bunun öncelikli sebeplerinden biri; kelimeye sonradan yüklenen anlamlar, dış aktarmalar ve keyfî birtakım kullanımlardır. Bilindiği üzere bilimsel tartışmaların, birbirine zıt görüşlerin, ayrışmaların vb. durumların özünde, kavramların yerli yerine oturtulamayışı, kavram kargaşalarını beraberinde getirmektedir. Ayrıca kavramlara dilin kurallarını gözetmeden verilen karşılıklar da anlam kargaşalarına sebep olmaktadır. Bunun için anlamlandırmalarda Türkçede kelime yapım yollarını bilmek ve dilin ses yapısını tanımak gerekmektedir.

Diğer bir sebep de kelimelerin kullanımındaki birtakım zorlamalardır. Dilde zorlama telafisi kolay olmayan kırılmalara sebep olur. Kelimeleri, onları kullananların, yani halkın iradesine bırakmak gerekir. Toplum iradesinin ve tercihinin dışındaki kullanımlar ayrışmalara, kavram kargaşalarına, nesiller arası ciddi manada iletişimsizliğe sebep olur. Ayrıca asırlardan beri Türkçenin söz varlığında olan ve dile tamamen yerleşmiş bulunan kelimeleri yabancı asıllı diye dilden atmanın bilimsel bir açıklaması olmadığı gibi, hiçbir yararı da yoktur. Diğer alanlarda da görüldüğü gibi dinî sahadaki bazı kelimeler bilerek veya farkında olmadan; ya kaldırılmak veya o kelimenin zihindeki tasarım, yani mefhum yönüyle uğraşmak veya kelimenin anlam sırasını değiştirmek, anlambilimi hususunda kaygan bir zeminin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Dili konuşan halk dilde menşe aramaz, bu başta dil bilimcilerin ve diğer bilim dallarıyla meşgul olanların işi olabilir. Mesela, bir şeyin olmasına az kalmak anlamındaki ramak kalmak deyimini kullanırken ramak kelimesinin kökenini düşünmek çoğumuzun hatırına gelmez. Bunun gibi dilimizde bir sürü kelime/kelime grubu bulunmaktadır.

Yukarıdaki açıklamaya ilave olarak yaratmak kelimesinin anlamına bakarsak, bu kelime hem Türkçe hem de bazı yabancı sözlüklerde, birinci anlam olarak Allah'ın yoktan var etme, insanı ve bütün kâinatı yaratma gücünü ifade için kullanılmıştır. Dolaysıyla bu tebliğin öznesi olarak ele alınan yaratma kelimesi, ilmî çalışmalarda sıkça başvurulan sözlükler, atasözleri, deyimler ve konuyla ilgili birtakım kaynaklardan da yararlanılarak açıklanacaktır.

Anahtar kelimeler: Allah, yaratmak, kavram, dil, kelime.

THE CONCEPT OF CREATION AND ITS SOME USAGES

ABSTRACT

In this study, with the definition of the whole meaning of the word creating's concept. As on some concepts, some speculations have been made from time to time on the concept of creation and are still being made. One of important reasons of this is oscitations meanings and arbitrary uses.

As known, in the essence of such situations like scientific debates, diametrically opposed views, dissociations, etc., the inability to put the concepts in their proper place brings along conceptual confusion. In addition, the responses given to the concepts without considering the rules of the language also occur the reasons of the confusion of meaning. In this reason, for this reason, knowing the ways of word making in Turkish and recognizing the sound structure of the language come first in the interpretations.

Another point is the difficulties in using words. Forcing the language causes breaks that are not easy to recover. It is necessary to leave words to the will of those, who are folk, use them. Usages outside of the will and preference of society cause divergences, confusion of concepts and serious lack of communication between generations. In addition, there is not a scientific explanation and a benefit to exclude the words that have been in the Turkish vocabulary for centuries and are completely embedded in the language because of the fact that they are foreign origin. As seen in other fields, some words in the religious field purposely or unwittingly; Either to be removed, or to deal with the conceptual aspect of that word in the mind, or to shift the meaning or to change the meaning order of the word cause a slippery ground in terms of semantics. The people who speak the language do not seek origin in the language, this may be the work of linguists and those who are engaged in other sciences. For example, most of us don't mind thinking about the origin of the word near-miss when using the phrase near-miss, which means *"be almost"*. Like this, our language has a lot of words / phrases.

If we look at the meaning of the word of creating in addition to the explanation above, this word is used both in Turkish and in some foreign dictionaries as the first meaning to express the power of Allah to create from nothing, to create man and the whole universe. Therefore, the word creation, which is considered as the subject of this paper, will be explained according to dictionaries, proverbs, idioms and some sources related to the subject, which are frequently used in scientific studies.

Keywords: God, create, concept, language, word.

GİRİŞ

Yaratmak kavramının kapsamını ifade etmeden önce, bu kavramın Türkçede nasıl karşılandığına ve bu kelimenin anlamına bakmak gerekir. Kavram için Türkçe Sözlük'te *"1. Bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, mefhum, fehva, konsept, nosyon. 2. fel. Nesnelerin veya olayların ortak özelliklerini kapsayan ve bir ortak ad altında toplayan genel tasarımı, mefhum, fehva, konsept, nosyon."* (Türkçe Sözlük, 2011) açıklaması bulunmaktadır. Devellioğlu, mefhum (kavram) için, *" 1. Fehmolunmuş, anlaşılmış. 2. Sözden çıkarılan mânâ, *kavram."* (Devellioğlu, 2012) karşılığını vermiştir. Bir başka tanımda, *"Kavram, anlayış, görüş, fikir, düşünce."* (İng. concept) olarak anlamlandırılmıştır (Lifetime English, 2004). S. Sami Kamûs-i Fransevî'de kavram (Fr. concept) için, *"Fikirden geçen şey, hatıra, sânih"* (S.Sami, 1898). Burada kavram karşılığı olarak Sânih kelimesi için, "Zihin ve fikirde hasıl olup çıkan, fikre doğan (Devellioğlu, 2012) ve *"Fikirde husul bulup zuhûr eden"* (S.Sami, 1899) karşılıkları verilmiştir.

Ayrıca kavram için şunları da söyleyebiliriz. Bu kelime, Fr. *concept* karşılığı olarak kullanılmakta olup Lat. conceptus sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük de Latince *concipere*, *concept*- "içine almak, kavramak, hamile kalmak fiilinden türetilmiştir. (https://www.etimolojiturkce.com/kelime/konsept). Kavramlar, kelimeleri kullanmak suretiyle dilde birer canlı unsur hâline gelirler. Kelime ile karşılanmayan kavramlar atıl durumda kalırlar ve zamanla hafızadan da silinirler. Bir anlamda kelimeler kavramların elbisesi hükmündedirler.

Yeni bir kavramla karşılaşıldığında dil ona bir karşılık bulmaya çalışır. Dil, kendi özünü teşkil eden yerleşik kavramlarının yanında, hemen her gün yeni kavramlarla da karşı karşıyadır. Bu, çoğu alanlarla ilgili yeni gelişmelerden, alan çeşitlenmelerinden, hayat tarzımızdaki çok hızlı değişimlerden vb. hususlardan kaynaklanmaktadır. Böylece Türkçeye giren yeni kavramlara, kişiler arası iletişimi, sosyal ve bilimsel gelişmeleri sağlayabilmek için karşılık bulmak mecburiyeti ortaya çıkmaktadır. Hemen her dilde olduğu gibi, Türkçenin de kurallarını kapsayan ve onları açıklayan bir kurallar kitabı, yani dil bilgisi kitapları bulunmaktadır. İşte bu kurallar kitabı; yeni gelen kavramları karşılamak ve toplumsal iletişimi sıkıntıya sokabilecek kavram kargaşalarından dili korumak için kelime yapım sistemini tabi bir şekilde devreye sokar. Ancak bu noktada suni müdahaleler dilin kanununa aykırı olduğundan, bazen telafisi zor problemlerin doğmasına da sebep olur. Bu problemler; başta kavram kargaşası, dilde yabancılaşma, nesiller arası iletişim sıkıntıları vb. hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkçe, diğer dillerde de olduğu gibi yeni kavram ve varlıkları karşılamak için çeşitli yollara başvurmaktadır. Bu yollardan öne çıkanlar şunlardır: Dilin kelime üretme imkânlarını işleterek kelime yapmak, yabancı kelime almak, kelime grubu yapmak, kelime diriltmek ve derlemek biçiminde sıralanabilir. Bunlardan en pratik ve kolay olanı yabancı kelime almaktır. Dile giren yabancı unsurun dilde karşılığı yoksa o, ismiyle birlikte dile dahil olur. Dilimize Arapça, Fransızca, Farsça, İngilizce dilleri başta olmak üzere birçok dilden kelimeler girmiştir. Dil öncelikle, dışardan gelen yeni kelimeye karşı bir direnç gösterir, ancak kullanım sıklığına dayalı olarak dilde ciddi yayılma istidadı olan bu kavramları karşılayan kelimelerin anlam çerçevesi tam olarak ortay konulamadığından dilde birtakım iletişim sorunları doğmaktadır. Bu sebeple dilde var olan ve çoğunluk tarafından bilinen kelimeleri atıp, yerine henüz dile tamamen yabancı kelimeleri almak doğru değildir. Ancak dile yerleşmiş ve kullanıcılar tarafından

benimsenmiş olan kelimeleri, sadece yabancı asıllı diye dilden atmak da öncelikli olarak dili fakirleştirir, dile aktarılacak tercüme eserlerin sayısını da azaltır. Bu açıklama için şu örnekleri verebiliriz: *yaratma-kreasyon*, *teşekkür-mersi, iktisat-ekonomi, siyaset-politika, helâ-tuvalet* vb. Ancak dilde karşılığı yoksa veya dile girecek kavrama bir karşılık bulunamıyorsa o taktirde ismiyle birlikte alınır: *Kur'an-ı Kerim, ayet, hadis, ramazan, cami, namaz, telefon* vb. alınma kelimeler (Ergin, 1999, ss. 221-224) halkın beğenisini kazandıklarından ve kullanım frekansları çok yüksek olduğundan bunlara yabancı asıllı kelime muamelesi yapılmamalıdır. Bu kelimeler Türkçenin çeşitli dönemlerde söz varlığımıza dahil olduklarından tamamen Türkçeleşerek söz varlığımızı zenginleştirmişlerdir. Hatta bu alıntı kelimelerden bazılarının kullanım sıklıkları çok yüksektir.

Dile yerleştiği hâlde zamanla kullanım sıklığı azalan kelimeleri menşe aramadan korumak gerekir, tersi durum ancak dilin söz varlığını fakirleştirir. Hatta çok az kullanılan veya kullanımdan kalkan kelimeleri de *eski ve az bilinen kelimeler sözlüğü* (Fr. glossaire) adı altında dönem dönem bir araya toplamak mümkündür. Böylece dilin kelime hafızası kayba uğramaz, bu hususa dikkat edilmediği /edilemediği için unutulmuş pek çok kelime bulunmaktadır. Bunu özellikle dinî kelimelerde ve terimlerde görmekteyiz. Mesela, yaratma kelimesinin eş anlamlısı şeklinde kullanılan ve Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın *yaratmak* fiiliyle ilgili olarak en çok geçen kelime halk etmek (Ar. ẖalaḳa/خلق) fiilidir. Güncel Türkçede bu *halk etmek* birleşik fiilinin kullanım sıklığında ciddi bir azalma olmuştur. Buna mukabil benzer kelimelerden bir kısmı atasözlerinde, deyimlerde ve birtakım özlü sözlerde canlılığını korumaktadır. Mesela, karşılık beklemeden iyilik yapmayı teşvik için kullandığımız, *"İyilik et denize (suya) at, balık bilmezse Hâlik bilir."* atasözünü buna örnek gösterebiliriz.

Ayrıca kelime grubu yapmak, çeşitli ağız ve kaynak taramalarıyla sağlanan bazı eski kelimeleri diriltmek ve derlemek ile Türkçenin kurallarına dayalı olarak kelime yapmak dilde yeni kavramları karşılama yollarından diğerleridir.

Yaratmak kelimesinin karşılıklarından birkaçı: Yaratmak fiili Türkçe Sözlük'te, *" 1. din Allah, olmayan bir şeyi var etmek. 2. (nsz) mec. Zekâ, düşünce ve hayal gücünden yararlanarak o zamana kadar görülmeyen yeni bir şey ortaya koymak, yapma"* şeklinde karşılanmıştır (Türkçe Sözlük, 2011). Halk etmek (yaratmak) kelimesi için, *"Yaratma, yaratılma"* Devellioğlu, 2012) karşılığını kullanırken, Muallim Naci buna, *"Yaratmak, yaratılmak, kâinatı halk eden, kâinatın halkı"* (Muallim Naci, 1894) karşılığını vermiştir. Ş. Sami Kamus-i Fransevî isimli eserinde *"Yaratış, yaradılış, hilkat, halk, mahlûkat, kâinat, icat, tesis, icat veya telif ve tertip olunan şey."*, Tahsin Saraç, Fransızca-Türkçe Sözlük'ünde, *" Yaratılma, Dünyanın yaratılışı, Yaratılış, evren, yaratıklar, kurma, meydana getirme."* karşılığını vermiştir. https://www.fransizcasozluk.net sitesinde ise yaratmak kelimesi için *yoktan yaratmak* (Fr. Créer à partir de rien) karşılığı verilmiştir.

Yukarıda ismi zikredilen ve elimizde olduğu hâlde burada kullanamadığımız sözlüklerin hemen tamamında *yaratmak* kelimesine öncelikli olarak Allah'ın yoktan var etmesi karşılığı verilmiştir. Ancak bu kelimenin madde içi açıklamalarda; *vermek, yapmak, kurmak, inşa etmek, ortaya koymak, bir eser vücuda getirmek, tesis etmek* vb. karşılıkları da ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere bu fiiller Allah'a isnat edilmediği müddetçe yoktan var etmek yani yaratmak karşılığı olarak kullanılmazlar. Çünkü yoktan var etmek ancak Allah'a mahsustur.

Bunu Kur'an-ı Kerim'de, hadislerde, diğer dinî metinlerde, yaşadığımız sosyal hayatta, kültürümüzün derinliklerini ve güzelliklerini bize aktaran atasözlerimizde vb. alanların tümünde görmekteyiz. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir: *"Sizi de, yaptığınız işleri de yaratan Allah'tır."* (Kur'ân: 37/96). İslam'a göre; Allah'ın bütün yaratma filleri, kendileri de yaratılmış birer varlık olan insanlar tarafından asla gerçekleştirilemez. Çünkü insan ancak muktedir olduğunu yapabilir; gücünün, kapasitesinin ve bilgisinin üstüne çıkamaz. Bu durumda kullanacağı dil de kendine göre biçimlenecektir.

Kur'an-ı Kerim'de yaratmak kavramını açıklayan birçok fiil ve isim ifadeleri bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı doğrudan doğruya yaratmak kavramını karşılarken, diğer bir kısmı da yaratmak anlamı taşımadıkları hâlde Allah'a isnat edilince yaratmak manası ifade eden fiil şekline dönüşmektedirler. Asıl anlamı yaratma ifade eden fiillerden bazıları:

Halaka fiili yaratma anlamıyla Kur'an-ı Kerim'de en çok geçen (182 defa) fiilidir. *Görmedin mi Allah, gökleri ve yeri yaratmıştır. Dilerse sizi götürür de (yerinize) yepyeni bir halk getirir* (Kur'ân: 14/19).

Fatara fiili yaratma anlamıyla Kur'an-ı Kerim'de sekiz yerde geçer. *Sema çatlayıp yarıldığı vakit* (Kur'ân: 82/1).

Bera'e fiili: Yerde ve nefislerinizde hiçbir musibet vukua gelmez ki, biz onu yaratmamızdan önce kitapta Levh-i Mahfûz'da) yazılmış olmasın. Şüphesiz bu Allah'a göre kolaydır (Kur'ân: 57/22).

Zera'e fiili Kur'an-ı Kerim'de altı yerde geçer. *Yeryüzünde muhtelif renklerde yarattığı şeyleri de sizin istifadenize vermiştir* (Kur'ân: 16/13).

Ahyâ fiili diriltmek, canlandırmak, can vermek anlamlarına gelmektedir. Bu fiil Kur'an-ı Kerim'de 49 kere geçer. *Biz onu dirilttik de ondan taneler çıkardık* (Kur'ân: 36/33).

Ayrıca normal kullanışlarında yaratmak kavramını ifade etmeyen ancak Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı fiiller, Allah'a nispet edildiklerinde yaratmak anlamı kazanırlar. Mesela, *kün fiili* (Var olmak, mevcut olmak, ortaya çıkmak): *Onun işi, bir şeyin olmasını dilediği vakit, ona sadece "ol" demektir, o da oluverir* (Kur'ân: 36/82). Enşe'e fiili (Ortaya çıkmak, inşa etmek, doğmak, üretmek): *O, sizi yerden inşa eden ve orada yaratan O'dur* (Kur'ân: 11/61). *Bede'e fiili* (İlk kez yapmak, türetmek, ortaya çıkarmak, icat etmek): *Çünkü O, hem (yoktan) yaratır, hem de tekrar diriltir* (Kur'ân: 85/13). Kur'ân-ı Kerim'de bunların dışında da Allah'a nispetle yaratma manası ifade eden *ce'ale* (var etmek, başlamak), *savvara* (şekil vermek, biçimlendirmek), *sevvâ* (düzeltmek, denkleştirmek), *enzele* (indirmek), *ahrece* (çıkarmak) vb. fiilleri bulunmaktadır (Ulutürk, 1985, ss. 24-36).

Atasözlerimizde Allah'ın yaratmak gücünü belirten eden çok açık ifadeler bulunmaktadır. Yaratmak kavramının atasözlerindeki kullanımından örnekler:

Allah bana, ben de sana (Ayverdi, 1993, s. 212).

Allah dağına göre kışını verir (Ayverdi, 1993, s. 212).

Allah dört gözden ayırmasın (Ayverdi, 1993, s. 212).

Allah göz vermiş (Ayverdi, 1993, s. 212).

Kul kurar, kader güler (Ayverdi, 1993, s. 212).

Allah kardeşi kardeş yaratmış, kesesini ayrı eylemiş (yaratmış) (Ayverdi, 1993, s. 213).

Allah yapar kullar şaşar (Ayverdi, 1993, s. 213).

Allah kele tırnak verse dünyayı kana bular (Ayverdi, 1993, s. 213).

Hak isterse bir işi, mermeri kırar dişi; Hak istemezse bir işi, muhallebi yerken kırılır dişi (Ayverdi, 1993, s. 213).

Allah yapar, kullar şaşar. (Ayverdi, 1993, s. 213).

Allah gümüş kapıyı kaparsa altın kapıyı açar (Aydoğan, 2019, s. 237).

Allah kulunu kısmetiyle yaratır (Aksoy, 2019, s. 139).

Allah uçamayan kuşa alçacık dal verir (Aksoy, 2019, s. 140).

Allah'ın ondurmadığını Peygamber sopa ile kovar (Aksoy, 2019, s. 139).

Allah verirse el getirir, sel getirir, yel getirir (Aksoy, 2019, s. 141).

Almadan vermek Allah'a mahsustur (Aksoy, 2019, s. 141).

Kul kusursuz olmaz (Aksoy, 2019, s. 377).

Allah övmüş de yaratmış (Yıldırım, 2019, s. 31).

Allah hayırlara tebdil etsin (Yıldırım, 2019, s. 31).

Allah vergisi (Yıldırım, 2019, s. 31).

Allah iki iyilikten birini versin (Çotuksöken, 2004, s. 105).

Allah ne verdiyse (Çotuksöken, 2004, s. 105).

Allah sana uyuz vere tırnak vermeye (Ağız derlemelerimden).

Allah kulunu kısmetiyle yaratır (Püsküllüoğlu, 2012, s. 23).

Yukarıya yaratmak fiilinin haricinde muhtevasında *vermek, ayırmak, kapatmak, açmak, istemek, tebdil etmek, ayrı eylemek, ondurmak* fiillerini bulunduran örnek birkaç atasözü alınmıştır; bu sözlerde özne Allah olduğu için kullanılan yüklemler yaratmak fiilinin karşılıklarıdır. Ayrıca bu eylemleri yapmak insanların gücünün üzerindedir.

SONUÇ

Yaratmak kavramıyla ilgili olarak yukarıda birtakım tespitler yapılmıştır. Bunun için, yazıda ismi zikredilen sözlüklerden, atasözlerinden, Kur'an-ı Kerim meallerinden ve belirtilen eserlerden yararlanılmıştır. Yaratmak kavramının fiilini kullanırken anlamına, kullanma şekline, ölçüsüne dikkat etmek lazımdır. Bu noktada bizzat Allah'a ait olan yaratma fiilini insan unsuruna da özgü kılmak doğru değildir. Ağırlığı, çapı, kapasitesi belli olan insan; yapmak, inşa etmek, tesis etmek, kurmak, düzenlemek, ayırmak, vermek vb. fiilleriyle etkisini ortaya koyabilir. Ancak Allah'ın yaratma gücü karşısında insanın, *"Küçük dağları ben yarattım."* dememesi gerekir. Yine aynı şekilde ömrü nefeslerle sınırlı olan ve her an mutlak sonla karşı karşıya bulunan insan, yoktan var etmek işine karışmamalıdır. Bu konuda insan, ölçüsüzlüğü terk ederek Allah'ın yoktan var etmek fiilini sahiplenmemelidir. Zira haddini bilen kendini bilir. Dolaysıyla yaratmak kelimesini yoktan var etmek anlamıyla ele aldığımızda, bu fiili yalnız Allah için kullanmak en doğrusudur. Biliyoruz ki insan; yeni bir buluşu, bir keşfi, yeni bir ürünü ortaya koymayı vb. yapmada, bir mevcuttan yani bir maddeden veya bir düşünceden

yahut bir örnekten faydalanmak zorundadır. Günlük hayatta şu kullanımlara rastlamaktayız: *"O, yaptırdığı son estetikle kendini yeniden yarattı."*, insan yaratmak, bir sporcu yaratmak vb. ifadeleri, İslam'a göre Allah'a mahsus olan yoktan var etmek fiilinin dışında bir fiille söylenmelidir. *"Şekil verenlerin en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir"* (Kur'ân: 23/14).

KAYNAKLAR

Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri Ve Deyimler Sözlüğü 1 Atasözleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2019.

Aydoğan, Rüştü. *Türk Dil Kurumu Kurallarına Uygun Deyimler Ve Atasözleri Sözlüğü*, Evrensel İletişim Yayınları, Ankara, 2019.

Ayverdi, Semiha. *Türkçenin Nakışları Atasözleri-Deyimler-Tekerlemeler-Bilmeceler*, Haz. Doç. Dr. Kazım Yetiş, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1993.

Çotuksöken, *İlköğretim Türkçe Atasözleri Ve Deyimler Sözlüğü*, Toroslu Kitaplığı, İstanbul, 2004.

Davudoğlu, Ahmet. *Kur'ân-I Kerîm Ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, Çile Yay., İstanbul.

Devellioğlu, *Ferit. Osmanlıca-Türkçe Asiklopedik Lûgat,* 29. Baskı, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 2012.

Didin, Hâce Ahmet. *Kur'an-I Kerim Renkli Lûgatı Ve İrab Kılavuz*, Haz. Tarık Polat, Kozan Ofset, Ankara, 2006.

Ergin, Muharrem. *Üniversiteler İçin Türk Dili*, Bayrak Yay., İstanbul, 1999.

Lifetime English. B*üyük İngilizce-Türkçe Türkçe-İngilizce Sözlük*, Alfa Yayın Grubu, Ankara, 2004.

Muallim Nâcî. *Lûgat-I Nâcî,* Çağrı Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.

Püsküllüoğlu, Ali. *Türk Atasözleri Sözlüğü,* 3. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2012.

S. Sami. *Kâmûs-İ Fransevî Dictionnaire Français-Turc*, 2. Tabı, Mihran, Yay İstanbul, 1898.

S. Sami. *Kâmûs-İ Turkî*, İkdam Matbaası, İstanbul, 1899.

Saraç, Tahsin. *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük Grand Dictionnaire Français-Turc*, Adam Yay., 3. Basım, İstanbul, 1990.

Ulutürk, Veli. *Kur'ân-I Kerîm Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?* Silm Ofset Matbaa Tesisleri, İzmir, 1985.

Yıldırım, Alper. *Yeni Atasözleri Ve Deyimler Sözlüğü*, 16. Basım, Bilge Kültür Sanat Yay. İstanbul, 2019.

KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ YARATILIŞ KAVRAMLARI VE İNSANIN YARATILIŞ SAFHALARINA YANSIMALARI

Doç. Dr. İlhami GÜNAY, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi
gunay@dpu.edu.tr

ÖZET

Yüce Allah, sonsuz ve sınırsız ilim ve kudretiyle şanına yaraşır varlık âlemi yaratmayı dilemiştir. Bu muradını *"Ol!"* emriyle dilediği şekilde ve numunesi olmaksızın yoktan yaratmıştır. Mülkün maliki olarak hikmetine uygun şekilde inşa ettiği maddi ve manevi varlıklarını muhteşem bir ölçüye, dengeye, düzene ve nizama koymuştur. Meşîetini bütün varlıklara geçiren Allah (cc), makro ve mikro âlemi pek sağlam yaratmış, hâkimiyetine almış ve yaratılış maksatlarına uygun yol/hidayet göstermiştir. O, mülkünü dilediği gibi şekillendirmiş ve bazısına hayat vermişken diğerlerini cansız varlıklar olarak takdir etmiştir. Yüce Allah kudret ve eşsiz sanat boyası ile canlı cansız bütün varlıklarını vahdet mührüyle boyamış, süslemiş ve güzelleştirmiştir. Yüce Yaratıcı, mevcudatın cemadat, bitki ve hayvan gibi bütün unsurlarında yaratmasını sürdürmektedir. Mülkü arasında mahlûkatın son halkası olarak yarattığı insanın maddi yönünü toprak ve su kılmıştır. Ruhi tarafıyla mükerrem kıldığı insanı; ilim, idrak, irade ve muhakeme gücüyle taltif etmiş onu halife tayin etmiştir. Yaratıştaki azametinin bazı veçhelerini vahiy yoluyla ona bildirmiştir. Son ilahi kitabında bu bilgi arasında insanın atasının ve soyunun yaratılış menşeini ve merhalelerini de haber vermiştir. Bu aşamalar Hz. Âdem'in yaratılışında; toprak/*turāb*, su/*mā*, farklı şekil alabilen akışkan ve yapışkan çamur/*sulāle*, *lāzib*, *ḥemein mesnūn*, şekillendirilmiş pişmiş kap/*ṣalṣāl* ve ruh üflenerek/*nefḫ* canlılık kazanma olarak verilmiştir. Yaratılışın Hz. Âdem'in neslindeki şekli ise; zımnen topraktan ve açıkça; su/*mā*, *mā-i mehīn, nuṭfe, alaḳa, muḍġa, ʿıẓām, laḥm, ḫalḳan āḫar* aşamalarıyla olduğunu belirtilmiştir. İnsanın her iki yaratılış safhası da yaratılışın; ilim, kudret, irade, bedi', bâri, tasvir, tezyin gibi kırk civarındaki Kur'ânî kavramının akislerini taşımaktadır. Çalışmamız, klasik lügat, tefsir kaynakları ve ilgili akademik çalışmalar çerçevesinde bu hususu tebliğ ölçeğinde tetkiki hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Yaratılış, Kavram, İnsan

CREATION CONCEPTS IN THE HOLY QURAN AND ITS REFLECTIONS TO HUMAN'S CREATION PHASES

ABSTRACT

Almighty Allah wished to create a world of beings worthy of his glory with his infinite and unlimited knowledge and power. "Be!" He created from nothing by his order, as he wished, and without a sample. As the owner of the possession, he has placed his material and spiritual assets, which he has built in accordance with his wisdom, to a magnificent measure, balance, and order. Allah (swt), who passed his legacy (Meşîet) on all beings, created the macro and micro world very firmly, took it under his command, and showed the way/guidance suitable for the purposes of creation. He shaped his possession as he wished and gave life to some while appreciating others as inanimate beings. Almighty Allah has painted, decorated, and beautified all living and non-living beings with the seal of unity, with his might and unique art paint. The Supreme Creator continues to create in all elements of the creatures such as community, plant, and animal. He has made the material aspect of man, which he created as the last link of the creatures, earth, and water. The human being whom he made perfect with his spiritual side; He rewarded him with knowledge, understanding, will, and judgment, and appointed him as the caliph. He informed him of some aspects of his majesty in creation through revelation. In his last divine book, he informed the origin and stages of the creation of the ancestor and descendants of man among this information. These stages in the creation of Adam was described as soil, water, fluid, and sticky mud that can take different shapes, shaped baked vessels, and regeneration by blowing spirit. The form of creation in the generation of Adam was stated as; tacitly from the ground and openly; It is stated that it is with water/ *mā, mā-i mehīn, nuṭfe, alaḳa, muḍġa, ʿıẓām, laḥm, ḫalḳan āḫar* stages. Both stages of creation of man; It carries the reflections of about forty Quranic concepts such as science, power, will, *bedīʿ, bārī,* description, decoration. Our study aims to examine this issue in the scope of the classical dictionary, interpretation resources and related academic studies.

Keywords: Quran, Tafseer, Creation, Concept, Human

GİRİŞ

Yüce Allah, sonsuz ve sınırsız iradesiyle farklı menşe ve vasıflarda varlıklar yaratmayı dilemiştir. Melekleri nur ve cinleri yalın ateş kaynağından yaratmıştır. İblisin de yanıldığı üzere insanı iki önceki kaynağa kıyasla daha kesif olan topraktan halk etmiştir. Lakin insanı diğer varlıklardan daha özel kılan, ona latif ruhundan üfleyerek canlılık kazandırmasıdır. Allah (cc), manevi varlıkların yanında maddi ve ruhi varlıklar yaratmak suretiyle dilediği varlığı istediği şekilde yaratabildiğini göstermiştir.

Şüphesiz Allah Teâla'nın varlıklar âlemi; melek, cin ve insanlardan ibaret değildir. O sınırsız ilim ve kudretiyle hayvanlar ve bitkiler âlemini de yaratmıştır. Yine sınırsız merhametinin tecellisi olarak bitki ve canlıların hayatını ve devamı sağlamak üzere cansız varlıkları da vücuda getirmiştir. Burada cansız varlıklar isimlendirmesini, insanın mevcut varlıkların özelliklerini kıyas yoluyla yaptığı tasnifine dayandırmaktayız. Yüce Allah ise mülkü olan varlıkları canlı cansız olmalarına göre taksime tabi tutmamakta, yeri geldikçe cansız varlıkların da dile gelebildiklerinin örneklerini (Salih: el-İdrâk, 180-189) sunmaktadır. Yüce Allah çok genel ifadelerle; melekler, cinler, insanlar melekût âlemi, gayb ve şehadet âlemi gibi bütün mevcudatın sahibi olduğunu beyan etmektedir.

Allah (cc) mahlûku arasından insanı, idrak ve akıl sahibi kılarak yükümlü tuttuğundan onu, içinde yaşadığı zamanı ve mekânı müdrik kılmıştır. Bu sebepledir ki insanın hayatını kuşatan yer, gökler, dağlar, hayvanlar, bitkiler vb. görünen âlem ile ilgili bilgilerle onun dikkatini varlıklarına çekmiştir. Bu vahyi bilgilendirmenin temel hedefi ise yüce varlığının delillerini göstermek ve azametine insanın teslimiyetini sağlamaktır. Allah (cc), indirdiği vahyi ve kevnî âlemin müşahedesiyle kazanacağı bilgi aracılığıyla insana kendi konumunu ve varlık amacını göstermiştir.

Allah'ın (cc) insanı, varlık âlemindeki konumu ve yükümlülüğü hususunda eğittiği önemli bir konu, evrenin ve insanın yaratılışını kendisine göstermesidir. Kur'ân-ı Kerim'de oldukça fazla yer verilen bu konu, çalışmamızın çerçevesini oluşturacaktır. Allah'ın bütün isimlerinin ve sıfatlarının yaratılışla doğrudan veya dolaylı alakası kurulabilir. Ancak bu çalışmada, mümkün olabildiğince doğrudan irtibatlı olanlarına yer verilecektir. Öncelikle mülkün sahibinin onu var edişine kaynaklık eden isim ve sıfatları incelenecektir. Devamında Allah'ın (cc) büyük âlemi yaratışına delalet eden vasıfları, kök manalarıyla birlikte ana hatlarıyla ele alınacaktır. Sonrasında ise büyük âlemin yaratılışına kaynaklık eden Kur'ân-ı Kerim'de geçen ilahi sıfatların, küçük âlemin/insanın yaratılışındaki tezahürlerinin tespitine çalışılacaktır. Bir konudaki birden çok ayetin bulunduğu yerler (…) ile belirtilecektir.

1. Mülkün yaratılışına kaynaklık eden sıfatlar

1.1. İrade: *Rvd*'den türetilmiştir. *En uygun konaklama yeri ve ot/yiyecek aramak için gözcü/öncü göndermek, bir şey yapmayı dilemek* (Yûsuf 12/30), *gidip gelmek* kök manalarına gelmektedir (Ferâhîdî: I/161). Bir şeyi rifkatle yapmayı istemekte tereddüt etmek, yapmaya meyletmektir (İsfehânî: Mufredât, 206). Kur'ân'da; Allah'ın (cc), (el-Bakara 2/26…), Peygamberimizin (el-Ahzâb 33/50) eşlerin (2/228, 233), kişinin (el-İsrâ 17/19…), topluluğun (et-Tevbe 9/46…) ve Firavunun (el-İsrâ 17/103) dilemelerine yer verilmiştir. Buna göre irade,

Allah'da külli, insanlarda ise cüz'i olarak bulunmaktadır. Yüce Allah, görünen – görünmeyen, tarafımızca bilinen – bilinmeyen bütün varlıkların mevcut haliyle olmasını dilemiş ve o da murat ettiği şekilde vücuda gelmiştir.

1.2. Meşîet: *Şye* kökünden mimli masdar olup *dilemek* anlamındadır. Kur'ân'da Allah'ın; vahyi (el-Bakara 2/90…), nübüvveti (Âl-i İmrân 3/179), rahmeti (el-Bakara 2/105…), dalalet ve hidayeti (el-Bakara 2/142…), rızkı (el-Bakara 2/212…), mülkü (el-Bakara 2/247…), hikmeti (el-Bakara 2/251…), af ve azabı (el-Bakara 2/284), tevbe imkânı (et-Tevbe 9/15), yardımı (Âl-i İmrân 3/13…), yağmuru (en-Nûr 24/43…) ve evladı (eş-Şûrâ 42/49-50) dilediğine vereceğini ifade ederken kullanmıştır. Allah, dilediği her şeyi yapmaya (Âl-i İmrân 3/40…), tasvire (Âl-i İmrân 3/6), yaratmaya (Âl-i İmrân 3/47…), toplumu yenilemeye (el-En'âm 6/133), hükmünü değiştirmeye (er-Ra'd 13/39) ve işittirmeye (el-Fâtır 35/22) muktedirdir. Meşiet; Hz. Yusuf'un dilediği yerde ikamet etmesi yetkisini (Yûsuf 12/56) ve cinlerin Hz. Süleyman'ın dilediği eşyayı yapıverme güçlerini anlatmakta (Sebe' 34/13) da geçmektedir. Ancak kulların dilemesi dahi Yüce Allah'ın iradesiyle irtibatlıdır (et-Tekvîr 81/29). Dolayısıyla Allah'ın dilemesi bütün varlıklarını ihata etmektedir. Allah'ın (cc) meşîetinin, Kur'ân'da kullanılış sıklığı ve kapsamı bakımından iradeye nispetle daha ziyade, varlıkların yaratışı sonrasında yönetilmesinde kullanıldığı görülmektedir.

1.3. Emr: *Nehyin*/yasaklamanın (en-Nisâ 4/47…) *zıddıdır*. *Çok olmak* (Ferâhîdî: I/85-86), *artmak* ve *çoğalmak* manalarına da gelmektedir (İbn Fâris: I/138). Kur'ân'da iş (Âl-i İmrân 3/154…), hüküm (el-A'râf 7/54) gibi manalarda kullanılmıştır ki bu anlamlar, Levh-i mahfuzdaki takdir ettiği yaratışının gerçekleşmesinde emrin/meşîetin Allah'a ait olduğuna (Mukâtil: II/41) karşılık gelmektedir.

1.4. Kün/Kevn: *Yeni iş* ve *oluş* manasına gelmektedir (Ferâhîdî: IV/58). Bu emir, yüce Allah'ın (cc) bir şeyin olmasını dilediğinde sözün iki defa tekrarlanmayacağını ve hemen oluvereceğini (Âl-i İmrân 3/47…) ifade etmektedir (Mukâtil: II/628). Oluşun mucizelerdeki gibi derhal veya üreme vb. gibi zamana yayılmış olarak vukua gelmesi, zamandan münezzeh olan Allah için fark etmemektedir.

1.5. İhtiyâr: Kökü *"Hayr"* olan bu kelime, *salahında faziletli olmak* (Ferâhîdî: I/455), *meyil* ve *kerem* (İbn Fâris: II/232) gibi manalara gelmektedir. Kur'ân'da, yüce Allah'ın dilediğini yaratması ve seçmesi (el-Kasas 28/68) manasında kullanılmıştır. Âyetin akışında dilediği kulunu peygamber seçmesi anlamı taşımakla birlikte ilk anlamı, yarattığı kullarını en iyi bilen manasındadır (İbn Âşûr: XX/164-165). Bu ifade bilhassa insanın yaratılış merhalesinde, menide milyonlarcası yaratılan ve içinden bir tanesinin seçilerek ana rahminde yaratıp, dünyaya gelmesine izin verilmesini akla getirmektedir. Bu çıkarım, kelimenin *kerem*/cömertlik ve *merhamet* manasıyla (Zeccâcî: 176) da çok uyumludur. Bu isim, Hz. Musa'nın kavminin faziletli kişilerinden seçmesi (el-A'râf 7/155) formunda da kullanılmıştır. Konumuz bakımından *ihtiyâr*, Allah'ın sayısız ihtimalleri arasından yaratılmasında maslahat gördüğü varlıkları seçip yaratması ve gözetmesi manasına gelmektedir.

1.6. Kadâ: Genel olarak işe *hükmetti* (el-Bakara 2/117…), *getirdi* (Sebe 34/14) ve *vasiyet etti* (el-Bakara 2/117…) manalarına (Ferahidi III/400) gelmektedir. Allah'ın (cc) Hz. İsa'yı babasız yaratmaya hükmetmesi (Mukâtil: II/627), işin olmasını dilemesi (Âl-i İmrân 3/47),

emretmesi (el-İsrâ 17/23), vahyi tamamlaması (Tâhâ 20/114) ve ecel takdir etmesi (el-En'âm 6/2) manalarında da kullanılmıştır. Kadâ fiili; insanın ölümü (el-Kasas 28/15), vadeyi doldurmak (el-Kasas 28/29) ve boşamak/ilişiği kesmek (el-Ahzâb 33/37) gibi beşerin fiillerinde de kullanılmıştır. Ağırlıklı olarak Allah (cc) için kullanılan bu fiilin manalarının, *bir işin olmasına hükmetme* anlamında birleştiği söylenebilir. Ancak bu fiil; *halk, amel ve sun*' gibi kelimelerle de eş anlamlı sayılmıştır (Öztürk: 21-22).

1.7. Âlim/İlm: *Cehlin* zıddı olan *ilim* kökünden türetilmiş ism-i fâil formudur. Daima bilen anlamındaki bu kelimenin, *Alîm* ve *Allâm* kalıbı mübalağa veznindedir (Zeccâcî: 50-57) ve Kur'ân'da Allah için kullanılmaktadır (Ferâhîdî: III/221). Bunlardan Âlim, Allah'ın (cc) görünmeyen/gayb ve görünenleri/şehâdet bilmesinde (el-En'âm 6/73…), Alîm sıfatı ise ekseriyetle insanın söz, fiil, davranış ve niyetlerini bildiğini belirtmekte kullanılmıştır: Allah; her şeyi (el-Bakara 2/29…), zalimleri (Bakara 2/95…), bozguncuları/müfsit (Âl-i İmrân 3/63), fiilleri (el-Bakara 2/283…), infakı (Âl-i İmrân 3/92), takvalıları (Âl-i İmrân 3/115…), kalplerdekini (Âl-i İmrân 3/119) bilmektedir. Alîm isminin; *hakîm*/pek hikmetli, *halîm*/çok merhametli, *habîr*/her şeyden haberdar, *hafîz*/çok koruyan gibi isimlerle birlikte kullanılması onu, varlıkları gözetmesi manasına yaklaştırmaktadır. Konunun anahtar ayeti ise Yüce Allah'ın **"Her yaratmayı ve yaratılmışı"** (Yâsîn 36/79) en ince ayrıntısına kadar bilir olmasıdır (İbn Âşûr: XXIII/79). *Allâm* ismi, Kur'ân'ın dört yerinde (Mâide 5/109…) Allah'ın (cc), gayb/görünmeyenleri bilmesini beyan etmekte kullanılmıştır. Hülasa ilmin bu üç kalıbı; Allah'ın (cc), her şeyin tafsilatını, gizliliklerini ve inceliklerini yaratılışı öncesinde ve sonrasında bilmesini (Zeccâcî: 52) ifade etmektedir.

1.8. Kâdir/Kadr, Kadîr, Muktedir, Takdîr: *Kadr*in kök anlamı; *bir şeyi hazırlamak, sahip olmak, güç yetirmek, değer bilmek ve kararınca yapmak*tır (Ferâhîdî: III/365-366). Kur'ân'da bu kökten türetilen *Kâdir*, Allah'ın; mucize indirmeye (el-En'âm 6/37), azap göndermeye (el-En'âm 6/65), yer ve göğün mislini yaratmaya (el-İsrâ 17/99), suyu gidermeye (el-Mü'minûn 23/18), ölüleri diriltmeye (el-Ahkâf 46/33…), hayırlı ümmet getirmeye (el-Meâric 70/40) ne güzel kadir olduğunu (el-Mürselât 77/23) bildirmekte kullanılmıştır. Bu kelimenin yukarıdaki kullanımı Allah'ın (cc), zamanı, mekânı ve onun üzerindeki bütün maddi ve manevi hadiseleri yaratan olduğunu bildirmektedir.

Kadîr: Allah'ın; her şeye (el-Bakara 2/20…), çok affetmeye (en-Nisâ 4/149), ömrü takdir etmeye (en-Nahl 16/70…), mahşerde toplamaya (es-Şûrâ 42/29) ve düşmanlığı dostluğa çevirmeye (el-Mümtehine 60/7) kadir olduğunu bildirmekte kullanılmıştır. Allah'ın bu isminin kullanımının, bütün varlıklarla birlikte daha özel insan merkezli yaratış olduğu görülmektedir.

Muktedir: Allah, varlıklarını başkalarının yapamayacağı şekilde ıslah etmeye ve çekip çevirmeye gücü yeten anlamındadır. Allah (cc); her şeye, hayatı ve ölümü yaratmaya (el-Kehf 18/45), takvalıları katında ağırlamaya (el-Kamer 54/55), Firavun gibi inkârcıları helake (Mukâtil: 4/183) ve inkârcılara azabı getirmeye (ez-Zuhruf 43/42…) muktedirdir (Ferâhîdî: III/365). Bu ismi de Kadîr gibi genel anlamda her şeye gücünün yettiğini bildirmesinin yanında, özel anlamda insana dair yaratmalar için kullanılmıştır. Kadîr mübalağa kalıbından olduğu için Kâdir'den daha kapsayıcıdır. Kadîr'in, kapta pişirilen yemek manası (Zeccâcî: 48), Allah'ın bütün varlıkları kıvamında yaratıp mevcutta hazır hale getirmesi anlamını akla getirmektedir.

Takdîr: Yüce Allah her şeyi takdir eden ve yaratandır (el-Furkân 25/2). Allah, varlıkları belirli sayıda yaratılış gayesine uygun, muhkem ve mazbut şekilde tesadüfe yer olmaksızın takdir etmiş ve yaratmıştır (İbn Âşûr: XVIII/319). O; güneşin ve ayın akışını (el-Enâm 6/96…), semayı yıldızlarla donatmayı ve korumayı (Fussilet 41/12), insanı yaratıp biçimlendirmeyi (Abese 80/19), dilediğine rızkı daraltmayı (er-Ra'd 13/26…) ve gece-gündüzü takdir edendir (Yûnus 10/5…). Dolayısıyla insan, her şeye gücü yeten (el-Beled 90/5) ve yerli yerince yaratan (er-Ra'd 13/8) Rabbini hakkıyla takdir etmelidir (el-En'âm 6/91). Bu isimlerin de gösterdiği üzere Allah (cc), yok olanı var, var olanı yok etmeye kadirdir (el-En'âm 6/37…). Neleri yaratacağını takdir eden de, yarattıklarını çekip çeviren, rızıklarını indiren (Mücâhid: 585) ve ona hükmeden de yalnızca Allah'tır.

1.9. Cebbâr/Cebr: Hükmünü ve iradesini bütün varlıklara geçiren anlamındadır (el-Haşr 59/23) Allah, yaratmayı dilediği varlıkları dilediği şeye boyun eğdirdiği/kâhir (Mukâtil: IV/289) için onlar, yüce zatına herhangi bir karşılık vermeye malik değildir (Ferâhîdî: I/215). Kur'ân'da bu ifadenin, güç ve hâkimiyetini muhataplarına adaletsizce geçiren zorba ve zalimler için zemmedilen vasıf olarak (İbn Âşûr: XXVIII/122) da kullanılması (el-Mâide 5/22…), Allah'ın bu konudaki eşsizliğini anlamayı kolaylaştırmaktadır.

1.10. Kahhâr/Kâhir/Kahr: *Allah'ın, rızaları olmaksızın kullarını yakalaması, galebe ve yukarıdan yakalamak* anlamlarına (Ferâhîdî: III/438) gelmektedir. Allah, yaratışı öncesi ve sonrası bütün varlıkları hâkimiyetine boyun eğdirendir (Yûsuf 12/39), sahte ilahları makhûr ve zelil kılandır (Mukâtil: II/334, 373). Zira Allah; dünyada (er-Ra'd 13/16…) ve ahirette (İbrahim 14/48…) mutlak hâkimiyet sahibidir (ez-Zümer 39/4). Kâhir, insanların hemcinslerine galip gelmesi manasında da kullanılmıştır (A'râf 7/127). Kudret büyük ve küçük şeye, kahr ise büyük şeye güç yetirmekte kullanılmaktadır (Askerî: 105).

1.11. Kavi/Kuvvet: *Zayıfın* zıddı *kuvvet* anlamındaki *kavi* (Ferâhîdî: III/445), Allah'ın çok güçlü olduğunu, bu kudretiyle bütün varlıklara daima galip olduğunu (Hûd 11/66…) bildirmektedir. *Şedîd* ve mecazen *Metîn* de Allah için Kavi manasında kullanılmıştır (Zeccâcî: 192, 194). Kuvvet normalde, yapımı meşakkatli olan bir şeyin kendisiyle gerçekleştirildiği bir halettir. El gibi görünen ve herkesin düşünemediğini gerçekleştirebilen beyin gücü gibi görünmeyen organlarda olur. Allah'ın bu isimle nitelenmesi, yaratmayı dilediği varlıkları vücuda getirmekte sınırsızlığını belirtir (İbn Âşûr: IX/99-100; X/44). O, bu kuvvetiyle ahirette inkârcı kullarını şiddetle cezalandırmaya da muktedirdir (el-Enfâl 8/52…).

1.12. Gâlib/Galebe: *Akranını yenmek ve tartışma* (Ferâhîdî: III/282) kök manasındadır. Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın hükmünü gerçekleştirmesi, zatına denk tutulan varlıkların aciz kalması anlamında kullanılmaktadır (Yûsuf 12/21). Yüce Allah kudret ve iradesiyle dilediği ve takdir ettiği bütün işlerinde daima galiptir (el-A'râf 7/113…). Ancak *galebe*, kudret ve ilimde fazlalıkla olurken, kahr fazla kudretle olmaktadır (Askeri, 105). *Galebe*, galip gelenin fiiliyle olurken, *kudret* gücü yetenin fiiliyle değildir. Kavi bir şeye ve daha fazlasına güç yetiren iken *kadir*, gücünü bir şeye boşaltana kadir denmez (Askerî: 105-106).

1.13. Tedbîr: *Dbr* kökündendir. *Dübür* önün zıddı, *arka* (Kâf 50/40), *geri ve son*/gecenin sonları (et-Tûr /49), *izin peşinden gitmek* sözlük manalarını taşımaktadır. *Tedbir* ise, işlerin önünü sonunu düşünerek tedbirli yapmak anlamına gelmektedir (Ferâhîdî: II/6). Yüce Allah,

göklerden yere kadar her işi hakkıyla düzenleyip ve yürütmektedir (Yûnus 10/3…). Allah'ın emri ile *"İşi çekip çeviren"* varlıklar için de bu ifadenin kullanılmış olması (en-Nâziât 79/5), O'nun (cc) mutlak tedbirini dolaylı yoldan da teyit etmektedir.

2. Varlıkların yaratılışına delalet eden isim ve sıfatlar

2.1. Bedî'/Bed': *Her şeyde ilk olmak* (el-Ahkâf 46/9; Ferâhîdî: I/121), *söz veya fiili önceden bir örneği olmaksızın başlatmak, örneksiz yaratmak, ilk defa ortaya çıkarmak* anlamındadır (İbn Fâris: I/209). Yüce Allah, varlıkları numunesiz, aletsiz, maddesiz, zamandan ve mekândan azade (Isfehânî: 38) inşa eden, yer ve gökler yok iken ikisini de eşsiz şekilde yaratandır (el-Bakara 2/117…). Bu vasfın diğer varlıklar hakkında kullanılmaması, yer ve göklerin eşsiz yaratıldığı manasını pekiştirmektedir. *Bedî'* ve *Bedî'*in *şaşılacak şey* manası (Zeccâcî: 73), Yüce Allah'ın bütün yaratıklarının hayranlık uyandıracak mükemmellikte olmasına karşılık gelmektedir. Bu isim, önceden numunesi bulunmayan yaratmaya delalet etmekte, örneği bulunan ve yinelenen yaratmaya ise Muîd/iade eden denilmektedir (Öztürk: 18).

2.2. Bed': *Ortaya çıkmak, bir şeyi başkasından önce yapmak* (Ferâhîdî: I/119) ve *inşa etmek* anlamındadır (İbn Dureyd: II/298). Allah Teâlâ, Bütün varlıkları başlangıçta yarattığı gibi (Yûnus 10/4) Âdemi de soyunu da hiçbir şey değilken yaratmıştır ve öldükten sonra ahireti inşa edecektir (el-Ankebût 29/20). Yüce Allah, varlıkların yaratılması O'na dayandığı için *el-Mübdî* ve sona ermesi de O'na bağlı olduğu için *el-Muîd'*tir (el-Isfehânî: 40).

2.3. Bârî/Ber': Genel manada Allah (cc), varlığı geçmiş bir örneği olmaksızın kudretiyle yaratandır (el-Bakara 2/54…). Bu yüzden bütün varlıklara *"Beriyye"* denilmiştir (İbn Kuteybe: 15). Özel manada ise insanı ana rahminde et parçası halindeyken/mudğa aşamalardan geçirip organlarını sağlam şekilde yaratandır (Mukâtil: IV/286). Aynı kökten türetilen *"bür'ü"*nün; hastalıktan (İbn Dureyd: 330), ayıptan ve mekruhtan salim olmak manası (Ferâhîdî: I/124), Allah'ın genel ve özel manada varlıkları kusursuz yaratmasına tekabül etmektedir.

2.4. Hâlık/Halk/Hallâk: *Yaratma* kökünden türetilmiştir ve *yaratıcı* manasındadır. Halk'ın; bir şeyi güzelce *ölçüp takdir* etmek, *mevcut bir şeyden yeni bir varlık çıkarmak*/îcâd ve yoktan var etmek/ibdâ' manaları bulunmaktadır (Ünver: 501). Bu üç mana birbirinin tamamlayıcısı veya müstakil olarak düşünülebilir. Tamamlayıcı anlamı; bir insanın yaratılış zamanı, mekânı ve ebeveyninin takdiri, ana rahmindeki nutfenin aşamalar halinde yaratılması ve yükümlülük yaşında nev'i şahsına münhasır bir kişilik kazanması ile misallendirilebilir. Müstakil mana ise farklı cins ve nevileriyle canlı cansız varlıkların yaratılış silsilesi ile örneklendirilebilir. Hâlık; sâni', yaratılmış manasında da kullanılmaktadır (Ferâhîdî: I/438-439). Hâlık; nutfeyi mudğayı her şeyi yaratandır (Mukâtil, IV/289) manasında kullanılmışken *halk* (Lokmân 31/10) âyetinin de gösterdiği üzere cansız bitki ve hayvanlar için kullanılır (Askeri 274). Râzî, *Halk*ın nesnelerin, *Emr*in ise ruhların yaratılmasına tahsis edildiğini belirtmiştir (Râzî: XXIX/66). *"Yaratanların en güzelidir"* mealindeki terkip ise (el-Mü'minûn 23/14…), Yüce Allah'ın yaratmasında ihtişamını, mükemmelliğini ve benzersizliğini ifade etmektedir.

Hallâk: ***yaratma***nın mübalağa kalıbıdır, *çok yaratıcı* manasındadır. Allah'ın Alîm ismiyle nitelenmesi ona (el-Hicr 15/86…) Çok yaratmakla birlikte her şeyi incelikleriyle bilerek yaratan manası kazandırmaktadır.

Halkın *"fiil"* kök manası, Yüce Allah'ın yaratmayı takdir ettiği varlıkların, dilediği miktarda ortaya çıkması, *"deriyi dilediği gibi kesmek"* anlamı (Zeccâcî: 166-167) ise Allah'ın yaratmayı dilediği varlıkların şekil ve ebadını dilediği biçimde tanzim etmesi anlamlarını akla getirmektedir.

2.5. Sevvâ/Tesviye: *Svy* kökündendir, düzeltmek seviyesini *hizalamak, Allah'ın mahlûkunu tesviye etmesi* manasındadır (Ferâhîdî: II/296-297). Kur'ân'da Yüce Allah; gökleri ve yeryüzünü (el-Bakara 2/29…), Hz. Âdem'i (el-Hicr 15/29…) ve neslini yaratırken düzenlediğini (el-Kehf 18/37) ve yeniden diriltişte de (el-Kıyâme 75/4) tesviye edeceğini bildirmiştir.

2.6. Fâtır/Fatr: *Bir şeyi açıp görünür kılmak* anlamındadır (İbn Faris: 4/510). Allah (cc) birliğini, yarattıklarıyla bildirmek/göstermek/görünür kılmak için zatını yüceltmiştir (Mukâtil: I/552). O, yer ve gökleri (el-En'âm 6/14…), peygamberleri (Hûd 11/51), müşrikleri (el-İsrâ 17/51), sihirbazları (Tâhâ 20/72…) yaratıp görünür kılmıştır. Bu kelimenin *görünür olmak* manası, göklerin çatlayıp yarılmasında (el-Müzzemmil 73/18) ve insana özgü yaratılış özelliklerinin tezahürü/fıtrat manasında görülmektedir (er-Rûm 30/30). Bütün bu manalar Allah'ın; maddi manevi, büyük küçük bütün varlıkları sanatıyla yaratıp ortaya çıkarması manasına gelmektedir (Ferâhîdî: III/328).

2.7. Etkane/Tgn: *Tgn, ilkbaharda su tortusu ve yeri verimli kılmak için bekleyip koyulaşmış su ile sulamak* manasındadır (Ferâhîdî: I/186). Bu anlam, Yüce Allah'ın sanatı gereği sapsağlam şekilde yarattığı bütün varlıkları (en-Neml 27/88) su aslından yaratması (el-Enbiyâ 21/30) ile de örtüşmektedir (Mukâtil: III/318).

2.8. Sun': *Her şeyi en güzel ve dakik, zarif, incelikli* (Ferâhîdî: II/417) ve *muhkem yapmak* manasındadır (Mukâtil: III/318). Kur'ân'da; amel (el-En'âm 5/14…) fesat iş (Tâhâ 20/69) ve sanat/iş (Hûd 11/37…) anlamlarında da kullanılmıştır. Sun' fiilinin Allah'a nisbeti, sözlük manalarının tamamını kapsamaktadır.

2.9. Mîzân/Mevzûn/Vezn: Kendisiyle tartılan *ölçü aleti* ve *isabetli/dengeli görüş sahibi* (Ferâhîdî: IV/368) manasındadır. Kur'ân'da denk, ölçmek (el-En'âm 6/152…), ölçülü (er-Rahmân 55/7…) ve her renkten bilinen miktarda bitki yetiştirmek (el-Hicr 15/19) manalarında kullanılmıştır (Mukâtil: II/426). Özetle Allah, bütün varlıklarını ölçülü, hikmetli, isabetli ve dengeli yaratmıştır.

2.10. Husbân/Hsb: *Atalarda şeref/haseb, yeterli/hasb, eşyayı saymak/hisab, hassas belirli vakit tayin etmek*/husbân (el-En'âm 6/96) ve yakıcı ateş (el-Kehf 18/40) kök manalarına gelmektedir (Ferâhîdî: I/314). Kur'ân'da takvim (Yûnus 10/5) ve ölçü ve tartıda adalet (er-Rahmân 55/7-9) manalarında da kullanılmıştır. Buna göre Allah, güneş ve ay için birbirini geçmeyen ve geri kalmayan dakik vakit tayin etmekten, bütün varlıklarını değerli, yeterli, ölçülü kılmaya kadar hassas şekilde yarattığı anlaşılmaktadır.

2.11. Terkîb/Rkb: *Üzerine binmek, üst üste gelmek, yüklenmek, bir şeyi bir şeyde sabitlemek* kök anlamındadır (Ferâhîdî: II/144). Yüce Allah insan örneğinde (el-İnfitâr 82/8) bütün varlıkları dilediği şekilde terkip etmiştir (Mukâtil: IV/613). Onları halden hale, yaratılıştan yaratılışa sokmuştur (el-İnşikâk 84/19).

2.12. Fâlık/Felg: *Allah'ın açığa çıkarması, görünür kılması ve tohumu çatlatıp bitkiye dönüştürmesi* anlamındadır (Ferâhîdî: III/338). Karanlığı yarıp çıkan şafak/sabah (el-En'âm 6/96…),

toprağı yarıp çıkan hububat (el-En'âm 6/95), yarılan deniz (eş-Şuarâ 26/63) kök mananın görünür misalleridir. Allah (cc) insan ve hayvanları ölü nutfeden, kuşları ölü yumurtadan canlandıran (Mukâtil: I/579) ve ölü gibi duran tohumu çatlatıp bitki kılandır.

2.13. Ceale/Câil/Ca'l: Sun'/*sanatkârane yaratmak* manasında ancak ondan daha umumidir. Kişinin yaptığı bir *iş karşılığı ücret verme*yi (Ferâhîdî: I/246) *dağlarda barınak yaratma*yı da içermektedir (en-Nahl 16/81…). *Halk* ile *Ca*'l arasındaki fark; halkta takdir manası, ca'l de ise, bir şeyi bir şeyden yaratmak gibi tazmin manası vardır. Bir şeyden başka bir şey oluşturmak veyahut da bir mekândan başka bir mekâna nakletmek anlamı da taşımaktadır (Zemahşerî, el-Keşşâf: II/320). Yüce Allah'ın Hz. Âdem'in eğe kemiğinden eşi Havva'yı yaratması (Mukatil, 2/79), insanların bazısını basınızdan yaratması (en-Nahl 16/72…), yeri altüst etmesi (Hûd 11/82), güzel yaratması (Mukâtil: 2/477, 480) kök anlamın açıklaması sadedindedir. Bu fiil, (el-Fîl 105/5) ayeti örneğinde olduğu gibi dönüştürmek manası da taşımaktadır (Öztürk: 19).

2.14. Feale/Fa'âl: *Yapmak, toprak ve çamur vb. işlerle uğraşmak* (Ferâhîdî: IV/329-330) manasına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah'ın *dilediğini yapan* olduğunu belirtmek için mübalağa kalıbıyla iki âyette kullanılmıştır. İlki Allah'ın (cc), cehennem ehline dilediği cezayı vereceği (Hûd 11/106-108), ikincisinde Arş'ın sahibi olduğu ve mazideki azgın kavimleri cezalandırması bağlamındadır (el-Burûc 85/15-17). Bu iki kullanım göstermektedir ki Yüce Allah, varlıkları tamamıyla yaratmakta ve onun üzerinde dünya ve ahirette dilediği tasarrufta bulunmaktadır.

2.15. Zerae/Zre: Allah'ın *mahlûkunu yaratması, toprağa tohum ekmek, sermek, yaymak* anlamındadır (Ferâhîdî: II/68). Kur'ân'da açık olarak; insan-cin yaratmak (el-A'râf 7/179) ve hayvan ve ekin yaratmak (el-En'âm 6/136…) örnekleriyle kullanılmıştır. İlk dönem tefsirlerde de fiil, genel manada yaratmak şeklinde anlamlandırılmıştır (Mukâtil: III/163). Bu kelimenin, *bir şeyden başka bir şey yaratmak* manası da bulunduğundan dolayı, insandan yaratılan nesline *zürriyyet* denilmiştir (İbn Kuteybe: 15).

2.16. Şe'n: Yüce Allah, varlıkları içerisi dilediğini yeni bu varlığı veya azabı, şiddeti, rahmeti, rızkı, hayatı, ölümü çıkarır (er-Rahmân 55/29; Mukâtil, 4/198).

2.17. Enşee/İnşâ: *Başlamak, başlangıç, yükseltmek* (Ferâhîdî: IV/220) ve *yaratmak* manasına gelmektedir (Hûd 11/61). Kur'ân'da yaratmanın insan merkezli müşahhas örnekleri sık kullanılmıştır. Bunlar; tek nefisten (el-En'âm 6/98), yerden (Hûd 11/61), duyularını (el-Mü'minûn 23/78…) ve yeni nesiller yaratmak (el-En'âm 6/6) şeklindedir. Ayrıca kelime, daha önce ilk defa yaratmak (Yâsîn 36/79…) başka bir yaratılışla inşa etmek (el-Mü'minûn 23/14) ve bahçe, meyve yaratmak (el-En'âm 6/141…) formlarında kullanılmıştır.

2.18. Nefh: *Üflemek* manasına gelmektedir. Kur'ân'da Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'i yaratırken ona ruh üflemesinde (es-Secde 32/9…), Hz. İsa'nın Hz. Meryem'de babasız yaratılmak üzere melek tarafından ruh üflemesinde (el-Enbiyâ 21/91) ve meleğin sura üflemesini takiben kıyametin kopması (el-En'âm 6/73…) ilahi boyutunda kullanılmıştır. Hz. İsa'nın çamur suretindeki kuşa üflemesi ve onun Allah'ın izniyle canlanması (Âl-i İmrân 3/49…) mucizevi manada kullanımını göstermektedir. Bir yerde *körüğe üfleme* lügavi manasında kullanılmıştır (el-Kehf 18/96). Bu kullanımlar nefhin, ağırlıklı olarak canlandırma manasında kullanıldığını göstermektedir. Yalnızca kıyametin kopması bu mananın dışında gibi görünse de ahiret hayatının yaratılmasının başlatıcısı olduğunu akla getirmektedir.

2.19. Kevs: Mutlak *giymek, giyindirmek* manalarına gelmektedir. Yüce Allah bu kelimeyi, insanın ana rahminde (el-Mü'minûn 23/14) ve mucizevi diriltmeyi gösterirken kemiğe etin giydirilerek yaratmasında (el-Bakara 2/259) kullanmıştır.

2.20. Neşz: *Toplamak, kalkmak, dağılmak* ve *dikelmek* gibi manalara gelmektedir. Kur'ân'ı Kerim'de bu kökün türevleri; insanın yeniden diriltilmesi esnasında kemikleri toplamak (el-Bakara 2/259), meclisten kalkıp dağılmak (el-Mücâdele 58/11) ve eşlerin birbirine başkaldırması/dikbaşlılık etmeleri (en-Nisâ 4/34, 128) manalarında kullanılmıştır. Buna göre kelimenin konumuzla alakalı manası, insanın canlanıp ayağa kaldırılmasıdır. Kevs'te canlandırılarak ayağa kalkmaya uygun hale getirilen insan, Neşz'de kalkabilme kabiliyetine ulaştığını ifade etmektedir.

2.21. Neşr: *Yaymak* ve *döşemek* anlamındadır. Kur'ân-ı Kerimde; Allah'ın rahmeti yayması (el-Kehf 18/16…) insanı (el-Enbiyâ 21/21…) ve ölü araziyi diriltmesi (ez-Zuhruf 43/11), ahirette insanın amel defterini açıp önlerine yayması (el-Müddessir 74/52…) anlamlarında kullanılmıştır. Yalnızca bir yerde genel manada *"Yayanlar"*a kasem edilmiştir (el-Mürselât 77/3) ki bunlardan, bulutları istenilen yere götürüp yayan rüzgârlar vb. manalar kastedilmiştir (Taberî: XXIII/580). Yüce Allah'ın el-Muîd ismi de, varlıkların yok edilmesinden sonra yeniden iade edilmesi manası taşımaktadır (Zeccâcî: 244).

2.22. Redd: *İade etmek, bir şeyi geri vermek* (Ferâhîdî: II/111) manasındadır. Yüce Allah insana özgü olarak onu ömrün en düşkün çağına (en-Nahl 16/70…) ve *"Esfele sâfilîn/Aşağıların aşağısına"* (et-Tîn 95/5) götürülmesinde kullanmıştır. Bu mana insanın, hayatın boyunca halden hale geçirilip yeni yaratışlarla değiştirilmesine karşılık gelmektedir. Bu anlamıyla *terkîb* ile de yakın ilişkisi bulunmaktadır.

2.23. Enbete/inbât: *Bitki çıkarmak, ekin ekmek, güzel beslemek* (kârı için cariyeyi güzel beslemek) manalarına gelmektedir (Ferâhîdî: IV/180). Kur'ân'da; yerden her şeyi ve bitkileri ölçülü çıkarmak (el-Hicr 15/19…), gönül açıcı bahçe (en-Neml 27/60) kök mana ile uyumlu olarak kullanılmıştır. Cariyeyi kârı için beslemek manası, bitkileri ve dolayısıyla hayvanlarla salih amel üretmesi için insanın güzelce beslenmesini akla getirmektedir. İyilik timsali Hz. Meryem'in güzel bir bitki gibi yetiştirilmesi (Âl-i İmrân 3/37), bu manayı teyit etmektedir.

2.24. Ehrace/İhrâc: *Çıkarmak* manasına gelmektedir. Kur'ân'da genel olarak çok yerden gıda, maden ve meta kabilinden faydalı şeyler çıkarmak anlamında kullanılmıştır (el-Bakara 2/267). Daha özel manada topraktan; yeşil bitki (el-En'âm 6/99…), muhtelif meyveler (el-A'râf 7/57) ve taneler/tohumlar (Yâsîn 36/33) çıkarmak zikredilmiştir. Kelimenin; ölüden diriyi, diriden ölüyü (el-En'âm 6/95…), çocuğu (el-Mü'min 40/67) ve kıyametin habercisi dâbbeyi (en-Neml 27/82) ve ahirette yeniden dirilişi/nüşûr (Nûh 71/18) yaratmak manası da zikredilmiştir. Fiil, mecâzi olarak insanları zulümâttan/inkârdan nura/imana çıkarmak (el-Bakara 2/257…) için de kullanılmıştır. Bütün bu manalar, Yüce Allah'ın varlıklarını birçok maslahat için çıkardığını/yarattığını göstermektedir.

2.25. Hidayet: *Dalalet*in zıddıdır. Bir şeyin *evveli, ilk görünen tarafı, topluma yol gösteren delil, önder, açıklamak* (Ferâhîdî: IV/299-300) doğruya kılavuzluk etmek ve hediye vermek (Askeri 209) kök anlamın diğer türevleridir. Anılan kök manaların ve Kur'ân'daki kullanımlarının ortak vurgusu, Yüce Allah'ın, yarattığı bütün varlıklarına varlığını sürdürme yolunu

göstermesi (Tâhâ 20/50…) ve insana vahiy ve aklı yoluyla doğruyu güzeli ve zatına yaklaştıran amelleri (Zeccâcî: 187) göstermesidir. Kelimenin, sevilen kişiye hediye vermesi kök manası, Allah'ın kullarına akıl ve temyiz gücü vermesine ilave olarak onu vahiyle taltif etmesine uygun düşmektedir.

2.26. Musavvir/Tasvîr: *Meyil etmek, boynu ve yüzüyle bir tarafa meyletmek* manasındadır (Ferâhîdî: II/421). Yüce Allah bütün varlıklara özel suretini verendir. O, suret/görünüm veren (el-A'râf 7/11) ve suretleri güzelleştirendir (el-Mü'min 40/64). Rahimlerde dilediği şekilde kız, oğlan, beyaz siyah, düzgün, düzgün olmayan şeklinde yaratandır (Mukâtil, IV/286).

2.27. Tezyîn: Güzelliklerle *bezemek*, yeryüzünün otlarla *süslenme*si manasındadır (Ferâhîdî: II/204). Kur'ân'da Allah'ın semayı yıldızlarla süslemesi (el-Hicr 15/16…), tabiatın bitkilerle süslenmesi (Yûnus 10/24…), dünyanın zineti (Yûnus 10/88…) ve Allah'ın kulları için yarattığı zineti (el-A'râf 7/32) hakiki manasında kullanılmıştır. Allah'ın her ümmete amelini (el-En'âm 6/108), inkârcılara amellerini süslü göstermesi (en-Neml 27/4) ve müminlerin kalbini imanla süslemesi (el-Hucurât 49/7) ise mecâzi anlamda kullanılmıştır. Allah, fesatçıların amelinin süslemesini şeytana (el-Enfâl 8/48) ve müşriklerin evladını öldürmelerini süslü göstermeyi sahte ilahlara isnat etmiştir (el-En'âm 6/137).

2.28. Sıbğa/Sbğ: *Elbisenin boyandığı şey ve katık* (el-Mü'minûn 23/20) anlamıyla hakiki, *Müslümanların yaşadığı girdiği din* (el-Bakara 2/138) manasıyla mecâzi anlama gelmektedir (Ferâhîdî: II/277). Mecazi manasıyla, Allah'ın insanları boyadığı fıtrat (İbn Dureyd: 348) ve İslam dini kastedilmiştir (Mukâtil: I/142). Ancak mecâzi manayı, anılan ayetin devamındaki *"Allah'dan güzel boya vuran kim?"* ifadesinden hareketle Yüce Allah'ın yarattığı bütün varlıkları güzellik boyasıyla boyayarak yaratması olarak hakiki manaya hamletmek mümkündür.

2.29. Muhyi/İhyâ: Yoktan var eden *hayat veren* anlamındadır (Âl-i İmrân 3/156). Allah dirileri öldürür, ölüleri diriltir. İnsana ve yeryüzüne (el-Bakara 2/28, 164…) hayat veren ve öldükten sonra diriltecek olan ancak Allah'tır (Fussilet 41/39). Bu ikisine başkası malik değildir (Mukâtil: I/309). Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi (Âl-i İmr'ân 3/49) Allah'ın izniyledir.

2.30. Mümît/İmâte: *Öldüren* demektir. Allah Teâla öldüren ve diriltendir (el-Bakara 2/28…).

2.31. Yezîdü/Ziyade: *Bir şeyin artması*dır (Ferâhîdî: II/202). Allah (cc), meleklerin kanat sayısı örneğinde olduğu üzere yaratışta dilediğini artırır (el-Fâtır 35/1). O, dilediği iman ve salih amel sahibi kullarına lütfunu (en-Nisâ 4/173…) ve hidayetini artırır (Meryem 19/76). İnkârcıların ise; azgınlıklarını ve küfrünü (el-Mâide 5/64), Kur'ân'dan ürkeklik ve nefretlerini (el-İsrâ 17/41) ve ziyan-zararlarını artırmaktadır (el-İsrâ 17/82). Bu fiilin mezkur manaları göstermektedir ki Allah, maddi manevi varlıkları daha fazla yaratmakta da, onların içinde taşıdıkları faydalı ve/veya zararlı şeyleri artırmakta da yegane hakimiyet sahibidir.

2.32. Mâlik/Mülk: Mülk, *elin sahip olduğu mal ve yetki* anlamındadır (Ferâhîdî: IV/165-166), bunlara sahip olana ise melik/mâlik denilmektedir (el-Mâide 5/25…). Mâlik bazen gücü yeten manası da taşımaktadır (el-Fâtiha 1/4). Kur'ân'da mülk; yer ve göklerin mülkü (el-Bakara 2/107…), peygamberlik (el-Bakara 2/258), yeryüzünde yetki/yönetim/hükümdarlık (el-Bakara 2/247; Âl-i İmrân 3/26), servet (en-Nisâ 4/53-54) ve menfaat (el-A'râf 7/188) manalarında kullanılmıştır. Yer ve gökler başta olmak üzere her şeyin tam mülkü ve ona hükümranlığı/ Melekût Allah'a aittir (Yâsîn 36/83). Melik hakikatte mevcutta olurken, kudret mevcut üzerinde

olmaz (Askerî: 107). Hülâsa gerçek hükümdar olan Allah (cc) (Tâhâ 20/114) bütün varlıkların sahibi (el-Haşr 59/23; Mukâtil: IV/285), kudretiyle dilediğince yaratanı ve çekip çevirendir (Zeccâcî: 43). Yüce Allah'ın Rab ismi de (Fâtiha 1/2) Mâlik manasınadır (İbn Kuteybe: 9).

3. Yaratış kavramlarının insanın yaratılışına yansımaları

Allah'ın yaratışına delalet eden ikinci bölümdeki isim ve sıfatların, insanların yaratılış safhalarındaki tezahürlerine geçmeden önce Hz. Âdem ve neslinin Kur'ân'daki yaratılışını özlü olarak hatırlamak gerekecektir.

3.1. Hz. Âdem'in menşei topraktır ve ona su karıştırılarak çamur yapılmıştır (En'âm 6/2). Çamur önce güzel, sıcak ve tutkal gibi (Taberî: XIX/510-513) yapışkan haline/lâzib getirilmiştir (es-Sâffât 37/11). Sonraki aşamasında uzun süre bekletilmiş, kararmış, kokuşmuş, farklı şekil alabilen *hamein mesnûn* (el-Hicr 15/26) özelliğine ulaşmıştır (İbn Âşûr: XIV/42). Sonrasında çamurdan süzülen, şekil alma kıvamına gelmiş ve insan için faydalı maddelerin (Çelik: 53) özü olan (Zemahşerî: *Keşşaf*, IV/221) *sülâle* (Mü'minûn 23/12-15) kıvamına gelmiştir. Çamur son merhalesinde *Salsâl* (el-Hicr 15/28) şekillendirilmiş, pişmiş tınlayan kap misali nihai halini almıştır (el-Hicr 15/28; er-Rahmân 55/14; Taberî: I/483-484; XII/191-194). Yüce Allah, şekillendirip, ölçülü ve kıvamlı halde getirdiği bu maddeye, etkili ve güçlü latif ruhu koymasıyla (el-Hicr 15/29) onu en değerli canlı halinde yaratmıştır (Taberî: I/477). Hz. Âdem canlandıktan sonra huzur ve sükûn bulması için ondan eşi Hz. Havvâ yaratılmıştır (en-Nisâ 4/1). Hz. Âdem'in bu safhaların dışında; öncesinde yaratılan insanı takip etmesi, spermden ve/veya beşer konumundan insan konumuna geçirilerek yaratılması gibi iddiaların Kur'ân-ı Kerim'e göre hiçbir geçerliliği (Turan: 547-559) bulunmamaktadır.

3.2. Hz. Âdem ve Havva çiftinden üreyen insanın zımnen topraktan ve diğer canlılar gibi açıkça sudan (en-Nûr 24/45) yaratıldığı bildirilmiştir. İnsanın sudan yaratılış merhalesi ise; *su (mâ), ma-i mehîn, dâfık, nutfe, alaka, nefh, mudga, ızam, lahm, halkan âhar* isimleriyle açıklanmıştır. Mâ, insanın ilk yaratılış kaynağı, canlı sperm taşıyan eril suyudur. Kadının yumurtası ile katıştığında döllenmeyi gerçekleştirmektedir (el-İnsân 76/2). Mâ-i mehîn (es-Secde 32/8; el-Mürselât 77/20), *değersiz, hakir, ince* ve *zayıf su* demektir (Zemahşerî: Esâs, II/383). *Mâ-i dâfik* (et-Târık 86/5-8), nutfeyi ana rahmine fışkırarak döken su (Zemahşerî: Esâs, I/291) anlamındadır. Nutfe (Nahl 16/4…), dökmek, damlamak ve küçük saf inci (Fîrûzâbâdî: 857) kök manalarının da gösterdiği üzere kadının yumurtasıyla döllenen spermdir. *Nefh* (es-Secde 32/9) üflemek manasındadır. Allah Hz. Âdem'e çamurun salsâl kıvamında, nesline ise ana rahminde spermin yumurtayla döllenmesini takiben nutfe-alaka safhasında (Sâd 38/72; Taberî: XX/144) ruh üfleyerek canlandırmıştır. *Alaka* (el-Hac 22/5…), kurumadan önceki donuk kandır. Kelimenin; asılan ve yapışan maddi ve manevi şeyler için kullanılması (Fîrûzâbâdî: 910) ona, rahmin duvarına yapışıp asılarak onu emdikçe büyüyen zigot denilmesine götürmektedir. *Mudğa* (el-Hac 22/5), rahim duvarına yapışan, kandan ete dönüşmüş şekilsiz küçük et parçasıdır (Fîrûzâbâdî: 788). *Izâma* (el-Mü'minûn 23/14), hayvanın etli iskeleti ve eklemleri kök manasına (Fîrûzâbâdî: 1139) dayanarak mudğanın içinde kemiklerin oluşup gelişmesidir denilebilir. *Lahm* (el-Mü'minûn 23/14), iki şeyin kaynaması, kaynak yapılması (Ferâhîdî: IV/76-77) manasındadır. Bu kök anlamdan hareketle onun, cenindeki kemikleri ve organları birbirine bağlayan etler olduğu anlaşılmaktadır. *Halkan âhar*/başka yaratılış (ez-Zümer 39/6),

ana rahminin içindeki ve dışındaki yaratılışın aşamalar halinde gelişerek devamlılığını (Zemahşerî: *Keşşâf*, IV/221) ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerim, insanın doğumundan sonraki yaratılış safhaları konusunda da özlü bilgiler vermektedir. Allah (cc), insanı doğmadan önce göz, kulak ve idrak (es-Secde 32/9), doğduktan sonra da akıl ve ilim (Taberî: XIV/315) sahibi kılmıştır. Neslin devamını sağlayan eşler (er-Rûm 30/21) yaratmıştır. Eşleştirdiği kullarından erkek ve kız evladı yaratmış, kimi kullarını ise *akim*/kısır kılmıştır (eş-Şûrâ 42/11, 50). Kimilerine torun nasip etmiştir (en-Nahl 16/72). Yüce Allah bazı kullarının yaratılışını kuvveti kemale erinceye (el-Fâtır 35/11; el-Mü'min 40/67), kimisini düşkün yaşlılığa kadar sürdürmüştür (er-Rûm 30/54; Yâsîn 36/68). Canlı cansız diğer varlıkları gibi insanları da farklı renklerde yaratmıştır (el-Fâtır 35/27-28). Renkleri ve simaları gibi dili (er-Rûm 30/22) kendine has sesi ve ifade biçimiyle yaratmıştır (Ebussuud: III/358; Kur'ân Yolu: IV/ 303-305).

3.3. Yaratış kavramlarının insanın yaratılış safhalarına yansımaları

Yaratış kavramlarında ortaya çıkan netice, bu konuyu iki şıkta mütalaa etmeyi lüzumlu kılmaktadır. Bu yüzden birinci kısımda bütün varlıklara birlikte insanı da içine alan genel kavramlar, ikinci şıkta ise sırf insana yönelik yaratış kavramları tasnif edilecektir. Böylelikle yükümlülüğe layık kılınan idrak sahibi insanın yaratılışına yapılan vurgu ortaya konulabilecektir.

3.3.1.Yüce Allah, mutlak irade, ilim ve meşîetiyle, sınırsız ihtimaller arasından maslahata uygun gördüğü varlıkların yaratılmasına hükmetmiş ve *"Ol!"* emriyle vücuda gelmiştir. Bu oluşumun aşamalar halinde veya derhal olması arasında, zamandan münezzeh olan Allah için fark bulunmamaktadır. Varlıkları yaratmak ve yarattıktan sonra onlara hükmederek yönetmek Allah için çok kolaydır. Zira O, her şeyi takdir eden ve takdir ettiği gibi vücuda getirmeye Kâdir/Kadîr ve Muktedir'dir. Allah, evreni muhteşem şekilde inşa etmekten, kıyametten sonra yeni âlemi kurmaya ve yükümlü kullarının hesabını adaletle görmeye kadar her şeye muktedirdir. Çünkü Allah, en küçüğünden en büyüğüne bütün varlıkları hükmüne boyun eğdiren Cebbâr/Kahhâr'dır, güçlü/Kavi ve Gâlib'tir. Evrendeki bütün iş ve oluşlar O'nun tedbiriyledir. Allah (cc), mükevvenatı tesviye ettiği gibi, ahirette de yeniden neşredip düzenleyerek yaratacaktır.

Allah Teâlâ, varlıkları numunesiz, eşsiz, kusursuz ve ölçülü şekilde yaratan Bedî', Bârî Hâlık ve varlıklarını görünür kılan Fâtır'dır. Bütün evreni sanatkârane, dengeli, yeterli, ölçülü ve sapsağlam şekilde terkip etmiştir. Tohumları, bitki ve hayvanları çatlatırcasına yaratıp varlık sahnesine çıkaran Fâlık, bir şeyden başka bir şey kılan Câil ve bütün varlıkları ilk inşa eden yaratandır. Allah (cc), yerden besin kaynaklarını bitiren ve maden vb. faydalanılacak metaı çıkarandır. O (cc) görünen ve görünmeyen varlıklarını güzelliklerle süslemiş (tezyin), sanatıyla boyamıştır (sıbğa) ve onlara kendine has özel suretler vermiştir. Zira Allah dilediği gibi tasvir edendir. Yüce Allah, dilediği varlığı yaratır/diriltir ve dilediğini yok eder/öldürür, çünkü O, Muhyî'dir, Mümît'tir. Allah (cc) varlıklarından dilediği kadar azaltır (el-Fâtır 35/11) veya artırır. Zira yüce Allah bütün mülkün yegane sahibidir ve onda dilediği gibi tasarruf yetkisi O'nundur.

3.3.2. Allah (cc), sınırsız ilim ve iradesiyle Hz. Âdem'i yeryüzünde halife olarak yaratacağını meleklere (el-Baraka 2/30) söylemiştir. Muhtemelen bu yaratış; bitki ve hayvanların yaratılması sonrasında gerçekleşmiştir (Yakıt: 11-12). Allah (cc); ilim (el-Bakara 2/31), irade, meşiet ve seçme (el-Kehf 18/29) vasıflarından kulluk seviyesinde insana da lütfetmiştir. İnsanı ana rahminden vefatına kadar aşamalı ve eşsiz şekilde yaratmıştır. O (cc), insanı ölü nutfeden ruh

üfleyerek/nefh canlandırmıştır. Kademeli şekilde kemiklerine et giydirmiş/kesv, eklemlerini birleştirmiştir/nşz, halden hale sokarak terkip ve tesviye etmiştir. İlk insandan başlayarak onlara eşler kılmıştır. Bütün varlıkları gibi insanı da hiçbir şey değilken ilk defa (Bed') yaratmış (zerae), aslını ve nesillerini inşa etmiştir. Allah Teâlâ, bütün mahlûkatını sanatkârane ve kendilerine has surette yarattığını (el-Haşr 59/24) bildirmesi içerisinden insan da dâhildir. Ancak O, Musavvir vasfını daha özel manada ve neredeyse yalnızca insana tahsis etmişçesine onun suretini çok güzel yarattığını beyan etmiştir. İnsanı suret ve siret güzelliğiyle donatmıştır. Ancak bu hal sabit değildir ve sürekli değişmektedir. Zira insan ömrü boyunca halden hale geçirilmektedir/red. Allah (cc), diğer varlıkların yaratılış gayesine uygun kanun yaratarak hidayet ettiği gibi insana da (akıl/vahiy yoluyla) doğru ve güzel hayatı göstermiştir. İnsanı bitki misali çıkardığı gibi toprağa iade edecek ve onu yeniden diriltecektir/neşr.

Değerlendirme

Yüce Allah, dilediği varlığı irade ettiği menşeden dilediği şekil ve cinste yaratmaya kadirdir. O'nun yarattığı varlıklar yelpazesi insana öğrettiği kadarıyla melek, cin, insan, hayvan bitki ve cemadat olmak üzere geniştir. Yüce Allah, bütün bu maddi-manevi, görünen ve görünmeyen âlemlerin Hâlık'ı ve Rabbidir. O, eşsiz sanatıyla yarattığı varlıkları arasında insanın yaratılışını da beyan etmiştir. İnsanı diğer varlıkların yaratılışı içerisinde değerlendirmesi, bütün hükümranlığın yalnızca yüce zatına ait olduğunu vahyin muhatabına çok farklı vesilelerle göstermesine hamledilebilir. Böylece yüce Allah, bir yandan insanın Kur'ân'a muhatap kılmakla tebcil etmiş, diğer yandan onun da diğer varlıklar gibi Allah'a taatte kusur göstermemesini istemiştir.

Yüce Allah'ın yaratmaya mahsus isim ve sıfatlarından Kahhâr, Müdebbir, Câil, vb. bazılarını insanlar ve melekler için de kullandığı görülmektedir. Böylece insanın muhayyilesine ve mukayesesine imkân vermekte ve Allah'ın eşsizliğini anlamasını kolaylaştırmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan mahlûkat içerisinde, insandan başkasının yaratılış safhalarına yer verileni bulunmamaktadır. Gerek insanın ilk atası Hz. Âdem'in ve gerekse soyunun yaratılışının safhaları hususi olarak zikredilmiştir. Diğer varlıkların yaratılışı ise, Yüce Allah'ın; ölçülü, dengeli, eşsiz, benzersiz, mükemmel ve muhteşem gibi yaratış vasıfları kapsamında genel olarak yer almıştır. Bahse konu edilen varlıklar da genellikle insan mihverinde ve onun görüş ve idrak merkezinde anlatılmıştır. Bu özel vurgu insanın, kendi yaratılış merhalelerinden başlamak suretiyle en içten ve atası Hz. Âdem'in yaratılışının zikredilmesiyle insanlığın en başından itibaren öncelikle kendi aslını idrak etmesine yönelik görünmektedir. İnsanın bu aslını idrak temelinin üzerine, yakın çevresini teşkil eden yeryüzündeki ve göklerdeki ilahi yaratışı düşünmesi bina edilmiştir. İnsanın tasavvuru böylece geliştirilmiş ve melekût âleminin mutlak yaratıcısının ve hâkiminin de Yüce Zatı olduğu ona kavratılmıştır.

Hz. Âdem'in yaratılış merhaleleri, her dönemde benzeri tecrübe edilebilecek toprak, çamur, sülale gibi insanın dış âlemindeki malzemeden yaratılmıştır. Onun soyundan gelen ve Kur'ân'ın muhatabı olan insanın yaratılış aşamalarının ise insanın iç âleminde gerçekleştiği bildirilmiştir. Her iki yaratışın aslında da *"ölü"* vurgusu yapılmıştır. Toprak ölü iken su ile hayat bulmaktadır. Hz. Âdem'in menşei olan toprak da ölü aşamalarından geçirilerek ruh ile canlandırılmıştır. İnsan cinsi de ölü/değersiz bir su iken aşamalardan geçirilerek mükerrem bir varlık haline getirilmiştir. Bu iki yaratılış safhasını düşünen insan, Yüce Allah'ın dilediği şekilde yaratabileceğinde ikna edilmiş olmaktadır.

KAYNAKÇA

Çelik, Hüseyin, "Kur'an'a Göre Hz. Adem'in Yaratılışı", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi = Journal of Mesned Divinity Researches]*, 2011, cilt: II, sayı: 2, s. 49-70.

Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Dureyd, *Cemheretü'l-lüga*, thk. Remzi Münir Ba'lbekkî, (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987) 1. Basım

Ebū Hilāl el-ʿAskerī (ö. 400/1009), *el-Furūḳu'l-Luġaviyye*, thk. Muḥammed İbrāhīm Selīm, Kahire:Dāru'l-ʿİlm ve's̱-S̱eḳāfe, 1997.

Ebu'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris *Mu'cemu mekâyisi'l-lüga* (bd') maddesi, thk. Abdusselam Muhammed Harun, (y.y. Dâru'l-Fikr 1399/1979).

Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk es-Zeccâcî (ö. 337/949) *İştikâku Esmâillâh,* thk. Abdülhüseyin Mübarek, 2. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986.

Ebu's-Suʿûd (ö. 982/1574), *İrşādu'l-ʿĀḳli's-Selīm ilā Mezāyā'l-Kitābi'l-Kerīm*, thk. ʿAbdulḳādir Aḥmedʿ Aṭāʾ, Riyad: Mektebetu'r-Riyāḍi'l-Hadı s̱e, t.y.

el-Fīrūzābādī (ö. 817/1415), *el-Ḳāmūsu'l-Muḥīṭ*, thk. Mektebetu Taḥḳīḳi't-Tura s̱ fī Muʾessese-seti'r-Risāle, Beyrut: Muʾessesetu'r-Risāle, 2005.

el-H̱alīl b. Aḥmed (ö. 175/795), *Kitābu'l-ʿAyn*, thk. ʿAbdulḥamīd Hindāvī, Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 2003.

er-Rāġib el-İṣfehānī (ö. 502/1108), *el-Mufredāt fī Ġarībi'l-Ḳurʾān*, thk. Muḥammed Seyyid Keylānī, Beyrut: Dāru'l-Maʿrife, t.y.

er-Rāzī, Faḫruddīn (ö. 606/1210), *Mefātīḥu'l-Ġayb,* [Beyrut]: Dāru'l-Fikr, 1981.

eṭ-Ṭaberī, Muḥammed b. Cerīr (ö. 310/923), *Cāmiʿu'l-Beyān ʿan Teʾvīli Āyi'l-Ḳurʾān*, thk. ʿAbdullāh b. ʿAbdulmuḥsin et-Turkī, Kahire: Dāru Hecr, 2001.

ez-Zemaḫşerī (ö. 538/1143), *Esāsu'l-Belāġa*, thk. Muḥammed Bāsil ʿUyūnu's-Sūd, Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1998.

ez-Zemaḫşerī (ö. 538/1144), *el-Keşşāf ʿan Ḥaḳāʾiḳi't-Tenzīl ve ʿUyūni'l-Eḳāvīl fī Vucūhi't-Teʾvīl,* thk. ʿĀdil Aḥmed ʿAbdulmevcūd - ʿAlī Muḥammed Muʿavvaḍ, Riyad: Mektebetu'l-ʿUbeykān, 1998.

İbn ʿĀşūr, Muḥammed eṭ-Ṭāhir (ö. 1393/1973), *et-Taḥrīr ve't-Tenvīr*, Tunus: ed-Dāru't-Tūnisiyye,1984.

İbn Ḳuteybe (ö. 276/889), *Tefsīru Ġarībi'l-Ḳurʾān*, thk. es-Seyyid Aḥmed Saḳar, Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1978.

Karaman, Hayreddin vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir.* 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Mucāhid b. Cebr (ö. 104/723), *Tefsīru Mucāhid,* thk. Muḥammed ʿAbdusselām Ebū'n-Nīl, Kahire: Dāru'l-Fikri'l-İslāmī el-Hadis̱e, 1989.

Muḳātil b. Suleymān (ö. 150/767), *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān*, thk. ʿAbdullāh Maḥmūd Şeḥāte, Beyrut: Muʾessesetu'l-Tārīḫi'l-ʿArabī, 2002.

Öztürk, Mustafa, "Kur'an Perspektifinden Yaratılış (Kur'an'da Yaratılışla İlgili Kavramların Semantiği ve Yoktan Yaratma Meselesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, cilt: XVI, sayı: 1,s. 4, ss. 1-35.

Salih, E . (2020). الإدراك والتمييز والعاطفة والحواس عند النباتات والجمادات في ضوء الكتاب والسنة . Kilitbahir, (17), 169-203. DOI: 10.5281/zenodo.4033477.

Turan, Maşallah "İlk İnsan ve İlk Peygamberin Yaratılış Serüveni", *2. Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Kongresi Sosyal ve Beşeri Bilimler Tam Metin Kitabı*, 2019, s. 542-561.

Ünver, Mustafa, "Kur'ân'da Yaratma Konulu Bir Kavram", *İslami Araştırmalar dergisi,* 15/4 (2002), 508, 497-511.

Yakıt, İsmail, "Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sayı: 5, ss.1-16.

IV. ULUSLARARASI BİLİMLER IŞIĞINDA
YARATILIŞ KONGRESİ
20-24 EKİM 2020

XI. OTURUM

24 Ekim 2020 - Cumartesi	**OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. KÂZIM UYSAL**

SAAT	BİLDİRİ SAHİBİ	BİLDİRİ BAŞLIĞI
15:15 - 16:15	Prof. Dr. Kâzım UYSAL	"Anadrom Somonların Esrarengiz Göçleri"
	Prof. Dr. Şükrü Hakan ATALGIN	"Bazı Kanatlı Hayvanlarda Bursel Bezin (Glandula Uropygıalis) Anatomisi ve Yaratılış Hikmetleri"
	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KAVASOĞLU, Prof. Dr. Kâzım UYSAL	"Yılan Balıklarının Göç ve Metamorfoz Olaylarındaki İlahi Tasarım Delilleri"
	Dr. Ali Âdem BAHAR, Prof. Dr. Kâzım UYSAL	"Hayvanlarda Göç Olayının Moleküler Altyapısı ve İşleyişi"

ANADROM SOMONLARIN ESRARENGİZ GÖÇLERİ

Prof. Dr. Kâzım UYSAL, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü
kazim.uysal@dpu.edu.tr

ÖZET

Anadrom somonlar, *Somonidae* familyasına mensup tuzlu deniz sularında yaşayan üremek için tatlı sulara göç eden balık türleridir. Anadrom somonlar, hayvanlar âlemi içinde en esrarengiz üreme göçü yapan canlılardandır. Eşeysel olgunluk yaşına kadar yaklaşık dört beş yıl açık deniz sularında kalırlar. Eşeysel olgunluğa erişen anadrom somonlar esrarengiz şekilde topluluklar oluşturmaya ve toplu halde akarsuların denize döküldüğü sahil sularına doğru yüzmeye başlarlar. Denizlerdeki anadrom somon sürüleri, denize ilk girdikleri akarsulara doğru yönelirler. Dört beş yıl önce denize girdikleri akarsuları tam isabetle bulan anadrom somonlar akarsuların akış istikametinin tersi yönde yukarı doğru çok çetin bir yolculuğa çıkarlar. Göç yolculuğu esnasında eğimi fazla, hızlı akan sulardan geçerler, yüksek çağlayanları aşarlar ve genelde beslenmezler. Akarsuların kaynak bölgelerine kadar yüzlerce km yol kat ederler. Dişi somonlar akarsuların kaynak veya kaynağa yakın üst bölgelerinde yumurtadan çıktığı bölgeye kadar gelirler ve buraya yumurtlarlar. Erkek balıklar da bu uzun yolculuk boyunca dişilerle beraber göç ederler. Birçok somon türü ömründe sadece bir kez ürerler ve üredikten sonra ölürler. Yumurtadan çıkan larvalar yaklaşık bir yıl boyunca tatlı sularda kalırlar ve bu süre içerisinde tuzlu deniz sularına adapte olabilecek şekilde donatılırlar. Deniz suyunda yaşayabilecek fizyolojik alt yapısı tamamlanan anadrom somonlar tekrar hareketlenmeye ve denize doğru göç etmeye başlarlar.

Anadrom somonların denizlerden akarsulara yüzyıllarca süregelen bu esrarengiz göç olayında hala bilimin aydınlatamadığı birçok nokta vardır. Materyalist evrimciler, anadrom somonların göçündeki hikmetleri görememişler veya görmezden gelmişlerdir. Bu harika ve hikmetli göç olayını tesadüflere dayalı evrim teorisi ile izah etmeye çalışmışlardır. İlahi yönlendirmenin açık delilini bir isim takarak (içgüdü) görmezden gelmişlerdir. Bu makalede hayatında sadece bir kez üreyen anadrom somonların göçü ile ilgili moleküler mekanizmaların materyalist evrimcilerin iddia ettikleri gibi tesadüflere dayalı evrim tezleri ile izah edilemeyeceği, İlahi tasarımın açık bir delili olduğu anlatılmıştır. Anadrom somonların göç olayının çok hikmetli olduğu, hayvanlar ve insanlar için birçok faydasının bulunduğu açıklanmıştır. Faydalar gözetilerek yapılan gayeli işlerin balığa, tabiata ve tesadüflere verilemeyeceği, ancak İlahi bir güç ve hikmet tarafından yapılabileceği vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Anadrom somon, Göç, Üreme, Evrim, Yaratılış

MYSTERIOUS MIGRATION OF ANADROMOUS SOMONS

ABSTRACT

Anadromous somons are member of *Somonidae* family living in saltwater but migrating to fresh water. They exhibits the most extraordinary migration route to reproduce among kingdom. They live in saltwater approximately for four or five years until maturation. Mysteriously, matured anadromous somons individuals starts gathering and swim into the shores where fresh water meets the sea. Somons swarms in saltwater migrate to those freshwater where they met the sea at first. They start a really difficult and challenging journey up the water current after finding the freshwaters they come from four to five years ago. During this migration they pass slope currents, fast waters, and high waterfalls with almost no feeding. They travel across hundreds of miles towards to source of freshwaters. Female individuals migrate to their original hatching site where freshwater is sourced from or upper regions and lay their eggs here. Male individuals also migrate along with females during this long journey. Many somon species reproduce only once in their life-time then die. New larvae hatched from the eggs stay in these freshwater for approximately a year and are equipped to adapt to sea water. Anadromous somon individuals with completed physiological maturation to live in salt waters starts to migrate toward to seas.

There are still many unknowns which cannot be enlightened by modern science within this mysterious migration behavior of anadromous somons from sea waters to freshwaters which has been continued for centuries. Materialist evolutionists did not see or choose to turn a blind eye to these wisdoms in migration of anadromous somon. They tried to explain this great and well educated migration behavior with evolutionary theory based on coincidences. This genuine proof of divine wisdom's guidance has been ignored by naming it just as an instinct. In this article, we explained that molecular mechanisms behind this migration behavior of anadromous somons reproducing once in their lifetime cannot be justified by evolutionist thesis based on coincidences and this is a unique proof of spiritual design. In addition, this migration behavior is full of wisdoms and it has many benefits for human and animals. The causes made by guarding the benefits cannot be committed to fish, nature itself, and coincidences and they can only be performed by a divine wisdom and power.

Keywords: Anadromous somon, Migration, Reproduction, Evolution, Creation

1. GİRİŞ

Balıklar, omurgalı hayvanlar içerisinde en çok çeşitliliğe (türe) sahip canlılardır ve omurgalı hayvanların yaklaşık yarısını oluşturlar. Günümüzde yaklaşık 35000 civarında balık türü tanımlanmıştır. Tanımlanmayı bekleyen özellikle derin sularda yaşayan daha çok sayıda balık türünün olduğu tahmin edilmektedir. Yaratıcının isim ve sıfatları canlılar üzerinde farklı derecelerde tecelli ettiğinden çok farklı özelliklerde canlılar yaratılmaktadır. Yaratıcı, çok çeşitli özellikte canlı, özellikle de balık yaratmakla aslında ilminin ve kudretinin sonsuzluğunu da göstermektedir.

Balık türlerinin çoğunluğu göç etmezler, bulundukları ekosistemlerde hayatlarını geçirirler. Ancak balık türlerinin yaklaşık %2.5'i çok önemli ekosistem hizmetleri yapmak için göç ederler (Cooke ve ark. 2011). Balıkların bazıları günlük, bazıları da yıllık göçler yaparlar. Göç esnasında balıkların bazıları birkaç m bazıları da binlerce km mesafeyi kat ederler. Göç sebebi ise genellikle beslenme ve üreme ile ilgilidir. Balıklarda göç konusunda birçok esrar henüz bilinmemektedir. Göç eden balıklar aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir.

1) Diadrom (çift göçer): Tatlı ve tuzlu sular arasında göç eden balıklardır. Üç sınıfa ayrılarak incelenebilir. a) Anadrom (yukarı göçer) balıklar: Genellikle denizde yaşayan üremek için tatlı sulara göç eden balıklardır (somon gibi). Bu terim (anadrom) özellikle denizden tatlı sulara üremek için göç eden cinsel olgunluğa gelmiş balık popülasyonları için kullanılsa da daha genel manada okyanus, deniz veya göllerden üreme maksadı ile akarsu ortamına göç eden balık popülasyonları için de kullanılır. b) Katadrom (aşağı göçer) balıklar: Tatlı sularda yaşayan üremek için denize göç eden balıklardır (yılan balıkları gibi). c) Amfidrom (etraf göçer) balıklar: Hayatının bazı dönemlerinde tatlı su ve tuzlu su arasında göç eden, ancak bu göçü üreme maksatlı olmayan (beslenme ve ağır kış şartları vs) balıklardır.

2) Potamodrom (tatlı su göçer) balıklar: Sadece tatlı sular içinde göç eden balıklardır.

3) Oseanadrom (okyanus göçer) balıklar: Sadece tuzlu sular arasında göç eden balıklardır (tuna, uskumru ve hamsi gibi).

Bilinen balık türlerinin % 1'inden daha azı (yaklaşık 320 tür) diadrom balıklardır. Diadrom balık türlerinin de yarısından fazlası anadromdur. Diadrom türlerin yaklaşık % 25'i de katadrom balıklardır. Diadrom türlerin geri kalan kısmı ise amfidromdur (Pess ve ark. 2014).

Tüm göç eden balıkların ise yaklaşık %16'sı anadrom özelliktedir (Cooke ve ark. 2011). Sadece Güney Kaliforniya ve Arktik Okyanusu arasında 15'in üzerinde anadrom balık türü vardır. Bunlar arasında *Petromyzontidae, Osmeridae* gibi familyalarla birlikte ağırlıklı olarak *Somonidae* familyası cinsleri (*Salvelinus ve Oncorhynchus*) bulunur. *Somonidae* familyası içinde de ağırlıklı olarak Oncorhynchus cinsine ait (en az 7 tür) türler vardır. Anadrom türlerin çeşitliliği, özellikle kuzey Kaliforniya ve güney-batı Alaska arasında yüksektir. Özellikle *Oncorhynchus* cinsinin bazı türleri, denizden yüzlerce kilometre uzakta olan iç sularda ürerler, denizlerle iç sular arasında üreme göçü yaparlar. Birçok akarsuya girerler. Mesela yalnızca güneydoğu Alaska'da *O. kisutch*, O. Keta ve O. gorbuscha türleri 2000'den fazla akarsu sisteminde bulunurlar. Yumurtlama zamanı hem türler arasında hem de farklı yerlerdeki popülasyonlar arasında önemli ölçüde değişir (Willson ve Halupka 1995). Atlantik somonun (*Salmo salar*) aksine Pasifik somonu semelparöz (hayatında sadece bir kez yumurtlayan ve yumurtladıktan sonra ölen) bir türdür.

Somonlar, diğer balıklara kıyasla nispeten daha iyi çalışılmıştır. Özellikle göçleri oldukça ilgi çekmiş ve göçle ilgili esrarengiz hususların anlaşılması için çok sayıda araştırma yapılmıştır. Somon göçü; endokrin, osmoregülasyon, duyusal ve lokomotori sistemlerinin birlikte uyum içinde çalışması ile meydana gelir. Somonlar ayrıca balık davranışları, üreme biyolojisi vb konuların araştırılmasında önemli bir deney hayvanıdır. Buna rağmen somonla ilgili elde edilen bulgu ve bilgilerimiz oldukça yetersizdir. Bu makalede somon balıkları göçü incelenmiştir. Göç olayının günümüzde bile anlaşılamayan fizyolojik mekanizmalarla meydana geldiği ve hem suda hem de karada yaşayan hayvanlar için hayati derecede önemli olduğu anlatılmıştır. Anadrom somonlara tatlısu ve deniz arasında göç yaptırarak önemli ekosistem hizmetleri yaptırıldığı, akılsız ve şuursuz balıklara yaptırılan hikmetli işlerin ise ancak ilahi bir tasarım ve irade ile olabileceği ifade edilmiştir.

2. Anadrom Somonların Hayat Döngüsü

Pasifik somonları (*Oncorhynchus* spp.) tatlı sularda ürerler. Belli bir süre tatlı sularda kalan ve gelişimini tamamlayan somon yavruları, üreme bölgelerinden binlerce kilometre uzaklıkta olan besin bakımından zengin deniz ve okyanuslara göç ederler. Tatlı sulardan tuzlu deniz sularına olan bu göç, beslenme amaçlıdır. Zira deniz ve okyanuslar tatlı sulara göre hem daha ılık hem de besince daha zengindir. Tuzlu sularda iyi beslenip hızlı büyüyen eşeysel olgunluk yaşına kadar kalan somonlar üremek için tekrar yumurtadan çıktıkları tatlı sulara geri dönerler (Şekil 1). Somonların yumurtlama alanlarına geri dönmeleri, yavru aşamasında yapılan etiketleme çalışmaları ile de tespit ediliştir (Quinn 1993, Pess ve ark. 2014).

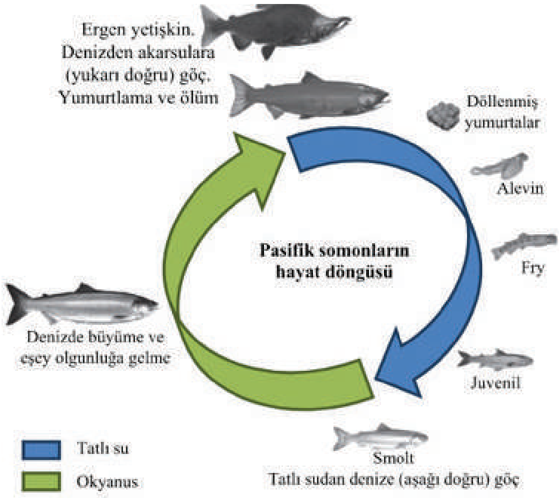
Pasifik somonları, hayatlarında sadece bir kez ürerler ve ölürler. Hayat döngüleri boyunca önemli olan yedi farklı göç olayı vardır. Neslin devamı için tüm hayat safhaları ve farklı dönemlerde yapılan göçler eşit derecede önemlidir. Şimdi somon balıklarının hayatındaki altı farklı göç olayını biraz daha ayrıntılı olarak inceleyelim.

2.1. Besin kesesini tüketen larvaların (fry) suyun dip kısmından su yüzeyine yaptığı göç

Üreme bölgeleri olan akarsuların üst kısımlarına gelen pasifik somonları, çakıl ve kumlu bölgelere ağız ve kuyruk darbeleri ile küçük çukurlar açarlar ve yumurtalarını bu çukurlara bırakırlar. Burada döllenen yumurtalardan belli süre sonra larvalar çıkarlar. Yumurtadan çıkan larvalar dışarıdan beslenemezler. Çünkü başta ağız olmak üzere sindirim sistemleri sudaki besinleri almaya uygun değildir. Larvaların ihtiyacını bilen merhametli yaratıcı, larvaların karın bölgelerinde bir torba içerisinde (besin kesesi) belli süre (10-15 gün) yetecek kadar besini depo etmiştir. Besin kesesi içindeki besin tüketildiğinde larvaların ağız ve sindirim sistemleri dışarıdan besin alabilecek, kasları da yüzebilecek seviyeye gelir.

Yumurtadan yeni çıkmış, su içinde hareket edemeyen ve beslenemeyen bir larvanın ihtiyacı olan besinin karnındaki bir torba içinde ikram edilmesi tesadüflerle olacak bir iş değildir. Aciz larvaların ihtiyaçlarının karşılanması ve yaşadığı ortama uygun cihazlarla donatılması nihayetsiz bir ilmin, kudretin ve merhametin eseridir. Larvaların besin keselerinde depolanmış besin maddesi, yüzme kaslarının gelişimini sağlayacak miktardadır. Yüzme kaslarının gelişimi tamamlandığında besin kesesi de neredeyse tükenmiş olur. Besin kesesi biten larvalar, suyun kaldırma kuvvetini kullanarak yukarı doğru yüzmeye, yani göç etmeye başlarlar. Su

yüzeyine göç eden larvaların hava keseleri hava ile doldurulur. Bu aşamadan sonra larvalar suda yüzebilir ve beslenebilir hale gelir.

Şekil 1. Pasifik somonların hayat döngüsü (Cooke ve ark. 2011' den istifade ile çizilmiştir).

Yumurtadan yeni çıkmış, su içinde hareket edemeyen ve beslenemeyen bir larvanın ihtiyacı olan besinin karnındaki bir torba içinde ikram edilmesi tesadüflerle olacak bir iş değildir. Aciz larvaların ihtiyaçlarının karşılanması ve yaşadığı ortama uygun cihazlarla donatılması nihayetsiz bir ilmin, kudretin ve merhametin eseridir. Larvaların besin keselerinde depolanmış besin maddesi, yüzme kaslarının gelişimini sağlayacak miktardadır. Yüzme kaslarının gelişimi tamamlandığında besin kesesi de neredeyse tükenmiş olur. Besin kesesi biten larvalar, suyun kaldırma kuvvetini kullanarak yukarı doğru yüzmeye, yani göç etmeye başlarlar. Su yüzeyine göç eden larvaların hava keseleri hava ile doldurulur. Bu aşamadan sonra larvalar suda yüzebilir ve beslenebilir hale gelir.

İlk göçün zamanlaması oldukça önemlidir. Çünkü besin kesesini tüketen larva, suyun dip kısmından su yüzeyine göç edemezse hava kesesini dolduramaz, serbest yüzer hale gelemez ve ölür. Daha dünyaya yeni gelmiş, hayat kanunlarını bilmeyen bir yavru, hayatının devamı için lüzumlu olan yüzmeyi kimden ve nasıl öğrenmiş olabilir? Ne zaman ve nereye yüzeceğini nasıl bilir? Besin kesesi tüketilinceye kadar zeminde bekleyen larva, yukarı yüzmek için mükemmel zamanlamayı nasıl yapar? Yapması gereken işleri kim öğretir? Günümüzde bile tam anlayamadığımız bu karmaşık mekanizmaları sebeplere, doğaya ve tesadüflere vermek elbette mümkün değildir.

Somon larvalarına ilk göçü başlatan çevresel veya fizyolojik mekanizmalar ile ilgili çok az şey bilinmektedir. Endokrin sistem salgılarının, özellikle tiroit hormonlarının suyun dip kısmından su yüzeyine göçün zamanlamasını ayarlamada görevli olduğu tahmin edilmektedir (Cooke ve ark. 2011). Yaratıcı, hikmetinin gereği olarak her işi sebeplerle yapmaktadır. Burada dikkat edilirse sebep olarak gösterilenler akılsız ve şuursuz endokrin salgılardır. İşi yapanın akılsız ve şuursuz, yapılan işlerin hikmetli olması, ilahi bir ilim ve kudretin varlığını gösterir.

Suyun dip kısmından su yüzeyine yapılan bu ilk göçle birlikte, somon balıkları için tehlikeler de (hızlı akıntılar ve avcılar gibi) başlamış olur. Bu yüzden yavru balıklar avcıların saldırılarına maruz kalmamak için genelde gece göç ederler (Cooke ve ark. 2011). Yavru balıkların genelde gece göç etmeleri, endokrin sistem salgılarının fotoperiyot (ışıklanma süresi) ile uyumlu olması ile mümkündür. Bu da larvaların endokrin sistemini yaratan ile dünya ve güneşi yaratanın aynı irade ve güç olduğunu gösterir. Çünkü larvalardaki ilgili fizyolojik mekanizmalar ışıklanma süresine uyumlu çalışmaktadır.

Bu evrede (su yüzeyine göçmesi) gaz değişimi, neredeyse tamamen cilt yüzeyinden gerçekleşir. Gaz girişi, vitellüs kesesini çevreleyen yoğun kılcal ağlar ve vücut kütle oranına göre daha yüksek bir yüzey alanı ile kolaylaştırılır. Bu aşamada solungaçlar, solunumdan ziyade iyon ayarlamada görev alırlar (Cooke ve ark. 2011). Somon larvalarının çıktıkları akarsuların kaynak bölgelerindeki su, normalde berrak ve temizdir, somon larvalarının ilk beslenebileceği besinlerce de oldukça fakirdir. Ancak larvaların bulunduğu bölge yumurtlamadan sonra ölmüş ebeveynlerin çürümesi ve parçalanmasından dolayı organik atıklarca zenginleşir. Bu durum, besin kesesini tüketmiş larvalar için besin bakımından gayet elverişli bir ortam oluşturur. Onca yolu yavruları için gelen, çok büyük tehlike ve sıkıntılara katlanan, hayatını yavruları için feda eden ebeveynlerin (anne ve babalar) cesetleri de yavrularına rızık olmaktadır.

2.2. Larvaların Beslenme Alanlarına Yaptığı Göç

Pasifik somon larvaları (fry) serbest yüzmeye başlayınca genelde akarsu içinde bulunan küçük göletlere (kreş göller) pasif olarak veya istemli bir şekilde yüzerek göç ederler. Larvaların kreş göletlere göç ettirilmesinin sebebi, buraların besince kısmen daha zengin olması, hızlı büyüme için daha uygun ve korunaklı bir ortam olmasındandır. Larvaların kreş göletlere göçü, avcı türlerden korunma ve zaten az olan depo enerjinin tasarruflu kullanımı gibi önemli bilgiler gerektirir (Cooke ve ark. 2011). Larvalar kreş göletlere ulaşmak için genelde yukarı olmakla birlikte aşağı doğru da göç edebilirler. Su akışının tersi yönde yukarı doğru göçen larvalar, genelde su akışına doğru aşağı göç eden larvalardan daha iyi yüzme performansı ve kas gelişimi gösterirler. Bundan dolayı hayatının başlangıcında zor olanı tercih eden larvalar, kolay olanı tercih eden larvalardan daha fazla hayatta kalma oranına sahiptirler. Somon larvaları kreş göletlere genellikle gece göç ederler ve ustaca hareket ederler. Bu durum, muhtemelen avcı türlerden korunmak maksatlıdır.

Yumurtadan yeni çıkmış, anne ve babasını hiç görmemiş larvaların kreş göletlere nasıl yöneldikleri ile ilgili bilgiler oldukça yetersizdir. Kreş göletleri bulmada larvaların iyi koku alma ve rodaksi (su akıntısına karşı yönelim) hareketlerinin etkili olabileceği tahmin edilmektedir. Hayat kanunlarına cahil, eğitim almamış küçücük larvalar sanki öğretilmiş gibi hikmetli davranışlar sergilemektedirler. Yumurtadan yeni çıkmış küçük bir balığa böylesine harika mekanizmaların konması ve mucizevi işler yaptırılması ilahi bir ilim ve şefkati gösterir. Yumurtadan yeni çıkmış bir larva gündüz göçün daha tehlikeli (avlanma ihtimali yüksek), gece göçün ise daha güvenli olduğunu nereden bilsin? Somon larvaları bu işleri eğitimle yapmadığı kesindir. Çünkü ebeveynler, larvalar daha dünyaya gelmeden önce ölürler. O halde somon larvalarının bu hikmetli davranışlarının ilahi bir irade ve ilhamla olduğunu söylemek daha mantıklıdır. Bilim, bu tür davranışları 'içgüdü' olarak tanımlar. Çözülemeyen mekanizmalara bir isim vererek (mesela içgüdü) üstünü örter. Yaratıcının harika işlerini ve tasarımlarını, sağır tabiata ve kör sebeplere verir.

2.3. Denize Göç

Atlantik somonları yumurtadan çıktıktan sonra 1-8 yıl arası tatlı sularda kaldıktan sonra denize göç ederler. Denizlerde 1-5 yıl arası kaldıktan sonra da yumurtlamak için tekrar genelde yumurtadan çıktıkları akarsulara geri göç ederler (Thorstad ve ark. 2008). Denizlere göçte temel motivasyon; somon balıklarının yumurtladıkları akarsulara kıyasla denizlerdeki daha zengin besin imkanıdır. Bundan dolayı denize göç eden somon balıkları, daha iyi beslenirler ve daha hızlı büyürler. Hiç deniz görmemiş bir larva denize göçün faydalarını nereden öğrenmiş olabilir? Ufacık bir balık yavrusu, denizin yolunu nasıl bilir ve göç yolunda lüzumlu olacak hazırlıkları nereden öğrenir? Elbette sorular daha da çoğaltılabilir. Şimdilik cevabını bilemediğimiz tüm bu sorulara materyalist felsefe ile bazı anlamsız cevaplar da verilebilir. Bir isim takmakla (içgüdü) geçiştirilebilir. Ancak akıl ve idrak terazisi ile tartılırsa tüm bu harika işlerin ilahi bir hikmetle ve tasarımla olabileceği söylenebilir.

Somonlar tatlı sulardan tuzlu deniz sularına göç edebilmeleri için fizyolojik ve anatomik olarak hazırlanmaları gerekir. Bu dönem, somon yavruları için en stresli ve en riskli dönemlerden biridir. Bundan dolayı ölüm oranları yüksektir. Öncelikle göç zamanlamasını iyi yapmalıdırlar. Somonlar, açık denizlere doğru hareket edebilmeleri için sahil sularında gıda kaynaklarının bol olduğu uygun zamanda deniz sahiline varmalıdırlar. Ayrıca tuz oranı düşük (hipoozmotik) tatlı sudan tuz oranı yüksek (hiperozmotik) tuzlu suya geçişte oluşacak fizyolojik stresle baş edebilmelidirler. Tüm bunların yanı sıra deniz ortamında genç somonlarla beslenen birçok avcı türlerden korunabilmelidirler.

Anadrom somonlar gerekli donanımlar sağlandıktan sonra okyanus veya denizelere göç edebilirler, deniz çevresine adapte olabilirler ve başarıyla osmoregülasyon yapabilirler. Anadrom somon larvalarında denize göç edinceye kadarki meydana gelen değişimlere par-smolt değişimler veya smoltifikasyon denir. Anadrom somonların tatlı sularda yumurtadan çıktıktan sonraki gelişimini tamamlamamış, metamorfozun devam ettiği portakal sarısı renkte olan larvalarına par, gelişimini tamamlamış, denize göç etmeye hazırlanan gümüşi renk almış larvalarına ise smolt denir. Smoltifikasyonda meydana gelen fizyolojik, morfolojik ve hareketle ilgili başlıca değişiklikler; thyroid ve büyüme hormonları üretimi, solungaç adenosinetriphosphotaze (ATPase) enzim aktivitesinin uyarılması, karakteristik gümüşi renklerin oluşması, deniz suyuna göçün başlamasıdır (Tablo 1). Smoltifikasyon makanizmasının uyarılması, devam ettirilmesi veya durdurulması çevre faktörlerinden özellikle fotoperiyot ve sıcaklığa bağlanmıştır. Vücudun gümüş renk alması, kuyruk kenarlarının siyahlaşması, tuzluluğa toleransın ve tercihin artması, büyüme oranı ve solungaç ATPase aktivitesi gibi işlemlerin gelişimi fotoperiyod uygulamaları ile aktive edilebilir, geciktirebilir veya arttırılabilir. Su sıcaklığı çevresel kontrol faktörü olarak görev yapar.

Fizyolojik özellikler	Smoltifikasyon esnasındaki değişimler
Göç hareketi	Artar
Tuzlluluk toleransı	Artar
Tuzluluk tercihi	Artar
Vücudun gümüşi renk alması,	Artar

Büyüme oranı	Artar
Kondüsyon faktörü	Azalır
Oksijen tüketimi	Artar
Amonyak üretimi	Artar
Karaciğer glikojeni	Azalır
Kan glukozu	Azalır
Büyüme hormonu	Artar
Kortikosteroid hormonları (kortizol)	Artar
Troid hormonu (thyroxine)	Azalır
Prolaktin hormonu	Artar
Solungaç ATPaz aktivitesi	Azalır

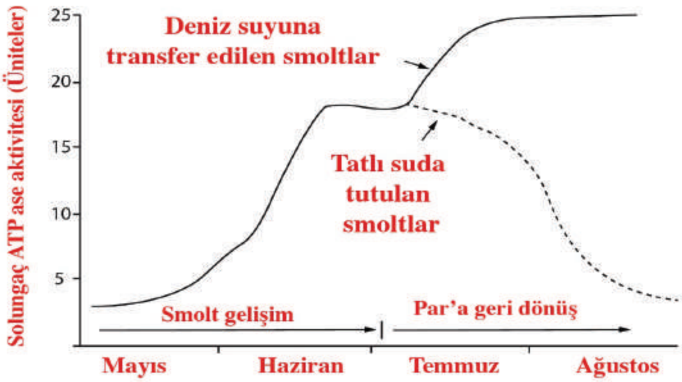
Tablo 1: Atlantik ve Pasifik somonlar ve gökkuşağı alabalıklarında smoltifikasyon esnasındaki fizyolojik değişimler (Wedemeyer 1996).

Tablo 1: Atlantik ve Pasifik somonlar ve gökkuşağı alabalıklarında smoltifikasyon esnasındaki fizyolojik değişimler (Wedemeyer 1996).

Smolt safhasındaki somonlar tatlı suda tutulur ve denize gitmesine izin verilmezse tekrar para dönüşüm başlar ve deniz suyuna adapte olma kabiliyeti zayıflar. Bu durumdaki somon yavrusu (smolt) deniz suyunda olduğu kadar olmasa da büyümesine devam eder. Doğal olarak denizle irtibatı kesilen sularda yaşayan anadrom somonlarda da aynı seyir gözlenir.

Anadrom somonlarda ATPase aktivitesindeki artma, tatlı su ortamında başlar ve smolt olgunlaşmasıyla birlikte artar. Deniz suyuna indikten sonra ATPase aktivitesi birkaç hafta daha artmaya devam eder ve sonra dengeye ulaşır. Smolt, tatlı sularda tutulursa ATPase aktivitesi tedricen par seviyesine azalır (Şekil 2). Buna desmoltifikasyon veya para geri dönüş denir (Wedemeyer 1996).

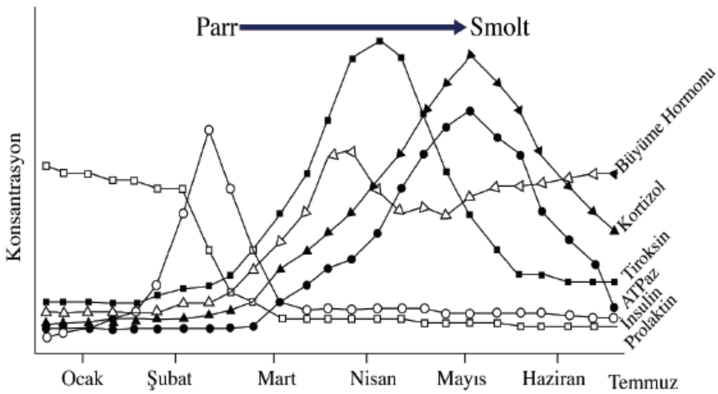
Smolt gelişiminin tamamlandığını gösteren önemli bir gösterge de göç hareketidir. Denize göç hareketliliği ile ilgili fizyolojik mekanizmalar henüz anlaşılamamıştır. Sadece smolt gelişim esnasında balıktaki biyokimyevi değişimler tespit edilmiş ve göç hareketi bunlara bağlanmıştır. Mesela aşağı yani denize göçün başlatan sebebin, smoltların hava keselerine parlardan daha çok hava tutmaları olduğu ifade edilmiştir. Hava kesesindeki fazla havanın suda kalmayı kolaylaştırdığı ve nehrin aşağı kısımlarına yüzmeyi cesaretlendirdiği iddia edilmiştir. Halbuki somon türlerinde genelde su akışına ters yüzme davranışı vardır. Burada tam isabetle alışılmışın tersine aşağı yüzme, bilinçli yapılmaktadır. Balıkta akıl ve bilinç olmadığına ve göçü bilerek yapmadığına göre ilahi bir yönlendirme ile veya yönlendirme için gerekli mekanizmaların ilahi bir tasarım ile olduğu söylenebilir.

Şekil 2: Anadrom somonlarda normal smolt gelişim esnasında solungaç ATPase aktivitesindeki değişimler (Wedemeyer 1996'den istifade ile çizilmiştir).

Smoltifikasyon esnasındaki değişimlerden biri de somon yavrularının daha yüksek tuzluluğu tercih etmeleridir. Bu değişimin fizyolojik mekanizması da henüz anlaşılamamıştır. Canlının tüm morfolojik ve fizyolojik mekanizmalarının zamanı gelince tuzlu sularda yaşayabilecek şekilde değiştiği açıktır. Bu durum ise canlının göç edebilmesi için programlandığını, tüm değişimlerin ilgili programlar çerçevesinde meydana geldiğini göstermektedir. Canlıdaki hassas programların varlığı da bir programcının varlığını lüzumlu kılmaktadır.

Anadrom somonların smolt gelişimi esnasında endokrin hormonları da değişime uğrar (Şekil 3). Smolt gelişim esnasında insulin ve prolaktin seviyeleri tedricen azaltılır. Prolaktin, tatlı su balıklarında iyon atılımını inhibe ederek ve sudan iyon alımını uyararak osmoregülasyonu destekler. Büyüme hormonları, hem balığın büyümesini arttırır hem de klorid hücrelerini (Solungaçlarında bulunan osmoregulasyonda görev alan hücreler) uyararak tuzluluğa toleransı artırır. İnsülin üretimindeki artma kan glukoz seviyesini düşürür, lipid ve protein depolanmasını artırır (Wedemeyer 1996).

Şekil 3: Anadrom somonların smolt gelişimi esnasında endokrin hormonlardaki değişim (Wedemeyer 1996'den istifade ile çizilmiştir).

Smoltifikasyon esnasında gerçekleşen fizyolojik yeniden yapılanma hem tuzlu suya adaptasyon hem de göç davranışı üzerinde etkilidir. Göç zamanının ayarlanmasında; hipotalamus ve muhtemelen epifiz bezi yanı sıra çevresel ışık ve sıcaklık da önemlidir. Salgılanan hormonlar larvaların metabolizma hızını yükseltir ve balığın farklı uyaranlara karşı algılamasını değiştirir. Bu durum yavrulara göç sırasında karşılaşılabilecek birçok zorluktan kurtulmayı da sağlar (Cooke ve ark. 2011).

Smoltlar deniz suyuna girdikten sonra ATPase aktivitesi bir süre daha yükselmeye devam eder. Eğer smolt tatlı sularda tutulmaya devan edilirse desmoltifikasyon meydana gelir. Parsmolt gelişimini ayarlamayı esas olarak thyroxine yapar. Yüksek kortizol seviyeleri deniz suyunda osmoregulasyon kabiliyetini artırır. Bu şekildeki smolt somonlarda biraz su ve iyon dalgalanmaları olsa da birkaç gün içinde normal seyrine ulaşır ve devam eder. Anadrom somonların göçünü görünüşte balık vücudundaki biyomoleküller yönlendirmektedir. Materyalist evrimciler göç olayını biyomoleküllerdeki değişimlerle izah ederler ve sebeplerde boğulurlar. Hâlbuki insan dâhil tüm canlılardaki biyokimyasal mekanizmalar canlıyı var etmek ve canlı hayatını devam ettirmek için ilahi bir ilim ve kudret tarafından tasarlanmıştır. Balıktaki son derece karmaşık mekanizmaları ve balığın yaptığı hikmetli davranışları ne balık ne de sebepler yapabilir. Yapılan tüm bu akıllıca işlerden ilahi bir ilim ve kudretin varlığı anlaşılır.

Somonlarda meydana gelen endojen değişimler, ilkbaharda artan fotoperiyod ile yakından ilişkilidir. Pasifik somonlarının çoğu smoltifikasyon işlemini yumurtadan çıktıktan birkaç ay sonra tamamlarlar. Ancak Kızıl somon balığı gibi bazı türler yumurtadan çıktıktan sonra 1 veya 2 yıl beklerler. Denize göçü kontrol eden faktörler henüz tam olarak bilinmemektedir. Mevcut veriler, larvalarda doğuştan gelen yıllık bir ritmin olduğunu, bunun fotoperiyot değişiklikleri ile tetiklendiğini göstermektedir. Aynı zamanda sıcaklık faktörünün de fizyolojik süreçlerin dengesini düzenlemede etkili olduğu düşünülmektedir (Cooke ve ark. 2011). Somonlarda doğuştan var edilen mekanizmalar ve programlar işletilmekte ve esrarı günümüzde bile anlaşılamayan harika işler yaptırılmaktadır. Üstelik bu mekanizma ve programlar, sıcaklık ve ışıklanma süresi gibi çevre faktörleri ile de uyumlu çalıştırılmakta ve tam zamanında işler yaptırılmaktadır. Yapılan böylesine hikmetli işler ise ilmi ve kudreti sonsuz bir yaratıcının varlığını göstermektedir.

Somon larvaları aşağı doğru göç ederken az besin alırlar. Bu durum nehir yukarı göçü sırasında yetişkin somon balıklarının beslenmeme davranışına benzer. Aşağı ve yukarı göç esnasında kalp büyüklüğü artar. Bu durum metabolik kapasiteyi ve verimliliği artırır. Aşağı göçte larvalar genelde pasif olarak sürüklenseler de aktif olarak da yüzebilirler. Larvalar denize doğru her gün 10-20 km veya daha uzun mesafe yol kat edebilirler. Akarsularda inşa edilen barajlar ise somon göçlerini engeller veya zorlaştırır. Bu da hesapta olmayan bir durumdur. Enerji maliyetini arttırır ve göçü süresini uzatır. Akarsularda göçü engelleyecek insan yapımı yapıların bulunması somonlarda ölüm oranlarını çok daha fazla arttırmaktadır (Cooke ve ark. 2011).

Aşağı yönde göçten önce kanda tiroksin seviyesi arttırılır. Tiroksin seviyesinin arttırılması ile muhtemelen aşağı göç tetiklenir. Tiroksine ek olarak, büyüme hormonu, insüline benzer büyüme faktörü ve kortizol, smoltifikasyonda ve solungaç klorür hücrelerinin geliştirilmesinde görevlidir. Balıklar, deniz suyuna ilk girdiğinde kan kortizol seviyesi büyük ölçüde arttırılır. Tuzlu sulara giren somon balıklarındaki yüksek ölüm oranları, büyük ölçüde osmoregülasyon

yetersizliğinden meydana gelir (Cooke ve ark. 2011). İlahi hikmet, mekanizmayı kurmuş ve programı yazmıştır. Ancak mekanizma ve programın işletilmesini bazı sebeplere bağlamıştır. Sebeplere uymamak ilgili mekanizmaları ve programın işletilmesini etkilemektedir.

Somon larvası neden denize doğru göç eder? Çünkü smoltlar için denizlere göç, oldukça faydalıdır. Akarsulara kıyasla denizler besince daha zengindir. Bundan dolayı denize göç eden somon balıkları, daha iyi beslenirler ve daha hızlı büyürler (Cooke ve ark. 2011). Görüldüğü gibi somon göçü faydalı ve hikmetlidir. Ancak ebeveynini (anne ve babasını) hiç görmemiş, başkasından ders almamış ve talim görmemiş bir balık yavrusu denizlere göçün faydalı olduğunu nereden bilsin ve göç ile ilgili hazırlıkları nasıl öğrensin? Bu, ancak ilahi bir programlama ve yönlendirme (ilahi ilham) ile mümkün olabilir.

2.4. Deniz ve Okyanuslardaki Besleme Alanlarına Göç

Denize gelen somonlar, nehir ağızları, dalyanlar, girdaplı bölgeler, koylar gibi besince zengin bölgelere yönelirler, buralarda bir süre kalırlar ve beslenirler. Somonların denizdeki davranışları ve göçleri türler arasında oldukça değişiklik gösterir. Kıyılardan açık okyanusa göç etme işlemi, türlere göre birkaç aydan bir yıla kadar sürebilir. Somonlar yumurtlama alanları olan akarsulara tekrar göç etmeden önce yeterli büyüklüğe ve kondüsyona ulaşmalıdırlar. Çünkü akarsu akış istikametinin tersi yönde göç etmek yüksek enerji maliyeti gerektirir. Bundan dolayı somonların deniz hayatı sürekli beslenmekle ve besince zengin ortamlar aramakla geçer. Somonlar soğukkanlı hayvanlar oldukları ve soğuk suları sevdikleri için deniz su sıcaklığındaki az değişimler bile beslenmeyi ve büyümeyi olumsuz yönde etkiler (Cooke ve ark. 2011). Somonlar tuzlu sulara girdiklerinde sanki geri döneceklerini, su akışı istikametinin tersi yönde çetin bir yolculuğa çıkacaklarını bilir gibi davranırlar. Sürekli beslenerek enerji depolamaya çalışırlar. Hazırlıklar bitip göç zamanı gelince de yumurtadan çıktıkları akarsu üst kesimlerine gitmek için sahil sularına doğru yüzmeye başlarlar. Somonlar bu esrarengiz şuurlu davranışları bilerek ve planlayarak yapmazlar. O halde ilahi bir yönlendirme ve planlamanın olduğu söylenebilir. İslam inancında bu duruma 'ilham-ı ilahi veya sevk-i ilahi' denir. Burada şu soru akla gelebilir. Bu işler ilahi bir yönlendirme ile oluyorsa neden her balık hedefe ulaşamıyor ve göç zamanı ve şekli şartlara göre değişiyor?

Canlılara gelen 'ilahi ilham veya yönlendirme' farklı derecelerdedir. Üstelik ilah ile canlılar arasında birçok sebep ve perdeler vardır. Bundan dolayı renkler birbirine karışabilir veya gelen sinyal derecesi zayıflayabilir. Bu husus şu misalle daha iyi anlaşılabilir. Elinde bir alıcı (mesela radyo) olan kişi iki hususa göre kaliteli sinyal alabilir. Bunlardan birincisi gönderilen sinyalin, ikincisi ise eldeki alıcının gücü ve kalitesidir. Hayvan davranışlarına bakınca hem ilahi sinyalin (ilham-ı ilahi) hem de hayvanlardaki alıcı mekanizmaların farklı güç ve kalitede olduğu görülmektedir. Üstelik birçok çevre faktörü de bu mekanizmada etkilidir. Bu durum bizzat yaratıcının isteğidir ve dünyada iş yapma yöntemidir. İlminin ve kudretinin tecellisine sebepleri perde etmiştir. Bu ise dünyanın imtihan yeri olmasından kaynaklanmaktadır. Yoksa yaratıcının iş yapması için araya sebepleri koymaya ihtiyacı yoktur. Aslında canlılardaki harika mekanizmalar ve tüm varlık âlemindeki muhteşem tasarımlar O'nun varlığını göstermektedir. Yeter ki insan iradesini kullansın ve idrak terazisi ile olayları tartsın. Dünya bu hali ile ne de güzel imtihan yeri değil mi? Yaratıcıyı bulmak ve tanımak isteyenler O'nu her yerde ve varlıkta kolayca bulur ve tanırken bulmak ve tanımak istemeyenler de O'nu hiçbir yerde ve varlıkta

bulamıyor ve tanıyamıyor. Bundan dolayı materyalist evrimciler yaratıcıyı bulamıyor ve tanıyamıyorlar. Çünkü sanata dikkat ediyorlar, sanatkârla ilgilenmiyorlar. Eserleri inceliyorlar, ustayı merak etmiyorlar. Kitabı okuyorlar, yazara ilgi duymuyorlar. Hediyeleri alıyorlar, hediye gönderene teşekkür etme ihtiyacı hissetmiyorlar. Bundan dolayı da yaratıcıyı bulamıyorlar ve tanıyamıyorlar. İmtihana tabi tutulmak istenen insanlar için bundan daha güzel bir imtihan yeri olamazdı. Yaratıcıyı, isteyen ve çalışan kolayca buluyor ve tanıyor, istemeyen ve çalışmayan da bulamıyor ve tanıyamıyor.

2.5. Açık Sulardan Kıyıya Doğru Göç

Pasifik somonu, besince zengin açık okyanuslarda 1-3 yıl arası beslenir. Sonra tuzlu sulara ilk girdikleri nehir yataklarına doğru göçe başlarlar. Yetişkin somonlar ağırlıklarının yaklaşık yarısını genelde denizlerde geçirdikleri son 6 ayda alırlar. Kıyıya doğru göç ederken beslenmeye de devam ederler. Somon balıklarının, açık okyanuslardan doğdukları yerlere doğru göç hareketini neyin tetiklediği bilinmemektedir. Ancak üreme olgunlaşması ve endokrin sistemi ile bağlantılı bir mekanizma olduğu tahmin edilmektedir. Somon balıklarının gonadotropin (GnRH) hormonları manipüle edilirse eşeysel bezlerin büyümesi tetiklenir. Eşeysel bezlerin büyümesinin, yiyecek arama döneminin bittiğini, dönüş yolculuğunu tetiklediği düşünülmektedir. Testesteron hormonunun da göç davranışı ile doğrudan bağlantılı olduğu tahmin edilmektedir. Japon somon balığı (O. masou) hadım edilerek testesteron hormonu üretimi durdurulmuştur. Hadım edilmiş bireylerin göçmediği görülmüştür. Yeniden testesteron enjekte edilen bireylerde ise göç olayının tekrar başlatılabildiği ortaya çıkmıştır. Testesteron, geri dönüş hızını da etkiler. Yüksek testesteron seviyeleri somonların daha hızlı yüzmelerine vesile olur. Somonlarda GnRH salınımı hem içsel (beslenme durumu, vücut ağırlığı gibi) hem de çevresel (foto periyot vb) faktörlerle ilgilidir. GnRH hormonları, eşey olgunluğuna gelen bireylerin göçünü tetikler (Cooke ve ark. 2011).

Bilindiği gibi eşey hormonları (mesela testesteron) canlıdaki cinsel istek ve arzuları tetikler. Okyanusun ortasında cinsel istekleri tetiklenen bir somon neden tatlı suya göçü planlar ve binlerce km yolu göze alır? Tekrar tekrar oltaya takılacak kadar olaylar arası ilişki kuramayan bir balık bu harika göç planlamasını nasıl yapar? Okyanusa dökülen yüzlerce akarsu içerisinde ilk geldiği akarsuyu nasıl bulur ve yumurtadan çıktığı yere kadar nasıl gider? Tüm bunlar düşünüldüğünde somon göçünün sadece tesadüflere dayalı sebeplerle açıklanamayacağı anlaşılır. Sebepler arkasında ilahi bir ilim ve kudretin olduğu görülür.

Tuzlu sularda eşey olgunluğuna gelememiş somonlar açık sularda fazladan bir yıl daha beklerler. Bu nedenle tatlı sulardaki somon bolluğu da yıldan yıla değişir. Canlıların büyümesi ve eşey olgunluğuna gelmesi programlı bir süreçtir. Bu programlı sürecin geciktirilmesi veya öne alınması ise çevre faktörleri ile ilişkilendirilmiştir. İslami inanca göre canlıdaki programlı mekanizmaların da çevre faktörlerinin de işletilmesi ilahi irade ile olur. Bundan dolayı tatlı sulardaki yıldan yıla değişen balık bolluğu da ilahi iradeye verilir. Yaratıcı nimetin kıymetini bildirmek için bazen göndermekte bazen de göndermemektedir. Bu gaye için de birçok sebebi vasıta yapmakta ve imtihan sırrını bozmamaktadır.

Somonların yumurtlama alanlarına göçü tetiklendikten sonra muazzam bir navigasyon kabiliyeti ile kıyı nehirlerine giden yolu bulmaya çalışırlar. Pasifik somonların kendi yumurtlama

alanlarına geri dönebilmesi, bir hayvanın gerçekleştirebildiği en dikkat çekici özelliklerden biridir. Somonların geri dönüşü için kullandıkları duyusal ve fizyolojik sistemler hala bilinmemektedir. Genel görüşe göre somonlar farklı su katmanlarının kokularını tespit edebilirler. Somonların dört ana koku türünü tanıyabildiği düşünülmektedir. Bu kokular; amino asitler, safra tuzları, steroid hormonları ve prostaglandinlerdir. Somonlar, bu kokuları çok düşük seviyelerde dahi tespit edebilirler. Somonlar, doğdukları nehirlerin kokularını açık okyanusta dahi tespit edebildikleri iddia edilmiştir. Ancak açık okyanustaki bir balığın yüzlerce km uzaktaki bir akarsuyun kokusunu alması imkânsızdır. Bundan dolayı somonların doğdukları nehirlere yönelmeleri için koku yeteneklerinin yanında diğer duyu sistemlerini de kullanmalıdırlar.

Somonların yumurtlama alanlarına dönüşünde koku özelliği ile birlikte çevresel uyarıcıların (ışık, sıcaklık, mevsim vs) ve smoltifikasyon özeliğinin kombinasyonu ile de alakalı olduğu varsayılmıştır (Dittman ve Quinn 1996). Akarsuyun kayalarından, toprağından, bitkilerinden ve diğer kimyasal bileşenlerinden öğrenilen kokulara ek olarak, aynı türlerin kokuları (feromon) da göçte etkili olabilir. Mesela akıntıya karşı göç eden yetişkin *Petromyzon marinus* bireyleri daha önce öğrendikleri kokulardan ziyade akarsularda yaşayan gençlerin feromonlarına yönelirler. Türe özgü kokulara çekicilik diğer diadrom türlerde de belgelenmiştir (Baker ve Montgomery 2001, Vrieze ve ark. 2011; Johnson ve ark. 2012). Yetişkin somonların da akarsularda bulunan genç somonların kokularını algılayabildiği, ancak bu koku kaynağının somon balığını eve götürebilecek yeterlilikte olmadığı da iddia edilmiştir. (Groot 1986, Brannon ve Quinn 1990, Pess ve ark. 2014).

Somonların görüş kabiliyetlerinin de yön tayininde etkili olduğu, bir güneş pusulası gibi hizmet ederek polarize ışık desenlerini algılayıcı iş gördüğü bildirilmiştir. Ancak kör edilen somon balıklarının dahi birkaç gün gecikmeli de olsa doğdukları sulara giden yolu bulabildikleri tespit edilmiştir. Somonların görsel ipuçları olmadan da sadece koku alma duyusu ile bu uzun ve meşakkatli yolculuğu yaptıkları bildirilmiştir. Özellikle de nehirlere yaklaşırken değişen su sıcaklığı ve tuzluluk seviyeleri (yani, giderek daha az tuzlu hale gelen sular) önemli bir yönlendirme ipucu olabilir (Cooke ve ark. 2011). Bilindiği gibi günümüz teknoloji harikası olan navigasyon cihazları son yıllarda keşfedildi ve kullanılmaya başlandı. Bir balıkta günümüz navigasyon cihazları ile kıyaslanamayacak derecede mükemmel ve karmaşık olan sistemlerin bulunması ve kullanılması elbette ilahi bir tasarım ve planlama ile olabilir. Böylesine hikmetli ve harika işlerin tesadüfler sonucu oluştuğunu varsaymak gerçeklerle uyuşmaz. Ne yazık ki materyalist evrim felsefesi ile bilim ateizme alet edilmekte ve sebeplerin arkasındaki ilahi irade gösterilmemektedir.

Somonlarda fizyolojik değişimler ve üreme için hazırlık, göç sırasında da devam eder. Bu değişimin zamanlaması oldukça önemlidir. Nehir girişinden yaklaşık 700 km uzaktaki tuzlu sularda bulunan somonların da tatlı suya geçiş için önceden hazırlandıkları tespit edilmiştir. Mesela, önemli bir solungaç enzimi olan Na+/K+-ATPase enzim üretimi, balık deniz suyunda olmasına rağmen tatlı suya hazırlık için azaltılır ve üreme hormonu seviyeleri yükseltilir. Bir noktadan sonra da somon balığı beslenmeyi durdurur. Tüm bu ayarlamaların zamanı ve yeri stok ve türe göre değişir.

Her bir balıkta sadece göçle ilgili değil tüm fizyolojik mekanizmaların ayarlanması ilahi ilmin sonsuzluğunu gösterir. İşte İslam dininin yaratıcıyı ‘sonsuz ilim ve kudret sahibi’ ola-

rak tanımlaması anlamsız ve ispatsız bir kabul değildir. Bilakis tüm canlılardaki mucizevi mekanizmaların var edilmesi ve işletilmesi ancak sonsuz bir ilim ve kudret ile olabilir. İçinde yaşadığımız sistemin (kainat) var edilmesi ve sistemi bozmaya çalışan faktörlere rağmen denge ve düzenin devam ettirilmesi ancak ilmi ve kudreti sonsuz bir ilahın varlığı ve her an müdahalesi ile olabilir.

2.6. Yumurtadan Çıktıkları Akar Sulara Geri Göç

Pasifik somonunun nehir yukarı göçü, en etkileyici ve iyi incelenmiş hayvan göçlerinden biridir. Somon türlerinin yumurtlama alanlarına ulaşmak için yüzdüğü mesafe, türler ve hatta tür içindeki popülasyonlar arasında dahi farklılık gösterir. Bu mesafe 100-1500 km arası değişebilir. Somonlar suyun akış yönünün tersine olan zorlu göç yolculuğu esnasında çeşitli bariyerler, şelaleler, avcılar gibi zorluklar ve engellerle karşılaşırlar (Şekil 4). Göçün zorluğu düşünüldüğünde (mesafe, suyun akış istikametinin tersi yönde yüzme, engelleri aşma vb), somonlar sınırlı enerji rezervlerini dikkatlice ve zekice kullandıkları anlaşılır. Somonlar uzun ve zorlu göçü yapmak, cinsel olgunlaşmayı tamamlamak, kur ve üremeyle ilişkili davranışları ve morfolojik değişiklikleri gerçekleştirebilmek için önemli derecede enerjiye ihtiyaçları vardır. Bundan dolayı besinin bol olduğu tuzlu deniz sularında lüzumlu olan enerjiyi depolamak zorundadırlar.

Şekil 4: Yumurtlama alanlarına geri göç eden somonlar birçok engel ve tehlikelerle karşılaşırlar. Göç esnasındaki engel ve tehlikelerle mücadele edebilmek için çok iyi yüzme ve sıçrama becerisine sahiptirler (Adem Dönmez tarafından çizilmiştir).

Göç davranışlarının yanı sıra testesteron ve diğer eşeysel steroidler, gametlerin üretilmesinde ve ikincil cinsiyet özelliklerinin geliştirilmesinde görevlidirler. Gamet üretimi ve morfolojik değişim, hidrodinamik verimliliği olumsuz yönde etkiler. Göç bitip yumurtlama alanına ulaştıktan sonra somon balıklarının aerodinamik yüzme yetenekleri artık çok gerekli değildir. Bundan dolayı erişkin somonlar geri kalan enerjilerini ve metabolizmalarını daha önemli olan üreme faaliyetlerinde kullanırlar. Somonlar, vücutta depo ettikleri enerjinin % 60-80 ini yukarı göç ve yumurtlama faaliyetleri için harcarlar (Jonsson vd. 1997). Üreme faaliyetlerini tamamlayan semelparus (hayatında sadece bir kez yumurtlayan) somonlar ölürler. Çünkü bu safhaya kadar hem enerjileri kalmamış hem de hayat programının sonuna gelinmiştir.

Yumurtlamadan sonra ölen ve çürüyen somonlar bulundukları ekosistem için enerji ve besin sağlarlar. Özellikle yumurtadan çıkan yeni somon yavrularının beslenmesi için uygun bir ortam oluştururlar. Yumurtlamak için her zorluğa ve fedakârlığa katlanan somonların ölümü ve ölüleri de yavrularının ilk besinini olmaktadır.

Hiçbir balık türü yavrularına göç bilgisi vermez. Göçün zamanını ve kurallarını öğretmez. Yüzeysel bir bakışla hayatlarında birden çok yumurtlayan türlerin yavrularında bir derece tecrübe ve öğrenmenin olduğu varsayılabilir. Ancak somonlarda böyle bir durum da söz konusu değildir. Özellikle ebeveyn Pasifik somonları hayatlarında sadece bir kere yumurtlarlar ve yumurtladıktan hemen sonra da ölürler. Yani yavrusuna göç yolunu ve kurallarını öğretmeye ömürleri müsaade etmez. O halde yavrular, bu hikmetli uzun yolculuğu nasıl ve nerede öğrenip yapıyorlar? 'İçgüdü' demekle olayı çözmüş olamayız. Tüm bu hikmetli işlerde ilahi tasarım görünür. Çünkü hikmetli işler, kör tesadüflere, gelişigüzel sebeplere ve sağır tabiata verilemez.

Yumurtadan çıkan somon larvalarının sadece %1'i geri dönebilir. Geri kalan %99'ü ise; denize gidecek derecede kondisyon kazanamayanlar (metamorfozunu tamamlayamayanlar), hastalanıp ölenler, akarsular ve denizlerde av olanlardır. Böylece en sağlıklı balıklar geri dönmekte ve neslin sağlıklı devamı sağlanmaktadır. Ayrıca bu geri dönüş oranı (%1) ekolojik dengelerin korunması için de son derece önemlidir. Tüm somon yumurtaları larva olsa, tüm larvalar denize göç etse ve yumurtlamak için geri dönse elbette ekolojik dengeler alt üst olacak, akarsular ve denizler somonla dolacaktı.

Burada olduğu gibi tüm hayvanların üreme kanunları, populasyon sağlığına hizmet edecek ve ekolojik dengeleri koruyacak şekilde planlanmıştır. Bu dünyada her işini sebeplerle yapan yaratıcı, popülasyonların sağlıklı devamı için de akılsız ve şuursuz sebeplere böyle hikmetli işler yaptırmakta, ilminin ve kudretinin nihayetsizliğini göstermektedir.

3. Somonların Yumutlama Alanlarına Dönmemesi

Somonlar, çoğunlukla yumurtadan çıktıkları alanlara geri dönerler (eve dönüş). Buna rağmen bazı somon bireyleri yumurtlama alanlarına dönmez veya dönemez (başıboş olma). Başıboş olma, somonların üremek için yumurtadan çıktığı alanlara değil, başka bir nehir yatağına geri dönmesidir. Başıboş olma durumunun sebebi yeterince açıklanamamıştır. Başıboş olma; bir hata mıdır (suların kimyevi yapısının değişimi, koku tespitinde hata, alternatif bir yaşam arayışı), yoksa ekosistemlerde habitatların dinamikliğini korumaya yönelik bilinçli bir davranış mıdır? Her ne sebeple olursa olsun başıboş olma, oldukça hikmetlidir. Başıboş olma, popülasyonun sürekliliğine, kolonizasyona ve habitatlarının genişletilmesine katkıda bulunabilecek bir 'keşif davranışı' olarak kabul edilir (Secor 1999, Westley ve ark. 2013, Pess ve ark. 2014).

Somonların kendi doğdukları akarsu yataklarına dönme oranları ortalama % 92 (SD ±% 9.4) civarındadır. Geri kalan % 8'lik bireyler ise yumurtadan çıktıkları yerlere dönmez ve başıboş kalır. Başıboş kalan bireyler farklı akarsulara da girebilir. Ancak başıboş kalan bireylerin % 95'inden fazlasının yumurta bırakma alanlarına 30 km mesafede olduğu bildirilmiştir. Başıboş olma, somon türleri arasında farklılık gösterir. Başıboş olma oranı kızıl somonda % 0.8, gümüş somonda % 7.8, kral somonda % 6.2, gökkuşağı alabalığında % 7.7 ve atlantik somonda % 7.7, köpek somonda % 19.1 ve pembe somonda ise % 15.4 civarındadır (Pess ve ark. 2014, Keefer ve ark. 2008, Candy ve Beacham 2000).

Başıboş olma, bir su ekosisteminde ilgili türün popülasyonunun ilk defa oluşması veya yok olan popülasyonların tekrar oluşması için oldukça önemlidir. Başıboş olma, doğal akarsuların balıklandırılmasında önemli bir mekanizmadır. Doğal suların balıklandırılmasının önemi düşünüldüğünde, popülasyonların başıboş bireyler üretmesinin maksatlı bir iş olduğu anlaşılır. Kısaca somonların kendi yumurtlama alanlarına geri gelmesi de bir kısım bireylerin başıboş kalması da hikmetlidir. Hikmetli işler ise tesadüflere verilemez. Akılsız ve şuursuz balıkların böylesine hikmetli işler yapması sonsuz ilim ve hikmet sahibi bir yaratıcının varlığını gösterir.

Başıboş kalma özellikle çevresel bozulma durumunda türlerin devamlılığı için önemlidir. Mesela 1980 yılında Toutle Nehrine geri dönen gökkuşağı alabalıkları volkanik kül kaynaklı aşırı bulanık bir su ve habitat değişimine maruz kalmışlardır. Bu şartlarda somonların başıboş kalma oranları % 45'e kadar yükselmiştir. Başıboş kalan bireyler daha düşük bulanıklığa sahip havzalara yönelmişlerdir. Yıllar sonra, şartlar değişmiş ve su bulanıklığı normale dönmüştür. Somon balıkları da bu değişimi fark etmişler ve eski habitatlarına geri dönmüşlerdir (Leider 1989, Pess ve ark. 2014).

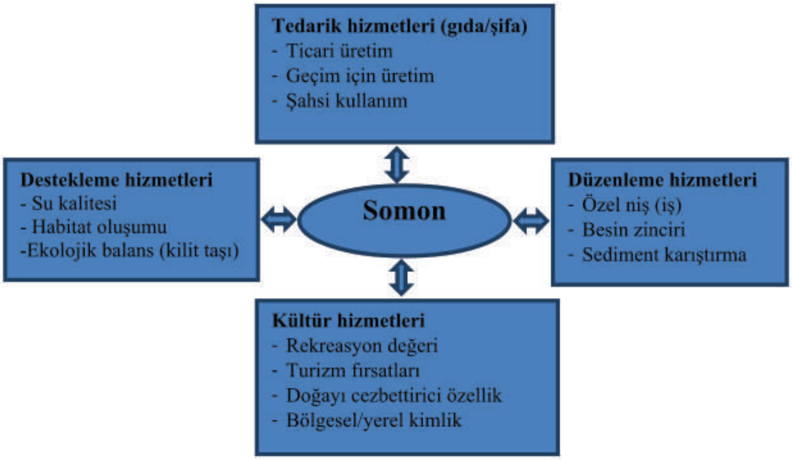
Başıboş kalma gibi aynı dönemde yumurtadan çıkan somon yavrularının aynı derecede par safhasına gelememesi ve aynı anda denize göç edememesi de oldukça hikmetli bir durumdur. Çünkü zaman zaman somon neslini sona erdirecek yanardağ patlaması vb çevre problemleri olabilir, sonraki nesli dünyaya getirecek olan yavru bireylerin tümünün hayatı tehlikeye girebilir ve nesli tamamen kesilebilir. Bu ihtimal, farklı takvim yıllarında yumurtlama işlemi ile ortadan kaldırılmış olur.

Pembe somonlar, iki yıllık sabit bir hayat döngüsüne sahiptirler. Bir akarsuda meydana gelen bir olay, bu türün tüm bir yıllık neslini ortadan kaldırabilir. İşte bu ihtimali azaltmak için bazı yavrular yumurtlama alanlarında kalmalı (desmoltifikasyon) ve geri dönen bazı ergen bireyler de başıboş kalmalıdır (Westley ve ark. 2013). İşte hem aynı zamanda yumurtadan çıkan bireylerin aynı anda denize göç edememesi hem de yumurtlama alanlarına geri dönen somonların bazılarının başıboş kalması tesadüfler neticesi oluşan amaçsız ve hikmetsiz bir olay değil, bilakis tam yerinde ve akıllıca bir iştir.

4. Anadrom somonların ekosistem hizmetleri

Somonlar, zorlu ve tehlikeli göç yolculuğunu neden yaparlar, amaç sadece üremek midir? Sadece somonlar değil tüm göç eden balıklar önemli ekosistem hizmetleri yaparlar. Göç ettiren temel faktör üreme olsa da somonlar üreme göçü yaparken birçok önemli ekosistem hizmeti de yapmış olurlar. Somon hayatını programlayan ilahi irade elbette çok önemli hizmetleri gör-

dürmeyi ve faydaları sağlamayı, yani önemli ekosistem hizmetleri yaptırmayı, amaçlamıştır. Somonların ekosistem hizmetleri; tedarik, düzenleme, destekleme ve kültür hizmetleri olmak üzere dört ana başlık altında toplanabilir (Şekil 5).

Şekil 5. Somonların ekosistem hizmetleri (Kulmala ve ark. 2012' dan istifade ile hazırlanmıştır).

4.1. Tedarik hizmetleri

Somon türleri, özellikle geçmişte bölge ekonomisinde önemli bir yere sahipti. Aktif şekilde anlanır ve ticareti yapılırdı. Ancak yapılan barajlar, kirlilik ve aşırı avlanma nedeni ile somon popülasyonlarında ciddi bir çöküş olmuştur. Denizlerde bulunan somonlar, genelde çaça ve ringa balıkları ile beslenen iyi avcılardandır. Bu sayede karalarda yaşayan insanlar ve besin zincirindeki diğer canlılar için önemli ve lüzumlu besin bileşenleri somonlara transfer edilir. Somonlar, insan için oldukça faydalı olan yüksek miktarda doymamış yağ asidi, özellikle omega3 gurubu yağ asitleri, ihtiva ederler. Beslenme açısından faydalı yağlarının yanı sıra protein, mineral ve vitamin bakımından da en kaliteli gıdalar arasındadırlar.

Somon yağı insanlarda kalp damar hastalıkları (yüksek kolesterol, damar tıkanıklığı ve kalp ritim bozukluğu vb) başta olmak üzere cilt hastalıkları, kanser, diyabet, alzaymır gibi birçok önemli hastalıkta önleyici ve tedavi edici özelliğe sahiptir. Ayrıca somon yağı çocuklarda zekâ gelişimine katkı sağlarken yaşlılarda da bunamayı geciktirmekte veya mani olmaktadır. Böylesine insan beslenmesinde önemli olan somonların deniz ve tatlı sular arası göç ettirilmesinde önemli hikmetler vardır. Özellikle deniz ve okyanuslarda iyice beslenen somonların soğuk kış günlerinde denizlerden uzak dağlık yerleşim yerlerinde yaşayan insanlara gönderilmesi yaratıcının insanlara şefkat ve merhametini gösterir. Somon göçünün toprak ve ağaçlar vasıtası ile gönderilen gıdaların azaldığı soğuk mevsimlerde olması da insanlar için ayrıca önem taşır.

4.2. Düzenleme hizmetleri

Tatlı suda büyüyen somon yavruları 1-5 yıl içerisinde denize göç ederler. Denizde beslenme bölgelerinde genelde ringa ve çaça balığı gibi besinlerle beslenirler. Somonlar beslenme alanlarında 1-4 yıl kadar kalırlar ve büyürler. Eşey olgunluğuna geldikten sonra yumurtadan

çıktıkları tatlı sulara doğru binlerce km göç ederler. Mesela Baltık somonunun göç yolu yaklaşık 2000 km civarındadır (Kulmala ve ark. 2012). Somonlar, bulundukları her ortamda genelde diğer türler tarafından kullanılamayan belirli bir niş işgal ederler. Mesela, genç somonlar çok hızlı akan sularda bulunabilen nadir türlerdendir. Bu üstün özelliklerinden dolayı somon balıklarının yaşadıkları suyun hızlı aktığı habitatlar somonlar azalsa dahi diğer türler tarafından işgal edilemez. Somonlar diğer balıkların kullanamadığı hızlı akan düşük verimli habitatlarda küçük omurgasız türlerin bolluğu sayesinde hızlıca büyürler (Kulmala ve ark. 2012). Yaratıcı, hızlı akan dere ekosistemlerini somonlarla şenlendirmekte ve verimli şekilde işletmektedir. Bu habitatlardaki küçük omurgasız türler ve böcekler besin zinciri vasıtası ile somon etine dönüştürülmekte ve insana ikram edilmektedir.

Somonlar, yumurtlama sırasında nehir yatağını kazarlar (biyoturbasyon). Bu sayede nehir yatağının organik partiküllerden temizlenmesi sağlanır. Ayrıca kazma esnasında makrofitler ve omurgasızlar da zeminden temizlenir ve diğer nehir canlıları tarafından rahatlıkla besin olarak kullanılabilir (Kulmala ve ark. 2012). Böylelikle somonlar bulundukları suların daha berrak ve kaliteli olmasına da hizmet ederler.

Tükettiği besinler nedeni ile somonlar çevredeki toksik maddeleri de bünyelerinde biriktirirler. Diğer yandan bu birikim somon balıklarını biyoindikatör veya biyomonitör (çevre kirliliği için bir çeşit gösterge türü) olarak kullanma imkânını sağlarlar. Güney Baltık Denizi'ndeki somonlar daha hızlı büyümeleri sayesinde kuzeydekilere göre kas bünyelerinde daha az toksik madde biriktirirler. Beslenme alanları arasında da farklar vardır. Yumurtlamak üzere geri göç eden bireyler gittikçe daha az beslendikleri ve hatta beslenmeyi durdurdukları için bünyelerindeki toksik madde miktarı artar. Çünkü göç esnasında beslenmeyen veya daha az beslenen somonların kondüsyonları düşer, yani zayıflarlar. Kas kütlesi azalmasına rağmen mevcut toksik maddeler vücuttan atılamazlar. Böylece vücuttaki toksik madde miktarı artmış olur. Somonlar için poliklorürlü bifeniller (PCB bileşikleri) ve dioksinler en tehlikeli toksinlerdir. Somonlardaki PCB ve dioksin miktarları zaman zaman Avrupa Birliği yasalarına göre belirlenen eşik değerlerin üzerindedir. Bundan dolayı satılan somonlarda bulunan zehirli madde miktarları analiz edilmeli ve müşteriler bilgilendirilmelidir (Kulmala ve ark. 2012). Görüldüğü gibi insan etkisi ile kirletilen çevreden en çok zararı yine insan görmektedir. En kaliteli gıdasını bile kendine zararlı hale getirmektedir.

4.3. Destekleme hizmetleri

Somonlar, sedimentasyonu azaltma, besin zincirinin düzenlenmesi ve ekosistemin genel ekolojik balansının korunmasında önemli rol oynarlar. Somonlar, hızlı akan sularda yaşayan omurgasız canlıları tüketen kilit taşı türlerdir. Somonların kilit taşı görevi kara ekosistemlerinde çok daha önemlidir. Deniz ekosistemlerinde somon hizmeti görecek çok fazla yırtıcı balık türleri olduğundan deniz besin ağında somonlar anahtar bir role sahip değillerdir. Somonlar, sudaki yırtıcı balıklar (turna gibi), karadaki yırtıcı hayvanlar (ayı, kurt, fok ve yırtıcı kuşlar gibi) tarafından tüketilir. Bazı nehir balıkları ise somon yumurtaları ile beslenirler. Somonlar, ayrıca insanların da önemli bir besin kaynağıdırlar. Somonlar böylece hem sudaki hem de karadaki besin ağı dengesinin korunmasında çok önemli bir rol oynarlar. Somonlar denizlerden karalara besin naklinde görevlidirler. Somonun doğal göçünü engelleyen baraj inşaatları ve diğer

insan faaliyetlerinden dolayı bu görev (besin nakli) oldukça kısıtlanmıştır. Yumurtadan çıkan somonlardan sadece % 1-2'si genç somon (par safhası) olabilmektedir (Kulmala ve ark. 2012).

Kara ekosistemlerinde birçok etçil hayvan türü, hayatlarının farklı safhalarında anadrom somonlarla beslenirler (Tablo 2). Özellikle soğuk kış mevsiminde birçok etçil hayvan türünün hayatta kalmaları için hayati önem taşırlar. Su ve kara ekosistemleri arasında ekolojik olarak önemli bir bağlantı oluştururlar, sudan karalara besin taşınımına vesile olurlar. Biyolojik çeşitliliğin korunmasında önemli görevler yaparlar. Birçok anadrom balık türü hayatlarında bir kez yumurtlarlar (semelparus) ve yumurtladıktan sonra ölürler. Yumurtlamadan sonra ölen somonların dere ve nehir kenarlarındaki karkasları (ölü balıklar) da özellikle bölgedeki etoburlar olmak üzere yumurtadan çıkan somon yavrularına ve nehir kenarı ekosistemlerinde yaşayan tüm hayvanlar için önemli bir besin kaynağıdırlar (Kline et al. 1990; Willson ve Halupka 1995). Akarsu kıyılarında yaşayan kahverengi boz ayılar (Ursus arctos), iç bölgelerde yaşayan boz ayılardan genelde daha büyüktürler. Bu durumun anadrom balıklardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Somon tüketimi kış uykusu için gerekli olan yağ birikimine ve dişi ayıların üreme başarısına katkıda bulunur. Somon leşleri, kartalların hayatta kalmalarının ve bazı bölgelerde üreme başarılarının artması için önemlidir. Anadrom somon göçü esnasında kartallar her yerden akarsu kenarlarına gelirler. Böylece kartalların avı olan kara türlerinin (özellikle iç bölgelerde) korunmasına da katkı sağlanır (Willson 1993; Willson ve Halupka 1995).

Dişi memeli etçillerin emzirme süresinde daha çok beslenmeye ve enerjiye ihtiyaçları vardır. Ancak emziren dişilerin hareketliliği sınırlıdır. Bu süre zarfında, somonlar özellikle nehir su samurları için önemli bir besin kaynağı sağlarlar (Dolloff 1993). Somon yumurtaları yüksek enerjilidir ve iyi bir besin kaynağıdır. Bu yüzden somon yumurtaları da pek çok tür için hayati öneme sahiptir.

Son dönemlerde; akarsular, somon balıklarının yaşamını olumsuz etkileyecek derecede kirletilmiştir. Akarsulara kurulan bentler ve barajlar gibi yapılarla anadrom balıkların göçleri engellenmiştir. Nüfusun, yolların ve ulaşım vasıtalarının artması ve av araçlarının gelişmesi ile anadrom balıklar aşırı avlanmıştır. Tüm bu sebeplerden dolayı akarsularda anadrom balıklar azalmış ve tüm kara türleri önemli derecede etkilemiştir. Kara biyoçeşitliliğinin azaldığı ve ekolojik dengelerin bozulduğu yerlerdeki düzelme ancak anadrom balık popülasyonlarının restore edilmesi ile mümkündür.

Tüketiciler	Somon yumurtası	Juvenil somonlar	Yetişkin somonlar
Memeliler		Nehir su samuru (*Lutra*), Vizon (*Mustela*)	Ayılar (*Ursus spp.*), Vizon, gelincikler (*Mustela spp.*), Kutup porsukları (*Gulo*), Kurt, Çakal (*Canis spp.*), Kızıl tilki (*Vulpes*), Foklar (*Phoca*), Deniz aslanları (*Eumetopias*), Geyik faresi (*Peromyscus*), kır faresi (*Sorex*), Kızıl sincap (*Tamiasciurus*), Uçan sincap (*Glaucomys*), Siyah kuyruklu geyik (*Odocoileus*)

Kuşlar	Yaban ördeği (*Anas*), Kanada kazı (*Branta*), Altın gözlü ördek (*Bucephala spp.*), Martılar (> 4 *Larus spp.*), Amerikan dipper (*Cinclus*), Amerikan nar bülbülü (*Turdus*)	Dalgıç kuşu (*Gavia*), Testere gagalı ördek (*Mergus spp.*), Büyük mavi balıkçıl (*Ardea*), Karabaş patka (*Aythya spp.*), Martılar, Arctic sumrusu (*Sterna*), Kuşaklı yalıçapkını (*Megaceryle*), Karga, Kara gagalı saksağan	Kartal (*Haliaeetus*), Kırmızı kuyruklu şahin (*Buteo*), Yağmacı doğan (*Circus*), Martılar, Kara gagalı saksağan (*Pica*), Karga, Kuzgun (*Corvus spp.*), Mavi alakarga (*Cyanocitta*), Kış çalıkuşu (*Troglodytes*), Amerikan dipper
Balıklar	Kaynak alabalıkları (*Salvelinus*), Dere iskorpitleri (*Cottus spp.*), Koho somonu (*Oncorhynchus*), Emiciler (*Catostomus*), Gölge balığı (*Thymallus*)	Kaynak alabalıkları (*Salvelinus*), Dere iskorpitleri (*Cottus spp.*), Koho, Chinook somonu, Gökkuşağı ve çelikbaşlı alabalıklar, Cutthroat alabalık, walleye mezgit (*Theragra*), Pasifik ringa	

Tablo 2: Somonlarla beslenen bazı yaban hayatı türleri (Willson ve Halupka 1995)

Not: Anatrom balıklarla beslenen etçil türler burada verilenden çok daha fazladır. Amfibi ve sürüngenler de anadrom balıkların yumurta ve larvaları ile beslenebilirler.

4.4. Kültür hizmetleri

Somon balığının kültürel değeri ekonomik değerinden daha yüksektir. Somon bulunan akarsularda habitatların iyileştirilmesi için yapılan kamu harcamaları ve olta balıkçıları tarafından yapılan ödemelerden anlaşıldığı üzere somon balığı hala büyük bir kültürel öneme sahiptir. Bu, her yıl avlanma izin belgesi alan kişi sayısı ve ödedikleri miktardan anlaşılmaktadır. Yapılan tahminlere göre Baltık somonu 2009-2015 yılları arasında Danimarka, Finlandiya, Polonya ve İsveç'te ekomomik olarak 6 – 25 milyon Euro (0.9-3.6 milyon Euro/yıl) arasında bir pazar payı oluşturmuştur (Kulmala ve ark. 2012).

Somon balığının en belirgin ekosistem hizmeti özellikle önceki dönemlerde insanlar için besin kaynağı olmasıdır. Ancak, günümüzde doğada yetişen somon balıkları sadece sınırlı sayıda insan için besin kaynağı olabilmektedir. Mesela ticari olarak yakalanan Baltık Denizi somon miktarı 1990'da 5600 ton iken 2010'da 900 tona kadar düşmüştür. Bu düşüşün en büyük sebebi Baltık Denizi biyotasında meydana gelen değişikliklerden dolayı somon balıklarının deniz ortamında hayatta kalma oranlarının düşmesidir. Son yıllarda Baltık somonu neslini korumak için 10 milyonlarca Euro yatırım yapılmaktadır. Bu durum somonun kültürel öneminin ticari öneminden daha yüksek olduğunu göstermektedir (Kulmala ve ark. 2012).

Somonlar, eski zamanlardan beri bölge halkı için hem sağlıklı bir besin kaynağı hem de önemli bir ticari gelir kaynağı olmuştur. Öncelerde bölge halkının yaşam şekli daha ziyade mevsimsel olarak somon göçü ile şekillenmiş ve yeni meslekler ve hizmet sektörleri oluşmuştur. Somon

balıkları ve göçü insanların yaşam tarzını ve düşüncelerini şekillendirmiş ve bölge için bir kimlik ve kültürel miras oluşmasına vesile olmuştur. Günümüzde birçok insan hala ticari olarak somon balıkçılığı yapmaktadır. Akarsular rehabilite edilerek somon yaşamına elverişli hale getirilebilir, çiftliklerde üretilen somon yavruları ile balıklandırılabilir. Böylece spor ve eğlence amaçlı somon balıkçılığı daha da yaygınlaştırılabilir. İnsanları doğaya çekmenin ve doğayı sevdirmenin önemli bir vasıtası olabilir.

5. Somon Göçünü Tehdit Eden Hususlar

Göç yolundaki engeller (barajlar gibi insan eseri yapılar), anadrom somonların karşılaştığı en büyük problemdir. Somonlar, enerji depoları, zamanlama ve tüm göçle ilgili hazırlıkları engelsiz bir göç yolu için yaparlar. Kısa sürede akarsulara kurulan fiziksel engelleri aşamazlarsa üreme yerlerine ulaşamazlar. Bu durumda bir somon populasyonu tamamen ortadan kalkabilir. Hidroelektrik, tarım, sanayi ve insan tüketimi için suyu depolamak ve yönlendirmek için yapılan barajlar somon türlerinin yok olmasına neden olmaktadır. Mesela Kolombiya nehri havzasında yer alan Pasifik somon stoklarının % 35'inin nesli tükenmiştir ve % 40'ı da tehlike altındadır. Smolt aşamasındaki bireylerin aşağı havzalara ve yetişkinlerin ise yumurtlama alanına geri göç etmesini sağlamak için barajlara baypas yapıları (balık merdivenleri, asansörleri ve balık yolları gibi) yerleştirilmelidir. Bu yapıların yetersiz olması ve usulüne uygun yapılmaması da somon göçlerini engellemektedir (Cooke ve ark. 2011).

Küresel ısınma gibi iklim değişiklikleri, suların kirlenmesi vb. stres faktörleri de birleşerek somonların hastalıklara yakalanmasını kolaylaştırmaktadır. Uygunsuz şartlar özellikle tuzlu sudan tatlı suya (veya tersi) geçiş bölgelerinde somonların ölüm oranlarını daha da arttırmaktadır (Cooke ve ark. 2011). Somonlar genelde belli zamanlarda göç ederler. Bundan dolayı insanlar da bu kaynaklardan etkili şekilde faydalanırlar. Yüzyıllar boyunca insanlar somonları yiyecek, ticaret ve mitolojilerinin ve kültürlerinin bir parçası olarak görmüşlerdir. Avrupalı yerleşimciler, Kuzey Amerika'da büyük ölçüde balıkçılığa dayanan kıyı toplulukları kurmuşlar ve Amerika kıtasının kolonizasyonunda somon stokları tarihin akışının değişimine katkıda bulunmuştur (Cooke ve ark. 2011). Bu nedenle somon popülasyonunun restore edilmesi ve muhafaza edilmesi için nehirlerde ve denizlerde yoğun habitat ıslahı ve koruma çalışmaları gereklidir.

6. Çiftliklerinde yavru somon yetiştirip doğal sulara bırakmak mantıklı bir yöntem midir?

Birçok somon türü hayatında sadece bir kez ürer, sonra ölür. Bundan dolayı üreme bölgelerine gelen anaç somonlar yakalanarak balık üretim çiftliklerine alınmakta ve kontrollü şartlarda üretilmektedir. Üreme faaliyetini gerçekleştiren anaçlar insan gıdası olarak kullanılmakta ve elde edilen yavrular belli büyüklüğe gelince (parr safhası) akarsulara bırakılmaktadır. Akarsulara bırakılan yavru somonların denizlere göç edeceği, denizlerde büyüyüp tekrar üreme bölgelerine geleceği bilindiği için bu tarz somon yetiştiriciliğine belli bir dönem çok önem verilmiş ve teşvik edilmiştir. Böylece azalan doğal stokların takviye edileceği düşünülmüştür. Ancak bu uygulamanın beklenen neticeyi vermediği görülmüştür. Çünkü çiftliklerde yetiştirilen somonlar doğaya bırakılınca kolay av olurlar ve doğal yetişen somon yavruları kadar yaşama

imkânı bulamazlar. Bunu telafi etmek için somon yavruları akarsulara bırakılmadan önce suni yapılmış hızlı akan sulara ve şelalelere maruz bırakılmalı ve doğal şartlara alıştıktan, aktif yüzme becerisi kazandıktan sonra akarsulara bırakılmalıdır.

Bu uygulamanın diğer bir olumsuz yönü de çiftliklerde genetiği bozulmuş somonların doğal stoklara karışarak genetik bir risk oluşturma ihtimalidir. Doğal somon popülasyonlarının genetiklerinin korunması için yapay takviye dereceli olarak durdurulmalıdır. En iyi yöntem çevre bozulmalarının ve problemlerinin önlenmesi, doğal suların somon yaşamına uygun hale getirilmesidir.

Benzer bir uygulama da doğal sulara yapılan aynalı sazan takviyesidir. Burada da balık çiftliklerinde doğal sazanın kültür formu olan aynalı sazan yavruları yetiştirilmekte ve doğal göl ve göletlere bırakılmaktadır. Ancak son zamanlarda doğal sazan stoklarının takviyesi için sazanın (*Cyprinus carpio*) kültür formu olan aynalı sazan yerine, doğal formu olan pullu sazanın tercih edilmesi gerektiği tavsiye edilmektedir. Çünkü doğal gen havuzunu korunmak her zaman hem doğal ekosistemler hem de insan için çok daha faydalı ve önemlidir. Yetiştiricilik yöntemi bir popülasyonun gen havuzunu daima daraltmaktadır. Bu durum da o popülasyonun hastalıklara yakalanma ihtimalini arttırmakta ve neslinin devamını zorlaştırmaktadır.

Doğal suları ister somonla ister sazanla balıklandırma çalışmaları bize açık ve net olarak şunu ders vermektedir. Yaratıcının koymuş olduğu düzene ve dengeye insanın fazla müdahalesi genelde fayda yerine zarar getirmektedir. İnsan müdahalesi ile meydana gelen zarardan da en çok yine insan zarar görmektedir. Bundan dolayı çiftliklerde balık yetiştirilerek doğal stokların takviyesi yerine sular rehabilite edilmeli ve doğal balık popülasyonlarının gelişimi sağlanmalıdır. Küresel ısınmanın ve termal kirliliğin önlenmesi, göç yollarındaki baraj setleri gibi engellerin kaldırılması, ötrofikasyonun (sularda aşırı bitki gelişimi) ve kirliliğin azaltılması gibi tedbirlerle akarsular yabani balıklar için uygun hale getirilebilir ve ekosistemdeki biyolojik çeşitlilik korunabilir. Bununla birlikte balıklandırma çalışmaları yapılmak zorunda kalınsa bile araştırma verilerine uygun ölçülü ve dengeli yapılmalı, yaratıcının koyduğu dengelere fazla müdahale edilmemelidir.

7. Netice

Somonlar, hayat döngüsü ve göçü esnasında su ve karada yaşayan avcı türler, yüksek debili hızlı akan nehirler, okyanus akıntıları, hastalıklar, parazitler, değişken sıcaklık ve tuzluluk gibi çetin ve zorlu şartlara maruz kalırlar. Bu doğal zorlukların yanı sıra insanlar tarafından aşırı avlanma, habitat ve iklim değişiklikleri ve baraj setleri gibi fiziksel engellerle de mücadele ederler. Bir balık bu kadar uzun ve çetin bir yolculuğu nasıl ve neden yapar?

Somonlar, özel tasarlanmış navigasyon yetenekleri sayesinde deniz ve okyanuslardan akarsuların yukarı kesimlerine doğru binlerce km yol kat ederek tam olarak doğdukları yere kadar ulaşabilirler. Somonların özellikle Pasifik somonlarının yumurtlama alanına olan sadakatleri diğer hiçbir hayvanda görülmez. Hayvanlar âleminde benzer geri göç aktiviteleri olsa da Pasifik somonu gibi her bir bireyin kendi doğduğu nehir yatağına dönmesi kadar hassası yoktur. Somonların böylesine hassas bir navigasyon sistemine sahip olması ancak ilahi bir ilim ve tasarımla olabilir.

Somonların fizyolojik mekanizmaları çok farklı tuzluluktaki sulara uyum sağlayacak özellikte yaratılmıştır. Bundan dolayı somonlar, tatlı sulardan tuzlu sulara çok zorlanmadan geçerler. Doğdukları nehirlere geri göç edecekleri zaman ise bu süreci tersine çevirerek denizlerden tatlı sulara geçiş yaparlar. Böylesi bir geçişte diğer birçok balık türü hayatta kalamaz. Çünkü tatlı ve tuzlusu arasındaki geçiş, tüm solungaç fonksiyonlarının ve ozmoregülatör sistemlerin tamamen yeniden modellenmesine bağlıdır. Somonlar için bu durum çok normal ve zorlanılmayan bir işlemdir. Somonlardaki harika ozmoregülatör sistem ancak somon göçünü planlayan ilahi bir ilim ve kudretle mümkündür.

Somonlar başlarına gelecekleri, gidecekleri yolu biliyormuş gibi davranırlar. Nehirlere girmeden önce beslenmeyi keserler ve tatlı sularda göç ederken hiç beslenmeden binlerce kilometre yol alabilirler. Göç yolunda vücutlarında yağ olarak depolanan enerjiyi kullanırlar. Depo edilmiş yağdan sağlanan enerji sadece göç için değil aynı zamanda eşeysel olgunlaşma sürecini tamamlamak, çiftleşme süreci ile birlikte sperm ve yumurta üretimi için de yeterli olmalıdır. Yani denizde yağ depolamayı tüm bu ihtiyaçları hesap ederek yapmalıdır. Yoksa üreme yerlerine ulaşamama ve yarı yolda kalma ihtimali vardır. Bütün bu üstesinden gelinecek zorluklar dikkate alındığında herhangi bir somon balığının tüm bu yolculuğu başarılı bir şekilde tamamlayabilmesi neredeyse imkânsızdır. Buna rağmen her yıl milyonlarca somon binlerce km yol kat ederek doğdukları nehir yataklarına dönerler. Bir balığın başına gelecekleri biliyor gibi davranışlar göstermesi ancak ilahi yönlendirme (ilham) ile olabilir.

Somon göçü ile birçok ekosistem hizmeti (tedarik, düzenleme, destekleme ve kültür hizmetleri) yapılır ve tüm yapılan bu ekosistem hizmetleri oldukça hikmetlidir. Özellikle karalarda yaşayan başta insan olmak üzere birçok hayvana rızık yetiştirilir. Çok hikmetli yapılan işler ise şuursuz balığa ve kör sebeplere verilemez, ancak ilahi bir irade ve planlama ile yapılabilir.

8. KAYNAKÇA

Baker C.F., Montgomery J.C. 2001. Species-specific attraction of migratory banded kokopu juveniles to adult pheromones. J Fish Biol 58:1221–1229.

Brannon E.L., Quinn T.P. 1990. A field test of the pheromone hypothesis for homing by Pacific somon. J Chem Ecol 16:603–609.

Candy J.R, Beacham T.D. 2000. Patterns of homing and straying in southern British Columbia coded-wire tagged Chinook somon (*Oncorhynchus* tshawytscha) populations. Fish Res. 47, 41-56.

Cooke S.J., Crossin G.T. ve Hinch S.G. 2011. Pacific Somon Migration: Completing the Cycle. In: Farrell A.P., (ed.), Encyclopedia of Fish Physiology: From Genome to Environment, volume 3, pp. 1945–1952. San Diego: Academic Press.

Groot C., Quinn T.P., Hara T.J. 1986. Responses of migrating adult sockeye somon (*Oncorhynchus* nerka) to populationspecific odors. Can J Zoo 64:926–932.

Dittman A.H. ve Quinn T.P. 1996. Homing in Pacific somon: mechanisms and ecological basis. J Exp Biol 199:83–91.

Dolloff C. A. 1993. Predation by river otter (Lutra canadensis) on juvenile coho somon (Oncorhychus kisutch) and Dolly Varden (Salvelinus malma) in southeast Alaska. Canadian Journal of Fisheries and Aquatic Sciences 50:312-315.

Jonsson N., Jonsson B. ve Hansen L.P. 1997. Changes in proximate composition and estimates of energetic costs during upstream migration and spawning in Atlantic somon Salmo salar. Journal of Animal Ecology. 66, 425-436

Johnson N.S., Muhammad A., Thompson H., Choi J., Li W. 2012. Sea lamprey orient toward a source of a synthesized pheromone using odor-conditioned rheotaxis. Behav Ecol Sociobiol 66:1557–1567.

Keefer M.L, Caudill C.C, Peery C.A, Lee S.R. 2008. Transporting juvenile somonids around dams impairs adult migration. Ecol Appl 18, 1888–1900.

Kline T. C., Goering J. J., Mathisen O. A., Poe P. H. ve Parker P. L. 1990. Recycling of elements transported upstream by runs of Pacific somon: I. s15N and s13C evidence in Sashin Creek, southeastern Alaska. Canadian Journal of Fisheries and Aquatic Sciences 47: 136-144.

Kulmala S., Haapasaari P., Karjalainen T.P., Kuikka S., Pakarinen T. Parkkila K., Romakkaniemi A. ve Vuorinen P.J. 2012. Ecosystem services provided by Baltic somon – a regional perspective to the socio-economic benefits associated with a keystone migratory species. www.teebweb.org (23.11.2020).

Leider S.A. 1989. Increased straying by adult steelhead trout, Salmo gairdneri, following the 1980 eruption of Mount St. Helens. Environ Biol Fish 24, 219–229.

Pess G.R., Quinn T.P., Gephard S.R., Saunders R. 2014. Re-colonization of Atlantic and Pacific rivers by anadromous fishes: linkages between life history and the benefits of barrier removal. Rev Fish Biol Fisheries, 24: 881–900.

Secor D.H. 1999. Specifying divergent migration in the concept of stock: the contingent hypothesis. Fish Res. 43:13–34.

Thorstad E.B., Økland F., Aarestrup K., Heggberget T.G. 2008. Factors affecting the within-river spawning migration of Atlantic somon, with emphasis on human impacts. Rev Fish Biol Fisheries, 18:345–371

Quinn T.P. 1993. A review of homing and straying of wild and hatchery-produced somon. Fish Res., 18:29–44.

Vrieze L. A., Bergstedt R.A., Sorensen P.W. 2011. Olfactorymediated stream-finding behavior of migratory adult sea lamprey (*Petromyzon marinus*). Can J Fish Aquat Sci 68:523–533.

Wedemeyer G.A. 1996. Physiology of Fish in Intensive Culture Systems, International Thompson Publishing, ISBN 0-412-07801-5;

Westley P.A.H., Quinn T.P., Dittman A.H. 2013. Rates of straying by hatchery-produced Pacific somon and steelhead (*Oncorhynchus* spp.) differ among species, life history types, and populations. Can J Fish Aquat Sci. doi:10.1139/cjfas- 2012-0536.

Willson M. F. 1993. Mammals as seed-dispersal mutualists in North America. Oikos 67:159-176.

Willson M.F. ve Halupka K.C. 1995. Anadromous Fish as Keystone Species in Vertebrate Communities, Conservation Biology, 9 (3), 489-497.

BAZI KANATLI HAYVANLARDA BURSEL BEZİN (GLANDULA UROPYGIALIS) ANATOMİSİ VE YARATILIŞ HİKMETLERİ

Prof. Dr. Şükrü Hakan ATALGIN, Balıkesir Üniversitesi, Veteriner Fakültesi,
Temel Bilimler Bölümü,
sukruhakan@balikesir.edu.tr

ÖZET

Bursel Bezi (glandula uropygialis) bazı kanatlı türlerinde kuyruk sokumu denilebilecek bölgede bulunan, deri altına yerleştirilmiş, elle kolaylıkla hissedilebilen bir çift yağ bezidir. Bu organ bir kapsülle sarılı, lobus glandula uropygialis adı verilen iki simetrik bezden ibarettir. Bu bez küçük kuşlarda bezelye şeklinde, yüzücü kuşlarda 'V' harfi şeklinde, tavuklarda fasulye büyüklüğünde, ördek ve kazda fındık büyüklüğünde bir çift yağ bezidir. Bezin üst kısmında bir yarık, her iki bezin de arkasında kendine ait bir çıkıntısı ve akıtıcı kanalları bulunmaktadır. Memelilerin derisinde çok sayıda bez bulunmasına rağmen kuşlarda deri bezleri bulunmaz. Memeli hayvanlar ve kanatlılar arasındaki en büyük farklardan biri kanatlı hayvanlarda bulunan ve memelilerin sebase bezleri gibi yağ üreten glandula uropygialis'in varlığıdır (King ve McLelland 1984, Reynolds 2013).

Bu bezin memeli hayvanlarda yağ üretiminde görev yapan sebase bezlerle benzer görevi olduğu (King ve McLelland 1984, Salibian ve Montalti 2009), tüy bakımı, su yalıtımı, tür içi iletişim ile parazitlere karşı savunmada vazifeli olduğu bildirilmiştir. (Reynolds 2013). Glandula uropygialis salgısının antimikrobiyal özellikleri nedeniyle, tüyler, deri ve yumurta kabukları üzerinde bulunan mikroorganizmaların kolonizasyonunu ve gelişimini önlediği, vitamin D kaynağı olduğu da bildirilmiştir (Galván ve ark 2008). Son zamanlarda bezin salgısının kuşların sosyal ya da üreme davranışı ile ilişkili olduğunu gösteren bilgiler elde edilmiştir. Bez ağırlığının üreme mevsiminde değişmesi ise buna kanıt olarak gösterilmiştir (Kennedy 1971).

Çalışma için elde edilen bazı farklı tür kuşlar (bıldırcın, tavuk, ördek) laboratuvar ortamında formaldehit ile tespit edildi. Tespit işleminden sonra, materyallerin glandula uropygialis'leri, üzerindeki tüylerden uzaklaştırılarak diseksiyon işlemi gerçekleştirildi, bezin bulguları kadavra üzerinde değerlendirildi.

Gl. Uropygialis'in kuşların bazılarında bulunmaması, bazılarında bulunması ve büyüklüklerinin farklı olması ihtiyaca göre yaratıldığını göstermektedir. Umumen canlı vücudundaki bir

organa birden fazla görev yüklenmiştir. Bu belki de hiç göremeyeceğimiz ve farkında bile olmadığımız bir çift bez birçok görevi yapacak şekilde yaratılmıştır. Mesela kuşlar tüylerini kabartarak, çift cam izolasyonuna benzer şekilde, soğuk havalarda vücut ile soğuk hava arasına set çekerler. Bu izolasyonu tam olarak ve sağlıklı sağlamak zikredilen bez sayesinde olur. Hayvanlarda feromon denilen kızgınlık döneminde eş bulmak için salgılanan koku sinyalleri vardır. Bu sinyalleri oluşturan maddelerin bir kısmı yine gl. uropygialis'den salgılanmaktadır. Kuşlar gagalarıyla bu bezin ürettiği salgıdan bir miktar alarak tüylerinin üzerine ustalıkla sıvar, ayrıca bu salgı yüzücü kuşlarda, suyun içinde veya yağmur altındayken suyun deriye ulaşmasına engel olur.

Çalışmada farklı kuş türlerine ait bursel bezin morfolojik özellikleri incelenmiş olup, çalışma bezin görevleri ve hikmetle yaratılması hakkında fikir verecektir.

Anahtar Kelimeler: Bursel bezi, bez, kuş, yağ, yaratılış.

UROPYGIAL GLAND'S (GLANDULA UROPYGIALIS) ANATOMY IN SOME POULTRY AND THE WISDOM IN CREATION

ABSTRACT

Uropygial Gland (glandula uropygialis) is a pair of sebaceous glands that can be easily felt by hand, located under the skin, located in the area that can be called the coccyx in some winged species. This organ consists of two symmetrical glands, called the lobus glandula uropygialis, surrounded by a capsule. This gland is a pair of sebaceous glands in the shape of a pea in small birds, the letter "V" in swimming birds, the size of a bean in chickens, and the size of a nut in a duck and goose. There is a slit in the upper part of the gland, a protrusion behind both glands and drain channels. Although there are many glands on the skin of mammals, birds do not have skin glands. One of the major differences between mammals and poultry is the presence of the glandula uropygialis, which is found in poultry and produces oil like the mammalian sebaceous glands (King and McLelland 1984, Reynolds 2013).

It has been reported that this gland has a similar function to sebaceous glands that are involved in the production of lipid in mammals (King and McLelland 1984, Salibian and Montalti 2009), and has a role in feather care, waterproofing, intraspecific communication and defense against predators and parasites. (Reynolds 2013). Glandula uropygialis secretion has also been reported to be a source of vitamin D, preventing the colonization and development of microorganisms on the hair, skin and egg shells due to its antimicrobial properties (Galván et al 2008). Recently, information has been obtained showing that the secretion of the gland is associated with the social or reproductive behavior of birds. The change in gland weight during the breeding season has been shown as evidence (Kennedy 1971).

Some different species of birds (quail, chicken, duck) obtained for the study were detected with formaldehyde in the laboratory. After the fixation process, the glandula uropygialis were removed from the tissue and dissection was performed. Macro-anatomic images of the gland were obtained on the cadaver and evaluated.

The absence of gl. uropygialis in some birds, its presence in others, and the fact that it is different in size indicates that it was created according to need. In general, more than one task is assigned to an organ in the living body. This is a pair of gland that we may never see and are not even aware of, created to perform many tasks. For example, birds swell their feathers and set a barrier between the body and cold air in cold weather, similar to double glass insulation.

Providing this isolation completely and healthy is thanks to the mentioned gland. In animals, there are scent signals called pheromones that are secreted to find a mate during the heat. Some of the substances that make up these signals are again secreted from gl. uropygialis. Birds take some of the secretion produced by this gland with their beaks and skillfully rub it on their feathers, and this secretion prevents water from reaching the skin in swimming birds while in the water or under the rain.

In the study, the morphological properties of the bursel gland belonging to different bird species were examined, and the study will give an idea about the functions of the gland and its creation with wisdom.

Keywords: Bird, creation, gland, lipid, uropygial gland.

GİRİŞ

Kanatlı hayvanlar insanların hep ilgisini çekmiştir. Renkli tüyleri, güzellikleri, sesleri ve uçma kabiliyetleri insanlar tarafından hayranlıkla izlenmiştir. Kuşların bu rengârenk, parlak, dikkat çeken güzel tüylerinin görünümünü koruması ve fonksiyonlarını yerine getirebilmesi kolay değildir (Anonim).

Glandula uropygialis kanatlı türlerinde deri altına yerleşmiş, elle kolaylıkla hissedilebilen kuyruk sokumu denilebilecek bölgede bulunan bir çift bezdir. Bu organ bir kapsülle sarılı, lobus glandula uropygialis adı verilen iki simetrik bezden oluşmuştur. Bu bez küçük kuşlarda bezelye şeklinde, yüzücü kuşlarda 'V' harfi şeklinde, tavuklarda fasulye büyüklüğünde, ördek ve kazda fındık büyüklüğünde bir çift yağ bezidir. Bezin üst kısmında bir yarık, her iki bezin de arkasında kendine ait bir çıkıntısı ve akıtıcı kanalları bulunmaktadır. Kuşların derisi yaşam tarzlarına uygun şekilde yapılmış olup aynı büyüklükteki memelilere göre daha incedir (Lucas ve Stettenheim 1972). Memeli hayvanlarda çok sayıda ekrine, apokrine ve sebase bez bulunmasına rağmen kuşlarda özelleşmiş deri bezleri bulunmaz. Memeli hayvanlar ve kanatlılar arasındaki en büyük farklardan biri kanatlı hayvanlarda bulunan ve memelilerin sebase bezleri gibi yağ üreten glandula uropygialis'in varlığıdır (King ve McLelland 1984, Reynolds 2013).

Bu bezin memeli hayvanlarda yağ üretiminde görev yapan sebase bezlerle benzer görevi olduğu (King ve McLelland 1984, Salibian ve Montalti 2009), tüy bakımı, su yalıtımı, tür içi iletişim ile yırtıcı hayvan ve/veya parazitlere karşı savunmada görevleri vardır. (Reynolds 2013). Glandula uropygialis salgısının antimikrobiyal özellikleri nedeniyle, tüyler, deri ve yumurta kabukları üzerinde bulunan mikroorganizmaların kolonizasyonunu ve gelişimini önlediği bildirilmiştir (Galván ve ark 2008). Son zamanlarda bezin salgısının kuşların sosyal ya da üreme davranışı ile ilişkili olduğunu gösteren bilgiler elde edilmiştir. Bez ağırlığının üreme mevsiminde değişmesi ise buna kanıt olarak gösterilmiştir. Ayrıca vitamin D kaynağı olduğu da belirtilmiştir. (Kennedy 1971).

Bu bez, bir yağ bezi olup dördüncü kuyruk omuru ile pygostil arasındaki bölgeye yerleşmiş olarak bulunur (Lucas ve Stettenheim 1972, Sawad 2006). Genellikle iki loblu bir organ olan glandula uropygialis'in boyutu ve şekli türlere bağlı olarak değişiklik gösterebilir (Stettenheim 2000, Salibian ve Montalti 2009). Her lob yağ üreten bir salgı dokusu ile cildin yüzeyine doğru ilerleyen papilla'ya salgıyı ileten karmaşık bir kanal sisteminden yapılmıştır (Jacob ve Ziswiler 1982, King ve McLelland 1984, Salibian ve Montalti 2009). Papilla kuyruğun hemen üzerinde bulunur (King ve McLelland 1984, Stettenheim 2000) ve tipik meme başı benzeri bir görünüme sahiptir (Jacob ve Ziswiler 1982). Çoğu kuş türünde papilla etrafına yerleşmiş (Lucas ve Stettenheim 1972, King ve McLelland 1984, Stettenheim 2000) yumuşak tüy demetleri yapılmıştır (Jacob ve Ziswiler 1982, Stettenheim 2000). Papilla etrafındaki bu tüy demetinin bir fırça vazifesi görerek, gaganın bezin salgısıyla yağlanmasına yardımcı olduğu belirtilmiştir (Jacob ve Ziswiler 1982).

Diğer omurgalılarla karşılaştırıldığında, kuşlar çok sayıda özelleşmiş deri bezlerine sahip değillerdir. Özellikle memelilerde çok sayıda gelişmiş ve özelleşmiş deri bezi yapılmıştır. Kanatlılardaki glandula uropygialis, memelilerde görevi yağ salgısı üretmek olan glandula sebacea'nın analoğu olarak bulunan bir deri bezidir (King ve McLelland 1984; Salibian ve

Montalti 2009). Bazı papağan ve güvercin türleri ile kuğuda bulunmayan glandula uropygialis, ördek ve muhabbet kuşlarında ise oldukça büyük yaratılmıştır (Gezici 2002). Türlere göre bezin büyüklüğü değişiklik göstermekle birlikte, uzun kuluçkaya yatma periyoduna sahip türlerin glandula uropygialis'inin, kısa kuluçka periyoduna sahip kuş türlerinden önemli ölçüde küçük boyutlara sahip olduğu bildirilmiştir (Vincze ve ark. 2013). Bu bez kuşlarda synsacrum'un caudal bölgesinde dorsal ve medial olarak yerleşmiş ve bulunduğu yerde daima makro- anatomik olarak görülebilen bir büyüklüğe sahiptir (Jacob ve Ziswiler 1982; Martin ve ark. 2009). Genellikle iki loblu yapıya sahip olan organın şekli ve büyüklüğü türlere göre değişiklik göstermektedir (Saliban ve Montalti 2009; Stettenheim 2000). Bezin her iki lobu bağdokudan bir kapsülle sarılmıştır. İçindeki salgıyı cisterna'lar vasıtasıyla caudal uçtaki papillaya ileten glandula uropygialis'in papillasının kuşların gagalarıyla aktive edilmesi neticesinde yağ salgısı tüylerin üzerine yayılır. Bu sayede tüyler üzerinde, sudan ve mikroorganizmalardan koruyan bir tabaka şekillenir (Nickel ve ark. 1977; Gezici 2002). Bezin papillası kuyruğun hemen dorsal'inde yerleşmiştir ve karakteristik meme şekli görünümündedir (King ve McLelland 1984; Stettenheim 2000). Çoğu kanatlı türünde ayrıca papillanın çevresine dizilmiş circulus uropygialis olarak isimlendirilen, yağ salgısının gaga ile dağılmasına yardımcı olan bir tutam tüy de yapılmıştır (Lucas ve Stettenheim 1972; Jacob ve Ziswiler 1982; King ve McLelland 1984; Stettenheim 2000). Papilla uropygialis, ductus glandulae uropygialis adı verilen bir veya iki akıtıcı kanala sahiptir. Her bir kanal porus ductus glandulae uropygialis adı verilen delikle dışarıya açılarak sonlanır (Baumell ve ark. 1993). Histolojik olarak, bezi oluşturan her iki lob merkezi bir lümen çevresinde yerleşim gösteren tubullerden meydana gelmiştir. Bazı kaynaklarda bezi dışardan saran bağdokudan kapsüle yakın olan kısmın yağ bölgesi, lümene yakın kısmın ise glikojen bölgesi olduğu ve bu iki bölgenin birbirinden kesin sınırlarla ayrılmadığı belirtilmiştir (Önal ve ark. 2013).

Bu belki de hiç göremeyeceğimiz ve farkında bile olmadığımız bir çift bez birçok görevi yüklenmiştir. Mesela kuşlar tüylerini kabartarak, çift cam izolasyonuna benzer şekilde, soğuk havalarda vücut ile soğuk hava arasına set çekerler. Bu izolasyonu tam olarak ve sağlıklı sağlamak zikredilen bez sayesinde olur. Mutlaka herkesin gördüğü bir manzaradır: kuşlar gagalarını vücudunun arka tarafına -kaşınır gibi- sürer ve gagasına bulaşan bu salgıyı tüm tüylerine bulaştırır. Aslında gerçek şudur ki kuşlar gagalarıyla bu bezin ürettiği salgıdan bir miktar alarak tüylerinin üzerine ustalıkla sıvar, ayrıca bu salgı yüzücü kuşlarda, suyun içinde veya yağmur altındayken suyun deriye ulaşmasına engel olur. İnsanlar paralar harcayarak otomobillerinin camları için su kaydırıcılar uygulamakta ve yağmurlu havalarda iyi görüş elde etmek istemektedirler. Kanatlılar ise bu iş için para harcamazlar. Bazı kuşlar kanatları suya temas ettiğinde uçamaz, çünkü su tüylerini birbirine yapıştırır ve kuş kanatlarını hareket ettiremez hale gelir. Su kuşları ise bütün gün suya dalıp çıkarlar ancak onlara hiçbir şey olmaz. Bu şaşırtıcı durumun nedeni glandula uropygialis'in salgılarıdır.

Hayvanlarda feromon denilen kızgınlık döneminde eş bulmak için salgılanan koku sinyalleri vardır. Bu sinyalleri oluşturan maddelerin bir kısmı yine gl. uropygialis'den salgılanmaktadır. Çalışmada bıldırcın, tavuk ve ördeğin gl. uropygialis'lerinin morfolofik özellikleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Materyal Metot

Çalışmada kullanılan ve ölü olarak elde edilmiş hayvanların (7 adet bıldırcın, 7 adet tavuk, 4 adet ördek) tespit işleminden sonra, materyallerin glandula uropygialis'leri, üzerindeki tüylerden uzaklaştırılarak diseksiyon işlemi gerçekleştirildi. Bezin makro-anatomik görüntüleri kadavra üzerinde elde edilerek değerlendirildi. Ardından çevre dokulara zarar vermeden glandula uropygialis'ler dikkatlice diseke edilerek kadavradan çıkarıldı. Morfometrik ölçümler için, her iki lob median hattan longitudinal olarak birbirinden ayırt edildi. Çalışmada, anatomik verilerin isimlendirilmesinde Nomina Anatomica Avium (Baumel ve ark. 1993) esas alındı.

Bulgular ve Sonuç

Çalışmamızda tüm tavuk ve bıldırcına ait kadavralarda glandula uropygialis'in bulunduğu ve iyi geliştiği belirlendi. Topografik olarak, bezin kuyruk ucuna yakın omurlar üzerinde median olarak yerleştiği saptandı. Bez bu bölgede kuyruk tüylerinin altında sadece deri ile sarılı olarak gözlendi. Bezi saran dış deri tabakası diseke edilerek uzaklaştırıldığında, bezin beyaz-sarımsı renkte sağ ve solda olmak üzere iki lobtan (lobus glandulae uropygialis) oluştuğu belirlendi. İki lobun şekillerinin simetriğe yakın olduğu saptandı. Lobların kuyruk omurlarına dönük alt yüzleri düzken, üst kısmı ise bir miktar dışbükey olduğu belirlendi. Bezin herhangi bir kuyruk kası ile bir bağlantısı tespit edilmedi. Dorsalde bezin sağ ve sol loblarının caudal'de yağ salgısını akıtmak için bir papilla'ya (papilla uropygialis) sahip olduğu görüldü. Herbir papilla uropygialis içerisinde birer kanal (ductus glandulae uropygialis) bulunduğu saptandı. Papilla uropygialis'in dışarıya açılış deliğinde salgının dışarıya boşaltılmasında görev alan delikçikler (porus glandulae uropygialis) saptandı. Bu bölgeden çıkan çok sayıda tüy tespit edildi.

Glandula uropygialis'in tüm yeşilbaş ördeklerde bulunduğu ve iyi geliştiği belirlendi. Bezin kuyruk omurları üzerinde yerleştiği tespit edildi. Bez bu bölgede sadece deri ile sarılı olarak gözlendi. Bezin iki lobtan (lobus glandulae uropygialis) oluştuğu belirlendi. Lobların kuyruk omurlarına dönük ventral yüzleri düz, dorsal bölümleri ise bir miktar konveksite gösteriyordu. Bezin kuyruk kasları ile bir bağlantısı tespit edilmedi. Dorsal bakıda çalışmadaki diğer kuşlar-dan farklı olarak bezin sağ ve sol loblarının caudal uçlarının birleştiği ve *"V"* harfine benzer bir form aldığı belirlendi. Gl. uropygialis'in tavuklardaki craniocaudal uzunluğu ortalama 1.21 cm, yüksekliği ise ortalama 0.65 cm olduğu saptandı. Bıldırcınlarda ise craniocaudal uzunluğu ortalama 1.02 cm, yüksekliği ise ortalama 0.24 cm olduğu saptandı. Ördeklerde ise craniocaudal uzunluğu ortalama 2.75 cm, yüksekliği ise ortalama 1.18 cm olduğu saptandı. Yapılan ölçümlerin ve alınan bulgulaarın bu konudaki yayınlar ile uyumlu olduğu görülmüştür.

KAYNAKLAR

Baumel JJ, King SA, Breazile JE, Evans HE, Vanden Berge JC (1993). Handbook of Avian Anatomy. Nomina Anatomica Avium, Cambridge, Massachusetts. 2. Ed. Published By the Club, 22-44.

Galván, I., Barba, E., Piculo, R., Cantón, J.L., Cortés, V., Monrós, J.S., Atiénzar, F. and Proctor, H. (2008). Feath-er mites and birds: an interaction mediated by uropy-gial gland size. J. Evol. Biol., 21: 133-144.

Gezici M (2002). Evcil Kuşların Anatomisi, Dursun N (Ed), Medisan Yayınevi, Ankara.

Harem IS, Kocak-Harem M, Turan-Kozlu T, Akaydin-Bozkurt Y, Karadag-Sari E, Altunay H. (2010). Histologic structure of the uropygial gland of the osprey (Pandion haliaetus). J Zoo Wildl Med. Mar;41(1):148-51.

Jacob J, Ziswiler V (1982). The uropygial gland. in Farner DS and Parkes KC Avian biology: Volume VI, 199-314, New York, America: Academic Press.

Kelek S, Çınar K (2010). İnkübasyon ve İnkübasyondan Sonraki Bazı Dönemlerde Bıldırcın (Coturnix coturnix japonica) Üropigi Bezinin Histokimyasal Yapısı. F Ü Sağ Bil Vet Derg, 24 (1): 29-33.

Kennedy RJ . (1971). Preen gland weights. Ibis (Lond 1859). 113:369–372.

King AS, McLelland J (1984). Form and function in birds. Academic Press, London, Great Britain.

Lucas AM, Stettenheim PR (1972). Avian Anatomy: Integument. Agriculture Handbook 362, U. S. Department of Agriculture., Washington, D. C.

Martin VM, Ruiz RM, Jose SJ, Peralta JM, Mendez M, Valdivia E, Martin PAM, Martinez BM (2009). Seasonal, sexual and developmental differences in hoopoe Upupa epops preen gland morphology and secretions: evidence for a role of bacteria. J Avian Biol, 40, 191- 205.

Nickel R, Schummer A, Seiferle E (1977). Anatomy of the domestic birds. Verlag Paul Parey, Berlin-Hamburg.

Önal Ö, Türk S, Çınar K (2013). Dişi ve erkek keklik (Alectoris chukar) üropigial bezinin histolojik ve histokimyasal özellikleri. F Ü Sağ Bil Vet Derg, 27 (1): 7 – 12.

Reynolds (2013). Anatomy ang Histomorphology of Uropygials glands New Zealand endemic species master of Zoology, Massey University, New Zealand

Salibian A, Montalti D (2009). Physiological and biochemical aspects of the avian uropygial gland. Braz J Med Biol Res, 69 (2): 437-46.

Sawad AA (2006). Morphological and histological study of uropygial gland in moorhen (Gallinula choropus). Int J Poult Sci, 938-941.

Stettenheim PR (2000). The integumentary morphology of modern birds – an overview. Am Zool, 40, 461- 477.

Vincze O, Vagasi CI, Kovacs, Galvan I, Pap PL (2013). Sources of variation in uropygial gland size in European birds. Biol L Linn Soc, 110, 543-563.

YILAN BALIKLARININ GÖÇ VE METAMORFOZ OLAYLARINDAKİ İLAHİ TASARIM DELİLLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KAVASOĞLU, Dumlupınar Üniversitesi, Gediz Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü
mustafa.kavasoglu@dpu.edu.tr

Prof. Dr. Kâzım UYSAL, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü
kazim.uysal@dpu.edu.tr

ÖZET

Yılan balıklarının (*Anguillidae*) hayat döngüsü diğer balık familyalarından oldukça farklıdır. Dünya üzerinde yayılım gösteren yılan balıklarının Türkiye akarsularında da Avrupa yılan balığı (*Anguilla anguilla*) türü yaşamaktadır. Yılan balıkları eşeysel olgunluk dönemine kadar tatlı sularda ve haliçlerde yaşarlar. Eşeysel olgunluk dönemine gelen yılan balıkları üreme amacıyla tuzlu sulara göç ederler. Üreme dönemi öncesi yeterli yakıtın (genelde yağ) depolanması, tatlı su ve tuzlu su arası adaptasyonu sağlamak için osmoregülasyon mekanizmasının hazır hale getirilmesi gibi göç ile ilgili hazırlıklar tamamlanır. Tüm dünya tatlı sularında bulunan eşeysel olgunluğa erişmiş yılan balıklarının her bir türü okyanuslardaki kendi üreme bölgelerine göç etmeye başlarlar. Göç esnasında deniz ve okyanusları aşarak binlerce kilometre yol kat ederler. Yolculuk esnasında en kestirme yolu kullanırlar ve beslenmezler. Üreme alanları olan tuzlu sularda belli derinliklere inerek ürerler ve ölürler. Yumurtalardan çıkan larvalar tekrar yola düşerek dünya akarsularına girerler. Bu uzun göç yolculuğu esnasında çok esrarengiz bir çok metamorfoz (başkalaşım) geçirirler.

Yılan balıklarının göç ve metamorfoz olayları ile ilgili günümüz teknolojisi ile bile anlaşılamayan bir çok nokta vardır. Materyalist evrimciler yılan balıklarının göç olayı ile ilgili anlaşılamayan tüm hususlara bir isim vererek (içgüdü) üstünü örtmüşlerdir. Oysa yılan balıklarının göçünde Yaratıcının varlığını ve tasarrufunu gösteren birçok husus vardır. 1. Yılan balıkları göçü ile ilgili biyomekanizmaları gerçekleştirecek ilim ve irade yılan balıklarında mevcut değildir. Bu sebeple onların göçleri ile ilgili biyomekanizmaların sevk ve idaresi ancak ilahi bir irade ile mümkün olabilir. 2. Göç olayında dünyanın fiziksel özellikleri yanında balığın genetik yapısı da etkilidir. Balığın göç ile ilgili yazılımının yapılması dünyanın fiziksel özelliklerinin de bilinmesi ile mümkündür. Bu da tesadüflere dayalı evrimsel süreçle değil, sonsuz bir ilim ve irade ile olabilir. 3. Yılan balıkları gidilecek yolu ve yeri bilmez. Ancak gideceği yolu ve yeri bilir gibi hazırlık yapar. Bu husus sonsuz bir şuur ve irade sahibinin varlığını gösterir. 4. Diğer hayvan göçleri gibi yılan balıkları göçünün de birçok hikmetleri vardır. Faydalar gözetilerek yapılan hikmetli işler, Hikmet sahibi bir yaratıcının varlığı ile mümkün olabilir.

Anahtar Kelimeler: Yılan balıkları, göç, metamorfoz, evrim, yaratılış.

EVIDENCES OF THE DIVINE DESIGN IN THE MIGRATION AND METAMORPHOSIS EVENTS OF EELS

ABSTRACT

The life cycle of eels (*Anguillidae*) is quite different from other fish families. The European Eels (*Anguilla anguilla*), which are among the species of the eels spread all over the world, live in the rivers of Turkey. Eels live in freshwater and estuaries until their sexual maturity. Eels that reach sexual maturity migrate to the salt waters in order to breed. Preparations for the migration such as; storing sufficient fuel (generally oil), preparing the osmoregulation mechanism to ensure adaptation between fresh water and salt water are completed before the breeding season. Sexually matured eels found in fresh waters all over the world begin to migrate to their own breeding ground in the oceans. During the migration, they travel thousands of kilometers by crossing seas and oceans. They use the shortest route during the journey and they do not eat. In the salt waters, which is their breeding ground, they descend to certain depths, reproduce and die. The larvae that hatch out of the eggs set off again and enter the rivers of the world. They go through a very mysterious metamorphosis (metamorphosis) during this long migration journey.

There are many points about the migration and metamorphosis of eels that cannot be understood even with today's technology. Materialist evolutionists have covered up all the incomprehensible issues regarding the migration of eels by just naming it (instinct). However, there are many points in the eel migration that show the existence and disposition of the Creator. 1. The knowledge and will to realize the biomechanisms related to eel migration are not available in eels. For this reason, the management of the biomechanisms related to their migration can only be possible with a divine will. 2. In addition to the physical characteristics of the world, the genetic structure of fish is also effective in migration. Programming fish for migration is possible by knowing the physical characteristics of the world, as well. This can be done not by an evolutionary process based on chance, but by an infinite knowledge and will. 3. Eels do not know the way and place they are going to head. However, they make preparations as if they know the way and place they are going to head. This fact shows the existence of an infinite conscious and will. 4. Like in other animal migrations, there are many wisdoms in eel migration. Wise deeds done in consideration of benefits can only be possible with the presence of a wise Creator.

Keywords: Eels, migration, metamorphosis, evolution, creation.

1. GİRİŞ

Dünya yüzeyi, %75 su ve %25 karalardan oluşmuştur. Canlılar, dünya üzerinde karasal ve sucul ekosistemlerde kendilerine uygun bir habitatta yaşarlar ve ürerler. Ekosistem sınırları belli bir alanda canlı ve cansız varlıkların tamamının oluşturduğu bir bütündür. Habitat ise bir canlının doğal olarak yaşamını sürdürebildiği yaşam alanıdır. Dünyayı oluşturan su kürenin %97,5'i tuzlu su kaynaklarından, %2,5'i ise tatlı su kaynaklarından oluşmaktadır. Balıklar hem tuzlu hem de tatlı su kaynaklarında yaşayan ve besin olarak da faydalandığımız canlılardır. Balıklar, tıpkı diğer canlılar gibi, genelde bir habitatı benimser ve orada hayatını sürdürürler. Ancak, bazı balık türleri hayatlarının belli dönemlerinde aşamalı olarak tuzlu ve tatlı sularda yaşayabilmektedir. Bu türler, tuzlu sular ve tatlı sular arasında göç ederler. Yılan balıkları doğada tatlı su ve tuzlu sular arasında yüzyıllardır müthiş bir ahenkle gerçekleşen ve insanoğlunun sırrını hala tam anlamıyla çözemediği esrarengiz bir göç gerçekleştirirler.

Yılan balıkları bu göçü yapabilmek için çok sayıda fizyolojik adaptasyon gerçekleştirir ve hatta metamorfoza uğrarlar. Metamorfoz, bir canlının hayatını farklı evreler şeklinde geçirmesi olarak tanımlanabilir. Bu çalışmada, yılan balıklarının hayatları boyunca geçirdiği birden fazla metamorfoz ve her bir metamorfozun göç olayında ne denli öneme sahip olduğu incelenmiştir. Göçün her aşaması için gerekli olan fizyolojik şartların tam zamanında ve tam yerinde gerçekleştiği ve bunun ancak canlının ihtiyaçlarını bilen bir kudret eliyle yapılabileceği üzerinde durulmuştur. Her canlıya kendine has özellikler vermiş yaratıcının yılan balıkları için sağladığı adaptasyonların arkasındaki ilahi tasarım delilleri anlatılmıştır.

2. Yılan Balıkları

Anguillidae familyasına ait olan yılan balıkları bilinenin aksine çok sayıda türe sahip ve her bir türü baş döndürücü bir yaşam döngüsü sürdüren balık türleridir. Yılan balıkları dünya sularında 20 tür ile temsil edilmektedir (Tablo 1). Amerikan yılan balığı (*Anguilla rostrata*), Japon yılan balığı (*Anguilla japonica*) ve kısa yüzgeçli yılan balığı (*Anguilla australis*) bu türlere örnek olarak verilebilir. Türkiye'de kayıtlarına rastlanan yılan balığı türü ise Avrupa yılan balığı (*Anguilla anguilla*) olarak bilinir. Tuzlu sularda dünyaya gözlerini açan yılan balıkları hayatını daha çok tatlı sularda veya haliçlerde geçirir. Yılan balıkları tuzlu sularda doğduktan sonra beslenme alanına (tatlı su) doğru bir larva ve genç göçü, ardından üreme alanına (tuzlu su) doğru bir yetişkin göçü gerçekleştirir (McCleave, 2001; Ueda, 2018). Yılan balıklarını bu denli öne çıkaran özellik göç olayı ile ilgilidir. Zira Sargasso Denizi'nde bulunan Meksika Körfezi, Mariana Adalarının batıları ve Madagaskar Adası doğusu gibi okyanusların farklı bölgelerinde doğan bu balıklar Dünya'nın çeşitli bölgelerine binlerce kilometrelik yolculuklar yaparlar. Gittikleri bölgelerde tatlı sulara karışarak yaşam döngüsünü sürdüren canlı, cinsel olgunluğa ulaştığında ise tekrar doğduğu sulara göç eder ve orada ürerler. Büyük çoğunlukla da üreme alanlarında hayatlarını tamamlayıp ölürler. Hayatlarında yalnızca bir kere ürerler (Righton ve Metcalfe, 2011). Yılan balıkları gibi hayatlarında yalnızca bir kez üreme faaliyeti gerçekleştiren canlılara semelpar canlılar adı verilir.

Bilimsel adı	Tanımlayan	Yaygın adı
Anguilla anguilla	Linnaeus, 1758	Avrupa yılan balığı
Anguilla australis	Richardson, 1841	Kısa yüzgeçli yılan balığı
Anguilla bengalensis	Gray, 1831	Hint benekli yılan balığı
Anguilla bicolor	McClelland, 1844	Endonezya kısa yüzgeçli yılan balığı
Anguilla borneensis	Popta, 1924	
Anguilla celebesensis	Kaup, 1856	Sulawesi uzun yüzgeçli yılan balığı
Anguilla dieffenbachii	Gray, 1842	Yeni Zelenda uzun yüzgeçli yılan balığı
Anguilla interioris	Whitley, 1938	Highlands (İskoçya) uzun yüzgeçli yılan balığı
Anguilla japonica	Temminck & Schlegel, 1846	Japon yılan balığı
Anguilla labiata	Peters, 1852	Afrika benekli yılan balığı
Anguilla luzonensis	Watanabe, Aoyama & Tsukamoto, 2009	
Anguilla malgumora	Kaup, 1856	Endonezya uzun yüzgeçli yılan balığı
Anguilla marmorata	Quoy & Gaimard, 1824	Dev benekli yılan balığı
Anguilla megastoma	Kaup, 1856	Polinesya uzun yüzgeçli yılan balığı
Anguilla mossambica	Peters, 1852	Afrika uzun yüzgeçli yılan balığı
Anguilla nebulosa	McClelland, 1844	Benekli yılan balığı
Anguilla obscura	Günther, 1872	Pasifik kısa yüzgeçli yılan balığı
Anguilla reinhardtii	Steindachner, 1867	Benekli uzun yüzgeçli yılan balığı
Anguilla rostrata	Lesueur, 1817	Amerikan yılan balığı
Neoanguilla nepalensis	Shrestha, 2008	

Tablo 1: Anguillidae familyasına ait yılan balığı türleri (fishbase'den alınmıştır)

İstisnalar olmakla birlikte yılan balığı türleri benzer biyolojik özelliklere sahiptirler. Yılan balıkları, akarsular, büyük nehirlerin ve göllerin kıyıları gibi birçok bentik habitatta yaşayabilir. Hayatlarında göç zorunlu olduğu için mutlaka açık havzalarda yaşamak zorundadırlar. 0 - 30°C sıcaklık aralığında yaşayan tür, etçil olarak beslenir. Standart bir balık şekline göre daha farklı, yılan şeklinde ve yüzgeçleri bir bütün halinde vücudunun dorsal ve ventral kısımlarını dolaşır (Şekil 1).

Birden fazla yaşam evresine sahip yılan balıkları öncelikle leptosefalus adı verilen ve 3 yıla kadar sürebilen bir larva evresi geçirir. Ardından haliçlere ve lagünlere giriş yaptığı cam yılan balıkları evresine geçer ki bu evre erkeklerde ortalama 6 ila 12 yıl, dişilerde ise 9 ila 20 yıl arası sürer. Renk pigmentasyonunun artışıyla önce sarı yılan balığı sonra da gümüş yılan balıkları haline gelirler. Ortalama 15 – 20 yıl süren bu evrede artık canlı eşeysel olgunluğa erişir ve üreme göçü için hazırlıklar yapar. Ortalama 50 cm uzunluklara kadar ulaşabilir. Dünya üzerinde farklı türleri çok farklı bölgelerde, Türkiye'de ise tüm denizlerin nehir ve havzalarında yer alabilmektedir.

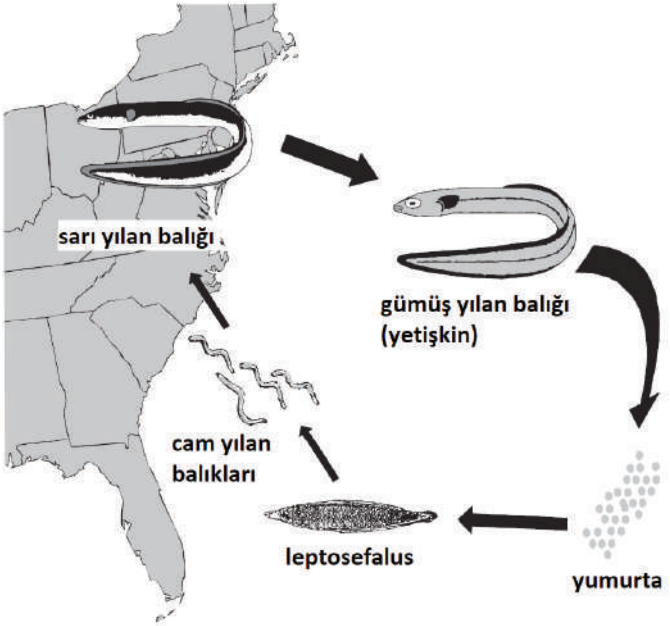

Şekil 1: Avrupa yılan balığı (*Anguilla anguilla* – fishbase'den alınmıştır)

Dünya üzerinde kültürü de yapılabilen ve besin olarak tüketilen bir balık ailesidir. Yılan balıkları yüksek yağ oranları ve bentik beslenme özellikleri nedeniyle ne yazık ki kıtasal sularda ağır metallere ve kirleticilere çok yoğun maruz kalmaktadır. Bu nedenle, özellikle günümüzde bireyleri azalmakta ve hayatta kalan bireylerde de fizyolojik bozukluklara rastlanmaktadır (Kottelat ve Freyhuf, 2007; Narberhaus vd., 2012; Dekker vd., 1998; Deelder, 1984; Rochard ve Elie, 1994; fishbase'den alınmıştır). Hatta Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN) ülkemizde varlığını sürdüren Avrupa yılan balıklarını *"Kritik Tehlike Altındaki"* tür olarak sınıflandırmıştır (IUCN, 2019). Yılan balıklarının diğer bazı türleri de nesli tehlike altındadır.

2.1. Yılan balığı metamorfozu

Yılan balıkları, yaşam döngülerinde birden fazla metamorfoz (başkalaşım) geçirirler. Yumurtadan çıkan yılan balıklarının yaprak benzeri anlamına gelen larvalarına *"leptosefalus"* adı verilir. Leptosefaluslar geçirdikleri metamorfozun ardından şeffaf bir görünüme sahip cam yılan balıkları halini alırlar. Cam yılan balıklarının zaman içerisinde renk pigmentasyonu artarak yılan balığı yavrusu (elver) ve sonrasında sarı yılan balıkları haline gelir. Son olarak ise gelişimini tamamlayan yılan balıkları, yumurtlama göçü için gümüş renkli orijinal hallerini aldıkları *"gümüşleme"* adaptasyonunu gerçekleştirirler (Dekker, 2003). Yılan balıklarının her bir evresinin, gerçekleştirdikleri bu büyük göçte farklı bir hareket mekanizması bulunmaktadır. Yılan balıklarında gerçekleşen metamorfoz hadisesi tam bir tasarım harikasıdır. Zira yılan balıklarının her bir hayat safhasında aldığı form önemli avantajlar sağlar. Nereye ve nasıl gideceğini ve bu yolda nelerle karşılaşacağını bilmeyen bir canlının metamorfoz değişimlerini tesadüfen gerçekleştirmiş olması imkansızdır. Yılan balıklarının gideceği yer, yol, yolda karşılaşılacak engeller ve nasıl aşılacağı, gibi özellikleri ihtiva eden tüm yazılım canlının genlerinde programlamıştır. Bu esrarengiz programı da ancak sonsuz ilim ve kudret sahibi bir yaratıcı tasarlayabilir. Şimdi, yılan balıkları göçünü, göçe uygun gerçekleşen metamorfoz hadisesini, bunun göç yolunda sağladığı avantajları ve bu hadisedeki ilahi hikmetleri biraz daha ayrıntılı ele alalım.

Şekil 2: Yılan balıklarının farklı hayat safhaları (McCleave, 2001'den düzenlenmiştir)

3. Yılan balığı göçü

Birçok balık türü tüm yaşamını tuzlu ya da tatlı suda sürdürürken bazı türler ise tuzlu ve tatlı sular arasında göç ederler. Balıklar, gerçekleştirdikleri göç olaylarına göre 3 sınıfa ayrılabilir. Bunlar; diadrom tür, potamodrom tür ve oseanodrom türdür. Potamodrom balıklar, tatlı sular içerisinde göç eden balıklar, oseanodrom balıklar ise tuzlu sular içerisinde göç eden balıklardır. Yılan balıkları diadrom türlerdir. Diadrom balıklar, tatlı ve tuzlu sular arasında göç eden balıklardır. Diadrom balıklar da kendi içerisinde üç gruba ayrılır; anadrom, katadrom ve amfidrom. Anadrom balıklar tuzlu sulardan tatlı sulara göç eden balıkları, katadrom balıklar tatlı sulardan tuzlu sulara göç eden balıkları, amfidrom balıklar ise karakteristik özelliği olmamasına rağmen bulunduğu habitatın şartları gereği tatlı ve tuzlu sular arasında göç eden balıklar olarak tanımlanabilir. Balıklarda anadrom ve katadrom göçlerin amacı genelde üremedir. Yılan balıkları, yaşamlarını tatlı sularda sürdürürler. Tatlı sularda şeysel olgunluğa eriştikten sonra üreme amacıyla tuzlu sulara göç ederler. Bu özellikleri ile de katadrom tür olarak sınıflandırılırlar.

Burada akla 'yılan balıklarında bu göçün nasıl bir gerekliliği olabilir' sorusu gelebilir. Her ne kadar hikmetleri henüz tam olarak aydınlatılmaktan uzak olsa da biraz geriye çekilip dünya tablosuna karşıdan baktığımızda bu göç bir sanat eserindeki küçük ama etkili bir sahne olarak düşünülebilir. Bütün dünyayı ilmek ilmek işleyen Yüce Allah, bu tür detaylarla sanatının inceliklerini ve detaylardaki harikalarını insanlara göstermektedir. Burada insana düşen sadece resme bakmak değil, resmin arkasındaki sanatkârı tanımaya çalışmak olmalıdır. Bilim dünyasında yıllar yılı materyalist evrimci bir yaklaşımla sadece dünyada gerçekleşen iş ve işlemlerin sebepler dairesinde nasıl gerçekleştiğine odaklanılmış, bunu tasarlayan ilahi bir tasarımcı hep

göz ardı edilmiştir. Ancak insan, akıl melekesinin gereği olarak her zaman doğruyu bulma çabasını içinde hissetmiştir.

1920li yıllarda Danimarkalı oşinograf Johannes Schmidt o yıllarda teşhisi yapılan Avrupa ve Amerikan yılan balıkları larvalarının Sargasso Denizi'nden uzaklaştıkça boyunun arttığını kesin olarak tespit etmiş ve bu türlerin Sargasso Denizi'nde bulunan Meksika Körfezi'nde doğdukları kesinlik kazanmıştır (Schmidt, 1923). Meksika Körfezi coğrafi olarak bir milyon kilometrekareden fazla bir alana sahiptir. Bu durum karşımıza yılan balıklarının bir diğer muhteşem özelliğini çıkarmaktadır. Yukarıda sayılan yılan balığı türlerinden kimisi hayatını Amerika kıtasında, kimisi ise Avrupa kıtasında geçirmektedir. Bu kadar büyük bir alanda doğan yılan balığı larvalarının sanki emir almış bir asker gibi farklı istikametlere hareket etmesi oldukça esrarengiz bir hadisedir. Asla karışıklığa mahal verilmeyecek şekilde farklı yılan balığı türleri atalarının geldiği sulara doğru kimisi doğuya kimisi batıya kimisi kuzeye ve güneye doğru yola çıkarlar. Aklı olmayan bir canlının ilahi bir kudret ve yönlendirme olmadan atalarının yaşadığı yeri bilmesi ve ona göre göç etmesi imkânsızdır.

3.1. Göçün ilk adımı: Tuzlu sulardan kıta sahanlıklarına

Leptosefalus evresindeki yılan balığı larvaları çeşitli akıntıların etkisiyle habitat alanına doğru sürüklenmeye başlar. Örneğin, Avrupa yılan balığı larvaları Körfez ve Kuzey Atlantik akıntılarının yardımıyla 1-3 sene boyunca Avrupa kıta sahanlıklarına doğru sürüklenirler. Öncelerde leptosefalusların rüzgâra kapılan yapraklar gibi sürüklendiği düşünülüyordu. Ancak, farklı yılan balığı türlerinin okyanuslardan ayrıldıktan sonra farklı rotalara ayrılmaları bu yolculuğun hiç de sanıldığı gibi pasif bir hareket olmadığını göstermiştir. Buna delil olarak leptosefalusların hareketlerine başladıktan sonra 50 – 300 m derinliklerde tespit edildiği görülmüştür. Bu derinlikteki bir canlının yüzey rüzgârlarından ve bunların oluşturduğu akıntılardan etkilenmesi pek de mümkün değildir (Righton ve Metcalfe, 2011). Bununla birlikte, yılan balığı larvalarının alacakları yol aynı değildir. Bir Amerikan yılan balığı larvası, Avrupa yılan balığı larvasına göre çok daha kısa bir yolculukla habitatına ulaşır. Yapılan çalışmalar, Amerikan yılan balığı larvalarının gelişiminin Avrupa yılan balığı larvalarının gelişiminden daha hızlı olduğunu göstermiştir. Bu durum, yılan balığı metamorfozunun yaptıkları göçte ne kadar büyük öneme sahip olduğunu ispatlamaktadır. Metamorfozun türe göre farklı olması tesadüfen oluşması görüşünü çürütmektedir. Aynı zamanda larvaların yaptıkları hareketin pasif bir hareket olmadığını da gösterir. Yılan balığı larvaları bilinçli olarak kendi habitatlarına yönelirler. Yenice dünyaya gelmiş bir larvanın okyanus içinde bilinçli gibi hareket etmesi ilahi bir ilim ve yönlendirme ile mümkün olabilir. Göçle ilgili biyomekanizmaların tesadüfen oluşması ise ilme ve akla terstir. Yılan balığı larvalarının kendi habitatlarına doğru hareketlerini nasıl gerçekleştirdiklerine dair bir diğer görüş ise larvaların rotaları üzerindeki okyanusun manyetik bir haritasına sahip oldukları ve bu sayede okyanus akıntılarını hedef alarak hareket ettikleri görüşüdür (Naisbett-Jones vd., 2017). Bu durum, larva boyutundaki bir canlının bile genetik olarak bu göçe programlandığını ve belli bir rotaya bağlı hareket yaptığını gösterir. Balıkların pek çoğunda hayatlarının ilk evresi planktonik larva evresi olarak geçer. Ancak yılan balıklarında larva evresi olan leptosefali diğer balıklardan farklı olarak daha aktif geçer, göçün belli bir kısmını kapsar ve oldukça uzun sürer (Arai, 2020). Bir canlının genetik kodlarında Dünya'nın manyetik bir haritasının olabilmesi, DNA molekülündeki dizilimin tamamen tesadüfi bir şekilde bir araya

gelmesi sonucu mu, yoksa bunu tasarlayan ilahi bir gücün neticesinde mi gerçekleşeceği sorusunun cevabını bulmak akıl sahibi insan için hiç de zor değildir.

Larval göçü tüm bireyler tamamlayabilir mi? Burada yılan balığı göçünün doğal dengenin sağlanmasındaki önemli bir rolü ile karşılaşırız. Yılan balığı larvalarının %1'inden bile az sayıda genç yılan balıkları bu göçü tamamlayabilir (Righton ve Metcalfe, 2011). Burada ekosistemdeki doğal dengenin sürdürülebilmesi adına ince bir planın olduğu görülmektedir. Eğer yılan balıklarının tamamının bu göçü tamamladığı varsayılsa dünyadaki doğal dengenin sürmesinin mümkün olmayacağı oldukça açıktır. Bir başka açıdan bakıldığında, yılan balıkları göç esnasında okyanus ekosisteminde diğer balıklara besin olurlar ve okyanus ekosisteminin besin zincirinde görev alırlar. Kıtalar arası muazzam bir göç gerçekleştiren bir canlı, bu göçü kendi kendine planlamış olsaydı herhalde bu kadar zayiat verecek bir işe kalkışmazdı. Demek oluyor ki, göçü başlatan, sürdüren ve bazı bireylerinin de göçten başka bir amaca hizmet etmesini sağlayan bir Yaratıcı bütün bu işleri planlamaktadır.

3.2. Göçün ikinci adımı: Kıta sahanlıklarından tatlı sulara

Yılan balığı larvası göçün ilk kısmını gerçekleştirdikten sonra türüne ait ilgili kıta sahanlığına girmiş olur ve artık tatlı sulara geçiş için cam yılan balıklarına dönüşür. Cam yılan balıkları nehirlere geçebilmek için öncelikle koloniler halinde toplanır ve akıntıya karşı dikey bir hareket ile haliçlere girerler (Forward ve Tankersley , 2001; Gascuel, 1986; Jellyman, 1979; Liu vd., 2019'dan alınmıştır). Burada da yine birçok önemli hadise gerçekleşir. Nasıl oluyor da santimetrelerle ölçülebilen bir canlı metamorfozun bu evresinden itibaren bir anda kolonileşiyor ve tatlı sulara geçiş yapma eğilimi gösteriyor? Daha kendini tanımaktan aciz bir canlının böyle bir yola çıkmak istemesini içgüdü gibi bir kavrama bağlamak son derece anlamsızdır. Leptosefalus evresinde besin rezervini güçlendiren cam yılan balıkları tatlı sulara olan göçünü tamamlayana kadar beslenmezler (Bardonnet ve Riera, 2005). Yavru olarak nitelendirilen bir canlı nasıl bu kadar uzun süre açlığa dayanabilir? Zira canlılar âleminde yavrular tıpkı insanda olduğu gibi daha sık beslenme ihtiyacı hissederler. Yapılan çalışmalar neticesinde Avrupa cam yılan balıklarının otofaji ve lizozomla ilgili genlerin transkripsiyonunun rastgele olmayan dalgalanmalar gösterdiği ve bunun da cam yılan balıklarının kilo kaybıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Otofaji, işlevsiz proteinlerin, glikojen ve yağ depolarının parçalanmasını sağlayarak enerji tedarikinde büyük rol oynar (Bolliet vd., 2017; Singh ve Cuervo, 2012). Demek ki cam yılan balıklarının gerçekleştirdikleri adaptasyonlar, onların bu sürede açlığa uzun süre dayanmalarını sağlamaktadır. Görüldüğü gibi, cam yılan balıklarına bu meşakkatli vazifeyi yaptıran yaratıcı, onların genetik programlarını da önceden hazırlamıştır. İbret almak isteyen için onlarca metamorfoz adaptasyonunun arasından bir tanesini bile incelemek yeterlidir.

Tuzlu sularda yaşayan yılan balığı yavruları cam yılan balığına dönüştürüldükten sonra tatlı sulara gireceği için bir tatlı su – tuzlu su düzenlemesi yapılır (osmoregülasyon). Osmoregülasyon olayı balık fizyolojisinde birçok değişiklik gerektirir. Osmoregülasyon, balığın su dengesini sağlamak için vücut sıvılarının osmotik basıncının bulunduğu su ortamına göre düzenlenmesi olarak tanımlanabilir. Osmoregülasyon olayı ile tatlı su balıklarına kendi habitatlarında, tuzlu su balıklarına da kendi habitatlarında yaşama imkânı sağlanır. Bir tatlı su balığı tuzlu suya konulursa kısa süre içerisinde hayatını kaybeder. Benzer şekilde bir tuzlu su

balığının da tatlı suda hayatını sürdürmesi mümkün değildir. Osmoregülasyon olayı sayesinde, cam yılan balıkları tuzlu sudan tatlı suya geçerken, muhteşem bir adaptasyon gösterirler. Yılan balıklarının deniz suyu ile tatlı sular arasındaki bu aktif hareket etme kabiliyeti osmoregülasyon dengesini sağlayan solungaç, böbrek ve bağırsak gibi organların ve suyun difüzyonunu kontrol eden hormonları üreten dokuların yeteneklerine bağlıdır (Rankin, 2009; Righton vd., 2012'den alınmıştır). Böylesine hikmetli adaptasyonların tesadüfen gerçekleştiğini söylemek imkânsızdır. Aynı zamanda bu evrede av olmaktan ve deniz akıntıları ile geri dönmekten kurtulmak için cam yılan balıkları daha çok diplere inerler ve gün içinde aktivitelerini azaltırlar (Righton ve Metcalfe, 2011).

Cam yılan balıklarının kıta sahanlıklarından tatlı sulara geçişleri her zaman gerçekleşmeyebilir. Gerek doğal gerekse antropojenik etmenlerle tatlı sulara geçişi sağlanmayan cam yılan balıkları okyanuslara geri dönerler ve hayatlarını burada tamamlarlar. Tuzlu sularda yakalanan yetişkin yılan balıkları otolitleri incelendiğinde tatlı sularda yaşadığını belirleyen kimyasalların bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu durum, bazı yılan balıklarının hayatlarını deniz yılan balığı şeklinde sürdürdüğünü göstermektedir ki bu canlılar ile ilgili yapılan çalışmalar daha sınırlıdır. Ayrıca, hala aydınlatılamayan birçok özelliği olduğunu bildiğimiz yılan balıklarının, deniz türlerini de hesaba kattığımızda anlaşılmayı bekleyen çok sayıda özellikleri olduğundan söz edebiliriz (Righton ve Metcalfe, 2011).

3.3. Göçün üçüncü adımı: Tatlı sulardan tekrar tuzlu sulara

Yılan balıklarının gerçekleştirdiği göçe uyum olayında çok önemli olan bir diğer hikâye ise yumurtlama göçü esnasında yaşanır. Şu ana kadar tuzlu sulardan tatlı sulara geçişi belli aşamalar kat ederek tamamlayan yılan balıkları artık erişkin bir canlı olarak tatlı su habitatında hayatını sürdürür. Tatlı sudaki yaşamı boyunca hiç üreme faaliyeti göstermez. Eşeysel olgunluğa erişen yılan balıkları üreme eğilimi gösterir ve bunu gerçekleştirmek için tuzlu sulara göç eder (Şekil 3).

Şekil 3: Ülkemiz sularında bulunan yılan balığının (Anguilla anguilla) göç yolu (wikipedia.org'dan alınarak Uysal vd., 2017'den istifade ile çizilmiştir)

Bu uzun ve zorlu dönüş yolu için yine bir takım hazırlıkların yapılması gerekir. Gümüşleme olarak adlandırılabilen bu değişiklik, yalnızca bir renk değişimi değil, yılan balıklarının uzun mesafeleri kat edebilmeleri için hormonların etkisiyle gerçekleştirdiği bazı morfolojik ve fizyolojik değişimlerdir. Bu değişimlerin başında yılan balıklarının renk değişimi gelmektedir. Yumurtlama göçüne başlayacak olan yılan balıklarının sırt ve yan yüzeyleri koyulaşırken göbek kısmının daha gümüşi ve parlak bir renge büründüğü görülür. Göçünü hem derin sularda hem de sığ sularda gerçekleştiren yılan balıkları için bu renk değişimi av olmasını engeller. Sırt kısmının koyu renkli olması derinde av olmasını engellerken, göbek kısmının açık renkli olması da sığdayken av olmasının önüne geçer (Righton vd., 2012). Franzellitti vd. (2018) yaptıkları çalışmalarında yılan balıkları göçünde adrenerjik sistemin nasıl rol aldığını daha iyi anlayabilmek için, Avrupa yılan balıklarında gümüşleme değişimi sırasında β2-AR proteininin karakterizasyonunu ve doku dağılımını incelemiştir. Çalışma sonunda gümüşleme işlemi boyunca doku ekspresyonlarının habitat belirlemede ve göç çabalarındaki değişikliklerle yüzleşmek için yapmaları gereken hazırlıkların bir parçası olduğunu ortaya koymuştur (Franzellitti vd., 2018). Bununla birlikte yılan balıklarının göç esnasında gözleri büyür ve retina çizgileri artar ki bu durum balığın her şartta daha iyi bir görüş elde etmesini sağlar.

Yaşamlarını tatlı sularda geçiren yetişkin yılan balıkları tuzlu sulara geçerken ve tuzlu sularda okyanustaki üreme bölgesine doğru ilerlerken suyun farklı tuzluluk miktarlarına maruz kalır. Burada, tıpkı cam yılan balıklarının tuzlu sudan tatlı suya geçişte gösterdiği osmoregülasyon adaptasyonunu yetişkin yılan balıkları da gösterir.

İnsanoğlu çeşitli sebeplerle seyahat eder. Bir seyahate çıkmadan önce hazırlıklar yapar. Bu hazırlıklardan biri de gıda tedarikidir. Yılan balığı göçünde bir diğer esrarengiz nokta da yolculuk esnasında hiç beslenmemeleridir. Göç öncesi yılan balıkları vücutlarında büyük oranda yağ biriktirirler ve göç yolunda ihtiyaçları olan enerjiyi bu şekilde karşılarlar. Yılan balıkları aylar süren göçlerinde beslenmeye hiç ihtiyaç duymazlar. Aynı zamanda yılan balıklarının 5000 km'den bile fazla sürebilen bu yolculukları esnasında bağırsakları da sindirim faaliyetini tamamen durdurur (Tesch, 2003; Chow vd., 2010; Righton vd., 2012'den alınmıştır). Yılan balıklarının yağ depolaması üreme bölgelerine vardıklarında gamet üretmeleri için de gereklidir. Eğer yılan balıkları yeteri kadar yağ depolama yapamazlarsa üreme zamanlarında yeterli sayıda gamet üretemezler ve üremeleri sekteye uğrar (Tsukamoto, 2009). Tıpkı diğer evrelerde olduğu gibi üreme göçü esnasında da birçok hikmetli hadise yaşandığı görülür. Şuur taşımayan bir varlık nasıl olur da rahatından feragat ederek böyle meşakkatli bir yolculuğu talep eder. Elbette, onun bütün ihtiyaçlarını bilen, ona belirli amaçlar yükleyen, ekosistemde yeri doldurulamayacak görevler veren bir Zat bütün bu göçü planlamış olabilir. Hikmet nazarı ile bakıldığında göçün her aşamasının ayrı bir mucize halinde tasarlandığı açıkça görülür.

Yılan balıklarının fizyolojik olarak bu göçe nasıl dayandıkları da araştırmacıların sürekli üzerinde durduğu konulardan biridir. Konu ile alakalı uzun yıllardan beri çalışmalar yapılagelmiş olsa da yılan balıklarının enerji rezervlerine yönelik çalışmalar oldukça yenidir. van Ginneken vd. (2005) tasarladıkları deneylerinde yılan balıklarını 5500 km boyunca yüzmelerini sağlamışlar ve yılan balıklarının diğer balıklara nazaran 4-5 kat daha etkili hareket ettiklerini bulmuşlardır. Bir başka uzun mesafeli yüzme denemesinde toplam uzunluğu 0,75 m olan beş yılan balığı 2850 km'ye denk gelecek bir mesafeyi 95 gün boyunca yüzmüştür. Ayrıca, bu 95 gün boyunca

deney yapılan yüzme tünellerinde oksijen seviyesinin de hep belli sınırlar içerisinde kaldığı tespit edilmiştir (van den Thillart vd., 2004). Yılan balıkları ve özellikle Avrupa yılan balığı çok dayanıklı yüzücülerdir. Avrupa'nın batı kıyılarından 3-5 ay içerisinde, doğusundan ise 6 ay gibi sürelerle Sargasso Denizi'ne vardıkları ve böylelikle gonad üretimi ve yumurtlamak için yeterince süreye sahip oldukları görülür (van Ginneken ve van den Thillart, 2000; van den Thillart vd., 2004; van Ginneken vd., 2005; Palstra vd., 2008).

Bununla birlikte balıklar, sıcaklık ve basınç farklılıklarına oldukça duyarlıdırlar. Ani sıcaklık ve basınç değişimleri balıkları ciddi bir strese sokar ve ölümle bile sonuçlanabilir. Yılan balıklarının yaptığı göç incelendiğinde 4 - 20°C sıcaklık aralıklarına ve 1 – 200 atm basınca maruz kalabildikleri bildirilmiştir (Righton vd., 2012). Böyle farklılıkları tolere edebilmek için balığın ciddi fizyolojik değişimler geçirmesi gerekir ve sıradan bir canlının buna tahammül edebilmesi mümkün değildir. Zaman içerisinde yapılan çalışmalarda yılan balıklarının maksimum göç derinliklerinin 2000 – 2200 m olduğu tespit edilmiştir (Sébert, 2008). Bu derinliklerde balık kaslarının adaptasyon göstermesi oldukça güç bir hadisedir ve bu derinliklerde koordineli bir göçün meydana gelmesi neredeyse imkânsızdır. Yılan balıklarına aylarca beslenmeden uzun mesafelerde göç yapabilmesini sağlayan tasarımcı sıcaklık ve basınç farklılıklarına da aynı mükemmellikte adapte olabilmesini sağlamaktadır. Özetle, bir yılan balığının göçünü gerçekleştirebilmesi için çok sayıda adaptasyonu sağlaması gereklidir. Bunca muhteşem biyomekanizmaların hepsinin bir canlıda tesadüfen oluşmasını mümkün görmek aslında bilimin genetik mantığına da bilim etiğine de zıttır.

Trol taramaları kullanılarak yapılan bir çalışmada yılan balıklarının Sargasso Denizi'nde gerçekleştirdiği üreme faaliyetinin üst birkaç yüz metrede ve yeni ay dönemlerinde gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, bu balıkların birden fazla kez yumurtlayabildikleri de rapor edilen bilgiler arasında yer alır. Sargasso Denizi'nden yakalanan yetişkin yılan balıklarındaki morfolojik bozukluklar da üremeden sonra öldüklerinin delilidir (Tsukamoto vd., 2011). Peki, yılan balıkları kocaman bir denizde uygun bir ortamı ve daha da önemlisi eşler birbirlerini nasıl bulurlar? Yapılan son araştırmalar, farklı yılan balığı türlerinin Meksika Körfezi'nde farklı üreme lokasyonları edindiğini ortaya çıkarmıştır. Mesela Amerikan yılan balığı larvalarının Avrupa yılan balığı larvalarından biraz daha batıda yoğunlaştığı literatürde rapor edilen bilgiler arasındadır (Righton ve Metcalfe, 2011). Bununla birlikte yılan balığı eşlerinin birbirlerini bulmalarında okyanuslardaki dağ zincirleri ve farklı tuzluluk alanlarının etkili olduğu düşünülmektedir. Deniz dağları jeomanyetik özelliklere sahip olduğu ve yılan balıklarında da bu manyetik özellikleri algılayan bir mekanizma olduğu en başından beri düşünülen ancak ispatlanamayan bir gerçektir. Tuzluluk ve beraberinde getirdiği deniz kokusu da eşlerin birbirini bulmalarında önemli olabilir (Tsukamoto vd., 2011). Elbette böyle bir organizasyonun koordinesiz bir biçimde rastgele gerçekleşmesi mümkün değildir. Yeni ay evresinin karanlığında yılan balıklarının ve yumurtalarının avlanma şansı oldukça düşer. Dikkat edilirse yılan balıkları, görmekten daha ziyade his organları ile üreme faaliyetini ve göç olayını gerçekleştiren ve bu süreçte riski en aza indirebilmek için fiziksel kanunlardan esrarengiz bir biçimde faydalanan bir canlıdır. Bu durum dünyadaki fizik kanunlarını yaratan ilahi güç ile yılan balıklarındaki sistemleri yaratanın ilahi gücün aynı olduğunu gösterir.

Son bir husus olarak, yılan balığı türlerinin çoğu, nesilleri tükenme tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Ne yazık ki insanoğlu, doğal çevreyi fütursuzca tüketme eğilimine yılan balıklarını da dâhil etmiştir. Günümüzde antropojenik nedenlerle hem su kirliliği hat safhaya ulaşmıştır hem de insanoğlunun artan besin ihtiyacı bu türün çok sayıda bireyinin avlanmasıyla sayıları oldukça azalmıştır. Kültür ortamlarında üretiminin yapılamaması da bu azalmada oldukça etkilidir. Ayrıca yılan balıklarının göç yollarına yapılan engeller ile bilinçsizce çok sayıda yılan balığı ne yazık ki serüvenini tamamlamadan hayatını kaybetmektedir. Özellikle 2011 yılında yılan balığı populasyonunda dünya çapında keskin bir azalma yaşanmıştır ve sonrasında bir miktar yükselme olduysa da antropojenik etkilerle risk devam etmiştir. 2010 yılında yayınlanan bir raporda da cam yılan balığı popülasyonunun 1960 ve 1970lere göre %1 ila %7 oranında kaldığı bildirilmiştir (ICES, 2010). Yılan balığı popülasyonlarının hızla azalmasına dikkat çeken bir çalışmada, yılan balığı kültürünün kısa vadede verimli yetiştirmek yerine uzun vadede kontrollü yetiştirmek, göç yollarını açık tutmak, genetik analizler yapılarak türün devamlılığını sağlamak ve doğal stokları aşırı sömürüden korumak için yapay üremeleri iyileştirmek gibi çeşitli çözüm önerileri sunulmuştur (Maes ve Volckaert, 2007). Böylesine mucizevi bir göç olayını gerçekleştiren bir canlı karşısında insanoğlu düşünüp ibret almak yerine yine daha kolay yolu seçip tüketme yoluna gitmektedir ki bilim dünyası bundan bir an önce geri dönülmesi için acil eylem planlarını sıralamaya başlamıştır.

4. Sonuç

Hayvanlar âleminde yapılan göçler ve bu göçlerin genetik altyapıları ile ilgili sayısız çalışma yayınlanmıştır. Ancak buna rağmen hala aydınlanmayan hususlar vardır. Henüz tamamen aydınlatılmış olmasa da yılan balıklarının gerçekleştirdikleri göçün de genetik bir altyapısının olduğu açıktır.

Yılan balıkları, tatlı su habitatlarına yerleşme ve üreme göçü gerçekleştirirken birçok ekosistem hizmeti de yapmış olur. Yılan balıkları, tatlı su ve tuzlu su ortamları arasında besin hareketliliği sağlarlar, göç yolunda birçok farklı türe ve insanlara besin kaynağı olurlar, karnivor beslenmelerinden dolayı iyi bir biyoindikatör canlı özelliği gösterirler. Böylesine hikmetli işler ancak ilahi bir tasarımla mümkündür.

Birçok türü aynı noktada üreyen yılan balıklarının hepsi kendi programları gereği farklı noktalara dağılırlar. Döngülerini tamamladıktan sonra yine hepsi kendi türüne göre aynı noktaya göç ederek üreme faaliyetlerini gerçekleştirir. Dünya üzerinde çok sayıda türle temsil edilen yılan balıklarında her bir türün aynı evrimsel süreci geçirmiş olması ve hepsinin aynı moleküler altyapıya sahip olması tesadüflerle değil, ancak bir yaratıcının tasarımı ile olabilir. Bununla birlikte yılan balıkları yapacağı göç rotasıyla ilgili hiçbir bilgiye sahip değildir. Buna rağmen vücudu bu göçe göre programlanmış ve göç yolu boyunca çeşitli değişimlerle bu göçe adaptasyon göstermiştir. Bir canlının genetik altyapısının bir göçe göre programlanabilmesi için göç rotasını bilen birinin eliyle bu durumun gerçekleşmesi gerekir.. Yani balığın genetik altyapısını dizayn eden ilahi güçle dünyanın fiziksel ve jeomanyetik altyapısını dizayn eden güç aynı olmalıdır.

KAYNAKÇA

Arai, T. 2020. Ecology and evolution of migration in the freshwater eels of the genus *Anguilla* Schrank, 1798. Heliyon, 6 (10), 05176.

Bardonnet, A., Riera, P. 2005. Feeding of glass eels (*Anguilla anguilla*) in the course of their estuarine migration: new insights from stable isotope analysis. Estuar. Coast. Shelf Sci. 63 (1–2), 201–209.

Bolliet, V., Labonne, J., Olazcuaga, L., Panserat, S., Seiliez, I. 2017. Modeling of autophagy-related gene expression dynamics during long term fasting in European eel (*Anguilla anguilla*). Sci. Rep. 7 (1), 17896.

Chow, S., Kurogi, H., Katayama, S., Ambe, D., Okazaki, M., Watanabe, T., Ichikawa, T., Kodama, M., Aoyama, J., Shinoda, A., Watanabe, S., Tsukamoto, K., Miyazaki, S., Kimura, S., Yamada, Y., Nomura, K., Tanaka, H., Kazeto, Y., Hata, K., Handa, T., Tawa, A. & Mochioka, N. 2010. Japanese eel *Anguilla japonica* do not assimilate nutrition during the oceanic spawning migration: evidence from stable isotope analysis. *Marine Ecology Progress Series* 402, 233–238.

Deelder, C.L., 1984. Synopsis of biological data on the eel, *Anguilla anguilla* (Linnaeus, 1758). FAO Fish. Synop. (80, Rev. 1):73 p.

Dekker, W., van Os, B., van Willigen, J. 1998. Minimal and maximal size of eel. L'anguılle Europeenne. 10e Reunion Du Groupe De Travail "Anguille" EIFAC/ICES.Bulletin Francais de Peche et Pecherie, Conseil superieur de la peche, Paris (France).

Dekker, W. (2003). Status of the European eel stock and fisheries. In *Eel Biology* (Aida, K., Tsukamoto, K. & Yamauchi, K., eds), pp. 237–254. Tokyo: Springer-Verlag.

Forward, R.B., Tankersley, R.A., 2001. Selective tidal-stream transport of marine animals. Oceanogr. Mar. Biol. 39 (39), 305–353.

Franzellitti, S., Kiwan, A., Valbonesi, P., Capolupo, M., Buratti, S., Moon, T. W., Fabbri, E. 2018. Characterization of a β2 adrenergic receptor protein precursor in the European eel (*Anguilla anguilla*) and its tissue distribution across silvering. Marine Environmental Research. 137, 158 – 168.

Gascuel, D. 1986. Flow-carried and active swimming migration of the glass eel (*Anguilla anguilla*) in the tidal area of a small estuary on the French Atlantic coast. Helgoländer Meeresun. 40 (3), 321–326.

van Ginneken, V. & van den Thillart, G. 2000. Eel fat stores are enough to reach the Sargasso. *Nature* 403, 156–157.

van Ginneken, V., Antonissen, E., Muller, U., Booms, R., Eding, E., Verreth, J. & van den Thillart, G. 2005. Eel migration to the Sargasso: remarkably high swimming efficiency and low energy costs. *Journal of Experimental Biology* 208, 1329–1335.

https://www.fishbase.se/Nomenclature/FamilySearchList.php?(Alınma tarihi:20.02.2021)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:A_large_blank_world_map_with_oceans_marked_in_blue.svg (Alınma tarihi:20.02.2021)

ICES, 2010. Report of the 2010 session of the Joint EIFAC/ICES Working Group on Eels. CM2010/ACOM, 18 (721 pp.).

IUCN, 2019. The IUCN Red List of Threatened Species. Version 2019-2.

Jellyman, D.J. 1979. Upstream migration of glass-eels (Anguilla spp) in the Waikato River. N. Z. J. Mar. Freshw. Res. 13 (1), 13–22.

Kottelat, M., Freyhof, J. 2007. Handbook of European freshwater fishes. Publications Kottelat, Cornol and Freyhof, Berlin. 646 pp.

Liu, H., Labonne, J., Coste, P., Huchet, E., Plagnes-Juan, E., Rives, J., Veron, V., Seiliez, I., Bolliet, V. 2019. Looking at the complex relationships between migration behavior and conditional strategy based on energy metabolism in the European glass eel (*Anguilla anguilla). Science of the Total Environment.* 696, 134039.

Maes, G. E., Volckaert, F. 2007. Challenges for genetic research in European eel management. *Ices Journal of Marine Science* 64,1463–1471.

McCleave, J. D. 2001. Eels. Encyclopedia of Ocean Sciences, 1st edition, Volume 2.

Narberhaus, I., Krause,J. Bernitt, U. 2012. Threatened biodiversity in the German North and Baltic seas. Naturschutz und Biologische Vielfalt, Heft 117. Federal Agency for Nature Conservation, Bonn, Germany.

Naisbett-Jones, L. C., Putman, N. F., Stephenson, J. F. 2017. A magnetic map leads juvenile European eels to the Gulf stream. *Current Biology*, 27, 1236–1240.

Palstra, A., van Ginneken, V. & van den Thillart, G. 2008. Cost of transport and optimal swimming speed in farmed and wild European silver eels *(Anguilla anguilla). Comparative Biochemistry and Physiology* A 151, 37–44.

Rankin, J. C. 2009. Acclimation to sea water in European eel *Anguilla anguilla*: effects of silvering. In *Spawning Migration of the European Eel* (van den Thillart, G., Dufour, S., Rankin, J. C., eds), pp. 129–145. Berlin: Springer.

Righton, D., Aarestrup, K., Jellyman, D., Sebert, P., Van Den Thillart, G., Tsukamoto, K. 2012. The Anguilla spp. migration problem: 40 million years of evolution and two millenia of speculation. *Journal of Fish Biology*, 81: 365 – 386.

Righton, D. A. Metcalfe, J. D. 2011. Eel Migrations. Encyclopedia of Fish Physiology, pp. 1937 – 1944.

Rochard, E., Elie, P. 1994. La macrofaune aquatique de l'estuaire de la Gironde. Contribution au livre blanc de l'Agence de l'Eau Adour Garonne. p. 1-56. In J.-L. Mauvais and J.-F. Guillaud (eds.) État des connaissances sur l'estuaire de la Gironde. Agence de l'Eau Adour-Garonne, Éditions Bergeret, Bordeaux, France. 115.

Sébert, P. 2008. Fish muscle function and pressure. In *Fish Life in Some Special Environments: Physiological Functions* (S´ebert, P., Onyango, D. & Kapoor, B. G., eds), pp. 233–255. Enfield, NH: Science Publishers.

Schmidt, J. 1923. Breeding places and migrations of the eel. *Nature*, 111: 51–54.

Singh, R., Cuervo, A.M. 2012. Lipophagy: connecting autophagy and lipid metabolism. *Int. J. Cell Biol*. 2012, 282041.

Tesch, F. W. 2003. The Eel. Oxford: Blackwell Science.

van den Thillart, G., van Ginneken, V., K¨orner, F., Heijmans, R., van der Linden, R. & Gluvers, A. 2004. Endurance swimming of European eel. *Journal of Fish Biology* 65, 312–318.

Tsukamoto, K. 2009. Oceanic migration and spawning of anguillid eels. *Journal of Fish Biology* 74, 1833–1852.

Tsukamoto, K., Chow, S., Otake, T., Kurogi, H., Mochioka, N., Miller, M. J., Kimura, S., Watanabe, S., Yoshinaga, T., Shinoda, A., Kuroki, M., Oya, M., Watanabe, T., Hata, K., Ijiri, S., Kazeto, Y., Nomura, K. & Tanaka, H. 2011. Oceanic spawning ecology of freshwater eels in the western North Pacific. *Nature Communications.* 2, 179.

Ueda, H. 2018. Migration and Navigation in Fish, Encyclopedia of Reproduction, 2nd edition, Volume 6.

Uysal, K., Kasımoğulları, R., Terzi, İ. 2017. Balık Yağında Tevhid Delilleri. I. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi, 244 – 257.

HAYVANLARDA GÖÇ OLAYININ MOLEKÜLER ALTYAPISI VE İŞLEYİŞİ

Dr. Ali Âdem BAHAR, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü
@

Prof. Dr. Kâzım UYSAL, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
İleri Teknolojiler Araştırma Merkezi, Moleküler Biyoteknoloji Laboratuvarı
kazim.uysal@dpu.edu.tr

ÖZET

Kuş, kelebek, balık ve memelilere kadar birçok hayvan türünün belli zamanlarda binlerce km mesafeleri kat ederek yaptıkları göç davranışlarının moleküler ve genetik mekanizmaları hala en az bilinen konular arasındadır. Aynı familyadan olan yakın türlerin farklı göç davranışları farklı genotiplerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Ancak bir türün aynı kalıtsal materyale sahip bireyleri arasında dahi göç zamanı ve yönü gibi farklı fenotiplerin gözlemlenmesi sadece genetik ile açıklanamaz. Fizyolojik açıdan çok karmaşık metabolizmalar ile yönetilen bu fenotipik farklılıklar var olan bir genotip üzerinde çevresel etkilerin epigenetik kontrolüne işaret etmektedir. Bu epigenetik mekanizmaların en bilinenlerinden biri DNA metilasyonudur. Belli DNA dizinlerinde yer alan sitozin molekülünün 5 numaralı karbonu üzerine özel enzimlerle metil grupları eklenerek bu bölgenin veya kontrolü altında olan bir başka genin mRNA'ya ifade edilmesi geçici olarak yavaşlatılabilmekte veya durdurulabilmektedir. DNA üzerindeki epigenetik etkileşimlerin göç olayını nasıl etkilediği hala bilimsel olarak tam manası ile anlaşılamamıştır. Bu nedenle canlıların varlığının devam etmesi için gerekli olan göç davranışını kontrol eden son derece karmaşık mekanizmalar tesadüflere dayalı evrimsel süreçlerle açıklanamaz.

İnsanlığın genlerle ilgili bilgilerinin henüz yeni oluştuğu Moleküler Biyoloji ve Genetik alanlarında keşiflerin hızlandığı ilk zamanlarda genotipleme ile evrimci düşünce savunulmaya çalışılmıştır. Bir organizmanın sahip olduğu anne ve babadan gelen tüm genlerin, yeryüzündeki her bir canlıya ait inanılmaz sayıdaki farklı fonksiyonu açıklayabileceğini iddia etmişlerdir. Bu anlayışa göre bir genin varlığı ya da yokluğu, *"0"* ya da *"1"* olarak ele alınır ve o genin fenotipte mutlaka kendisini göstermesi gerekir. Ancak genotipte bulunan genlerin dominant veya çekinik olmasına bakılmaksızın göç davranışında olduğu gibi fenotipik bir özelliğin ortadan kaybolması veya ortaya çıkması sadece genotipleme ile açıklanamaz. İşte bu noktada, sadece 4 nükleotit molekülü tarafından kodlanan milyonlarca farklı organizmanın bünyesinde mükemmel bir hassasiyet ve zamanlama ile gerçekleşen moleküler seviyedeki olaylar ancak Yüce Yaratıcının tasarımı ve planlaması ile gerçekleştirilen epigenetik adı verilen bir kontrol mekanizması ile açıklanabilir.

Anahtar kelimeler: Göç, Evrim, Yaratılış, Epigenetik Kontrol, DNA Metilasyonu

MOLECULAR BASIS and MECHANISM of MIGRATION BEHAVIOR in ANIMALS

ABSTRACT

Molecular and genetic mechanisms behind the migration behavior of animals from birds to butterflies and mammals at a certain time of year by covering thousands of miles are still not clear. The distinctive migration behaviors of individuals from the close species of the same family are tried to be explained with differences in their genotypes. However, even the individuals within a population of a species carrying the exact same genotype exhibit different migration behavior and this cannot be explained just by genetic. These advanced physiological differences in phenotypes coming from the same genotype clearly shows the existence of an epigenetic control mechanism. DNA methylation is one of the most known epigenetic control mechanisms. Cytosine molecules in a particular DNA sequences are modified at their 5' carbon with methylation by specific enzymes. This modification changes the transcription level of that related gene reversibly. How these epigenetic interactions on genotype are being effective on migration behavior are not still fully explained by modern science. These complex molecular mechanisms, which are required for the existence of a species, cannot be justified evolutionary courses by coincidences.

At the time of Molecular Biology and Genetic sciences started to advance and attract more attention, we knew little about genes. However, evolutionary perceptionists claimed that billions of different phenotypic features with a distinct function present in living organisms can be explained with all the genes sourced from parents. Based on this opinion the presence of a gene can be taken as *"0"* or *"1"* and that gene should always show itself on the phenotype. However, regardless of genes being recessive of dominant, the migration behavior and phenotypic changes within an individual during this event cannot be explained by genotyping alone. Therefore, the chemical reactions with advanced accuracy of precision and timing coded by only four nucleotides occurring among millions of different organisms and epigenetic control of these phenotypic changes can only be explained by a design and planning of Almighty Creator.

Keywords; Migration, Evolution, Creation, Epigenetic control, DNA methylation

GİRİŞ

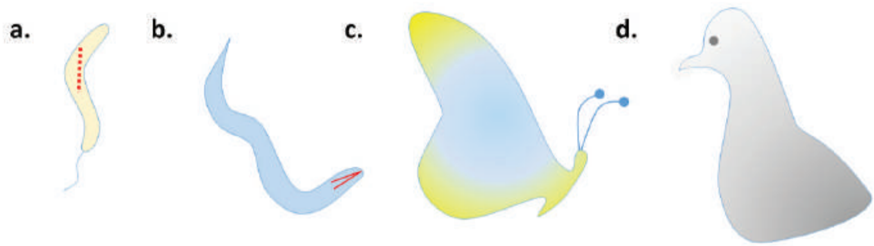
Bu çalışmamızda öncelikle hayvanlarda göç olayı ve genetik ile ilgili literatürde bulunan çalışmalara kapsamlı örnekler verilecektir. Sonrasında Epigenetik, Santral Dogma, Popülasyon Genetiği ve Kantitatif Genetik gibi alanların çalışma konuları ele alınarak türlerin genetik miraslarını korumak için göstermiş oldukları göç davranışı ve çevresel adaptasyon yeteneklerinden bahsedilecektir. Bu yeteneklerin genetiğin çok daha ötesinde henüz günümüz teknolojisi tarafından yeni tespit edilmiş karmaşık mekanizmalar tarafından nasıl kontrol edildiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Bu maksatla ilgili bir genin protein ürününe kadar olan ifadesi işlemindeki tüm değişiklikler ve kontrol mekanizmaları bir bütün olarak değerlendirilecektir. Akabinde türlerin varlıklarını sürdürebilecek kadar kapsamlı bilgilerin mevcut DNA'larında kodlandığı ve evrim teorisinin iddia ettiği genetik değişikliklere ihtiyaç olmadığı bilimsel gerçeklerle gözler önüne serilecektir. Bu sebeple türlerin göç davranışlarının evrim teorisine karşı çıkan bir gerçek ortaya koyduğunu anlamaya çalışacağız.

Hayvanlarda Göç Olayı ve Genetik ile İlgili Örnekler

Hayvanlarda göç olayı araştırmacılar tarafından oldukça dikkat çekici bir biyolojik aktivite olarak kabul edilmektedir. Ancak göç yolları, ne zaman göç edecekleri ve göçün ekolojik sebepleri gibi davranışsal karakterler yeterince ve kapsamlı çalışılmış olmasına rağmen, göç davranışının genetiği henüz tam anlaşılamamıştır.

Canlılarda göç olayının mevsimsel ve çevresel değişimlerin etkisi altında olduğu ve bu olaylara göre zamanlandığı bilinmektedir. Birçok göçmen canlı türü bu değişimlerin algılanması için farklı mekanizmalarla donatılmıştır. Bu duyusal mekanizmalar sayesinde sıcaklık, yerçekimi ve dünyanın manyetik alanı gibi bazılarını insanların dahi hissedemeyeceği çevresel değişiklikleri çok hassas bir şekilde algılamayı sağlar. Örneğin göç esnasında yeryüzünün manyetik alanı küçük kurtlardan büyük gelişmiş yapılı omurgalı hayvanlara kadar birçok canlı tarafından yönlerini belirlemek kullanılmaktadır (Şekil 1). Ancak bu olayın mekanizması hala tam olarak bilinmemektedir.

Şekil 1. Manyetik alanları algılayabilen bazı canlılar ve duyu elementleri; a) Nanomanyetik sensörlü bakteri (*Magnetospirillum magneticum*) bünyesine aldığı demir iyonları ile küçük nanopartiküller oluşturarak yer çekimini tespit edebilir, b) Nematodlar (*Caenorhabditis elegans*) başlarında bulunan AFD sensörleri ile manyetik alanı tespit edebilirler. Bu bir çift nöron aynı zamanda 0,01 C⁰ hassasiyette sıcaklık tespit edebilecek özelliktedir. AFD sensörleri

aynı zamanda suyun akış yönünü ve CO^2 seviyesini de ölçebilir, c) Böcekler ve kelebeklerde bulunan kriptokrom tabanlı manyetik sensörler antenlerde yer alır, d) Kuşlar ise iç kulaklarında yerleşmiş bir mekanizma ile yer çekimini tespit edebilirler. Ayrıca gagalarında demir tabanlı mekanizmaların yanısıra gözlerinde de yine kriptokrom içeren yer çekimi algılama mekanizmaları bulunmaktadır.

Hayvanlarda Duyu Reseptörleri ve Göç

Gün ışığı göç esnasında hayvanlar tarafından algılanan doğal parametrelerden biridir. Kriptokromlar mavi ışığa hassas flavoproteinlerdir ve *Cry1* geni tarafından kodlanırlar. Sirkadiyen ritmin algılanmasında önemli rolleri vardır (Şekil 1). Bu sayede canlılar gece ve gündüzü takip ederek mevsimler değişikliklerin zamanlamalarını tahmin edebilirler (Schantz ve Archer 2003).

Göç esnasında yön belirlemek için kullanılan bir diğer parametre ise yer çekimidir. AFD reseptörleri ile ilgili yapılan bir deneyde dünyanın değişik yerlerinden getirilen *C. elegans* nematod örnekleri aynı laboratuvarda toplanarak yer çekimine karşı tepkileri araştırılmıştır. Havai, İngiltere veya Avusturalya'dan gelen nematodların herbirinin dünyanın manyetik alanına göre belli bir açıda yönlendikleri tespit edilmiştir. İlginç bir şekilde bu yönelme açılarının orjin aldıkları bölgedeki manyetik alanla aynı paralelde olduğu bulunmuştur (Clites ve Pierce 2017). Yine aynı sensörler sıcaklık algılanmasında da önemli rol oynar (Şekil 1). Bu moleküler sistem kalsiyum iyonlarının belli sıcaklıklarda hücre içine pompalanmasını sağlayarak dış ortam ile hücre içinin haberleşmesini sağlar.

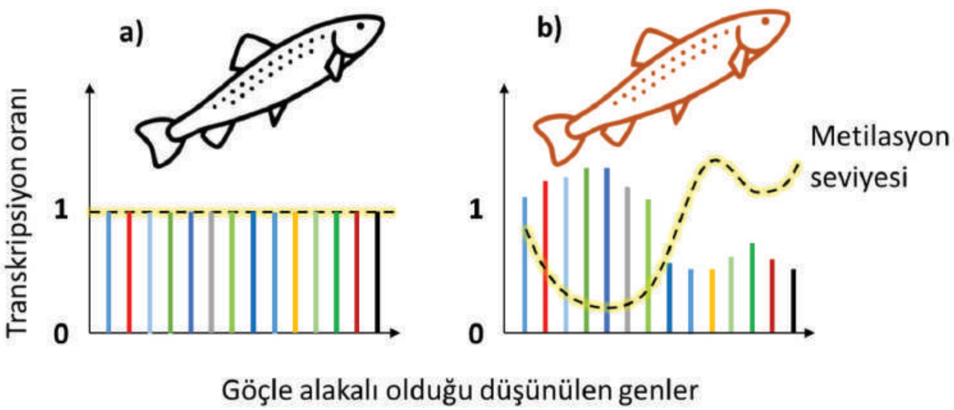
Gökkuşağı Alasının Göçü ve Genetiği

Gökkuşağı alası (*Oncorhynchus mykiss*) popülasyon içi ve popülasyonlar arası göç davranışlarında farklılıklar görülen ve deneysel olarak takip edilebilen bir balık türüdür. Gökkuşağı alası genç bireylerinin tatlı sulardan tuzlu sulara geçişindeki mekanizma morfolojik, fizyolojik ve davranışsal olarak farklı basamakları içerir. Göç eden bireyler göç etmeyen bireylere döl verebildiği gibi göç etmeyen bireylerin yavruları da göç etme davranışı gösterebilir. Üstelik bu fenotipik davranış yüksek derecede değişkenlik göstermektedir. Bu noktada genetik materyalleri, yani kalıtım materyalini oluşturan DNA molekülleri tamamen aynı olan bireylerin farklı göç davranışı sergilediği ortaya konmuştur.

Aynı popülasyonun bireyleri arasında dahi fenotip olarak büyük farklılıklar gösteren göç davranışları (zamanlama, birey yoğunluğu ve rota) çevresel ve genetiksel faktörlerin etkisi altındadır. Örneğin somonların göç fenotipinde türler arasında farklılıklar olduğu gibi aynı tür somon bireyleri arasında dahi farklılıklar gözlemlenebilmektedir (Berthold 1991).

Gökkuşağı alasının göçmen ve göçmen olmayan bireylerinin tümü tatlı sularda doğar ve genç bireyler haline gelirler. Sadece bazıları smoltifikasyon denilen evreye girerek tatlı sudan tuzlu suya göç edebilme kabiliyetini kazanır. Okyanusta döl verebilecek erginliğe ulaşan bireyler tekrar tatlı sulardaki yumurtlama alanlarına geri dönerler. Çevresel etkenlerin (gündüz uzunluğu, sıcaklık, yiyecek miktarı) bireylerin fiyzolojilerinde (sirkadiyen ritmi, hormonlar, yağ depolanması gibi içsel parametreler) değişiklikler meydana getirebildiği bilinmektedir (Thrower vd. 2004; Roff ve Fairbairn 2007; Hecht vd. 2015).

Baerwald ve ekibinin 2015 yılında yaptığı bir çalışmada Gökkuşağı alası'nın göçmen ve göçmen olmayan bireyleri çaprazlaştırılarak elde edilen yavrularda DNA metilasyonu incelenmiştir. Bu karşılaştırma sonucu 57 DNA bölgesinin farklı derecelerde metilasyona sahip olduğu gözlemlenmiştir (Şekil 2). Metilasyon oranındaki faklılıkların %62'ye kadar çıktığı ve bu farklılıkların olduğu DNA kısımlarının ağırlıklı olarak transkripsiyonu kontrol eden regülatör bölgeler olduğu bulunmuştur. Metilasyon oranı değişen DNA bölgeleri incelendiğinde ise göç davranışında ortaya çıkan fenotiplerde rol oynayan proteinleri kodladıkları belirlenmiştir. Sirkadiyen ritmi (yani uyku ile alakalı biyolojik saat), sinir sistemi gelişimi ve protein kinaz aktiviteleri bu aktivitelere örnek olarak gösterilebilir (Baerwald vd. 2015).

Şekil 2. Göçmen balıklarda transkripsiyon oranındaki değişimlerin metilasyon işlemi ile karşılaştırılması. Göç etmeyen balıklarda (a) genlerin transkripsiyon ve metilasyon oranı taban değeri 1 olarak ifade edilmiştir. Göçmen bireylerde (b) ise bazı genlerin metilasyonunun artarak transkripsiyon seviyelerini düşürdüğü diğerlerinde ise tersi bir etki gösterdiği gösterilmektedir.

Bu genlerden *"Aryl hydrocarbon receptor 2 alpha (AHR2A)"*nın promotor bölgesinde metilasyonun azaldığı görülmüştür. Bu sayede göç işlemi sırasında çevresel değişikliklere duyarlı olan bu transkripsiyon faktörü daha fazla ifade edilmeye başlanmıştır. Ayrıca bu gen çevre kirliliği durumlarında toksik maddelere karşı canlının uyarı sisteminin bir parçasıdır (Hansson vd. 2004). Ayrıca sirkadiyen ritmi, hücresel farklılaşma, apoptosis ve bağışıklık sistemi fonksiyonlarında da rol almaktadır. Metilasyon ile üzerindeki baskısı azaltılarak ifadesi artan bir başka gen ise *"Nescient helix-loop-helix 2 (NHLH2)"*tir. Yine bir transkripsiyon faktörünü kodlayan bu genin fonksiyonu sayesinde vücut ağırlığı ile enerji erişimi arasında bir bağ kurularak tatlı sulardan tuzlu sulara geçişteki adaptasyon işleminin gerçekleştirilmesi sağlanır (Fox vd. 2007, Theriault ve Dodson 2003).

Metilasyon oranında değişim gözlenen bir diğer gen ise *"Radical S-adenosyl methionine domain containing 2 (RSAD2)"* genidir. Bu genin kodladığı protein interferon ile uyarılabilen antiviral ve antibakteriyal özellikler taşıyan bir proteindir (Fitzgerald 2011). Bu sayede göç olayı sırasında balıkların bağışıklık sistemleri de hazırlanarak uzun yolculukları esnasında bulaşıcı hastalıklardan daha korunaklı hale getirilirler.

Kuşlarda Göç ve Genetik

Göçmen hayvanlardan olan kuşların göç edebilecek yüksekliğe çıkabilmek için ihtiyaç duydukları anatomik, duyusal, fizyolojik ve tepkisel özellikler genetik materyallerine kodlanmıştır. Bu genlerdeki özellikler yılın belli zamanlarında veya belirli ortam şartlarında ifade edilirler (genlerin proteine dönüşümü). Genel olarak hayvanların göç yönünün gökyüzünde oluşan kutupsal işaretler ve dünyanın manyetik alanı tarafından belirlendiği iddia edilmektedir. Ancak göç fenotipinin genler tarafından nasıl belirlendiği ile ilgili mekanizmalar halen çok aydınlatılamamıştır (Marlin ve Liedvogel 2019).

Serçegiller familyasının MHC (Majör Histokompatibilite Kompleksi, yani kazanılmış bağışıklık sisteminin bir parçası) genlerinin kopya sayısının yüksek olmasının uzun mesafeler göç ederken karşılarına çıkabilecek enfeksiyonlardan korunmak için gerekli olduğu iddia edilmiştir. Hatta bu kuşlarda MHC geni kopya sayısı insanlardan bile daha fazladır (Whittingham vd. 2018).

Bağışıklık sistemi ile ilgili olan MHC genlerinin omurgalılar arasında en yaygın polimorfik gen olduğu bilinmektedir. Yani popülasyon bireyleri arasında birçok farklı alleli bulunan bir gendir. Bu yüksek polimorfizm oranı sayesinde farklı patojenlere karşı bağışıklığın uyarılması ile etkin bir savunma sistemi ile donatılmışlardır. Bir diğer deyişle, göç yolları üzerindeki birçok farklı patojen ve parazitin sebep olduğu hastalıklardan kurtulmak için bireylerin elverişli bir fizyolojiye sahip olması sağlanmıştır. MHC'nin bu yüksek kopya sayısı, evrim teorisini savunan bilim insanları tarafından iddia edilen *"stres ve olumsuz koşullar, türlerin genetik yollarla yeni özellikler kazanmasını sağlar"* tezine ters düşmektedir. Bu noktada, türlerin yeni özellikler kazanmak yerine, genomlarındaki mevcut özelliklerin daha etkin hale getirildiğini görmekteyiz. Bir başka deyişle canlılar genomlarının haricinde başka bir bilgiye ihtiyaç duymadan ve farklı bir türe değişim sürecine gerek kalmadan olumsuz şartlar altında varlıklarını sürdürebilecek yeteneklerle donatılmışlardır.

Göç davranışı ile ilgili esrarengiz bir diğer canlı türü ise karabaşlı ötleğen kuşudur. Bu kuşta *ADCYAP1* adlı gen incelenerek daha uzun allellerinin olduğu bireylerin daha düşük oranda göç aktivitesine sahip olduğu belirlenmiştir. Bu genin birçok metabolizma üzerinde etkili olduğu farklı çalışmalar tarafından ortaya konulmuştur. Ayrıca sinir sisteminde hala mekanizması tam olarak anlaşılamayan bir şekilde meydana getirdiği değişikliklerle bu gene göç olayının kontrolünde önemli rol verilmiştir. Aynı zamanda bu genin protein ürünü hipofiz bezindeki hücrelerde G proteinlerine bağlanarak diğer hücrelerle iletişim kurulur ve nöronların gelişimi yönlendirilir. Diğer yandan adrenal bezlerindeki kromafin hücrelerinde kalsiyum birikmesini uyarmakla birlikte kandaki şeker miktarının ayarlanmasında da etkilidirler (Mueller vd. 2011).

Göç eden hayvanlara bir diğer örnek ise karatavuklardır. Yapılan bir çalışmada Karatavukların (*Turdus merula*) bünyelerinde göç esnasında bazı genlerinin mRNA'ya transkripsiyonu incelenmiştir. Kas kasılması (*mlnr*), büyüme etkeni hormonlar (*tgfbr1*), DNA sarmalının gerginliğinin azaltılarak genlerin mRNA'ya ifade oranında artışın sağlanması (*top2b*) ve hücre yüzeyindeki karbonhidratlar ile hücreler arası haberleşme üzerine etkili olan asetilgalaktozaminidin siyaltransferaz (*st6galnac2*) adlı genlerin transkripsiyon seviyelerinde göç eden ve etmeyen bireylerde net farklılıklar ortaya konmuştur (Tablo 1) (Franchini vd. 2017).

	ÖRNEK GENLER			
	mlnr	*tgfbr1*	*top2b*	*st6galnac2*
	Kas kasılması,göç esnasında gerekli olan hareket aktivitesi için gerekli	Büyüme etkeni hormonlar, büyüme azalarak göç için gerekli fizyolojiye geçiş sağlanır	Genlerin mRNA'ya ifade oranının kontrol edilmesi.	Hücreler arası haberleşme ile göç için gerekli fizyolojiye geçiş gerçekleştirilir.
Transkripsiyon oranı	↑	↓	↑	↑

Tablo 1. Karatavuklarda göç esnasında transkripsiyon oranı değişen bazı genler.

Bu çalışmada sadece *tgfbr1'*in (büyüme hormonu) transkripsiyon seviyesinin (genin mRNA olarak okunmasının) azaldığı tespit edilirken diğer genlerin transkripsiyon miktarlarının arttığı gözlemlenmiştir. Göç esnasında vücut fizyolojisinin büyümesinin yavaşlatılarak diğer metabolizmalara yönlendirilmesi enerji tasarrufuna yönelik bir tedbir olarak değerlendirilebilir. Bu şekilde vücuttaki mevcut kaynaklar iktisatlı ve bilinçli bir şekilde türün devamlılığını sağlayacak göç davranışı için ayrılmış olur. Kuşların fizyolojilerinde meydana getirilen bu bilinçli metabolizma değişimi elbette bilinçsiz sebepler ve tesadüflerin sonucu olarak değerlendirilemez.

Karatavuklara ek olarak bir başka türdeki epigenetik değişikliklere örnek vermek için Göçmen Öz Ötücü kuşlarını inceleyebiliriz. Bu kuşlarda hücre göçünü (hücrelerin doku içerisinde yer değiştirmesi) sağlayan genlerin ifadesinin önemli derecede arttığı bulunmuştur. Bu genlerin ifade ettiği proteinlere örnek olarak Tablo 2'deki genleri verebiliriz (Johnston vd. 2016).

Gen	**Fonksiyon**	**Transkripsiyon oranı**
emx2	Anatomik gelişim sırasında hücrelere ve dokuların gelişimine yön verir	↑
gli3	DNA'ya bağlanan transkripsiyonu düzenleyen bir protein, aynı zamanda da bu peptit üzerinde çinko bağlanma bölgesi bulunur.	↑
fgf13	Fibroblastların gelişiminden sorumlu bir protein	↑
ephb1	Efrin hormonunun salgısını kontrol eder, sinir sisteminin gelişimi ile yakından ilgilidir, hücresel göçün kontrolünde rol oynar	↑
crabp1	Retiyonik asit ile kontol edilen hücresel farklılaşma ve çoğalma işlemlerini kontrol eder	↑
ryr2	Özellikle kas dokularında pozitif yüklü kalsiyum iyonlarının transferinden sorumlu riyanodin reseptörlerinin inşasında görevlidir. Buda daha etkin kasılma sağlar.	↑
rasl10b	GTP bağlanması ile ilgili bir fonksiyonu vardır ve en fazla kas hücelerinde ifadesine rastlanır	↑
ıws1	Transkripsiyon işleminde etkili bir faktör	↑
tln1	Hücre içi iskelet sisteminde görevli	↓
zyx	Adezyonda ve aktin bağlanmasında görevli	↓

rhoj	Plazma membranına bağlı angiyogenesis (yeni damar oluşumu) ile ilgili GPTaz aktivitesi	↓
pak1	Hücre iskeleti ile ilgili protein kinaz aktivitesi	↓

Bu genlerden mRNA'ya ifadesi artanların hücrelerin göçü ve lokalizasyonu ile ilgili, azalanların ise hücrenin şeklini veren mekanizmalar olduğu görülmektedir. Bu değişim oranı ile hücrelerin oldukları yerde belirli şekilde kalmalarından daha ziyade doku içerisinde hareket ederek farklı bölgelere göç etmelerine imkan sağlanır. Tekrar dikkat edilmelidir ki bu metabolizma değişikliğinde canlının genotipinde hiçbir değişiklik meydana getirilmemektedir.

Genetik Tek Başına Göç Olayını Açıklayabilir mi?

Omurgasızlardan memelilere kadar gözlemlenen göç davranışı bazen aynı genetiğe sahip hayvan popülasyonlarında bile farklı fenotipler (farklı göç zamanı ve yönü) şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Bu çalışma kapsamında yapılan literatür çalışmasında göçe yatkınlıkla ilgili bir genetik varyasyon olduğunu ileri süren birçok yayın tespit edilmiştir. Ancak bu çalışmalar derinlemesine incelendiğinde bu noktada çok fazla bilimsel bulgunun olmadığı ortaya çıkmıştır. Aksine göç davranışının hücre ve birey seviyesinde algılanan mevsimsel ve çevresel değişikliklere verilen epigenetik cevaplar tarafından kontrol edildiği artık bilinmektedir.

Göç fenotipi sadece bir genin varlığı ile açıklanamaz. Bir genin varlığından daha ziyade o genin çevresel değişikliklerden etkilenerek ortaya koyduğu gen ifadesi profili göç fenotipi üzerinde direk etkilidir. Dolayısıyla epigenetik çalışmalar olmadan genlerin göç fenotipi üzerindeki etkisini açıklamak mümkün olamaz (Merlin ve Liedvogel 2019).

Evrim teorisi canlıların varlıklarını sürdürebilmeleri için genetiksel değişiklikler ile farklı türlere evrilmeleri gerektiğini savunur. Ancak aynı genetik materyale sahip bir popülasyona ait bireylerin fenotip olarak farklı hayatta kalma davranışları göstermeleri evrim teorisi ile açıklanamaz.

Tek bir genin birden fazla metabolizma üzerine etkili olabilmesi, göç mekanizmasında yer alan fonksiyonların sadece bazı genler aracılığı ile anlaşılmasını oldukça zorlaştırmaktadır. Bir diğer tabiri ile genlerin sahip oldukları fonksiyonların bir basamak sonra etki ettiği diğer metabolik faaliyetler incelendiğinde reaksiyonlar oldukça karmaşık hale gelmektedir. Moleküler seviyede hücre içerisinde tüm makromoleküller ve bileşikler pikogram seviyesine kadar takip edilebilmesine rağmen aralarındaki etkileşimleri anlayabilmek halen pek mümkün gözükmemektedir. Günümüz gelişmiş teknolojisi ile bile hücre içi ve hücreler arası etkileşimleri tam manası ile anlamak olası değildir. Modern evrim teorisi ise türün sahip olduğu mekanizmaları sadece genlerin varlığı ya da yokluğu ile açıklamaya çalışmıştır. Bilim ve teknolojinin çok geliştiği günümüzde bile tam anlaşılamayan karmaşık mekanizmaların doğada tesadüflere dayalı basit bir mekanizma ile oluşması imkânsızdır. Yeryüzünde birçok canlıya bahşedilmiş bu harika mekanizmaların mevcudiyeti yaratıcının varlığının delili ve ispatıdır.

Bir diğer bakış açısı ile konuyu ele alacak olursak, Moleküler Biyologlar tarafından genin varlığı, fonksiyonel olması veya genin ifadesinin yüksek veya düşük olması belli kurallar dâhilinde değerlendirilerek göç davranışı ile ilgili sadece kısıtlı tahminler yapılabilmektedir.

Buda molekülleri çok yakından takip edebilmemize rağmen bu seviyenin de ötesinde bir kontrol mekanizmasını apaçık işaret etmektedir.

Günümüz teknolojisi sayesinde araştırmacıların kullandığı *"Yüksek Verimli Sekanslama"* metodu ile artık göç üzerine etkili olan genlerin tespit edilmesi daha da kolaylaşmıştır. Şu ana kadar yapılan çalışmalar göç olaylarının direk genler tarafından etkilenebileceği gibi aynı zamanda cis-düzenleyici elemanlar veya kromozom inversiyonlarının etkisinde kalabileceği de belirtilmiştir. Örneğin alabalığın beyin ve kandaki gen ifadelerine ait profillerdeki farklılıklar ile göç edip etmeme veya değişik göç yönü seçimleri arasında bir ilişki kurulabilmiştir.

Göç olayını mevcut türün genetik olarak korunmasını sağlamak ve neslini devam ettirebilmek amacı ile elverişsiz şartlardan kaçma eğilimi olarak değerlendirebiliriz. Türün korunmasına yönelik bu son derece karmaşık epigenetik metabolizma evrimin iddia ettiği *"elverişsiz şartlara uyum sağlamak amacı ile türün başka bir genetiğe bürünmesi"* teorisini açık bir şekilde çürütmektedir. Göç esnasında meydana gelen epigenetik kaynaklı fizyolojik ve metabolik değişiklere yakından bakacak olursak çok karmaşık bir transkripsiyon profili karşımıza çıkmaktadır. Fonksiyonları birbirleri ile alakalı olan veya olmayan birçok farklı genin mRNA'ya transkripsiyonunda bir kısmının artış gösterirken diğerlerinde azalma olması veya aynı kalması son derece karmaşık metabolik bir değişim sürecidir.

Bir başka deyişle göç olayında canlılarda genetik hafızada yer alan bazı özellikler geri plana çekilir yine çevresel adaptasyon için gerekli olan bazı genler ön plana çıkarılır. Böylelikle başka bir türe dönüşmeden kendi gen havuzları içerisinden türlerinin devamını sağlayabilmek için yeterli bilgiye erişilebilir. Bu noktada evrim teorisi açısından bakıldığında türler kullanmadıkları genlerin yüklerini taşımak zorunda değillerdir. Bu genlerin kalıtsal materyalden çıkarılması türe avantaj kazandıracaktır. Ancak türlerin bazı genleri nesiller boyu fenotipte hiç kullanılmasa bile yavrularına aktarılır. Genlerin bu şekilde bir bütün olarak türü oluşturan tanımlayıcı kalıtsal etkenler olarak aktarılması yine türü korumaya yönelik bir mekanizma olarak değerlendirilebilir. Bir benzetme yapacak olursak binek bir otomobile yük taşıması için kamyon lastiği takmak imkânsızdır. Arabanın şekli, ağırlığı, motorunun gücü gibi faktörler ancak bir bütün halinde olduğu zaman bir fonksiyonellikten bahsedilebilir. Aynı şekilde canlıların mevcut kalıtsal materyalini oluşturan genetik kodlarda ancak bir bütün halinde bulunduğunda ekosistemde belli bir görevi olan bir türü meydana getirebilir. Buda türlerin başlangıçta bir bütün olarak yaratılmış oldukları gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Her yıl milyarlarca hayvanın dâhil olduğu bu göç davranışı mevsimsel ve coğrafik olarak yeni besin kaynakları, habitatlar, daha elverişli iklim ve çiftleşme koşullarına ulaşmaya yardımcı olmanın yanı sıra avcı türler veya hastalıklardan kaçış gibi faydalar sağladığı için türlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için oldukça elzemdir. Günümüz sert ve hızlı iklimsel değişikliklerin etkisi altında türlerin korunması adına göç davranışının altında yatan moleküler, genetik ve epigenetik mekanizmaları daha iyi anlamamız gerekmektedir.

Belli bir genetik kodun varlığı ya da yokluğu yani 0 veya 1 şeklinde değerlendirilebilen özelliklerle aynı genetiğe sahip bireylerin farklı göç davranışları sergilemesi açıklanamaz. Burada devreye giren epigenetik kontrol mekanizmalarının çevresel değişimleri baz alarak bilinçli bir şekilde bir fenotip oluşturmasının arkasındaki bilim henüz tam manası ile insanlık tarafından

açığa kavuşturulamamıştır. Çevresel etkenler, kalıtım ve gelişim geçmişi epigenetik bir tepkime eşiği tarafından kontrol edilerek göç davranışlarındaki fenotipik değişiklikler meydana getirilir. Yani tüm çevresel etkenlerin bireylerdeki genler üzerindeki kontrolü epigenetik olarak kontrol edilir.

Epigenetik

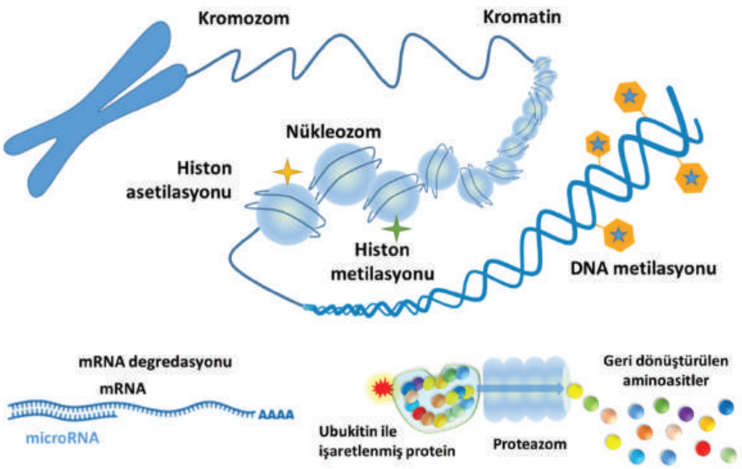
Epigenetik kelime manası olarak *"genetiğin ötesinde"* anlamına gelir. Yirminci yüzyılın ortalarında gelişim biyolojisinin sadece genetik ile açıklanamayacağı anlaşılmış ve geniş araştırmalar sonucu epigenetik alanı ortaya çıkmıştır. Günümüzde kontrol edilemeyen epigenetik değişiklikler kanser oluşumu, zihinsel geriliğe bağlı bozukluklar, immün bozukluklar, nöropsikiyatrik bozukluklar ve pediatrik bozukluklarda başlıca sorumlu faktörler olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle epigenetik bilim insanları tarafından artan bir ilgi görmüş ve Moleküler Biyoloji ve Genetik biliminin yorumlanmasında vazgeçilmez bir araç olarak kabul edilmiştir.

Epigenetik, DNA dizisinde bir değişikliğe sebep olmadan inaktif ve aktif genlerin ekpresyonlarının nasıl kalıtıldığını Moleküler Biyoloji ve Genetik araçlarını kullanarak araştıran bir alandır. Başka bir deyişle, hücrelerin kalıtsal değişiklikler olmadan çevresel etkenlerin yönlendirmesi ile genleri nasıl ve ne miktarda okuduğunun araştırıldığı bilim alanı olarak ta tanımlanabilir. Bu değişiklikler sonucu gen ekspresyonu artar veya inhibe edilir ve epigenetik işaretlerin spesifik kombinasyonları tarafından fenotipik karakterler belirlenir. Epigenetik değişikliklerin çevresel şartlara uyum sağlamada yardımcı olduğu bilinmektedir (Bastow vd. 2004).

Epigenetik değişiklikler, DNA'nın kendisine veya histon gibi ilişkili proteinlere yönelik kimyasal modifikasyonları ve regülatör adı verilen düzenleyici sekanslara erişilebilirliği artıran veya azaltan kromatin yapısı üzerinde meydana gelen değişimleri kapsar. Bu modifikasyonlar, genellikle gen ekspresyonunda kalıtsal değişikliklere neden olan çevresel etkilerden kaynaklanır. Bu noktada çevresel şartlara adaptasyonun bir kez daha evrim teorisinde iddia edildiği üzere genetik olmadığı ancak yine de kalıtılabildiğini görmekteyiz.

DNA metilasyonu en yaygın çalışılan epigenetik değişikliktir ve uzun vadeli hafıza fonksiyonunda önemli bir rol oynadığını ileri süren geniş kapsamlı araştırmalar yürütülmektedir. Yukarıda balıkların göçleri ile ilgili verilen örneklerde DNA metilasyonunun göç eden ve etmeyen balıklarda farklılık gösterdikleri gözlemlenmiştir. Balıkların göç olaylarının binlerce kilometre sürebildiği ve bu yolu hiç şaşırmadan nasıl kendi doğdukları sulara geri dönebildikleri göz önüne alındığında bu işlemin DNA metilasyonu ile ilgili olduğu düşünülebilir.

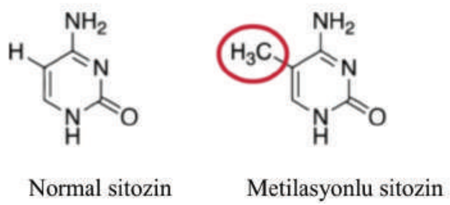
Diğer önemli epigenetik modifikasyonlar arasında kromatinlerin yeniden modellenmesi, histon modifikasyonları ve kodlamayan RNA mekanizmaları değerlendirilebilir. Tüm bu hücresel fonksiyonlar ele alındığında gen ile fenotipi arasında çok sayıda farklı hücresel metabolizmanın etkili olduğunu görebilmekteyiz (Şekil 3). Ancak 18. yüzyılda ortaya çıkan Darwin'in evrim teorisi ile bu teoriyi yeniden ayağa kaldırmak için 19. yüzyılda ortaya atılan modern evrim teorilerinden hiçbiri fenotipik bir özelliğin ortaya çıkmasında etkili olan hücresel işlevleri ele alamamıştır. Evrim düşüncesi genlerin var ya da yok şeklinde direk olarak bir fenotipik karaktere denk geleceğini iddia etmişlerdir. Ancak günümüz genetik bilimi çekinik olarak ifade edilen genlerin bile ortam koşullarına bağlı olarak dominant hale gelebildiğini göstermiştir. Canlılarda gen adı verilen yazılımların varlığı yaratıcının varlığını gösterdiği gibi, genlerin şartlara göre anlamlı şekilde düzenlenmesi de yaratıcının sonsuz ilmi ve iradesini göstermektedir.

Şekil 3. Genetik bilginin kaynak alındıktan sonra fenotipik karakterlerin ortaya çıkarılmasında etkili olan hücresel metabolizmalardan bazıları. Alt sol köşede mRNA'ya çevrilen genetik bilgi üzerindeki translasyona engel olan bir mekanizma ve sağ köşede ise aktivitelerine ihtiyaç duyulmayan mevcut proteinlerin proteazomlarla parçalanarak yeni sentezlenecek olan peptitler için yapıtaşı olarak geri dönüşümü resmedilmiştir.

Yukarıdaki şekil bir hücrenin dış ortamla etkileşimi sonrası aldığı bilgiler sayesinde kendini göç veya olumsuz şartlara adapte edebilmesi için mevcut fonksiyonlarından vazgeçip yeni fonksiyonlar kazanabilme yeteneğini görmektedir. Ancak tüm bu işlemler türün genetik kodunda bir değişikliğe sebebiyet vermemektedir.

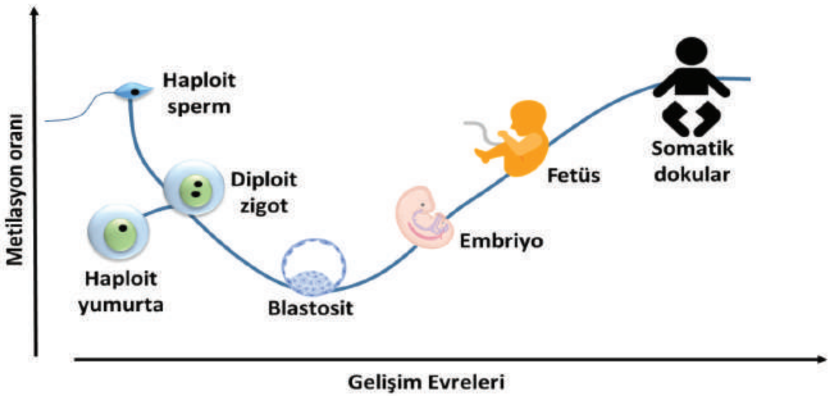
En sık çalışılan epigenetik mekanizma DNA metilasyonudur. DNA metilasyonu kısaca sitozin nükleotidi üzerine metil gruplarının eklenmesi ile meydana gelen kimyasal bir değişimdir (Şekil 4). Bu metilasyon işlemi DNA diziliminde herhangi bir değişiklik olmadan, yani genetik kod aynı kalarak, ilgili genlerin proteine dönüştürülme oranlarında bir farklılık meydana getirerek metabolizmada etkili olur. Genellikle metilasyon, bir genin ifadesini kontrol eden promotor bölgesinde meydana gelirse etkisini transkripsiyonu inhibe edici yönde gösterir. Bu kimyasal reaksiyon aynı zamanda kanserleşme ve yaşlanma mekanizmalarında oldukça sık gözlemlenir. Adeninler üzerinde metilasyon gerçekleşebiliyor olsa da sitozin metilasyonu kadar yaygın değildir. Hayvanlarda metilasyon tamamen CpG adacıklarında (Sitozini takip eden Guaninlerin yoğun olduğu DNA bölgelerinde ve promotorlarda yaygın olarak görülürler).

Şekil 4. DNA metilasyonu yaygın olarak sitozin üzerinde gözlemlenir.

Epigenetik değişiklikler bireylerin yavrularına da aktarılabilme kapasitesine sahiptir, yani kalıtım yolu yeni nesillere geçebilirler. Ancak bu kalıtım geçici olabildiği gibi, yavruda mutlaka etkili olmak zorunda değildir. Birkaç nesil sonra bireyin atalarının herhangi birinde görülen fenotipik bir özellik (mesela kıvırcık saç) metilasyon gibi epigenetik değişiklikler ortadan kalktıktan sonra tekrar gözlemlenebilir veya var olan fenotip kaybolabilir. Bu noktada genin kaybolduğundan bahsedilemez.

Hayvanlarda metilasyon ve göç arasındaki bağlantıyı anlatmadan önce metilasyonun canlıların gelişimini nasıl yakından etkilediği kısa bir grafik ile Şekil 5'te gösterilmeye çalışılmıştır. Gelişimin en hızlı olduğu hücrelerin bölünme ve farklılaşma olaylarına en fazla ihtiyaç duydukları evrelerde metilasyon oranının en düşük seviyededir. Bireyler fenotipik olarak belli bir fonksiyona eriştiklerinde metilasyon oranı yükselerek gen ifadesi profilini sabit tutmaya meyillidirler.

Şekil 5. Bireyin gelişimi sırasında genetik materyali üzerindeki metilasyon oranı değişimi.

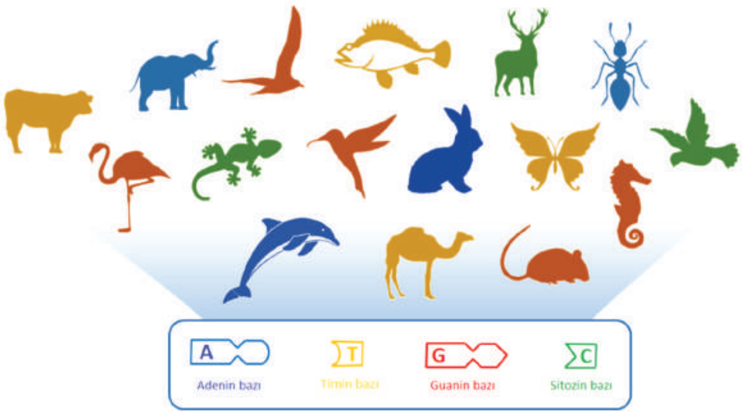
Metilasyon işlemini göç eden ve etmeyen balıklarda inceleyecek olursak bazı genler üzerinde metilasyon işleminin artırılarak fonksiyonlarının geçici bir süre azaltıldığını veya ara verildiği görebiliriz. Diğer yandan ise bazı genlerin metilasyon oranında azalmaya gidilerek bu genlerin fonksiyonlarının fenotipe yansıtılmasının amaçlanarak göç işlemine bir hazırlık yapıldığını net bir şekilde görebilmekteyiz.

Canlılar gamet hücrelerinden başlayarak ölüme kadar uzanan süreçte genetik değişiklikler olmadan sadece metilasyon işlemi ile çevresel değişikliklere uyum sağlamada oldukça üstün bir kabiliyet gösterirler. Bu noktada evrim teorisinin iddia ettiği *"doğal seleksiyonla bireylerin hayatta kalmaları güçlü olan genlerin varlığına bağlıdır"* iddiası tamamen asılsız ve hatta bilimsel dahi olmayan hayali varsayımlar olmaktan öteye geçemez. İşte bu noktada yaratılışımız esnasında genetik seviyede bireyler arasında eşitliğin var olduğunu düşünebiliriz. Materyalist düşünce ise bireylerdeki avantajlı fenotipik özelliklerin genlerin rastgele varlığına dayalı olduğunu iddia etmektedir. Rastgele gen dağılımı ise epigenetik olarak popülasyondaki herhangi bir bireyde meydana gelen avantajlı morfolojik karakterleri açıklaması imkansızdır.

Bu noktada tekrar düşünülmelidir ki, insan epigenetik denen bu mucizevi mükemmellikte fizyolojiye ulaşabilmek için hiçbir çaba sarf etmemiştir. Hatta yaratılmışların en mukaddes-

leri arasında gösterilen annelerin sahip oldukları şefkate rağmen, yavrularına bu mükemmel fizyolojik donanımı aktarmak veya aktarmamak gibi bir seçenekleri olmadığı gibi, kendi iradeleri dışında rahimlerinde ruh üflenilerek yaratılan bebeklerin bu kusursuz ve hala bilimsel olarak tam açıklanamamış sistemle donatılması mutlak ilim ve kudret sahibi bir yaratıcının varlığının açık ispatıdır.

Evrim teorisini savunan bilim insanları Moleküler Biyoloji ve Genetik alanındaki gelişmeleri takip ederek ortaya çıkarılan bilimsel bulguların (yüce yaratıcının yeryüzünü dizayn ve kontrol ettiği kanunlar) kendi düşüncelerini desteklediği yönünde zoraki yorumlarda bulunmuşlardır. DNA'nın kalıtsal materyal olduğunun keşfedilmesinden önce materyalist düşünceye sahip bilim insanları ve insanların aklını karıştırmaya çalışan felsefeciler yapıtaşı olarak 21 adet farklı aminoasitten oluşan protein moleküllerinin kalıtımdan sorumlu olduğunu savunmaktaydılar (Dahm 2005). Çünkü DNA molekülleri nükleotid adı verilen sadece ve sadece dört farklı yapıtaşından meydana gelmekteydi. Ancak yıllar süren araştırmalar sonrasında kalıtımdan sorumlu moleküllerin 21 farklı aminoasit değil sadece dört adet nükleobaz olduğu ortaya çıkmıştır (Şekil 6).

Şekil 6. DNA moleküllerinin monomerleri olan adenin, timin, guanin ve sitozin nükleobazları tüm canlıların fenotipik özellikleri ve fonksiyonları ile ilgili bilgileri kodlar.

Yalnızca dört adet nükleobaz ile yeryüzünde var olan milyonlarca farklı virüs, bakteri, protozoa, nematod, mantar, bitki ve hayvan türü ile insanların anatomik ve fizyolojik özellikleri kodlanabilir. Bu kodların nesilden nesile aktarılması ve hatta her nesilde yine inanılmaz sayıda farklı özelliğin ortaya çıkması ancak Allah'ın sınırsız ilminin bir neticesidir. Yine sadece bu dört nükleobaz aracılığı ile yeryüzündeki milyonlarca canlı türünün her birinin yapısında yer alan binlerce farklı proteine mucizevi bir şekilde farklı amaçlar, fonksiyonlar ve görevler yüklenebilmektedir. Örnek vermek gerekirse anatomik yapısı sadece 1 mikron civarında olan bakteriler dahi ortalama 5,000 civarında fonksiyonel protein kodlayan genoma sahiptirler. Diğer yandan insan genomunda 50,000'e yakın protein kodlanmaktadır. Bu her iki genomu oluşturan DNA dizilerinde ise yapıtaşı olarak sadece dört farklı nükleobaz kullanılmıştır. Materyalist düşüncenin savunucuları kendilerince mantıklı gelen bir teoreme inanarak Allah'ın yaratıcı sıfatının dört nükleotit ile bu muazzam farklılığı sağlayabileceğine ihtimal vermemekteydiler.

Ancak her fırsatta kendilerine kanıt bulmak için çarpıtarak kullanmaya çalıştıkları Moleküler Biyoloji verileri yeryüzündeki tüm canlı türlerinin kalıtsal yükünün sadece dört adet bazla ifade edilebildiğini gözler önüne sererek yaratıcının sınırsız gücüne işaret etmiştir.

Bir fenotipin oluşması için mutlaka genetik bilgiye ihtiyaç vardır ancak, genetik bilginin bulunması her zaman fenotipe yansımayabilir. Fenotip oluşumunda önceleri diploit organizmalarda dominant ve çekinik gen allellerinden bahsedilirdi. Ancak haploit olan organizmalarda genin fenotipte kendini ifade etmediği, hatta diploit organizmalarda dominant olmasına rağmen fenotipte ortaya çıkmayan genlerin varlığı ispatlanmıştır. Bu sayede materyalist düşüncenin herşeyi genetik etkenlerin varlığı ve yokluğu ile açıklamaya çalıştığı kuramları işe yaramaz hale gelmiştir.

Genlerin varlığı veya yokluğu ile açıklanamayan yeryüzünde canlılar tarafından çok hassas ve etkin bir şekilde kontrol edilebilen en önemli fenotipik özelliklerden biri de hayvanların göç davranışıdır. On binlerce kilometre uzaklığa sahip göç yollarını gelişmiş navigasyon ve uydu sistemlerine ihtiyaç duymadan ve hatta ebeveynlerinden bu yolu öğrenmeden hedeflerine ulaşıp daha sonra geri dönebilirler. Canlıların bu kabiliyetlerini açıklamak için genlerin varlığı ile birlikte daha farklı mekanizmalara ihtiyaç duyulur. İşte bu noktada çevresel etkenlerin ve kimyasal reaksiyonların bir genin fenotipe yansımasını nasıl kontrol ettiği henüz bilimin aydınlatamadığı bir konudur. Böylesine mükemmel mekanizmalar, sonsuz ilim, irade ve kudret sahibi bir yaratıcının var olduğunu göstermektedir. Sanat sanatkarsız, kitap katipsiz, eser ustasız olamaz. Canlılardaki anlaşılsın veya anlaşılamasın tüm harika mekanizmalar sonsuz ilim ve kudret sahibi bir yaratıcının varlığının açık bir delilidir. Genetik ilminin altın çağı diyebileceğimiz 2000 li yılların başlarında genleri bir araya getirerek yeni bir bireydeki tüm fenotipin belirlenebileceği iddia edilmekteydi. Ancak genler istenildiği gibi yapay olarak sıralansa dahi fenotipik davranışları üzerinde karar mekanizmasının hala kontrol edilemediği ortaya çıkmıştır. Epigenetik dediğimiz etkileşimler ile yüce yaratıcı yarattığı genetik kodlar üzerine farklı mekanizmalar eklemekte ve iradesini göstermektedir.

Materyalist düşüncenin en büyük hatalarından biri de, tabiat olaylarının arkasındaki ilmin tamamı ile insanoğlunun kapasitesi ile anlaşılabileceğine ve kavranabileceğine inanmasıdır. Bir başka deyişle; belki de sonsuza kadar en gelişmiş imkânlar ve teknoloji ile araştırma yapılsa dahi insanoğlu tarafından anlaşılamayacak kadar derin tabiat olayları *"kendiliğinden oluştu"* denilerek yaratılış inkâr edilmiştir. İnsanın yeryüzünde gerçekleşen tüm tabiat olaylarının ardındaki ilmi anlaması mümkün değildir. Bu nedenle varlığını bir yaratıcıya borçlu olduğunu kabul etmeyen bencil bir anlayış ile bilimsel çalışmaların tam manası ile anlaşılması mümkün değildir.

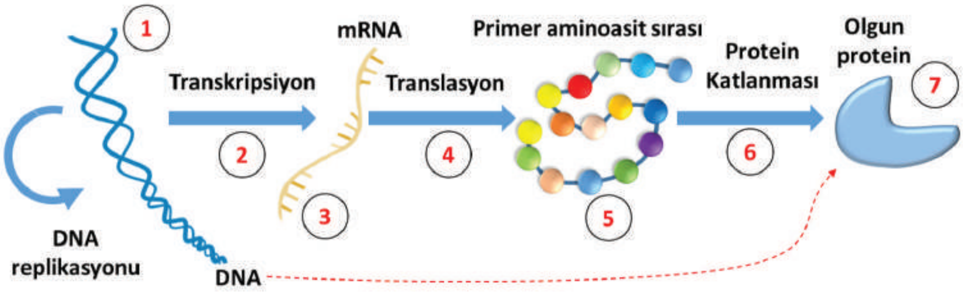
Örnek vermek gerekirse Kuran-ı Kerim'de *"Kemiklere de bir bak. Nasıl yerli yerince düzenliyoruz onları ve sonra da onlara et giydiriyoruz… (Bakara/ 259)"* buyrulmaktadır. Bu noktada sadece genetik bilimi ile kemiklerin ve etlerin yaratılışını açıklamamız mümkün değildir. Zira hem kemik hem kas hücreleri genomik olarak tamamen aynı DNA dizisine sahiptir. Nasıl oluyor da genetik olarak birbirinin aynı iki hücreden birisi sert ve katı kemik hücresi olabiliyorken diğeri oldukça yumuşak bir et hücresi haline gelebiliyor? DNA metilasyonu ve histon modifikasyonu gibi epigenetik değişimler genetik bilgi üzerinde sadece belirli bölgelerde etkili olarak hücrenin kaderi belirlenmektedir. Evrimciler iradesi olmayana irade, ilmi olmayana da

ilim atfetmeye çalışmışlardır. Yaratıcının sonsuz ilmini ve kudretini tabiata ve tesadüfe vererek bir manada sorumluluk hissinden kurtulmak istemişlerdir.

Santral Dogma

Epigenetiğin canlılarda meydana gelen çevresel şartlara uyum sağlama, gelişim ve göç gibi olayları nasıl yönlendirdiğini anlamak için *"santral dogma"* kavramının da anlaşılması gerekmektedir. Bu kabule göre DNA'da yer alan bilgilerin işlevsel bir ürüne çevrilmesi ve DNA'nın çoğaltılması aşamaları bir süreç halinde ilerler. Genin ifadesi üzerine etkili olan mekanizmaların bir kısmı aşağıda sıralanmaya çalışılmıştır (Şekil 7). Modern evrim teorisini ileri süren ilk araştırmacılar DNA'nın direk olarak son basamakta gösterilen fenotipik özelliği temsil eden olgun proteine dönüştüğünü (kırımızı kesik çizgilerle gösterilmiş) iddia ederek tüm bu kontrol mekanizmalarını göz ardı etmişlerdir.

Santral dogmanın temel kabulü işlevsel protein ürününe kadar DNA'daki bilginin önce RNA'ya sonra primer amino asit sırasına çevrilmesini kapsar. Yani her bir proteinin inşası için gerekli olan bilgi DNA dizininde mevcuttur ve bu bilgi önce RNA polimerazlar (transkripsiyon) sonra da ribozomlar tarafından (translasyon) okunurlar. Daha sonra kademeli olarak farklı makromoleküllerle ifade edildikten sonra fonksiyonel proteine dönüştürülürler (Şekil 7). Tüm bu süreç genin ifadesi olarak adlandırılır.

Şekil 7. Genetik bir özelliğin kendini ifade edebilmesi için gerekli basamaklar;

1. Epigenetik değişiklikler;
    a) DNA metilasyonu,
    b) Histon modifikasyonu,
    c) Asetilasyon,
2. Transkripsiyon oranını değiştiren ektenler;
    a) RNA splicing (kesip eklemek),
    b) Transkripsiyon faktörlerinin oranı,
3. mRNA kararlılığını etkileyen faktörler;
    a) mRNA konsantrasyonu,
    b) cis-elementlerin varlığı,
    c) trans-acting elementlerin varlığı,
    d) mRNA degredasyonunun hızı,

4. Translasyon oranını değiştiren ektenler;
   - a) Ribozom miktarı,
   - b) Kodon kullanımı,
   - c) Hücre içi protein oranı,
   - d) Serbest aminoasit miktarı,
   - e) Proteine duyulan ihtiyaç
5. Primer yapıdaki protein kararlılığını etkileyen faktörler;
   - a) Proteinazların yoğunluğu,
   - b) Hücresel stres durumu,
6. Protein katlanmasını etkileyen faktörler;
   - a) Ubukitinlerin yoğunluğu,
   - b) Hücre içi moleküler yoğunluk,
   - c) Protein salınım oranı,
   - d) Protein agregasyonu,
   - e) Çaperon aktivitesi

Yukarıda listelenmiş tüm bu kontrol mekanizmaları birbirleri ile uyumlu bir şekilde çalışarak organizmanın sahip olduğu mevcut gen havuzundan farklı karakterlerin ortaya çıkarılmasını sağlar. Bu şekilde organizmanın göç olayının hazırlanmasına veya kötü şartlara adapte olmasına yardımcı olunur. Burada bahsettiğimiz ve henüz bilinmeyen diğer mekanizmaların da dahil edilmesi ile ortaya çıkan karmaşık tablonun mükemmel bir işleyiş içerisinde çalıştığını görmekteyiz. Bu işleyişte dört adet nükleobazdan milyonlarca farklı canlı türü yaratılmakla kalmayıp her birine ekosistemde farklı görevler atanmış olması ilahi bir akıl ve irade ile mümkündür.

Tüm bunlar olurken asıl genetik bilgiyi taşıyan DNA dizini ökaryotik hücrelerde çekirdek içerisinde histonlara sarılı bir şekilde korunaklı bir şekilde muhafaza edilir. İhtiyaç duyulduğunda ilgili gen üzerinde histon modifikasyonları ve metilasyon durumu değiştirilerek bu karakterler tekrar yaşamın farklı evrelerinde devreye sokulurlar. Bu şekilde DNA dizini korunaklı bir şekilde çekirdekte depolanırken taşınabilir boyuttaki küçük mRNA dizinlerinin taşıdığı mesajlar sitoplazmaya iletilir. Bu mesajlar sitoplazmada ribozomlar tarafından okunduktan sonra kararsız yapıları sayesinde hızlıca parçalanarak hücrenin sürekli olarak öz kaynaklarını tüketmesinin önüne geçilmiş olur.

Hassas yapıları sayesinde mRNA'lar sitoplazmada hızlı bir şekilde yok olurlar. Bu sayede çevresel değişimlere verilen cevaplar sürekli bir hale gelmeden hücresel kaynaklar çok daha verimli kullanılırlar. Bu karmaşık kontrol mekanizmaları yine göstermektedir ki DNA'daki bilginin proteine dönüştürülmesine kadar birçok farklı kontrol mekanizması tarafından denetlenmesi ancak ilahi bir ilim ve irade tarafından dizayn edilmiş olabilir.

Popülasyon Genetiği

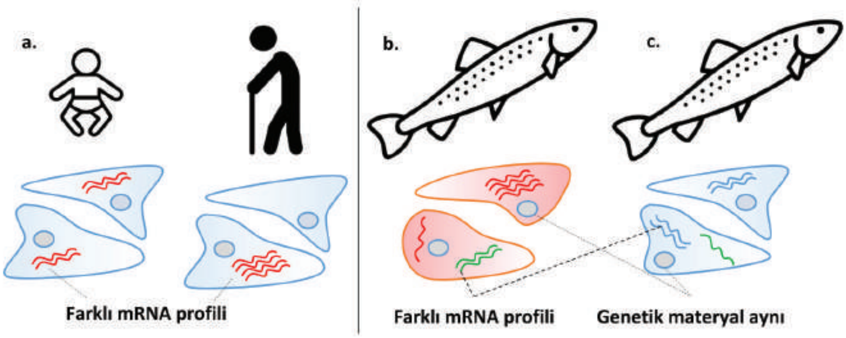
Canlıların göç hareketlerinin genetik olarak anlaşılmasında popülasyonların genetiğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Popülasyon genetiği daha çok yeni ortamlara uyum ve popülasyon dinamiğini konu almaktadır.

Materyalist düşünce popülasyon genetiği ile birlikte Matematik bilimini de istatistik olarak kullanarak evrim iddialarını daha güçlü hale getirmek istemiştirler. Böylece *"Modern Evrim"* teorisi ile artık kabul görmeyen ve tutarsızlığı birçok aşamada ispatlanmış olan Darwin'in orijinal evrim teorisinin yeri doldurulmaya çalışılmıştır. Modern evrim teorisi adı altında popülasyon genetiği ele alınarak mutasyon ve genetik sürüklenme ile türlerin oluşumu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıdan popülasyon genetiği ile ilgili araştırmaların daha yakından incelenerek değerlendirilmesi gerekir.

Genetik sürüklenmenin bir diğer adı ise allelik sürüklenmedir. Bu kavram modern evrimciler tarafından popülasyondaki bireylerin bir geni kuşaktan kuşağa aktarırken tamamen şansa bağlı olarak kopya sayılarının değişimi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak yukarıda da örnek verdiğimiz karabaşlı ötleğen kuşunun göç eden bireylerinde *ADCYAP1* adlı genin allel sayılarının göç etmeyenlere göre daha fazla olduğu bulunmuştur. Kısaca hatırlayacak olursak bu genin yüksek sayılı kopyaları bağışıklık sistemini daha güçlü hale getirmekteydi. Göç eden bireylerin daha yüksek sayıda *ADCYAP1* geninin allellerine sahip olmaları popülasyon genetiği açısından bunun rastlantısal olamayacağını göstermektedir.

Diğer yandan tesadüfü olarak *ADCYAP1* genine ait allellerde meydana gelen artıştan sonra bireylerin göç etme tercihleri değişmez. Göçe hazırlık yapan bireylerde bu artış epigenetik olarak da desteklenmektedir. Diğer yandan yüksek gen kopyasına sahip bireyler göç işleminden sonra tekrar bir araya gelerek göç etmeyen bireylerle verimli bir çiftleşme gösterebilirler. Bu da allel sayısının değişiminin yine tür içerisinde kaldığını göstermektedir.

Artık günümüz teknolojisi ile bireylerde meydana gelen transkripsiyonal sürüklenmeler tespit edilebilmektedir. Uzun süren çalışmalar sonucunda birçok fenotipik değişikliğin bireyin hayatı sırasında genetik yapısı değişmeden meydana gelen transkripsiyonal sürüklenmelerden kaynaklandığı ispatlanmıştır. Bu sürüklenmelerle yaşlılık ve değişik hastalıklar analiz edilerek erken önlem alınabilmektedir. Buna benzer bir şekilde göç eden bireylerin transkripsiyon profillerinde meydana gelen birçok sürüklenmeye yukarıda örnekler verilmiştir. Göç esnasında farklı morfolojilere bürünen balıklarda bu transkripsiyonal sürüklenme bariz bir şekilde gözlemlenebilmektedir (Şekil 8).

Şekil 8. Kromatinlerde meydana gelen değişimler sonucu yaşlılıkla oluşan transkripsiyonal sürüklenme (a), göç eden (b) ve göç etmeyen (c) bireylerin genetiksel ve transkripsiyonal karşılaştırması. Genetik olarak tamamen aynı olmalarına karşın hücrelerde ortaya çıkan farklı mRNA profilleri göç eden bireylerin bu uzun yolculuğa hazırlanmasını sağlar.

Sadece bir gezgin olarak değerlendirmemiz gereken Darwin'in evrim teorisindeki (1858) uyuşmazlıklar çok kısa sürede bilim insanları tarafından fark edilmiştir. Bunun üzerine 1800'lü yılların sonları ve 1900'lü yılların başlarında yaşamış Genetik ve İstatistik üzerine çalışmalar yapan üç araştırmacı (Sewall Wright, J. B. S. Haldane ve Ronald Fisher) tarafından ortaya atılan modern evrim teorisi 1942 yılında kitap haline getirilerek Darwin'in evrim teorisindeki boşluklar ve yanlışlıklar telafi edilmeye çalışılmıştır. Ancak modern evrim teorisini ileri süren bilim insanlarının epigenetik ile ilgili herhangi bir bilgileri olmadığı aşikardır. Çünkü epigenetik terimi ilk kez 1942 yılında bireylerin gelişimdeki farklılıkları açıklamak için kullanılmıştır.

Ne yazık ki evrim teorisini savunan günümüz araştırmacılarının çoğu epigenetik ile ilgili çok fazla bilgi sahibi olmadan 1942 yılında ortaya atılan modern evrim teorisini bilimsel bir gerçek olarak kabul etmektedirler. Gelişen Moleküler Biyoloji teknikleri ile değişen şartlar altında bireylerin gen ifadelerindeki farklılıklar aracılığı ile ortama uyum sağladıkları artık bilinmektedir.

Değişen çevre şartları moleküler seviyedeki reaksiyonları tetikleyerek genlerin ifadelerinde değişikliler meydana getirmektedir. Popülasyon genetiği ile iddia edilen genlerin rastlantısal olarak bireylere dağılımı ile çevresel şartlara uyum hipotezi ise çok uzun bir zaman gerektirir. Bu noktada gereken süre türlerin değişen çevresel şartlara uyum sağlayamadan nesillerinin tükenmesi ile sonuçlanabilecek kadar uzundur. Canlılar hayatlarını devam ettirebilmek için çevre şartlarına alışabilme yeteneğine sahip olmalıdırlar. Çevre şartlarının değiştiğinde canlılar ihtiyaçları doğrultusunda kalıtsal bilgilerindeki bazı özelliklerin gen ifadesini artırarak en ön cepheye yerleştirirler. Böylece transkripsiyon (genetik bilginin mRNA'ya dönüştürülmesi) ve translasyon (mRNA'daki bilginin proteine dönüşümü) metabolizmaları ortama göre etkin bir şekilde kullanılır.

Kantitatif Genetik

Kantitatif genetik, sürekli olarak değişen fenotipik özellikleri ele alır. Açıkça ayırt edilebilen saç rengi vb. özellikler kantitatif genetik tarafından değerlendirilmeye alınmaz. Bu çerçeve ile genetik özelliklere bakılınca karşımıza yeni nesillerde bir genin allellerinin bulunma frekansı çıkar. Bir başka deyişle bu alanların her ikisi de bir allelin frekansını Mendel genetiği ile incelerler. Aralarındaki fark ise popülasyon genetiği daha çok bir genin metabolik ürünleri üzerine yoğunlaşırken kantitatif genetik ise fenotipik özellikler ve ardındaki genetik kısımlarını araştırmaktadır.

Kantitatif Genetik bilimi genetik karakterler ve fenotipik özellikler arasındaki etkileşimin araştırılmasında istatistiksel metotları kullanmak zorundadır. Bunların da ötesinde artık günümüzde kantitatif genetik Moleküler Genetik ile bağlantılı hale gelmiştir. Bunun başlıca sebebi ise santral dogmanın her aşamasında birçok etkenin dahil olmasıdır.

SONUÇ

Göç olayında hayvanların vücut ağırlıklarından savunma sistemine kadar birçok fizyolojik aktivitesi epigenetik mekanizmalarla yeni bir dengeye hazırlanır. Çok basit bir benzetme yapacak olursak, göç eden canlılar gerekli ihtiyaçları ve ilaçları temin ettikten sonra daha yaşanılabilir yerler aramaya giden bireyler olarak düşünülebilir. Göç esnasında çok ince ve karmaşık hesaplamalar gerektiren yollardan geçilir ve tüm bu zorlukları aşacak karmaşık fizyolojik mekanizmalar çalıştırılır. Tüm bu karmaşık ve harika işlemler sadece mevcut olan

genlerin ifadeleri (yani proteine dönüşme oranını) kontrol edilerek gerçekleştirilir. Yani bir genetik değişim söz konusu değildir. Bu noktada her genin ürününün diğerleri ile hücre içi etkileşimlere girerek pozitif ve negatif geri bildirim mekanizmaları ile yeni bir denge (homeostasis) sağlandığı anlaşılmaktadır. Ancak evrim teorisi tarafından iddia edilen *"hayatta kalmak için yeni bir genetik özelliğin kazanılması"* bu karmaşık işlemin yanında oldukça basit kalmaktadır. Ayrıca besin ve stres şartlarındaki değişimlere genetik bir değişiklik olmadan sadece geçici olarak fizyolojik değişimlerle göç ederek verilen cevap, evrim görüşü ile uyuşmaz.

Rastlantısal olarak bu kadar fazla genin ifadesinde değişiklik olması, canlının homeostasis dediğimiz fizyolojik dengesini aşırı derecede değiştireceğinden dolayı mutlaka ölümle sonlanması gerekirdi. Çünkü hücrelerde meydana gelen çok daha dar kapsamlı değişiklikler bile kansere sebep olabilirken tüm doku, organ ve hatta birey çapında gerçekleşen bu devasa fizyolojik değişikliğin bireyin yaşamına katkı sunması inanılmaz derecede hassas bir denge üzerinde gerçekleşmektedir. Meydana gelen hücresel değişiklikler aynı zamanda mevcut kaynakları da israf etmeden çok akıllıca, bireyin farklı bir morfolojiye sahip olmasını sağlamaktadır. Böylesine karmaşık bir epigenetik mekanizmanın arkasında sıfatlarını kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'in tarif ettiği gibi bir yaratıcının değil de bir dizi tesadüfün olduğunun iddia edilmesinin bilim ile açıklanabilecek hiçbir tarafı yoktur.

Bir başka açıdan göç ile alakalı değişimlere bakıldığında türlerin genomlarında yeterince bilgi depo edildiği ve ihtiyaç duyulduğunda bu bilgilerin ortaya çıkarıldığı görülmektedir Türler arasında aynı fonksiyonu kodlayan genlerdeki dizin farklılıkları düşünüldüğünde bir aminoasit değişimi ile dahi substrat-enzim ilişkisini yok edilebilir. Yani türler belli bir metabolik dengeyi sağlamak için kendi korunmuş gen havuzlarını kullanmak zorundadırlar. Rastlantısal olarak çevreden edinebilecekleri genlerin hücresel bütünlüğe uyum sağlaması ve bu şekilde yeni türlerin oluşması bilimsel dayanağı olmayan bir iddiadan ibarettir.

Canlılar yaşadıkları ortam, besin kaynakları, diğer türlerle etkileşimleri ve ekosistemdeki görevleri bakımından değerlendirildiğinde, tüm bu karmaşık faaliyetlerin uyum içerisinde gerçekleştirilebilmesi için yine yeterli genetik bilgiye sahip oldukları görülür. Darwin'in evrim teorisini kullanarak tür çeşitliliğine mantıklı açıklama getiremeyen materyalist düşünce, modern evrim teorisi adı altında yeniden kabul görmek istemiştir. Ancak diğer yandan Moleküler Biyoloji ve Genetik alanında gelişmeler canlılarda meydana gelen adaptasyonel değişikliklerin çoğunun genetik değişikliklerle değil epigenetik değişikliklerle gerçekleştiğini ispatlamıştır. Hatta epigenetik değişimlerin bile yeni nesillere aktarılabildiği gösterilmiştir. Bu nedenle türlerin mevcut genetik havuzlarının canlıların farklı ortamlara adapte olmalarına fazlası ile yeterlidir. Bazı canlıların henüz karşılaşmadıkları stres ve çevresel şartlara dahi uyum sağlayabilmeleri ise genetik yapılarında bu bilgilerin önceden sonsuz bir ilim ve irade tarafından yerleştirildiğinin açıkça delilidir.

Türlerin değişen çevresel şartlara cevap verebilmek ve uyum sağlamak için nesiller boyu rastlantısal olarak genetik bir havuz biriktirmeleri imkânsızdır. Bu cevap kısa sürede ve etkili olmalıdır ki türler nesilleri tükenme tehlikesi ile karşı karşıya kalmadan varlıklarını devam ettirebilsin. Moleküler Biyoloji ve Genetik bilimlerinin ortaya koyduğu gerçekler ise aksini ispat etmektedir. Canlılar milyonlarca yıl sürebilecek yeni nesillere ve genetik bilgilere ihtiyaç olmadan, sadece mevcut gen havuzlarını daha etkin bir şekilde kullanarak saatler içerisinde

çevresel şartlara uyum sağlayabilmektedirler. Bunu gerçekleştirirken dışardan yardım almamaları ve eski bir kitabın sayfalarını karıştırırcasına sadece kendi genetik bilgi havuzlarına başvurmaları türlerin sahip oldukları gen havuzlarının ilahi bir tasarımcı tarafından dizayn edildiğinin açık bir delilidir.

KAYNAKÇA

Baerwald M.R., Meek M.H., Stephens M.R., Nagarajan R.P., Goodbla A.M., Tomalty K.M.H., Thorgaard G.H., May B., Nichols K.M. 2016. Migration-related phenotypic divergence is associated with epigenetic modifications in rainbow trout. Apr; 25(8): 1785-1800.

Baerwald M.R., Meek M.H., Stephens M.R., Nagarajan R.P., Goodbla A.M., Tomalty K.M.H., Thorgaard G.H., May B., Nichols K.M. 2015. Migration-related phenotypic divergence is associated with epigenetic modifications in rainbow trout. *Molecular Ecology*, (25): 1785–1800.

Bastow R., Mylne J.S., Lister C., Lippman Z., Martienssen R.A., Dean C. 2004. Vernalization requires epigenetic silencing of FLC by histone methylation. *Nature*, (427):164–167.

Berthold P., 1991. Genetic control of migratory behaviour in birds. *Trends in Ecology & Evolution,* (6): 254–257.

Clites B.L., ve Pierce J.T. 2017. Identifying Cellular and Molecular Mechanisms for Magnetosensation. *Annu Rev Neurosci*. Jul 25; 40:231-250.

Dahm R. 2005. Friedrich Miescher and the discovery of DNA, *Developmental Biology*, (278-2): 274-288,

Fitzgerald K.A. 2011. The interferon inducible gene : viperin. *Journal of Interferon & Cytokine Research* (31): 131–135.

Fox D.L., Vella K.R., Good D.J. 2007. Energy balance pathways converging on the Nhlh2 transcription factor. *Frontiers in Bioscience* (12): 3983–3993.

Franchini, P., Irisarri, I., Fudickar, A., Schmidt, A., Meyer, A., Wikelski, M. and Partecke, J. 2017. Animal tracking meets migration genomics: transcriptomic analysis of a partially migratory bird species. *Mol Ecol,* (26): 3204-3216.

Hansson M.C., Wittzell H,. Persson K., von Schantz T. 2004. Unprecedented genomic diversity of AhR1 and AhR2 genes in Atlantic salmon *(Salmo salar L.). Aquatic toxicology,* (68): 219–232.

Hecht B.C., Hard J.J., Thrower F.P., Nichols K.M. 2015. Quantitative genetics of migration related traits in rainbow and steelhead trout. G3 (*Bethesda*), (5): 873–879.

Johnston, R.A., Paxton, K.L., Moore, F.R., Wayne, R.K. and Smith, T.B. 2016. Seasonal gene expression in a migratory songbird. *Mol Ecol*, (25): 5680-5691.

Merlin C. ve Liedvogel M. 2019. The genetics and epigenetics of animal migration and orientation: birds, butterflies and beyond. *Journal of Experimental Biology* (222): jeb191890.

Mueller J.C., Pulido F., Kempenaers B. 2011. Identification of a gene associated with avian migratory behaviour. *Proc Biol Sci*. Sep 22; 278(1719): 2848-56.

Roff D.A., ve Fairbairn D.J., 2007. The evolution and genetics of migration in insects. *BioScience* (57): 155–164.

Theriault V. ve Dodson J.J. 2003. Body size and the adoption of a migratory tactic in brook charr. *Journal of Fish Biology* (63): 1144–1159.

Thrower F.P., Hard J.J., Joyce J.E. 2004. Genetic architecture of growth and early life-history transitions in anadromous and derived freshwater populations of steelhead. *Journal of Fish Biology,* (65): 286–307.

Von Schantz M., ve Archer S.N., 2003. Clocks, genes and sleep. *J R Soc Med.* Oct;96 (10):486-9

Whittingham L.A., Dunn P.O., Freeman-Gallant C.R., Taff C.C., Johnson J.A. 2018. Major histocompatibility complex variation and blood parasites in resident and migratory populations of the common yellowthroat. *J Evol Biol.* Oct;31 (10): 1544-1557.

IV.

ULUSLARARASI BİLİMLER IŞIĞINDA

YARATILIŞ KONGRESİ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü

Evliya Çelebi Yerleşkesi Tavşanlı Yolu 10. Km • KÜTAHYA

lee@dpu.edu.tr